

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

Évkönyv • 2014
XL. évfolyam

Magyar Lajos Alapítvány
2013

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Artner Annamária
Bebesi György
Dömény Zsuzsa
Harsányi Iván technikai szerkesztő
Havas Péter
Horváth Jenő
Jemnitz János szerkesztő
Juhász József
J. Nagy László
Székely Gábor szerkesztő
Szőke Károly
Vadász Sándor

E kötetünk a

Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete,
a Károlyi Mihály Társaság,
a Lukács György Alapítvány,
a Politikátörténeti Alapítvány
és a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének
támogatásával jelent meg.

Dieser Band erscheint mit der Unterstützung
der Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH),
der I. G. Metall Ungarn,
der Georg Lukacs Stiftung
und der Gesellschaft Michael Karolyi

*Az Évkönyv 2004. , 2005. , 2006. , 2007. , 2008. , 2009., 2010., 2011., 2012.
és 2013. számának teljes szövege olvasható / You can find the whole text of
Yearbooks 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 and
2014: www.yearbook.atw.hu*

ISSN 0 133476 X

© Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)
Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)
Buschak, Willy (Brüsszel)
Callesen, Gerd (Bécs)
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)
Degen, Bernhard (Basel)
Elorza, Antonio (Madrid)
Garscha, Winfried (Bécs)
Gianni, Emilio (Genova)
Grass, Martin (Stockholm)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)
Halstead, John (Sheffield)
Hudson, Kate (London)
Jevzerov, Robert (Moszkva)
Johnstone, Monty (London)
Kessler, Mario (Potsdam)
Kircheisen, Inge (Halle/Saale)
King, Francis (Norfolk, Anglia)
Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)
Konrad, Helmut (Graz)
Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Mészáros, István (Rochester)

Morgan, Kevin (Manchester)
Narihiko, Ito (Tokio)
Panaccione, Andrea (Milano)
Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Pelz, William, A. (Chicago)
Rojahn, Jörgen (Amszterdam)
Schwarzmantel, John (Leeds)
Skrzypczak, Henryk (Berlin)
Schneider, Michael –Bonn, Friedrich
Ebert Stiftung
Schrevel, Margret – Amszterdam,
Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis
Studer, Brigitte (Lausanne)
Sumrikova, Ljudmila
(Dnyepetrovorszki)
Sylvers, Malcolm (Velece)
Tych, Feliks (Varsó)
Vuilleumier, Marc (Genf)
Weill, Claudie (Párizs)
Wolikow, Serge (Párizs)
Young, James D. (Stirling)

Nyomás: Robinco Kft. F. v. : Kecskeméthy Péter

Olvasóinkhoz

Olvasóink a nemzetközi munkásmozgalom történetét gondozó évkönyvünk negyvenedik kötetét tarthatják a kezükben. Egyedülálló ebben a műfajban; 1974-ben indult, amikor a munkásságot érintő nemzetközi politikai és gazdasági jelenségek, válságok sokasága jelent meg, amelyek új válaszokat igényeltek. A kezdeményezés az MTA Történettudományi Intézete tudományos munkatársától, Jemnitz Jánostól indult; a gyakorlati kivitelezésre a kérdés szakembereinek lelkes csapata gyűlt össze, hogy évről évre közelebb hozza az érdeklődőkhöz a nemzetközi munkásmozgalom két évszázados történetének és időszerű történeteinek kulcskérdéseit. Az első tizenöt évben a kiadvány gondozására összefogott az MSZMP Párttörténeti Intézete, Politikai Főiskolája és a Kossuth Könyvkiadó. Az 1980-as években kiszélesedett az általunk megszólaltatott munkásmozgalmi irányzatok és szerzők skálája. Honiak mellett jelentősen bővült a kezdettől körénk gyűlt külföldi kutatóik mindmáig kitartó gárdája. Közöttük voltak olyan tudósok, mint Mészáros István, politikusok, mint Tony Benn, az elhunytak között a német Susanne Miller, az olasz Leo Valiani, a holland Leo van Rossum, a spanyol Marta Bizkarrondo, az osztrák Herbert Steiner és Karl Stadler, a cseh Zdeňek Šolle, az amerikai Philip S. Foner és a közelmúltban eltávozott Eric Hobsbawm.

A rendszerváltás után jóval érdekesebb hazai közegben kellett folytatnunk munkánkat. Később a támogató intézmények megszűntek vagy kihátráltak az évkönyv mögül. Mégis fontosnak tartottuk, hogy a kötetek sora ne szakadjon meg. 1998 óta a Magyar Lajos Alapítvány támogatásával jelenik meg. Az évtizedek során szélesedett évkönyvünk rovat szerkezete. A „pionírok” csapata közben az élet törvényei következtében ritkult. El kellett búcsúznunk a szerkesztőbizottság elnökétől, Zsilák Andrástól, aki 1976 és 1981 között töltötte be e tisztséget; Erényi Tibortól, Kóvágó Lászlótól és Niederhauser Emiltől.

A negyven év során a munkás- és szocialista mozgalmakban, valamint a trikontinentális felszabadító harcokban kiemelkedett személyiségek százainak életpályáját ismertettük. „Életutak”, „A munkás és haladó mozgalmak elhunyt személyiségei”, illetve „A munkás és szocialista mozgalom történetirói” című rovatainkban. Ezzel megpróbáltuk pótolni az 1988 körül előkészületben lévő, de anyagi és politikai feltételek híján el nem készült, hiányzó nemzetközi munkásmozgalom-történeti életrajzi lexikont. Ezeknek a rovatoknak a repertóriumát e kötetünk végén bocsátjuk az olvasó rendelkezésére.

Meggyőződésünk, hogy az előző két évszázad egyik főszereplője, a munkáosztály, a bérért dolgozók és mozgalmak történeti útjának tapasztalatait a ma nemzedékei felhasználhatják.

A szerkesztők

BÚCSÚ ERIK HOBSBAWMTÓL (1917-2012) I.

Hobsbawm halálalakor azonnal nagy számú nekrológ, sőt hosszabb írás jelent meg. Megemlékezésünk az első részében, Berend T. Iván írását leszámítva, csak angol közléseket adunk közre. Ezeknek politikai, ideológiai „szórása” rendkívül széles és igen tanulságos. Donald Sassoon terjedelmesebb, alapos és kritikus írást publikált. David Morgan, a Socialist History Society titkára a BBC aznapi több mint furcsa közlésére reagált felháborodottan. Ami a „szórást” illeti, jobbról haladva a BBC már említett közlése mellett a konzervatívokhoz közel álló Daily Mail nekrológja áll, a másik póluson pedig a kommunista Morning Star és a brit talajon nagyon markáns és a kontinensen talán aligha ennyire befolyásos – az egyszerűség kedvéért trockista – Socialist Worker, illetőleg a Socialist Review nekrológját találjuk. Kritikusan szóltak Hobsbawmról, de valamennyi elismerte, hogy a 20. század egyik legnagyobb történészét és gondolkodóját búcsúztatták. Több nekrológot terjedelmi okokból az Évkönyv következő kötetében közlünk. Évkönyvünk Nemzetközi Tanácsadó Testületének több tagja ígért megemlékezést, amelyek közül egyesek már meg is érkeztek: így az olasz Aldo Agostié és az orosz Julij Madoré.¹

*

MARTIN KETTLE ÉS DOROTHY WEDDERBURN:

Megemlékezés Eric Hobsbawmról.

A marxista történész

(Rövidítve)

Ha Eric Hobsbawm 25 évvel ezelőtt halt volna meg, akkor haláláról úgy emlékeztek volna meg, hogy ő volt Nagy-Britannia legkiemelkedőbb marxista történetírója. Mégis most, amikor 95 éves korában meghalt, különleges helyet foglalt el a brit szellemi elit életében. Utolsó éveiben, ha vitatottan is, de ő volt az ország legelismertebb és megbecsült történetírója, méghozzá a történetírók valamennyi ága számára. Elismert, ha nem is csodált a jobboldal számára, miként a baloldal számára is, és egyike volt azon nem nagyszámú történészeknek, akik különböző időkben, korszakokban és rendszerekben, egy ország keretében, illetve nemzetközileg is jól ismertek voltak.

Részben másoktól eltérően Hobsbawm ezt az elismerést anélkül vívta ki magának, hogy valaha is szembefordult volna Marxszal vagy a marxizmussal. 94.

¹ Szerkesztőnk, Jemnitz János Hobsbawmról megemlékezett Hobsbawm hozzá írt leveleinek válogatásával, amely megjelent az Ezredvég 2013 január–februári számában.

évében jelentette meg utolsó könyvét, amelynek címe: *How to Change the World* (Hogyan változtassuk meg a világot), amelyben nagyon határozottan és erőteljesen bizonyította, hogy Marx mennyire releváns még napjainkban is, a 2008–2010. évi világválság után talán még inkább. Sőt mi több, elismertségét abban a korban szerezte meg, amikor a szocialista eszmék, amelyek lelkesítették és áthattották munkásságát több mint fél évszázadon át, történetileg zavarosba kerültek, sőt ennél is rosszabb helyzetbe – és ezzel ő maga mindig is nagyon tisztában volt.

Egy olyan foglalkozásban, amely megköveteli a mikroszkopikus elmélyülést, kevés történész volt, aki ilyen széles területen uralt volna ilyen hatalmas területet ennyire pontos részleteiben is, és mindezt ekkorra autoritással. Végezetül Hobsbawm saját magát 19. századi történésznek tekintette, de megvolt az érzéke és tudása más évszázadok megértésére is, és ismeretei példátlanul széleskörűek, és ugyancsak példátlanul nemzetköziek voltak.

Pusztán az az érdeklődése, amellyel a múlt korszakait megírta, és ahogyan ismereteit meg tudta jeleníteni, nagyon sokakat „meghajlásra” késztetett és kényszerített, illetve késztet mind a mai napig is. Mindenekelőtt az ismert híres négykötetes sorozatában, a *Korokéban*² – e sorozatban írta meg a kapitalizmus történetét 1789-től 1991-ig. Neal Ascherson írta róla: „Általában és normálisan ilyen munka megírásához hatalmas archivumi munkálatok, kutatások és nagyszámú munkaközösség szükséges” – mindez egyaránt vonatkozik az óriási adatmennyiségre, amely a részletekre vonatkozott, mindarra a valóban rendkívüli képességére, amely révén ezt a hatalmas adatmennyiséget szintetizálni tudta. Ez a négykötetes munka önmagában véve is kiemelkedő, példátlan teljesítmény volt.

Hobsbawm Alexandriában született, jó hely egy történész számára, aki birodalmakban gondolkodik. 1917-ben született, jó évben egy kommunista számára. Második nemzedékbeli brit volt, egy lengyel zsidó unokája, aki asztalos volt, aki az 1870-es években érkezett Londonba. Nyolc gyermeke már Angliában született, köztük volt Leopold is, Eric Hobsbawm apja. Valamennyien természetesen születésük jogán is brit állampolgárok lettek (Eric Hobsbawm nagybátyja, Harry, London Paddington kerületének lett első LP-s polgármestere). Am Eric származásának háttere nem volt ilyen egyszerű. Másik nagybátyja, Sidney, még az I. világháború előtt Egyiptomba ment és ott még Leopold testvére számára is munkát talált egy hajózási társaságnál. Itt találkozott Leopold Hobsbawm 1914-ben Nelly Gruennel, egy ifjú bécsi hölgygel. Nelly Gruen bécsi középiskolai tanulója volt, aki jutalomként érkezett Egyiptomba tanulmányai befejezéséért. A két fiatal eljegyezte egymást még a világháború kirobbanása előtt, a háború azután szétválasztotta őket. A két fiatal végül is 1916-ban, Svájcban házasodott össze, majd visszatértek Egyiptomba, hogy ott várják meg első gyermekük, Eric születését.

Eric később többször is vissza-visszatért saját életútjának felidézésére. Mindenesetre hangsúlyozta, hogy életében meghatározóak voltak kora ifjúságának

² A *Korok* legtöbb kötete megjelent magyarul is, így a *Forradalmak kora*, a *Tőke kora*, a *Birodalom kora*, sőt ide tehetjük befejezőként a *Szélsőségek kora* című könyvét is.

évei, amelyeket az 1920-as években Bécsben töltött, majd további iskolai évei Berlinben, amelyeket Hitler hatalomra kerülése szakított meg. Ez után került Angliába, végezte el egyetemi tanulmányait Cambridge-ben és mindez együttvéve váltotta ki érdeklődését a történelem és a politika iránt. A cambridge-i egyetemi évek ezt az érdeklődését még inkább elmélyítették.

Hobsbawm később visszaemlékezéseiben és önéletrajzában megemlékezett arról, hogy az első nagy politikai „esemény”, amelyet még Bécsben élt át, az az 1927. évi bécsi tüntetés, az „Igazságügyi Palota” felgyújtása és leégése volt.³ Ugyancsak visszaemlékezett arra, hogy az első olyan politikai beszélgetés, amely emlékezetébe vésődött, ugyancsak ezekben az években, két családjához tartozó hölgy között zajlott le egy, az Alpok alján lévő szanatóriumban, amikor is a két hölgy Leon Trockijról⁴ vitatkozott. Egyikük azt mondta, hogy „bármit is mondasz, Trockij mégiscsak egy zsidó fiú, akit Bronsteinnek hívtak”.

1929-ben Hobsbawm apja hirtelen meghalt szívinfarktus következtében. Két évvel később anyja is meghalt – TBC-ben. Eric ekkor 14 éves volt. Ekkor ismét Eric nagybátyja, Sidney jelentkezett és vette magára a felelősséget, és ő vitte Ericet és testvérét, Nancyt magával Berlinbe. Tinédzserként a Weimari Köztársaság éveiben, iskolai tanulmányai közben politizálódott át. Ekkoriban olvasta először Marxot és lett kommunista.

Örökké emlékeztetése maradt számára az 1933 januári napok, amikor Hitler kancellárrá nevezték ki. Eric ekkor az előkelő berlini iskolából tartott éppen haza, már a szocialista ifjúsági szervezet tagjaként – amely Eric emlékei szerint valójában a kommunisták befolyása alatt állt. Eric e szervezet lapját osztogatta és terjesztette. A szervezet sokszorosítóját Eric saját ágya alatt rejtegette és minden valószínűség szerint a kis lap írásainak többségét ő maga írta.

A család 1933-ig Berlinben maradt, amikor Sidney Hobsbawm munkáltatója Angliába helyezte át.

Amikor Eric és Nancy nőtestvére Londonba került, erre úgy emlékezett vissza, hogy akkor még nagyon kontinentális, németül beszélő fiatal volt. Az angol iskola nem jelentett számára nagy feladatot, minthogy a brit iskolarendszer jóval elmaradt a német mögött. Ekkoriban egy unokatestvére ismertette meg a dzesszel (jazz), amely életre szóló hang maradt számára. Ahogyan 60 évvel később írta, az életre szóló benyomást a Duke Ellington vezette zenekar keltette benne. Később az 1950-es években Hobsbawm éveket töltött el a *New Statesman*⁵ hetilap jazzkritikusaként, majd 1959-ben a híres kiadó, a Penguin jelentette meg e témában könyvét *The Jazz Scene* címmel. Ezt a könyvet Hobsbawm Francis Newton írói álnév alatt jelentette meg. Sok évvel később ez a könyv újra megjelent, de ekkor már Hobsbawm feltárta, hogy ő a könyv igazi szerzője.

1936-ban középiskolai tanulmányai befejeztével ösztöndíjat szerzett a cambridge-i egyetemre. Cambridge-ben azután kommunista barátai körében szálló-

³ Erről lásd Hobsbawm önéletrajzát: *Interesting Times. A twentieth-century life*. London, 2002.

⁴ Lev Davidovics Trockij életútját lásd Évkönyv, 2004.

⁵ A *New Statesman*-ről lásd Évkönyv 2013.

igévé vált az a mondás, hogy „Van egyáltalán valami, amit Eric nem tud?”. Egyik tagja lett a legendás Cambridge-i Apostoloknak. Ekkoriban úgy gondolkodtak, hogy az 1930-as évek válsága egyúttal a kapitalizmus végső válsága is. 40 évvel később erről írt is, de ekkor már hozzátette, hogy ez a végső válság mégsem következett be.

A II. világháború kirobbanása után Hobsbawm, mint sok kommunista társa, jelentkezett önkéntesnek felderítő munkára. Am politikai nézetei, amelyből sohasem csinált titkot, arra vezettek, hogy jelentkezését visszautasították. Ehelyett tagja lett annak az 560-as társaságnak, amelyről később azt írta, hogy igen hatásos volt Kelet-Anglia megvédésében a háború során. Mindenesetre ez új tapasztalatokat hozott az ifjú értelmiségi számára. Hobsbawm később azt írta, hogy „A háború alatt szerzett tapasztalatai és élményei még inkább a brit munkásosztály felé fordították. Nem voltak ragyogó elmék, leszámítva a skótokat és a walesieket, ám nagyon jó emberek voltak.”

Hobsbawm első feleségével, Muriel Seamannel 1943-ban házasodott össze. A II. világháború végén, amikor visszatért Cambridge-be, feladta korábbi tervét, hogy az észak-afrikai agrárviszonyokról írjon doktori disszertációt, és helyette a fábiánusokkal kezdett foglalkozni. Ez a döntés hosszú időre meghatározóvá vált: egyfelől, hogy a 19. századdal foglalkozzon, másfelől, hogy a brit baloldal történetével. 1947-ben fontos állást kapott, hogy a Londoni Egyetem Birkbeck College-ában adjon elő történelmet – azután itt maradt egész élete oktatói munkája során.

A hidegháború kezdetével az elszabaduló brit McCarthyizmus olyan következménnyel járt, hogy Hobsbawm-nak az a terve, amellyel mindig is kacérkodott, hogy a cambridge-i egyetem előadója legyen, soha nem valósult meg. Így azután Cambridge és London között ingázott, így vált a brit kommunista történészek csoportjának szervezőjévé, ebben a csoportban azután ragyogó akadémusi pályát felmutató történészek találkoztak, méghozzá a hidegháború legkedvezőtlenebb éveiben. E csoportnak olyan kiválóságok voltak a tagjai, mint Christopher Hill, Rodney Hilton, AL Morton, EP Thompson, John Saville.⁶ Így született meg a Kommunista Történész Csoport, amelynek történetéről és tevékenységéről Hobsbawm alapos elemző írást jelentetett meg 1978-ban.

Hobsbawm első könyve, a *Labour's Turning Point* (Fordulópont a brit munkásmozgalom történetében) 1948-ban jelent meg. A kötet kis terjedelme ellenére kitűnően szerkesztett dokumentumokat közölt elsősorban a 19. századi brit munkásmozgalom életéből, történetéből.

A csoport életéhez és így Hobsbawméhoz is szorosan kapcsolódott a *Past and Present* című folyóirat, amely hosszú életűnek bizonyult, nagy befolyásra tett szert.

Hobsbawm soha nem hagyta el a kommunista pártot (a CPGB-t) és mindig úgy tekintett saját magára, mint aki mintegy része a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Sokak számára ez akadályt jelentett még ahhoz is, hogy elolvassák írásait. Ugyanakkor ő maga mindig is nagyon szabad szellemű volt a párt soraiban is.

⁶ C. Hill életútját lásd Évkönyv, 2005; Hiltonét 2006; Mortonét 1990; Thompsonét 1994; Savilleét 2011, és 2013.

Így a magyar 1956 kapcsán is ő hangot adott saját véleményének, miközben más értelmiségiekkel szemben ő a CPGB tagja maradt.

1956 mégis egyfajta traumát jelentett számára (több közeli barátja hagyta el a pártot), viszont ekkor kötött új házasságot és ugyanekkor kezdődött meg egy újfajta munkás-történetírói reneszánsz életében, ami komoly elismerést és hírnevet hozott számára. 1959-ben jelent meg egyik első nagy munkája, a *Primitive Rebels* (a könyv magyarul is megjelent Primitív lázadók címmel). Ezen a témakörön tovább dolgozott és 2011-ben e munkából új kiadást jelentetett meg, majd később *Captain Swing* címmel jelentetett meg ugyanerről a témáról egy könyvet. Ez a könyv a 19. század eleji falusi szociális lázadásokról nyújtott áttekintést és elemzést. (E könyvet George Rudéval⁷ társszerzőként írta meg.) Ezek a munkák is jelezték, hogy Hobsbawm nemcsak Európa-történettel foglalkozott, hanem mélyen beleásta magát a brit társadalom történetébe, illetőleg a szociális mozgalmak történetébe.

Nem sokkal ezután jelentette meg Hobsbawm azt a munkáját, amely teljességgel megalapozta a brit egyetemi-akadémikus körökben elismertségét: a könyv, amely 1964-ben jelent meg a következő címmel: *Labouring Men* (Dolgozó emberek), amelyet azután húsz évvel később kiegészített és új kiadásban *Worlds of Labour* címmel jelentetett meg. Am az igazi elismerést azzal a munkájával szerezte meg, amely a brit ipari forradalomról és a brit társadalom ezzel kapcsolatos átalakulásáról szól, a könyv címe: *Industry and Empire* (1968).

Ezt követte azután a már említett *Korok* sorozat, amelynek első kötete 1962-ben jelent meg *The Age of Revolution: 1789–1848* (A forradalmak kora). A következő kötet e sorozatban 1975-ben jelent meg: *The Age of Capital: 1848–1875* (A tőke kora). A harmadik kötet 1987-ben jelent meg: *The Age of Empire: 1875–1914* (A birodalom kora). A negyedik kötet: *The Age of Extremes: 1914–1991* (A szélsőségek kora) 1994-ben jelent meg. A négy, magyarul is megjelent kötet Hobsbawm legjobb értékeit juttatta érvényre – a rendkívül sok statisztikai adatot nagyszerű egyéni megjelenítésekkel, emberábrázolásokkal élénkítette. Nagy figyelemmel volt az eseményekre, a megnyilatkozásokra és bebizonyította nagyszerű szintézisalkotó képességeit. A könyvet eredetileg valószínűleg a szerző sem szántra tetralógiának, ám ily módon vált klasszikus sorozattá a 19–20. század történetéről. (Ahogy a könyv egy brit ismertetője írta, e sorozat minden művelt brit könyvespolcán ott kell hogy legyen.)

Hobsbawm első házassága 1951-ben „omlott össze”. 1962-ben házasodott meg újra, második felesége Marlene Schwarz lett. Marlene ugyancsak osztrák származású volt. Hampsteadbe⁸ költöztek és egy második lakást is vásároltak Walesben. Két gyermekük született.

Az 1970-es években, amikor Hobsbawm történetírói reputációja már általánosan elismertté vált, egyre rendszeresebben kezdett írni napjaink problémáiról is. Munkássága révén olyannyira általánosan elismertté vált, hogy kommunista párttagsága, illetőleg szemlélete ellenére, érdemeit még a kommunizmus legel-

⁷ George Rudé életútját lásd Évkönyv, 1994.

⁸ Hampstead London egyik északi kerülete, egykor Marx is ott lakott.

szántabb bírálói is elismerték. (Megjegyzendő, hogy egyik könyve sem jelent meg a Szovjetunióban.)

Hobsbawm mindvégig baloldali szemléletű maradt, az elterjedt és befolyásos havilapnak, a *Marxism Today*nek⁹ lett rendszeres szerzője, a szerkesztőség tagja, és minden ortodoxiától mentes úgyszólván „házi istene”.

Ebből a korszakból jelent meg az a kis könyve, amely Giorgio Napolitanóval, egykor a PCI egyik igen befolyásos vezetőjével, jelenleg hosszabb ideje Olaszország köztársasági elnökével való beszélgetéseit örököltette meg. A könyv *The Italian Road to Socialism*¹⁰ címmel jelent meg. Ez a munkája is részét képezte annak a felismerésnek, amelynek azután több írásában is hangot adott, miszerint az új, modern időkben az európai munkásmozgalom már nem tudja betölteni azt a történelmi szerepét, amelyet Marx szánt és tulajdonított neki. Ezek az unortodox szemléletű írások azután egy összefoglaló munkában jelentek meg: *The Forward March of Labour Halted* (A munkásmozgalom menetelése megtorpant) címmel.

Amikor 1983-ban Neil Kinnock lett az LP vezére az LP súlyos választási veresége után, Hobsbawm elismertsége és népszerűsége kezdte jócskán meghaladni a brit kommunista párt kereteit. Így befolyása, hatása érzékelhetővé vált az LP soraiban is. Kinnock nyilvánosan is elismerte, hogy mennyire méltányolja Hobsbawm gondolatait és kritikai írásait. Olyannyira, hogy megengedte, hogy Hobsbawm interjút is készítsen vele és úgy nyilatkozott róla, hogy Hobsbawm a „kedvenc vagy legkedvesebb marxistája”. Noha Hobsbawm a későbbiekben többször is hangot adott annak, hogy nem rokonszenvezik azzal a folyamattal és eredménnyel, ahogyan a „New Labour” (az Új LP) kialakult.¹¹ Ezt az Új LP-t Hobsbawm történetileg eléggé félszegnek és gyávának látta és ítélte, de mégis csak Hobsbawm volt a legbefolyásosabb értelmiségi előfutára az 1990-es évek revizionista „képrombolásának”.¹²

Az elismerés akkor következett be, amikor Tony Blair állami kitüntetésben¹³ részesítette nem sokkal azután, hogy Hobsbawm 80. születésnapját ünnepelhette.

Kései éveiben általánosan elismerték munkásságát. 80. és 90. születésnapján baloldali és liberális értelmiségiek köre vette körül Nagy-Britanniában. Még ezekben a kilencvenes éveiben is újabb történeti írásokat és esszéket jelentetett meg, így 1997-ben *On History* (A történelemről) című tanulmányát, és 1998-ban az *Uncommon People* (A nem hétköznapi emberek) című írását. Ezt követte 2002-ben a híressé vált önéletrajza, az *Interesting Times*¹⁴ (Érdekes idők). 2007-ben ezt követte az az írása, amelyet a globalizációról, illetőleg a terrorizmus és az erőszak világszerte terjedő jelenségeiről írt.¹⁵

⁹ A *Marxism Today* írásait az Évkönyv az 1970–90-es években rendszeresen közölte.

¹⁰ A könyv magyarul *Beszélgetések Giorgio Napolitanóval* címmel jelent meg.

¹¹ Az Új LP-ről az Évkönyv rengeteget írt az 1997–2010. évi kötetekben.

¹² Utalás a bizánci történelemből ismert képrombolásra.

¹³ Companion of Honour. Más forrásból tudható, hogy Hobsbawm Bécs díszpolgára is volt és mellékesen az MTA tiszteletbeli tagja.

¹⁴ A könyv magyarul is megjelent, ismertetése az Évkönyv is.

¹⁵ Ennek a cikkének egy részét az Évkönyv is közölte.

Életének utolsó éveiben is rendszeresen tartott előadásokat, beszélt, illetőleg interjúkat adott a médiának és életének legutolsó időszakában az évente tartott irodalmi fesztiváloknak, amelyet Nagy-Britanniában tartottak, ő lett az elnöke. 2010-ben nagyon fájdalmasan elesett, ami nagyon lecsökkentette mozgásképeségét, szellemi képességei, sőt kreativitása azonban továbbra is legyőzhetetlen maradt, miként társadalmi és kulturális élete is mozgalmas tudott maradni, jó-részt felesége, Marlene gondoskodásának köszönhetően.

Noha a nemzetközi és brit helyzet kedvezőtlenül alakult az ő szemlélete és meggyőződése számára, ezek őt nem rendítették meg.¹⁶

Hobsbawm 1917. június 9-én született és 2012. október 1-jén halt meg.

Martin Kettle és Dorothy Wedderburn¹⁷

Forrás: Eric Hobsbawm obituary. *The Guardian*, 2012. október 1.

*

BEREND T. IVÁN:

Eric Hobsbawm halálára

Eric Hobsbawm a 20. század egyik legjelentősebb történésze volt. Különleges írói tehetséggel megáldva a legbonyolultabb kérdéseket természetes világossággal tudta megmagyarázni és közérthetővé tenni. Hatalmas munkákban dolgozta fel a 19. század európai történetét, valamint saját 20. századát, „A szélsőségek korát”. Munkáit számtalan nyelvre fordították le és adták ki. Könyvei ott találhatók minden ország könyvtáraiban és magángyűjteményeiben.

Ha róla emlékezem és írok, akkor mégis elsősorban a személyes összefüggéseket szeretném elsősorban kiemelni, hiszen Eric Hobsbawm különleges szerepet játszott életemben.

Az 1960-as években ismerkedtünk meg. 1965-ben meghívott bennünket Ránki Gyurival, hogy előadást tartsunk az általa szervezett szekció ülésén Münchenben, a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság Kongresszusán. Ez az esemény nem csak azért volt különleges, mert bevezetett bennünket a nemzetközi tudományos élet vezető fórumaiba, melyektől sokáig el voltunk vágva, hanem főként azért, mert az általa szervezett szekció témája összehasonlító történeti megközelítést követelt. Addig mi Ránki Gyurival csak magyar gazdaságtörténettel foglalkoztunk, s előadásunk volt az első összehasonlító történeti tanulmányunk. A kongresszus után visszatértünk Budapestre, s néhány nap múlva kaptunk egy

¹⁶ A nekrológot a *The Guardian* nyilván sokkal régebben készítette elő, így utolsó könyvéről, a *How to Change the World*, amely 2011-ben jelent nem is emlékeztek meg. Magyar ismertetését lásd KLIÓ 2013/2.)

¹⁷ Dorothy Wedderburn 2012. szeptember 20-án halt meg.

telefonhívást a New Yorki Columbia Egyetem professzorától, Sheperd Clugh-tól, aki Budapestre jött és találkozni akart velünk. Felkért, hogy írjunk egy összehasonlító gazdaságtörténeti munkát a közép- és kelet-európai országok 19. és 20. századi gazdasági fejlődéséről. E témájú könyvünk 1974-ben jelent meg New Yorkban. Eric Hobsbawm új utakra irányított bennünket, ami azóta is meghatározó maradt életemben.

Eric munkáinak olvasása, trilógiája az európai átalakulásról, a *Forradalmak Kora*, a *Tőke Kora*, és a *Bírodalom Kora* ugyancsak hatalmas hatást gyakorolt szakmai utamra. Ezek lebegtek szemem előtt, amikor az 1980-as években megírtam a *Válságos Évtizedek* című munkámat a két világháború közötti Közép- és Kelet-Európa komplex történetéről. Ez volt első olyan vállalkozásom, amikor hobsbawmi mintára komplex történelmet írtam egy régióról. Ebből a vállalkozásból végül is egy négy kötetes sorozat lett a 19. századtól napjainkig tárgyalva a régió történetét. Ez a két példa is megvilágíthatja milyen meghatározó szerepet játszott Eric Hobsbawm szakmai fejlődésem útján.

A szakmai kapcsolatból hamar barátság szövődött. Meglátogattuk egymást, találkoztunk az ő londoni házában, Budapesten és – miután 1990 óta Amerikában élek – Los Angelesben. Végtelen beszélgetéseink voltak a világról, politikáról, és természetesen történelemről. Az oslói nemzetközi történész kongresszus hetében minden este együtt vacsoráztunk, s az utóbbi évtizedben minden évben meglátogattam őt Londonban, s ő feleségével, Marlenével együtt átrepült Los Angelesbe, hogy részt vegyen és új kutatásra alapozott előadást tartson a 75. születésnapom alkalmából rendezett konferencián, a Kaliforniai Egyetemen. Életem meghatározó élményei közé tartozik az a két születésnapi ünnepség, amit Eric 90. és ez év júliusának elején 95. születésnapja alkalmából rendeztek Londonban, s amin feleségemmel, illetve leánnyal együtt vehettem részt.

Távozása hihetetlen ürt hagy maga után. Elment a 20. század talán legjelentősebb történésze. A világsajtó úgyszólván megdöbbenő mértékben idézte fel életét és munkásságát, kiemelve, hogy a korszak legnagyobb marxista történésze volt, mindhaláláig hűséges eszméihez, melyekhez hányatott fiatal korában csatlakozott. Mindhaláláig dolgozott. Utolsó könyve az elmúlt évben jelent meg, s júliusban még arról beszélt, amin éppen akkor dolgozott. Ez a könyv azonban már nem készülhetett el.

Eric Hobsbawm 95 évet élt. Barátja volt a brazil államelnök, megemlékezett róla az angol Munkáspárt vezetője, s a Bécsi Városi Tanács díszsírhelyet ajánlott fel hamvai elhelyezésére - abban a városban, ahol első fiatal éveit töltötte, s ahol gyermekként árva maradt. Hamvai azonban stílszerűen a londoni Highgate temetőben nyugszanak, nem messze Marx Károly sírjától. Eric Hobsbawm tovább él munkáiban és hatásában, amit generációkra gyakorolt és fog gyakorolni halála után is.

2012. október 30.

*

DAVID MORGAN¹⁸

Eric Hobsbawm, aki toronymagasan fölötte áll kritikusaiknak

(Rövidítve)

Személyes főhajtás

Természetesen sok megemlékező, tisztelgő írás látott napvilágot azt követően, hogy Eric Hobsbawm október 1-jén meghalt, ám ugyanakkor néhány nagyon méltatlan írás is megjelent, sőt groteszk támadások is, amelyek integritását érték, úgy is, mint ember, és úgy is, mint történész. Síralmas volt hallani, hogy egy olyan adó, mint a BBC Erik Hobsbawm halálának napján olyan adást közvetített, amely kísérletet tett arra, hogy besározzon egy olyan embert, akinek nagysága nyilvánvaló, nemcsak azért, amiért egész életében kiállt, hanem szakértelmét is kikezdte, úgy is, mint sok könyv szerzőjét, és úgy is, mint az események kommentátorát. A BBC kommentátora a következőket mondta: „Eric Hobsbawm történészként arról volt nevezetes, hogy büszkén vallotta magát marxistának azután is, hogy a marxizmus diszkreditálódott a Nyugaton”. „Egyesek a 20. század legnagyobb történészt látták benne. Kritikusai szerint azonban a szovjet zsarnokság apologetája volt, aki soha nem változtatta meg nézeteit.” „Amde túl ravasz volt, gondolkodása túl nyitott volt, hogy egy szűken értelmezett marxizmus képviseljen mind munkájában, mind politikai írásaiban és beszédeiben.” A BBC kommentátora azt sugallta, hogy jelenleg már nem lehet történész marxista. Az pedig, hogy a szovjet zsarnokságot védelmezte volna, egyszerűen a becsületébe gázolt és nem maradhatott volna meg megbecsült embernek a társadalomban. Azzal pedig, hogy a kommentátor Hobsbawm „ravaszágáról” beszélt – ugyan csak tisztességét vonta kétségbe. Végeredményben ez az adás egy jelentős személyiség besározása, egy olyan emberé, aki éppen most halt meg. Egy másik példa, a konzervatív történész Michael Burleigh kifejezetten arról írt a *Daily Telegraph*-ban,¹⁹ hogy Hobsbawm soha nem hagyta magát befolyásolni a tények által, és bizonyos rasszista felhanggal hangsúlyozta, hogy végeredményben egy külföldi, vagyis idegen „értelmiségi guru” volt.

Ez a néhány kommentár természetesen válasza ösztönöz, ezek nagyjából előre láthatóak voltak, és néhány órával azután hangzottak el, illetőleg jelentek meg, hogy Hobsbawm meghalt – és annyira nem méltóak hozzá. Hobsbawm egyike és utolsó tagja volt egy nagyon emlékezetes és kitűnő nemzedéknek, több volt mint egyszerű történész. Mint olyan értelmiségi, aki a nyilvánosság számára rendszeresen megszólalt, megkönnyítette számunkra, hogy mindig szem előtt tartuk az emberi értékeket, és megértettük velünk, hogy miért kell küzdenünk egy

¹⁸ David Morgan a manchesteri egyetem előadója, az SHS (Socialist History Society) tagja.

¹⁹ A *Daily Telegraph* patinás, befolyásos, a konzervatívokhoz közelálló napilap.

jobb jövőért. Hobsbawm, kritikusai állításaival szemben, mindig is törekedett a világ realitásainak megismerésére és példaképe volt a kritikus gondolkodásnak és egyúttal annak, hogy mégis hitt egy jobb jövőben, amit közös akciókkal lehet elérni. Ez sokkal több, mint amit napjainkban a politikusok felmutatnak és amit a történészek letesznek az asztalra. Mégis, Hobsbawm írásaiból és példájából bátorságot meríthetünk és biztos tudhatjuk, hogy emléke és munkái fenn fognak maradni. Könyvei, amelyeket oly sok nyelvre fordítottak le, ezt világszerte hatásosan fogják szolgálni. Ezt az is bizonyítja, hogy ezeket a könyveket újra és újra megjelentetik. Könnyen megközelíthető eszmétárs maradt egészen haláláig.

Forrás: David Morgan: *Eric Hobsbawm Towering above his Critics*. Internet: www.socisthistory.wordpress.com/2012.10.01 (Az írást Steve Parsons jelezte az Évkönyvnek.)

*

SOCIALIST HISTORY SOCIETY

Főhajtás Eric Hobsbawm, az elvtárs és a történész előtt

(Rövidítve)

A Socialist History Society-t mélyen megrendítette a hír Eric Hobsbawm haláláról, aki az SHS tiszteletbeli elnöke volt. Eric Hobsbawm mint ember és mint történész sok ezer ember számára jelentett inspirációt az egész világon, mind azok számára, akik sok éven át olvasták könyveit. Egy nagyon mély integritással dolgozó történészként munkái – nem fér kétség hozzá – további generációk számára is további ösztönzést adnak. Hobsbawm egész nemzedékeket befolyásolt világnézetük kialakításában és abban, hogy miként lássák a világot. Sokoldalúan és sok témában fedte fel a múlt társadalmi mozgásainak történetét, olyan területeken, amelyeket a történészek addig figyelmen kívül hagytak. Soha nem rettent vissza a vitáktól és ugyanakkor tántoríthatatlanul megmaradt alapelvei mellett. Mindig kész volt arra, hogy népszerűtlen véleményeket is mondjon vagy írjon, amennyiben azokat tartotta igaznak.

Eric Hobsbawm egyik alapító tagja volt a Brit Kommunista Párt Történész Csoportjának, amelyet az SHS elődjének lehet tekinteni. Öröksége tovább él, amikor a munkásmozgalom történetét és a kultúra, méghozzá a tömegkultúra kérdéseit kutatjuk és munkáljuk tovább. Ez is bizonyítja a marxi szellemiség és hagyomány továbbélését.²⁰

Forrás: Socialist History Society: A Tribute to Eric Hobsbawm, Comrade and Historian. *SHS Newsletter*, 2012 november.

²⁰ A megemlékező búcsúciikk további része szó szerint egyezik azzal, amit David Morgan még 2012. október 1-jén, Eric Hobsbawm halálának napján írt.

DONALD SASSOON

Eric Hobsbawm.

Visszaemlékezés és nekrológ

(Rövidítve)

Egy történész emlékezik meg az európai marxisták egyik irányzatának legkiemelkedőbb személyiségéről. Hobsbawm pesszimizmusát csak alig-alig tudta ellensúlyozni belső akaratának optimizmusa.

Hobsbawm túlélte saját rövid huszadik századát²¹ majd mintegy húsz évvel. És életének ebben a korszakában is kereszttüzébe került a támadásoknak, amiért túl sokáig maradt meg kommunistának. Ahogy mondani szokta: „Láthatjátok” (vagy tudhatjátok), hogy sok jelentős történész volt kommunista, de közülük sokan kiléptek a pártból. Egyesek, mint E. P. Thompson, megmaradtak a baloldalon, mások, mint Francois Furet és Annie Kriegel²² pedig átfordultak egészen a jobboldalra. Én viszont megmaradtam mindvégig kommunistának, egészen a szomorú végig.”²³

Miközben még a népszerű média is megállapítja, hogy Hobsbawm jelentős történész volt, sőt nagy történész, sőt egyesek azt mondják, hogy ő volt a legnagyobb élő történész (amit ő személyesen egy kicsit zavarónak tartott), mégis felvetődik a kérdés: hogy lehet egy nem-bűnbánó kommunista nagy történész? Tény, hogy valahányszor Hobsbawmmal interjút készítettek, különösen Nagy-Britanniában vagy az USA-ban, akkor az interjú során egyszer mindenképp nekiszegezték a kérdést: mégis miért támogatta a Szovjetuniót? És miért maradt meg ilyen sokáig a kommunista párt tagja? („Mindezt csak azért említem, mert különben kérdőre vonnának, hogy miért nem tettem meg”). Az interjú készítője így módon mindig felkínálta azt a lehetőséget, hogy Hobsbawm bűnbánólag kijelenthesse: Hibáztam. Ezt azonban ő ebben a formában mindig visszautasította, de kész volt elismerni, hogy csak későn ismerte fel Sztálin bűneinek igazi súlyát (Hruscsov híres beszéde számára is reveláció volt).²⁴ Ami a lényegét illeti, feltették neki a kérdést: „sajnálja-e, hogy ő mindvégig kommunista volt?” – soha nem lett bűnbánó.

Milyen kommunista is volt? Erre ő világos választ adott önéletrajzában, az *Interesting Times*ban, ő ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely hitt a világforradalom lehetőségében és akik úgy vélték, hogy ha elhagyják a kommunista pártot, akkor marad a kétségbeesés. A kísértésnek azonban ki volt téve. Az emlékeze-

²¹ Az ismert terminológia szerint a rövid huszadik század 1917-tel kezdődik és 1989–90-el fejeződik be. (A szerk.)

²² Annie Kriegel jól ismertem én is, tudom, hogy még Annie Besant néven az ifjúkommunisták befolyásos vezetője és sztálinista volt. Később, 1953–56 után fordult át és jelentős történész lett. (Történeti munkáinak elemzése persze nem tartozik ide.)

²³ Hobsbawm nyilvánvalóan a CPGB 1991-es önfelosztására utal. (A szerk.)

²⁴ Sassoon nyilván Hruscsov híres, az SZKP XX. kongresszusán, 1956 februárjában elhangzott beszédére utal. (A szerk.)

tes, 1956-os magyarországi szovjet invázió nyomán többen levelet írtak a CPGB központi napilapjának, a *Daily Worker*nek, a levelet aláírta többek között Eric Hobsbawm, Christopher Hill, E. P. Thompson, Rodney Hilton²⁵ és mások, valamint az igazán jelentős skót költő Hugh MacDiarmid. E levélben világosan megírták, hogy hibáztatják a pártvezetőség politikáját, amely kritikátlanul támogatta mindig a szovjet vezetést és nem engedte, hogy a brit kommunisták a saját fejükkel gondolkozzanak. A legutóbbi események bebizonyították, hogy az elmúlt húsz évben hamis tények alapján alkottunk véleményt a pszeudo-kommunista rendszerről, amely valójában bürokratikus és rendőri jellegű volt nemcsak a Szovjetunióban, hanem Lengyelországban és Magyarországon is. A pártvezetőség ezt a levelet persze nem engedte leközölni a *Daily Worker*ben, így az a *New Statesman*ben²⁶ jelent meg.

Ettől az időtől Hobsbawm nyilvánvalóan elvesztette elismerő csodálatát, amelyet az orosz társadalom iránt érezhetett. Az önéletrajzában leírja, hogy első útja, amelyet 1954–55-ben tett a szocialista táborba, kiábrándító volt a számára. A Szovjetunióban talált helyzetet lehangolónak találta és noha védelmezte a pártvonalat, szkeptikus lett, amikor arra kérték, hogy higgyen abban, amiben már nem hihetett. A hozzá hasonló kommunisták, mint írta, „állandó harcban voltak minden irányban egy mindenütt jelenlévő háborúban”. A szemben lévő oldalon állókhoz hasonlóan ők is szemet hunytak az emberi jogok megsértése fölött, a nagyobb rossz elleni harcra való hivatkozással. Ám, hogy lehetett ezt megtenni, hacsak nem úgy, hogy az illetők úgy hihették, hogy ellenkező esetben valami még rosszabb történhetett volna? Ez nem igazol semmit, de sokmindent megmagyaráz. Erre utal, hogy Hobsbawm mennyire szerette azt az 1930-as években született Bertolt Brecht²⁷ verset, az *An die Nachgeborenen* című verset, amely azokra utal, akik már az események és a dolgok után születtek. (A vers első sorában olvasható: „Mi, akik mindenki számára a szeretetet és kedvességet kívánjuk elhozni, mi magunk nem tudunk kedvesek lenni...” Szabad fordítás, a versnek nyilván van igazi megjelent fordítása is.)

Ám az, hogy mégis mindennek ellenére miért maradt meg a CPGB tagjaként, az továbbra is személyes lélektani magyarázatra szorul. Feltehetőleg egy olyan eltökéltség volt, nehogy úgy tűnjön, mintha feladta volna, megtört volna, és hogy hű maradjon ifjúkori választásához, amikor a fasiszmus elleni harc volt a legfontosabb motiváció. Mindenesetre tény, hogy ő nagyon könnyen megtehetette volna, hogy csatlakozzon a rendszerhez (establishment), amit sajátos módon megtett, amikor 1997-ben megkapta a Companion of Honour²⁸ kitüntetését. Önéletrajzában erre nem nagyon tér ki, végeredményben erre és elismertségére csak úgy utal: „Elképzelhetik, ha mindezt el tudtam érni, mint kommunista, mit érhettem volna

el, mint volt kommunista?” Sok kiváltságot a CPGB nem nyújthatott Hobsbawm számára, minthogy ez a párt nagyon kis párt volt a brit kulturális élet minden vonatkozásában, nem úgy, mint Franciaországban vagy Olaszországban, ahol ezek a nagy kommunista pártok bizonyos oltalmat nyújthattak az ostromlott kommunista tagoknak és csoportoknak. Hobsbawm maga kevésbé vett részt a CPGB mindennapi életében, leszámítva cambridge-i egyetemi éveit az ottani diákok körében, de mindig kész volt arra, hogy előadásokat tartson és írásokat adjon a pártsajtó számára (mint például a *Marxism Today*),²⁹ ám mindig fenntartotta magának a jogot arra, hogy senki sem mondja meg neki, hogy ő maga mit mondjon.

Nagy-Britannia az 1950-es években keményen antikommunista volt. Még az is problémát jelentett, ha valaki marxista volt.³⁰ Példaként említem, hogy amikor én fiatal diákként a London University kollégiumában tanultam, akkor felvettem egy tantárgyat, a brit gazdaságtörténet témaköréből. Az illető előadó nevét már elfelejtettem, aki a tanév elején hosszú bibliográfiát adott át az elolvasandó művekről. A hosszú listán feltüntetett egy oldalt és egy nevet, mégpedig Eric Hobsbawm-ét és külön figyelmeztetett: „Hobsbawm jó történész, de óvatosságot ajánlok, mert marxista.” Ugyanezt mondta E. P. Thompsonról és munkájáról is. Természetesen tizenévesként azonnal rohantunk a könyvkereskedésbe, hogy megvegyük Hobsbawm és Thompson munkáit, mint „piszkos könyveket”.

Az 1970-es évektől közel került az Olasz Kommunista Párthoz (PCI), amelyben otthonosan mozgott és amelyet jól ismert, amelynek ahogy ő maga írta, mintegy „lélekben tagja lett”. Az 1980-as években könnyen az LP-nek is tagja lehetett volna, amikor maga Neil Kinnock, az LP akkori vezére jelentette ki, hogy szívesen látna az LP-ben egy olyan intellektuális gurut, mint Eric Hobsbawm (mindenki a baloldalon, de nemcsak a baloldalon nagy érdeklődéssel olvasta híressé vált kis könyvét, a *The Forward March of Labour Halted?*-ot). Ám Eric megőrizte függetlenségét.

Egyszer Hobsbawm mondta nekem, amikor kommunistaságáról beszélt, hogy ő „népfrontos kommunista”. Ami a kommunista pártot illeti, az 1930-as évek felfutása után az 1945 utáni években gyorsan hanyatlásnak indult. Egymást követették az olyan események, mint a szakítás Titóval 1948-ban, az 1953-as berlini felkelés, majd 1956 Lengyelországban és Magyarországon, és a nagy szakítás Kínával 1960-ban, ezt követte 1968-ban a Prágai Tavasz, majd 1976-ban az eurokommunista mozgalom kiszélesedése. A kommunista mozgalom egyre kevésbé lett igazán nemzetközi, és Moszkva egyre kevésbé lett annak a központja. Egy olyan ember, mint Hobsbawm nyugodtan maradhatott párttag, vállalatot olyan posztot, amelyet csak akart és nem kellett kilépnie a pártból.

²⁵ E. P. Thompson életútját lásd Évkönyv, 1994, C. Hillét 2005, Rodney Hiltonét 2006.

²⁶ A *New Statesman* ebben az időben igen befolyásos független baloldali hetilap volt, főszerkesztője Kingsley Martin, életútját lásd Évkönyv, 1997.

²⁷ Bertolt Brecht életútját lásd Évkönyv, 2001.

²⁸ A kitüntetés nyilván a Blair-kormány adta, a francia Becsületrendhez hasonló érdemrend.

²⁹ A *Marxism Today* ismeretesen a CPGB havi elméleti orgánuma volt, Hobsbawm a szerkesztőség tagja és gyakori szerzője volt, az Évkönyv annakidején rendszeresen közölte írásait.

³⁰ A brit „mccarthysta” korszakról lásd Évkönyv 2013.

Past and Present³¹ és a magas szintű népszerűsítés

Azok a munkái, amelyeket egyetemi tanulmányaim alatt olvastam, nem voltak kommunisták, bármit is jelentsen ez a szó. Az *Industry and Empire* nem adta meg azt a fegyverzetet, amelyet reméltem. Hobsbawmnak ez a tanulmánya, amely azokban az években fellángolt vitához kapcsolódott, hogy az ipari forradalom idején a munkásosztály életszínvonala javult vagy rosszabbodott (ez a vita akkoriban az 1950-es és 1960-as években különböző folyóiratok hasábjain zajlott le, olyanokéban, mint az *Economic History Review*) – amely viták reménytelenül akadémikus jellegűek voltak. E vita során Hobsbawm kissé ironikus hangot ütött meg azokkal szemben, akik úgy vélték, azt írták, hogy a munkásosztály életszínvonala javult. Megjegyzendő, ez a vita a történettudomány körében eléggé marginális volt akkor, minthogy az érdeklődés nem a társadalom- és gazdaságtörténet felé fordult, hanem a politikai és diplomáciatörténet felé, sokkal inkább a „rövid” és nem a „hosszú” történeti trendek vagy strukturális változások tanulmányozása felé.

Pontosan ezért történt, hogy a kommunista és marxista történészek Angliában ekkor közelebb kerültek a francia Annales csoporthoz.³² Ennek az eredménye volt, hogy megszületett a *Past and Present*. A folyóirat körül csoportosulók pontosan a strukturális kérdések tanulmányozása felé fordultak. Szerették az összehasonlításokat és a longue durée, vagyis a hosszú folyamatok bemutatását és alkalmazását. A nem marxista történészek eredetileg viszolyogtak attól, hogy a folyóirat hasábjain megjelenjenek, de végül mégis megtették. Ezek között neves angol történészek voltak, miként a *Past and Present*hez csatlakozott E. P. Thompson, Christopher Hill és Rodney Hilton³³ és mások is. Hobsbawm rendületlenül támogatta a folyóiratot, így amikor helyzete veszélyeztetett volt, Oxfordban akkor is elnökölt a folyóirat által rendezett konferencián.

Hobsbawm tudományos tevékenysége ekkor már jelentősen különbözött más kommunista pályatársaitól. Történeti munkáiban nem írt semmit a Szovjetunióról (egészen az *Age of Extremes* – a Szélsőségek kora kötet megjelenéséig). Ugyancsak keveset írt a kommunista mozgalom történetéről, amikor ezt mégis megtette, akkor nagyon határozottan független szellemben írt. Így emlékszem, hogy kritikát írt 1969-ben a *New Left Review*-ban, az akkoriban megjelent James Klugmann által írt, a hivatalosnak tekintett brit kommunista párt történetéről szóló munkájáról.³⁴ Kritikájában Hobsbawm érzékeltette, hogy Klugmann abban a dilemmában örlődött, hogy egyszerre kívánt jó történész is lenni, és egyúttal

³¹ A *Past and Present* (Múlt és jelen) befolyásos folyóirat lett annakidején nálunk is.

³² Az Annales körének legkiemelkedőbb és irányító szelleme F. Braudel volt, akivel a magyar történészek közül Kosáry Domokos, Makai László és Ránki György is találkozott, az Annalesről a *Századokban* részletes ismertetések jelentek meg.

³³ E. P. Thompson életútját lásd Évkönyv, 1994, C. Hillét 2005, R. Hiltonét 2006.

³⁴ James Klugmann: *History of the Communist Party of Great Britain: Formation and early years. 1919–24*. A könyvet az Évkönyv hasábjain Surányi Róbert ismertette.

lojális pártfunkcionárius is – ezt szembeállította Paolo Spriano³⁵ munkásságával, aki az Olasz Kommunista Párt (PCI) történetéről írt hasonló munkát, amelyet sokan ugyancsak vitattak, de amelynek tudományos jellegéhez nem fért kétség.

Minden kétséget kizárólag Hobsbawm nem akart írni a kommunizmusról – főként, amikor a történetírás értékei voltak már veszélyeztetve – ám ugyanakkor Marxot és a marxizmust mindig kész volt védelmezni. Ám ezt ritkán tette meg és inkább olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyeket korábban a marxista történetírás nem érintett.

Elhelyűt én arra a könyvére gondolok, amelyeket az 1950-es és 1960-as években írt, és amelyek nálunk végül egy kötetben, a *Primitív lázadók* címen jelent meg, ugyanakkor írta meg a *Captain Swinget* is ugyanebben a témakörben. (Ez utóbbit George Rudéval³⁶ együtt írta.) Ezek után a témakörben alig írhat valaki úgy, hogy megkerülhetné Hobsbawm munkáit. E munkái kapcsán egyik utolsó interjújában, amelyet a BBC-nek adott, ő maga is megemlékezett. Ezek az írásai máig is nagy érdeklődést keltenek. Ugyanígy „a magas szintű népszerűsítés” keretében illeszthető a híres négykötetes *Korok története*, amelyekben a kapitalizmus kialakulásától 1991-ig tekinti át az európai történelmet. A „népszerűsítést” általában pejoratívan szokták használni, de ő a magasba repítette, miután hangsúlyozottan nem az akadémiai körök, hanem a széles olvasóközönség számára írt. Ugyanígy foglalkozott a nemzeti kérdéssel is,³⁷ amely tükrözte, hogy mennyire nem szerette a nacionalizmus különböző jelentkezési formáit és az identitáskeresést. 1990-ben írt egy tanulmányt a Marseillaise visszhangjáról, amelyben már reflektált Alfred Cobban könyvére, amely revízió alá vette a francia forradalom társadalomtörténetét, amely még ismertebbé vált François Furet könyve alapján, amely 1978-ban jelent meg, ugyancsak a francia forradalom történetéről.³⁸

Hobsbawmnak szerencséje volt kitűnő, élvezetes stílusa, hogy nagy érzéke volt arra is, hogy bonyolult eseményekről is közérthetően alkossa meg szintéziseit – így a *Korok története* sorozat széles körökben tette ismertté nevét a nem történészek számára is. Ez a sorozat kapcsán azután a legkülönbözőbb folyóiratokban rengeteg cikket írt, az olyanokban, mint a *Marxism Today*, a *New Left Review*, a *New York Review of Books*, a *Times Literary Supplement*, a *New Statesman* hasábjain, amelyekben a könyveket egyúttal ismertették is. Ezekben az írásokban felfedezhető egyfajta pesszimizmus – amely a marxista történetírók körében elég gyakori – ez a pesszimizmus az ész és az értelem befolyásolásának, súlyának szerepét érinti, miközben az akaraterejét hangsúlyozzák és az egyúttal a pesszimizmust ellensúlyozva bizonyos fokig optimista kicsengést ad. Ez az optimizmus a szocialista jövőre vonatkozott, de ahogyan öregebb lett, pesszimizmusa vált erősebbé.

³⁵ Spriano életútját Pankovits József ismertette, Évkönyv, 1990.

³⁶ George Rudé életútját lásd Évkönyv, 1994. (A nekrológot Eric Hobsbawm írta.)

³⁷ Eric Hobsbawm: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. (1990)

³⁸ Furet könyve nagy érdeklődést és sok vitát váltott ki, még Magyarországon is. (Újraértelmezte – negatívan – a korábbi 19. századi francia történetírást a francia forradalom vonatkozásában.)

Utolsó könyve, amely még életében megjelent, a *How to Change the World*³⁹ több esszéből áll, több régi írását is tartalmazza, amelyek közül egyesek olaszul jelentek meg, de angolul nem. Egyesek teljesen újak. A fejezetek majd mindegyike Marxra és Engelsre koncentrált, kivéve kettő, amelyek Gramscira⁴⁰ reflektáltak.

Hobsbawm-nak ez az utolsó írása, amely Marxról szól, nem az a Marx, aki a világforradalom ihletője, vagy aki a proletariátus vezető szerepét hangsúlyozta. Ez a Marx a globalizációs és a kapitalista gazdasági válság teoretikusa, és ez a Marx már teljesen meg van szabadítva a Szovjetunió „örökségétől”. Ez a Marx olyan világ számára van megjelenítve, amelyben már kevés párt található, amely igazán antikapitalista.⁴¹ Ez a világ már olyan, amelyben világos, hogy 1968 nagy reménységei (amelyekkel szemben annakidején Hobsbawm is eléggé szkeptikus volt) nem valósultak meg. Ebben a világban sokan már visszaléptek a korábbi „felvilágosodás” érzéseitől és hitétől, és amely világban már csak egy szociális forradalom zajlott le, Iránban, amelyet Khomeini Ayatollah vezetett. A neoliberális gazdasági politika „győzelme”, amely elsősorban a nyugati országokban következett be, egyúttal a hagyományos szociáldemokrácia vereségét is jelentette, minthogy az megkövetelte volna legalábbis a minimális programjának megvalósítását és ez feltételezte egy erős állam meglétét is. Miként Hobsbawm rávilágított, a neoliberalizmus nem annyira a kommunizmussal szemben jelentett kihívást, amely amúgy is stagnált és agonizált, hanem azzal a gradualista szociáldemokrata reformizmussal szemben, amelynek alap gondolatát még Bernstein⁴² és a fábiánusok⁴³ fejtették ki.

Kulturális válság

Hobsbawm a marxizmus válságát a kritikus 1980-as éveket követő évtizedekben látta felerősödni. A válság nem pusztán politikai és gazdasági természetű volt, hanem egyúttal kulturális is. A társadalom szerkezetét illető elképzeléseket és magatartást súlyos kihívás érte a posztmodern individualizmus felerősödése és magatartás révén. A történetírásban visszatérés történt a leíró-elbeszélő történetírás felé. Tapasztalhatóvá vált az általánosítások és a valóság elemzésével szembeni ellenszenv, egy újfajta relativizmus erősödött fel. Hobsbawm a Marxtól való elfordulásban annak jelét is látta, ami általában a társadalomtudományok terén megmutatkozott, amelyekben az értelmiségiek feladták a korábbi racionalista érveléseket, és hogy globális világunkról reális képet alkossanak. E vonatkozásban Hobsbawm nagy jelentőséget tulajdonított az értelmiségiek lázadásának, amely

³⁹ A könyv magyarul még nem jelent meg, magyar ismertetését lásd *KLIÓ*, 2013.

⁴⁰ Gramsci életútját lásd Évkönyv, 1991.

⁴¹ E. D. Sassoon egyik igen jellegzetes megállapítása, amelyet 2010-ben megjelent vaskos könyvében bővebben kifejtett. Ismertetését lásd Évkönyv, 2013.

⁴² Bernstein életútját lásd Évkönyv, 2003.

⁴³ A Fábiánus Társaságról (Fabian Society) lásd Évkönyv, 1984., S. Webbről 1984., B. Webbről 2003., és G. B. Shaw-ról 2006.

az 1960-as években következett be, amellyel kapcsolatban ő kritikus volt. Nem szerette sem az anticentralizmusukat, a helyi jelentőségű dolgok fölértékelését, a spontaneitást túlbecsülését, és ahogy a harmadik világot akkor túlértékelték. Ezt úgy is lehetne tekinteni, hogy egy öreg marxistának a tépelődései és fanyalgásai mutatkoztak az új, 1968-as nemzedékekkel szemben. Napjainkra azonban ez az 1968-as nemzedék is megöregedett és tisztába kell jönnie magával. Egyik utolsó beszélgetésünk során Hobsbawm megjegyezte, hogy ez a nemzedék (mármint az enyém), amely annyira keresi és kutatja az intellektuális és kulturális válaszokat, olyan kevés történeti munkát tett le az asztalra saját és a nemzedék életútjáról. Ugyanekkor Hobsbawm lehet, hogy túlbecsülte a posztmodern korszakban az irracionális érvényesülését az utolsó harminc év kulturális válságának idején. Úgy hiszem, igaz, hogy ilyen összesítő munkák Marxszal együtt csak kis számban jelentek meg és főleg az értelmiség körében terjedtek. Így az ilyen nagy összesítésekben a nyugat ellenségeit úgy mutatják be, hogy iszlamisták, fanatikuskok, terroristák, vagy pedig más érdekeltségek kiszolgálói (vagy egyes államokénak, vagy egyes intézményeknek) és ezek ellenségei mind a szabadpiaci individualizmusnak. A piaci fundamentalizmus ugyanúgy általános jelenség, mint a baloldalon az állam szerepébe vetett hit. Hayekkel⁴⁴ együtt megállapítható, hogy a fogyasztók milliói sokkal racionálisabbak, mint azok, akik a tervezésben vagy az elitekben hisznek. Hobsbawm-nak kétségtelenül igaza van, hogy ami napjainkra valóban eltűnt, az a hit, ami jellemző volt a 18. és a 19. század nagy úttörőire (így ez jól látható és nyomon követhető volt a francia forradalom, az amerikai és az ipari forradalom idején). Akkoriban voltak tényleges elképzelések egy új társadalmi rend kialakításáról, amely jobb mint a régi.⁴⁵

Hobsbawm érzékelte a baloldalon ennek a hitnek és az elképzeléseknek a hiányát, ám a szabadpiac hitvallói 1973 és 2008 között ugyancsak veszítettek. Hobsbawm mégis mindamellett érzékelte, hogy lesz még egy visszatérés Marxhoz. Hobsbawm-nak ezt a figyelmeztetését komolyan lehet venni, miként azt is, hogy a történelmet és a történetírást is komolyan kell venni és meg kell szabadulni azoktól, akik a történelmet csak arra használják fel, hogy éppen pillanatnyi érdekeikre és törekvéseikre találjanak hivatkozási segédletet.

Forrás: Donald Sassoon: Eric Hobsbawm. The New Left Review, 2012. szeptember–október (Az írást John Schwarzmantel küldte meg az Évkönyvnek.)

*

⁴⁴ Jiří Hayek a neoliberális irányzat egyik legbefolyásosabb képviselője.

⁴⁵ A magyar olvasónak ehelyütt Károlyi Mihály önéletrajzána címe juthat méltán eszébe: *Hit illúziók nélkül*.

VIJAY PRASHAD⁴⁶

Megemlékezés és főhajtás Eric Hobsbawm emléke előtt

A történészek úgy tekinthetnek Eric Hobsbawm életművére, mint amely továbbélő értéket jelent. Egy olyan marxista optikát jelent, amely egyúttal visszatartó erő a marxizmus megcsontosodásával szemben.

Eric Hobsbawm utolsó munkája, a *How to Change the World* 16 esszét tartalmaz mintegy 400 oldalon. Az első esszét még 1957-ben írta, az utolsót 2010-ben. A közbeeső 53 esztendő alatt Hobsbawm megírta nevezetes és emlékezetes „kvartettjét”, a *Korok* sorozatát.

Ezt az utolsó könyvet Hobsbawm ugyancsak az olasz Einaudi kiadó számára írta Marx és a marxizmus történetéről, amely kiadó számára régebben is dolgozott. Ez a könyv nem rendszeres feldolgozása a marxizmus történetének. Nem utal Leszek Kolakowski nevezetes, többkötetes munkájára, amely még 1976–78-ban jelent meg a marxizmus történetéről,⁴⁷ ugyancsak nem reflektál Perry Anderson 1980-ban megjelent írásaira, amelyek *Arguments Within English Marxism* (Érvek és viták az angol marxizmusban) címmel jelentek meg. (Ezek később, 1983-ban, az *In the Tracks of Historical Materialism* sorozatban jelentek meg.) Hobsbawm szerette ezt a marxi hagyományt és pontosan ez tette lehetővé, hogy megírja erről utolsó könyvét is.

Hobsbawm – mint ismeretes – Németországban lett kommunista, még ifjú gimnáziumi éveiben, és élete végéig az maradt, nem hagyta ott a CPGB-t, mint korábbi barátai a kommunista történész csoportból 1956-ban, de nem hagyta magát beleszorítani egy szektás sarokba sem. Megmaradt mindig kreatív marxistának, nyitott maradt új barátságok és szövetségesek számára és nem adta fel a reményt.

A kérdéses könyv első fejezetében, amely *Marx Today* (Marx ma) címen jelent meg, Hobsbawm áttekintést nyújt a marxi gondolatok elterjedéséről 1883 után, valamint a szociáldemokrata pártok felfogásáról és azok bírálatáról 1914 előtt, valamint után. Prashad ehelyütt megemlíti Hobsbawmnak azt az írását, amelyet a Kommunista Kiáltvány megjelenésének 150. évfordulójára írt és amely a Verso kiadásában jelent meg könyv formájában.⁴⁸ Az utóbbi könyv rendkívül nagy szerepet játszott Hobsbawm marxizmusában... (Prashad ezután értelme-

⁴⁶ V. Prashad indiai történész, aki az utóbbi években az USA-ban, illetőleg Nagy-Britanniában él és dolgozik. 2011-ben jelentős előadást tartott az ITH linzi konferenciáján (erről lásd Évkönyv, 2013).

⁴⁷ A könyvet ismerteti Évkönyv, 2013.

⁴⁸ *The Communist Manifesto*. 1998. Hobsbawm értelmezését ismerteti Jemnitz János, *Múltunk*, 1999/1.

zi Hobsbawm alapján, hogy a *Kiáltvány* mennyiben hozott teljesen újat mind a szocialista elmélet, mind a mozgalom számára, miközben jövőképet is mutatott.)

Amit eddig írtam, azt Hobsbawm egy munkájának egy korábbi, 1982-es kiadása alapján tettem meg. Most, ebben az új, 2011-es kiadású kötetében Hobsbawm minden jel szerint sokat veszített kora ifjúságának reményeiből. Már 2002-ben megjelent önéletrajzában (*Interesting Times – Érdekes idők*) megállapította, hogy „A huszadik század véget ért. A huszonegyedik század a bizonytalanság jegyében születik.”

Most, ebben a 2010-ben befejezett munkájában jól kiérezhető az a reménye, hogy a munkásmozgalom valahogy a 21. században mégiscsak „megállítja a tőke előretörését”. Ez a fordulat azonban eddig elmaradt. Ami bekövetkezett, az a neo-liberális szemlélet eluralkodása volt, a klíma felmelegedés és a pénzügyi válság – és egyelőre nem látszik az az erő, ami mindezzel szemben alternatívát kínálna, maga a tőkés rendszer pedig nem fogja önmagát meggyógyítani.

Hobsbawm e könyvének tanulmányai optimizmust sugallnak és optimizmusról tanúskodnak. Marxizmusáról úgy vélekedhetünk, hogy arra természetesen kihatott az, hogy a CPGB tagja volt, de ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a Marx–Engels írások moszkvai interpretációit már nem vette át.

Hobsbawm mint történétíró úgy írt, hogy világos volt, hogy a történelmet nem tekintette befejezettnek, és éppen ez magyarázza, hogy írásai sem avultak el, a jelen és a jövő számára is előremutatóak, és ez még inkább áll arra, amit Hobsbawm hangsúlyoz, hogy a marxizmus hatása sem ért véget.

Miközben Hobsbawm mindig aláhúzza, hogy Marx írásait nem holt betűként kell kezelni, meglepő, hogy ebben az utolsó könyvében milyen kevés történeti, elméleti munkát és szerzőt idéz, ez nagyon igaz az 1945-től 1983-ig tartó korszak munkáira. Így foglalkozott Fernand Braudelnek gazdaságtörténeti munkájával, valamint fontos vitákkal és vitairatokkal, így természetesen Bernstein nézeteivel. Hobsbawmnak egy másik, 1973-ban megjelent írásában (*Revolutionaries*) foglalkozott Jean-Paul Sartre-al és Louis Althusserrel,⁴⁹ valamint Karl Korsch-al⁵⁰ és Ernst Bloch-al⁵¹ – de ezeknek sem szentelt nagyobb terjedelmet és megfelelő, kielégítő elemzést. Althusserről írva, Hobsbawm rávilágított, hogy az ő számára mi volt Althusserben vonzó a marxista hagyományok tükrében.⁵²

Hobsbawm Marxról szóló írásaiban nagyon meghatározó és döntő elem volt az, ahogyan megvilágította, hogy Marx miben látta a haladás kritériumait. A nyugati marxisták általában elveszítették ezt az érzéküket az 1950-es évek végéig, hogy ezt az összefüggést elemezzék. Hobsbawm viszont ezt alapvető fontosságúnak tekintette. A brit kommunizmus elsüllyedt a maga elszigeteltségében és már nem képviselt vonzerőt a jövő számára. Miután csalódott a CPGB-ben,

⁴⁹ Althusser életútjáról, szellemiségéről lásd Évkönyv, 1993.

⁵⁰ Karl Korschról 1942-ben Justus Pál írt *Szocializmus útja* című könyvében. Rólat Mario Kessler írását lásd e kötetünk Rendhagyó életutak fejezetében.

⁵¹ Ernst Blochról óriási magyar nyelvű irodalom született. Könyve magyarul is megjelent.

⁵² Ehelyütt Prashad idézi Hobsbawm idevágó sorait.

Hobsbawm azon töprengett, hogy benyújtsa lemondását, vagyis kilépjen a pártból. A lengyel származású brit marxista történész, Isaac Deutscher ragadta meg a kezét. Önéletrajzában (*Interesting Times*) Hobsbawm írt arról: „A gyakorlatban én eltávolodtam a militáns sorokból a szimpatizánsok soraiba, más terminológiával az útítársak közé, vagy más fogalmazásban, a Brit Kommunista Párt aktív tagsága helyett valójában az olasz PCI spirituális tagsága felé, amelynek szellemisége a kommunizmusról nekem sokkal inkább felelt meg.”

Az 1950-es években Hobsbawm Spanyolországban és Olaszországban tett utazásai közben sok anyagot gyűjtött ahhoz a munkájához, amely azután 1959-ben a nagy feltűnést és elismerést kiváltó *Primitív lázadók* című könyvében öltött testet. Ezekben az években ismerte meg alaposan Antonio Gramsci⁵³ írásait. Ugyanekkor ismerte meg Palmiro Togliatti⁵⁴, akinek jó barátja lett. 1957-ben Hobsbawm megjelentette olaszországi kutatásainak eredményeit könyv formájában (*The Modern prince and Other Writings* címmel). (Ezt a munkáját később kibővítette, a második kiadás 1971-ben jelent meg.) Gramscit ebben a korai időszakban még kevésbé ismerték, és Hobsbawm válogatásai, széljegyzetei nemcsak az angol érdeklődést elégítették ki. Hobsbawm utolsó könyvében, a *How to Change the World*-ben újabb esszében foglalkozott Gramscival, illetőleg a Gramsci–Marx relációval.

Hobsbawm szerint az úttörő marxista elemzéseket nem Lenin, hanem Gramsci írta meg. „Ez az állítás kevésnek tűnik a marxista elemzések megítélése terén”, ám az bizonyos, hogy Hobsbawm előszava érdekes és tanulságos Gramsci tanulmányozásához. Hobsbawm egy újabb, Gramscival foglalkozó 1982-es írásában éppen azt emeli ki, hogy a szocialista rendszer kiépítése nemcsak gazdasági és politikai feladat, hanem a kommunista pártoknak valóban mélyen bele kell ágyazódnia a munkásságba, sőt az egész népbe és elképzelhetetlen egy szocialista rendszer úgy, hogy az emberek többsége közömbös legyen és kívül rekedjen a lényegi ügyek kialakításán és intézésén. Hobsbawmnak ez a Gramscihoz való vonzódása annyiban is érthető, hogy mindketten nagyon nagy figyelmet fordítottak a kulturális kérdésekre. Úgy ítélték, hogy a kultúra központi kérdés.

Külön kérdés Hobsbawm és a világtörténelem megítélése. Hobsbawm a nevezetes trilógia első kötetében, a *Forradalmak korában*, megmaradt az európai régióban. A második és negyedik kötetben horizontját kiszélesítette, ezt megtette egy önéletrajzi kötetében is, de mégiscsak európai eredete és ismeretei befolyásolták.

Ez a „lehatároltság” feltűnik az itt ismertetett utolsó könyvében is, amennyiben Hobsbawm a marxizmus történetét elsősorban európai régióban vizsgálta. Így elemezte mind a munkásmozgalom történetét, mind a szocialista elmélet és a marxista elmélet alakulását. Ez mint két kérdéskör jelentkezett nála és ez Európában így igaz is – de Európán kívül nem. Csak egy futó megjegyzés találha-

⁵³ Gramsci életútját lásd Évkönyv, 1991.

⁵⁴ Togliatti életútját lásd Évkönyv, 1982.

tó munkájában a perui Mariáteguiról,⁵⁵ aki miközben a marxizmust terjesztette, ugyanakkor nagy figyelemmel volt a perui indián szellemi örökség sajátosságaira is. Ugyanakkor nem esik szó a gazdag japán marxista hagyományról, így Samezo Kurumáról (1879–1946) és Kozo Unoról (1897–1977). Nem foglalkozik Mao Ce Tunggal és a maoizmussal, miként nem ír az indiai marxizmusról sem.

Amikor utoljára találkozott Hobsbawmmal, az a cambridge-i egyetemen tartott konferencia volt, ahol előadást tartottam E. M. S. Namboodiripadról. Ez 93 éves korában történt és nagyon érdeklődő volt, és többet akart tudni erről a témáról. Hobsbawm e kötetének hiányos, gyenge oldala, hogy nem foglalkozik sem Mandellel,⁵⁶ sem a szovjet marxizmus történetével, amit Sztálin vezetése alatt számoltak, morzsoltak fel. Ennek a szovjet marxista hagyománynak egyik művelője volt a filozófus Ljubov Akszelrod (1868–1946). Hobsbawm e kötetében nem találhatjuk meg Trockij⁵⁷ nevét és csak futólag érinti Rosa Luxemburgot.⁵⁸ Hobsbawm úgy ítélte, hogy az ő narratívájuk kihagyható, és amennyiben Trockij neve mégis előfordul nála, akkor csak úgy, mint „eretnek”.⁵⁹

*

AXEL FAIR-SCHULZ:⁶⁰

Megemlékezés Eric Hobsbawmról

Eric Hobsbawm olvasói és hallgatói mindenütt gyászolják „eltávozását”. Alig vitathatóan ő volt az elmúlt 60 esztendő legkreatívabb és legbefolyásosabb történésze, aki összekapcsolta a múlt kutatását azzal, hogy a jelen és a jövő javítását próbálta elősegíteni. Eric Hobsbawm gondos barát és mentor volt. Amellett, hogy mintegy szinte ezrével kapta a kérdéseket és megkereséseket, mégis nyitott tudott maradni olvasói számára, így még az ifjabb nemzedék számára is. Mint doktórandsz kerestem meg Angliában, de először csak az üzenetrögzítőjét találtam meg. Visszahívott. Rövid interjú után, néhány évvel később hívott meg lakására, ahol nagyon mélyen meghatott kedvessége, ahogyan fogadott és ahogyan megválaszolta minden kérdésemet.

Ismeretes életútjából, amelyet utolsó könyveiből olyan jól ismerhetünk, hogy kitartott szocialista elvei mellett, akkor is és azután is, amikor tudta, hogy „a szél ellen fordul”, még az akadémiai világban is. Ezek után nem véletlen, hogy történészek a legkülönbözőbb országokból nagy érdeklődéssel olvasták remek

⁵⁵ Mariátegui életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁵⁶ Ernest Mandel életútját lásd Évkönyv, 1996.

⁵⁷ Lev Trockij életútját lásd Évkönyv, 2004.

⁵⁸ Rosa Luxemburg életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 1998.

⁵⁹ Vijay Prashad írását a szerző interneten küldte el az Évkönyv számára.

⁶⁰ Axel Fair-Schulz a chicagói Institute of Working Class History vezetőségének tagja írását az Évkönyv számára küldte.

írásait, hallgatták lebilincselően érdekes előadásait, csodálták szinte határtalan erudícióját és olykor szinte váratlan következtetéseit. Így nem meglepő, hogy konzervatív történészekről a liberálisokon át a szocialistákig, nagyon széles körben emlékeztek meg Hobsbawm haláláról. Hobsbawm mindig az elnyomottak és kisemmizettek oldalán állt. Noha Eric Hobsbawm meghalt, írásai és könyvei nem porosodnak meg és ezeket újra és újra „fel kell fedezni”. Hobsbawm még inkább eleven marad azok számára, akik a munkásmozgalom történetével foglalkoztak és foglalkoznak.

*

*A MORNING STAR MEGEMLÉKEZÉSE*⁶¹

Eric Hobsbawm

(Rövidítve)

Eric Hobsbawm, aki most hétfőn halt meg, vitathatatlanul a legjelentősebb történész volt, aki a marxista hagyományok szellemében írt, nemcsak Nagy-Britanniában, hanem nemzetközi téren is. Aktív kommunista volt a CPGB soraiban szinte egész életében, aki részt vett a kulcsfontosságú vitákban, amelyek meghatározták az utat a baloldal számára a 20. században. Hobsbawm 1945 után 1947-től 1982-ig a londoni Birkbeck College-ben oktatott, ott volt professzor egészen nyugdíjba vonulásáig. 2002-ben lett a Birkbeck College rektora (president), amellet 1960-tól rendszeres vendégprofesszor volt az USA-ban, New Yorkban. Az 1950-es évektől több társával együtt, akik között ott volt EP Thompson, Donna Torr, Christopher Hill és Rodney Hilton⁶² (valamint mások), megalkották a Kommunista Történész Csoportot és új megvilágításba helyezték a brit történelmet. Ez a csoport munkáiban átfogó társadalomtörténetet rajzolt fel és ebben támaszkodott a francia Annales csoport munkáira. E csoport főbb képviselőit ugyancsak befolyásolták Marx írásai.

1952-ben Hobsbawm a csoportosulás más tagjaival hozta létre a *Past and Present* folyóiratot. Hobsbawm több nagy korszakkal foglalkozott, így a 17. század gazdasági és társadalomtörténetével kapcsolatban rávilágított a feudalizmus és kapitalizmus közötti küzdelemre. Rávilágított nagy statisztikai adatbázis alapján, hogy később az ipari forradalom idején a munkásosztály életviszonyai miként romlottak és ezzel cáfolta a korábbi és a továbbélő akadémiai nézeteket, amely szerint az ipari forradalom javította volna a munkásság életkörülményeit. Hobsbawm ugyancsak alapos munkákban szólt a brit munkás-arisztokráciáról, amely az egykori brit ipari hegemonia révén alakulhatott ki. Hobsbawm remek

⁶¹ A *Morning Star* egykor a CPGB napilapja volt, a párt 1991-es önfeloszlatása után továbbra is kommunisták jelentetik meg.

⁶² A csoportosulás megnevezett tagjairól az Évkönyv életrajzokat jelentetett meg.

könyvekben és cikkekben világította meg Nagy-Britannia, Európa és a világ történetét, amely több generáció felfogását befolyásolta.

Ritka dolog történész esetében, hogy valaki olyan briliáns legyen mind írásban, mind az előadásaiban. Erre közülünk sokan fognak még évtizedek után is emlékezni.

Ugyanakkor Hobsbawm nagyon is aktívan kapcsolódott be a CPGB életébe. Így EP Thompsonnal és John Saville-el⁶³ együtt szorgalmazták a párt belső életének demokratizálását. Ezt fokozottan megtették az SZKP XX. kongresszusa után. Hobsbawm ennek ellenére nem lépett ki a kommunista pártból. Az 1960-as és 70-es években Hobsbawm fokozottan az olasz PCI felé fordult és olyan szocialista megoldást keresett, amely erősen eltért, sőt szemben állt a szovjet modellével. 1977-ben jelentette meg a *Beszélgetések Giorgio Napolitanoval* című (magyarul is megjelent – a szerk.) kis könyvét, amelynek gerincében „Az olasz út a szocializmushoz” nagyon is tartalmi megközelítés állt. 1978-ban a londoni Marx-házban tartotta meg azt az előadását, amely azután 1981-ben könyv formájában jelent meg: *The Forward March of Labour Halted*⁶⁴ címen. Ezt az előadást, illetőleg könyvet akkor tartotta, illetőleg írta, amikor a szakszervezeti mozgalom ereje teljében volt – és a baloldal a mozgalomban nagyon befolyásos volt – Hobsbawm mégis úgy érvelt, hogy a munkásosztály számbelileg csökkenőben volt és ezért politikájának jellege ökonomista jellegű, amelyet a béralkuk határoznak meg. Éppen ezért a baloldalnak a jövőben további szövetségesek után kell néznie. Ez az előadás és Hobsbawmnak ez a szemlélete meghatározó lett azután a brit kommunista párt egy szárnya számára, amely szakítást jelentett az osztálypolitikával és a marxizmussal. Noha Hobsbawm maga sohasem helyezkedett erre az álláspontra, mégis tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a *Marxism Today* a szócsövévé változtassa, ahol nagyon gyakori szerző lett. Ebben tevékenyen közreműködött egészen 1991-ig, amikor is a CPGB-nek ez a szárnya kizárta valamennyi ellenzéki tagját és ezután szavazta meg önfeloszlatását.⁶⁵

Ugyanez az ok vezetett arra, hogy Hobsbawm munkájával eszmei támogatást nyújtott azoknak, akik az LP-ben egyfajta újraorientálódást szorgalmaztak, akik el akartak határolódni a szakszervezeti mozgalomtól és akik kialakították az Új LP-t⁶⁶ (New Labour). Így Hobsbawm támogatta Neil Kinnockot az LP átgyűrásában és noha Tony Blair kitüntette, ezt követően Hobsbawm mégis felszólalt az Új LP ellen, így nagyon határozottan fellépett az iraki invázió ellen.

Utolsó éveiben Hobsbawm gyakorta lépett fel közíróként és a nyilvánossághoz szóló értelmiségiként. Amikor a Szovjetuniót kellett volna elítélni minden meghívást visszautasított. Ezzel szemben hangsúlyozta, hogy a Szovjetuniónak történeti szerepe volt a fasizmus szétverésében. Hangsúlyozta azt is, hogy a nacionalizmus és a nacionalista mitológia káros és megosztó erő. Többször is kifejez-

⁶³ John Saville életútját lásd Évkönyv, 2011. Évkönyv, 2013.)

⁶⁴ A könyvről ismertetést lásd *Párttörténeti Közlemények* 1984/4. sz.

⁶⁵ Az önfeloszlatásról lásd Kate Hudson írását (Évkönyv, 2013., illetőleg e kötet).

⁶⁶ Az Új LP-ről az Évkönyv sok írást közölt 1995 és 2010 között, sok kritikai írást is.

te elkeseredését amiatt, hogy a történészek mennyire nem értik az új társadalmi, szociális változásokat. Változatlanul nagy guru maradt mindazok számára, akik az emberi, társadalmi fejlődést marxista terminológiában értelmezték, főként ami a latin-amerikai és az indiai régiót érintette.

Ami Nagy-Britanniát illeti, az ő halála a végét jelenti annak a kommunista történész nemzedéknek, akik megváltoztatták a történetírást. Az a befolyás, amit humanistaként és történészként elért, az egészen bizonyos, hogy maradandó lesz.

Forrás: Eric Hobsbawm. Morning Star, 2012. október 4. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

PROF. SIR RODERICK FLOUD

Erik Hobsbawm, akiről azt tartották, hogy a 20. század legkitűnőbb történésze

(Rövidítve)

Eric Hobsbawm a 20. század egyik vezető történetírója volt, feltehetőleg többre becsülték az ország határain kívül, mint Nagy-Britanniában. Egész felnőtt korában marxista volt, ugyancsak e hosszú korszak alatt a CPGB tagja, ám befolyása sokkal nagyobb körben terjedt el, mint e meghatározott körön belül. Rendkívül jelentős szerepet játszott a társadalomtörténet kialakításában és művelésében. Híres trilógiája, amely a modern Európa kialakulásáról szól, nagy olvasottságra tett szert. Az 1990-es években, talán saját meglepetésére is, nagy befolyást gyakorolt Neil Kinnockra és az Új LP-re.

Eric Hobsbawm az egész világon tanított, tartott előadásokat, de életében fő munkahelye a Londoni Egyetem Birkbeck College-a volt... (A szerző ezután Hobsbawm ifjú ismerteti, Hobsbawm önéletrajza alapján – a szerk.)

Hobsbawm számára a Birkbeck College-i oktatás szinte egész életét betöltötte, ehhez hasonlóan fontos állandó katedra számára valószínűleg csak a New School for Social Research volt New Yorkban. Cambridge-ben, ahol a King's College-ban végzett, egy ideig kutatói státust kapott, ám a brit enyhébb kiadású McCarthyizmus korában, Cambridge-ben nem kapott igazi munkahelyet és így került át azután a londoni Birkbeck College-ba. Ugyanezen okból azonban még Birkbeckben is csak később kapta meg professzori kinevezését. Második házassága 1962-ben Marlenevel alapozta meg nyugodt és biztonságos, boldog életét, ami annyira hiányzott ifjú korában – e házasságból két sikeres gyermekük született (mostanra már mindegyikük saját karrierjét futja). A nyugodt élet ellenére Hobsbawm belengte egyfajta, a világ alakulásáról érzett és kialakított pesszimizmus, aminek sokszor hangot adott Birkbeckben az ebédszünetekben lezajló

beszélgetéseknél. Ez belengte társaihoz fűződő kapcsolatait is, minthogy biztos enciklopédikus tudásával, amellyel pontosan kezelni tudta Közép-Európa, Olaszország és Latin-Amerika politikai eseményeit, messze följük magasodott. Egy történetíró munkásságát azonban nem befolyásolhatja magánélete, munkahelye.

Hobsbawm a '30-as években európai eredete folytán még inkább beleütközött a fasizmusba és ez vezette el a marxizmushoz. Ez azután áthatja valamennyi írását, a 18. századi európai felvilágosodást is úgy láttatja, mint a marxizmus előfutárát. Majd nagy figyelmet fordított a gazdaságtörténetre, az osztályviszonyok alakulására, valamint az osztályöntudat kérdéseire. A *Primitív lázadók* című könyvében kitűnően mutatja be, hogy milyen okok vezették az embereket (férfiakat és nőket) a szociális mozgalmakban való részvételre. Talán ez a munka volt a legnépszerűbb több latin országban, így Olaszországban, Spanyolországban és Latin-Amerikában, ahol sok esetben az egyes országok elnökei is fogadták, kiadták, előadásokat tartott.

Marxizmusa alapján bizonyos szkepticizmussal tekintett a nacionalizmusra, annak megújuló jelenségeire, az etnikai identitásokra, amelyek szemben állottak vagy súrlódtak azzal, amit marxizmusa alapján a gazdasági és osztály meghatározottságok alapján igazán lényegesnek ítélt. Terence Rangerrel együtt alapította meg a híres *Past and Present* folyóiratot, majd megtartott egy nagyon érdekes, instruktív előadást, amelynek alapján azután megszületett egy fontos könyve 1983-ban: *The Invention of Tradition* (A hagyomány feltalálása). E könyvében több angol és skót jelenség, történeti munka⁶⁷ alapján Hobsbawm figyelmeztetett arra, hogy a történeti múlt eseményeivel vissza lehet élni – miként az akkori és a jelenkori Balkánon be is következett. Így figyelmeztetett arra, hogy a nacionalizmust politikusok kihasználhatják arra, hogy egész nemzeteket katasztrófába taszítsanak.

Az 1950-es, 1960-as években a történettudományban általában nagyobb figyelmet fordítottak a társadalomtudományra, az életmód és az életszínvonal kérdéseire. Engels és Macaulay óta történészek körében vitakérdés volt, hogy az ipari forradalom mennyivel tette könnyebbé a munkásosztály életviszonyait. Hobsbawm nagyon sokféle forrás alapján bizonyította, hogy a 19. század első felében a munkásság létkörülményei romlottak, miközben kialakultak az ipari nagyvárosok.

1971-ben megjelentetett új tanulmányában, *From social history to the history of society*, tulajdonképpen lefektette a társadalomtörténet alapvető diszciplináit. Miközben megmaradt marxista felfogása mellett, nyitott volt az új szociológiai kutatások és írások számára is, noha sokszor figyelmeztetett ezek ahistorikus jellegére. Egyúttal arra is figyelmeztetett, hogy a társadalomtörténetet nem lehet azonosítani a munkásosztály történetével. Mindig hangsúlyozta a tudati elemek fontosságát, valamint az internacionalizmusét.

Történészek általánosan elismerték a híres trilógiáját és annak értékeit. Az eh-

⁶⁷ A brit szerző cikkében ehelyütt pontos brit és skót eseményeket, szerzőket és munkákat jelöl meg.

hez kapcsolódó negyedik kötettel, a *Szélsőségek korával* a négy kötet mindegyike valóságos bestseller lett. A kötetek bizonyították Hobsbawm tudósi képességeit, roppant széles ismereteit, nyelvtudását és főleg szintetizáló képességeit.

Távol álljon tőlem, hogy beleesek a történész féltékenység csapdájába amiatt, hogy Hobsbawm könyvei ennyire népszerűekké váltak, de ismeretes, hogy sokan nem tudták megbocsátani neki az ő kommunistaságát. Erre egyesek olyan magyarázatot adtak, hogy ezt és Hobsbawm marxizmusát az indokolta, hogy milyen időben nőtt fel. Ám az, hogy akkor is megmaradt kommunistának, a CPGB tagjának, amikor világossá vált, hogy a múltban milyen szörnyű atrocitások történtek – erre már „nincs mentség”.

A történészeknek azonban nem feladata, hogy morális ítéleteket hozzanak, hanem hogy a történelmet megmagyarázzák. Ahhoz, hogy Hobsbawm „rátaláljon” a marxizmusra, szerepet játszott zsidó volta, és hogy 1932-ben Németországban élte meg ezt a sorsfordító korszakot. Azután pedig átélhette a kaosz éveit és a fenyegető szörnyűségeket. Az elkövetkező években azt, hogy ragaszkodott kommunista meggyőződéséhez, nehéz megérteni, noha kitűnő önéletrajzában sokmindent írt. Napjainkban kevesen tudnának így és ilyen őszintén írni, noha a kérdéses történetíróknak is meg lehet a maguk hitvallása, ahogy Hobsbawm írta: „A párt volt az életünk, az adta meg számunkra a jövő távlatát.” Lehetőséges, hogy amiért nem fordult el a kommunizmustól akkor sem, amikor már megbukóban volt, abból az érzésből is születhetett, hogy nem akarta elárulni korábbi elvtársai emlékét. Márpedig az veszélyes volt, ha valaki az 1930–1940-es években kommunista volt. Miként Hobsbawm maga megírta: „Mi nem voltunk liberálisok. A liberalizmus az, ami megbukott.” Miként sokan, ő is úgy ítélte, hogy az ügy – vagyis a hit az utópikus szocialista társadalomban – igazolja az áldozatokat, amelyeket mind ő, mind társai készek voltak meghozni.

Hobsbawm kitűnő és világos elemzései a jelenlegi politikáról vonzóvá tették őt Neil Kinnock,⁶⁸ valamint még az Új LP vezetői számára is akkor, amikor a thatcherizmus megbukott, és amikor egyúttal a szocializmus vezetői is megbuktak. Noha később szkepticizmussal viseltetett a blairi tervekkel szemben, valamint az, hogy elitélően szólt az iraki háborúról megszüntette az Új LP vezetői körében a népszerűségét, ám befolyása a tekintetben, hogy magyarázza az eseményeket és változásokat, változatlanul megmaradt. Általános megbecsülés övezte és éppen ezért barátai számára nem volt meglepetés, amikor 1998-ban becsületrenddel tüntették ki. Büszke volt a King's College-beli tiszteletbeli tagságára és sok más kitüntetésére, és talán mindenekelőtt arra, hogy a londoni Birkbeck College elnökének választották.

Forrás: Professor Sir Roderik Floud: Eric Hobsbawm, historian... The Independent, 2012. október 2.

*

⁶⁸ Neil Kinnock az 1980-as években volt az LP vezetője. Az Évkönyv ezekben az években sokat írt róla.

IAN BIRCHALL

Eric Hobsbawm (1917–2012)

(Rövidítve)

Eric Hobsbawm, aki most hétfőn halt meg, egyike volt a 20. század legjelentősebb történészeinek. Nemrégiben megjelent önéletrajzában nagyon hitelesen és elevenen idézte fel gyermekkorát, diákéveit a Hitler előtti Németországban, és azt, hogy ott miként lett kommunista.

Ismeretes, hogy később Nagy-Britanniába menekült és itt, Cambridge-ben tanult és végzett. Azt is megírta, hogy ez nem volt könnyű élet számára, valamint azt is, hogy régi élményei alapján jól meg tudja érteni azokat az ázsiai és kenyai fiatalokat, akik az 1970-es években érkeztek az országba és beleütköztek a Bevándorlási Hivatalba.

Hobsbawmnak 1947-től volt állása a Londoni Egyetem Birkbeck College-ában. Később számos könyvet jelentetett meg, amelyekkel nemzetközileg is nagy elismerést szerzett magának. Hobsbawm azonban ennek ellenére messze nem lett tipikus akadémikus történész. Ezek általában beszűkítve foglalkoznak egy témával és nem érdekli őket általában az emberek és az emberiség története. Még inkább távol állnak és nem ismerik azt a világot, amelyben benne élnek.

Hobsbawm írásainak széles skálája egészen rendkívüli – a 17. századi feudális társadalomtól egészen a jelenlegi perui földfoglalásokig, valamint az európai 19. századi titkos társaságokig. Az emlékezetes négy nagy „kor”-kötetben a francia forradalomtól kezdődően a berlini fal leomlásáig írta meg a világ történetét. A kötetek minden olvasója töménytelen információval lesz gazdagabb.

Hobsbawm emellett sohasem hitt abban, hogy a történelmet csak történészek írhatják és a történelem csak rájuk vonatkozik. A rengeteg tudományos könyve és cikke mellett rendszeresen írt az olyan napilapokba és periodikákba, mint a *Guardian*, a *New Statesman*, a *London Review of Books*. Más ünnepektől híres történészekkel szemben ő nem tépte a száját, hogy olyan dolgokról beszéljen, amelyekről a valóságban nem tudott semmit. Ő valóban hitt abban, hogy a múlt ismerete segít megérteni a jelent, és abban is, hogy ez segít formálni a jövőt. Eric Hobsbawm, mint ismeretes, 1936-tól 1991-ig, a CPGB önfelosztásáig a párt tagja volt, és ez éppen elég okot és alkalmat adott arra, hogy jobboldali kritikusok megpróbálják diszkreditálni őt és írásait. 2008-ban a tory párt konferenciáján Michael Gove – aki jelenleg a Cameron-kormányban oktatási miniszter – kijelentette, hogy Hobsbawm, aki élete során a gonoszság ideológiáját szolgálta, nem érdemes arra, hogy írásait olvassák. Mindezt meg lehetne mosolyogni, de mégiscsak valós problémákkal kell szembenéznünk. Nevezetesen, hogy Hobsbawm egész életében csodálattal olvasta és írásaiban idézte, jelenítette meg Marxot, s ez egyike azoknak a vonásoknak, amelyek írásait értékesé tették. Ez tette lehetővé,

hogy megértse a társadalom gazdasági alapjait, valamint az osztályviszonyokat. Ám az, hogy Hobsbawm a sztálinista irányzathoz lojális maradt, ennek negatív következményei is voltak.⁶⁹

Az, hogy Hobsbawm ifjú éveiben már szembekerült és küzdött a fasizmus ellen, ez magyarázza, hogy a népfront híve lett – amely azt jelentette, hogy abban a munkásmozgalom szövetséget kötött a pro-kapitalista pártokkal. Franciaországban és Spanyolországban az 1930-as években ez olyan következményekkel járt, hogy ez a politika lefékezte, sőt leblokkolta a forradalmi lehetőségeket és megnyitotta az utat a fasizmus győzelme előtt. Ám Hobsbawm hűséges maradt a népfront stratégiához egész élete során. Ez időnként befolyásolta munkájában is. Egyfajta tendencia észlelhető írásaiban, amely arra utal, hogy nem becsülte meg igazán a munkásmozgalom és a munkásság aktivitásának éppen tetőző pillanatait. Így a *Tőke korának* lapjain elmellőzte a Párizsi Kommünt – amelyet Marx ismeretesen igen nagyra becsült – és pusztán csak néhány rövid bekezdést szentelt neki. Ide tartozik, hogy még 2006-ban is velem és Chirs Harmannal szemben azt állította a *London Review of Books* hasábjain, hogy a munkástanácsok az 1956-os magyarországi forradalomban nem játszottak nagyobb szerepet, illetőleg nem voltak igazán komoly tényezők, ami ellentmond több kortárs és megfigyelő véleményének.

Úgy tűnik, hogy az 1960-as években hatott rá a radikalizmus új hulláma. Fel szólalt, sőt beszédet mondott azon az Oxfordban megtartott gyűlésen, amelyet az új forradalmi baloldal szervezett, amelynek élén Peter Binns és Tariq Ali⁷⁰ állt. 1968-ban cikket írt az ugyancsak forradalmi baloldal által megjelentetett periodika, a *Black Dwarf* (Fekete Törpe)⁷¹ számára. Ugyanekkor az akkor lezajlott francia általános sztrájkról azt írta, hogy az „csodálatra méltó és elragadó” (marvellous and enchanting) és a PCF-et bírálta, amiért távol maradt ettől az akciótól. Ám hamarosan visszatért megszokott kerékvágásába.

Talán a legfontosabb előadása az volt, amelyet 1978-ban tartott *A munkásmozgalom előrehaladásának megtorpanásáról*.⁷² Ebben azt taglalta, hogy a munkásság ipari akciói már nem túlságosan érdekesek és időszerűek a szocializmusért való harcban. Ebben már kifejezetten arról írt, hogy a munkásság, amely gazdasági szervezetekbe tömörült, illetőleg amelyet szakszervezeti öntudat is áthat, már nem összeköti a szolidaritás jegyében a munkásság szélesebb tömegeivel, hanem inkább megosztja őket.

Négy évvel később már nyíltan tagadta a marxi szellemmel szembeütközve azt a marxi alapelvet, amely hangsúlyozta a munkásosztály történeti szerepét.

⁶⁹ Arról, hogy Hobsbawm miként ütközött a sztálinista szemlélettel, több írás szól, ezeken azonban a trockista rányúltságú lap és szerző átsiklik. (*A szerk.*)

⁷⁰ Tariq Ali a brit trockista irányzat egyik fő teoretikusa. Írásait az Évkönyv az elmúlt harminc évben többször is közölte.

⁷¹ A *Black Dwarf* név visszaulaz történetileg a 19. század elejére, amikor radikális röpiratok és periodikák jelentek meg Red Dwarf (Vörös Törpe) szignóval.

⁷² A már említett *The Forward March of Labour Halted* könyvről van szó. (Ismertetését lásd *Párttörténeti Közlemények*, 1984/4.)

Hobsbawm Ennek során utalt a munkásosztály belső rétegeztségére, a jobban keresők külön helyzetére.

Forrás: Ian Birchall: Eric Hobsbawm. *Socialist Worker*, 2012. október 2. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

STEFAN COLLINI

Beszélgetések a forradalomról

(Rövidítve)

Eric Hobsbawm új könyve: Hogyan változtassuk meg a világot: „mesék” Marxról és a marxizmusról

Eric Hobsbawmról gyakorta úgy írnak, mint marxista történésről, jóllehet helyesebb lenne azt írni róla, hogy hatalmas, kiterjedt tudása van és figyelemre méltó az elemző készsége. Kétségtelen, hogy a legtöbbet Marxból merítette, többet, mint bármely más forrásból. Legnagyobb munkái az európai társadalom fejlődéséről szólnak, kezdve a szinte ikerként jelentkező francia forradalommal és az ipari forradalommal. Azt lehet mondani, hogy a marxizmus továbbfejlődéséhez való hozzájárulása kevésbé ismert,⁷³ mivel ezek az írásai inkább szétszórta tanulmányok és esszék, másrészt ahhoz, hogy mekkora a nyelvtudása és kozmopolita szemlélete, ezek a munkák jórészt nem angolul, hanem más nyelven jelentek meg.

Új munkája, a *How to Change the World* (Hogyan változtathatjuk meg a világot) rekord elterjedtségre számíthat. Ez a tizenhatodik könyve, amely éppen életének 94. évében jelenik meg. Noha a könyv jórészt már korábban megjelent munkáinak anyagaiból építkezik, közülük sok korábban mégsem jelent meg angolul és közülük egyeseket a szerző átdolgozott és korszerűsített. Az alcímet a kiadó adhatta feltehetően azért, hogy a könyvet kapósabbá tegye. Ám ennek ellenére ez mégsem sejteti, hogy a könyv egyszerű életrajz, vagy merő narratíva lenne. Az esszék elemzőek és intellektuálisak, minőségük és tartalmuk megkapóbb, mint bármiféle pusztán „elmesélések”.

Az első rész szigorúan Marx és Engels gondolatainak összegzését tartalmazza, ebben olvasható egy rövid bevezető, amely kitér *A munkásosztály helyzete Angliában* című híres Engels-munkára, valamint Marx gondolataira a „pre-kapitalista formációkról”, arra az ugyancsak híres befejezetlen munkára, amelyet általában úgy ismerünk, mint a *Grundrisse*-t.

⁷³ Ez az állítás egyszerűen érthetetlen. Több könyvét lehetne felsorolni, amelyek e témába vágnak (angolul), az utóbbi időben azt, amelyet a Kommunista Kiáltványról írt. (*A szerk.*)

A második rész, amely lehet, hogy nagyobb érdeklődést kelthet napjaink olvasójában, mintegy összefoglalót ad Marx gondolatairól a közel 130 év távlatából, amióta Marx 1883-ban meghalt. Ez az a fejezet, amely igazán bizonyítja Hobsbawm világos és érdekes elemzőképességét és lélegzetelállító, szinte korlátlan tudását. Szinte minden történész kicsinynek és provinciálisnak tűnik az ő társaságában. Ki más tudna ilyen mély és pontos leírásokat adni a marxista munkásmozgalom alakulásáról olyan országokban mint Németország és Franciaország, sőt a szerző még olyan kirándulásokat is tesz, hogy érzékeltetni tudja, mi a különbség a dán és a finn marxizmus között. Ki másnak lehetne hinni, amikor összeveti és egyúttal meg is különbözteti a *Tőkének* azeri, illetőleg jiddis fordításait. Hobsbawm rávilágít, hogy az egyetlen nagy lingvisztikai kiterjedése a *Tőkének* a mű Indiában való marati, hindi és bengáli nyelven történő megjelenése az 1950-es és 1960-as években. Az elmúlt évszázadban, sőt azon túl is, a marxi írárok státusza azt lehet mondani, hogy két pólus között ingadozott. Egyfelől ott van az egykori ortodox kommunista megközelítés, amely szerint Marx kínálta a csálhatatlan vezérfonalat a politikai akciókhoz és annak a szocialista társadalomnak a megvalósulásához, amely követni fogja majd a kapitalizmust. Másik oldalon áll, amit nyugati álláspontnak nevezhetünk, ahol Marxot egy sorba állítják Nietzsche-vel és Freuddal, vagyis Marxot úgy említik, mint végtelenül lebilincselő munkák sorozatának szerzőjét, ezeket az írásokat lehet tanulmányozni, vagy lehet egyszerűen élvezni, de ezek az írárok nem adnak vezérfonalat az új akciókhoz.

Hobsbawm egész nyilvánvalóan kikerüli mind a két szélsőséget. Viszonya sokkal árnyaltabb, mint a fent nevezett első szélsőségé, de mindenesetre sokkal közelebb áll hozzá, minthogy Hobsbawm elkötelezett szerző, mint a második szélsőséghez. Ezt teheti már csak azért is, mert a marxizmus az elmúlt 130 évben és még inkább a 20. században időnként döntő szerepet játszott a tömegek mozgósításában.

Ám mi a helyzet a 21. században? Az 1840-es években való kezdeteitől a marxizmus ki volt téve az éretlen spekulációknak. Marx és Engels ismételtlen meggyőzték magukat (és másokat is), hogy a kapitalizmus, a burzsoá társadalom közel áll a halálához, és Marx halála óta is ismételtlen írtak és szóltak a kapitalizmus válságáról. Ám minden esetben a beteg valahogy felgyógyult, sőt valamiképpen még erősebb is lett. Talán még Hobsbawm, a leghűvösebb és legjobb elemző sem maradt immúnis ettől a betegségtől, amikor arról ír és vélekedik, hogy a 2008-as pénzügyi összeomlás kezdetét jelentheti a kapitalizmus végének. Nyilvánvalóan visszaüt arra az időre, amely a Marx halálának centenáriumiát követő 25 évben volt jellemző, amikor úgy tűnt, hogy Marx elveszítette relevanciáját, és az ifjabb nemzedékek számára érdektelenné is vált, ám ez a korszak véget ért. „Újra, ismét – Hobsbawm erőteljesen leszögezi – itt az ideje, hogy Marxot komolyan vegyék.” Még a neoliberalizmus triumfáló éveiben is voltak olyanok, akik Marxot változatlanul nagyon komolyan vették, mint akinek a gondolatai, koncepciói segítséget nyújtanak a társadalomnak és a társadalom mozgásának megértésére, így a

kapitalizmusának, amelyben kevesek kezében van a tőke, és amelyben a munkacserét árulja az emberek többsége. Most Hobsbawm úgy véli, hogy a világ megváltoztatását Marx alapján lehet megvalósítani? Hobsbawm megállapítja, hogy a Szovjetunió összeomlásával a kapitalizmus pillanatnyilag elveszítette haláljeleit. És így ugyanakkor „azok, akik hittek egy szocialista társadalomban, amely a kooperáció talaján épül fel és nem a versenyén, most újra vissza kell lépjenek a spekulációba és az elmélet mezejére”.

Most a globalizáció és az állam visszaszorulása megfosztotta a szociáldemokratákat és a munkásmozgalmat természetes küzdő terepüktől. Ez utóbbiak, vagyis a szociáldemokrata pártok és a munkásmozgalom mostanáig nem voltak nagyon sikeresek abban, hogy nemzetközileg hatásosak legyenek. Egyesek a jelenlegi pénzügyi és gazdasági válságot összehasonlítják az 1929–30-as évek gazdasági válságával, de kérdés, hogy ez a párhuzam mennyire lenne radikális áramlatok és emberek számára bátorító. Hobsbawm, aki ebben a kérdésben is történelmi analízissel szolgál, megállapítja, hogy az 1930-as évek gazdasági válságának éveivel szemben, a szocialisták és a kommunisták napjainkban nem tudnak olyan rendszereket megjelölni, amelyek immúnisak maradtak volna a válságtól és következményeitől és jelenleg nincsenek is reális javaslatok a szocialista változásra.

Úgy tűnik, hogy a marxizmus mégiscsak sikeresebb volt azon a téren, hogy megmagyarázza a világot, mint abban, hogy azt meg is változtassa. Természetesen Hobsbawm többet tett annál, mint legtöbbször, abban a tekintetben, hogy magyarázza a világot. És ha mi jelenleg azt kérdezzük tőle, hogy mi az ő utolsó szava abban a kérdésben, hogy ezt a világot megváltoztassák, akkor erre csak azt ismételném, hogy erre még korai lenne választ adni.

Forrás: Stefan Collini: Talking about the revolution. How to Change the World: Tales of Marx and Marxism. The Guardian, 2011. január 22. (A cikket John Schwarzmantel küldte az Évkönyvnek.)

*

LONDONI SZOCIALISTA TÖRTÉNÉSZEK:⁷⁴

Eric Hobsbawm

(Rövidítve)

Marx marad a bázis, ő alkotott olyan módszert, amely megmagyarázta az emberiség egész történetét. Ennyiben megelőzte Max Weber, aki azután Marx írásaihoz mintegy kiegészítésül és javításul szolgál. A történelmi folyamatokat azonban Weber nélkül, pusztán Marx alapján is meg lehet érteni. Ez igaz: ha végig kíván-

⁷⁴ A Londoni Szocialista Történész Csoport külön élő szervezet, amely alkalomról alkalomra megszólal és konferenciákat is rendez.

juk tekinteni az emberiség történetét az ősi barlanglakóktól az űrben utazókig és a genetikus mérnökökig – nem kell mást tennünk, csak fel kell tenni a marxi kérdéseket, még akkor is, ha nem kell elfogadnunk minden válaszát.

Ez igaz abban a tekintetben is, ha feltesszük a következő kérdést, hogy a történelem menete miért nem egyenes vonalú, nem egyenletes és nagyon összetett. Marx nem mondta ki az utolsó szót, de megmondta az elsőt és ezt hangsúlyoznunk is kell.

A 20. század története elég viharos volt, teli társadalmi összeütközésekkel, és nagyon messze állunk attól, hogy a marxi gondolatok és előrejelzések megvalósultak volna. Így továbbra is védelmeznünk kell a marxi szemléletet, amelyet oly sokan támadnak. Ilyen szempontból is tanulságos Hobsbawm írása, amely *Marx and History* (Marx és a történelem) címen jelent meg a *New Left Review* 1984 január–februári számában.

Az LSHG nagyon szomorú, amikor értesült Eric Hobsbawm haláláról – egyike volt a „rövid huszadik század” legnagyobb marxista történészeinek. Nem kérdéses, hogy a jövőben illő nekrológ jelenik majd meg róla, most azonban csak részvétünket tudjuk nyilvánítani családjának és elvtársainak. Függetlenül attól, hogy néhány állítását és megállapítását osztjuk-e vagy sem, minden történész, akár szocialista, akár nem, hálával tartozik neki azért a sok munkájáért, tanulmányáért, amellyel gazdagított minket.

Forrás: <http://londonsocialisthistorians.blogspot.hu/2013/04/eric-hobsbawm-memorial-lives-tream.html> (A liket Steve Parsons küldte az Évkönyvnek.)

*

STEVE PARSONS⁷⁵

Néhány sor Eric Hobsbawmról

Ami Hobsbawmot illeti, bármekkorák is voltak írásaiban a fehér foltok a 20. század történetéről, ami a Szovjetunió történetét, a francia Népfrontot, a spanyol polgárháborút és másokat illeti, a történelmet azonban a klasszikus marxista szellemben írta.

HAVAS PÉTER (1931–2013)

2013 júniusában, hosszú betegség után elhunyt Havas Péter, a brit munkásmozgalm- és jelenkortörténet ismert, többkönyves krónikása, az Évkönyv szerkesztő bizottságának tagja. Az utóbbi évtizedek során hasábjainkon számos alkalommal magyarázta, kommentálta a brit Labour Party évi kongresszusait, az esetek többségében úgy, hogy a Magyar Lajos Alapítvány támogatásával jelen volt ezeken a kongresszusokon. Így nemcsak az ott elhangzott állásfoglalásokat, a szavazások eredményeit, a mindenkor vitatott kérdéseket idézhette föl, hanem a légkört, az érdekesebb személyiségek arcúlatát is közelebb hozta olvasóinkhoz. Egyike volt azoknak a szerzőinknek, akik töretlenül kitartottak kiadványunk mellett. Legutóbb 2010-es kötetünkben elemezte a Munkáspárt 2008. szeptember 20–24-i manchesteri „vezérváltó” kongresszusának előzményeit, a váltás körülményeit, az ott hozott döntések jelentőségét.

1990 után, az MSZP Nemzetközi Titkárságának munkatársaként tevékeny részese volt annak a csapatnak, amelynek munkája nyomán 1995-ben a Szocialista Internacionálé teljes jogú tagként vette föl az MSZP-t soraiba.

Emlékét megőrizzük.

A szerkesztőség

*

JEMNITZ JÁNOS

Búcsú Havas Pétertől

Emlékezés személyes hangon

A dátumok összekavarodnak bennem; naplót nem írok, így ezeket nem nagyon tudom kiigazítani. Arra sem emlékezem pontosan, mikor kezdődött ismeretségünk; valószínűleg az 1970-es évek végén, az 1980-asok elején. Egyik emlékezetes találkozásunk 1985 decemberében volt, amikor Colette Audry, a francia Szocialista Tanulmányok Intézetének vezetője tartott előadást az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében, a Havas Péter vezette munkaközösség szervezésében.¹ Meglepett, hogy a Havas csoportjában dolgozó munkatársak, akik általában fiatalabbak voltak, és persze párttagok, Audrytól és tőlem többnyire jobbfelé orientálódtak, amit Péter is érzékelt.

Egy ízben, ugyancsak az MSZMP küldötteiként, közösen a Francia Szocialista Párt egy konferenciáján vehettünk részt, egy előkelő Párizs-környéki palotában. Ezt is Péter szervezte meg a számomra; ő nem tudott franciául, én tolmácsoltam

¹ Az előadás bő ismertetését lásd az Évkönyv 1987., a néhány évvel később elhunyt Audry életútját 1991. évi kötetében.

⁷⁵ Az idézet Parsons egy leveléből való, amelyet más témában küldött szerkesztőségünknek.

neki. A konferencián Lionel Jospin, Laurent Fabius és Max Gallo voltak az előadók; előadásaikhoz hozzá lehetett szólni és kérdéseket föltenni². Péter elintézte, hogy utána egy napot még Párizsban maradhassunk. A magyar követségen alhattunk – ilyesmi életemben először és utoljára fordult elő.

Később barátságunk elmélyült, amikor az ő vezetése mellett, Harsányi Iván és az én szerkesztésében jelenhetett meg „A baloldal ma az európai tőkésországokban” című dokumentumgyűjtemény, amely két számot ért meg (1984–1985, illetve 1986–1987). Utána a pénz elfogyott, és a politikai helyzet is kezdett már erősen változni.

1998-tól az Évkönyv szerkesztőbizottságának tagja volt. Sok éven át rendszeresen írt beszámolókat a kiadvány számára a Labour Party éves konferenciáiról, melyeken az első években az MSZP küldöttként vehetett részt.

Péter az Évkönyv számára több könyvismertetést is írt, és dokumentumokat adott. Már korábban világossá vált, hogy a brit munkásmozgalom és főleg a LP történetét és jelenét illetően vannak közöttünk szemléleti, értékelésbeli különbségek. Ezek még inkább felszínre kerültek 1997, vagyis Tony Blair kormányalakítása után és tevékenysége kapcsán. Ennek ellenére barátságunk felhőtlen maradt, és az évkönyv ajtaja is mindig nyitva állt Péter írásai számára.

2009-ben jelent meg „Attlee-től Brownig” című összefoglaló könyve a Napvilág kiadónál. Én kaptam a feladatot, hogy a könyvről ismertetést írjak a *Századok* számára. Az ismertetőt hamarosan el is készítettem, a folyóirat szerkesztőségének át is adtam. Ám ekkorra a szerkesztőségben már új szelek fújtak; az ismeretetés soha nem jelent meg. Sajnálom, mert ahogy Péternek el is mondtam, az írás lényeges pontokon kritikus volt, jó lett volna ha Péter nyomtatásban is látja, és a kérdésekről elvitatkozhatunk. Erre azonban már nem került sor. Nagyon érzékenyen érintett, amikor Péterrel már új lakhelyén, az öregek otthonában telefonon beszélve megtudtam, hogy ott nagyon rosszul érzi magát.

Barátot veszítettem el, az Évkönyv pedig egy nagyon értékes munkatársat.

² Az első két előadó a PS csúcsvezetői közé tartozott. Fabius 1983-tól miniszterelnök is lett, többször volt Jospin ugyancsak többször volt miniszter, 2002 után pedig miniszterelnök is. miniszter, jelenleg is az. Max Gallo is volt miniszter szocialista kormányban.

ELHUNYTA

Illés László (1928–2012)

A hazai és a nemzetközi baloldal, ezen belül a szocialista irodalomszemlélet talán legelkötelezettebb magyar kutatója, Illés László, 84 éves korában hunyt el Budapesten.

Lehetne róla érzelmekben és tanulságokban gazdag történeti portrét is alkotni, hiszen élete – különösen ifjúkora – izgalmas fordulatok, drámai események közepe telt, de az Évkönyv műfajához és szellemiségéhez illően maradok inkább a szigorú tényeknél. Annyit azért meg kell, hogy említsek: a szüleit 1951-ben, a legvadabb Rákosi-korszakban, a Tito- ellenes politikai hisztéria közepette kitelepítették a jugoszláv határhoz igen közeli falujukból, s a Budapesten tanuló egyetemistát is kizárták az egyetemről. Illés László hét éven át a Csepeli Szerszámgépgyár vasesztérgályosaként dolgozott, nehéz körülmények között. Az egyetem esti tagozatán szerezte meg magyar és német szakos tanári diplomáját, s csak 1958-ban kerülhetett tudásához, képességeihez méltó és kutatói, irodalomkritikusi ambícióihoz illő állásba, az MTA Irodalomtörténeti (későbbi nevén: Irodalomtudományi) Intézetébe.

Ritkán írt s beszélt önmagáról. Néhány rövid interjún kívül csupán egy kései, főleg gyermek- és ifjúkorára, szülei és a maga üldöztetéseire emlékező írásában vall sorsáról (*Emlékezés múlt időkre*. In: „Sívó évek alján” Zalaegerszeg, 2006.). Ebből is tudjuk, hogy fiatalon megtapasztalta a korai államszocializmus brutális törvénytelenégeit, a szabadságelvű és emancipációs eszme önmaga ellentétébe fordulását. Sokakkal ellentétben azonban ez nem eltávolította őt a baloldali értéknormáktól, ellenkezőleg: haláláig azok elkötelezett és kritikus hívévé, sőt főhivatású tudós kutatójává, értelmezőjévé vált. Annál is inkább, mivel a gyakran álságos hivatkozásokkal szemben ő valóban a munkásosztályból érkezett; tudta, mit jelent a proletárlét és a kirekesztettség, s értelmiségivé válva sem vágta el osztálygyökereit. Minden katalizma és általa is gyakorolt éles bírálat ellenére is a demokratikus szocializmus eszméinek, távlatainak a híve maradt. Az általa intenzíven kutatott német baloldal kulcsszavával élve: Illés László *trotz alledem* (mindennek ellenére) szocialista volt és maradt, s nemcsak az államszocializmus évtizedeiben, hanem a világrendszerváltás és a magyar újkapitalista fordulat, 1989–1990 után is, vállalva az elmagányosodás, az elszigetelődés kockázatát, sőt terheit is. Következtes, sőt szenvedélyes baloldali ethosza minden – egyébként szakzerű, tudományos hitelességű – írásában tetten érhető.

Lehetetlen tömör áttekintést adni sokoldalú munkásságáról, amelyben a *saját tudományos művek* és az *intenzív nemzetközi kutatásszervezés* együtt, egymást kiegészítve-erősítve bontakozott ki 1958 után. Az MTA Irodalomtudományi In-

tézetében, fokozatosan egyre több középvezetői megbízást is elnyerve, a XX. századi nemzetközi és magyar baloldali irodalom vezető kutatójává érett, miközben – főleg a 60-as években – a kortárs irodalomnak is értő-vitatkozó kritikusaként is nevet szerzett magának. 1970 és 1975 között a *Petőfi Irodalmi Múzeum* főigazgatói tisztségét is betöltötte; több mint három évtizeden át (1961-1993) volt a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat szerkesztőbizottságának tagja és rovat-szerkesztője. Számos tudományos testület és szakmai könyvszerkesztő-bizottság tagjaként véve jelentős szerepe volt abban, hogy Magyarországon – az egypárt-rendszer idején is – a többi szocialista országban uralkodó hivatalos és doktriner ideológiához képest fokozatosan egyre nyitottabban lehetett foglalkozni a baloldali tradíció és kortárs kultúra jelenségeivel, miközben Illés László maga, személy szerint – a fogalom történeti konnotációja értelmében – ortodox marxistának, az eredeti kommunista eszmekör hívének vallotta magát.

Ami a *saját kutatásait* illeti: az 1960-as évek derekán Sötér István főszerkesztésében megjelent hatkötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv XX. századi részében Illés László foglalta össze a szocialista irodalmi törekvéseket és az antifasiszta szellemiség kulturális vetületét; ő írta meg továbbá Nagy Lajos portréját. Ezzel egész későbbi életművének is kijelölte előzetes kereteit. Fél évszázad múltán természetesen maga a szerző is módosítana néhány akkori érvén és minősítésén, s már annak idején is vitatni lehetett egy-két megállapítását. Ámde a 60-as évek elején született (s később kötetekbe is gyűjtött) tanulmányai ma is alapvető írásoknak bizonyulnak. Különös érzékenység jellemzi ekkori írásait az avantgárd, elsősorban az expresszionista irányzatok baloldali vonulatai iránt. Élesen vitatkozik is érdekükben, nem utolsósorban Lukács György – e tekintetben – konzervatív felfogásával, illetve az őt követő, rá hivatkozó esztéták kanonizálási kísérleteivel. Ekkor kezd bele – számos tanulmányút révén – a németországi és a szovjetunióbeli magyar emigráció, egyáltalán: az emigrációs irodalmak levéltári, eszme-, mozgalom- és irodalomtörténeti kutatásába, valamint Lukács György 1930-as évekbeli műveinek, irodalomszemléletének értelmezésébe. Ezek a kutatások fokozatosan nemzetközi dimenziójúvá tágultak, külföldi publikációkban és vitákban folytatódtak. Illés köteteiben (de még inkább a korabeli szak- és irodalmi folyóiratokban, hetilapokban) nyomon követhetők magyar, szovjet–orosz és német tárgyú irodalmi publikációi, forrásfeltárásai, vitáirásai, könyvkritikái, legyen szó Heine, Thomas Mann, Gorkij, Majakovszkij, Günter Grass, Anna Seghers, Franz Kafka, Brecht és mások munkásságáról, avagy József Attila, Nagy Lajos, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Ladányi Mihály, Zelk Zoltán életművéről, szocialista folyóiratokról, intézményekről, szervezetekről, egyikük-másikuk tragikus sorsáról a különböző elnyomások, diktatúrák idején.

Morálisan is példamutató, hogy amikor Lukács György halála után – a jogos vitákon messze túllépve – újraindul nemcsak (akár jogos) dekanonizálásának, hanem lényegi megtámadásának, rágalommal teli lefokozásának folyamata, Illés László már inkább „védelmére kel”. Apológia nélkül, továbbra is kritikai megközelítéssel elemzi és mutatja fel a nemzetközi rangú magyar irodalmár, filozófus

és esztéta realizmuselméletének, humanizmusának, baloldaliságának, antifasiszmusának korabeli szerepét, értékét és XX. század végi, XXI. század eleji időszerűségét. Több tanulmányt írt Lukács *Történelem és osztálytudat* c. könyvéről és értelmezési vitáiról, a moszkvai esztétikai-irodalmi polémiairól és azok politikai konnotációiról, Lukács emigrációbeli tragikus megpróbáltatásairól, az 1968-as *Demokratisierung heute und morgen*-ről vagy éppen a kései Lukács Szoltsnyicin-esszéiről. Az 1990-es években új Lukács-dokumentumokra talált a megnyíló moszkvai levéltárakban, ezek között különösen értékes volt az 1920-as évek derekán született *Hvosztizmus* [uszálypolitika] és *dialektika* c. kézirat lefordítása, értelmezése és publikálása. Összegyűjtötte és kiadta az expresszionizmus- és a regényvita dokumentumait.

A Lukács György melletti kiállásnak szakmai, irodalomszemléleti, de egyúttal társadalomelméleti és ideológiai motívumai is voltak: hozzá hasonlóan Illés László is egy antisztálinista, demokratikus szocializmus értékrendjéért, a „tertium datur”-ért érvelt, miközben elutasította a torzult államszocializmusok kapitalista restaurációval, illetve a multinacionalista érdekű globalizációval történő, illetve megtörtént „korrekcióját”. Bírálta e fordulat direkt és indirekt apologetikáját, jelentkezzen bár kulturális vagy éppen filozófiai, irodalomelméleti kontextusban. Illés László eme – olykor talán túlzottan radikális, „intranszigenens” és pesszimista – felfogásának egyes pontjaival esetenként a baloldalon maradt barátai (köztük e sorok szerzője) is vitatkoztak: a demokratikus szocializmus, a korszerű szociáldemokrácia – 1990 után mégoly utópisztikusnak, csak távoli realizálhatóságúnak tekinthető „jövőképe” jegyében. Mindezt ő – cikkeinek végleges változatai, levélváltásai bizonyítják ezt – bölcsen, kisebb önkorrekciókra is képesen, de alapvető meggyőződéséhez ragaszkodva fogadta. Gyakran írta ultima ratióként a világ kettéosztottságával kapcsolatban: „A válságok nem változtatják meg a tőkés rendszer alapvető természetét, a kapitalizmus vakon halad a saját útján az apokalipszis felé. A tétovak sohase feledjék a Szmolnij előtt őrseget álló (John Reed által megidézett) kiskatona ismétlődő válaszát az őt gúnyoló burzoá diákoknak: «Csak két osztály van!»”

Illés László azt tervezte, hogy monográfiát ír Lukács irodalomszemléletéről, annak történelmi fejlődéséről, szembeesítve őt mind a proletkultos, mind a burzoá-apologetikus felfogásokkal. Számos résztanulmány és fejezet el is készült e munkából (köteteiben önálló ciklusok vannak Lukács Györgyről), de a nagy mű sajnos nem készült el. Nem a képessége, tudása és a szívóssága hiányzott ehhez Illés Lászlónak, hanem inkább a nyugodt alkotómunka feltételrendszere: energiái, ideje nagy részét lekötötte már-már altruista kutatásszervezési tevékenysége, nemzetközi tanulmányköteteket gründoló „egyszemélyes mozgalma”. Mindazonáltal az egyik legtekintélyesebb magyar Lukács-kutató volt, nem véletlenül kapta azt a megbízást, hogy megszerkessze a Lukács-centenárium anyagával kapcsolatos angol nyelvű tanulmánykötetet. A Lukács György munkásságának kutatásában szerzett szaktudományi érdemeit és az öröksége melletti kiállást, szellemi hűséget ismerte el a 2008-ban kapott Lukács György-díj is.

Életművének másik övezete tehát a *tudományszervezés*. Illés László – nyomon követhető ez az alábbi válogatott bibliográfiából is – magyar és idegen nyelvű tanulmánykötetek egész sorát kezdeményezte annak érdekében, hogy a nemzetközi kutatás felmérje – gyakori formulája: – „az irodalomban jelentkező szociális gondolat” XX. századi sorsát, típusait, intézményeit, konfliktusait, belső és külső vitáit. Szisztematikusan dolgoztatta föl az egyes országok, nemzeti kultúrák ilyen vonatkozású teljesítményét, s ezáltal a modern irodalmi komparatistika sajátos, ideológia-, művelődésszociológia- és mozgalmortörténeti változatát is mintegy megteremtette. Ha nem is volt e tekintetben egyedül (legfőbb támogatója és segítője itthon Szabolcsi Miklós és József Farkas volt), Illés László volt a lelke és a fő mozgatója ezeknek a kutatásoknak, konferenciáknak, dokumentum- és tanulmányköteteknek. Ő találta ki s indította el az *Irodalom és szocializmus* c. akadémiai könyvsorozatot s (mások közreműködésével) ő szerkesztette az ezen a sorozaton belüli *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből* c. szériát, amelynek a rendszerváltozásig hat kötete jelent meg. (A német és orosz nyelvű kötetek részben válogatásai és mutációi a magyarul megjelent sorozatnak.) Az 1990-re lényegében elkészült hetedik gyűjtemény már más köntösben, puha kötésben, *Mitosz és utópia* címmel, közel fél évtizedes várákóztatás után láthatott csak napvilágot.

Illés és munkatársai arra törekedtek, hogy minél tágabb horizontú köteteket szerkesszenek, tehát korántsem csupán az államszocialista országok intézményeit és kutatóit vonták be a munkába, hanem nyugati és távol keleti szerzők is teret kaptak benne. Mindez nem csupán lenyűgöző szervező- és szerkesztőmunkával járt, hanem kultúrdiplomáciai és tudománypolitikai egyeztetéseket is megkövetelt, különös tekintettel az egyes országok eltérő kultúrpolitikájára, a szocializmusról, a szocialista kultúráról, irodalomról és realizmusról vallott-hirdetett felfogásoknak a „nagy egységen” belül is tetten érhető jelentős differenciáira. Ma már, történeti távlatból kimondhatjuk, hogy a magyar kezdeményezés, Illés László munkája a szocializmus értelmezésének jelentős tágitását célozta a dogmatikus leszűkítésekkel szemben. A konferenciák és a publikált kötetek nem csupán a baloldali értékrend történelmi és nemzetközi érvényesülésének tudományos feltárásában, illetve a kultúrák és mozgalmak kölcsönös megismertetésében játszottak szerepet, hanem hozzájárultak a hivatalos doktrínaként deklarált *szocialista irodalmi norma* egyre differenciáltabb értelmezéséhez, a nemzeti kultúrákkal, a világirodalommal, a humanizmussal szervesen egybefonódó tendenciáik időszerű felmutatásához is.

Ma persze, „ünnepe” a marxizmus, a szocializmus – vélt – bukását, „a történelem végét”, számos hazai és nemzetközi irodalmár, a mainstream anti-kommunista és antiszocialista ideológia eleve kétségben vonja ennek a (mégoly nyitott, történetileg változó, plurális) szocialista értékvonulatnak a relevanciáját. Megkérdőjelezi a hozzájuk kapcsolódó fogalmak, „kánonok” tudományos érvényességét, egyáltalán az *irodalom* eszmei vonatkozásait, ún. *társadalmi-ideológiai referenciáit*. Komoly viták zajlottak-zajlanak ezzel kapcsolatban a nemzet-

közi és hazai szellemi életben is, ha erre nincs is mód ehelyütt kitérni. Mindazonáltal jelezni kell, hogy Illés László már az 1980-as években polemizált az ilyen velleitűs „posztmodern”, illetve „hermeneutikai” felfogásokkal, amelyek ugyan jogosan bírálták a túlideologizált „marxista-leninista” irodalomszemléletet és az államilag rögzített kánont, irányított művészetet, de a kultúra, a művészet létmódjából és értéküzeneteiből eleve ki is akarják iktatni a társadalmi-világneveti faktort. 1990 utáni nemzetközi és hazai tárgyú írásaiban, vitacikkeiben, könyvkritikaiban Illés László még a korábbiaknál is élesebben száll szembe e nézetekkel, ha olykor nem is feltétlenül mindig meggyőző érvekkel, de – e sorok írója szerint – a lényegre tekintve jogosan. Műve e tekintetben is örzi a – nem kis mértékben a saját kutatásai és tudományszervezési eredményei által manifestált és tudatosított – XX. századi világprogresszió, a nemzetközi és hazai szocialista tradíció lángját. Aligha véletlen, hogy az általa szerkesztett sokszerzős kötetek címűl többnyire József Attila-idézeteket választott. Talán leggyakrabban idézett (kötetcímme is emelt) versidézete József Attila *Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak* című költeményének 4. verse: „Ha beomlanak a bányát / vázázó oszlopok, / a kincset azért a tárnák / őrzik és az lobog. / És mindig újra nyitnák / a bányászok az aknát, / amíg szívük dobog.”

Nem joggatlanul érezte úgy az 1980-as évek végétől, hogy „beomlottak a tárnák”. A *baloldal-kutatások* lehetőségei tudományfinanszírozási és publikációs szempontból egyaránt jelentősen beszűkültek. A szocializmus-ellenes kampányok és rágalomok közepette különben is még nehezebbé vált e tudományos profil és moralitás őrzése. Az Irodalomtudományi Intézetből nyugdíjazták. Germanisztikai tudását és pedagógiai vénáját ugyan kb. 10 éven át a *Miskolci Egyetem német irodalom tanszékének* docenseként hasznosíthatta, de szaporodó betegségei mellett szellemi, politikai elmagányosodása is akadályozta kutatásai, szervező-készsége és publikációs munkássága töretlen folytatását. Bár az államszocialista évtizedek sem kedveztek igazán a demokratikus szocializmus általa vallott értékrendjének szellemében folyó kutatások számára. A neokonzervatív, sőt olykor egyenesen agresszíven jobboldali, szélsőjobboldali dominanciájú nyilvánosság különösen „ellene fordult”. Az utóbbi két évtizedben lényegében csak egy szakfolyóirat, a *Helikon* és egy irodalmi-társadalompolitikai orgánus, az *Ezredvég* maradt meg számára publikációs fórumként. Olykor megjelentek írásai a *Nemzetközi Munkásmozgalmi Évkönyvben* is, itt látott napvilágot Erich Mühsamról (Évkönyv 2013. Bp., 2012. 44-52.) és a 2014-esben – immár posztumusz, sajtó alatt lévő – Ernst Tollerről szóló írása.

Illés László kutatásai, publikációi és az általa szerkesztett könyvek folyamatos, megkerülhetetlen tudományos bázisát kell, hogy képezzék a nemzetközi és hazai progresszióval foglalkozó kutatásoknak – a kedvezőtlen széljárások idején is. El fog jönni az az időszak, amikor – különösen az új értelmiségi nemzedék – fel fogja fedezni, s erkölcsi és szellemi erőt merítve fogja forgatni őket. A halála előtti években egyébként iratanyagokat, kéziratos dokumentumgyűjteményeket,

70–100 éves idegen nyelvű folyóiratok publikációiról készített fénymásolatokat ajándékozott különböző akadémiai és egyetemi kutatóhelyeknek (Irodalomtudományi Intézet, MTA Kézirattár, Lukács György Archivum, ELTE Russzisztikai Intézet, Miskolci Egyetem). Ezek szintén a baloldali tárgyú esztétorténeti, ezen belül főleg emigrációs tárgyú alapkutatások nélkülözhetetlen adatbázisai, forrásértékű textusai lehetnek.

Nincs módomban részletezni, de említés nélkül sem hagyható: e sorok írója igen sokat köszönhet Illés Lászlónak. Jóllehet nem volt hivatalos egyetemi oktatóm egyetlen intézményben sem, az 1970-es évek óta – életkorilag a fia lehettem volna – a szó legmélyebb értelmében igazi tanárként, mentorként hatott rám; ihletett és bíralt, segített és ösztönzött – szakmai, világnézeti és erkölcsi értelemben egyaránt. A sors több ízben össze is kapcsolta munkáinkat, barátságába fogadott, utolsó éveiben pedig azt éreztem velem, mintha jóformán csak én maradtam volna hű hozzá az irodalmi életből (ez bizonyosan túlzás volt). A legkevesebb, amivel tartozom neki: ez a rövid pályakép.

Befejezésül hadd idézzem néhány fontos, a baloldalisággal kapcsolatos tépelődését, illetve a szocialista irodalom kutatásával kapcsolatos ars poeticáját. Gyakran foglalkoztatta a kutatási témája és „makacs” baloldali világnézete, valamint a megtapasztalt „reális szocializmus” okozta traumák közötti ellentmondás. Ezt úgy vélte feloldani, hogy egyrészt „a szocializmus mint államrezon létezésének és működésének a szellemi életet, magát a szocialista eszmeáramlatot torzítóan befolyásoló hatása”-ról nyíltan, sőt élesen beszélt. Más részről viszont úgy fogta föl, hogy a szocializmus „az emberiség történetét végigkísérő vallásos és laikus mítoszok és utópiák egyike a 20. század eszmeáramlatai között.” Persze – tette hozzá – a mítoszok és utópiák nemcsak eszméket alakítanak, hanem intézményszerűsülhetnek is, behatolnak az írói művekbe, az esztétikákba és a kultúrpolitikákba, vagyis tudta: mégsem választható ketté olyan könnyedén ez a két szempont. (A *Mítosz és utópia* c. tanulmánykötet bevezetőjéből, 5-10. p.)

Egész életemben – írta – „az foglalkoztatott, hogy nyomára jussak: mi volt az az ördögi, bűnös erő, amely kiforgatta eredeti értelméből a szociális gondolatot, amely pedig jelen volt az európai örökségben, a Spartacus-féle rabszolgalázadáستól, az őskeresztényektől kezdve az eszkatológikus álmodozáson, az utópiákon, a parasztháborúkon, a nagy francia forradalmon, az 1848-as forradalmakon át mindig s mindenütt, s amelynek célja az emberiség felszabadítása volt a rabszolgaságból, a kizsákmányolásból és a jogfosztottságból. Én ezekhez a szabadság-eszmékhez hű maradtam, miközben mélyen elítéltem és megvettem azokat, akik visszaélve ezzel az eszmével, diszkreditálták azt.” (*Emlékezés múlt időkre*. In: *A küzdelem értelme*. Bp., 2010. 286-287. p.) Ezért is mutatja be önmagát, mint „a szocialista eszmevilággal összeforrott szerzőt”, akinek a sok történelmi válság, keserű tapasztalat, eszméi gyakorlati realizálásának tragikus kudarcai ellenére „soha nem ingott meg a hite abban, hogy az elnyomottak, a megfélemlítettek, a kizsákmányoltak felemelhetik fejüket, s hogy az értük folytatott küzdelem örök, és telítve van a humanitás, az embertársi szolidaritás szellemével, egy emberarcú

szocializmus megvalósításának történelmi küldetéstudatával.” (Előszó *Az írott szó küldetése* c. kötethez. Bp., 2010. 5. p.)

Találóa jellemmezte Illés Lászlót – *Üzenet Thermopüléből* c. könyvéről írva – Nyerges András ekként: „egy keresztes vitéz a baloldaltól” (Könyvhét 2000. február 13. p.). *Thermopüle* metaforája persze többféleképpen értelmezhető, éppen ez az egyik értéke, sőt varázsa. Egy keserű interjúban maga a szerző is kifakad: „voltunk, akik küzdöttünk egy humanista, demokratikus szocializmusért, a kontrahens túlerő (és saját árulóink) azonban legyűrtek bennünket. Aki óhajtja, vigye magával ezt az üzenetet az ismeretlen jövőbe.” (Interjú Nádra Valériának. Könyvhét 2004. 5. sz. március 4. 16. p.) Pessimizmusát talán nem kell osztanunk, történelemszemléletével is lehet vitánk, de maradandó teljesítménye és baloldali moralitása feltétlen tiszteletet érdemel utókorától is.

Válogatott bibliográfia Illés László műveiből

SAJÁT MONOGRÁFIÁK ÉS TANULMÁNYKÖTETEK

- Józanság és szenvedély. Tanulmányok és kritikák. Bp., Magvető, 1966.
 A megőrzött utópia. Bp., Szépirodalmi, 1988.
 Üzenet Thermopüléből. Irodalmi és esztétorténeti tanulmányok a modernitásról, a szociális gondolatról és a globalizációról. Bp., Argumentum, 1999.
 A küzdelem értelme. Tanulmányok, cikkek, kritikák. Bp., Z-könyvek, 2010.
 Az írott szó küldetése. Válogatott tanulmányok és kritikák. Bp., Z-könyvek, 2010.

ÁLTALA SZERKESZTETT TANULMÁNYKÖTETEK, ANTOLÓGIÁK

- Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerkesztőháza: Szabolcsi Miklós. Bp., Akadémiai, 1962.
 „Jöjj el szabadság!” Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. II. Szerkesztőháza: Szabolcsi Miklós. Bp., Akadémiai, 1967.
 Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Bp., Kossuth, 1967.
 Meghallói a Törvényeknek. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. III. Szerkesztőháza: Szabolcsi Miklós. Bp., Akadémiai, 1973.
 „Vár egy új világ”. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. IV. Szerkesztőháza: József Farkas. Bp., Akadémiai, 1975.
 „Amíg szívük dobog”. Válogatás a szocialista irodalomból, 1932-1944. Szerkesztőháza: Benjámin László és Markovits Györgyi. Bp., Magvető, 1975.
 „Az útnak tenni hitet”. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. V. Szerkesztőháza: József Farkas. Bp., Akadémiai, 1977.
 „Wir stürmen in die Revolution”. Studien zur Geschichte der ungarischen sozialistischen Literatur. Szerkesztőháza: Szabolcsi Miklós és József Farkas. Bp., Akadémiai, 1977.
 Internationale Literatur des sozialistischen Realismus 1917-1945. Berlin, Aufbau, 1978.
 „Induló balra”. Tanulmányok a szocialista világirodalom kialakulásáról. Bp., Kossuth, 1979.
 „Wir kämpfen treu für die Revolution”. Studien zur Geschichte der ungarischen sozialistischen Literatur. Szerkesztőháza: Szabolcsi Miklós és József Farkas. Bp., Akadémiai, 1979.
 Világsszemlélet és irodalom. A magyar marxista irodalomsszemlélet kialakulásának dokumentumaiból. Szerkesztőháza: József Farkas és Szabolcsi Miklós. Bp., Kossuth, 1982.
 „Száll a tavasz”. Rádióelőadások. Bp., Magvető, 1983.
 Befunde und Entwürfe. Bp., Akadémiai, 1984.

„Az időt mi hoztuk magunkkal”. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. VI. Bp., Akadémiai, 1985.

Mítosz és utópia. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok. Szerkesztőtárs: József Farkas. Bp., Argumentum, 1995. [A kézirat 1991-ben lett lezárva.]

Hungarian Studies on György Lukács. Szerkesztőtárs: Kovács József. I-II. Bp., Akadémiai, 1993.

Vita az expresszionizmusról. Bp., Lukács György Alapítvány, 1994.

Díjai, kitüntetései: József Attila-díj (1965), Akadémiai-díj (1987), SZOT-díj (1989), Demény Pál Emlékérem (2001), Lukács György-díj (2007).

Agárdi Péter

*

JEMNITZ JÁNOS

Adalékok Illés László portréjához

Illés Lászlót még 1949-ben ismertem meg, amikor jelentkeztem az Eötvös Kollégiumba. A meghallgató teremben – amely szinte olyan volt, mint Kipling *Dzsungel Könyvében* a szikla, ahol elfogadták az új jövevényt a farkasok – a túloldalon az ifjú szeniorok körében ott ült Illés László is. Ekkor még közelebbi kapcsolatba nem kerültünk. Később, már egyetemi éveinkben, a legrosszabb '50-es évek elején, amikor a párttaggyűléseken együtt volt több évfolyam, sőt az oktatók egy része is, és rémisztő légkör uralkodott, egy ízben Illés László volt a nyilvánosan meghurcoltak egyike.

Sok évtizeddel később találkoztunk újra, kissé meglepő körülmények között: Moszkvában, a Lenin könyvtárban, a nevezetes „harmadik teremben”. Erről a harmadik teremről nyilván sokan tudják, hogy rengeteg olvasó fért el benne, talán négy-ötszázan is, és párosával ülnek az olvasó asztaloknál. Ő fedezett fel és jött oda, hozzám, ezután Moszkvában még többször találkoztunk, sok éven át. Több ízben együtt vittek ki minket a repülőtérré, és akkor már rengeteg idő volt a beszélgetésekre. Valahogy mindig is tudtuk, hogy az „ügyben” hívó nonkonformisták vagyunk, beszélgetéseink ezt újra megerősítették, és az irónia is átsegített minket sok mindenben.

Így következtek el az Évkönyv évtizedei, amikor már én kerestem meg különböző felkérésekkel tudván, hogy a német irodalomban ő a legkompetensebb szakértő – méghozzá több korszakra vonatkozóan. Persze azt is tudtam, hogy Lukács Györggyel és ezzel együtt a harmincas évek szovjet irodalmi életével, a híres moszkvai nemzetközi írókongresszussal is behatóan foglalkozott. Ez utóbbiról az Évkönyv számára is írt cikket, Ernst Toller felszólalásának szövegét pedig ő juttatta el nemrég az Évkönyvnek.¹

Volt még egy személyes találkozásunk 2004-ben, amikor is az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen egyszerre vehettük át aranydiplománkat. Nagyon megörül-

¹ Ernst Toller életútját lásd Évkönyv, 1993.

tünk egymásnak és elbeszélgettünk. Őt felesége kísérte, engem a lányom, nem kis groteszk jelenség volt, hogy ő, aki akkor már erősen küzdött lábfájdalmaival, egy erős botra támaszkodott, én pedig fehér botos voltam. A helyzetet mindketten megfelelő szarkazmussal tudtuk kezelni.

Az Évkönyvvel és megkereséseimmel kapcsolatban elég tetemes levelezést folytattunk. A továbbiakban pontosan Lacinak ezekből a leveleiből idézek majd sorokat, mert úgy hiszem, ezek jól megjelenítik személyiségét, gondolkodásmódját – és részben kapcsolatunk jellegét is. Az első levele 1998-ból származik, ezt teljes egészében közlöm, mert igen jellemző reá, pontosságára, ügykezelésére és sokoldalú tájékozottságára. A levél azzal kapcsolatos, amikor az Évkönyvben Ernst Fischerről kívántunk életrajzot megjelentetni (az 2000-ben meg is jelent) és persze Lacit is megkerestem tudva és bízva abban, hogy Ernst Fischerhez hozzászól. A megkeresésre adott válasza így hangzott: „Tudósítalak, hogy előkerültem németországi csavargásaimból és megolvastam szept. 4-i leveledet, feszült életviszonyaim ellenére nekiveselkedtem és egy fél délután feltúrtam szoba jöhető gyűjteményeimet és sajnos nem jutottam nyomára annak a Fischer cikknek, amelyre csak 20%-ban véltem úgy emlékezni, hogy egykor lemásoltam.

Egy olyan cikkről van szó, amely a *Deutsche Zeitung* c. szovjetunióbeli újságban jelent meg 1939. januárjában, és amelyre Lukács választott ugyanott az év februárjában. A vita a *realizmus–fantasztikum* kérdése körül forgott és jól dokumentálta Fischer már akkor is nyitottabb felfogását esztétikai kérdésekben. Ennek a cikknek a közlése lett volna trouvaille, annál inkább, mivel azóta sem jelent meg egyetlen kötetében sem ezt ellenőriztem, minden kötetét átnéztem Németországban.

Dokumentációmban sajnos csak spärlich kivonatokat találtam a cikkből, és alig hiszem, hogy ez az újság Magyarországon hozzáférhető volna. Lukács cikkét (először magyarul) viszont leköszölte az *Esztétikai írások* (Bp., 1982.) c. kötet, p. 676–678. A realizmus határai? címmel.

Így hát nem marad más hátra, mint hogy 1999-ben (ha még élek) fogom begyűjteni Fischer írását, amikor már viszont késő lesz a közléshez.

A Brecht-cikkre azonban időben készülni fogok, hogy ne okozzak Néked folyamatos csalódást.”

A levéllel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy már ekkor és a későbbiekben is sajnos újra és újra feltűntek a betegségére vonatkozó sorok, sőt nagyon meglepően és határozottan az elmúlására és halálára vonatkozó kitételek.

A következő levele 2000. szeptember 8-án kelt: „Köszönettel megkaptam az Évkönyvet, benne Brechtemet, örülök, hogy kitapostad belőlem. Talán nem is rossz írás, főleg most, amikor vagy elhallgatják vagy meghamisítják Brechtet.”

A leveleiben jellemző, nagyon kedves sorok olvashatók – nagyon baráti tudott lenni, és mindig be tudott illeszteni valamilyen új információt is.

A következő levél már 2002-ből való, amikor is arra kértem fel, hogy írjon ő is számunkra a Gorkijról megjelenő életrajzi arcképhez. (Gorkij „életrajzunk” az Évkönyvben 2005-ben és 2006-ban jelent meg.) Illés Laci ekkor azt írta: „Nem

lehetetlen, hogy Gorkijhoz fogok valamit szolgáltatni, de nem előbb mint június vége felé.” Az Évkönyvben megjelent életrajzainkhoz végül is Laci is megjelentette a maga sorait.

A következő levele már 2009. januárjából származik. Nagyon kedves, remekül megformulázott sorokkal kezdődik, majd folytatódnak mind az Évkönyvre, a közös munkákra és a mai is érdeklődésre számot tartható közlésekkel: „... S lám, most útjaink megint érintkeznek. In concreto pedig: 1935 jeles dátum, ekkor ülésezett nemcsak a Komintern, hanem Párizsban a Kultúra Védelmének nemzetközi kongresszusa, ami Spanyolországban folytatódott, s pár év múlva Amerikában. Ezekről az eseményekről van egy vaskos dokumentumkötetem. Ebből lehetne egy-két szemelvényt kiválasztani, ha ez beillene tervezettedbe.” A levél befejezése megint csak igen jellemző. „A nyári idő nekem nagyon megfelelné, egy feltétellel: ha még akkor mindig élek. Nagyon rendetlenül működik ugyanis a szívem.” (Ami kapcsolataink személyes jellegét illeti, még korábban „Kedves János” megszólítással indította leveleit, most már átváltott, „Jancsikám”-má léptem elő.)

2009. március 3-ról kelt a következő levél: „Én is megerőltettem emlékezetemet, eszerint az elmúlt számokba Bertolt Brechtről és Anna Seghersről² írtam Neked; a legutolsó pedig egy orosz szerzőnő „Gorkij és a proletáriródlalom” című könyvéből egy részlet, amit én fordítottam. Arra azonban nem emlékszem, hogy az 1935-ös nemzetközi írókongresszussal kapcsolatban adtam volna valami anyagot...”³

... Kästner Fabiánját én száz évvel ezelőtt olvastam, és most már nincs is módom előkeríteni, mivelhogy én meg (Veled ellentétben) menni nem tudok, hogy valamely könyvtárat meglátogathassak.⁴ Jó lenne, ha röviden pontosítanád a tervezett szám tematikáját, nehogy hiába dolgozzak. (Életem már nagyon rövid.)”

2009. március 8. ... „Plivierről⁵ írni emlékezetem megfényszerítésével tudnék, amihez a felosztás állapotában lévő könyvtáram sem tud segítséget nyújtani. (Könyvtárba menni viszont – mint írtam – fizikailag nem tudok.) Mühsamot is említettél, őtőle a kezem ügyében van egy karcsú vers- és prózakötet, amit a lánya dedikált nekem; de ez nem elég egy portréhoz. Talán lehetne a lexikon cikk és egy prózai kiadványa? ...”

2009. március 20. „Köszönet leveledért. Talán maradjunk abban, hogy Mühsamról írok, s csatolok hozzá néhány flekket valamelyik anarchista kiadványából.”⁶

2010. január 2. „Főkönyveimből megállapítottam, hogy nem teljesítettem egy

² Anna Seghersről írt életrajza megjelent az Évkönyv 2002. évi kötetében.

³ Nagyobb írása írókongresszusról nem jelent meg, de Ernst Toller felszólalását az ő tollából e kötet Dokumentumok rovatában közöljük.

⁴ Arra biztattam, hogy írjon számunkra Erich Kästnerről, illetőleg az emlékezetes Fabián könyvről – de ez az írása már nem született meg.

⁵ Plivier német író, 1933 után persze emigrációban élt, részt vett a moszkvai nemzetközi írókongresszuson, valamikor olvasott szerző volt.

⁶ A Mühsam életrajza az Évkönyv 2013. évi kötetében jelent meg.

nyár elején Neked tett (könnyelmű) ígéretemet, hogy ti. írjak folyóiratod számára egy cikket Erich Mühsamról. A cikket nyárra ígértem, de rosszulletteim és csigatempóban végzett étetően sürgős tennivalóim miatt elmaradt. Most tulajdonképpen azért írok, hogy mentenél fel a könnyelműen vállalt költömmel. Már nincs fizikai és lelki erőm sem dolgozni. Várom értesítéseted! ...” (Természetesen nem menttettem föl, ellenkezőleg, arra sarkalltam, hogy írja meg az életrajzot.)

2011. március 27. „Köszönettel vettem márc. 18-án kelt leveledet. Nagyon megörültem neki, mert azt hittem, már el is feledkeztél rólam. Az ősszel küldtem Neked egy új könyvemet, amelyre nem is reagáltál. Most meg az *Ezredvég* legutóbbi számában olvashattam egy szellemes és éles kritikádat egy történelem-hamisító könyvről.⁷ Mivel az ilyen művek egyre nagyobb számban jelennek meg, programba vehetnéd harcba szállni ellenük. Ami Mühsamot illeti, meg akartam írni, holmi könyvészetet róla le is vittem a nyárra Földvára, de ott fizikailag mentálisan nagyon legyengültem, a visszajövetelkor pedig lent felejtettem őket. Így hát – ha megérem, ami nagyon kérdéses – csak a közelgő nyáron tudom meg ejteni a megírást és felküldeni a kéziratot... Nagyon érdekelné a Ruth Fischer életrajz,⁸ nem tudod elküldeni nekem? Bizony a 3-as terem⁹ elmerült az idő folyamában, de örülök, hogy barátságod irántam fennmaradt a habzó történelem taraján, ugyanerről biztosítalak Téged.”

Fennmaradt még egy levele, amely feltehetően az utolsó volt, amit nekem írt, a levél keltezetlen, a postai bélyegzőből kiderül, hogy 2011. október 17-i. „Köszönettel vettem a napokban (!) szept. 11-én kelt leveledet, amely mélyen megérintett. Bűneim mélyen gyökereznek az időben: két éve, hogy nem írtam értelmes dolgot, noha elmém ép, de a léttel szemben mély depresszióban (féleségem szerint: lustaságban) szenvedek. Nagyon bánt a Neked ígért Mühsam-cikk elszabotálása. Megpróbálom jóvá tenni a jelzett határidőig,¹⁰ noha körülményeim igen mostohák. Elhagytuk 46 évig birtokolt lakásunkat... Bámulom alkotóerődet, a folyóiraton túl pl. legutóbb az *Ezredvégekben* megjelent hatalmas kritikái írásod a francia mozgalmat tárgyaló könyvről.¹¹ Gratulálók!”

Ugy tűnik, sajnos ez volt az utolsó levél, amit kaptam tőle. Még folyamatosan bombáztam új kérésekkel, nem akartam hitelt adni annak, hogy tényleg olyan súlyos beteg, miután évek óta pendítette meg saját halálhírét. Amikor ennek a híre tényleg elért, nagyon mélyen megrendített. Egy régi barátot veszítettem el, a kevesek közül, akikkel gondolataink nemcsak találkoztak, hanem egybevágtak. Az Évkönyv pedig egy olyan szerzőt veszített el vele, akit nem tudunk pótolni. Óriási űr marad utána.

⁷ Hahner Péter akkoriban megjelent könyvéről van szó. (*Száz történelmi tévhit*).

⁸ A Mario Kessler által írt Ruth Fischer életrajzot az Évkönyv a 2012. és 2013. évi kötetében közölte. (Természetesen egy fénymásolatot elküldtem neki.)

⁹ Utalás a moszkvai Lenin Könyvtár 3-as termére és ottani találkozásainkra.

¹⁰ Az életrajzot végül is megírta, ez jelent meg az Évkönyv 2013. évi kötetében.

¹¹ Tony Judtnak az Európa Kiadónál megjelent könyvéről van szó.

GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS A MUNKÁSSÁG

KEITH FLETT

A szegénytörvényektől¹ a segélyek megvonásáig

(Rövidítve)

A szocialistáknak mindig felemlégetik, hogy mindig mélyebbre jutunk az egyenlőtlenségek terén, miközben a világ és a rendszer is változott – ennek következtében, úgymond, a szocializmus többé nem releváns. A kapitalizmus egy dinamikus rendszer és a szocialistáknak számot kell vetni a fejlődéssel. Végeredményben ezt írta meg Lenin is az imperializmusról szóló munkáiban. Am az alatt a 200 év alatt, amióta a kapitalizmus Nagy-Britanniában kialakult, a kizsákmányoló rendszer állandó maradt. Sokszor vitatják, hogy a kizsákmányolás és a profitráta mekkora, a vonatkozásban a történetírók segítséget nyújthatnak. E vonatkozásban idézhetjük E. P. Thompson² híres munkáját, a „The Making of the English Working Class” című könyvét, amelyben idézi a chartizmus egyik híres írástudóját, Bronterre O’Brien³ a *Poor Man’s Guardian* (A szegény emberek irányítóját) periodika szerkesztőjét, aki az akkori Whig kormányról állított ki olyan bizonyítványt, hogy az a munkások leggonoszabb ellensége. Később O’Brien, amikor szövetségeseket keresett a chartista mozgalom számára, megbánta korábbi vehemens szavait. Nagy hasonlóságok mutatkoznak az 1830-as évek uralkodó osztályának természete és szándékai és a 2010-es évek vezetőinek tervei között. A nevezetes 1834-es kiegészítés, amit a szegénységi törvényhez fűztek, azt célozta, hogy minél többen vállaljanak munkát, amire akkor a felívelő kapitalizmusnak szüksége volt. Szükség volt a mobil munkaerőre az új nagyipar, a vas- és acélipar számára és a vasútépítésekhez. Nem lehet nem párhuzamot látni a jelennel, amikor George Osborne⁴ javaslatokat tett arra, hogy különböző járulékokat és segélyeket megvonjanak a szegényektől és az inségesebb régiók lakóitól, akiket azután így rá lehet szorítani arra, hogy rosszabb lakásokba menjenek, és másutt keressenek munkát.

¹ A szegénytörvények Nagy-Britanniában a Tudor-ház korszakára nyúlnak vissza.

² EP Thompson életútjára, munkásságára és az idézett korszakos könyvéről lásd Évkönyv, 1994.

³ Bronterre O’Brien életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁴ George Osborne a 2010. év óta David Cameron vezette konzervatív-liberális koalíciós kormány pénzügyminisztere.

A nemrég elhunyt Tony Judt⁵ érvelt azzal, hogy az 1834-es törvény kulcsfontosságú volt, mert az embereket rászorította a munkára, minthogy még mindig ez volt a leginkább vonzó megoldás számukra, ez vezethetett a teljes foglalkoztatás felé és a munkaerő mobilitásához. Judt megállapítja, hogy a jóléti állam korszaka véget ért, miként a keynesiánus módszer alkalmazása is, így jutottunk el a jelenlegi kormányhoz, amely egy jelentős lépés visszafelé. Am a szegénytörvény és a szegény-, dologház⁶ nem az egyedüli módszer, amely annakidején is biztosította a munkaerő mobilitását. A másik oldalon ott állt a Tolpuddle mártírok⁷ ellenpéldája. Miután a korai szakszervezet-ellenes törvényeket 1825-ben visszavonták, sokféle szak- és munkásszervezet alakult ki. Így alakult ki a Robert Owen által megalapított nagy szakszervezet is. A szakszervezetek álltak a mi oldalunkon, míg a törvények az ő oldalukon. Ebben az időben a politikát a toryk és a whigek irányították, ők hozták meg a törvényeket, és mi alakítottuk ki az első nagy munkásmozgalmat, a Chartista⁸ mozgalmat, amely az uralkodó rendszer ellen bontakozott ki. Az 1830-as években kialakult mozgalom nagy tanulságokat hozott és távlatokat nyitott az eljövendő harcok számára.

Forrás: Keith Flett: From the Poor Law to benefit cuts. Morning Star, 2010. október 10.

*

SEUMAS MILNE:⁹

Az Euro-zónán belül vagy kívül, végre el kell felejtenünk, el kell ásnunk ezt a hibásnak bizonyult modellt

(Rövidítve)

Az EU elit rá akarja szorítani Görögországot és Írországot, hogy nyeljék le a megszorítási politikát, ám pontosan ők azok, akik ezeket a gazdaságokat térdre kényszerítették.

A demokrácia soha nem volt az Európai Unió erőssége. Az EU olyan társaság,

⁵ Tony Judt életéről és munkásságáról lásd Évkönyv, 2012., 2013., valamint e kötet Történetírók fejezetét.

⁶ A szegény- és dologházzal lásd Dickens könyveit.

⁷ A Tolpuddle mártírok a kezdeti szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom mártírjai, róluk ír G.D.H. Cole több könyvében.

⁸ A chartista mozgalomról lásd Marx és Engels levelezését, Saville írásait, H. Haraszti Éva könyvét. A mozgalom vezetői közül Bronterre O’Brien életútját lásd Évkönyv, 1975/76., Ernest Jonesét 1994., Julian Harney-ét 1993.

⁹ Seumas Milne ismert angol egyetemi közgazdász, az Évkönyv rendszeresen közöli írásait.

ahol a nem megválasztott vezetők – akiket egyúttal nem lehet felelősségre vonni – azok, akik leadják a lövéseket. Éppen ezért nem meglepő, hogy mielőstb kiderült, hogy a görögök még egy lehetőséget kapnak arra, hogy véleményt mondjanak a megszorítási politikáról, amely gazdaság már olyan helyzetbe került, amely az 1930-as évek depressziójára emlékeztetett, azonnal megkezdődtek a fenyegetések és a görögök kemény megleckéztetése. Azonnal elfelejtették, hogy más országok belpolitikájába és választásába nem lehet belenyúlni. Főként abban a helyzetben, amikor a közvélemény-kutatások azt jósolták, hogy a görög radikális baloldali párt, a Sziriza (Syriza) győzhet, a megszorítási politikát elvetik és Görögország kilép az Euro-zónából. Barroso hangsúlyozta, hogy Görögországnak tartania kell magát a korábbi vállalásaihoz, ahhoz, hogy az Euro-zónában maradjon. Barroso ez alatt a valóságban azt értette, hogy fel kell gyorsítani a privatizálásokat, az adóemeléseket és csökkenteni kell a munkahelyekre fordított kiadásokat, valamint a béreket és fizetéseket ahhoz, hogy az EU és az IMF kölcsönöket adjon. Olyan kölcsönökt, amelyeket az ország nem tud visszafizetni és az országot koldusbotra juttatja. A görögöket ismerve, többségük visszautasítja ennek a megszorítási spirálnak az elfogadását, de ugyanakkor az Euro-zónában kívánnak maradni, Európa elitje fél ettől a megoldástól, minthogy ez további következményekkel járhat, és meggyengüléséhez vezethet.

Még keményebb és fenyegetőbb volt David Cameron, aki úgy oktatta a görögöket, hogy vagy tartják magukat a vállalásaikhoz és akkor benne maradhatnak az Euro-zónában, vagy szembenéznek azzal, hogy másként döntenek, és akkor távozniuk kell. Mindez egy olyan brit kormány részéről hangzott el, amely egyfelől nagyobb növekedést igényel az EU-tól, másfelől otthon a legkeményebb megszorító intézkedéseket hozza. Írország is hasonló elbánásban részesül. Írországot is azzal fenyegették meg a választás előtt, hogy amennyiben az EU követelményeket nem fogadja el – az egyébként összezsugorodó gazdaság helyzetében –, akkor a pénzügyi segélyeket megvonhatják tőle. A választáson a zsarolás ellenére a Sinn Féin, amely elutasította a megszorítási politikát, megduplázta szavazóinak számát és ellenzékben 20%-ot ért el.

A tanulságok eléggé nyilvánvalók: az ír kormány nem fog engedni, elfogadja a követelményeket a segélyért, és a megszorítási politikának növekedni fog az ellenzéke. A görög szavazók nem fognak dönteni arról, hogy az Euro-zónában kívánnak-e maradni vagy sem, elfogadják, hogy az Euro-zónában maradnak, de a megszorításokat csökkenteni kívánják és emellett fognak szavazni. Ám a valóságban ez az országot még mélyebbre süllyeszti az adósságban, ami együtt jár az ország további leromlásával. Nő annak a valószínűsége, hogy Görögország elhagyja az Euro-zónát és akkor az ország bizonyos idő után a gyógyulás útjára lép, de a Syriza nem ezt követeli. Ehelyett a Syriza vezetője, Alexis Ciprasz a múlt héten felkereste Párizst és Berlint, haladékosan kért az adósság visszafizetésére és az EU vezetőivel új tárgyalásokat sürgetett új egyezmény, új feltételek kialakítására. Minél nagyobb lesz az ellenzék szavazataránya, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az elkövetkező tárgyalásokon nemcsak kisebb koz-

metikai javításokat tudnak elérni. Ugyanis tovább él az a veszély, hogy a görög bajok és mindaz, ami ezzel együtt járhat, elindíthat egy nagyobb dominó folyamatot az Euro-zónán belül. Görögország csak egy állomás azon az úton, amely az összeomlásba vezet.

Az Euro-zónában a bankrendszer ismét tántorog az összeomlás felé, ahogyan az öngyilkos megszorítási politika elmélyíti a válságot. Ahogy egy EU tisztviselő tegnap nekem megerősítette, „a megszorítási politikát nem lehet fenntartani”. Az Euro-zóna vezetői arra törekszenek, hogy a válságot saját országaik határain belül a devalválás eszközeivel oldják meg, így a déli országokban további bércsökkenések és a szolgáltatások megkurtítása várható, hogy helyreállítsák a versenyképességet – ez teljes katasztrófa, tette hozzá. Ez a politika tömeges elszegényedésre és arra vezet, hogy az ember kivándorolnának, menekülnének észak felé. Ám annak ellenére, hogy Franciaország új elnöke, François Hollande és mögötte Obama is, lökést ad annak, hogy több munkahelyet létesítsen, és a növekedést szorgalmazza, ám azok az engedmények, amelyek Angela Merkeltől és Németországból érkeznek, nem elégségesek ahhoz, hogy Európa kijusson a válságból. Ehhez egy új Marshall-segélyre lenne szüksége Európának és arra, hogy nagyobb befektetések induljanak a gyengébb dél-európai országokba, és át kellene venni az európai bankok behajthatatlan adósságszámláit, miközben azokat újra fel kellene tőkésíteni. De a német vezetők semmi hajlandóságot nem mutatnak, hogy ezeket a terheket átvállalják, miközben Európa gazdasága olyan jeleket mutat, mint a 20. század korai éveiben.

Az Euro-zóna jelenlegi válsága azonban nemcsak az itt említett szűklátókörűségnek és az önértékek érvényesülésének következménye, hanem mélyebb okokra vezethető vissza, a neoliberális szemlélet összeomlására, amely a kirobbant gazdasági válság mögött áll. Ez a válság öt éve a bankrendszerben kezdődött, azóta kiszélesedett és valóságos pokolhelyzetet teremtett a közkiadások, a munkahelyek, a közszolgáltatások és az életszínvonal területén az egész nyugati világban.

Amikor az angolokat megkérdezték, hogy kit tartanak felelősnek a jelenlegi görög válságért, akkor a britek 50%-a nagyon helyesen azt válaszolta, hogy a bankrendszert, 22%-a a Brüsszeli Bizottságot – és csak 4% nevezte meg a görög népet. Ám az euro zóna visszaesése hosszabb folyamat eredménye, a különféle EU egyezményeké és a privatizálások erőltetéséé, a piac deregulációjáé, és a vállalatok szabad gazdálkodásáé – mindez együttesen követte ki az utat az európai válság számára, ami természetesen elérte Nagy-Britanniát is. Pontosan a neoliberális szemlélet uralma akadályozta meg, hogy a növekvő nyomás ellenére Nagy-Britanniában az EU tagság nem válhatott népszavazás tárgyává. Európában, azon túl, hogy az egyes országok bent vannak-e az Euro-zónában, vagy azon kívül állnak, az igazi kérdés az, hogy szakítsanak a régi gazdasági modellel.

Forrás: Seuman Milne: In or out of the eurozone, we must ditch this failed model. The Guardian, 2012. május 22. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

Stagnál a vásárlóerő és mélyül az egyenlőtlenség

Egybevetve, 2007 óta az európaiak nem találták meg újra 2007-es vásárlóerejüket.

A Hexagon valamivel jobban áll ezen a területen, mint az átlag, de mindent egybevetve, semmi sem ragyogó annak, aki a „vásárlóerő elnöke” akart lenni: a jövedelmek négy éve tartó stagnálása példa nélküli a háború utáni időkben. Annyi bizonyos, hogy a krízis ekkor köszöntött be, és az egész világot érintette, de 6 európai ország mégis éreztetni tudta a lakosságával a vásárlóerő növekedését: Németországról, Finnországról, Szlovákiáról van szó az Euro-zónában és Lengyelországról, Svédországról és Dániáról a zónán kívül. Ezzel szemben Görögországban a legnagyobb a vásárlóerő visszaesése, 16 ponttal 2007 óta, de ugyanez a helyzet 10 pont veszteséggel Észtországban, Lettországon és Magyarországon.

Forrás: Le pouvoir d'achat stagne et les inégalités se creusent. Alternatives Economiques, 2012. április, No. 312.

RENDKÍVÜLI ÉLETUTAK

Cachin, Marcel (1869–1958)

Cachin 1869. szeptember 20-án született Paimpolban, Nord megyében, ötgyermekes családban. Apja eredetileg paraszt volt, majd katonai évei után – amelyeket részben Indokínában töltött le – csendőr lett. Anyja árva, apját vesztette el és szövőnő lett. Marcel Cachin tízéves korában korábbi tanítója támogatásával kezdhetett meg középiskolai, liceumi tanulmányait úgy, hogy ösztöndíjasként tanulmányaiért nem kellett fizetnie. Minden tárgyból kitűnő eredményeket mutatott fel. Középiskolai tanulmányait befejezve, 1885–1886-ban filozófiát tanult, majd a következő évben retorikát. Két további éven át a Rennes-i egyetemen tanult, majd ezután vették fel a Bordeaux-i egyetem filozófia szakára.

Bordeaux-ban csatlakozott a szocialista egyetemi hallgatók szervezetéhez 1890 őszén. Ekkor már egy kis orgánusmot is szerkesztett, amely jelentős részben agrár, paraszti kérdésekkel foglalkozott. Cikkeit e kis lapban Breton álnévvel szignálta (a rendőrség ennek ellenére már ekkor azonosította a szerzőt).

1892. május 26-án csatlakozott a Francia Munkáspárthoz (Parti Ouvrier Français – POF).¹ Maga később úgy emlékezett vissza e napokra: „Guesde² megérkezett Bordeaux-ba. Nem lehet leírni, hogy mekkora hatást gyakorolt a POF vezérével való személyes beszélgetés, illetőleg Guesde akkor elhangzott beszéde a fiatal, most csatlakozott neofitára.”³

Egyetemi tanulmányait 1893-ban fejezte be, ám aktív szocialista tevékenysége miatt tanári állását elveszítette. Éveken át magánórákat adott gazdagabb bordeaux-i családok gyermekeinek. 1896-ban a bordeaux-i pártszervezet aktivistája lett, s az ottani regionális szocialista lap, a *Le Socialiste de la Gironde* rendszeres cikkírója, aki ezúttal már saját nevével jegyezte írásait. A régióban különböző helyeken hozta létre a POF helyi szervezeteit, ami hozzájárult a POF megerősödéséhez. Amikor 1892-ben létrehozták a régió különböző helyi szervezeteinek szövetségét, a föderációnak háromszáz tagja volt, 1899-ben már hatvan helyi szervezete és összesen 700 tagja. 1898-ban Cachint először választották küldöttnek a POF évi kongresszusára. Ugyanebben az évben már parlamenti képviselőjelöltként lépett fel, de nem választották meg. 1899-ben csatlakozott a szabadkőműves Nagy Orient páholyhoz, de 1901-ben lemondott szabadkőműves tagságáról.

1900-ban a POF gironde-i szervezete súlyos válságot élt át, sok tagját elveszítette. Már évek óta belső ellentétek feszítették szét a POF-ot, sok tagja A.

¹ A POF-ról lásd Évkönyv, 1979–1980.

² Guesde életútját lásd Évkönyv, 1995.

³ *L'Humanité*, 1922 június – Cachin szavait idézi a Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français, Paris, 1976.

Millerand híve lett és a POF is szembekerült a „Millerand-válsággal”.⁴ 1900-ban Cachin lemondott arról, hogy jelöltesse magát a POF vezetőségébe, pontosan azért, mert ott többeket karrieristának ítélte. 1900-ban többekkel együtt megválasztották a helyi városi választáson polgármester-helyettesnek Bordeaux egyik körzetében, ugyanakkor az elvi viták kiéleződtek és a bordeaux-i pártszervezet többsége úgy döntött, hogy kiválik a POF kötelékéből.

Cachin ekkor már a bordeaux-i régió POF szervezetének titkára lett, egyúttal a *Le Socialiste de la Gironde* és a *Question sociale* (A szociális kérdés) című regionális orgánumok szerkesztője.

A POF regionális szervezete Guesde személyes segítsége és ellenőrzése mellett erősödött meg újra fokozatosan. 1901-ben bekapcsolódtak a tartományi választásokba, és 1902-ben a POF helyi szervezete már megmozdult és tiltakozott, amikor Millerand Bordeaux-ba látogatott. Ekkor Cachin rövid időre le is tartóztatták választási ügyekben, de szabadon engedték.

Amikor a POF egyesült az Edouard Vaillant⁵ vezette forradalmi szocialista párttal, Cachin persze az új egyesült pártnak felelős regionális vezetőjeként működött tovább. A mozgalom országos kérdéseiben is megszólalt, így 1904-ben Toulouse-ban Jaurès⁶ ellenében szólalt fel egy nagygyűlésen.

1904-ben Cachin már az új szocialista párt küldöttje volt a II. Internacionálé az évi amszterdami kongresszusán.⁷ Ekkoriban ismerkedett meg Marguerite Vanviennel, aki az USA-ból származó szocialista volt, és akivel 1906. február 15-én kötött házasságot.

1905-ben az SFIO létrejött, vagyis a szocialista irányzatok egyesülése⁸ után Cachin beválasztották az SFIO országos pártvezetőségébe. Az egyesülési kongresszuson beszédet is mondott és a szilárd elvi szocialista politika mellett érvelt. Az SFIO propaganda ügyeinek intézője lett, Párizsba telepedett át, de munkája során gyakorta járta az országot. 1906 májusában megválasztották parlamenti képviselőnek. 1907-ben megszületett első fia. Országos szervezőként és propagandistaként sokféle tapasztalatra tett szert, kitűnő szónok lett. 1910-ben és 1911-ben Algériában tett látogatást, benyomásairól cikkeken számolt be a szocialista sajtóban. 1910-ben ismét parlamenti képviselőnek választották. Mandátumától a kormány és képviselőház vezetése megfosztotta.

Cachin az SFIO küldötteként részt vett a német párt (SPD) 1912. évi chemnitzi kongresszusán, amelyen a pártnak szembesülnie kellett az 1911. évi háborús krízis tanulságaival. Ekkor az SFIO nevében jelezte, hogy az SFIO mindent megtesz a háborús veszély és a háborús hisztéria ellenében.

⁴ A millerandizmusról és a millerandista válságról lásd Évkönyv, 1974.

⁵ Vaillant életútját lásd Évkönyv, 1990.

⁶ Jaurès életútját lásd Évkönyv, 1984., valamint Jemnitz János: *Jean Jaurès*. Akadémiai Kiadó, 1970., *Jean Jaurès válogatott írásai*. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: Jemnitz János) Kossuth Kiadó, 1973.

⁷ Az amszterdami kongresszusról lásd Évkönyv, 1978., valamint a *II. Internacionálé kongresszusi jegyzőkönyvei, 1889–1912*. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

⁸ Az SFIO megszületéséről lásd Évkönyv, 1980.

Küldöttként részt vett a II. Internacionálé 1912. évi baseli kongresszusán.⁹ 1912-ben a *l'Humanité*, az SFIO központi napilapja szerkesztőségének tagja lett (Paul Lafargue¹⁰ helyébe lépett, Lafargue öngyilkossága után). Cachin ekkor első szerkesztői cikkében hangsúlyozta, hogy a lapot a tömegek orgánumává és hangjává kívánja tenni. Ugyanebben a cikkében jelezte, hogy a lapot továbbra is a szocializmus eszméinek terjesztőjeként kívánja megtartani, amely nyitott a szindikalizmus, a szövetkezeti gondolat és gyakorlat számára. Mint hangsúlyozta, mindennel foglalkozni kívánnak, ami a dolgozókat érdekelheti és érinti.

1912-ben megválasztották Párizs egyik kerületének tanácsosává. 1912-től a párizsi közlekedési dolgozók szakszervezetének vezetője, ugyancsak 1912-ben küldöttné választották a villamosvezetők nemzetközi kongresszusára. 1912–1913-ban több cikket írt a metró dolgozóinak helyzetéről és érdekének védelmében – mindezért a jobboldali nagy sajtóban többször demagógnak bélyegezték. 1913 végén ő elnökkölt Brestben az ifjú szocialisták kongresszusán.

1914-ben a parlamenti választásokon Cachin először lett Párizsban megválasztott parlamenti képviselő.

A háború kirobbanása előtt nem sokkal Cachin nagy cikket írt a *l'Humanité*-ben a háborús sovínisták ellen. Az akkor nagyon elfogadott vélemény szerint ő is azt hangsúlyozta, hogy a háborús hangulatot az orosz cári hatalom érdekei befolyásolják, sőt serkentik. 1914 júliusának végén Cachin fogadta a német szocialisták és szakszervezetiek küldöttein Párizsban, hogy egyeztesse velük a II. Internacionálé tervezett bécsi (de már meg nem tartott) kongresszusának előkészületeit.

1914. július 31-én Jaurès, Alexandre Bracke és Jean Longuet társaságában ke-reste fel a francia miniszterelnököt, Vivianit, hogy még egy utolsó találkozón szembesítsék nézeteiket. Ám a szocialista képviselőket Viviani nem fogadta. Jaurès meggyilkolása után a *l'Humanité* főszerkesztői posztját Cachin vette át. A háború kirobbanása után viszont a legszélsőségesebb honvédők egyikévé lett, és megválasztották Párizs élmezőnyéről gondoskodó tanács elnökévé. A háború kezdetétől különböző szociális és gazdasági bizottságokban töltött be tisztségeket, így a kenyérellátással, a lakáskérdésekkel foglalkozó bizottságokban. Elfogadta a híres és hírhedtté vált „szent egység” (*l'Union sacrée*) gondolatát, és az előretörő német offenzíva idején, 1914 őszén és telén írta új cikkeit, amelyekben a német hódítók kiűzésére szólított.

1915 januárjában tartották a semleges országok szocialista pártjai Koppenhágában nemzetközi konferenciájukat.¹¹ Ennek nagy nemzetközi visszhangja volt és ugyancsak felvetődött a német párt megítélése. Az SFIO-ban már ekkor e kérdésben világos véleményeltérések jelentkeztek. A „többségiek”, köztük Cachin, a német párt egészének csődjéről beszéltek és írtak, míg a francia pacifista „kisebbségi” ellenzék már a német párt belső pacifista ellenzékéről elismerően írt.

⁹ A baseli kongresszusról lásd Évkönyv, 1987, 2012.

¹⁰ Lafargue életútját lásd Évkönyv, 1992.

¹¹ A koppenhágai konferenciáról magyarul lásd bővebben Jemnitz János: *A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború éveiben. 1914–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Ekkor a *Le Populaire du Centre* hasábjain kezdődött élénk vita, Bracke és Cachin a német pacifista ellenzék gyengeségét hangsúlyozta, míg a mások oldalán Jean Longuet és mások pozitívan és nagy elismeréssel írtak a csoportosulásról. Cachin 1915 márciusában írta le azt a cikkét, amelyben hangsúlyozta, hogy „Franciaországban győzni kell, különben meghal”.

1915 decemberében az SFIO pártkongresszusán éles szavakban ostromozta a német szociáldemokrata pártot, és marasztalta el azokat a francia szocialistákat, akik részt vettek az 1915. évi háborúellenes zimmerwaldi nemzetközi konferencián.¹² Az 1915 decemberi kongresszus végén Cachint megválasztották az SFIO vezetőségi póttagjának.

A háború során, annak első éveiben, nem utolsó sorban Guesde javaslatára, Cachin több nemzetközi találkozón vett részt küldöttként, illetőleg nemzetközi tanácskozási megbízatásokat töltött be. 1915-ben Olaszországba utazott, hogy az olasz szocialistákat rábírja a hadbalépés elfogadására az antant oldalán. E célból találkozott Benito Mussolinivel is, akit maximálisan támogatott ugyenezen okból. Mussolinire hivatalos francia állampénzekkel is támogatta.

1916 szeptemberében történt, hogy az akkori miniszterelnöknek, Aristide Briandnak parlamenti beszéde a parlament fórumán szavazásra került: a kérdés az volt, hogy a beszédét kiplakátirozzák vagy sem. Az SFIO „többségének” egy része, köztük Guesde és Sembat¹³ megszavazta a kiplakátirozást, ám a „többség” ekkor kettévált és mérsékeltbb csoportosulása, köztük Bracke, Vincent Auriol¹⁴ és Cachin tartózkodtak a szavazásnál.

1917 januárjában hangzott el Wilson, USA elnök nevezetes békefelhívása a hadviselő országokhoz, valamint a német parlament békefelhívása ezzel kapcsolatban. Mindez természetesen ismét vitákat váltott ki az SFIO-ban. Cachin ekkor úgy nyilatkozott, hogy a békekezdeményezés nem szóban, hanem a valóságban Berlinből kell hogy kiinduljon és a wilsoni üzenetet és kezdeményezést elhárította.

1917 februárjában – részben éppen a wilsoni kezdeményezés nyomán – a parlamentben is napirendre került, hogy a francia kormánynak is, illetőleg az antantnak meg kell szövegeznie háborús céljait. A „kisebbségiek” a francia kormányt is hibáztatva, a sovínizta annexiók törekvéseket elmarasztalva ezt erőteljesen szorgalmazták. Cachin ekkor a parlamentben elmarasztalta a francia „kisebbségieket”, és a tényleges német katonai offenzívára hivatkozva továbbra is kiállt a francia kormány támogatása mellett.¹⁵ Megjegyzendő, hogy 1917 januárjában–februárjában Auriol és Cachin több nyilatkozatban elmarasztalták a francia sovíniztákat is, és a „többségiek” soraiban már megmutatkozó különbségeket a „kisebbségiek” is észrevették és méltányolták.

¹² A zimmerwaldi konferenciáról lásd Évkönyv, 1980, valamint Jemnitz János: *A nemzetközi munkásmozgalom... i. m.*, Lademacher: *Die Zimmerwalder Bewegung...*

¹³ Sembat életútját lásd Évkönyv, 2013.

¹⁴ Auriol életútját lásd Évkönyv, 1984.

¹⁵ Minderről magyarul bővebben lásd Jemnitz János: *A nemzetközi... i. m.*

1917 februárjában Cachin újra Olaszországba utazott, ezúttal nagyon is hivatalos, nem párt-, hanem állami megbízatással. A Rómában összeülő interparlamentáris konferencián kellett részt vennie, amelynek feladata az volt, hogy egyeztesse és megvilágítsa a francia és az olasz álláspontot a háború folytatásával kapcsolatban.

Cachin következő nagy külföldi útja és missziója Oroszországba vezetett, már az 1917 február–márciusi orosz forradalom után. Ekkor a francia külügyminisztérium pénzén utazott megintcsak interparlamentáris jelleggel, de már szigorúan csak szocialista párt három küldött Oroszországba, hogy Kerenszkij kormánnyal vegye fel a kapcsolatot, valójában azért, hogy az orosz mensevikeket befolyásolja a háborúban való maradás és a hadviselés folytatása érdekében. A háromtagú delegáció vezetője Cachin volt. A delegáció 1917 márciusában indult Párizsból és április 18-án érkezett Petrográdba, a küldöttek már brit LP-s és szakszervezeti küldöttekkel együtt érkeztek.¹⁶ Miután az oroszországi belső helyzet több oknál fogva is kedvezőtlen volt a francia küldöttség céljai elérésére – az orosz helyzet elemzése nem ide kívánczik –, Cachin és a delegáció útja eredménytelen volt. Oroszországi útjáról azzal tért vissza, hogy átvette az ottani hangulatot, a Petrográdi Munkástanács gondolatát és kezdeményezését a szocialista pártok nemzetközi konferenciájának egy semleges országban történő megtartására. Ismeretesen ekkorra ennek a helyét már kijelölték – Stockholmban, és ez irányban a tárgyalások javában zajlottak.¹⁷

Cachin hazatérése után tapasztalatait és a bonyolult kérdéstömeget az SFIO újra tárgyalta. Az SFIO-n belül ekkor négy áramlat volt megkülönböztethető, a legerősebb volt a „többség” és a megerősödő „pacifista centrumé”. Emellett a régi többségben is megkezdődött egyfajta erózió és már 1916 folyamán a többségből kivált egy mérsékeltbb, kritikusabb irányzat, amely már bírálta a saját, francia sovínizmust és sovínizta törekvéseket, amelynek élén Auriol és éppen Cachin állt. Emellett az SFIO-ban is kialakult a jobboldali „ultrák” csoportosulása, mindjárt 1914-től, amely halottnak és mintegy „mindörökre” értéktelennek és érdektelenné tekintette a német SPD-t. A fentieken kívül az SFIO-ban is 1915-től megjelent a negyedik radikális csoportosulás, amelynek képviselői az SFIO hivatalos nemtetszésével dacolva már 1915 tavaszán elmentek a berni háborúellenes nőkonferenciára (Louise Saumoneau),¹⁸ majd 1915 szeptemberében a zimmerwaldi konferenciára (Pierre Brizon). A négy áramlat 1917 tavaszára még inkább önállóvá kovácsolódott – de az SFIO-n belül maradt. A jobboldali ultrák még akkor is azt kívánták, hogy az SFIO továbbra is maradjon benn a „nemzeti egység” kormányában, amikor az SFIO 1916 őszén a párt többségi határozatával minisztereit kivonta abból.

¹⁶ Erről lásd Jemnitz János: *Fordulat az I. világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalomban. 1916–1917.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

¹⁷ A stockholmi konferenciáról lásd Évkönyv, 1987 és 1992, valamint Jemnitz János: *A szocialista pártok és a háború. 1914–1918.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

¹⁸ Louise Saumoneau életútját lásd Évkönyv, 2007.

Az 1917 február–márciusi oroszországi forradalom után új helyzet állt elő, amely természetesen nagy hatást gyakorolt az SFIO-ra is. Az SFIO-ban különféle vélemények, értékelések hangzottak el az orosz forradalmi folyamatról, többek között Charles Rappoport¹⁹ cikkei nyomán. Az SFIO-ban ekkor külön pártdelegációt küldtek Oroszországba Cachin vezetésével egyfelől tájékozódás, másfelől a mensevik párt és a Petrográdi Szovjet befolyásolására. Ezzel azonban új fejezet kezdődött Cachin életében, Oroszországban új benyomások és hatások érték, és hazatérte után az SFIO-ban helyzete is élesen megváltozott, a baloldalra került – ennek a folyamatnak a bemutatására már csak az Évkönyv következő, 2015. évi kötetében térhetek vissza.

Jemnitz János

*

Dormoy, Marx (1888–1941)

1888. augusztus 1-jén született az észak-franciaországi iparvárosban, Montluçonban. Apja Jean Dormoy, szocialista volt, Jules Guesde²⁰ híve és tanítványa, a „május elsejék” egyik előharcosa Allier megyében. Az a keresztnév, amit kapott, eléggé pontosan jellemezte, hogy milyen családi szellemi légkörben nevelkedett. Elemi iskoláit befejezván a montluçonai liceum diákja lett. Am apja 1898. évi halála után anyjának gazdasági körülményei nem engedték meg, hogy a liceumi tanulmányait befejezze. Gépésztanonc lett, majd egy gépgyártó üzemben dolgozott. Ugyanitt csatlakozott a szakszervezeti mozgalomhoz. Montluçonban később a polgármesteri hivatalban dolgozott, amíg be nem hívták katonának. Saját kérésére algériai szolgálatra osztották be. Szolgálati ideje alatt megalakított egy ifjúsági szocialista csoportot és ugyanitt, Algériában megjelentetett egy újságot, a *La Lutte sociale* (A társadalmi harc) címen – ami bizonyította, hogy ekkor már szocialista lett. Leszerelése után, már újra Montluçonban jelentette meg cikkeket az ottani szocialista orgánumban, a *Le Combat socialiste*-ben (Szocialista harc). Hamarosan átvette az orgánus vezetését több mint tizenöt évre. Ugyanakkor kisebb fejezetet írt a Compère-Morel²¹ szerkesztette híres, a francia szocialista mozgalom helyzetét bemutató könyv, az *Encyclopédie socialiste* számára, amelyben Allier megye szocialista mozgalmáról adott áttekintést. Ebben az időben folytatott levelezést Jules Guesde-del Paul Lafargue²² halála, vagyis 1911 után.

Az I. világháború kirobbanása után 1914-től egészen 1918-ig egyszerű köz-

¹⁹ Rappoport életútját lásd Évkönyv, 2006.

²⁰ Guesde életútját lásd Évkönyv, 1995.

²¹ Compère-Morel életútját lásd Évkönyv, 1998.

²² Lafargue életútját lásd Évkönyv, 1992. (Lafargue-nak több írása jelent meg magyarul különböző időkben, válogatott írásai pedig magyarul 1972-ben.)

katonaként szolgált a fronton. A háború végén visszatért Montluçonba, de nem kapta vissza régi állását a polgármesteri hivatalban. Különböző kiskereskedelmi vállalkozásokban kereste kenyerét, ami bizonyos függetlenséget biztosított számára és ismét a megye szocialistáinak egy „nagy szervezője” lett. Montluçon városi pártszervezetének is központi lelke volt. 1919 novemberében először lett az általános parlamenti választásokon szocialista képviselőjelölt. Ekkor nem választották meg. Egy hónappal később Montluçon városi tanácsába választották be kerületi képviselőként.

1920-ban a Szocialista Párton belül kiéleződő viták kötötték le őt is, amelyek középpontjában a Kominternhez való csatlakozás volt a kulcskérdés. A tours-i kongresszuson,²³ amelyen bekövetkezett a pártszakadás, Dormoy a Léon Blum²⁴ vezette csoporthoz csatlakozott és a Szocialista Párt tagja maradt. Az új pártnak (SFIO) 1924-ben főtítkárává választották. 1925-ben parlamenti pótválasztáson került be a parlamentbe. 1926 májusában megválasztották Montluçon polgármesterének. Nagy szervezőnek bizonyult, jelentősen hozzájárult a város felvirágzásához, új modern tereket létesített és a régi házak és utcák helyére újakat „varázsolt”, valamint új, modern iskolákat létesített a város különböző kerületeiben. Feljavult a város egészségügyi ellátottsága és sportlétesítményeket is létrehozott. Befolyása kiterjedt a megye életére is. Az 1928. évi megyei választáson már a szocialisták kerültek többségbe, és Dormoy-t megválasztották a megyei tanács elnökének.

Az 1932 májusi parlamenti választáson újraválasztották. Az SFIO-n belüli vitákban Blum oldalán állt, elvetette a kormányba való lépés javaslatát és élesen szembefordult a „neoszocialista” párton belüli jobboldali irányzattal,²⁵ és nemzetközi síkon pedig reagált és határozottan elítélte mind az olasz fasizmust, mind az akkor már határozottan jelentkező német nácizmust.

Az 1934. február 12-i párizsi fegyveres szélsőjobboldali puccskísérlet²⁶ után Dormoy Montluçonban azonnal megszervezett egy nagy egységfrontos ellentüntetést. Miután megszületett a francia szocialisták és kommunisták egységfrontja, Dormoy elnökölt azon a gyűlésen, amelyen Blum és a kommunisták részéről Jacques Duclos²⁷ volt a referens. A francia szocialisták és kommunisták közötti egységokmány megszületése²⁸ után is persze viták és súrlódások fennmaradtak. Ezekben Dormoy is olykor megszólalt a *Le Populaire*-ben, az 1936. áprilisi par-

²³ Az 1920. évi tours-i kongresszusról az Évkönyv többször is írt, többek között J. Nagy László 1995-ben.

²⁴ Blum írásaiból az Évkönyv többször is közölt érzeteket, életútját magyarul lásd Jemnitz János: *Léon Blum. Politikai életrajz*. Budapest, 1993.

²⁵ A francia „neoszocialistákról” magyarul bővebben lásd Jemnitz János: *Léon Blum... i. m.*, valamint Jemnitz János átfogó cikként az SFIO akkori, 1939 utáni áramlatairól a *Párttörténeti Közlemények* 1986, 4. számában.

²⁶ Az 1934 februári puccskísérletről és következményeiről lásd Évkönyv, 1974, valamint *A Népfront Franciaországban, 1934–1948*. Budapest, 1985.

²⁷ Jacques Duclos életútját lásd Évkönyv, 2002.

²⁸ Erről nagy irodalom született, magyarul lásd Évkönyv, 1974, 1984, *A Népfront Franciaországban... i. m.*

lamenti választás előtt azonban ő is a közös listán szereplők mellett szólalt meg. Az egységlista azonban nem jött létre, bár Dormoyt magát újraválasztották a parlamentbe. Pozíciója erős volt az SFIO-n belül, ha nem is csatlakozott a párt többségéhez. A pártvezetőség tagja volt és nagy befolyása volt a munkásokra, kiknek különböző szervezetei álltak mögötte.

A Népfront győzelme után, amikor 1936 júniusában megalakult a Léon Blum vezette első Népfront-kormány, ebben Dormoy államminiszteri posztot kapott és Blum egyik legközelebbi támaszának számított. A nevezetes matignon-i egyezmény²⁹ létrehozásában jelentős szerepe volt és az akkori szociális viták (sztrájkok) rendezésében ugyancsak. 1936 novemberében Roger Salengro tragikus halála³⁰ után ő lett az új belügyminiszter. Dormoy a Blum leköszönése utáni Chautemps kormányban (1937. június–1938. január) is megtartotta posztját és belügyminiszter maradt a második Blum-kormányban is (1938. március–április). Nagy szerepe volt az egyik hírhedt jobboldali összeesküvés (a cagouillard – csuklyások) leleplezésében, 1937 novemberében és a megfelelő letartóztatások foganatosításában. A leleplezés nyomán derült ki igazán, hogy a fegyveres összeesküvést francia nagyvállalatok pénzelték, és főként külföldről támogatták. Az akkori francia belpolitikai helyzetben új jelenség volt Jacques Doriot-nak, a PCF egyik erős munkásvezetőjének és a nevezetes párizsi munkáslőváros, Saint-Denis „urának” kiválása a PCF-ből, éles jobbrafordulása, szembekerülése a Népfront kormányokkal. Doriot tevékenysége ekkor már fasiszta és nácibarát színezetet is kapott – mindez Dormoy feladatát szaporította és életét nehezítette.³¹ Dormoy végül is Doriot-t miniszteri döntéssel leváltotta Saint-Denis polgármesteri posztjáról.

Az európai, nemzetközi viszonyokban egyre fenyegetőbb lett a háború árnyéka. Dormoy a világosan látók közé tartozott, ám a második Blum-kormány leköszönése után ő többé már nem volt miniszteri, hatalmi pozícióban. 1938 októberében, vagyis a müncheni egyezmény – illetőleg háborús válság napjaiban választották meg szenátornak. A választás oly légkörben zajlott le, hogy míg a radikális párti ellenfele a „megbékéltetés” politikájának híve volt, addig Dormoy határozott harcot hirdetett mind a külső (vagyis a német és olasz), mind a hazai fasiszták és fasizmus ellen. Ellenfelei őt és a hozzá hasonló véleményen levőket már egyszerűen úgy bélyegezték meg, mintha ők akarnák a háborút. Dormoy a müncheni válság napjaiban határozottan fellépett a müncheni egyezmény aláírása ellen, és hangsúlyozta, hogy a Münchenben állítólag megteremtett béke mennyire törekeny, és hogy az csak a fasiszta hatalmakat erősítette meg és agresszivitásukat növelte. A *Combat Social* (A szociális harc) című orgánus hasábjain ugyancsak éles hangon válaszolt az őt személyében támadó ellenfeleinek.

²⁹ Uo.

³⁰ Salengro öngyilkosságának és ennek körülményeinek óriási irodalma van, magyarul erről lásd Jemnitz János: *Léon Blum...* i. m.

³¹ E korszaknak óriási francia irodalma van, magyarul is számos könyv olvasható erről.

A német–szovjet egyezmény aláírása őt is megzavarta, de nem csatlakozott azokhoz, akik emiatt antikommunista hangot ütöttek meg a szenátusban.

A II. világháború kirobbanása után, amikor egyébként ismét Allier megye szocialista szervezetének titkári posztját töltötte be, 1940 márciusában visszaautasította, hogy miniszterként belépjen a Paul Reynaud vezette háborús kormányba. 1940 májusában, amikor megindult a német invázió Franciaországban, Dormoy Léon Blummal együtt Montluçonba érkezett. Majd ezt követően, ahogy az invázió tovább szélesedett, Léon Blummal együtt Bordeaux-ba menekült. Ő is azok közé tartozott, akik elutasították a fegyverletételt.

1940. július 10-én már Vichy-ben, az ott ülésező parlamentben egyike volt azoknak, akik nem szavazták meg, hogy teljhatalmat adjanak Pétain marsallnak. Ezt követően Dormoy visszatért Montluçonba és megkísérelte a városi tanács összehívását, ám azt 1940. szeptember 20-án feloszlatták. 1940. szeptember 25-én Dormoyt letartóztatták. Ezt követően internálták és ezekben a hetekben egyedül csak nővére látogathatta meg, hetente egyszer. 1941. július 18-án a Darlan-kormány megfosztotta városi tanácsosi posztjától és címétől. Ekkor már úgy tudták, hogy életveszélyben van. 1941. július 25-nek éjszakáján két ember hatolt be cellájába és egy késleltetett robbanó bombát helyeztek el az ágya alá, amely fel is robbant, borzalmasan megcsonkította és meghalt. A Vichy-kormány megtiltotta, hogy holttestét Montluçonba vigyék. A felszabadulás után, 1945. december 9-én ünnepélyes keretek között temették el Montluçonban. Ugyanott 1948 júliusában szobrot állítottak emlékére.

Irodalom: Martine Lamouchex: Marx Dormoy de 1888 à 1935. Clermont-Ferrand, 1972.; G. Rougeron: Marx Dormoy (1888–1941). Montluçon, 1956.

Természetesen a Népfrontról szóló valamennyi nagy átfogó francia munkában sok szó esik Dormoyról, miként a francia Szocialista Párt történetéről szóló munkákban is. Dormoy sok cikket írt a *Le Populaire* hasábjain is, rendszeresen felszólalt az SFIO kongresszusain, miként a parlamentben és a szenátusban is – mindez nagy lehetőségeket kínál a további kutatások számára.

A Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français. Paris, 1976.

Jemnitz János

*

Adalékok Ilja Ehrenburg életéhez II.

John Steinbeck és Robert Capa 1946-ban a Szovjetunióban járt, élményeikről remek könyvet írtak. Az utazás egyik utolsó epizódja Moszkvában játszódtott le, amelynek „főhőse” Ehrenburg volt. Ezt idézzük fel a magyarul is megjelent könyvből.

[...]

A moszkvai írók egy grúz vendéglőben adtak nekünk vacsorát. Körülbelül harminc írószövetségi tag és tisztségviselő volt jelen, köztük Szimonov és Ilja Ehrenburg. ...

A vacsorán hosszú, bonyolult beszédek hangzottak el. Az asztalnál ülők többsége az oroszok kívül valamilyen más nyelvet is beszélt, angolt, franciát vagy németet. Remélték, hogy jól éreztük magunkat az országukban. Remélték, hogy sikerült megtudnunk mindazt, amiért idejöttünk. Újra meg újra ittak az egészségünkre. Nem azért jöttünk, hogy a politikai rendszert vizsgáljuk, feleltük, hanem hogy találkozzunk hétköznapi emberekkel; sokukkal találkoztunk, és reméljük, tárgyilagosan el tudjuk majd mondani az igazságot arról, amit láttunk. Ehrenburg fölállt, és azt mondta, hogy ha ezt meg tudnánk tenni, ők szerfelett boldogok lennének. Valaki az asztal végénél szintén szólásra emelkedett, és kijelentette, többféle igazság van, és szerinte nekünk azt az igazságot kell elmondanunk, amelyik előmozdítja az orosz és az amerikai nép közötti jó viszonyt.

Erre kitört a vita. Ehrenburg fölpattant, és vad kirohanást intézett az előbbi szónok ellen. Megmondani egy írónak, hogy mit írjon, valóságos sértés, jelentette ki. Ha egy írónak az a híre, hogy igazat ír, akkor ott nincs helye semmiféle javaslatnak. Ujját rázva nem kevesebb mondott, mint hogy kollégájának rossz a modora. Szimonov azonnal Ehrenburg mellé állt, és ugyancsak kárhoztatta a szerencsétlen felszólalót, aki erőltlenül védekezett.

Forrás: John Steinbeck: Orosz napló. Robert Capa 70 fotójával. Park Könyvkiadó, Budapest, 2009. 213–214.

*

Kollontáj, Alexandra (1872–1952) V. rész

1914 nyarán, az I. világháború kirobbanásának napjaiban

1914 tavaszán még kevesen gondoltak arra, hogy a háború milyen közel van. A nemzetközi Nőmunkás Internacionálé kezdeményezésére 1914. április 21-én Berlinben háborúellenes nőnapot tartottak, amelyre osztrák, angol, holland és orosz vendégek is érkeztek. A gyűlést Clara Zetkin³² nyitotta meg, és a szónokok sorra azt taglalták, hogy a tömegek határozott fellépése megakadályozhatja a háborút. A gyűlésre több üdvözlő távirat is érkezett a skandináv asszonyoktól. E gyűlésen az orosz szocialista nőmozgalom képviselőjében Kollontáj szólalt fel, ő ismertette az oroszországi mozgalmat, a nők helyzetét, az oroszországi forradalom újabb felerősödését. Megállapította, hogy az 1911–1912-es években a háborús válság

³² Zetkin életútját lásd Évkönyv, 1982.

idején a nagy tömegakciók milyen fontos szerepet játszottak a háborús erők megbénításában. Mindemellett Kollontáj beszédén is az érződött, hogy pillanatnyilag inkább a belső forradalmasodás foglalkoztatja, és nem a háborús veszély, amit ő sem tartott közelinek.

Ezekben a hónapokban Kollontáj Németországban maradt, és betegségét gyógyítandó a délnémet hegyvidékre utazott. Itt érték utol a háborús készülődés első hírei. Izgalommal figyelte a német párt magatartását csakúgy, mint az egész Internacionálé várható megmozdulását. Az Internacionálé és az egyes mérvadó pártvezetőségek késtek ezzel a válasszal, ami Kollontáj nagy nyugtalanította. 1914. július 29-én Brüsszelben ugyan összeült a Nemzetközi Szocialista Iroda, de tényleges és azonnali akcióra nem hoztak semmiféle intézkedést. Kollontáj a hozzá érkező levelek, híryanagok alapján a találkozót kudarcnak ítélte és egyedül Jaurès³³ magatartásával volt megelégedve.

Az Internacionálé így megkésétt, később pedig nacionalista pártokra szakadt. Kollontáj már napokkal korábban érezte a bajok elhatalmasodását, tapasztalta, hogy a közömbös tömegeket miként ragadja magával a nacionalista szenvedély, és miután Berlinből is hiába leste a német párt megnyugtató reagálását, július 31-én Berlinbe utazott, ahová másnap, augusztus 1-jén, a mozgósítás napján érkezett meg. Mindjárt felhívta a pártvezetőséget, ahol Hugo Haaseval,³⁴ a pártvezetőség tagjával beszélt, aki különben a hadihitelek megtagadásának híve, és a pártvezetőségben belül az internacionalista ellenzéki frakció és egyúttal a párt parlamenti frakciójának vezetője volt. Mikor Kollontáj azt kérdezte tőle, hogy mi lesz az augusztus 9-re halasztott Internacionálé-kongresszussal, még Haase is azt felelte neki: „Ön viccel. Nem látja, hogy mi történik? Az emberek megőrültek. A háború elháríthatatlan. A sovinizmus elhomályosította az agyakat. Most már semmit sem lehet tenni.”³⁵ Haase ugyan elvi háborúellenes oppozíciót követelt, de még saját pártjában sem tudta ezt az álláspontot elfogadtatni.

Kollontáj azonban hitt a forradalmi akció lehetőségében, és nem tudta elfogadni Haase passzív magatartását. Ezért önmaga igazolására, és valamilyen pozitív tett kicsiholására felkereste a berlini szociáldemokrata nőszervezetet, ahol sokkal rosszabbat tapasztalt, nemcsak szárnyszegettséget. Ott Louise Zietzel találkozott, aki egyébként a pártvezetőség egyedüli nőtagja volt, és szintén nem a jobboldalhoz, hanem inkább a centrumhoz, annak is balra tartó csoportjához tartozott. Ezen a napon azonban feltűnő hüvösséggel fogadta Kollontáj, és csak arra utalt, hogy Zetkin háborúellenes különszámot kíván a *Gleichheit*-ből megjelentetni, de a pártvezetőség szándékairól, belső vitáiról hallgatott. Sőt, kijelentette: „tiltakoztunk, megtettük kötelességünket... Mikor azonban a haza veszélybe kerül, az ember tegye meg a kötelességét.”

Kollontáj úgy emlékezett vissza erre a beszélgetésre, mint amiből megértette, hogy semmi értelme bármifajta további vitának. Még Zietzel is magával ragadta

³³ Jaurès életútját lásd Évkönyv, 1984., Jemnitz János: *Jean Jaurès*. Akadémiai Kiadó, 1970.

³⁴ Haase életútját lásd Évkönyv, 1988.

³⁵ A. Kollontáj: *Otrüvki iz dnyevnyika*. Leningrád, 1924.

a háborús mámor, amelyből ugyan ő is hamarosan kijózanodott, de az augusztus elejei magatartására a „nemzetvédelem” ütötte rá a bélyegét. Kollontáj még arról érdeklődött nála, hogy a Nemzetközi Szocialista Iroda adott-e a német párt részére valamilyen instrukciót, amire Zeitz tagadóan intett, de Kollontáj benyomása az volt, hogy az Internacionálé tulajdonképpen már nem is érdekelte.

Augusztus első napjaiban szinte kétségbeesetten figyelte, hogy az utca tömegében az orosz hisztéria milyen félelmetes méreteket öltött, hogy mindenütt orosz kémeket fedeztek fel, az orosz emigránsok is veszedelembbe kerültek. Az iskolázatlan tömegek mellett a nacionalista métely további pusztítást végzett a szociáldemokrata párt sorai, sőt vezetői körében is. Mikor a Reichstag összeült augusztus 4-én, hogy hadihitelek megajánlása és általában a háború kérdésében döntsön, Kollontáj is elment a parlamentbe. Itt a folyosón találkozott olyan szociáldemokratákkal, akik egy-két héttel korábban még semmiféle kifogást nem emeltek volna jelenléte ellen, most azonban az ugyancsak inkább a párt centrumához tartozó Wurm³⁶ megjegyezte, hogy „orosz” volta elvileg kizárja, hogy ő a Reichstagba eljöhessen a német szociáldemokraták társaságában. Ugyanitt tanúja lehetett, hogy H. Wendell, a *Neue Zeit* korábbi cikkírója milyen elvakultan rontott Liebkechtnek és nevezte őt „mániákusnak”. Kollontáj leírja, hogy a párt nagy többsége megérett arra, hogy a nemzeti lobogót tűzze a vörös helyére. Ezt a fordulatot a parlamenti képviselők feleségei általában nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul, mivel szinte valamennyien attól féltek, hogy ellenkező esetben férjeiknek valamilyen baja eshetik.

A sokfajta megrendítő tapasztalat között augusztus első napjaiban (2-án) jutott el hozzá Jaurès meggyilkolásának híre. Úgy emlékezett meg erről naplójában, hogy mindjárt tudta, milyen szörnyű következményekkel járhat ez, és mikor másnap Liebkechttel találkozott, Karl is osztotta véleményét, hogy Jaurès halála végzetes lehet a békére. Mindketten nyilván úgy vélték, hogy egyedül ő tudná a francia pártot, tömegeket még e kritikus órákban is megmozgatni a francia kormány ellen.

A sokféle élmény hatása alatt, de végeredményben augusztus 4-e közvetlen befolyására írta naplójába: „A proletariátus nem bocsájtja meg a német szociáldemokráciának a mai lépést.”

Őt magát már augusztus 3-án az oroszellenes hisztérikus kampány során le tartóztatták. De miután megtalálták nála az Internacionálé nemzetközi kongresszusával egyidejűleg összehívott nemzetközi szocialista nőkongresszusra szóló megbízólevelet, a német rendőri hatóságok ekkor úgy vélekedtek, hogy az „orosz szocialista nem lehet az orosz cár barátja” és így szabadon engedték. Szabadságának azonban nem tudott örülni, nemcsak német elvtársainak pálfordulásai, barátainak elnémulása, hanem a tömegek háborús örülete miatt sem. Ezekben az órákban veti ugyancsak naplójában papírra: „csak nem erősebb valóban a hazafiság az osztályszolidaritásnál?”

³⁶ Wurm különben Kautsky egyik legközvetlenebb „szárnysegéde” volt a *Die Neue Zeit* szerkesztőségében, e folyóiratnak szinte állandó cikkírója, elit értelmiségi.

Ugyanekkor tanúja lehetett, hogy Liebkecht miként próbálta mégis ébren tartani az internacionalizmus érzését, majd miként kísérelt meg segítséget nyújtani az ekkor már rendőrileg zaklatott, üldözött, letartóztatott orosz szocialistáknak. Kollontáj minden lépését ellenőrizték, többször házkutatást tartottak nála, szobafogságra ítélték és így értelmetlenné vált, hogy tovább is Németországban maradjon. Ezt a véleményét a hivatalos közegek üldözésén túl az is megerősítette, hogy a német pártvezetőség nacionalista állásfoglalása az együttműködést lehetetlenné tette. Sőt még inkább elkésérítette, hogy még a párt független értelmiségi és volt baloldalinak tekintett tagjai körében (Kautsky, Wurm, Wendel nevét említi) is pusztítóan terjedt a nacionalista ragály, másoknál, mint Haase és Zietz esetében az ingadozást elviselhetetlennek érezte. Internacionalista egyensúlyérzését és biztonságát csak az orosz szocialisták háborúellenes fellépése (köztük számottevő P. B. Akszelrod – életútját lásd Évkönyv, 2000. – és J. O. Martov – Évkönyv, 2011., 2012. –. Martov ugyancsak határozott internacionalista, háborúellenes, 1914 augusztus–szeptemberi leveleit lásd Évkönyv, 2013.), Liebkecht, Luxemburg, Zetkin és Ledebour³⁷ megnyugtató szavai adták vissza.

Jemnitz János

*

Martov, Julij Oszipovics (1873–1923) III.

Martov 1914-ben

1914 júniusában, amikor – a háború előestéjén – még nagyon sokan a régi világban éltek, a régi problémák foglalkoztatták Martovot is. Így erről tanúskodik az a június 2-i levele, amelyben arról számolt be Pavel V. Akszelrodnak,³⁸ hogy Emile Vandervelde³⁹ milyen tanácskozásokat folytatott le a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodájának és az NSZI VB-jének elnökeként Péterváron a két orosz szocialista munkáspárttal, a bolsevikokkal és a mensevikekkel. A két párt különállása, sőt szembenállása mindig is foglalkoztatta az Internacionálét, és a régi, 1904. évi amszterdami kongresszus határozata értelmében Vandervelde is törekedett a közvetítésre, ha nem is a két párt újraegyesítésére. Mint Martov leveléből, beszámolójából kitűnik, Vandervelde Finnországból érkezett Pétervárra a tárgyalások lefolytatására. Vandervelde messzemenően tartotta magát a tárgyilagos megfigyelő és közvetítő szerepköréhez. Három napig tartózkodott Petersburgban, és mint Martov írta: „jól kihasználtuk ittlétét”.⁴⁰ Martov beszámolója

³⁷ Ledebour életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

³⁸ P. V. Akszelrod életútját lásd Évkönyv, 2000.

³⁹ Vandervelde életútját lásd Évkönyv, 1991.

⁴⁰ *Pisma Akszelroda i Martova*. Berlin, 1924, 290. old.

lóját azzal folytatta, hogy az objektív megfigyelő Martovval való magánbeszélgetésben világosan érzékeltette: ő a mensevikekkel rokonszenvezik, és a bolsevikok állandó forradalomra irányultságát a francia szindikalistákéhoz hasonlította. A helyzet felméréséhez tartozott, hogy Vandervelde igyekezett adatokat, beszámolókat begyűjteni a két párt tömegekre gyakorolt befolyásáról. Ehhez jó mércének kínálkozott a két párt orgánumainak terjedése. A bolsevikok esetében ők maguk azt állították Vanderveldének, hogy a *Pravda* 40 ezer példányban terjed, Martov ezt helyesbítette, mint Vanderveldének mondta, erről nekik is vannak megfelelő, pontos adataik, s a *Pravda* példányszámát 30 ezerre tette. Saját mensevik orgánumokról (a lap nevére e levélben nem írt persze, feltehetően a *Lucsról*⁴¹ van szó) azt mondta, hogy az 16 500 példányban jelenik meg. Minthogy ez is jelezte a bolsevikok túlsúlyát, Martov ezt azzal magyarázta, hogy új, fiatal rétegek kerülnek a mozgalomba, akiket szembeállított a régi szervezett munkásokkal, sőt a fiatalokat illetően pontosan már a „huligán” jelzőt is használta. (Ez a jelenség még sokkal erősebben tér majd vissza 1917-ben.) Martov beszámolójából kitűnik, hogy a Vanderveldével folytatott magánbeszélgetései nagyon barátiak voltak.

Mintegy két hónap múltán Európa helyzete megváltozott. 1914. július 31-én a II. Internacionálé is szembekerült a hetek, sőt napok alatt kialakuló háborús helyzettel. Ekkor hívták össze az NSZI rendkívüli ülést július 31-re Brüsszelben. A brüsszeli tanácskozásoknak több forrása is van, az ottani megszólalásokról, a kiemelkedő nagy vezetők véleményéről sokan számoltak be.⁴² Mindenesetre a brüsszeli tanácskozásról Martov Akszelrod beszámolója nyomán írt hosszabb levelet és pontos leírást Julij Szemkovszkijnek,⁴³ a mensevikek Külföldi Szervező Bizottsága titkáranak. E beszámolóban Martov megismétli: az ottani döntés szerint még augusztus 9-re tervezték, hogy Párizsba összehívják az Internacionálé kongresszusát. A döntés margójára Martov megjegyezte, hogy ennek valószínűsége és lehetősége több mint kétes, mert ha bekövetkezik az osztrák és német mozgósítás, akkor sem az osztrák, sem a német szocialisták nem tudnak már elutazni az országból. Fennforgott annak a lehetősége is, hogy a kérdéses kongresszust akkor nem Párizsba hívnák össze, hanem az akkor semlegesnek tartott Belgiumba, Brüsszelbe. Martov ugyanebben a beszámolójában változatlanul kétségesnek ítélte kongresszussal kapcsolatban arról írt, hogy azon orosz részről kik vehetnének, kiknek kellene részt venni. Így megemlíttette, hogy Csicserin, Trockij⁴⁴ és Akszelrodot kellene delegálni. Martov levele végén megemlíti, hogy amennyiben a kongresszusra nem kerülne sor, jó lenne, ha Szemkovszkij Párizsba utazna, és ott találkozna,⁴⁵ valamint érdeklődik egy közös manifesztumról, melyet ő írt, de a Duma mensevik frakció tagjai is aláírtak, továbbá Rosa Luxem-

⁴¹ A *Lucsról* lásd Évkönyv, 2012.

⁴² Az NSZI július 31-i üléséről magyarul bővebben lásd Jemnitz János: *A háború veszélye és a II. Internacionálé, 1911–1914*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

⁴³ Szemkovszkij (Julij Bronstein álneve, 1882–?) mensevik, 1908-tól 1912-ig Trockij bécsi lapjának, a *Pravdának* munkatársa, majd a mensevik Külföldi Szervező Bizottság titkára.

⁴⁴ Trockij életútját lásd Évkönyv, 2004.

⁴⁵ Martov ekkor már Párizsba emigrált.

burg is aláírta azzal a kívánsággal, hogy mellette a „lengyel marxisták” csoportja szerepeljen, mint küldő szervezet.

Ezt követően a háború valóban kirobbant, és Martov következő levele, amely augusztus 19-én kelt, és amelyet Akszelrodnak írt, már erre az új helyzetre reflektált. Jó, hogy franciául írta a levelezőlapot, mert a címzett így megkaphatta rövidebb idő alatt. Egyelőre Párizsban marad, amennyire a feltételek megengedik, senkinek nincs pénze, így jól jött Akszelrod segítsége, és reméli, pénzt kapnak majd Pétervárról. Egyébként azt reméli, hogy átutazhat Londonba, és ott cikket helyezhet el a *Daily Citizen*-ben.⁴⁶ Ez a lap „nem vesztette el úgy a fejét, mint más lapok itten”.⁴⁷

„Londonból szeretnék cikkeket írni amerikai barátainknak, az ottani lapoknak. Lehet, hogy London az egyedüli hely, ahol meg lehet mondani, hogy mit gondolsz a mostani eseményekről.” „Oroszországból nem kaptam egyetlen levelet sem, és senki nem tudja, hogy ott mi történik.” (299.)

„Előre látható volt, hogy felmerül majd a lengyel autonómia kérdése, és biztos vagyok benne, hogy a lengyel marxisták sem maradnak meg ezen a ponton⁴⁸ ennél a követelésnél. Plehanov⁴⁹ is itt van, én még nem találkoztam vele. Ön ugyanúgy el van szigetelődve az egész világtól, mint mi itt?” (299.) „A legjobban németországi elvtársaink sorsa nyugtalanít. Legújabbán Koppenhágából kaptam levelezőlapot Urickijtól.⁵⁰ azt írta, hogy egyedül csak neki sikerült túljutnia a határon, mindenki mást a németek feltartóztattak, és mint hadifoglyokat kezelik őket. Tényleg senki nem szökött át Svájcba?⁵¹ Szemkovszkijért és Trockijért⁵² is aggódom. Valamennyiünknek hozzá kell szokni, hogy a világkatasztrófa körülményei közt éljünk. De az első napokon a dolgok teljesen kiütöttek, s úgy érzem, hogy megőrülök. Hogy érzi magát, és hogy érzi magát Martinov?”⁵³

*

Martov Akszelrodhoz írt levele, 1914. szeptember 12. Párizs

A múlt héten fél Párizs Bordeaux-ba menekült, amikor a német offenzíva azzal fenyegetett, hogy Párizst beveszik. Mint Martov írta, ő is gondolkodott, hogy Bordeaux-ba megy, de végül is maradt, most az ostrom veszélye már elmúlt, a németek visszavonultak. Am egyelőre tétlenségre van kárhóztatva, és szívesen

⁴⁶ A brit LP akkori napilapja.

⁴⁷ *Piszmá Akszelroda i Martova*. I. m. 299.

⁴⁸ Martov soraiból kitűnik, hogy ismerte a lengyel marxisták körében is jelentkező véleményeltéréseket, hogy Luxemburg véleményét nem mindenki osztja.

⁴⁹ Plehanov életútját lásd Évkönyv, 1981.

⁵⁰ Urickij, Mojszej Szolomonovics (1873–1918), bolsevik vezető.

⁵¹ Martov azért kérdezi Akszelrodtól, mert Akszelrod Zürichben élt.

⁵² Trockij a háború kirobbanásakor még Ausztriában élt.

⁵³ Martinov (Alekszandr Szamojlovics) életútját lásd Évkönyv, 2007.

átutazna Svájcba, Zürichbe, ahol Akszelroddal beszélgethetne, írhatna inkább szocialista lapokba, ám a Svájcba utazáshoz egyfelől pénzt követelnek meg, másfelől valamilyen hivatalos papírt, esetleg Greulich⁵⁴ tudna ilyet szerezni. „Ha ez nem lehetséges, akkor azon gondolkodom, hogy Londonba utazom. Azonban oda szintén nem szívesen eresztenek be. Ezért Guesde-hez⁵⁵ fordultam, és tőle kértem, hogy a kancelláriától⁵⁶ valamilyen hivatalos papírt szerezzen ajánlólevélként.” (300.)

Hat nap óta várakozik válaszra, de nem kapott még semmilyen. Oroszországból csak nagy késéssel kapnak leveleket és újságokat, így a *Recset*.⁵⁷ Úgy tűnik, hogy ott az oroszok „kevésbé vannak megfertőzve a sovinizmussal, mint másutt”, s ez vonatkozik Danra⁵⁸ és Maszlovra. Ez utóbbiak a Duma tagjai, „ám az ő további sorsuk ismeretlen”. A *Vorwärts*⁵⁹ és a *Berner Tagwacht*⁶⁰ megküldött számai arról tanúskodnak, hogy „a németek alaposan bemocskolták a marxizmus zászlaját”, „és felszámolták saját hegemoniájukat a nemzetközi szocialista munkásmozgalomban”. (300.)

„Én már a háború ezen első következményei alapján olyan döntésre jutottam, hogy a leghatározottabban ki kell állnom, támadni kell ezt az árulást, és nem kell félni attól, hogy tovább mélyítjük azt a szakadékot, amelyet a háború magától vágott közöttünk. A mi orosz mensevizmusunk most nekünk nagyon jól jön. A mieink sorában elég értelmes és alkalmas ember van, akik kitartanak a marxizmus mellett, és nem öntik ki a gyereket a fürdővízzel... Minderről nagyon szeretnék beszélni Önnel és Alk. Szamojl. Martinovval.” (301.)

*

Martov Akszelroddhoz, 1914. szeptember 24. Párizs

„Most éppen várom a választ, hogy a *Kijevszkaja Misl* megbízólevelet ad, hogy a lap tudósítójaként Londonba mehessek. Ha megkapom, akkor Londonba megyek, noha szubjektíven sokkal inkább utaznék Svájcba. Ámde a háború minden jel szerint elhúzódik, és így gondolni kell arra, hogy az ember rendszeres jövedelemhez, munkadíjhoz jusson. Mihelyt elhatározásra jutok, erről értesítem Önt.” (301–302.)

*

⁵⁴ H. Greulich életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁵⁵ Jules Guesde életútját lásd Évkönyv, 1995.

⁵⁶ Guesde ekkor miniszteri rangban a francia kormány tagja volt.

⁵⁷ A *Recs* befolyásos liberális szellemű orosz napilap volt.

⁵⁸ F. Dan életútját lásd Évkönyv, 2005.

⁵⁹ A *Vorwärts* a német SPD központi napilapja.

⁶⁰ *Berner Tagwacht* az egyik legfontosabb svájci szociáldemokrata napilap, amelyet Robert Grimm szerkesztett.

Martov Akszelroddhoz, 1914. október 14. Párizs

„Helyzetem a következőként alakult: hosszú hallgatás után a *Kijevszkaja Misztől* táviratoztak, hogy Londonban nincs rám szükség, oda Majszkij⁶¹ ment, és arra kértek, hogy Párizsból írjak nekik, függetlenül attól, hogy Párizsban nekik van állandó tudósítójuk. Ez a javaslat nem nagyon tetszik nekem, mert ebben a kiegészítő helyzetben aligha tudok nekik sokat írni. De ez az egyedüli munkakinálat, s rá vagyok szorulva, hogy elfogadjam.”

„Köszönöm fáradozását a svájciak körében.⁶² Itt Antonov-Ovszejenko,⁶³ Lozovszkij⁶⁴ és mások egylapos napilapot jelentetnek meg *Golosz* (Hang) címen, amelybe én is három cikket írtam, a lap egészen jó. Kérdés, hogy Londonban nem lehetne-e hasonlót megjelentetni, ahol szabadok a sajtóviszonyok. Az a gondolat foglalkoztat, hogy lehetne-e együtt valamit megjelentetni Plehanovval, de a jelek szerint a francia–orosz patriotizmus szédítette el, ahogy ezt néhány korábbi írása és interjúja már bizonyította. Vitát kezdeni vele az orosz sajtóban nem nagyon érdemes, nekünk morálisan kell hatni kívülről, külföldről az orosz közvéleményre, hogy megakadályozzuk, hogy az emberek kétségbeessenek, illetőleg csalódjanak a szociáldemokráciában, az utóbbi bűnbeesése miatt. Erős hangot kell megütni, nincs helye semmiféle illúzióknak és opportunizmusnak, és ez ugyanúgy áll a német és a szláv sovinizmusra. Ha gazdagok lennénk, akkor németül is meg kellene jelentetnünk a kiadványt, mert most oda kell hogy hallgassanak az orosz marxisták szavára. Ezért jó lenne, ha odahatna, hogy a zürichiek ajánlására a *Berner Tagwacht*-ban megjelenhetne valami, amit a *Golosz*-ban írtunk.” (303.)

Martov, miután értesült arról, hogy Nagy-Britanniában az ILP (Független Munkáspárt)⁶⁵ lapja, a *Labour Leader*⁶⁶ ugyancsak a háborút és a munkáspártoknak a háborús kormányok politikáját elítélő cikkeket jelentetett meg, maga is arra gondolt, hogy cikket ír a *Labour Leader*-nek e politika alátámasztására.

A mensevik párt a háború kirobbanása után több frakcióra szakadt, a háború első hónapjaiban az emigrációban ez szintén bekövetkezett. A mensevikek nagy örege és az Internacionáléban leginkább elfogadott, ismert veterán, Plehanov a honvédő, a háborús kormányt igazoló álláspontra helyezkedett, és ennyiben szembe került korábbi legszorosabb, hajdani munkatársával, Akszelroddal és még inkább Martovval, aki ekkor már egyre inkább a mensevik balszárny leg-rangosabb teoretikusa, publicistája lett. Martov ekkoriban már Párizsban élt, és

⁶¹ Majszkij a későbbi orosz diplomatával, több könyve jelent meg magyarul.

⁶² Martov itt nyilván Robert Grimmre gondol. Grimm életútját lásd Évkönyv, 1981.

⁶³ Antonov-Ovszejenko életútját lásd Évkönyv, 1984.

⁶⁴ Lozovszkij ekkori szerepéről lásd Jemnitz János: *A nemzetközi munkásmozgalom... I. m.* Később a Vörös Szakszervezeti Internacionálé vezetője lett. Erről magyarul lásd Székely Gábor: *Profintern-krónika. A Vörös Szakszervezeti Internacionálé.* Népszava Kiadó, Budapest, 1982.

⁶⁵ Az ILP megszületéséről lásd Évkönyv, 1993.

⁶⁶ A *Labour Leader*-ről bővebben lásd Évkönyv, 1989.

szoros kapcsolatot tudott kialakítani a francia, ugyancsak háborúellenes szocialista, illetőleg szindikalista szakszervezeti kisebbségekkel.

A háború első heteiben, hónapjaiban sokan még nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy a II. Internacionálé állandó vezető szerve, a Nemzetközi Szocialista Iroda és annak holland tagjainak, elsősorban Pieter J. Troelstranak,⁶⁷ a Holland Szociáldemokrata Munkáspárt vezető emberének sikerül majd az Internacionálét életben tartani és hangját, erőfeszítéseit jobban érvényesíteni. Ezt Martov, illetőleg az ő körülötte tömörülők, sőt kezdetben az Emigráns Szervezőbizottság is támogatta és erről értesítették is Troelstrát.

1914 őszén Martov az említett francia szocialista és szindikalista kisebbségekkel összefogva tudta megjelentetni orosz nyelvű, *Golosz* című orgánumát Párizsban, amely Lenintől és a bolsevikoktól független, az orosz emigrációban befolyásos, egyik első, nyíltan háborúellenes internacionalista orgánus lett. Martov ugyanekkor kapcsolatot talált és együttműködött a lengyel szocialista internacionalistákkal is, köztük Karl Radekkel,⁶⁸ J. Haneckival⁶⁹ és más lengyel szocialistákkal.

A *Golosz* 1914. szeptember 13-án jelent meg. A lap egyik szerkesztője Martov volt, és az akkori erőviszonyok között mai fejjel alig értelmezhetően a *Golosz* kezdetben napilapként jelent meg. Jól ismert, hogy Leninnek általában milyen erős fenntartásai voltak a mensevikekkel, sőt már 1914 nyarán és őszén általában a munkásmozgalomban jelentkező, úgynevezett pacifista irányvonallal szemben is, mégis a *Golosz*ról jó véleménye volt, sőt ekkor a *Golosz* szerkesztő Martovról is –aminek hangot is adott Sljapnyikovnak⁷⁰ írott levelében. Martov szerkesztői módszeréhez tartozott, hogy a *Golosz* olvasóit messzemenően igyekezett tájékoztatni a nemzetközi munkásmozgalom akkori helyzetéről, és olyan ismert és rangos vezetők írásait közölte a lap első számaiban, mint Kautsky, Troelstra és Vandervelde.

(Folytatjuk az Évkönyv 2015. évi kötetében.)

Jemnitz János

*

Sztyeklov, Jurij Mihajlovics (1873–1941) I.

Sztyeklov még egész fiatal fiúként egyik létrehozója volt az első szociáldemokrata pártszervezetnek Ogyesszában,⁷¹ amelynek egyaránt voltak tagjai matrózok, vasutasok, fűtők és nagyon sokféle fizikai munkás, katonák és építőmunkások.

⁶⁷ Troelstra életútját lásd Évkönyv, 1985.

⁶⁸ K. Radek életútját lásd Évkönyv, 1985.

⁶⁹ J. Hanecki életútját lásd Évkönyv, 1979.

⁷⁰ Sljapnyikov életútját lásd Évkönyv, 2012.

⁷¹ Sztyeklov visszaemlékezéseiből az 1893-as ogyesszai kezdetekről egy részt közöltünk az Évkönyv 1993. évi kötetében.

Ez a szervezet még 1893-ban jött létre. 1894-ben Sztyeklovot letartóztatták. Tizenhét hónapot „húzott le” magánzárkában, majd száműzték Jakutföldre. Innen sikeresen megszökött és külföldre menekült.

1900-ban Lenin hívta meg Genfbe és bízta meg az *Iszakra* kiadványainak párizsi terjesztésével. Az 1905. évi oroszországi forradalom kirobbanása és a cári manifesztum lehetőségeit kihasználva Sztyeklov hazatért Oroszországba, Moszkvába, ahol sűrűn szerepelt szónokként a nagygyűléseken a moszkvai bolsevik pártszervezetet képviselve. 1905. december 2-án a Peterszburgi Munkástanács utolsó ülésén vett részt, amikor újra letartóztatták. Félévi börtönbüntetését letöltve szabadult, és ekkor Finnországba utazott. Itt különböző bolsevik szervezetekben tevékenykedett, amikor 1909-ben újra letartóztatták és száműzték az országból.

Az emigrációban újra találkozott Leninnel, aki meghívta, hogy a Párizs melletti pártiskolán tartson előadásokat. Sztyeklov ekkor a párizsi bolsevik pártszervezet tagjaként jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Munkásságát nem egyszerű egy skatulyába besorítani, évek hosszú során át D. Rjazanov⁷² és P. B. Akszelrod⁷³ mellett ő írta az Oroszországról szóló beszámolókat, könyvismertetések a *Die Neue Zeit*⁷⁴ számára.

Eddig a Sztyeklov életútjáról megemlékező „rehabilitációs” könyv életrajzi bevezetőjét követtem, amely szerfölött szegényes. Így Sztyeklovnak a *Die Neue Zeit*ben megjelent írásairól⁷⁵ sem emlékezik meg. Nyilvánvalóan Sztyeklovnak sok más 1914, illetőleg 1917 előtt megjelent írásáról sem szól az említett bevezető.

Sztyeklov tevékenyen részt vett az 1917 februári oroszországi forradalomban, majd mindjárt ezután a megszülető Petrográdi Munkástanács Végrehajtó Bizottságának tagjává választották. Csakhamar megszületett a Petrográdi Munkás- és Katonatanács hivatalos lapja, az *Izvesztyija* (Hírek), amelynek szerkesztőjévé Sztyeklovot választották meg.⁷⁶

Forrás: Ju. M. Sztyeklov: Voszpominanyija i publicisztika. (Visszaemlékezések és publicisztikák). Moszkva, 1965.

⁷² Rjazanov életútját lásd Évkönyv, 1995.

⁷³ Akszelrod életútját lásd Évkönyv, 2000.

⁷⁴ A *Die Neue Zeit*ről lásd Évkönyv, 1983., 2012., 2013.

⁷⁵ Sztyeklovnak a *Die Neue Zeit*ben megjelent írásairól és írásából lásd Évkönyv, 2012., 2013.

⁷⁶ Sztyeklov életében ezzel új korszak kezdődött, erre az Évkönyv következő, 2015. évi kötetében térünk vissza, miként írásainak ismertetésére is.

A munka helyzete az elhúzódó válságban¹

Alább a globális foglalkoztatás főbb trendjeiről adunk számot, elsősorban a globális munkaerőpiaci folyamatok leírására legautentikusabbnak tartott Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) adatai alapján. Mivel azonban a foglalkoztatási viszonyok szoros összefüggésben vannak az egységnyi munkaerőköltséggel (ULC), amely a profitabilitás kulcs tényezője, röviden szólunk a profittendenciákról is.

Aktivitás²

A világ munkaerőpiaci helyzetéről nem könnyű tiszta képet kapni. Ezért az alább részletesebben kifejtett adatok előtt érdemes leszögezni: 2011-ben a világ 15-74 éves lakossága kb. 5,1 milliárd fő. Ennek 64,1 százaléka „aktív”, tehát vagy dolgozik (a formális vagy az informális gazdaságban), vagy munkát keres. Ez azt jelenti, hogy a munkára képes lakosság több mint egyharmada a munka világán kívül tengeti életét: eltartott, háztartásbeli, koldus, ritka alkalmi munkából, esetleg – bár ez inkább csak a fejlett országokra jellemző – segélyből él. És ezek száma, aránya nő. A globális aktivitási ráta 2000 óta két év kivételével minden évben csökkent, de a válság a csökkenést felgyorsította. A válság 4 éve alatt az ILO becslései szerint 29 millióval csökkent az aktív (munkát kereső vagy dolgozó³), lakosság száma.

Az inaktívak többsége nő: a férfiak aktivitási rátája 77,1, a nőké csak 51,1 százalék. Vagyis a nők fele kívül van a munkaerőpiacon, a gazdaság és a társadalom fenntartásának háttértényezőjeként a társadalmi és családi viszonyoknak alárendelten él.

A fiatalok aktivitási rátája még ennél is alacsonyabb (48,7%), ráadásul hosszú évek óta, tehát nem csak a válság hatására csökkenő (2000-ben még 52,9

¹ A tanulmány a 104210 K jelű OTKA-projekt keretében folyó kutatás alapján készült. A tanulmány hosszabb, diagramokkal és táblázatokkal is kiegészített változata megjelent az MTA KRTK Világgazdasági Intézetének „Világgazdasági Jelentés 2012” c. kiadványában, Budapest, 2012.

² Az adatok forrása ILO (2012a): p. 96. o.

³ Aktív az, aki vagy foglalkoztatott, vagy keres munkát. A foglalkoztatottak száma mérhető, de a munkanélküliek közé csak a munkát keresőket számítják be. Ha tehát az aktívak száma csökkent, az csak a munkanélküli, de munkát nem kereső (reményvesztett) emberek számának növekedéséből adódhat.

százalék volt). Ez kedvező tendenciát is takar, hiszen nagyrészt az iskoláztatás terjedéséből adódik (aki tanul, az se nem foglalkoztatott, se nem munkanélküli, tehát inaktív), ám a hosszabb távú piaci trendek és a válság a fiatalokat különösen negatívan érintették, amiről később részletesebben is szólnunk.

A legalacsonyabb aktivitási rátát Közel-Kelet (47,8%) és Észak-Afrika (48,9%), a legmagasabbat Kelet-Ázsia (73,3%), valamint Délkelet Ázsia és a csendes-óceániai térség (együtt 70,1%) mutatja.

Az aktivitási ráta azonban csalóka, mert változatlan marad, ha – egyéb feltételek változatlansága mellett – nő a munkanélküliség, és nő, ha a korábbi inaktívak belépnek a munkaerőpiacra, függetlenül attól, hogy találnak-e munkát (tehát foglalkoztatottak, vagy munkanélküliek lesznek). Ezért az aktivitás elemeit (munkanélküliség, foglalkoztatás) külön is meg kell vizsgálnunk.

Munkanélküliség⁴

Az ILO-definíció szerint munkanélküli – pontosabban „aktív” munkanélküli – az, aki a felmérést megelőző héten nem dolgozott és munkát keres, valamint két héten belül munkába is tudna állni. Nem számít tehát munkanélkülinek, aki akárcsak pár órát dolgozott is és/vagy nem keres munkát, mert már lemondott arról, hogy rendszeresen, hosszabb távon foglalkoztassák. Ilyen ember (pl. alkalmi munkából vagy kisegítő családtagként élő) pedig sok van, ők a „sebezhető” foglalkoztatottak („*vulnerable employment*”) kategóriájába tartoznak, miközben valójában, különösen az európai értékek szerint, ők is munkanélküliek.

Ezek alapján: 2007 és 2011 között a világ munkanélkülisége 27 millió fővel, 200 millióra nőtt. Ez kevesebb, mint amit az ILO még 2009-ben elképzelhetőknek tartott (legrosszabb scenáriója akkor 230 milliós munkanélküliséget jelzett). A vártnál kisebb munkanélküliség-emelkedés a kormánypolitikáknak köszönhető, amelyek egyrészt az automatikus stabilizátorok jóvoltából, másrészt a foglalkoztatás védelmét szolgáló extra kiadásokat jelentő programokkal érték célt.

A munkanélküliségi ráta a munkanélküliek számának a foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes számához (a gazdaságilag aktív népességhez) viszonyított aránya. Ez a válság előtt (2007-ben) globálisan 5,5 százalékot ért el, majd 2009-ben 6,2 %-ra nőtt, 2011-ben pedig 6 százalék körül alakult.

Az ILO legfrissebb előrejelzése szerint a munkanélküliségi ráta 2016-ig nem fog javulni (megáll a mai 6 százalék körüli szinten), még akkor sem, ha a globális növekedés az eurókrízis gyors megoldódásával visszatérne. Valószínűbb azonban, hogy nem tér vissza, így 2013-ban 198,3 és 209 millió, 2016-ban pedig 185,6 és 227,1 millió között lesz a világon a munkanélküliek száma, arányuk pedig legvalószínűbben csak 5,9 százalékra mérséklődik, ami jelentősen magasabb, mint a válság előtt.

Az ILO becslései szerint 2011-ben közel 29 millióval kevesebb ember volt ak-

⁴ Az adatok forrása ILO (2012a):p. 103-104.

tív (dolgozott vagy keresett munkát), mint a krízis előtt. Ha őket, a munkaerőpiacról lemondókat is a munkanélküliek közé számítanánk, a globális munkanélküliség meghaladná a 225 milliót (ami közel annyi, mint amit az ILO korábban prognosztizált), a globális munkanélküliségi ráta pedig a 6,9 százalékot.⁵

A munkanélküliség problémája azonban messze nem csak a válság kérdése. A munkanélküliség már a válság előtt is fenyegetően nőtt (abszolút értékben mindig, rátáját tekintve pedig hosszabb távon), és még inkább fenyegetőek a jövőbeli kilátások. A következő évtizedben ugyanis további bő 400 millió fővel fog gyarapodni a világ munkaerőpiaca, s ha ők nem találnak munkát, a munkanélküliek száma akár a 600 milliót is elérheti a Földön. Ehhez járul még a napi 2 dollárnál nem több jövedelemből élő szegények népes tábor, ami már ma is eléri a 900 millió főt. A 600 millió új munkahely mellett az ő munkakörülményeik javítása is elengedhetetlen szükségesség.⁶

Felhívjuk a figyelmet rá, hogy itt az ILO maga sem egészen következetes. Ugyanis éppen a tartós munkaerőpiaci trendek alapján bizonyos, hogy az újonnan piacra lépő 400 millió főnek a jó része sem fog „munkanélküliként” bekeverülni az ILO statisztikájába, hanem a sebezhető foglalkoztatottak táborát fogja gyarapítani.

A következőkben a munkanélküliség két speciális kérdését, a fiatalok helyzetét és a válság hatásának regionális különbségeit vizsgáljuk meg, majd a munkanélküliséggel szorosan összefüggő szegénységről ejtünk szót.

Fiatalok

Ha 100 fiatalból 50 tanul, 45 dolgozik, 5 pedig munkát keres, akkor az aktivitási ráta 50 százalék, a foglalkoztatási ráta 45 százalék, a munkanélküliségi ráta (amelyet csak az aktívakhoz viszonyítunk) 10 százalék. Ha a tanulók közül 5 végez, kilép a munkaerőpiacra, keres, de nem talál munkát, akkor az aktivitási ráta 55 százalékra, a munkanélküliségi ráta (10/55=) 18,2 százalékra nő, a foglalkoztatási ráta pedig változatlan marad. Ha azonban a tanulmányait befejező 5 fiatal nem keres munkát, akkor egyik ráta sem változik. Ebből a példából is látszik, hogy a fiatalok esetében a munkaerőpiaci helyzet vizsgálatakor a munkanélküliség mellett figyelmet kell fordítani a passzivitás belső szerkezeti változásaira is.

A világ munkaerőpiacán belül a 15-24 éves fiatalok foglalkoztatási helyzete különösen aggasztó. Ők azok, akiket leginkább érint a munkanélküliség (háromszor nagyobb valószínűséggel válnak munkanélkülivé, mint az idősebbek), az alacsony bérek és a részmunkaidős, határozott idejű („atipikus”) foglalkoztatás. Elég, ha a spanyol és görög 15-24 évesek körében ma már több mint 50 százalékos munkanélküliségi rátára gondolunk. Kevés a remény, hogy a fiatalok helyzete rövid időn belül változik. 2011-ben 74,8 millió fiatal számított munkanélkülinek

⁵ ILO (2012a): p. 10.

⁶ ILO (2012a): p. 9.

az ILO definíciója szerint, ami 4 millióval több, mint 2007-ben és 12,7 százalékos munkanélküliségi rátát jelent.⁷ Ez a ráta az elkövetkezőkben nem fog lényegesen változni, ami azonban nem a helyzet konszolidálódását tükrözi, hanem azt, hogy a fiatalok egyre inkább elfordulnak a munkaerőpiactól (kivonulnak, be sem lépnek), tehát passzívvá válnak.

Nemcsak a képzetlen fiatalokról van szó, a képzetek is egyre nehezebben találnak munkát, különösen az elvárásaiknak megfelelő munkakörben és bérért. Ezért szaporán (2007 és 2011 között 6,4 millióval⁸) nő a se nem dolgozó, se nem tanuló fiatalok száma. A „sem-sem nemzedék” problémája, amelyet korábban a fejlődő országok gondjaként azonosítottak be, ma már Európában is masszívan jelen van. Míg Latin-Amerikában 20 százalék körülire teszik a 16-29 éves se nem dolgozó, se nem tanuló fiatalok arányát, addig egy néhány éve (tehát még nem is válság csúcán) készült felmérés szerint Spanyolországban a 18-35 év közöttiek 54 %-ának nincs terve a jövőre nézve, nincs ambíciója, nem dolgozik. Újabban már Svédországban is 120 ezerre becsülik a „sem-sem”-ek számát.⁹ Az OECD-országok körében arányuk 10 és több mint 30 százalék között mozog.¹⁰

A sem-sem nemzedék jobb módú és képzetesebb rétegei a szüleikkel laknak, akik eltartják őket, vagy sorstársaikkal közösen bérlelnek lakást, alkalmi munkából, innen-onnan szerzett jövedelemből, és – nyilván – az informális gazdaságból élnek. E réteg növekedése a fennálló társadalmi berendezkedés számára nemcsak számszerűsége miatt veszélyes, hanem még inkább a társadalomtól való elfordulásuk, kiábrándultságuk, céltalanságuk miatt is.

A válság hatása az egyes régiók munkanélküliségére

A tőkefelhalmozás értelemszerűen a fejlett országokban érte el azt a szintet, amely a válsághoz vezetett, így, mint az 1929-33-as válságban és az 1970-es évek válságában is, ott jelentkezett legközvetlenebbül és legerősebben munkaerőpiaci hatása. A II. világháború utáni válságoknál súlyosabb határról van szó, hiszen itt most a centrumtőke csak saját belső periferiájának rovására tudta véghezvinni a tőke túlfelhalmozását. Ez a belső periféria nemcsak a centrumon belüli félperiferiákat jelenti (mint az eurózóna PIIGS¹¹-országai), hanem nagyrészt a fejlett országok saját lakosságát, kisebb vállalatait is.

A fejlett országok és az EU együttes csoportjában 2007 és 2011 között a munkanélküliség 29,1 millióról 43,5 millióra nőtt, s ezzel a globális munkanélküliség-növekmény több mint felét adta.

A fejlett országok munkanélküliségi rátája is gyorsabban nőtt a világ más ré-

⁷ ILO (2012a): p. 9.

⁸ ILO (2012a): p. 9.

⁹ Mangiarotti (2009); The Local (2012)

¹⁰ ILO-OECD (2012): p. 14-15.

¹¹ Portugália, Írország, Olaszország, Görögország, Spanyolország.

gióit jellemző rátánál, szintje kiemelkedő, és 2016-ig az is marad (csak Közép- és Délkelet-Európa valamint Afrika mülja felül).

Az ILO (2010) felmérése szerint 2010-ig a G20-ak kormányai összesen közel 21 millió munkahelyet mentettek meg, illetve teremtettek. Ebből 9,2 millió állás-hely jut Ázsiára, 3,9 millió Latin-Amerikára, 3,7 millió Észak-Amerikára és 3,6 millió Európára. Az automatikus stabilizátoroknak csak 6,1 millió, a költségvetési ösztönzésnek viszont több mint kétszer annyi, közel 14,7 millió munkahely köszönhető a G20 országaiban.

Az ILO azt is megállapítja¹², hogy a pénzügyi válság következményeinek enyhítése a fejlett országokban ugyan munkahelyeket mentett meg, de nem volt alkalmas a fenntartható foglalkoztatás-növekedés generálására. Az ezt követő megszorítások gyengítették a gazdasági és így a foglalkoztatási növekedés forrásait. A pénzügyi szektor a hatalmas állami tőkeinjekciók ellenére továbbra is sérülékeny, hitelezési kapacitása, amellyel a reálgazdaságot bekurblizhatná, gyenge, az államoknak pedig (már) nincs pénzük ösztönző programokra.

A globális gazdaságba bekapcsolódó fejlődő régiókra, így Ázsiára és Latin-Amerikára a fejlett országok vezette világgazdaság visszaesése gyakorolt hátrányos hatást. Mivel a fejlődők továbbra is a fejlett országokba irányuló exportjukkal akarták kihúzni magukat a csávából, növekedési ütemük 2011 végén visszaesett. A fejlődő országok beruházási rátája ugyanakkor – szemben a fejlettekével – mára a válság előtti szinten van, és további növekedése várható. Ez mind a foglalkoztatásra, mind a jövedelemszintekre kedvező hatással bír majd.

Bár a fejlődő világ egyik alrégiójában sincs annyi ILO-definíció szerinti munkanélküli, mint a fejlett országok csoportjában, a foglalkoztatási helyzet összességében ott mégis rosszabb. Ezt elsősorban a globális világ dolgozó szegényeinek és sebezhető foglalkoztatottainak nagy száma illusztrálja, lévén ezek csak a fejlődő világból származó adatokat tartalmazzák, amelyekre később térünk ki.

Szegénység

A szegénység kérdése elválaszthatatlan a munkaerőpiac állapotától, ezért erről is szólnunk kell.

A világon 2011-ben közel 2,5 milliárd ember napi 2 vagy kevesebb dollárból él, és kb. 1,25 milliárd fő él mélyszegénységben (napi 1,25 dollár jövedelemnél nem többől).¹³ Az előbbieket száma alig, az utóbbiak száma viszont 2000 óta 233 millióval, 2007 óta pedig 38 millióval csökkent, aminek 84 százaléka Kelet-Ázsiának, lényegében Kínának¹⁴ köszönhető. A válság előtti trend (2002-2007) folytatódása esetén az extrém szegénység további 50 millió fővel csökkenhetett volna.

¹² ILO (2012a): p. 12.

¹³ The World Bank (2012)

¹⁴ Kelet-Ázsia 2000 óta 247 millió főt emelt ki a napi 2 dollár/fő, vagy kisebb jövedelemmel bíró szegények táborából.

A válság előtti évek gazdasági fejlődésének társadalmi hatásait jellemzi, hogy a világon az egy főre jutó GDP globális konvergenciája 1991 és 2011 között kizárólag Ázsia jóvoltából következett be. Ázsia kivételével a fejlődő világ termelékenység-növekedésének várható további lemaradása a szegénység csökkentésének megakadásával fenyeget.¹⁵

A kedvezőtlen trendek alól a fejlett országok sem kivételek, nemcsak a növekvő munkanélküliség miatt, hanem azért sem, mert a foglalkoztatottak bérei már évtizedek óta polarizálódnak¹⁶, és teret hódítanak az eufemisztikusan „atipikus”-nak, lényegre törőbben prekáriusnak (kétes, bizonytalan) nevezett foglalkoztatási formák.

A fejlett országokban jellemzően nem a napi 1-2 dolláros jövedelemszint jeleníti a szegénységet, hiszen az átlagos életszínvonal, és a társadalomba való beilleszkedés költségei jóval nagyobbak.

Az USA-ban 2011-ben a családnagyságtól függően megállapított szegénységi küszöb alatt élt a lakosság 15 százaléka, 46,2 millió fő. A szegénységi arány a 18 évnél fiatalabbak körében még magasabb, 21,9 százalék volt. A dolgozó szegények a 18-64 éves lakosság körében 7,2 százalékot tettek ki.¹⁷

2010-ben az Európai Unióban (EU27) 80,7 millió ember, a lakosság 16,4 %-a, a gyermekeknek pedig 19 százaléka élt a mediánjövedelem 60 százalékán vagy az alatt, és a lakosság 17 százaléka szenvedett súlyos anyagi szűkséget (*material deprivation*). A dolgozó szegények aránya 8,4 százalék. A szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel fenyegettek együttes száma és aránya 2009-ig csökkent, azt követően azonban – nyilván a tartós válság és a megszorítási politikák miatt – közel 2 millióval 115,7 millióra nőtt, ami a lakosság 23,4 százalékával egyenlő. Ezek az adatok ugyan csökkenést mutatnak 2004-2005 óta, de ez csak a 2004-ben csatlakozott új tagországoknak köszönhető. A régi tagországok minden csoportjában (eurózóna, EU15) emelkedett a tárgyalat népeségcsoport száma és aránya. Az Unióban a jóléti rendszerek ezeknek a társadalom perifériájára sodródó embereknek átlagosan a 38 %-át érik el, de a tagállami szórás nagy, az arány 10 és 60 százalék között mozog.¹⁸

Itt említjük meg, hogy a válság következtében a hosszú távú (12 hónapnál hosszabb) munkanélküliség aggasztóan nő a fejlett országokban is. Az összes munkanélkülieken belüli arányuk az Eurostat adatai szerint 2011-ben az EU-ban elérte a 42,9, Svájcban a 36, Japánban a 39,4, az USA-ban pedig a 31,3 százalékot, ami az aktív népesség 2-4 %-át jelenti.¹⁹ Ez a réteg most vagy hamarosan a szegények táborát gyarapítja.

¹⁵ ILO (2012a): p. 10.

¹⁶ Ld. ILO-OECD (2012)

¹⁷ DeNavas-Walt et al. (2012): p. 13-15.

¹⁸ Eurostat Statistics Online és EC (s.a.)

¹⁹ Eurostat Statistics Online

Foglalkoztatás

A korábban jelzett számbavételi problémák miatt a foglalkoztatás alakulása és belső szerkezete a munkanélküliségi adatoknál is pontosabb képet nyújt a munkaerőpiacról. Itt mutatkozik meg a globális tőkegazdaság munkaerőpiacának valódi arca.

A világon kb. 3,1 milliárd ember számít foglalkoztatottnak (végez hetente legalább egy óra fizetett munkát). A 15-74 éves lakossághoz viszonyított arányuk a foglalkoztatási ráta, ami 2007 és 2010 között 61,2 %-ról 60,2 százalékra csökkent, és valószínűleg 2013-ig tovább süllyed. A válság előtti szint még 2016-ban sem áll vissza.²⁰

De még ez sem mond el mindent. Ugyanis az ILO-definíció szerinti foglalkoztatottak fele távolról sem az európai értékek/elképzelések szerint dolgozik, hanem rendkívül bizonytalan és kiszolgáltatott helyzetben él, és nagyrészt koldusszegény. Ennek illusztrálására szolgál az ILO két kategóriája a „sebezhető” foglalkoztatottak („*vulnerable employment*”) és a dolgozó szegények („*working poor*”).

A *sebezhető foglalkoztatottak* (saját számlára, önfoglalkoztatóként, vagy fizetetlen kisegítő családtagként, az informális gazdaságban stb. dolgozók) száma 2000 óta 136 millióval, 2009 és 2011 között pedig közel 23 millióval, 1,52 milliárdra nőtt. A növekedés még nagyobb lenne az állami politikákkal operáló Ázsia (elsősorban Kína, másodsorban India) nélkül, amely e réteg létszámát 2007 óta 40 millióval csökkentette.

A *dolgozó szegények* azok, akik csak kevesebb, mint napi 2 dollárból élnek. Számuk 900 millió. E réteg fele (456 millió fő) extrém szegénységben, napi 1,25 dollárnál sem keres többet.

2012-re tehát a világon 1,1 milliárd ember vagy munkanélküli, vagy szegénységben élő (az emberi szükségletek szerint alulfizetett) dolgozó.²¹

Ha az európai – vagy akár csak a magyar – normák alapján a napi két dollár (havi 12-13 ezer forint) alatt keresőket munkanélkülieknek számítjuk, akkor a globális munkanélküliségi ráta 33 százalék. Ha pedig a sebezhető foglalkoztatottak összességét is ide soroljuk, akkor 52 százalék!

A munkaerőpiac strukturális válsága

A strukturális válságba jutott tőke a pénzügyi szféra révén önmagát túlélte szerkezetet tart fenn egészen a válság nyílt kirobbanásáig, sőt mindaddig, míg a veszteségáhalmon új struktúrát felépíteni nem képes! Az elavult technológiai struktúrához elavult szakmastruktúra járul a munkaerőpiacon. Ez a szakmai lemaradás a már meglévő (de még nem általános elterjedt) fejlett technológiák tükrében egyes

kutatók számára lehet már jó előre világos, a piac (és az annak alávetett oktatás) azonban, a maga elkerülhetetlenül *ex post* szabályozási módszerével csak a válság kirobbanása után veszi tudomásul.

A válságban a termelés strukturális problémája úgy jelenik meg, mint a foglalkoztatás, vagyis a munkaerő képzettségének strukturális problémája. A munkaerőpiacnak szinte azonnal kellene alkalmazkodnia az új szakmai, képzettségi, munkaszervezeti követelményekhez, amelyek kialakítását egy tervezett gazdaságban már évekkel előtte meg kellett volna kezdeni. Ez a helyzet tükröződik a hosszú távú (egy évnél hosszabb) munkanélküliség alakulásában is. Ezek aránya a munkanélkülieken belül még az USA-ban is történelmileg növekvő trendet mutat 1948 óta. A 27 hétnél régebben munkát keresők aránya az összes munkanélkülin belül akkor havi átlag 5,1 (az 50-es és 60-as években 5-10), 2011-12-ben viszont már 42-44 százalékon állt. Mint arról már a 3.3. fejezetben szóltunk, az egy évnél hosszabb munkanélküliek aránya az aktív lakossághoz képest úgy az EU25-ben, mint az eurózónában, Japánban és az USA-ban, sőt Norvégiában is 2011-ben magasabb, mint 2000-ben volt (az EU27 esetében hullámszok és az utóbbi évek gyors növekedése után viszont ugyanakkora: 4,1%).²²

Ezzel a helyzettel párhuzamosan a romlanak az alkalmazásban állók munkafeltételei: a bizonytalanság nő, a prekárius foglalkoztatási formák terjednek. A kényszerű részmunkaidő és határozott idejű foglalkoztatás aránya a fejlett országok többségében jelentős, és egyre emelkedik. Az EU-ban például 2007 és 2010 között a részmunkaidősökön belül a csökkentett munkaidőt nem önként vállalók aránya 22-ről 26 százalékra, a határozott idejű foglalkoztatáson belül az azt csak kényszerből vállalók aránya 60-ról 62 százalékra nőtt.²³ A standard formákhoz képest többnyire jóval alacsonyabb béreket jelentő prekárius foglalkoztatás terjedése ugyanakkor hozzásegített a munkanélküliség csökkenéséhez (ilyen szerepet az informális gazdaság is játszik). Ebben is tükröződik a munkaerőköltség leszorításának versenypiaci törvényszerűsége. A prekárius formában foglalkoztatottak teljesítményét ugyanakkor a körülmények jelentősen csökkentik, a profit érdekében folytatott költségcsökkentés tehát erről az oldalról is visszafogja a termelékenységet-emelkedést.

A munkaerőpiaci helyzet romlása természetesen ássa alá a társadalmi nyugalmat. A „társadalmi nyugtalansági index” 2010-ről 2011-re a fejlett országok csoportjában is nőtt.²⁴

A válságkezelés nemcsak a megszorítások, de a „lazítások” miatt is a gazdasági fejlődés ellen dolgozik. Mindkettő a tőkét szolgálja, a munkaerőpiacot terheli, de a tőkére üt vissza, amely mind a termelés input-, mind output-oldalán csakis a munkaerő bázisán képes felemelkedni. A foglalkoztatási megkötések csökkentése, a munkaerőpiac „rugalmasítása”, amelyek célja a tőkeértékesülés elősegítése, éppen ez ellen hat: visszafogja a munkaerő teljesítményét és zavargásokhoz ve-

²⁰ ILO (2012a): p. 36.

²¹ ILO (2012a): p. 83.

²² Bureau of Labour Statistics és Eurostat Statistics Online.

²³ ILO (2012b): pp. 7-8.

²⁴ ILO (2012b): p. 20.

zet. A romló helyzet csökkenti a költségvetési bevételeket, további kiadás-csökkentést követel, és kialakul a lefelé húzó spirál, a „megszorítási csapda”.

Empirikus vizsgálatok kimutatják, hogy nincs egyértelmű kapcsolat a munkaerőpiaci szabályok lazítása és a foglalkoztatási szint között, és ha valami, akkor inkább a szigorú szabályozás korrelál pozitívan a foglalkoztatással.²⁵ Mindennek ellenére a mainstream, neoliberális közgazdaságtan szüntelenül a munkaerőpiaci szabályok lazítását szorgalmazza. Ennek oka, hogy rövidtávú profitszempontokat követ, ráadásul a piaci verseny időhorizontjának megfelelően. Hiszen ha a foglalkoztatást nem is, a profitabilitást mindenképpen növeli a munkaerőpiaci szabályok lazítása. Empirikus kutatások²⁶ azt is alátámasztják, hogy a fejlettebb technológia egy szintig kiváltható munkaerővel (munkamennyiséggel, munkaminőséggel). Ez a kiváltás járhat a termelékenység növekedésével, de nem feltétlenül. A lényeg, hogy az egységnyi munkaerőköltség (ULC) éppen úgy csökkenthető ezen a módon is (de a beruházás költségének megspórolásával), mint a fejlettebb technológiával. Ha tehát a foglalkoztatási szabályok lazításával el lehet érni az ULC csökkentését, akkor nincs inspiráció a technológiai fejlesztésre. A rövid távú érdek agyonnyomja a hosszú távút. A bérnövekedés visszafogása pedig (például a szakszervezetek súlyának korlátozása és csökkentése révén) rövid távon is ellene hat a fellendülés (akár csak a termelést azonos technikai szinten bővítő beruházások) beindulásának.²⁷

Bér, profit, válság

Ebből a kis körképből látjuk, mi történik a munkaerőpiacon: a jó konjunktúra idején is ható hosszabb távú, de mélyben fekvő kedvezőtlen trendek (jövedelmi polarizáció, prekariátus terjedése stb.) mellett a válság tartósan fellendítette a munkanélküliséget, és az azzal járó szegénységet. Vessünk most egy pillantást arra, hogyan alakul eközben a tőke helyzete!

A profitok a válság előtt a fejlett országokban lendületesen nőttek, amit a bruttó működési eredmények (az EU esetében ide számítják a vegyes jövedelmeket is) szárnyalása mutat. A válság okozta kétévi visszaesés után 2010-11-ben a profittömeg már ismét nőtt.

Még ennél is többet mondanak az elosztási arányok.

A bér/GDP arány hosszú távon jól kivehetően esik²⁸, de még jobban mutatja az új érték elosztásának irányát, hogy a munkakompenzáció aránya az amortizációt nem tartalmazó nettó nemzeti jövedelemhez (NNI) képest is tendenciálisan

²⁵ ILO (2012b): pp. 35-59.

²⁶ Artner (2005)

²⁷ A munkaerő számára kedvező foglalkoztatási és alkupozíciók, valamint a szociális védelem teljesítmény javító szerepére nemcsak olyan fejlett országok adnak jó példát, mint Svédország vagy Ausztria, hanem Kína és India, vagy több latin-amerikai ország, például Brazília is.

²⁸ A fejlett országok esetében jellemzően a 70-es évek óta 70 százalék feletti szintről 65 százalékra, illetve az alá. EC (2010)

csökken, vagyis a profit/bér arány (a kizsákmányolási ráta) nő. A munkabér arányának e csökkenése (a kizsákmányolási ráta növekedése) a jelenlegi válság előtt 5-6 évben különösen markáns volt. A válság első éveiben a ráta megugrott – vagyis a kizsákmányolási ráta csökkent –, majd a „válságkezelés” hatására ismét csökkenni – a kizsákmányolási ráta növekedni – kezdett.

A profit/bér arány az USA hosszú idősorai alapján igen jól nyomon követhető, és a 70-es évek óta emelkedést mutat.²⁹ A megelőző időszak a jóléti állam kialakulásának, az utána következő a lebontásának az időszaka. Bár Európára nincsenek ilyen hosszú távú összefoglaló profit/bér adatok, a bér/GDP arány hosszú távú csökkenése, és a „bruttó működési nyereség” arányának növekedése egyértelműen ugyanezt a trendet írja le.

A bérarány csökkenése a kapitalizmusban szükségszerű, hiszen lényegében ez az egységnyi munkaerőköltség csökkentésének, a versenyképesség növelésének záloga. Egyszersmind azonban válságot előidéző tényező, hiszen csökkenti a fizetőképes keresletet, tehát a létrehozott új értéket egyre kisebb mértékben lehet realizálni (megvásárolni) a bérből. Emiatt mind nagyobb hányad realizálása marad a tőkére (a luxusfogyasztás mellett, és meghatározó módon beruházások), ami a tőkefelhalmozást jelenti. Mivel azonban a bérarány tendenciálisan csökken, a tőkét „túl felhalmozása” előbb-utóbb fennakad. Tőkefelesleg (profittal nem befektethető tőke), azaz válság áll elő.

Paradoxul hangzik, pedig a versenyalapú gazdaságban nagyon is szükségszerű, hogy éppen azok az országok tudnak nehezebben megbirkózni a válsággal, amelyeknek a bér-aránya a válság előtt nőtt (pl. az európai PIIGS). Ez ugyanis – bármilyen alacsony szintről is indult a bér/GDP vagy bér/NNI ráta, mint például Görögország vagy Írország esetében – relatív versenyképességi pozíciójuk romlását jelentette. (Annak azonban, hogy a válság ezekben az országokban jelentkezik a legnagyobb erővel, nem ez, hanem a tőkék nemzetközi áramlásának jóvoltából keletkező spontán piaci válságáthárító mechanizmusok a fő oka³⁰.) Hogy e pozíciót javítsák, le kell szorítani a bér-arányukat, vagyis éppen azt kell tenniük, ami a tőkét időről időre elkerülhetetlenül válságba sodorja...

HIVATKOZÁSOK

Artner Annamária – Róna Péter (2012): Eurosz(k)epszis: az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata. Köz-Gazdaság VII. évf. 1. sz. február pp. 83-102.

Artner Annamária (2005): Production Technology and Competitiveness in the Hungarian Manufacturing Industry. Acta Oeconomica, Vol. 55 (3) pp. 317-340 (2005)

Bureau of Economic Analysis, Interactive Data. NIPA Tables. Table 1.10. Gross Domestic Income by Type of Income <http://www.bea.gov/iTable/iTable.cfm?ReqID=9&step=1>

Bureau of Labour Statistics, US, Online Database <http://data.bls.gov/pdq/SurveyOutputServlet>

DeNavas-Walt, Carmen – Proctor, Bernadette D. – Smith, Jessica C. (2012): Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States: 2011 Current Population Reports. U.S. Department

²⁹ Ld. Bureau of Economic Analysis

³⁰ Ld. még Artner – Róna (2012)

of Commerce Economics and Statistics Administration U.S. Census Bureau, September 2012. <http://www.census.gov/prod/2012pubs/p60-243.pdf>

EC (2010): Statistical Annex of European Economy Autumn 2010. European Commission Directorate General Econ, Economic And Financial Affairs

EC (s.a.): Poverty and social exclusion. Facts and figures. European Commission <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751&langId=en>

Eurostat Statistics Online <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>

ILO (2010): Global Wage Report 2010/11: Wage policies in times of crisis. Geneva, International Labour Office, 2010

ILO (2012a): Global Employment Trends 2012. Preventing a deeper jobs crisis. International Labour Organization Geneva, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_171571.pdf

ILO (2012b): World of Work Report 2012. Better jobs for a better economy International Labour Organization, Geneva http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_179453.pdf

ILO-OECD (2012): Short-term labour market outlook and key challenges in G20 countries. Statistical update for the Meeting of G20 Labour and Employment Ministers Guadalajara, 17–18 May 2012 Prepared by the ILO and the OECD International, Paris, May http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_180912.pdf

Mangiarotti, Alessandra (2009): Neither-Nor Generation of 700,000 “Convinced Inactive” Aged from 15 to 35. No work, no studies. Corriere della Sera 16 luglio 2009 http://www.corriere.it/english/09_luglio_16/neither_nor_generation_42228446-720b-11de-87a4-00144f02aabc.shtml

The Local (2012): 120,000 young Swedes not working or studying. The Local. Sweden’s News in English. 28 Jun 2012 <http://www.thelocal.se/41716/20120628/>

The World Bank (2012): New Estimates Reveal Drop In Extreme Poverty 2005-2010. <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/0,,contentMDK:23129612~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:469372,00.html>

*

MEZEI BÁLINT

Az átértékelt felkelés I.³¹

1956 traumája jelentősen szűkítette a nyugati-európai kommunista pártok³² mozgásterét. Az SZKP történelmi, XX. kongresszusán elhangzottak, majd a lengyelországi és a budapesti események rögtönzések egész sorára kényszerítették a Moszkvától akkoriban még erősen függő, a keleti „létező” szocializmust csupán elvétve bíráló nyugati testvérpártokat, mindenekelőtt a francia és az olasz KP-t. Bár a demoralizáló hatású titkos jelentés nyilvánosságra kerülése és az őszi forradalmi események súlyos dilemmák elé állították Togliatti és Thorez társait; fáziskéséssel ugyan, de a sorok összezárása, a szovjet beavatkozás következetes támogatása és a káderek alapos felkészítése nyomán képesek voltak az egységes arculat megőrzésére, illetve a tagság megnyugtására. Történtek

³¹ Jelen tanulmányt Sallay Géza professzor (1926–2012) felejtethetetlen témavezetőm, tanárom és mentorom emlékének ajánlom. (A tanulmány befejező részét az Évkönyv következő számában közzéljük – a szerk.)

³² Továbbiakban: KP illetve KP-k.

ugyan kilépések, Európa-szerte ismert értelmiségiek szakítottak a szervezett kommunista mozgalommal, de az Olasz és a Francia Kommunista Párt minden nehézség dacára hazája politikai életének fajsúlyos tényezője tudott maradni. A „felejtethetetlen 1956”-ot követő első országos választásokat – az előzetes várakozásoknak megfelelően – a kommunistákra zúdított összűz vezette fel, megadva a rákövetkező évek sajtókampányainak alaphangját, és a nyugati demokráciákra leselkedő bolsevista veszély elleni védekezés alaptételét, a szovjetek ügynökeinek tekintett nyugati KP-k karanténba zárását. Az OKP helyzetét tovább rontotta, hogy a magyar forradalmi fejlemények hatására felbomlott a szocialistákkal kötött szövetség. A kommunistákkal az ország felszabadulása óta akcióegységben tevékenykedő Olasz Szocialista Párt³³ Pietro Nenni vezetésével saját, jól felfogott érdekében egyszerűen háttat fordított korábbi szövetségesének, és az új magyar vezetéssel sem vette fel a kapcsolatot. A formálódó balközép koncepció pedig egyenesen kizárta egy valódi, baloldali alternatíva választási győzelmét, a szocialista-kommunista összefogás kormánytöbbséggé érését. Togliatti és pártjának szűkebb vezetése mégsem vonta ki magát a szovjet fegyveres beavatkozás szülte élénk polémiákból, hanem – az intervenció szükségességének hangoztatása mellett – az okok feltárására, a múlttal való őszinte szembenézés igényére helyezte a hangsúlyt. Jóllehet elkerülhetetlennek minősítette a szovjet bevonulást, de a helyzet mielőbbi megnyugtató rendezését sürgetve a fegyveres harc beszüntetésére kért biztosítékokat. Mindemellett egyre nyíltabban kérte számon a Rákosi-klikk történelmi bűneit, a szovjet modell kritikátlan alkalmazásának dogmatikus gyakorlatát, a tömegektől teljesen eltávolodott, realitását veszített vezetői kör tragédiába torkolló döntési mechanizmusát. A sorok között könnyen kiolvashatóak voltak az újjáformált magyar állampárttal szembeni hatalmas elvárások: egy idővel szalonképesé váló politikai formáció kialakítása, az előző, sztálinista vezetés által örökül hagyott problémátenger fokozatos lecsapolása, valamint a külföldi kapcsolatait részben elvesztett ország visszavezetése a nemzetközi munkásmozgalom baráti porondjára és a világpolitika küzdőterére. Az ’56-os eseménylánc felfejtésének azonban továbbra is az ellenforradalmi erőkkel szembeni jogos önvédelem és a kapitalista-nacionalista restauráció rémétől való fenyegetettség ketős hívószava parancsolt megálljt. Az egyének szintjén mégis egyre általánosabbá vált a Szovjetunió és az általa ellenőrzött keleti blokk életének kritikusabb szemlélete, az SZKP tévedhetetlenségének mind gyakoribb kétségbe vonása, majd a szocializmus nemzeti útjainak markáns képviselője³⁴. 1956 új távlatokat nyitott a nyugat-európai kommunista pártok életében – elsősorban a legnagyobb tagsággal, s így befolyással bíró OKP és FKP esetében –, de a keleti modelltől való teljes kiábrándulás még váratott magára. A rugalmas elszakadás második félédeje 1968-ban, Csehszlovákia megszállásával és a prágai tavasz – észérvekkel megmagyarázhatatlan – elfojtásával vette kezdetét, hogy a szenvedélyek évadán, az

³³ Továbbiakban: OSZP.

³⁴ Utóbbi Togliatti gondolkodásának visszatérő eleme, a szocializmushoz vezető olasz út fontos állomása volt.

eurokommunizmus ideájának kihirdetésével tetőzzön. Az SZKP irányvonalának, a szovjet impérium döntéshozóinak bátorodó bírálata nem hagyhatta érintetlenül a múlt kibeszéletlen traumáit, így a magyar '56-hoz kötődő, akkortájt majd' két évtizedes értékítéletet sem, teret adva az ellenforradalmi értelmezés bizonyos fokú revidálásának is. Jelen tanulmány az OKP példáján keresztül kívánja bemutatni az 1956-tól 1976-ig terjedő időszak nyugat-európai kommunista útkeresését az 1956-hoz és az 1968-hoz való viszony tükrében.

Az OKP és '56

A budapesti fegyveres összecsapások híre – akárcsak a magyar '56 kelet-európai előzményei – felkészületlenül érték az OKP-t, mely rövidesen teljes defenzívába szorult.³⁵ Reálisan vizsgálva akkori helyzetüket, céljuk nem is lehetett több a kármentésnél, az előre borítékolható szavazatvesztés és a pártból történő kilépések kiváltotta visszhang minimalizálásánál. Ugyanakkor szűk mozgásterüket teljesen bejárva, a Rákosi-vonalat lépten-nyomon elmarasztalva kutatták az eseménysor eredőjét, az indulatokat izzásig hevítő vonalas politikát, miközben nem fordultak szembe az SZKP vezetete létező szocializmussal sem. Utóbbi nem is teheték, hiszen emblematisz főtitkáruk, Palmiro Togliatti maga is ezer szállal kötődött Sztálinhoz, régóta ismerte Rákosit, sőt nyugat-európai kommunistaként szovjetunióbeli emigrációban élte túl a harmincas évek tisztogatásait. Hazatérése után is szoros kapcsolatban maradt a szovjet állam de facto vezetőjével, aki lényegében beleegyezését adta, hogy az OKP – miután „kiűzetett” az átmeneti antifasiszta kormánykoalícióból – rálépjen a szocializmus sajátosan rögzös olasz útjára, mely a proletárdiktatúra kivívását tűzte zászlajára a demokratikus játékszabályok betartása, valamint az itáliai történelmi hagyományok és társadalmi specifikumok tiszteletben tartása mellett. Az elsöre talán furcsának tűnő recept mégis példásan bevált, mivel a kereszténydemokrata kormányokban csalódott tömegek az OKP-ban találták meg a számukra is elérhető baloldali alternatívát kínáló, az ország valódi átalakítását ígérő pártot. Togliattiék népszerűségét csak növelte a fasizmussal szembeni ellenállásban játszott vezető szerepük, a szakszervezetekkel ápolt sokrétű viszonyrendszerük – mely valóban közel vitte a pártot az egyszerű tagokhoz, munkásokhoz –, továbbá az OKP mögött álló Szovjetunió, s annak vitathatatlan tekintélye, amit a náciizmus legyőzésével vívott ki magának. Az OKP tehát – múltjából és gyér manőverezési képességéből³⁶ fakadóan – az olasz politikai élet minden más képviselőjétől eltérően, kezdettől fogva határozottan kiállt a szovjet beavatkozás kényszerűsége mellett, és síkra szállt az újonnan alakult, Kádár János vezette MSZMP nemzetközi elismeréséért is. Míg utóbbi a tagság többsége támogatta, addig a szovjet csapatok beavatkozása már megosztotta a pártot és annak impozáns szellemi holdudvarát. Ezzel egyidőben

³⁵ A témához lásd: Pankovits 2007: 26-57. illetve Pankovits 2005: 11-33.

³⁶ Nemzetközi kötöttségei és olaszországi szerepvállalásai együttesen szűkítették az OKP mozgásterét.

az olasz kommunisták oldaláról érkező nyílt támogatás és az új magyar vezetés irányába tett pozitív gesztusok érezhető zavart okoztak az itáliai baloldal – addig sem kiegyensúlyozott – viszonyrendszerében. A Pietro Nenni-féle OSZP – Togliattival éles ellentétben – kemény szavakkal ítélte el a szovjetek magyarországi beavatkozását, és felhasználta a helyzetet a korábbi szövetséges kommunisták visszaszorítására. Nenni célja nem is lehetett más, mint sarlóval és kalapáccsal a kézben utat találni a kereszténydemokraták balszárnya által életre hívott olasz kormányba. A fentiek értelmében az OKP 1956. december 8-14. között Rómában tartott VIII. kongresszusán Togliatti és a Vezetőség tagjai súlyos problémák egész sorával találtak szembe magukat. Alapvető feladatként a szocializmus olasz útjának megvalósítását jelölték meg, melyet vitára is bocsátottak, de nem vonhatták ki magukat a pártot ellehetetleníteni igyekvő, lejárató támadások hatásai alól sem. Az OKP marginalizálásának szándéka természetesen nem 1956-ból eredeztethető, de az olasz kommunisták bekerítése az OSZP aktív részvétele nélkül elképzelhetetlen lett volna. Gramsci örökösei éppen szocialista elvtársaik irányváltása miatt kerültek nehéz helyzetbe 1956 kora nyarán illetve – a magyar ügy kapcsán – késő ősszel. Annak dacára, hogy a decemberi kongresszus szónokai a pártot ért krízis első hullámának visszaveréséről beszéltek, ők sem tagdhatták az OKP-t ért presztízis- és szavazatvesztéset.³⁷ A vonatkozó magyar követi jelentés³⁸ hangvétele nagyban egybecseng a felszólalók értékelésével, kiemelve „az olasz testvérpárt állhatatosságát a magyar ügy és a pozítani munkásfelkelés következtetésen marxista-leninista értékelésében.” A római kongresszus valóban szakított a – kommunisták számára megpróbáltatásoktól terhes – 1956-os évre jellemző politikai defetizmus gyakorlatával, és újra az olasz politikai élet kezdeményező szereplőjeként határozta meg a pártot. A tagok közül az író Italo Calvino távozása jelentett komolyabb presztízisvesztéset, míg a közvetlen pártvezetéshez tartozók közül csak Eugenio Reale, volt varsói nagykövet kizárása vert fel nagyobb port.

A formális szakítás ellenére a szocialisták egyes régi prominensei, mint a későbbi köztársasági elnök Sandro Pertini, ugyan továbbra is kitartottak erős baloldali elkötelezettségük mellett, de a jobbszárny befolyása alá kerülő Nenni iránymutatásán ők sem tudtak változtatni. Így a szocialista vezető minden igyekezete dacára az 1957-es helyhatósági választások³⁹ idején a baloldal általános szavazatvesztése került terítékre. Bár a római követség már idézett jelentése csak a jobboldal „egyértelmű passzív mérlegéről” beszél, nem tagadható, hogy leginkább a baloldal – azon belül is elsősorban a korábbi OKP-OSZP szövetség – veszített szavazatokat. A jobboldal az SZKP XX. kongresszusán elmondott hrucsovi

³⁷ Utóbbiaknál sokkal fontosabb volt a pártot elhagyók megnövekedett száma. 1956-ban még több mint 2 millióan, egy évvel később már csak alig több mint 1,8 millióan támogatták tagságukkal is az OKP-t.

³⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 288. (főcsoport) 32. (fond) 1957. (év) 6. (őrzési egység) 394-397.

³⁹ A választások nem érintették az ország egész területét. Szardíniában és egyes északi tartományokban járultak ekkor az urnákhoz, igaz, ezek hagyományosan „vörös” körzeteknek számítottak.

titkos beszámolóval lépett fel, és erre alapozta kampányát. Eközben folyamatosan napirenden tartotta a budapesti forradalom ügyét, amivel ügyesen ellenpontosította a desztalinizáció biztató ígéreteit. Bő évtizeddel később, az OKP kis híján ismét egy, hasonló alapossággal előkészített és teljes politikai elszigeteltséggel fenyegető kelepccébe esett. A '68-as csehszlovákiai bevonulás következményeinek ismeretében megállapíthatjuk, hogy egyfelől a Szovjetunió nemzetközi enyhülést elősegíteni hivatott népszerű külpolitikai törekvései, a be nem avatkozás elvének piederstálra emelése, másfelől a prágai bársonyos reformok katonai erővel történő elfojtása között tátonóg ideológia szakadék immár másodjára kínálta tálcán a szovjet köteléktől egyre jobban szabadulni kívánó OKP, illetve francia elvtársaik politikai-ideológiai lejárátását. Mégis, mint látni fogjuk, az olasz párt készütségi foka és reakcióideje 1968-ban jóval túlmutatott az '56-os belső állapotokon, az értetlenség szülte dermedtségen, a pártfegyelem részleges hiányán. Tanulva a történekből, Dubček és társai elmozdítása idején – elébe menve politikai ellenfeleik átkaroló próbálkozásainak – az elsők között ítélték el a Varsói Szerződés öt országának beavatkozását. 1956 és 1968 között a nyugat-európai KP-k többsége – az OKP és az FKP vezetésével – jelentős pályát befutva, lépésről lépésre került egyre közelebb a Szovjetunió múltjának és jelenének kritikai megítéléséhez, valamint a szocialista országok közti fejlődésbeli különbségek alaposabb elemzéséhez. A nyugati kommunisták hosszú ideológiai menetelésnek kiindulópontján, 1956-ban azonban még messze álltak attól, hogy elhatárolódjanak a keleti testvérpártok és különösen az SZKP keményvonalas politikájától. A híres szakítás még váratott magára, s a leválási folyamat igazán csak 1968 késő őszén vette kezdetét. A korszak karizmatikus vezetői, a két *leader*, Togliatti és Thorez minden önállóságuk dacára az SZKP erős befolyása alatt álltak, ha úgy tetszik, a szovjet iskola növendékei voltak. Az 1944/45-ös újjászervezés csak megerősítette őket első titkári funkciójukban, s 1964-es halálukig vezették a nyugati világ két legbefolyásosabb KP-ját. Múltjuknál és kötődésüknél fogva nem feltételezhető, hogy képesek lettek volna szembefordulni Moszkvával, de a Szovjetunió belső viszonyainak ismeretében, kellő tapasztalatot szerezve annak hidegháborús tevékenységéről, hajlottak bizonyos fokú kritikára.⁴⁰ Legnagyobb erényük mégis káderpolitikájukban rejlett, mivel kellő teret biztosítva a szovjet vonaltól független, feltörekvő generációnak, pártjaikba beépítették a stílusváltás esélyét. Jellemző példa erre az OKP külpolitikai retorikája, ami 1956/57 fordulóján a párt internacionalista értékrendjének felemlegetéséből állt. Látóterébe elsősorban hazai ügyek tartoztak, főleg a fiatal köztársaság alkotmányának védelmében emelte fel szavát, elutasítva a kereszténydemokraták többségi politikáját, de alig egy évvel később már a testvérpártok közötti rossz tájékoztatásra hívta fel az MSZMP figyelmét.⁴¹ Noha a politikai karantén egyre szorosabban fogta közre az OKP-t, és

⁴⁰ Bizonyíték erre a Togliatti végrendeletének is tekintett jaltai feljegyzés.

⁴¹ A probléma 1968-ban is visszaköszönt. A prágai bevonulás pillanatában Pajetta és Longo Moszkvában, míg Giorgio Amendola Bulgáriában tartózkodott. Figyelemre méltó az a tény, hogy még így sem tudtak semmit a Csehszlovákia ellen készülő katonai akcióról.

az új magyar vezetés melletti kiállásuk száka volt riválisaik, sőt még a szocialisták szemében is, a vizsgált évtized végére az olasz baloldal legerősebb pártjává, az akkor már másfél évtizede kormányzó kereszténydemokraták megkerülhetetlen alternatívájává váltak.

*

KATE HUDSON

Egy politikai hiba, aminek súlyos következményei voltak II.

Mindig mélyen érintett és megdöbbenett, hogy számosan azon emberek közül, akik vállalták, vállalták, hogy vezessék a pártunkat (a CPGB-t) – akiknek tudniuk kellett minden a múltban elkövetett bűnről és félrevezetésről, amelyet akár a mi pártunk, akár más pártok követtek el – úgy tűnik, hogy visszaestek egyfajta lélektani helyzetbe, amikor részint depresszióba, részint önflagellálásba estek 1989-ben. Ezek az emberek ekkor úgy ítélték, hogy a pártot fel kell számolni. Nem értették meg a kommunista párt történeti szerepét, sem azt, hogy mennyire szükség van a pártra nemcsak abban a tekintetben, hogy elősegítse a munkásosztály, hanem az egész emberiség sorsának előrehaladását. Ez magyarázza meg, hogy miként kerülhettek sorra az olyan események, amelyek 1989-ben és 1991-ben következtek be. Ebből következik egy következő kérdés, hogy az események nyomán milyen további akciókra volt és van szükség. Sok kommunista, illetőleg más baloldali ember véleménye szerint (már olyanokéban, akik hűek maradtak ahhoz a gondolathoz, hogy a társadalom forradalmi átalakulására van szükség), a Szovjetunió összeomlása katasztrofális jelentőségű volt az egész emberiség számára és ennek a következményei nagyon világosak voltak. Nagyon lényeges volt, hogy a munkásmozgalmat és szervezeteit újraépítsék. Mások pedig úgy döntöttek, hogy mindent feladnak, kapitulálnak a kapitalizmus előtt – és ezt sokan megtették, miként a pártvezetőség sorából sokan. Ezt többen úgy tették meg, hogy kapitulálásokat egy ahisztórikus, semmitmondó köpenybe burkolták, miként azt a japán Francis Fukuyama fogalmazta meg híres tételével: „a történelem végéről”. Fukuyama taglalta, hogy a történelmi változások kora véget ért, mivel a kapitalizmus győzött. Az utolsó húsz év csak futólagos áttekintése is bőségesen bizonyítja, hogy ez az állítás nem éri meg annak a papírnak az értékét sem, amelyre azt kinyomtaták.

Pontosan ezért gondoltam úgy, hogy az emberiség további előrehaladása változatlanul a munkásosztály erőitől és megszervezettségétől függ, mindezt akkor, amikor oly sokan állítják, hogy a munkások által vezetett állam kísérlete hibás kísérlet volt. És hogyha a munkáshatalom megteremtése hibásnak bizonyult, akkor ismételen rákérdeztek, hogy én ezt mért tekintem katasztrófának? Számomra a

válasz a marxizmus alapvető téziseiből következik, miszerint: a munkásosztály győzelme egy szükséges és alapvető feltétele az egész emberiség emancipálódásának. A nemzetközi munkásosztály minden olyan lépése, amely az előrehaladás irányában következik be, az egész emberiség javát szolgálja. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a munkásosztály minden nagyobb veresége nemcsak azt az adott osztályt veti vissza, hanem egyúttal az egész emberi civilizációt és kultúrát is. Ez az, amit a kommunista pártvezetőség elveszített szeme elől. Nagyon jól emlékszem egy beszélgetésre, amelyet ebben az időben a párt egyik vezetőjével folytattam, aki azzal érvelt, hogy a párt nem tarthat igényt arra, hogy az osztály nevében erőszakot alkalmazzon, illetőleg másokat elnyomjon. Ez mindenesetre azt az alapvető kérdést érinti, illetőleg azt a lemondást arról, hogy a munkásosztály történeti feladata nem csak saját maga, hanem az egész emberiség felszabadítása. Ez a kapcsolat a munkásosztály, illetőleg az emberiség jövője között, amely a marxista felfogás alapvető tétele. (Kate Hudson ezt követően hosszan idézi Marx „A német ideológia” című munkájának ide vonatkozó sorait.)

Így történt az a nagy francia forradalom esetében a tizennyolcadik század végén, amikor a feudalizmus bilincseinek letörése nemcsak a burzsoázia javát és előrehaladását szolgálta, hanem valamennyi más osztályét is, amelyeket a feudális viszonyok tartottak elnyomás alatt. Ám 1848 után a tőke osztályérdekei egyre inkább ütköztek a társadalom általános fejlődésével. Ezt azután egyre élesebb gazdasági és politikai megrázkódtatások kísérték, amelyek azután a huszadik században már a világháborúkban torkolltak.⁴²

*

ROBERT JEVZEROV

Rudolf Hilferding „Fináncióké”-jének száz éve – a szociológia és a jelenkor III.⁴³

Leszögezve, hogy a válságok a gazdaságban fennálló aránytalanságokban gyökereznek, a tőkés monopóliumok gazdasági lehetőségeit vizsgálva Hilferding arra a következtetésre jutott, hogy valójában „nem tudják kiküszöbölni a válsághatásokat”, bár módosítják őket. S bár gazdasági értelemben elképzelhető egy világ-méretű „általános kartell”, amely az aránytalanságokat kiküszöbölve a termelés egészét szabályozná, társadalmi és politikai vonatkozásban azonban ez nem lehetséges, mert az érdekek kibékíthetetlen ellentéte, amelyet egy ilyen kísérlet csak kiélezne, szükségképpen az összeomláshoz vezetne.

Egyszersmind Hilferding elmagyarázza, hogy a fináncióké közelebb visz a tő-

⁴² Az írás befejező részét terjedelmi okokból csak a következő, 2015 évi kötetünkben tudjuk közölni.

⁴³ Robert Jevzerov tanulmányának I. és II. részét lásd az Évkönyv 2011. ill. 2012. évi kötetében.

kés gazdaságnak egy másikkal, és pedig szocialistával való fölváltásához. A termelés társadalmisítását ugyanis elviszi addig a végső határig, amely kapitalista viszonyok között egyáltalán elérhető. Az ilyen *társadalmi* méretű termelés *társadalmi* ellenőrzést, szabályozást követel. Saját általános tendenciái miatt ugyanis maga a fináncióké hozza létre a termelés fölötti társadalmi kontrollt. Emellett elválasztja egymástól a termelés irányítását a tulajdontól. Mindez antagonisztikus formákban történik, minthogy a társadalmi termelés fölötti ellenőrzés a finánciók oligarchia kezében van. Adott esetben viszont az ilyenfajta ellentét gazdaságilag és politikailag is megkönnyítheti „a kapitalizmus végső leküzdését”.

Ezzel kapcsolatban Hilferding fölvázolja a kapitalizmus leküzdését szolgáló tevékenység modelljét is. Ebben a proletariátus politikai harcának fő céljaként a politikai hatalom meghódítását jelöli meg: az állam meghódítását, amely így az egész társadalom tudatos végrehajtó szervévé lesz, és birtokba veszi a finánciókét. Ez, Hilferding véleménye szerint, azonnal átadja a társadalomnak a termelés és a közlekedési hálózat legfőbb ágai fölötti rendelkezést, azt, hogy ezeket uralma alá vonja, maga alá rendelve. Ez pedig egyet jelent azzal, hogy a gazdaságban a leghatékonyabb társadalmi kontroll érvényesül, amely minden további közvetlen társadalmisítás nélkül is megvalósul. Emellett, nyilvánvalóan túlbecsülve a banktőke jelentőségét, úgy vélte, hogy ez, „a hat legnagyobb berlini bank birtokba vételével már ma is egyértelmű volna a nagyipar legfontosabb szféráinak a birtoklásával”. Ha az ez által megteremtett társadalmisítás közvetlenül („elfoglalással”) valósul meg, akkor a tőlük függő kistermelés, a parasztgazdaságok társadalmisítása közvetve, kisajátítás nélkül mehetne végbe.

Az ilyen módon megkezdődő átmenet során, amelyben még célszerű megőrizni az árképzés tőkés módszereit (a számvitel kapitalista módját), a kisajátítás folyamata, ha nehézkesnek és politikailag veszélyesnek bizonyulna, úgy is megvalósítható, hogy ez ne az állam egyszeri aktusa legyen, hanem fokozatos társadalmisítás, amely az állam által tudatosan adagolt gazdasági előnyökkel gyorsítható meg.

A társadalmi viszonyok jövőbeni modelljét Hilferding a szélesebb társadalmi átalakulások modelljébe illesztette bele. Ez, elképzelése szerint, olyan társadalmi formációkra jellemző modell, amelyek osztályellentétekre épülnek. Ott a történelmi törvényszerűség ez: „nagy társadalmi fordulatok csak akkor mennek végbe, amikor az uralkodó osztály eléri erőkoncentrációjának a lehetséges legmagasabb szintjét”. Ennek bizonyítása során, történelmi példákat idézve, ezzel a mércével vizsgálja „a kapitalizmus fejlődésének legújabb stádiumát”. Úgy látja: kiépülésének befejező szakaszában ez a fináncióké bizonyul a tőkés oligarchia gazdasági és politikai hatalma legfelső, kiteljesedő fokának, betetőző a tőke mágnessainak a diktatúráját. Ám ennek eredményeképpen egyre inkább összeegyeztethetetlenek a különböző kapitalista országok érdekei, és egyre kevésbé egyeztethető össze a tőke uralma bármely ország néptömegeinek az érdekeivel, ami harcra ösztönzi őket. Ez által, „az ellenséges érdekek hatalmas összeütközése során a tőkés mágnessok diktatúrája átalakul a proletariátus diktatúrájává.”.

Így szólnak a „Fináncctőke” utolsó sorai. A könyvben található elemzést és következtetéseket, eszméket és javaslatokat széles körben használták föl, tárgyalták és vitatták tudományos folyóiratokban és a publicisztikában, főleg a munkássajtóban, a szociáldemokrata mozgalomban. Ennek oka, hogy a jelennek szentelt könyv segített nekik tájékozódni a jelenben, megérteni kapcsolatát a múlttal és a jövővel.

A társadalom életében akkor – mind a fő tőkés országokban, mind a kapitalizmus perifériáin, és a nemzetközi küzdőtéren is – nőtt a feszültség és az ezt tükröző küzdelem az egyre hatalmasabb és egyre inkább polarizálódó társadalmi erők között. Egyik oldalon tapasztalható volt a fináncctőke és az állam összefonódása. A másikon a munkásosztály és a harcához erőikkel és harcukkal csatlakozó néptömegeké. A munkásmozgalom erőteljes fellendülése során a sztrájkharcba olykor résztvevők százazrei kapcsolódtak be. A munkabeszüntetések nem egyszer általános sztrájkokká nőttek, hetekig, sokszor hónapokig tartottak, nem ritkán az állam fegyveres erőivel való fegyveres összecsapásokkal tarkítva. A gazdasági követelések is országos szintre emelkedtek, politikai jelleget öltöttek. A nagy politikai demonstrációkat, tiltakozó gyűléseket nem egyszer fegyveresen törték le. A fegyverkezési verseny, a militarizmus nyomása kiváltotta az antimilitarista mozgalmak színrelépését. A nemzetközi helyzet mind robbanásveszélyesebb lett. 1911-től egyik nemzetközi konfliktus és válság a másikat követte. Az 1914-ben kirobbanó, az emberiség történetében első világméretű háború arra ösztönzött, hogy elgondolkozzanak az állammonopolista kapitalizmus létrejöttén. A háború, a veszteségek növekvő terhével, a nélkülözéssel, a szűkölködéssel, a szenvedés számos más formájával rázúdult a tömegekre. Mindez olyan barbár formákat öltött, amelyeket a vén Európa már rég elfelejteni vélt a maga háza táján. Fokozódott a törekvés a kapitalizmusnak, a mindezeket a bajokat eredményező rendszernek a megdöntésére.

Az események alakulása során mind többen gondolták, hogy, amint Hilferding is vélte, elkerülhetetlenül hamarosan bekövetkezik a „döntő, végső forradalmi harc.” Igaz, kételyek is fölmerültek, így a német szociáldemokrácia soraiban is. Az ismert történész, közgazdász és politológus, Heinrich Cunow,⁴⁴ akinek fel fogása a kapitalista fejlődés legújabb szakaszáról és ennek szerepéről a szocializmusba való átmenet szempontjából egyébként egészükben összecsengtek Hilferding nézeteivel, vitatta „azt a pártunkban általánosan vallott nézetet”, amely szerint a kapitalista fejlődés érettsége ebben a stádiumban már elérte volna ezt a fokot. „Inkább a kapitalizmus olyan új, magasabb szakaszába érkezünk, amely sok évtizeden keresztül fog folytatódni, és új tőkés gazdasági képződményeket hoz létre.” Szerinte „a gazdaság olyan fináncctőkés korszaka”, amely „létrehozza majd a szocializmus előfeltételeit”, még csak most kezdődik.”

A háború, ahogy azt Hilferding előre látta, forradalomba torkollott. A Németországban 1918-ban kirobbanó forradalomban a tömegek ösztönös elégedetlensége tört felszínre, a béke, a másféle élet iránti vágya. Saját kezdeményezéssel,

Oroszország forradalmának példájára létrehozták a tömegmozgalom és a hatalom új, forradalmi szerveit, a munkás- és katonatanácsokat. A munkások, a katonák és a berlini lakosság nyomása alatt 1918. november 9-én összeomlott a monarchia. A politikai hatalmat a forradalom által teremtett ideiglenes kormány, a Népi Megbízottak Tanácsa (NMT) vette kezébe, kimondva: „Az a célt tűzi maga elé, hogy szocialista programot valósítson meg”, ezen belül a tömegek követelését: „a szocializációt.” Ennek a megvalósításáért folyt a harc az egész német forradalom alatt, és ez folytatódott befejeződése után is.

A gazdaságban megvalósítandó „szocializálással” kapcsolták össze a tömegek azt a törekvésüket, hogy a kapitalista termelés fennálló rendszerét, amely őket jogtalanságra, elnyomásra és nélkülözésre ítéli, más rendszerrel cseréljék föl. Olyannal, amelynek révén mindezekről a bajokról megszabadulhatnak, és amely közelíti őket eszményükhöz – a szocializmushoz. Ehhez pedig végre kell hajtani a termelés társadalmosítását, átadva a tőkés vállalatokat a társadalomnak. A termelés háború utáni fölélesztése ugyanerre ösztökölt. A „szocializmus” sikerét a munkások politikai hatalmának – a „Népi Megbízottak Tanácsának” a jelenléte volt hivatott biztosítani. Mindent összevéve ez megegyezett az átalakításnak a „Fináncctőkében” körvonalazott modelljével, annak kezdeti szakaszával.

Ám, noha az NMT egy sor szociális és politikai jellegű döntést hozott, amelyek segítették a békés életre való áttérést, javították a dolgozó emberek helyzetét, kiszélesítve politikai jogait és lehetőségeit, a „szocializáció ügye” nem haladt előre. Hiányzott hozzá a megvalósításához elengedhetetlen politikai akarat. Emiatt már 1918 végén a vállalatok társadalmosítását követelő tömegmozdulásokra került sor. A munkás- és katonatanácsok össznémet konferenciája haladéktalan lépéseket követelt a „szocializálás” érdekében, tavasszal pedig a követelések hevesebbé váltak. 1919 márciusában a nemzetgyűlés elfogadta a „Törvény a szocializációról” című jogalkotást, amely az államot fölhatalmazta arra, hogy az állam az erre alkalmas gazdasági vállalkozásokat méltányos kártalanítás ellenében társadalmi tulajdonúvá tegye, sürgős szükség esetén pedig vegye irányítása alá a termelést és a termékek értékesítését, a társadalmi érdekből kiindulva. Erre támaszkodva ilyen értelmű törvények születtek a szénbányászatra és a vegyiparra, valamint a villamosenergia-ágazatra vonatkoztatva. 1919 augusztusában a magánvállalatok társadalmi tulajdonba vételének joga bekerült a Weimari Köztársaság alkotmányába is. Ám ezáltal a törvény egyszersmind elvágta annak az útját is, hogy érvényesítsék Hilferding modelljét, amely előírta a bányászat, a vegyipar, az energetika, a kohászat és a fémfeldolgozás társadalmosítását (és nem csupán szabályozását), törvények által nem korlátozva, a politikai hatalom erejére támaszkodva.

Ám a gyakorlatban ez a korlátozott „szocializáció” sem valósult meg. Létrehoztak egy „Szocializációs Bizottságot”, de ez sem mozdította el az ügyet a holtpontról, majd meg is szűntették. A hatalom sáncaiban lévő szociáldemokraták nem valósították meg a tömegek követelését, noha a probléma továbbra is életfontosságú volt, a tervezeteket élénken vitatták.

⁴⁴ Cunow életpályájáról (1862–1936) lásd az Évkönyv 1987. évi kötetében Vadász Sándor írását.

Különösen sürgették a dolgot 1920 tavaszának az eseményei, amikor a helyzet az országban a végsőig kiéleződött: a katonai vezetés megpróbálta visszafordítani az ország demokratikus fejlődését, a tábornoki puccsot pedig csak az ország történetileg első országos politikai sztrájkja tudta megtörni, amelyben az alkalmazottak is részt vettek. A sztrájk beszüntetésének feltételéül pedig a bányászat, és az villamosenergia-ipar azonnali szocializációját szabták. Ez viharos jelleget kölcsönzött a „szocializáció” körül zajló vitáknak. Visszaállították a Szocializációs Bizottságot is. Még a burzsoá körök is megpróbálták a „szocializáció” cégére alatt „tenni rendbe” a gazdaságot. Hilferding tevékenyen védelmezte a „szocializáció” megvalósítását. Ismételten bírálta a hatalomban részt vevő szociáldemokrata vezetőket azért, hogy a politikai hatalomnak azt a részét, amelynek a birtokában voltak, nem használták föl azonnal a „szocializáció” megvalósítására az ipar legfőbb ágazataiban. Mint korábban is, határozottan elutasította azt, hogy ezzel a kapitalizmuson belüli általános tervgazdálkodás jelszavát állítsák szembe, amelyet megvalósíthatatlannak tartott. Egyszersmind igyekezett a gyakorlatba átültetni a „Finánciókban” általa fölvázolt „szocializációs” modellt, szem előtt tartva azt, hogy az országban az előtérben első számú feladatként a termelés színvonalának az emelése áll. Ezért figyelemmel volt arra, hogyan segítheti a „szocializáció” ennek a feladatnak a megoldását, minthogy tudta: Németországban és Nyugat-Európában a munkások nem támogatnak olyan rendszabályokat, amelyek csökkentenék megszokott, normális viszonyok között kialakult életszínvonalukat.

*

J. NAGY LÁSZLÓ

Demokratikus tömegmozgalmak az arab országokban

„Miből kerekedik a zendülés? Semmiből és mindenből. Lassacskán fejlesztett villamosságból, hirtelen felcsapó lángból, kóborló erőkből, kósza szellőből. Ennek a szellőnek gondolkodó elmék, álmódzó fák, szenvedő lelkek, égető szenvedélyek, kiáltó nyomorúságok akadnak az útjába. Magával sodorja őket.

Mi sem rendkívülibb, mint a zendülés kezdetének nyüzsgése. Minden egyszerre robban mindenütt...Mint derült égből a villámcsapás. Emitt a felkelés jellege összeesküvés, amott rögtönzésnek látszik.”

Victor Hugo: A nyomorultak. (Az 1832. június 5. c. fejezet)

A neves francia írótól vett idézetet azért választottam mottóul, mert jól érzékelteti a Tunéziából elindult demokratikus népmozgalom, az „arab tavasz” kiváltotta első reakciók lélektanát. Megdőbbsen a világ, és rácsodálkozott az eseményekre.⁴⁵

⁴⁵ Az Évkönyv 2013. évi kötetében „Afrikai tavasz” összefoglaló cím alatt közöltük Perry

A nagy nemzetközi tekintélynek örvendő think tankek, a túlmediatizált „szakértő” politológusok, no és természetesen a politikusok csődöt mondtak. Kétségtelen, hogy az arab országokban eddig nem látott, példa nélküli események történtek, a történelemformáló tüntetéseket se élcsapat, se szervezet, se vezető, még csak világos ideológia sem irányította. S ez a demokratikus tömegmozgalom a térség egyetlen országát sem kerülte el. Formái, lefolyása, társadalmi-politikai hatása, eredményei viszont nem mindenhol azonosak.

Egyes országokban (Marokkó, Algéria, Jordánia) gyorsan reagált a vezetés, és szociális intézkedéseket hozott és/vagy jelentős politikai reformokat vezetett be. Marokkóban pl. referendumon erősítették meg az új politikai rendszert, az alkotmányos monarchiát. Máshol (Bahrein) kíméletlenül leverték a tüntetéseket, vagy polgárháború robbant ki (Líbia, Szíria), illetve ahhoz közeli helyzet alakult ki (Jemen). Bahreint és Szaúd-Arábiát kivéve az Öböl menti olajmonarchiákban nem volt komoly tömegmozgalom, a „tavasz” szele alig érintette meg őket. Az esetleges lázongásnak gyorsan elejét vették azzal, hogy a szó szoros értelmében pénzt osztottak, minden állampolgár több ezer dollárt kapott. Irak, Libanon és a Palesztin Területek helyzete speciális, náluk a demokratizálás már hosszabb ideje napirenden van.

Várható volt-e ilyen elemi erejű robbanás? A helyi politikusok és a térségben gazdaságilag és természetesen politikailag is érdekelt hatalmak nem tudtak elképzelni ilyen nagy horderejű és gyors változást. Számukra a biztonság volt az elsődleges, s ezt a diktátoroktól megkapták. Úgy gondolták, hogy – a korábbi kisebb-nagyobb zendülésekhez, „kenyérlázadásokhoz” hasonlóan – a szokásos módon, erőszakot alkalmazva s némi engedményt téve a probléma megoldható. A francia külügyminiszter, Michèle Alliot-Marie 2011. január 11-én, három nappal a tunéziai elnök, Ben Ali, bukása és távozása előtt, a Képviselőházban még azt javasolta, hogy „a problémát biztonsági erőink világszerte elismert szaktudásuk felhasználásával rendezzék”.⁴⁶

A „szakértő” politológusok téves következtetéseit is az okozta, hogy kizárólag a hatalmon lévő politikusok és a megtűrt vagy emigrációba kényszerített ellenzéki személyek, csoportok nyilatkozataira alapozták a véleményüket. Meg kell azonban azt is jegyezni, maguk a résztvevők sem gondolták, hogy idáig „fajlulnak” az események. Egyedül a valóságos társadalommal foglalkozó, gyakran a terepen dolgozó szociológusok mutattak rá a mélyben vibráló, morajló feszültségekre, amelyek magukban hordozták a társadalmi-politikai robbanást. Vagyis ahogyan a tunéziai társadalomtudós és emberjogi aktivista, Szadri Kiari fogalmazott: „a tunéziai forradalom nem a semmiből keletkezett”.⁴⁷

A politikai döntéshozókat és a társadalomtudósok jelentős részét is főként az

Anderson, illetve Eric Hobsbawm erről szóló tanulmányainak egy-egy részletét. J. Nagy László írása az azóta lezajlott eseményekre is kiterjedő elemzést nyújt a folyamatról. (A szerk.)

⁴⁶ Idézi: Laurent Bouelli – Elvis Potis: Mme Michèle Alliot-Marie emportée par la foule. *Le Monde diplomatique*, 2011. március.

⁴⁷ La Révolution tunisienne ne vient pas de nulle part. Entretien. *Politique africaine*, 2011. 1. sz. 23-34. o.

zavarta a tisztánlátásban, hogy már jó ideje, de különösen 2001. szeptember 11. óta egyetlen jelenségre koncentráltak: az iszlám integrizmusra, a szélsőséges politikai iszlamistákra. Szinte kizárólag ezen a jelenségen keresztül szemlélték az arab-izlám világot. Ettől a szemlélettől sokan mindmáig nem szabadultak meg. Az események magyarázatát, de legalábbis egyik fő okát az iszlámban keresik. Ezt még erősíteni is látszanak a jelenlegi fejlemények: az iszlamista pártok előretörése és győzelme a választásokon Egyiptomban és Tunéziában, illetve az, hogy a legbékésebbnek mondható átmenet országában, Tunéziában minden bizonynyal politikai indíttatású gyilkosság történt 2013. február 6-án. Az áldozat, Sakri Belajid egy kis baloldali tömörülés vezetője, a laicitás élharcosa, régi polgárjogi aktivista volt. Ezeknek a fejleményeknek a hatására sokan már el is temették ezeket a tömegmozgalomnak a demokratikus jellegét, s „arab térről” kezdtek beszélni. Ezzel a gyorsan terjedő véleménnyel viszont kimondatlanul is Huntington „civilizációk összecsapása” néven elhíresült teóriáját erősítik, és ezzel félelmet keltenek. Megfeledkeznek arról a tényről, szinte már banalitásról, hogy a Koránnak is többféle olvasata van s, hogy ezeknek a társadalmaknak a mozgását, dinamikáját nem kizárólag az iszlám absztrakt elvei határozzák meg.

A tudományos és társadalmi-politikai közgondolkodásban két világot állítottak szembe egymással: egy, még a 19. században konstruált, elképzelt Keletet egy ugyanígy a képzeletben élő, idő és tér felett álló, követendő örök ideállal, a Nyugattal. (Gyakran még ma is ez történik.) Az iszlám volt az alfája és omegája mindannak, ami történt vagy történni fog az arab világban. El sem tudták képzelni, hogy lehetséges más politikai horizont is, mint a laikus diktatúra vagy az iszlám teokrácia. A fejlett, demokratikusnak mondott világ az előbbi fogadta el és támogatta. Amint valami más bukkant fel vagy történt, lerombolva az eddig uralkodó sztereotípiákat, a „szakértők” zavarukban a posztiszlamista jelzőt vették elő, hogy meghatározzák a jelenleg zajló folyamatot. Ezzel egyrészt azt állítják, hogy minden korábbi társadalmi mozgalom csak iszlamista lehetett. Másrészt azt is feltételezik, hogy az iszlamisták célja mindenhol és mindig a teokratikus állam megteremtése. Teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy az iszlamisták is elvekben és nem végső célban gondolkodnak, számukra sem a szövegek betűje, hanem a szelleme a meghatározó, ahogyan a mindenkori erőviszonyok kontextusában értelmezik. Ebből következik az is, hogy nem kényszerítő erejű szabályokat akarnak ráoktrojálni a társadalomra.

Az események okozta meglepetés alól az iszlamisták sem kivételek. Mind a Muzulmán Testvérek Szervezete, mind a tunéziai Ennahda korábban ugyanúgy próbáltak alkalmazkodni az autoriter rezsimekhez, mint a külvilág. Ha vitatták, bírálták vagy akár támadták is a rendszert, a nyílt konfrontációt kerülték vele, meg akarták őrizni (vagy megszerezni) a legalitás nyújtotta lehetőségeket. Mivel autoriter társadalomban szocializálódtak, a fennmaradás érdekében a kompromisszumot keresték, vállalva azt a vádat is, hogy alkut kötöttek a hatalommal. A közvélemény azonban ezt a politikai magatartást nem ítélte el. Ez azzal magyarázható, hogy az iszlamisták az általuk létrehozott szociális, kulturális és hitéleti

intézményeken, kórházon, iskolán, mecseten keresztül beágyazódtak a társadalomba. Közben ügyeltek arra is, hogy intézményeik ne tűnjenek párhuzamos hatalomnak, ne politizáljanak. A kiélezett tüntetések spontaneitása úgy meglepte őket, hogy nem mertek azonnal a hatalommal konfrontálódók mellé állni, a korábbi időszakban történt szocializációjukból eredő reflexeik szerint cselekedtek.⁴⁸

De mi is történt? Hogyan indult az „arab tavasz”? 2010. december 17-én egy közép-tunéziai városban, Szidi Buzidban egy fiatal utcai árus, Mohamed Buazizi elkeseredésében, önérzetében mélyen megsértve felgyújtotta magát. A fiatalembernek a mozgó árudáját (hordozható, összecsatolható asztalát) elkobozták, szerrinte jogtalanul. Ez ügyben akart panaszt tenni a hatóságoknál, de nem hallgatták meg. Ezután követte el a tettet.

A csempészekkel is rendszerint kapcsolatot tartó mozgóárusok az informális szektor jelentős hányadát teszik ki. Tunéziában ez a szektor adja a gazdaság egyharmadát. Az arány a többi arab országban is hasonló vagy még nagyobb.⁴⁹ A súlyos égési sebeket szenvedett fiatal december 28-án meglátogatta Ben Ali elnök is, majd fogadta a családot, leváltotta a körzet kormányzóját. Ekkor azonban a tüntetések már áttértek a fővárosra is, miután pedig a fiatalember január 9-én belehalt a sérüléseibe, a tüntetések és sztrájkok általánossá váltak az ország valamennyi városában. A legnagyobb tömeg Tuniszban vonult az utcára. Miután sem a hadsereg – s ami döntőnek bizonyult –, sem a biztonsági erők nem álltak ki mellette, az elnök elhagyta az országot. Ez szinte példátlan eset az arab országok történetében. Egyszer fordult elő: Szíriában Adib Sisakli elnök 1954 februárjában a tömegtüntetések és az akkor még csak szerveződő hadsereg egy részének nyomására lemondott, és külföldre távozott.

A tunéziai események detonátorként hatottak. Egyiptomban is tüntetések robbantak ki, s ezek következményeként február 12-én Hoszni Mubarak elnök lemondott. Ebben a két országban halálos áldozatokat követelő rendkívül heves összecsapásokon keresztül ugyan, de nem polgárháború útján teremtődött meg a demokratikus átmenet *lehetősége*; az események itt zajlottak a „legbékésebben”, és úgy tűnik, hogy a legeredményesebben is. Ennek történelmi gyökerei is vannak.

Mindkét országban már a 19. század első felében mélyreható és komoly eredményeket felmutató modernizációs folyamatot indítottak el az uralkodók. Ezt a folyamatot az európai hatalmak – elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország – beavatkozása kényszerítette ki, majd érdekeiknek megfelelően már fékeztek vagy le is állították.

Egyiptomban Napóleon expedíciója és az azt követő francia jelenlét volt a folyamat elindítója. Mohamed Ali egyiptomi uralkodónak a hazai, nemzeti ér-

⁴⁸ Nicolas Dot-Pouillard: Les révolutions arabes entre césures et remembrances: tiers-mondisme, question palestinienne et utopies chiliastiques. *L'Année du Maghreb*, VII. 2012, 51-57. o. Paris: CNRS Editions, 2012.

⁴⁹ M. B. Ayari – V. Geiszer – A. Krefa: Chronique d'une révolution (presque) annoncée. *L'Année du Maghreb*. VI. 2011. Paris: CNRS Editions, 2011. 264. o.

dekeknek prioritást biztosító, a nemzetközi életben mind Isztambullal, mind az európai hatalmakkal szemben szuverén álláspontot képviselő modernizációs politikája olyan sikeresnek bizonyult, hogy az európai hatalmak (a „nemzetközi közösség”) fegyveres fenyegetéssel állították le. Az eredmények, ha nem teljesedhettek is ki, de beépültek az egyiptomi társadalomba és a nemzeti tudatba, és továbbfejlődtek. Megerősödött a nemzeti érzés, gyökeret eresztettek az európai politikai kultúra elemei, pártok, szakszervezetek alakultak a liberális, a szocialista és a politikai iszlám eszmék mentén, s mindegyikük alkalmazta a politikai harc sokféle formáját, módszerét (sztrájk, tüntetés, petíciók stb.). Modern alkotmányt fogadtak el, parlamentet hoztak létre, választásokat tartottak. Elsősorban a nagyvárosokban élénk politikai és kulturális élet alakult ki az egyiptomiak által „liberálisnak” nevezett korszakban, 1919 és 1952 között. Ezt a sokszínűséget az 1952-t követő időszak pánarab nacionalizmusa, illetve Anvar Szadat és Hoszni Mubarak autoriter liberalizmusa elnyomta, de mint az események bizonyítják, megsemmisíteni nem tudta. A modernizációs folyamat eredményeként megerősödött, és a politikai élet állandó tényezőjévé vált a „laikus”, liberális „európai” irányzat. Vele párhuzamosan erős befolyást és tekintélyt vívott ki magának az iszlamistának nevezhető irányzat (a Muzulmán Testvérek Szervezete), amely egyaránt befogadta a mérsékelteteket és a radikálisokat, a szalafistákat.

Az elmúlt évtizedek liberális gazdaságpolitikája (infitah) növelte az egyenlőtlenséget, és élezte a társadalmi-politikai feszültséget. Az ennek a gazdaságpolitikának köszönhetően formálódó „középosztály” (ha egyáltalán létezik ez a társadalmi réteg egy olyan artikulálatlan társadalomban, mint az egyiptomi vagy a hozzá hasonló struktúrájú országok) a korábbi évek válsága következtében kritikus szociális helyzetbe került. A bémunkások és az alkalmazottak a privatizáció negatív következményeit (munkahelyek megszűnése stb.) szenvedték el. Ez a kritikus helyzet hívott életre független, a még Gamal Abdel Nasszer által létrehozott hivatalos államiakkal szembenálló szakszervezeteket, és szervezett sztrájkokat.

2006 és 2010 között, amikor az infláció megsokszorozódott, hallatlanul sok sztrájk robbant ki. Közülük több is sikerrel végződött (béremelés, elbocsátottak visszavétele). 2010-ben már minden napra legalább három szociális jellegű konfliktus jutott. A társadalmi elégedetlenség központja a 20 ezer alkalmazottat foglalkoztató textilipari központ, a Deltában található Maholla volt. Itt hirdették meg 2008. április 6-án „a harag napját”, amely egy országos sztrájk és tüntetéssorozat kezdete lett volna. Itt már az internetet is használták mint mozgósító, szervező eszközt. A brutális rendőri beavatkozás sikertelenné tette a sztrájkot, ám a halálos áldozatokat is követelő összecsapások mély nyomot hagytak nemcsak a résztvevőkben, akik között nagyon sok volt a fiatal és a nő, hanem az egyiptomi társadalomban is annak ellenére, hogy maga a sztrájk lokális maradt.⁵⁰

Ezek a helyi szociális mozgalmak egyesültek nagyrészt spontán – mindenestre nem egy központból irányított – módon 2011 januárjában a Tahrir téren,

⁵⁰ Françoise Clément – Marie Dubac – Omar El Shafei: La rôle des mobilisations des travailleurs et du mouvement syndical dans la chute de Moubarak. *Mouvements*, 2011. 2. sz. 69-78. o.

s kényszerítették ki Mubarak lemondását. A tömeget nem igazán a munkásság adta, főleg nem szervezett osztagai, hanem a munkanélküliek (köztük sok diplomás), a marginális rétegek (utcai árusok, alkalmi munkások, hordárok), az „utca gyermekei” (egyedül Kairóban több mint félmillió ember) és a nagyszámú kétes elem, amelyet korábban a rendőrség használt fel provokátorként.⁵¹

Az iszlamisták hallgattak, először hivatalosan csak 2011. február 5-én nyilatkoztak. Kijelentették, hogy „a hatalom forrása a nép”, illetve hogy nem akarnak iszlám államot, hanem olyan „iszlámra hivatkozó demokratikus polgári államot, amelyben a hatalom forrása és a szuverenitás letéteményese is a nép.” Májusra azonban megváltozott a véleményük, kijelentették: „a január 25-i forradalom isten műve s nem az embereké.” Ezután már ellenállhatatlanul törtek előre, megnyerték a parlamenti és az elnökválasztást, nem kis részben a velük szembenálló, nagyon jelentős, 40-45%-ot képviselő, nagyon heterogén, de laikusnak mondható erők szétforgácsoltágának köszönhetően. A 2012-ben megválasztott Murszi elnöknek sikerült a hadsereg képviselőit is félreállítania.

A 2012 decemberében elfogadott alkotmány „iszlám hivatkozású civil államról” szól, ahol a saria elvei jelentik a jog fő forrását. Ez a cikkely teljesen meg egyezik a korábbi alkotmányával. Ugyanúgy tehát, mint korábban, benne van az iszlamizáció lehetősége. Akkor a diktátor állta ennek útját, ma pedig éppen a demokratizálódás, a „tavasz” eredményeként felszínre törő és megnyilvánuló antiiszlamista erők lehetnek képesek erre. A hatalmon lévők is érzékelik a változást, s nem teokratikus államban gondolkodnak. Khairat al Saber mérnök, a Muzulmán Testvérek Szervezete vezetőségének egyik tagja és ideológusa, korábban nasszerista szocialista a következőképpen határozta meg a céljukat: „az iszlámra hivatkozó egyiptomi nemzet felépítése és újjáteremtése. Ennek első lépése a muzulmán *individuum* (kiemelés tőlem – JNL) megteremtése.”⁵² Nincs viszont szó az ummáról, a határokon átnyúló iszlám közösségről, amely pedig korábban minden iszlám mozgalom elsőrendű hivatkozási pontja volt. A mai tömegmozgalomban az iszlamisták nemzetállami keretek között gondolkodnak, ezt az államot akarják megreformálni és megerősíteni, s ekként tartozni az ummához.

Tunéziában az váltotta ki a modernizációs folyamat elindítását, hogy a franciák 1830-ban elkezdték Algéria katonai meghódítását. Az egymást követő uralkodók mélyreható reformokat vezettek be, hogy korszerűvé tegyék a tunéziai társadalmat, s nem a múltba forduló, az iszlámba burkolózó görcsös védekezést választották. Katonai-műszaki főiskolát alapítottak; 1847-ben – hét évvel megelőzve Franciaországot – eltörölték a rabszolgaságot; 1861-ben, elsőként az arab-iszlám világban európai mintájú alkotmányt fogadtak el, amely szétválasztotta a politikai és vallási hatalmat. 1875-ben létrehozták a kor szellemének minden tekintetben megfelelő elitképzőt, a Szadiki Kollégiumot. Kialakult egy világi értelmiség,

⁵¹ Said Okasah: La Révolution du 25 janvier: forces révolutionnaires, forces réactionnaires. *Les Cahiers d'Orient*, 2012. (108. sz.) 47-67. o. A szerző az Al Ahram c. lap stratégiai kutatóintézetének a munkatársa.

⁵² Entretien avec Khairat al-Shaber. *Politique internationale*, 138. sz. (2012/13 tél) 187. o.

amely nem tagadta meg sajátos iszlám jellegét, de nem is bújta mögéje, nyitott maradt. Ezt a laicizáló modernizációs folyamatot mintegy betetőzték Tunézia első elnökének, Habib Burgibának az intézkedései az 1950-es évek második felében: jogi egyenlőséget, választójogot biztosított a nőknek, eltörölte a poligámiát stb.

Egyedi, markáns jelensége a tunéziai politikai életnek az erős, világi jellegű, nagyon kombattáns, „osztályharcos” (bár nem kommunista irányítású) szakszervezeti mozgalom. Az első nemzeti szakszervezet 1924-ben alakult, többször betiltották, de mindannyiszor újjáalakult, s még a független Tunéziában is csak ideig-óráig sikerült szervilissé tenni.

Mindezek következtében az iszlámnak a legutóbbi időkig nem - vagy alig - volt befolyása a politikai harcban. Csak akkor került előtérbe és nyer teret, amikor a függetlenség kivívásában megtestesülő nacionalista hullám kifulladásra jutott. A vezető diktátorra válik, már nem képes mozgósító perspektívát nyújtani, s így a nemzet, a haza (watan) helyett – mint védekező szerveződés – marad az umma, az iszlám hívők határokön átnyúló közössége. Amikor 1987-ben Ben Ali átveszi a hatalmat Burgibától, akkor felvillan egy többpárti politikai rendszer lehetősége. A pártok sorában ekkor jelenik meg az iszlám mozgalom, amely ekkor még kijelenti, hogy nem iszlám állam megteremtése a célja. Ám két évvel később, a választásokon Ennahda (Újjászületés) néven párttá alakul, és az algériai szélsőséges iszlamista párt, az Iszlám Üdvfront sikereinek⁵³ hatására már kijelenti, hogy az iráni modellt akarja megteremteni Tunéziában. A közvélemény elítéli ezt a „pálfordulást”, Ben Ali pedig kijelenti: „vallási párt számára nincs hely a tunéziai társadalomban”. (Ezt az alkotmány is rögzíti.) Ezt követően elkezdődik az illegalitásba vonult iszlamista kíméletlen üldözése, több mint ezret tartóztatnak le és börtönöznek be, köztük Ganusit, az Ennahda jelenlegi vezetőjét is.

Az ezredforduló éveitől azonban mind a hatalom, mind az Ennahda részéről számos kapcsolatfelvétel történt. Ezek eredményeként a párt már nem követelte Ben Ali távozását, és Ganusi sem rejtette véka alá, hogy vissza akar térni hazája politikai életébe. Sőt 2002-ben „marokkói típusú” átmenetre szólított fel, amelyben egy erős elnök és a parlamentben is jelenlévő, demokratikusan választott iszlamista ellenzék békésen együtt élhet.⁵⁴

Amikor a „tavasz” elkezdődött, sem az iszlamista, sem a szakszervezet nem volt a kezdeményezők között, ám mindketten nagyon gyorsan bekapcsolódtak a politikai küzdelembe. A szakszervezet a legszervezettebb erőként tudott megjelenni és valóságos ellensúlyt jelenteni az iszlamistaikkal szemben. Nem így Egyiptomban, ahol semmilyen nagy befolyású szervezett erő nem áll szemben a Muzulmán Testvérek Szervezetével. Az arab országok viszonylatában nagyon erős civil mozgalom azonban erős ellenállást tanúsított az iszlamizáló törekvésekkel szemben, nem is eredménytelenül. Az új alkotmány preambuluma készítő

⁵³ A választásokon többséget szerzett, és elkezdte az iszlám állam építését. A hadsereg azonban 1992-ben véget vetett a kísérletnek. Ezt követően az iszlamista fegyveres harcot kezdeményeztek, amely egy évtizedig tartott, s mintegy százezer áldozatot követelt.

⁵⁴ Nicolas Dot-Pouillard, im.

bizottság hosszú viták után olyan cikkelyt fogadott el, amely szövegszerűen is rögzíti az állam civil jellegét: „Tunézia civil állam, amely a független állampolgárság (citoyenneté) elvein, a népakaraton és a törvény primátusán nyugszik”. A preambulumnak részét képezi az emberi jogok egyetemes chartája, „azzal a felhívéssel, hogy összhangban kell lennie a tunéziai nép kulturális sajátosságaival”.⁵⁵ A küzdelem ez után ezeknek az elveknek a társadalmasításáért, a gyakorlatba történő átültetéséért folyik. A harc kimenetele itt dől majd el.

Jemenben is 2011 elején kezdődtek a nagyszámú női és fiatal mozgósító tömegtüntetések, amelyekkel szemben Mohamed Szaleh elnök és hívei mind erőszakosabban léptek fel. Kiújultak a törzsi ellentétek, Délben a szunnyadó szeparatista erők éledtek újjá s fordultak szembe az 1990-ben a globális geopolitikai átrendeződés következményeként hirtelen történt egyesüléskor elnökké lett Szalehhez. (A szocialista orientációjú Dél 1994-ben még megpróbált elszakadni a konzervatív Északról, de a kísérletet leverték.)

Szaleh elnök távozásáig – amit az Öböl Menti Együttműködési Tanács és az Egyesült Államok kényszerített ki – és az eddigi helyettesből lett új államfő, Manszur el Hadi 2012. februári megválasztásáig a hadsereg és a rendőrség is nagyon megosztott volt. Egyes egységek lojálisak maradtak a hatalomhoz, mások viszont az ellenzék mellé álltak, s ha nem is támogatták egyértelműen, mindenesetre védelmezték a hatalompártiak atrocitásaival szemben. Az új elnöknek sikerült csillapítania a megosztottságot mind az erőszakos szervezetekben, mind a lakosságon belül, valamint Észak és Dél között, de megszüntetni nem. A megosztottság bármelyik pillanatban éles formát ölthet, a demokratikus átmenet nagyon labilis, a polgárháború veszélye nem szűnt meg teljesen.

Líbiában külső beavatkozás vetett véget (de meddig?) a polgárháborúnak. Ebben az igen jó minőségű olajban gazdag országban az arab világ legkiszámíthatatlanabb diktátora uralkodott. Az első tüntetésekre 2011. február 15-én került sor, s ezek – a hatalom kegyetlenségeire való reakcióként – nagyon gyorsan fegyveres összecsapásokba torkollottak. A felkelők február végére már a hatalmukba kerítették Bengazit, az ország második legnagyobb városát, a korábbi Kirenaika tartomány fővárosát, amely mindig is ellenzékben volt a másik fontos alkotóelemmel, Tripolitániával, s egyben Líbia fővárosával, Tripolival. Ezt a két hajdani ottomán vilajetet és a harmadik, déli Fezzant előbb az olasz gyarmatosítók egyesítették Líbia néven 1934-ben, majd a második világháború után ugyanebből a három tartományból jött létre ENSZ-döntéssel, de brit-amerikai sugallatra a független Líbiai Királyság 1951-ben. Ezt a monarchiát döntötte meg a Moammer Kadhafi vezette nasszerista tisztis csoport 1969-ben. Az új vezető a beduin törzsi hagyományokra és a Korán egyedi interpretációjára (Zöld Könyv) épülő, utópikusnak sem nevezhető, valójában inkább csak az ő eszoterikus gondolatvilágában létező, a közvetlen demokrácia elemeit is tartalmazó politikai rendszert hozott létre. Ebben a „tömegtársadalomban” (dzsamahirija) nem volt sem „civil társada-

⁵⁵ *La Presse* (Tunisz), 2013. március 30. A kulturális sajátosság nyilván az iszlámra vonatkozik, de ez megtalálható az 1959-es alkotmányban is.

lom”, sem hivatalos „kormányzati társadalom”, ezek nyugati találmányok. Egész Líbia egy „civil társadalom” – fejtegette 2011. január 28-i tv-beszédében. Ebben a társadalomban tehát vezető sincs, így értelmetlen azt követelni, hogy mondjon le.⁵⁶

Abszurd logikája teljesen figyelmen kívül hagyta a valóságot, s ez meg is pecsételte a sorsát. A legérdekeltebbek, a britek és a franciák rendkívüli aktivitásának köszönhetően egy ENSZ BT-határozat lehetővé tette a „humanitárius intervenciót”. E mögött a döntés mögött azonban mindenki számára nyilvánvalóan ott „folyik a köölaj”. Líbiában nemcsak az iszlamizált társadalom megvalósítása zajlik annak ellenére, hogy a választásokon a kimondottan iszlamista pártok nagyon gyengén szerepeltek, hanem ezzel egy időben folyamatban van az ország alkotóelemekre bomlása is. A központi hatalom ugyanis a fegyveres milíciákkal és a törzsek mentén szerveződő érdekcsoportokkal szemben szinte tehetetlen. A „líbiai tavaszt” fenyegető egyik igen komoly regionális veszély már érzékelhető: a fegyverek és az iszlamisták (és a zsoldosok) délre vonultak a Szaharába, s ha nem is szolgáltatnak közvetlen okot, jelenlétükkel aktivizálták Maliban az iszlamistákat és a tuaregeket.

Szíria különleges helyzetben van. A „tavaszi gondolatok”, törekvések s az azokat kiváltó okok (elsősorban a diktatórikus vezetés) itt is jelen vannak. Ám mindaz, ami ma Szíriában történik, inkább része a hatalmi vetélkedésnek, „a nagy játszmának”, ahogyan Kipling nevezte, mint az ország demokratikus megújulásának. Az igen elterjedt leegyszerűsítő véleménnyel ellentétben nem csupán az orosz támogatás miatt tudja még tartani magát az Asszad-rezsim. Ennek oka a szíriai történelemben is gyökerezik.

Az első világháború után a francia mandátori hatalom Szíriát felekezeti alapon öt, illetve négy államra osztotta: Damaszkusz, Aleppo, Druz Dzsebel, Alavita. Az ötödiket, Libanont Párizs 1920-ban önállóvá tette. Ezt a szíriai nacionalisták nem fogadták el, és minden módon tiltakoztak ellene, míg végül 1925-ben a franciák is eltörölték. A második világháború alatt függetlenné vált Szíriát évekig nagyfokú belpolitikai labilitás jellemezte, gyakoriak voltak a katonai puccsok. Sisakli diktátor (1949-1954) teremtette meg és stabilizálta mind intézményes, mind ideológiai szempontból a mai Szíria alapjait: a politikai konfesszionalizmust (18 hivatalos vallás van az országban) éppúgy, mint az iszlamizmust elvetette (a Muzulmán Testvérek szervezetét betiltotta), a vallási és regionális megosztottságon felülemelkedő szíriaiságot állította a középpontba, megerősítette az állami szektort, ütőképes hadsereget szervezett (az arab országok közül elsőként kötött fegyverüzletet egy kelet-európai országgal, Csehszlovákiával 1954-ben), külpolitikájában a pozitív semlegességet vallotta. A mai szíriai vezetés politikáját is ez az örökség határozza meg: a megosztottság – vagy felosztás⁵⁷ – a szíriai politikai elit, de az értelmiség és a lakosság többségének a tudatában is nagyon negatív,

⁵⁶ Ali Bensâd: *Changement social et contestation en Lybie. Politique africaine*, 2012. 1. sz. 5. o.

⁵⁷ Egyes nyugati – elsősorban brit – lapok már az 1916-os Sykes-Picot felosztásra emlékeztető megegyezés lehetőségét emlegették.

a nemzetet megosztó és idegen hatalmaknak kiszolgáltató elemként van jelen. Milyen politikai rendszert akar a nagyon heterogén, összetételében is gyakran változó s egyre iszlamizálódó ellenzék? Ezt nem ismerjük pontosan, kivéve a radikális iszlamistákét (iszlám állam), amelyet a külföldre dezertáló főtisztok és politikusok viszont nem akarnak. A kibontakozás útja lehetne a hatalom és az ellenzék dialógusa. Hogy ez a mai napig nem jött létre, abban nem kizárólag az elnök a hibás, hanem legalább ennyire az ellenzék is, amely mögött ott áll Katar, Szaúd-Arábia és az El Dzsazair TV. A két konzervatív – és gazdag – arab állam kitartóan követeli a „nemzetközi közösség” fegyveres beavatkozását – egyelőre eredménytelenül. Azt viszont elérte, hogy az Arab Ligából kizárják Szíriát, illetve a helyét az ellenzék foglalja el.

A rendszer megdöntése és az ellenzék hatalomra jutása megváltoztatná a Közel-Kelet politikai térképét, ám nem biztos, hogy nyugodtabbá tenné. Az viszont egészen biztos, hogy Irán meggyengülne. Egyáltalán nem kizárt, hogy a nyugati hatalmak lépéseit ez vezérli, s nem az emberi jogok helyzete Szíriában.

A Közel-Kelet, de az egész arab térség, rendkívül érzékeny régió, ezért semmi meglepő nincs abban, hogy a nagyhatalmak nyílt vagy burkolt beavatkozása tetten érhető. Ebből azonban nem következik az, hogy a „tavasz” elindítását is kívülről vezényelték. Ám az is tény, hogy a Kelet-Európában oly sikeres (Szerbia 2000, Grúzia 2003, Ukrajna 2006 stb.) nem erőszakos, „színes, virágos forradalmak” külső „háttérintézményei” már az arab országokban is megjelentek, s a tömegek internetes mozgósításában nem kis szerepet játszottak. Ennek, a nem erőszakos ellenállás ideológiájának és alkalmazásának a terjesztésére hoztak létre Milosevics bukása után, 2004-ben Belgrádban amerikai intézmények és egyéb alapítványok (pl. Soros) támogatásával egy „kiképzőközpontot”, amelynek több hetes tréningjén egyiptomi és tunéziai fiatalok vettek részt.⁵⁸ Ezeknek a „demokráciaterjesztő” intézményeknek a szerepét egyáltalán nem kell eltúlozni (összeesküvéseket gyártani), bár a „tavasz” indulásakor nagyon aktívak voltak és naivak, azt hitték, hogy Kelet-Európában vannak. Az események azonban gyorsan elsodorták őket.⁵⁹

Izrael, az Egyesült Államok és az Európai Unió is óvatos optimizmussal fogadták az eseményeket. A demokratikus tömegmozgalom *Netanjahu* számára kellemtelen meglepetés volt, „politikai és biztonsági földrengésnek” nevezte, mivel demokratikus politikai rendszer megteremtésére képtelennek tartja az arabokat. Az események veszélyeztetik Izrael biztonságát, s ő ebből azt a következtetést vonta le, hogy még erősebben kell védenie a status quot, mert –ahogyan Mashe Arens volt védelmi miniszter mondta– „békét csak diktátorokkal lehet kötni”.⁶⁰

Az *Egyesült Államok* számára igazán az Öböl fontos, a Maghreb kevésbé, illet-

⁵⁸ Ld. A nem erőszakos akciók és stratégiák alkalmazásának központja (Centre for Applied NonViolent Action and Strategies) honlapját: canavasopedia.org

⁵⁹ *La face cachée des révolutions arabes*. (Szerk.: Éric Denécé) Ellipses, Paris, 2012. Különösen 559-414. o.

⁶⁰ Avi Shaim: *Israel, les États-Unis et le printemps arabe. Mouvements*, 2011. 2. sz. 138-139. o.

ve Marokkó megbízható, rendíthetetlen szövetségese. Egyiptommal kapcsolatban is várakozó magatartást tanúsított, bár végül is távozásra szólította fel Mubarakot, és üdvözölte a demokratikus kibontakozást. Ezzel kisebb diplomáciai problémát provokált Szaúd-Arábiával, amelynek uralkodója ezzel az amerikai állásfoglalással veszélyeztetve látta magát.⁶¹

Az *Európai Unió*nak, azon túl, hogy deklarálta a demokratikus erők támogatását, és anyagi segítséget ígért, különösebb elképzelései nincsenek a közte és a változó, átalakuló térség között kialakítandó együttműködésre vonatkozóan. Pedig most végre itt lenne a kedvező alkalom, hogy életet leheljen a kifulladás, szinte már csak papíron létező euro-mediterrán partnerségbe, amelynek egyik, még 1995-ben megfogalmazott célja a társadalmi, kulturális és humán területen folytatandó együttműködés, a civil kezdeményezések támogatása. Itt-ott egyes országok nagyon aktívak, de közös cselekvés, stratégia kialakításáról éppúgy, mint általában a külpolitikában, nem tudnak megállapodni.

Úgy tűnik, hogy a nagyhatalmak elfogadják az iszlamisták győzelmét, az iszlám keretek között megvalósítandó, a korábbinál demokratikusabb politikai rendszert. Kezdetben egyesek – inkább politológusok, mint politikusok – egy „török modell” megvalósulásában reménykedtek. Törökországban Kemal Atatürk idejében – egy rendkívüli időszakban, a győztes függetlenségi háború után – agyon radikális szakítás történt az iszlám (és oszmán) múlttal, s az ennek nyomán átstrukturálódott, már autonóm módon modernizálódott társadalomban jelennek meg iszlám jellegű, ám a politikai rendszer európai eredetű alapjait nem érintő elemek. Az arab országokban egy ilyen radikális szakításnak sem a külső, sem a belső (személyi) feltételei nem adóttak. Mások az iszlám erők és a hadsereg szövetségére épülő pakisztáni modellről beszélnek. Ez sem járható út az arab országokban, hiszen a hadsereget éppen hogy kiszorítják a hatalomból, vagy ő maga sem akar hatalmi tényező lenni (egyelőre?). Közömbös marad, ha anyagi érdekeit (vállalkozásait) biztosítva látja. Vagy éppen az iszlamisták ellen lépett fel, mint tette azt Algériában.

Ugyanakkor a hatalomra került iszlamisták elfogadják a liberális gazdaságpolitika folytatását, amint azt Murszi elnök világosan ki is jelentette. Az iszlamisták arra is ígéretet tettek, hogy külpolitikájukban sem hajtanak végre radikális fordulatot. Ez megnyugtatja a tőkés világ hatalmi központjait. A Nyugat és az iszlamisták között kül- és belpolitikai téren létrejött szövetségnek azonban nagy a kockázata. A liberális gazdaságpolitika növeli a társadalmi egyenlőtlenséget, s ezáltal erősítheti a szélsőségeseket, éppen úgy, mint a külpolitikában a palesztin probléma megoldatlansága s az állandó külföldi beavatkozás vagy annak veszélye. Egyáltalán nem garantálható, hogy az „arab tavasz” eddig elért eredményei stabilizálódnak. Ebből azonban még nem következik az, hogy „télbe fordult” a tavasz.

Először fordult elő, hogy alulról jövő spontán tömegmozgalom bontakozott – sőt robbant – ki az arab országokban. A megfogalmazott jelszavak érintették

⁶¹ Ama Viden: Les États-Unis et le Printemps arabe. *Confluences Méditerranée*, 2011. ősz. 26. o.

a politikai rendszert, s nem jellemezte őket a térségben megszokott antiimperialista hangnem. A tüntetők demokratikus szabadságjogokat követeltek, az emberi méltóság tiszteletben tartását. A tüntetések visszatérő negatív kulcsszava volt a *hagra* (megalázás, megvetés), amelyben a korrupt diktátorok tartották őket. Ez ellen lázadtak, az egyéntől és a nemzettől „elrabolt becsület” visszaszerzéséért.⁶² Úgy is tekinthetünk az „arab tavaszra”, mint a pánarab nacionalizmusnak, a nemzeti szuverenitásért vívott küzdelem időszakának a folytatására, amikor az arab népek azért lázadtak fel, mert a gyarmatosítók nem tartották őket képesnek és méltónak arra, hogy saját maguk intézzék az ügyeiket. Ezt a tömegeket mobilizáló érzést Nasszernek a Csatorna államosításakor elmondott beszéde fejezte ki a legjobban.

Új jelenség ezekben a demokratikus tömegmozgalmakban a nők nagyon aktív, szinte már tömeges részvétele és az internet, illetve a mobiltelefon használata, bár ezek jelentőségét, szerepét eltúlozzák. Elhamarkodott dolog lenne „kyberforradalomról” beszélni az események kapcsán.

A nyugtalanító jelenségek ellenére is vitathatatlan eredményei vannak ezeknek a tömegmozgalmaknak: a diktátorok távoztak, az érintett országokban szabad választásokat tartottak, a demokratikus szabadságjogok teret nyertek. A királyságokban (Jordánia, Marokkó) korlátozták az uralkodók hatalmát s növelték a parlamentét: ezután már ez választja a miniszterelnököt; alkotmánybírásgot hoztak létre, szabadabbá tették a pártok működését.⁶³ Az Öböl menti monarchiákban egyelőre csak beszélnek a reformokról, de a korábbihoz képest már ez is előrelépés. Algériában az 1988-as szociális robbanás óta, de főleg Abdel Aziz Buteflika 1999-ben történt elnökké választását követően valóságos reformfolyamat kezdődött, amelynek eredményeként a többpártrendszer gyökeret eresztett, a sajtó szabad lett, s a nők bevonása a társadalmi-politikai életbe is sikeresnek mondható. A 2012. májusi törvényhozó választásokon a 462 tagú képviselőházba 147 nő került be. A szociális probléma (munkanélküliség, áremelések), amely a 2011. év eleji tüntetések fő oka volt, egyelőre kezelhető, köszönhetően a szénhidrogénexportból származó bevételnek.⁶⁴

Az arab országokon végigsöprő tüntetéshullám viszont a társadalmi-gazdasági szerkezetet nem változtatta meg, a résztvevők maguk ezt nem is akarták, illetve ma sem céljuk. Ez a döntő különbség a kelet-európai változásokhoz képest: itt megváltozott a társadalmi rendszer, kapitalizmus lett, ott egy „szabadabb” kapitalizmust akarnak. A szociális követelések jelen vannak, de egyelőre nem jelentenek meghatározó mozgósító erőt.

A demográfiai helyzet is a változás, a demokratizálódás irányába hat. Az arab családokban az 1970-es években átlagban még 7-8 gyerek született, 2010-ben vi-

⁶² Pierre Vermeren: La dynamique à l'oeuvre dans les pays du Maghreb. *Questions internationales*, 53. sz. (2012) 29. o.

⁶³ François Soudan: Abdallah II – Mohamed V. Deux rois dans la révolution. *Jeune Afrique*, 2633. sz. (2011) 42-45. p.

⁶⁴ Algérie: défis d'avenir. *Afrique-Asie*, 2012. november, 16-47. p.

szont már alig több mint kettő. Kivételt képez Szíria, Egyiptom és a Palesztin Területek, ahol több mint három gyermek jut egy családra. A régi családtípus, ahol az idős tekintély uralkodott, felbomlott vagy felbomlóban van, ami a családban uralkodó despotizmus eltűnését is maga után vonja. Ez a társadalomra is hat, már vitatják vagy el sem fogadják az autoriter tekintélyt, a diktátort. Ezt a folyamatot ösztönözte, mélyítette a társadalom nyitottsága (a globalizáció) és az analfabetizmus nagyon jelentős visszaszorítása is (átlagban 20%-os az írástudatlanság).⁶⁵ Az utóbbi egy-két évtizedben hallatlanul gyorsan nőtt a felsőfokú tanulmányokat végző nők száma. Algériában pl. az egyetemisták több mint 50%-a nő.

Léteznek tehát azok a társadalmi erők, amelyek a „tavasz” ideológiáját fenn tarthatják, képviselhetik, és az iszlám környezetben is megteremthetik egy demokratikusabb társadalmi környezet alapjait. A két éve tartó demokratikus tömegmozgalom ennek a hosszú folyamatnak, egy egész korszaknak a *kezdeteként* fogható fel.

E folyamat megerősödése és kiteljesedése azonban nem csupán az egyes országokban – elsősorban Egyiptomban és Tunéziában – vívott küzdelem kimenetétől függ. Szükséges, hogy az egész térség, sőt a világ is demokratizálódjon. Ezt egyes konzervatív kormányzatú országok (Szaúd-Arábia, Katar), a Nyugat legstabilabb és legerősebb szövetségesei – hátuk mögött a nagy multinacionális vállalatokkal – nem nézik jó szemmel. Mindenesetre a két éve tartó események olyan demokratikus élményként rögzülnek, amelyet ha netán „télle torzul is a tavasz”, kitörölni már nem lehet az emlékezetből. A szakítás és a kontinuitás elemei még nem szilárdultak meg, de már semmi sem lesz olyan, mint előtte volt.

VÁLOGATOTT IRODALOM

Sajtó: La Presse (Tunézia), El Watan (Algéria), Le Monde, Le Monde diplomatique, L'Humanité. A térségre specializálódott magazinok: Afrique-Asie, Jeune Afrique.

SZAKFOLYÓIRATOK KÜLÖNSZÁMAI:

Külügyi Szemle, 2012. 1. sz. Az „arab tavasz”
 Confluences Méditerranée, 2011. tavasz Révoltes arabes: premiers regards, 2011. ősz
 Bouversements stratégiques dans le monde arabe?, 2012. nyár, Egypte, Tunisie: de la rue aux urnes.
 Mouvements, 2011. 2. Printemps arabes
 Politique africaine, 2011. 1. sz. La Tunisie en révolution, 2012. 1. sz. La Libye révolutionnaire,
 Revue française de science politique, 2012. 5-6. sz. Retour sur les situations révolutionnaires arabes.
 Questions internationales, 2012. jan-febr. Printemps arabe et démocratie.
 Les Cahiers d'Orient, 2012. 107. sz. Les soulèvements arabes entre espoirs et désenchantements, 2012. 108. sz. L'Egypte entame sa longue marche.

KÖNYVEK

Samir Amin: Le monde arabe dans la longue durée. Un printemps des peuples? Alger: Les Editions APIC, 2011.

⁶⁵ Yousef Courbage: La démographie peut-elle tout expliquer? *Les Collections de l'Histoire*, 52. sz. (2011) 80-84.

Georges Corm: Pour une lecture profane des conflits. Sur le „retour du religieux” dans les conflits contemporains du Moyen-Orient. La Découverte, Paris, 2012.

Le „printemps arabe”: un premier bilan. (Szerk.: Bichara Khader) Alternative Sud vol. 19-2012/2. Centre Tricontinental et Éditions Syllepse Paris, Louvain-la-Neuve, 2012.

La face cachée des révolutions arabes. (Szerk.: Eric Denécé Paris: Ellipses Éditions, 2012.

L'Année du Maghreb VII (2011) és VIII (2012) Paris: CNRS Éditions, 2011, 2012.

Fabrice Blanche: ATLAS du Proche-Orient arabe. PUPS, Paris, 2012.

*

SEUMAS MILNE⁶⁶

1989⁶⁷ igazi tanulsága, hogy soha semmi sincs véglegesen rendezve

(Rövidítve)

A fal leomlása szabadságot hozott, de egyúttal háborút és válságot is. A nyugati önbecsülés szempontjából az 1989-es év érdemes arra, hogy meghaljanak érte: ez az individuális szabadság győzelmének a meseje, valamint egy ideologikus versenytárs veresége. Minden embert odaszögezett a televízió elé, amikor Európa szívében rituális lerombolása következett be egy ellenséges szimbólumnak. Így szól a tudósítás a fal leomlásának évfordulójáról, valamint a közhelyeket szajkózó politikusok parádéja Berlinben, ez szimbolizálta az európai kommunizmus bukását – ezt lehetett is várni. Ami azonban jobban megütötte az embert, az az volt, hogy mennyire hiányzott az ideológiai magabiztosság és lelkesedés, amit néhány évvel ezelőtt egészen biztosan el lehetett volna várni. Ami Kelet-Európa többi részét illeti, nem volt semmiféle nagyszabású ünneplése a régi rendszer összeomlásának. Léven, hogy adva volt és van a háborúk kitörése, a globális bizonytalanság, jelenleg pedig a gazdasági válság – mindez együtt jellemezte azt a 20 évet, ami eltelt a hidegháború végétől. Mindennek fényében az a széles körben elterjedt narratíva a békéről, a kapitalista prosperitásról és a „történelem végéről”,⁶⁸ amely mind elhangzott az 1989-es kapcsán és idején, ma kifejezetten nevetségesnek tűnik.

A németek számára természetesen a fal leomlása valóban nemcsak azt jelentette, hogy az autoriter hatalom véget ért, valamint ezzel együtt a különféle utazási megszorítások a keleten, valamint a választási versenyt és jobb fogyasztási cikkeket, mindez másutt is bekövetkezett a korábbi kelet-európai blokk országai-ban. Mindez egyúttal azt is jelentette, hogy megszűnt a családok mintegy katonai

⁶⁶ Milne egyetemi közgazdász, régebben olyan baloldali periodikák rendszeres cikkírója, mint a *Tribune*, írásait az 1980-as években az Évkönyv onnan vette át. Jelenleg a *Guardian*ban rendszeresen publikál, lásd Évkönyv, 2010. (írásait két rovatban is közöltük).

⁶⁷ Természetesen a nagy „összeomlás” éve.

⁶⁸ Utalás Fukuyama híres könyvére és tételére.

megosztottsága, amely ráadásul kettéválasztotta a fővárosukat és az egész nemzetet, így azután legtöbbjük számára nem is maradt ok az ünneplésre.

Az 1989-ben a kérdés nem is az volt, hogy a régi rendszernek változnia kell-e. A kérdés az volt, hogy miként fog megváltozni. Az a politikai erő, ami a Szovjetuniót világhatalommá emelte, amely iparosította fél Európát, és amely az első embert felküldte a világűrbe, saját magát kimerítette.⁶⁹ Mindennek ellenére voltak alternatív utak, amelyek a válságból kivezethettek volna. Amit a tüntetők Gdańskban és Lipcsében követeltek,⁷⁰ az nem a kapitalizmus volt, hanem egy másfajta szocializmus. És ha még a kapitalizmus restaurációjáról van is szó, akkor is lehettek simább leszállások, amelyekről tárgyalhatott volna Mihail Gorbacsov⁷¹ és amelyeket az USA és szövetségesei garantálhattak.

Ehelyett 1989 elszabadította a szabad piacok kapitalizmust az egész régióban és a volt Szovjetunió országaiban, a tömeges rablást, amelyet privatizálásnak⁷² neveztek, amely magával hozta az egyenlőtlenség hatalmas növekedését, továbbá a szegénységet és munkanélküliek tízmillióit. A német újraegyesülés valójában a hajdani NDK annektálását jelentette, amely azt hozta magával, hogy iparának legnagyobb részét átvették a nyugatiak és a gyárakat, üzemeket bezárták, továbbá több mint egy millió tanárt állítottak vizsgálóbizottságok elé. Ugyanez érintett más fehérgallérosokat is, sok nő munkajog és egyéb női jog ment veszendőbe, az olcsó bölcsődék és óvodák bezárása, valamint a tömeges munkanélküliség – még ma is az a jellemző 20 év után, hogy a nyugatnémet életszínvonal kétszerese a keletinek. És Kelet-Németország még sokkal jobban járt, mint a régió más országai. Kelet-Európa más országaiban a válság a nyugati gyámság alatt olyan jelleget öltött, amelyet az USA-ban a nagy gazdasági válság éveiben éltek meg. És a nemzeti jövedelemnek több mint egy évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy visszajusson ugyanarra a szintre. Oroszországban a posztkommunista katasztrófkáik⁷³ alatt jött létre a legnagyobb gazdasági összeomlás, amelyet a modern világban a béke éveiben emberek megélték. A halandóság ebben a régióban az 1990-es években meredeken emelkedett – Oroszországban az 1990-es években a piacgazdaság kísérlete több árvát „hozott létre”, mint az ország 20 milliós háborús vesztesége, miközben a gorbacsovi demokratizálás az ellentétjébe csapott át. Most, tíz évvel az egyáltalán nem egyenletes gazdasági helyreállítás után, Kelet-Európa ismét elmerült a mély gazdasági válságba..., az etnikai erőszak terjed és a közalkalmazottaknak azzal kell szembenéznie, hogy bérükből és fizetésükből akár 40%-os lefaragást is el kell szenvedniük.

A nyugat csödjé a tekintetben, hogy felismerje azt a sokszerű árat, amit sok kelet-európainak kellett megfizetni a magasán értékelt és minősített szabadsá-

⁶⁹ Ezt a „kimerítést” és „kimerülést” a baloldalon elsőként talán E. Berlinguer észrevételezte az 1970-es években (Berlinguer életútját lásd Évkönyv, 1987., 2010.)

⁷⁰ Milne itt az 1970-es megmozdulásokra utal, bár a lipcseiek már az 1980-as években voltak.

⁷¹ Gorbacsov kísérletének értékeléséről az Évkönyv 1992-es kötete külön rovatot publikált.

⁷² A hajdani Szovjetunióban Csubajsz volt a privatizálás levezénylője miniszteri rangban, akiről Moszkvában hallottam azt az eposzi jelzőt: A legnagyobb tolvaj. (A ford.)

⁷³ Katasztrófkáik ugyancsak moszkvai eredetű szóképek peresztrojka helyett és annak kritikájaként.

gért,⁷⁴ csak az múlja felül, ahogy visszautasítják annak elismerését, hogy a kommunista rendszernek előnyei is voltak, nemcsak árai. Az NDK a Stasinak, a hiánynak és a fálnak volt az otthona, de ugyanakkor olyan ország volt, amelyben teljes volt a foglalkoztatottság, a szociális egyenlőség, az olcsó lakások, olcsó volt a közlekedés, olcsók voltak a kulturális kiadások, az egész világon itt volt talán a legjobb a gyermekek gondozása, és jobb volt a munkahelyi szabadság, mint amit általában jelenleg élvezhetnek a dolgozók Németországban. Az átvétel, vagyis az átalakulás megaláztatásaival egyidejűleg, pontosan ezért jelentette meg a *Der Spiegel* azt az adatot, hogy a kelet-németek 57%-a úgy értékeli és úgy ítéli meg a DDR korszakot, hogy annak „több volt a jó oldala, mint a rossz oldala”. Még a fiatalabbak is visszautasítják azt a megítélést, hogy az állam akkor egyenlő volt a diktatúrával. A magyarok közül minden öt emberből csak egy hiszi azt, hogy az ország helyzete jobbra fordult 1989 óta, Bulgáriában pedig csak az emberek 11%-a véli azt, hogy az egyszerű emberek hasznot húztak a változásokból. Oroszországban és Ukrajnában pedig az emberek többsége sajnálja a Szovjetunió felbomlását.

Az 1989. évi változások e kettőssége, Janus arca megmutatkozik mind globálisan, mind pedig ideológiai értelemben. Kiütötte azt a folyamatot, amely elvezetett a hidegháború végéhez. Ám azzal, hogy globális szinten kiütötte az egyetlen szuperhatalmi versenytársat az USA mellől, aláasta azt a rendszert és kényszert is, amelynek révén az USA egyáltalán globális világhatalommá válhatott, amely kikövezte az utat a jugoszláv és az iraki háború, valamint az iraki és az afganisztáni invázió felé.

Ugyanebben az időben, azáltal, hogy szétverte legfőbb ideológiai versenytársát, 1989 megnyitotta az utat a nem szabályozott kapitalizmus modell számára, amely elszabadította a gazdasági és szociális poklot az egész világon, több mint két évtizedre. Ez vezetett el azután a gazdasági válsághoz 2009-ben, amely azután oly erőteljesen diszkreditálta a neoliberális modellt. Ez egyúttal megnyitotta az utat egyfajta progresszív változás előtt Latin-Amerikában,⁷⁵ amely kihívást jelentett az 1989-es új társadalmi renddel szemben és egyúttal felmutatta a szocializmus egy új formájának lehetőségét a 21. század számára. Sokszor mondják, hogy a Szovjetunió és az európai kommunizmus összeomlása megszüntette az egyedüli rendszer-alternatívát a kapitalizmussal szemben. Ám a nyomás egy ilyen alternatíva megteremtésére magának a kapitalizmusnak a létéből és hibáiból fakad, ez utóbbiak pedig az emberek számára az egész világon nyilvánvalóak. Ezen a héten 27 országban tettek fel körkérdést és a megkérdezetteknek csak 11%-a válaszolt úgy, hogy a szabadpiacos kapitalizmus jól működik, a megkérdezettek közel egy negyede úgy válaszolt, hogy az fatálisan hibás és az emberek

⁷⁴ A „nyugatiak” nem-értésére az ITH linzi konferenciáin is több tapasztalatot szerezhettünk ezekben az években. Ott a történészek közül is sokan egész más kifutást vártak Kelet-Európában. (A szerk.)

⁷⁵ A latin-amerikai változásokról, új jelenségekről lásd Évkönyv, 2008–2010. Persze e változásoknak óriási irodalma van.

többsége több köztulajdont és állami beavatkozást kíván a gazdasági életbe. Az a rendszer, ami két évtizeddel ezelőtt összeomlott, a jövő számára való minden, mind pozitív, mind negatív tanulságával együtt – már történelem. De hogy új mozgalmak és modellek tűnnek majd fel, hogy kihívást jelentsenek a régi globális renddel, rendszerrel szemben, amelyet a jelenlegi ökológiai és gazdasági válság is jelez – ez egészen bizonyosnak látszik. Ahogy a kommunisták megtanulták 1989-ben, és a kapitalizmus bajnokai felfedezik napjainkban, soha semmi nincs véglegesen elintézve és lezárva.

Forrás: Seumas Milne: The real lesson of 1989 is that nothing is ever settled. The Guardian, 2009. november 11. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

NARIIKO ITO⁷⁶

Lenin szemben Rosa Luxemburggal I.

(Rövidítve)

1. Lenin és Rosa Luxemburg egy időben voltak forradalmárok. Lenin 1870 áprilisában, Rosa Luxemburg 1870 márciusában született. Rosa Luxemburg ismeretesen a Zürichi Egyetemen tanult, Lenin Szimbirszkben született és ott nevelkedett fel. Rosa Luxemburg egy kis vidéki lengyel városban, Zamoščban született és az akkor a cári Oroszországhoz tartozó Varsóban nőtt fel. Varsói középiskolai tanulmányai során csatlakozott a szocialista mozgalomhoz és a cári üldöztetéseket már akkor élte át. 1889-ben emigrált Svájcba és kezdte meg tanulmányait a Zürichi Egyetemen.

Lenin szintén még diákéveiben kezdte meg a szocialista mozgalom szervezését, majd szintén Svájcba emigrált.

Ismeretes, hogy Luxemburg a Lengyel–Litván Szociáldemokrata Párt egyik vezetője, majd később az SPD tagja lett. Lenin és Luxemburg ily módon nagyon hasonló körülmények között tevékenykedett. Munkásságuk sokszor fedte is egymást. Így azután a Lenin vezette párt és a Luxemburg által vezetett párt olykor „tárgyalásokat folytatott” arról, hogy a két párt egyesüljön. Ez azonban nem következett be, mivel Luxemburg hívei nem fogadták el Lenin nézeteit a pártszervezésről, valamint a nemzeti önrendelkezésről.

2. Először 1906-ban találkoztak, az oroszországi forradalom napjaiban. Amikor 1905-ben kirobbant az oroszországi forradalom, akkor Lenin 1906 júniusában elhagyta Svájcot és Finnországon keresztül megérkezett Petersburgba a forradalom vezetésére.

⁷⁶ Narihiko Ito az Évkönyv régi munkatársa, a Nemzetközi Tanácsadó Testület tagja, a Tokiói Egyetem professzora. (A cikket ő nyújtotta át az Évkönyvnek.)

Luxemburg a távolból, Berlinből figyelte az orosz forradalom eseményeit, ahol a *Vorwärts*nek, az SPD központi lapjának volt szerkesztője.⁷⁷ 1905 decemberében hamis útlevelel megérkezett Varsóba, hogy ott irányítsa a forradalmi akciókat. 1906 márciusában azonban a cári rendőrség letartóztatta őt és legfontosabb szövetségesét és barátját, Leo Jogichest. Luxemburgot a hírhedt varsói vár börtönébe zárták, ahol egészsége jócskán leromlott. August Bebel,⁷⁸ az SPD vezetője akkor interveniált Luxemburg érdekében, pontosan leromlott egészségi állapotára hivatkozva.

1906. július 23-án szabadult a varsói börtönből és napokon belül Finnországba érkezett. Itt Lenin és néhány más bolsevik vezető már várt rá. Először találkoztak és hosszan, majd egy hónapon át beszélgettek egymással. Persze megvitatták az új forradalom lehetőségét. Luxemburg hangsúlyozta, hogy az új forradalomnak új jellemző vonásai vannak, amelyek eltérnek a nagy klasszikus francia forradalmaitól. Hangsúlyozta, hogy az orosz forradalom a néptömegek spontán akciói révén szélesedett ki. Még Finnországban írt egy igen fontos cikket „Tömegsztrájk, párt és szakszervezetek” címen. Ezt követően visszatért Németországba, ahol részt vett az SPD 1906. évi mannheimi kongresszusán.

Lenin és Luxemburg nagyon barátián beszélgettek egymással, jól megértették egymást és barátok lettek. Ez nem jelentette azonban azt, hogy Luxemburg lenyelte volna kritikai észrevételeit.

3. Luxemburg első kritikai észrevételeit Lenin elméletéről és elképzeléseiről még Lenin egyik első könyvével kapcsolatban tette, amely az orosz szociáldemokrata mozgalom szervezési kérdéseiről szól. Még 1904-ben kapta kézhez Lenin könyvét, amelynek eredeti címe: Egy lépés előre, két lépés hátra (ság vperjod, dva sága názád). A könyvnek az alcíme az volt: Válság pártunkban. Luxemburg kritikái írásának azt a címet adta: Szervezeti kérdések az orosz szociáldemokráciában – a cikk a *Die Neue Zeit*ben⁷⁹ jelent meg. Elismerte, hogy a szervezeti kérdések problémája az orosz szociáldemokrata pártban, illetőleg az a körüli viták, nehéz feladatot jelentenek. Hozzátette, hogy Lenin javaslati és módszere „szuper-centralizációt” jelent, ami abnormális. Luxemburg a továbbiakban rámutat, hogy egyfajta centralizációra persze szükség van, „minthogy a szociáldemokrata mozgalom az első mozgalom a történelemben az osztálytársadalmak korában, amely minden vonatkozásban és egész fejlődésében a szervezeti kérdésekben a tömegek direkt akcióit hirdeti meg. Ebben a vonatkozásban a szociáldemokrácia teljesen más szervezkedési formát valósít meg, mint a korábbi szocialista mozgalmak, másokat mint a jakobinus és blanquista⁸⁰ típusúak”. Luxemburg úgy vélte, hogy Lenin szuper-centralista elképzelése nagyon megállapodott és zárt. A to-

⁷⁷ Itónak ezt az állítását úgy hiszem, le kell ellenőrizni. (A szerk.)

⁷⁸ August Bebel életútját lásd Évkönyv, 1990.

⁷⁹ A *Die Neue Zeit* megjelenéséről lásd Évkönyv, 1983., újabb számairól lásd Évkönyv, 2012., 2013. – Az írást lásd *Rosa Luxemburg és az orosz forradalom*. Budapest, 1983.

⁸⁰ Blanqui életútját lásd Évkönyv, 1980., valamint Blanqui válogatott írásai. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968. (Válogatta és a bevezetőt írta Jemnitz János). Persze a blanquizmus ennél bonyolultabb jelenség.

vábbiakban is bírálta Lenint és megállapította, hogy az a „szuper-centralizáció”, amit Lenin és a bolsevikok képviselnek, „az nem egyszerűen a tévedések következménye”, ez abból az ellenségeskedésből következik, „amellyel ők az opportunizmussal szemben viseltetnek”. Luxemburg a továbbiakban azt írta: „Magunk között beszéljünk nyíltan, egy igazi forradalmi mozgalom hibái és tévedései még így is sokkal értékesebbek, mint a csálhatatlanság, amelyet akár a legjobb Központi Bizottság valósít és testesít meg.”

Lenin ez után azt kérte a *Die Neue Zeit* szerkesztőitől, hogy válaszolhasson Luxemburg cikkére, és hogy azt közöljék is. Kautsky azonban ezt nem fogadta el. Lenin válaszcikke csak később jelent meg; érdemben nem válaszolt Luxemburg bírálatára.

4. Kapcsolatuk az I. világháború idején.

1914. augusztus 4. Luxemburg, Karl Liebknecht, Clara Zetkin⁸¹ és Franz Mehring megkezdték háborúellenes tevékenységüket.

Augusztus 7. Osztrák rendőrség „felkeresi” Lenint a galíciai poronyinói emigrációjában.

Augusztus 8-án az osztrák rendőrség letartóztatja Lenint Galíciában.

Augusztus 19-én kerül szabadlábra.⁸²

Augusztus 8-án az orosz Dumában a bolsevikok és a mensevikek egyaránt a hadihitelek ellen szavaztak.

Augusztus 16-án Lenin Krakkóban megkapja a vízumot, hogy Svájcba utazhasson.

Szeptember 5-én Lenin megérkezik Bernbe.

November 14-én Luxemburg szervezésében és kezdeményezésére háborúellenes sztrájk kezdődik Hamburgban.

November végén Luxemburg beszédet mond a berlini szakszervezeti székházban.

December 2-án Karl Liebknecht egyedül megtagadja a parlamentben a hadihitelek megszavazását.

1915. február 5-én Luxemburgot letartóztatják, mert Frankfurtban beszédet mondott a katonák között a háború ellen – a vád háborúellenes izgatás.

1915. március 5-én Berlinben országos háborúellenes konferenciát tartanak és elhatározzák a *Der International* folyóirat megjelentetését. Március 14-én megjelenik a *Der International* első száma, benne Luxemburg írása „az Internacionálé újjáalakításáról”. Ezt az első számot azonnal betiltották.

1915. április. Luxemburg megírja híres „Június brosúráját” a „Szociáldemokrácia válsága” címen.

1915. május elsején Berlinben megtartják az első háborúellenes május elsejei tüntetést Karl Liebknecht vezetését és Luxemburg helyeslésével. A tüntetésen a plakátokra már az volt írva: „Szabadságot, kenyeret, békét”. A tüntetésen sokakat

⁸¹ Clara Zetkin életútját lásd Évkönyv, 1982.

⁸² Szabadlábra kerülését ismeretes módon Victor Adler mozdította elő.

letartóztattak. 1915. július 10-én Luxemburgot bebörtönzik – végeredményben majdnem a háború végéig fogva tartották.

1917. március 15. Lenin svájci emigrációjában értesül az oroszországi februári–márciusi forradalom kitöréséről és április 5-én indult Németországon és Finnországon át Oroszország felé.

1918. augusztus–szeptember. Luxemburg a börtönben írja meg híres kis könyvét az oroszországi forradalomról. Luxemburg kis könyvét azonnal ki akarta adni, de erről több barátja lebeszélte, mert nagyon éles bírálatot tartalmazott Lenin és a bolsevikok ellen. Az írást akkor valóban nem publikálták, csak később, 1922-ben, már Luxemburg meggyilkolása után, amely 1919-ben következett be.

5. Luxemburnak az orosz forradalomról írott munkája.

Luxemburnak ez a könyvecskéje átfogó bírálatot adott Leninről, illetőleg a bolsevik párt 1917–1918. évi politikájáról; még 1918 szeptemberében, a börtönben vetette papírra. A kézirat első soraiban már megállapítja, hogy az orosz forradalom a legnagyobb esemény, amely a világháború során bekövetkezett. A következőkben Luxemburg hangsúlyozza, hogy a forradalom a legélesebb és legkeményebb bírálata és elítélése nemcsak a háborúnak, hanem annak is, ahogy az SPD a háború kitörésének első szakaszában oly hathatós támogatást adott a német kormánynak és a hódító német imperializmusnak.⁸³

Luxemburg sorait aztán azzal folytatja, hogy Lenin és a bolsevikok védelmezték meg a forradalmi szellemet és az elvek tisztaságát (Luxemburg ekkor Lenin neve mellett csak Trockijt említette név szerint. Általánosságban írta, hogy másutt ezeket az elveket feladták. Narihiko Ito hangsúlyozza, hogy Luxemburg ekkor ebben a munkájában azzal folytatta, hogy „az októberi forradalom nemcsak az orosz forradalom ügyét, ha nem a nemzetközi szocializmus becsületét is megmentette”.

Narihiko Ito írásának következő lapjain behatóan elemzi Luxemburg híres kis könyvét, amit ezúttal mi már nem követünk, lévén, hogy ez az írás magyarul is olvasható. Narihiko Ito írásának következő fejezeteire az Évkönyv következő kötetében térünk vissza. (*A szerk.*)

✱

STEVE PARSONS

A svédországi parlamenti választás (2010. szeptember 19.)

A 2010. szeptemberi svédországi parlamenti választást végeredményben ugyanannak a tendenciának egy epizódjaként lehet értékelni, amely egész Európára jellemző az utóbbi évtizedben. Erre az évtizedre a szavazók nagy ingadozása a

⁸³ Rosa Luxemburg és az orosz forradalom. Budapest, 1983.

jellemző (ezt mutatták a közvélemény kutatások is az utóbbi 3-4 évben a legutóbbi parlamenti választások óta). 2008-ban a közvélemény kutatások még azt mutatták ki, hogy a szociáldemokratákra 45 százalékan szavaznának. Ugyanakkor jellemző volt az amerikanizálódás, vagyis hogy a kampányok a pártvezérekre irányítják a figyelmet (elsősorban a miniszterelnök-jelöltekre). Ugyanakkor nagyon megerősödött a polgári jobbcentrum, illetőleg a szélsőjobb oldali csoportosulás. A Szociáldemokrata Munkáspárt (SAP) még Skandinávia erős szociáldemokrata bázisúterületein sem tudott hasznót húzni a gazdasági-pénzügyi világválságból és a szociáldemokrácia Norvégia kivételével a skandináv régióban, Svédországban sem tudott kormányt alakítani.

A jelenlegi közép-jobb oldali kormányt (a koalíció pártjai a Mérsékelt Konzervatív Párt, a Centrepárt, a Centrumpárt, a Folkpartiet – a Liberális Párt és a Kristdemokraterna – a Kereszténydemokrata Párt) újráválasztották. Ez az első eset Svédországban mintegy egy évszázad történetében, amikor egy jobb oldali koalíciót újráválasztottak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy ugyancsak ez az első eset, szintén az utolsó évszázad során, hogy a SAP két egymás után következő választást is elveszített. Az utóbbi 78 évben 65 éven át volt kormányon és a száz év alatt csak három ízben szorult ellenzékbe; így 1976–82; 1991–94 és 2006–2010 években. A SAP a 2010. évi választáson csak 30,9 százaléknyi szavazatot kapott. Ez volt a legrosszabb eredménye az elmúlt 80 év során, 2002 óta közel 10 százalékot veszített a leadott szavazatokból. Ráadásul veszélyesen közel áll ahhoz, hogy elveszítse régi történelmi helyét, miszerint a SAP az ország legnagyobb pártja. Ezt a pozíciót most erősen megközelítette a Mérsékelt Konzervatív Párt (Moderates), amely elnyerte a szavazatok 30 százalékát. Ily módon Svédország mintegy követi Dánia példáját,⁸⁴ ahol a Szociáldemokrata Pártot, amely szintén az ország legnagyobb pártja volt, 2001-ben erről a posztról leszorította a jobb oldali liberális párt, a Venstre. Sok elemző a választás eredményeit úgy értékelte, hogy Svédországban nagy erőeltolódás következett be a politikai arénában. Ennek középpontjában az állt, hogy megszűnt a szociáldemokraták dominanciája – ami egyúttal a svéd modell elhalálózását is jelenti. Egyesek rávilágítanak arra, hogy a szavazók lojalitása is megváltozott, és mintegy előre jelezték, jósolták, hogy a jobb oldali koalíció megnyeri majd a 2014. évi választásokat is.

A választás utáni elemzők hangsúlyozták, hogy a mérsékelt jobb oldaliak sikerének egyik oka, vagy fő oka a mérsékelt konzervatív pártvezér, miniszterelnök, Fredrich Reinfeldt személyes népszerűsége. Ehhez hozzájárult, hogy valóban mérsékelt nézeteket vallott és hirdetett, és elhatárolódott a korábban uralkodó neoliberalizmustól. (A koalíció más, kisebb pártjai szavazatokat veszítettek a legutolsó parlamenti választáson elért eredményeikhez képest.) Némiként Blair példájára, Reinfeldt is meghirdette: pártja új szakaszba lép azzal, hogy az „új mérsékelt” pártnevet vette fel – az „Új” hangsúlyozása azért is kellett Reinfeldtnak és a konzervatívoknak, hogy a SAP-tól szavazókat hódíthassanak el. Reinfeldt népszerűségét és rátermettségét még a szociáldemokraták is elismerik, ami éles

ellentétben áll a SAP jelenlegi vezetőjének, Mona Sahlinnak a népszerűtlenségével. Sahlin neve ráadásul kapcsolódik az 1995-ös Toblerone botrányhoz, amikor is kiderült, hogy Sahlin mint miniszter a kormány hitelkártyáját használta fel arra, hogy saját személyes dolgait fizettesse ki (többek között autóbérlés, ruhák, csokoládé, innen ered a Toblerone elnevezés). Végeredményben az összeg nem kevesebbet, mint 55000 svéd koronát tett ki. Ráadásul ezt akkor tette, amikor a kormányban ő kardoskodott leginkább a bérek befagyasztása mellett. Ezt a svéd szakszervezetek soraiban sokan nem felejtik el neki. Ráadásul Sahlint többen úgy tekintik, mint olyan karrier-politikust, aki egyúttal jellemző az egész szociáldemokrata elitre.

Sahlin egyúttal a SAP egyik olyan politikusa, aki az 1980-as évek közepétől rábólintott, sőt szorgalmazta a svéd pénzügyi piacok deregularizálását, szabadabb tételét, valamint azt, hogy elfogadja az Európai Unió megkötéseit, amelyek érintik az inflációs rátát, előírják a nemzeti adósság csökkentését, és ezzel lehetővé tették, hogy Svédország az EU tagja legyen, ami 1995-ben megtörtént.

Sahlin még a választás előtt kijelentette, hogy ő, vagyis a SAP a Zöldekkel együtt kíván kormányt alakítani. Csak később, a szakszervezetek és a párt tagjainak nyomására jelentette ki, hogy kész a svéd Venstrepartiet-tel, amely baloldaliabb, mint dán testvérpártja, kormányt alakítani. Ez a vörös-zöld-szövetség, ahogy ezt az újságírók véleményezték, leszűkítette Sahlin manőverezési lehetőségeit és megakadályozta abban, hogy meghódítsa magának a politikai középmezőnyt. Sahlin agresszívan támadta a miniszterelnököt a televízióban azzal, hogy kihasználja a mérsékelt svéd gazdasági fellendülést a nemzetközi pénzügyi válság idején, hogy ily módon fedezze a jövedelmi adók csökkentését és szélesítse a szakadékot a munkában állók, illetve a munkanélküliek, a betegek, fogyatékosok és nyugdíjasok között. A közvélemény kutatások ekkor azt mutatták, hogy a kormány népszerűsége visszaesett. Egy héttel a választás előtt Sahlin kijelentette: „Nekünk össze kell tartanunk Svédországban. Nem csak arról van szó, hogy néhány száz koronával több legyen a pénztárcánkban. A szolidaritás az, ami Svédországot erőssé teszi.” Noha ez a szolidaritás a munkásokat valóban megszólíthatta volna, de ez nem sikerülhetett, lévén, hogy a SAP és még inkább a SAP kormány a neoliberalizmus irányába fordult el. Ide tartozik, hogy a választás utolsó napjaiban a Saab Befors cég – vagyis az ismert svéd fegyvergyártó nagyvállalat, fegyvereket szállított Abdullah királynak és Szaúd-Arábiának, amit joggal bíralt és támadott a baloldali párt, és amiről a jobb oldalra orientálódó külügyminiszter, Carl Bildt, joggal jelentette ki, hogy ezt a fegyverszállítást 2005-ben maga a SAP hagyta jóvá.

A svéd választás kimenetelére a nemzetközi sajtó, illetőleg a nemzetközi közvélemény is odafigyelt. Ezek számára meglepetés volt az anti-moslim és általában bevándorló-ellenes svéd szélsőjobb oldali megerősödése. A svéd szélsőjobb oldali pártja a Demokrata Párt. Más európai országokkal, még a szomszédos Dániával szemben is, a muzulmán kérdés nem központi téma Svédországban. A svéd Demokrata Párt első ízben jutott be a parlamentbe, úgy, hogy a leadott

⁸⁴ A dániai választásról lásd Steve Parsons írását az Évkönyv 2010. évi kötetében.

szavazatok révén 2,8 százalékkal növelte súlyát és 5,7 százalékkal jutott be a parlamentbe. (Ily módon a Demokrata Párt a hatodik legnagyobb párt lett a bejutott nyolc közül.) Noha a Demokrata Párt megerősödése aggodalmakat keltett, de a választók többségét mégis más kérdések foglalkoztatták, így a munkanélküliség, mint a legfontosabb kérdés – ahogy ezt a megkérdezettek 33 százaléka jelezte válaszában. Ezt követte második helyen az egészségügy, amelyet a választók 27 százaléka jelölt meg fájó kérdésként és a megkérdezetteknek csak 2 százaléka gondolta úgy, hogy a bevándorlás valóban égető kérdés. A Dán Néppárt közvetlen segítséget nyújtott a svéd Demokrata Pártnak, oly mértékben, hogy a vezetőjük át is hajózott Svédországba és ott részt vett a svédországi választási harcokban a Demokrata Párt érdekében. Az is jelentős mozzanat volt, hogy több dán miniszter is hangsúlyozta: a svéd választási rendszer nem elég demokratikus. Ehhez hozzáfűzték: nem adtak kellő lehetőséget, hogy a svéd Demokrata Párt megfelelően hallathassa a hangját. Nem is lehet jobban megmutatni, rávilágítani, hogy a jobboldali konzervatív pártok milyen messzire mentek a bevándorlás kérdésének megítélésében és persze lehetőség szerinti lefékezésében. A dán burzsoá politikusokat az is bosszantotta, hogy a hasonló jellegű svéd társapártok nem voltak hajlandóak közosséget vállalni a svéd Demokrata Párttal. Hogy ez valóban így maradjon-e, és elzárkózásuk a Demokrata Párttól valóban tartós lesz-e, erre csak az idő adja meg a választ. Mindenesetre a választás óta a Demokrata Párt és parlamenti képviselői elszigeteltek maradtak, egyúttal hatástalanok. Noha a kormánykoalíciónak csak nagyon kis többsége van, mindössze kétmandátumnyi, Reinfeldt mégis visszautasította, hogy a Demokrata Pártra és képviselőire támaszkodjon. Inkább arra tett erőfeszítéseket, hogy a Zöldek támogatását nyerje el. A vöröszöld-koalícióból a Zöldek pártja az egyedüli, amely a választáson növelni tudta a szavazatainak számát, 5 százalékról 7 százalékra, és amely így egy mandátummal erősíthette a kormánykoalíció helyzetét a parlamentben.

A Baloldali Párt a választáson 0,3 százalékot veszített, bár ez a veszteség kicsiny, 5,9 százalékról 5,6 százalékra csökkent a rá leadott szavazatok aránya. A párt vezére, Lars Ohly leszögezte, hogy nem kívánja követni a Dán Szocialista Párt tanácsait és új irányvonalát, amelynek értelmében jobbra tolná, szakítana a régebbi politikájával, és engedne a bevándorlás elleni hangulatnak. Ohly kijelentette: „Nagyon kevésbé tudom megérteni a Dán Szocialista Néppártot a bevándorlás kérdésében. Nagyon veszélyes dolog, ha a Dán Néppárt behódol az uralkodó hangulatnak ahelyett, hogy harcolna ellene.” A svéd baloldali párt a választás előestéjén és a választás árnyékában megerősödött és 1500 új tagot szerzett, ami 10 százalékos emelkedés a tagságát illetően, egyidejűleg a Demokrata Párt megerősödésével. A dán példa, ahol Európa legszigorúbb bevándorlás elleni politikáját fogadtatták el, intő példa a svéd baloldali pártok számára, hogy milyen következményekkel járhat az, ha nem lépnek fel időben a bevándorlás elleni hangulattal, vagyis a nacionalista hangulatkeltéssel szemben, még akkor is, ha ennek a dán példa nyomán szociális szint adnak oly módon, hogy csak a hazai svéd munkásoknak biztosítanak béremelést.

RAQUEL VARELA

A portugál munkásmozgalom és a kommunista párt a „szekfűs forradalom” napjaiban (1974)⁸⁵

Ismert az a híres tétel, hogy „amikor a felsők tovább már nem tudnak, az alul lévők pedig tovább már nem akarnak...”

1974. április 25-én a portugál hadseregbéliek megcsinálták a maguk államcsínyét, amely véget vetett a közel 48 éves diktatúrának.⁸⁶ Annak ellenére, hogy a hadsereg vezetői mindenkit arra intettek, hogy maradjon otthon, a tiltakozók ezrei az utcákra vonultak és halált követeltek a fasizmusra. A tömeg a Carmo barakknál gyűlt egybe, a nemzeti gárda lisszaboni központjánál, ahol Marcelo Caetano miniszterelnök és kormánya ülésezett. A penichei és caxiasi börtön kapuit megnyitották, és a politikai foglyokat szabadon engedték, a politikai rendőrséget pedig szélnék eresztették. A rendszer hivatalos, fő sajtótermékének, az *Época* szerkesztőségének épületét megtámadták és a cenzúrát megszüntették.

Noha a portugál forradalom Európa periferiáján lévő országban zajlott le, mégis jelentős volt történeti perspektívából nézve. Több szempontból is úgy tekintik, hogy ez volt Európa 1945 utáni történetében a legradikálisabb szociális mozgalom. Három tényezőt kell különösen hangsúlyozni: az anti-kolonialista harcot és annak kapcsolatát a metropoliszban lezajló forradalommal (és fordítva, hogy ez a forradalom miként hatott vissza a gyarmati országok függetlenségi harcára). Ide tartozik, hogy ez az anti-kolonialista küzdelem miként érinti a katonai hierarchiát, végül pedig a forradalom szociális vonásait. Portugáliában, a forradalom klasszikus reformcélkitűzései (államosítás, agrárreform, jobb bérek) forradalmi jelleget és dimenziót öltöttek, márcsak azért is, mert ezeket a burzsoázia ellenére érték el a munkásmozgalom régi forradalmi eszközei révén (sztrájkok, üzemfoglalások és földfoglalások révén), amelyeket munkás, paraszt és katona szervezettek hajtottak végre.

Amílcar Cabral, Guineai és Zöldfoki-szigetek Afrikai Függetlenségi Pártjának vezetője 1973-ban egyoldalúan kikiáltotta Guinea függetlenségét. Angolában és Mozambikban a portugál hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett. Az a polgárháború, amely már tizenhárom éve folyt, és amelyről úgy látszott, hogy nem lesz politikai megoldása és közeli vereséggel fenyegetett, a katonai hierarchiában válságra vezetett, amely aláásta a Marcelo Caetano miniszterelnök által vezetett rendszert. Ennek következtében az uralkodó osztály úgy érezte, hogy

⁸⁵ Az 1974. évi portugál forradalomról az Évkönyv annakidején, 1974–1977 között több írást és dokumentumközleményt adott közre. Jelen írás 2011-ben az Évkönyv számára készült. Raquel Varela, a lisszaboni egyetem (*Instituto Universitário de Lisboa*) PhD kutatója.

⁸⁶ Nálunk e hosszú korszak Salazar-diktatúra néven ismert.

nem tudja mozgósítani a maga javára a hadsereget a forradalom ellen és a hadsereg egy csoportja is radikalizálódott. Így azután ez volt az egyik olyan pillanat a 20. században, amikor bekövetkezett az, amit a Kommunista Internacionálé annak idején úgy fogalmazott meg, hogy összeszővődik a gyarmatok felszabadító mozgalma a metropoliszokban a proletariátus forradalmi mozgalmával.

A portugál történészek körében használt és elfogadott az a formula, hogy a katonai államcsíny úgy hatott, mint amikor a nyomás alatt főző kukta gőze felrobban. Ám az 1974-es forradalom annál robbanékonyabbá vált, mert nem csak annak következtében robbant ki, hogy a hosszú gyarmati háborút a Caetano rendszer nem tudta megnyerni, hanem annak következtében is, mert a szociális mobilitás befagyott. Több mint 1,5 millió munkás hagyta el Portugáliát az 1960-as években, mert nem talált munkát, miközben az 1973-as globális gazdasági visszaesés (amely a legnagyobb válság volt a II. világháború óta) Portugáliát úgy érintette, hogy az ország GDP növekedési rátája 1973-ról 1974-re 11,2%-ról 1,1%-ra esett vissza, és 1975-re ehhez képest is -4,3%-kal zuhant.

Ezek az objektív tényezők, amelyek részei voltak az ország általános hanyatlásának, kiegészültek a munkásmozgalom aktivitásával. A portugál forradalmat tulajdonképpen a portugál munkásosztály készítette elő. A szociális összeütközések 19%-a a textiliparban következett be, 15%-a a vas- és gépiparban, 9%-a az építőiparban és 7%-a a vegyi- és élelmiszeriparban. A szociális viták többnyire a nagy ipari városokban, Portóban és Setúbalban kezdődtek, míg Lisszabonban zajlott le a sztrájkok és tüntetések 43%-a. Így világosan kimutatható, hogy a szociális összeütközések a társadalom azon szektoraiban zajlottak le, amelyekben az értéket megtermelték. Portugáliában a munkásosztály viszonylag fiatal volt, nagyrészt a vidékről a városokba érkező emberekből duzzadt fel – ez a folyamat az 1960-as évek elején indult meg – és földrajzilag Nagy-Lisszabonban koncentrált, a főváros aránytalanul megnőtt és lakossága megszorodott.

Egy héttel az áprilisi katonai puccs⁸⁷ után, a május elsejei ünnepségen egyedül Lisszabonban félmillió tömeg vonult fel. Medeiros Ferreira kimutatta, hogy az országban mintegy száz helyen zajlottak le tüntető felvonulások, amelyeken mintegy egymillió ember vett részt és mintegy 200 szónokot hallgattak meg. Új jelenség volt, hogy a hajléktalanok betelepültek üres lakásokba. 1974 májusának első két hetében sztrájkok robbantak ki, üzem- és gyárfoglalásokra került sor többszáz gyárban.

1974 áprilisa és 1975 novembere között, amikor egy ellenforradalmi puccs⁸⁸ nyomán bekövetkezett az állam- és a társadalmi rendszer konszolidálódása – mindez egy liberális demokrata rendszer keretén belül – Portugáliában forradalom zajlott le, amely lehetővé tette, hogy a gyarmati háborúkat lezárják; a gyarmatok függetlenné váltak, megvalósult egy agrárreform, és államosítottak nagy vállalatokat, elismerték a munkához való jogot, béremeléseket fogantatottak, az oktatási és egészségügyi szolgáltatásokat kiterjesztették az ország

⁸⁷ A katonai puccsról sokat írt az egykori magyar sajtó és az Évkönyv is.

⁸⁸ Az ellenforradalmi puccsról lásd az egykori magyar sajtót és az Évkönyv 1975/76. évi kötetét.

egész lakosságára, javultak a lakásviszonyok. Az egész időszak alatt a munkások munkás- és lakóbizottságokat hoztak létre, földfoglalásokat eszközöltek és a hadseregen belül autonóm szervezeteket⁸⁹ alakítottak. A katonai autonóm szervezet, a Soldados Unidos Vencerão aggasztotta a katonai hierarchiát, amiért az ADU minden katonai egységben demokratikus szervezeteket hozott létre.

A Portugál Kommunista Párt (PCP) a kormányban

A PCP minden jel szerint nem tudta, hogy a katonai puccs 1974. április 25-én be fog következni. Sejtette, hogy valami érlelődik, feltehetően illegális úton bizonyos értesülések eljuthattak a párthoz néhány tiszti útján, ám minden bizonynyal nem volt tudomása sem az előkészített katonai puccsról, sem arról, hogy azt mikorra időzítették. A PCP nyilván abból indult ki, hogy a nemzeti felkelést úgyszólván a történelem írta elő. Ám a történeti helyzet ettől mégiscsak eltért, és a PCP vezetőinek ehhez kellett igazítaniuk és átírniuk politikájukat. A diktatúrát nem azért döntötték meg, mintha Portugália elmaradott ország lett volna, hanem azért, mert Portugália birodalmi, vagyis gyarmatokkal rendelkező ország volt. A gyarmati népek felszabadító harca követte ki az utat a rendszer megdöntéséhez, amely néhány óra alatt következett be, méghozzá vérontás nélkül. Ez nem olyan forradalom volt, amelyet a tömegek vívtak volna meg a haladó katonai körökkel szövetségében, hanem olyan katonai puccs, amelyet közepes tiszti karriert befutó tisztek hajtottak végre. Ez a kapitányok (századosok) mozgalma volt, akik nem akarták azt a háborút tovább folytatni, amelyről úgy vélték, hogy már elveszítették.

Ám az, hogy a PCP nem tudta előre megjósolni azokat az ellentmondásokat, amelyek végül a rendszer bukásához vezettek, nem változtatott ezen. Pontosabban nem érintette a párt erejét. Ellenkezőleg, a PCP megerősödése oly látványos volt, hogy a PCP vált a portugál munkásosztály fő erejévé, azt tekintették a munkásság legfőbb pártjának a forradalmi időszakban. Hogy érzékeltesük a PCP megerősödését, a PCP tagsága az 1974 áprilisi 3000 tagról 1974 októberére 30 000-re, és 1975 májusára 100 000-re duzzadt. Ugyanez alatt a két év alatt a PCP befolyása kiterjedt a gazdasági élet fő szektoraira, a szakszervezetekre, a PCP részt vett az ideiglenes kormányban, és azzal is büszkélkedhetett, hogy képviselői ott voltak a katonai hierarchia tagjai között.

A PCP nagyon hamar támogatást nyújtott az 1974. április 25-i puccs végrehajtóinak, illetve az új ideiglenes kormánynak. A PCP azonnal különféle röplapokat jelentetett meg a változásokról és leszögezte, hogy támogatja az ország demokratizálásának ügyét és az azt célzó reformokat. Ugyanakkor éreztették, hogy a

⁸⁹ Erről a folyamatról ugyancsak sok cikk jelent meg az egykori magyar sajtóban és az Évkönyv kötetében.

PCP további követeléseket támaszt a politikai foglyok szabadon bocsátására, a politikai és szabadságjogok biztosítására, a gyarmati háborúk befejezésére, és a munkások számára jobb életkörülmények megteremtésére. Ám ami a PCP politikájának fő vonása volt közvetlenül a katonai puccs utáni időszakban, az az volt, hogy érzékeltette, hogy hajlandó részt venni az új ideiglenes kormányban.

A kommunisták be is léptek az új kormányba, amely 1974. május 16-án alakult meg. A kormányban való részvételét oly fontosnak ítélték, hogy a PCP orgánuma, az *Avante!* (Előre!) 1974. május 17-én erről külön megemlékezett. A kormány osztályközi koalíciós kormány volt, amelyben szociáldemokraták és liberálisok mellett a PCP részéről Alvaro Cunhal⁹⁰ mint tárca nélküli miniszter és Avelino Gonçalves mint munkaügyi miniszter vett részt. Az új kormány feladata mindenekelőtt az volt, hogy eltüntesse az államszervezet fasiszta vonásait, hogy demokratizálja a politikai életet, hogy véget vessen a gyarmati háborúknak és előkészítse a parlamenti választásokat.

A PCP lapjának, az *Avante!*-nak első legális száma 1974. május 4-én úgy jelent meg, hogy első oldalán ismertette a párt központi bizottságának határozatát, amelyben elítélték a „balosságot”, a provokatív sztrájkokat és a spontán demonstrációkat. A PCP hangsúlyozta, hogy a sztrájkolók reakciósak, és akcióik objektíve az ellenforradalom ügyét segítik elő. 1974. május 27-én pékmunkások léptek sztrájkba saját szakszervezetük ellenére. Lisszabonban a buszvezetők sztrájkoltak, miként a postások is, és az ideiglenes kormány első napjaiban akadozott a szállítás, még a kenyéré is. A PCP közölte a központi bizottság határozatát arról, hogy a sztrájkok, amelyben reakciók vesznek részt, de egyúttal balos elemek is, szétzilálják a közállapotokat, „gazdasági káoszt hoznak létre és aláássák azokat a demokratikus eredményeket, amelyeket eddig elértek”. Június 7-én a PCP úgy üdvözölte a sztrájkok végét, hogy az „az ellenforradalom első komoly veresége”. Hasonlóképpen, amikor az Intersindical – az az átfogó szakszervezeti szövetség, amelyet a PCP támogatott – tüntetést szervezett a sztrájkok ellen Lisszabonban 1974. június 1-re, erre a tüntetésre a PCP mozgósította a munkásokat a sztrájkok ellen. A PCP szerint ezen az ellentüntetésen mintegy 10 000 ember jelent meg. Az emberek azt kiáltották: „Nemet mondunk az olyan sztrájkokra, amelyek csak azért indulnak, hogy sztrájkoljanak”. A kormány munkaügyi minisztere, Avelino Gonçalves, ott volt a tüntetésen és üdvözölte a megjelenteket és kijelentette: „A kormány nevében köszönöm, hogy részt vettek ezen a tüntetésen... és azt, hogy hangjukat hallatták és megíúsították a reakciós manővert, hogy nagy realista megértést tanúsítottak és megtörték ezt a kalandor akciót, amely káoszba vezetett volna.”

Miként Mário Soares⁹¹ megállapította, Cunhal legfőbb célkitűzése a munkásság sorainak rendezése és megerősítése volt. Így a forradalom első hónapjaiban hozta a PCP létre az Intersindical szakszervezeti szövetséget, hogy ily módon úrrá

⁹⁰ Cunhal életútját lásd Évkönyv, 2007.

⁹¹ Soares mint ismeretes, valamikor Cunhal „tanítványa” volt, ebben az időben már a Szocialista Párt vezetője, aki szembe is került Cunhallal és a PCP-vel. (A szerk.)

legyenek azon, hogy már ekkor embrionikus formában megszülessenek a kettős hatalom csírái a munkásbizottságok formájában. Ezek szovjet típusú formációk voltak, amelyek arról tanúskodtak, hogy milyen erős is volt a munkásosztály a forradalom után. A munkásbizottságok az országban szinte minden gyárban és üzemben létrejöttek. A munkásbizottságok tagjait megválasztották, és egyúttal a visszahívás rendszerét is elfogadtatták, habár ezt az elvet csak ritkán alkalmazták. Megjegyzendő, hogy inkább a munkásbizottságok, mint a szakszervezeti vezetők voltak azok, akik a portugál forradalom eme első szakaszában a munkásokra hatottak, és vállalták a sztrájk kérdésekben a küzdelmet. Ugyanakkor ők kezdeményezték és vezették a legtöbb munkásokat érintő harcot és sztrájkot, amivel kiváltották a PCP elítélő megszólalásait és sok szakszervezeti vezetőt is.

Az *Avante!* hozta nyilvánosságra a PCP politikáját a munkás tömegekkel kapcsolatban a lap első legálisan megjelenő számában. Ebben felhívták a munkásokat, hogy szervezzék meg önmagukat, de már egyértelműen az Intersindical vezetése alatt. A PCP teljes támogatást nyújtott az Intersindicalnak, miközben biztosította, hogy az se térjen el a fő célkitűzésétől. Ez azt jelentette, hogy a munkások harcait össze kell egyeztetni a szélesebb értelemben vett antifasiszta harccal, a demokratikus szabadságjogokért folytatott harccal, és hogy kialakítsanak egy új, demokratikus államot.

Ahogy a forradalom ügye megszilárdult, a munkások szervezetei is megszaporodtak: a munkásbizottságok mellett ott voltak a szakszervezetek, amelyek szintén belülről átalakulóban voltak. 1976-ban szociológusok egy csoportja elemezte a munkaügyi tárgyalásokat 158 iparágban és munkahelyen (így a villamossági iparban, a szállításban, a kereskedelemben, a bankrendszerben és a biztosításban). Megállapították, hogy 61 esetben szociális konfliktusok a munkásbizottságok révén robbantak ki, és csak hat esetben a vállalati szerveződések révén, tíz esetben kerületi, illetőleg országos szakszervezetek kezdeményezésére, 13 a munkaügyi minisztériumban.⁹² A jelentés csupán az 1974. április 25-től június 1-ig terjedő időszakra vonatkozik, ámde a jelentés érzékelteti, hogy a munkásbizottságoknak nagy befolyása volt a munkásokra és a munkásbizalmiakra, az egyes üzemekben előforduló sztrájkok, illetőleg a munkás elégedetlenség jelentkezése kapcsán. A PCP ugyanekkor támogatta a munkaügyi minisztériumot. Az Intersindical, amelyet még 1970-ben alapítottak, még akkor is embrió állapotban volt, amikor a diktatúra összeomlott – és akkor csak tizenkét szakszervezetet fogott össze. 1974 májusáig pedig már 54 szakszervezetet képviselt.

A sztrájkok, illetőleg a munkás elégedetlenség erjedése kapcsán a PCP szembe került a munkásmozgalommal. Miként Antoniú Venture megállapította: az, hogy a PCP a kormány részese lett, és a PCP ellenőrizte a Munkaügyi Minisztériumot, arra vezetett, hogy a PCP le kívánta szerelni és állítani a mozgalom követeléseit, amelyek mindenütt kirobbantak és amelyeket a PCP úgy tekintett, hogy veszélyeztetik a rendszer megszilárdulását. Ez azután arra vezetett, hogy a

⁹² Maris de Lurdes Santos, Marinus Pires de Lima és Vítor Matias Ferreira: 0 25 de Abril e as Lutas Sociais nas Empresas. Porto: Afrontamenti, Volumes 1–3, 1976.

PCP sokszor konfrontálódott a szélső baloldaliakkal. Ez utóbbiak támogatták a sztrájkolók legmesszebbmenő követeléseit is. Mindenütt munkásbizottságok alakultak, amelyek nem álltak a PCP befolyása alatt, és amelyeket régi és új baloldali szervezetek instruáltak.

A PCP hetedik kongresszusát 1974. október 20-án tartotta Lisszabonban. Ez volt az első kongresszus, amelyet már legálisan tarthattak meg a fasiszmus áprilisi veresége után. Ez kedvező pillanatban ült össze a PCP számára, amikor a közvélemény várakozóan tekintett a pártra, amely ekkor a legnagyobb politikai párt volt az országban, amelyet az a nimbusz is körülvelt, hogy ez a párt küzdött leghatározottabban és a legtöbb áldozattal az illegalitás éveitől. A PCP KB-ának 36 tagja közül csak négy volt olyan, akik a fasiszmus hosszú időszaka alatt nem szenvedtek börtönbüntetést. Ahogy Octávio Pato kimutatta, a KB tagjai a fasiszmus korszakában együttvéve 308 évet töltöttek el a börtönökben – erre a kongresszuson elhangzott beszédében is visszautalt. A PCP tagjainak bátorsága és aktivitása vitathatatlan volt. Ez részben magyarázza a PCP gyors regenerálódását, befolyásának megerősödését 1974 áprilisa után. Ahogy Joaquim Pires Jorge kongresszusi megnyitó beszédében hangsúlyozta, a PCP ellenállási küzdelme a fasiszmus éveiben kiváltotta a munkástömegek megbecsülését. Ez, ahogy Loren Goldner emlékeztetett rá, Maurice Thorez, Jacques Duclos⁹³ és Palmiro Togliatti⁹⁴ ugyanilyen szellemben tartották meg beszédeiket a II. világháború után, amikor arra utaltak, a PCF, illetve a PCI az ellenállás során kifejtett erőfeszítéseikkel alapozták meg, hogy a pártok aktívan részt vehessenek „nemzetük újjáépítésében”.

A pártkongresszus feladata nyilvánvalóan az volt, hogy az új realitásokkal nézzen szembe, amelyekre rányomta bélyegét az 1973–1974. évi globális gazdasági válság, másfelől a forradalom másnapjainak következményei. A kongresszus elé terjesztett beszámoló ugyancsak hangsúlyozta, hogy el kell hárítani minden akadályt a termelés folyamatossága elől akkor is, hogy ha azt a burzsoázia egyes szektorai okozzák szabotázs formájában, vagy pedig a munkások (sztrájkok révén, amelyeket a béremelések érdekében kezdenek meg). Ezért a párt a következő javaslatokat terjesztette elő: a/ a demokratikus állam megerősítését. A PCP arra törekedett, hogy a legmegbízhatóbb kádereit „bevigye” az államapparátusba. Ugyanakkor a PCP hangsúlyozta a szabadságjogok érvényességének fontosságát, valamint azt, hogy a fasiszta szervezeteket be kell tiltani; b/ a gazdasági és pénzügyi stabilitás védelmét. Itt jelölték meg néhány bank államosításának követelését és a pénzügyek ellenőrzését, a magánbankok állami ellenőrzését és szabályozását, a tőke tranzakciók ellenőrzését, az ipar támogatását, főként a közép- és kisiparét, valamint azt, hogy az állam nyújtson támogatást a bajba került vállalatoknak. Külön szóvá tették, hogy meg kell akadályozni az önkényes elbocsátásokat. Az agrárreform követelése eltűnt a programból. A külföldi tőkéhez nem kívántak hozzányúlni. Hangsúlyozták, hogy biztosítani kívánják a gazdaság

⁹³ Jacques Duclos életútját lásd Évkönyv, 2002.

⁹⁴ Togliatti életútját lásd Évkönyv, 1994.

konzolidációját és a termelés folyamatosságát, hozzátevé, hogy mindezt az alacsony profitráta alapján, egyúttal a magas béreket is biztosítva.

A munkásosztályt illetően a kongresszus megerősítette a PCP eddig követett politikájának helyességét. Ugyanakkor felsoroltak több követelést és rendszabályt a munkásság védelmében. Ezek között szerepelt a kollektív szerződések elismerése és szorgalmazása, a tisztességtelen elbocsátások tilalma, a létfontosságú árucikkek áremelésének tilalma és a bérszabályozás olyan összefüggésben, hogy azok alkalmazkodjanak az árak mozgásához (vagyis a mozgó bérskála). Egyúttal követelték a nyugdíjak, az egészségügyi szolgáltatások és más szolgáltatások fenntartásának biztosítását és javítását. E követelések is mutatták a munkások erejét, befolyását, mindez mutatta, hogy összehasonlíthatatlanul jobb feltételek között fogalmazhatták meg követeléseiket, mint 1974 áprilisa előtt. Ugyanakkor a PCP vezetői tisztában voltak azzal, hogy más országokban, így Franciaországban és Németországban már nagyobb eredményeket is elértek és így Cunhal hangsúlyozta, hogy a munkások követeléseinek határt kell szabni és ez ekkor a „szabadság ára”.

Kevés lehetőség nyílik arra, hogy tisztázzuk egy leninista párt lehetőségét Nyugat-Európában e forradalmi folyamat kezdetén. Portugália azonban erre lehetőséget kínál. A PCP politikájának tanulmányozása történeti összehasonlításhoz kínál lehetőséget, amely egyúttal elősegíti a társadalmi átalakulások komplexitásának megértését. Ismerten elfogadott, hogy a forradalmi útnak különféle modelljei vannak, amelyek túlmennek azon, hogy egyes tudósok gyakorlatával szemben ezt az utat csak a francia, az orosz és a kínai forradalomhoz hasonlítsuk. Jól ismert, hogy sokan a PCP-t a bolsevik párthoz hasonlították és hasonlítják, és a PCP-t és politikáját a lenini szemlélet elfogadásával és a párt bolsevizálásával magyarázzák. Az orosz forradalom példája persze gazdagítja a portugál párt elméletének és gyakorlatának megértését is. Mégis, a mi kutatási eredményeink más mutatnak.

1. A PCP a forradalom kezdetén elfogadta, hogy részt vesz egy polgári, burzsoá kormányban. (Mint ismeretes, Lenin ezzel szemben a burzsoá kormányban való részvétel helyett azonnal a szocialista forradalom megvalósítását tűzte ki célul.)

2. A legkiterjedtebb sztrájkmozgalom idején, amelyet Portugália valah is megélt, a PCP azzal fordult a munkássághoz, hogy „egynapi munkájukat áldozzák fel a nemzet javára”, és így is mutassák ki lojalitásukat az Intersindical iránt. Szemben azzal, ahogy Lenin 1917-ben a híres áprilisi tézisekben mindjárt „minden hatalmat követelt a szovjeteknek”, a PCP ilyen felhívással nem fordult a portugál munkásokhoz.

3. A PCP a forradalmi válság idején, 1975 szeptemberétől novemberig – noha megkísérelte, hogy irányítsa a munkásbizottságokat – ezt úgy tette, hogy közben elmulasztotta, hogy országosan egyeztesse mind saját, mind a munkásbizottságok lépéseit. Ugyancsak szemben a szovjet tapasztalatokkal a PCP nem törekedett arra, hogy a hadseregben katona szovjeteket-tanácsokat hozzon létre, hanem

megelégedett azzal, hogy a már létrejött forradalmi katonatiszti szövetségekre, mint az ADU, támaszkodjon. Ugyancsak szemben a bolsevik párt példájával, amely szorgalmazta a munkásellenőrzést a termelésben és elosztásban, a PCP megelégedett azzal, hogy részt, kooperációt kérjen a managementben az államosított iparban.

Amennyiben megmaradunk annál, hogy a portugál forradalmi átalakulást összevetjük az orosz 1917-essel, akkor a PCP programjai és lépései inkább a mensevikekre emlékeztetnek, akik részt vettek az ideiglenes kormányban és az ország gazdasági helyreállítását tűzték ki feladatként az osztályegyüttműködés alapján. A PCP abból indult ki, hogy a kapitalizmus végső, globális válságba kerül. Persze a PCPre is kihatott az, hogy a világ forradalmi tendenciái elhaltak az 1918–1923 németországi események után, a Szovjetunió elszigetelődött és bekövetkezett a sztalinista korszak. A nemzeti összefogás tétele pedig valami más volt, mint a munkásosztály összefogásáé.

*

TARIQ ALI⁹⁵

George Galloway⁹⁶ megtörheti azt a politikai tehetetlenséget, ami Nagy-Britanniában kialakult

(Rövidítve)

A szerkesztőség által kiemelt szöveg: Az ország politikáját hosszú évtizedeken át a thatcherizmus jellemezte. Galloway sikere fel fogja ébreszteni az embereket a passzivitásból.

George Galloway választási sikere, amit a bradfordi⁹⁷ pótpálásztáson ért el, megrázta az angol politikai közéletet. Sikere váratlan volt és a brit média lekezelően írt róla (a *The Guardian* tudósítója, Helen Pidd e tekintetben kivétel volt). A BBC a választási küzdelem kapcsán kigúnyolta – egyáltalán nem objektív tudósítás jegyében. A bradfordi képviselői hely, amelyet 1973 óta biztos LP-s hitbi-

⁹⁵ Tariq Ali a Szocialista Munkáspárt (SWP) egyik legbefolyásosabb teoretikusa és publicistája, az Évkönyv az elmúlt harminc évben sok írását közölte. A trockista áramlat fő teoretikusának tekintik.

⁹⁶ George Galloway az LP-nek volt parlamenti képviselője, majd az LP-ből kizárták, amikor Blairrel szembefordulva elítélte a brit intervenciót Irakban.

⁹⁷ Bradford, ahol Galloway győzött, régi nagy szocialista örökségre tekinthet vissza, hajdanán textilipari központ volt, itt alakult meg az ILP és hosszú időn át a szocialista Fred Jowett (Évkönyv, 1990) Bradford parlamenti képviselője volt.

zománynak tekintettek – jellemző, hogy a pótválasztás napjára Ed Miliband, az LP vezére azt tervezte, hogy leutazik a megválasztandó LP képviselő üdvözlésére. Most a választási eredmény rávilágít saját jövőjére is. Az LP-nek meg kellett fizetnie az árát, hogy nem tudta érvényesíteni a politikai ellenzék hivatását. Úgy vélte, hogy az LP-nek a kivárára kell berendezkedni és ez a politika majd meghozza a gyümölcsét. A skót politikai események már fel kellett volna, hogy ébresszék, és most Galloway sikere méginkább, de kételkedem abban, hogy ez igazán megtörténik. Galloway sikere rombolólag hatott mind a három nagy párt-ra. A LibDem-ek és a toryk Galloway sikerét azzal magyarázták, hogy túl sok ember ment el szavazni.

A fiatalok tízezrei ábrándultak ki a fő áramlatok „hivatalos” politikájából és most a *Respect*⁹⁸ kampánya dinamizálta őket. Galloway fáradhatatlannak bizonyult. A politikai arénában senki meg sem közelíti a személyiségét – nemcsak azért, mert nagyon hatásos szónok, bár ezt a képességet nem szabad alábecsülni. A Respect csoportosulás szónokai és szervezői felszólalásaikban éppen ezeket a fiatalokat tudták mozgósítani és ők hívták fel a figyelmet arra, hogy az iraki és az afganisztáni brit katonai intervenció milyen katasztrófára vezetett. Galloway egyenesen azt követelte, hogy Blairt, mint háborús bűnöst állítsák bíróság elé, és hogy a brit csapatokat minden késlekedés nélkül vonják vissza Afganisztánból. Elmarasztalta mind a kormányt, mind az LP-t az alkalmazott megszorításokért és azért, hogy a gazdaságpolitika terheit a szegények vállára rakják. Ugyancsak elmarasztalta az oktatás, az egészségügy és a postai szolgálat terén a privatizálásokat. Gallowayt mindezek alapján választották meg.

Hogy jutottunk idáig? A Szovjetunió 1991-es összeomlása után többen taglalták, hogy a dolgok „természettörvénye” szerint mindig is lesznek a társadalomban tehetős rétegek és az egalitarizmus „apostolai” ezt hiába akarják kétségbe vonni. A pénz, mint ismeretes, abszolút korrumpálja a politikusokat. A tőke befolyásán túl tanúi lehetünk új, hatásos koalíciók jelentkezésének, így az USA-ban a republikánusok és demokraták; Nagy-Britanniában az Új LP-sek és a toryk koalíciójának; a szocialisták és konzervatívok koalíciójának Franciaországban; Németországban egyfajta és másfajta koalíciókének, míg a Zöldek körében erőre kap az ultra-atlantisták irányzata; Skandináviában pedig a balközép és a jobbközép koalíciója. Végeredményben a két- vagy három párti koalíciók alkották az ún. nemzeti kormányokat. Egyfajta új szélsőséges szabadpiacos ideológia és politika hódított tért. A pénzügyileg finanszírozott privatizált szektor hívei, amely a közösségi (public) szektor rovására erősödött meg Németországban és Franciaországban, mindkét helyen azt állította, hogy az nem elég gyorsan „fejlődött” a privatizálás terén, és amelyet éppen ezért rendszeresen támadtak és marasztaltak el az *Economist*-ban és a *Financial Times*-ban. A közösségi szektor védelmében felszólalók egyúttal az állami kézben lévő szolgáltatásokat is védik, miként a hajdani állami, közösségi kézben lévő házak sorsa is régi „dinoszaurusz” probléma.

A brit politika idevágó alapjait még Margaret Thatcher fektette le az 1980-as,

⁹⁸ A *Respect* orgánáról és csoportosulásáról lásd Steve Parsons írásait Évkönyv, 2009–2012.

1990-es években, amit azután az Új LP korszakában teljes egészében elfogadtak és aláírtak. Ennek az alpján az „új demokraták” elfogadták a reagan politikát és szemléletmódot. Ennek alapján jött létre a közép-jobb és a közép-bal koalíciója. Ez a koalíció alkalmazza a megszorítási politikát, amivel a gazdagokat támogatják, a nemzetközi politikában pedig háborúkat és intervenciókat indítottak. Obama nem elszigetelt az európai politikai arénában. Felleptek ugyan ellenzékiek, de ezek nem kínáltak másfajta, saját alternatívát. Ezeknek az ellenzékieknek hangja nem több, mint segélykiáltás. A *Respect* ezzel szemben egy baloldali szociáldemokrata programot kínál, amely támadást, kihívást jelent a jelenlegi status quóval szemben. Vagyis ez a csoportosulás nem hagyja magát megfélemlíteni. A bradfordi győzelem egyeseket felébreszt majd a passzivitásból és figyelmeztet arra, hogy van kiút ebből a kialakult zsákutcából.

Forrás: Tariq Ali: George Galloway's Respect could help Britain to break the political impasse. *The Guardian*, 2012. március 30. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

CHRIS BIRCH:

A párt⁹⁹ öngyilkossága és utóélete

(Rövidítve)

Chris Birch annak a könyvnek alapján ad ismertetést és összefoglalót, amely „After the Party: Reflections on life since the CPGB” címmel jelent meg 2012-ben, a nagyon ismert londoni kiadónál, a Lawrence and Wishartnál. Ez a könyv végeredményben nyolc olyan ember írásait, visszaemlékezéseit tartalmazza, akik az 1960, 1970, illetőleg az 1980-as években csatlakoztak a CPGB-hez. Egy kivétellel valamennyien a CPGB tagjai maradtak egészen a párt szétolvadásáig, önfeloszlatásáig, ami már 20 évvel ezelőtt történt.¹⁰⁰ Mint olyan valaki, aki még 1948-ban csatlakoztam a CPGB-hez, a könyvet nagyon érdekesnek találtam.

A könyv alcíme részben félrevezető, az írások ugyanis nemcsak arról szólnak, hogy az illetők milyen életet éltek a CPGB soraiban, hanem arról is, hogy milyenné vált az életük a párt megszűnése után. Ennek során egyesek csatlakoztak a Green Partyhoz (Zöld Párt), mások az LP-hez, a CPB-hez,¹⁰¹ vagy pedig egyszerűen kívül maradtak valamennyi párton. A könyv rendkívül könnyen olvasható. A kötetet az ismert költő, író és kiadó, Andy Croft szerkesztette, és ő írta a könyv bevezető és záró fejezetét. A kötet végeredményben figyelmeztet arra, hogy an-

⁹⁹ A párt a CPGB (Nagy-Britannia Kommunista Pártja).

¹⁰⁰ A CPGB feloszlásának történetéről az Évkönyv több írást is megjelentetett. Többek között lásd Kate Hudson írását a 2013-as évi kötetben.

¹⁰¹ A CPB az a Communist Party of Britain – a CPGB kicsiny utódpartja.

nak idején a CPGB milyen eredményeket ért el. Elsősorban az említett zárófejezet ír arról, hogy a CPGB-nek milyen nagy hatása volt a brit kulturális életre.

A CPGB befolyásának delelőjén 60 000 tagot számlált. A CPGB hosszú életében öt képviselőt juttatott a parlamentbe, többek között William Gallachert¹⁰² és Phil Piratint. Mellettük egy kommunistát juttattak a Lordok Házába és több száz tanácsost a különböző városok, kerületek, grófságok tanácsaiba. Volt, amikor a párt központi orgánuma, a *Daily Worker* 120 000-es példányszámban terjedt.

A kötet szerzőinek igaza van, hogy a CPGB ráütötte bélyegét az ország politikai történetére: így volt ez az 1926. évi általános sztrájk,¹⁰³ a híres 1932–1934. évi éhségmenetek,¹⁰⁴ a Cable Streeti összecsapások,¹⁰⁵ a Nemzetközi Brigádokba¹⁰⁶ induló brit önkéntesek szervezése, a nevezetessé váló londoni üres lakások elfoglalása kapcsán. Chris Birch felsorolásában még egy sor eseményre utal, többek között az 1945 utáni dokkmunkás sztrájkra és több más mozzanatra, így az 1971., illetőleg 1974. és 1984. évi bányászsztrájkokra.¹⁰⁷ Nem felejtendő el a CPGB részvétele a CND-ben¹⁰⁸ (Campaign for Nuclear Disarmament – a Nukleáris Leszerelési Mozgalom), valamint arról, hogy a CPGB milyen aktívan kapcsolódott be az Apartheid-ellenes Mozgalomba. Ugyanígy emlékeztet, hogy a CPGB mindig bírálta a brit gyarmati rendszert, majd később aktívan küzdött a vietnami háború ellen, ugyanígy kitartóan ostromozta a Pinochet-puccsot¹⁰⁹ és igen aktívan vett részt a chilei szolidaritási mozgalomban.

A kötet szerzői hangsúlyozzák, hogy az 1980-as évek közepétől a párt igen látványosan haldoklott, belső aktív élete is erősen visszaesett, miként a taglétszám is, a kommunista párt léte egyre inkább fenntarthatatlanná vált Európában, és úgy tűnt, hogy minderre az egyetlen racionális válasz a CPGB önfeloszlatása.¹¹⁰

A kötet egyik szerzője, Kate Hudson¹¹¹ ezt a véleményt egyáltalán nem osztja, hanem vitatja.¹¹² Már írásának címe is sokat mond: „Egy politikai hiba, aminek nagy következményei voltak”. Szerintem Hudson írása a kötet legerősebb szövege, de írásának utolsó oldalai és sorai nem győztek meg engem. Az összes többi írás nagyon érdekes, kivéve Andrew Pearmain írását, amelyek összecsengenek

¹⁰² W. Gallacher életútját lásd Évkönyv 1981.

¹⁰³ A brit általános sztrájkokról lásd Évkönyv, 1975/76.

¹⁰⁴ Az éhségmenetekről lásd Évkönyv, 1982., Walter Hannington életútját (Évkönyv, 1997), Ellen Wilkinson életútját (Évkönyv, 1991.).

¹⁰⁵ Az 1934. évi antifasiszta összecsapásokról magyarul lásd Évkönyv, 1984.

¹⁰⁶ A Nemzetközi Brigádok brit önkénteseiről az Évkönyv több közleményt is megjelentetett, lásd ehhez még Jack Jones életútját Évkönyv, 2011. és 2012.

¹⁰⁷ Az 1974., illetőleg 1984. évi bányászsztrájkokról lásd Évkönyv, 1974., 1984. és 1985.

¹⁰⁸ A CND-ről az Évkönyv több írást is közölt, Kate Hudson és Steve Parsons tollából, valamint Bertrand Russell életútja kapcsán (lásd Évkönyv, 2010., 2011.).

¹⁰⁹ A puccs és Allende meggyilkolása 1973-ban történt, erről magyarul lásd Évkönyv, 1974., 1975/76.

¹¹⁰ Erről az Évkönyv több írást jelentetett meg.

¹¹¹ Kate Hudson az Évkönyv régi szerzője, Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja.

¹¹² Kate Hudson említett írásának első részét lásd az Évkönyv 2013. évi kötetének Tanulmányok fejezetében.

az én tapasztalataimmal, lévén hogy én magam 43 évig voltam tagja a CPGB-nek (1948 februártól 1991 novemberéig).

Lorna Reith arról írt, hogy az LP – amelynek nyilvánvalóan tagja lett – milyen erősen különbözik attól a párttól, amelynek hosszú ideig tagja volt. „Ami a párt helyi szervezetének életét illeti, az elég unalmas. Természetesen a politikai viták nincsenek azon a szinten, mint annak idején a CP-ben.” Mégis az LP „mozgásteret nyújt és az egyszerű emberek védelmét vállalja”. Az LP a brit elfogadott terminológia szerint egy „tág egyház”, „amelynek tagjai nem kötelesek védeni a párt vezetőit és nem kell osztaniuk egy ideológiát sem”. Miként Lorna, Stuart Hill is csatlakozott az LP-hez, és arra kellett rájönnie, hogy az LP darlingtoni szervezete egy volt sztálinista „hűbértoka” lett. Dave Cope szintén az LP tagja lett. Mark Perryman a Respect-csoportosuláshoz¹¹³ csatlakozott. Alistair Findlay viszont meg van győződve arról, hogy Marx nélkül nincs jövő. Andrew Permain viszont a Green Party (Zöld Párt) tanácsadója lett.

Végeredményben valamennyi írás jelzi, Andrew pedig ennél még tovább megy és azt is hozzáteszi, hogy a felsoroltak és a CPGB valamennyi volt tagja összezavarodott ember, többen közülük „örültek” – ám annyi bizonyos, hogy mindannyian fájjalják a CPGB hiányát, ugyanúgy ahogy én is ezt teszem.

Talán megengedhető, hogy egy személyes megjegyzést fűzzek a könyv ismeretetéséhez. Nekem úgy tűnik, hogy az a párt, amelyhez én 1948-ban csatlakoztam, nagyon más párt volt, mint az, amelyhez a kötet szerzőinek többsége csak jóval később csatlakozott. Annakidején mi féltünk szabadságra menni, mert úgy éreztük, hogy esetleg elmulasztjuk a forradalom megélését. Annakidején, ahogy a *Labour Monthly*¹¹⁴ megjelent, hónapról hónapra pontosan nyomom követhettük a párt irányvonalát Palme Dutt¹¹⁵ havonta megjelenő szerkesztői cikkéből. Később azonban meg kellett hogy tanuljunk, hogy Palme Dutt sem volt csálhatatlan, és a párt irányvonala is lehetett rossz. Így meg kellett hogy tanuljunk, hogy saját fejünkkel gondolkodjunk. Az én pártszervezetem levelet intézett a párt 1957. évi kongresszusához, amelyben azt szorgalmazta, hogy a párt önkritikusan elemezze újra azt a kialakított véleményét, amelyet az ország gazdasági életének 1945 utáni fejlődéséről alakított ki. Mi sokat tanultunk 1956-ból. Nagyon kritikusan álltunk szemben Nagy Imre perével és kivégzésével. Ugyancsak sokat tanultunk 1968-tól. Miként magából az életből is. Többségünk kommunista maradt, ha pártunk már nem létezik is. Megjegyzendő, hogy a *Morning Star* nagyon jó, elismerő ismertetést jelentett meg a könyvről.

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 augusztus.

*

¹¹³ A Respect-csoportosulásról Steve Parsons az elmúlt 5–6 évben több cikkében is megemlékezett az Évkönyvben.

¹¹⁴ A *Labour Monthly*-ről lásd Évkönyv, 2005.

¹¹⁵ Palme Dutt életútját lásd Évkönyv, 1999.

JEREMY CORBYN

Az európai baloldal elmulasztotta, hogy keményen harcoljon

(Rövidítve)

A húsvétot általában úgy köszöntik, hogy ez egy nagyon várt fellélegzési időszak és egyúttal előre lehet gondolkodni, ahogy a nyár közeleg. Ám a családok százezrei számára ebben az évben fenyegetésekkel és nyomorúsággal terhes. Így sokakat érintett a családi házak és lakások kedvezményének megvonása, ami azt jelenti, hogy sokak, akik a belső kerületekben olyan lakásokban élnek, amelyekben a lakberekhez kedvezményeket kaptak, most elveszíthetik lakásaikat. Az adózási kedvezmények megvonása többek számára azt jelenti, hogy mintegy 4 000 font többletadót kell fizetniük évente. Mondanunk sem kell, hogy ez a legszegényebb néprétegeket érinti, akik eddig ezekből az adókedvezményekből fedezték azt, hogy tovább éljenek. David Cameron¹¹⁶ örült ötlete volt annak az állításnak az ismételtetése, hogy a megszorítás ebben a korszakban „mindannyiunkat egyaránt érint”. Ez az állítás különösen furcsán hangzik, ha például tudjuk, hogy az Amazon vállalat egyáltalán nem fizet brit vállalati adót, miközben a vállalat tevékenységét áthelyezi Luxemburgba. Ez nem az egyedüli példa. Így a Boots vállalat is áttette székhelyét Svájcba, ahol az adózás mintegy negyede a toryk által lecsökkentett adóknak Angliában. Bárki, aki azon gondolkodik, hogy hova vezet a tory megszorítási politika, elég, ha átpillant arra, hogy hol tart Görögország és Spanyolország – mindkettőben gyorsan nő a munkanélküliség és keményen tapasztalható a recesszió. Görögországot a további erős privatizálások és a szociális infrastruktúra leépítése fenyegeti (ez utóbbit egy nemrégiben Görögországban járt szakszervezeti szolidaritási küldöttség állapította meg). Spanyolországban a legutóbbi parlamenti választásig szocialista kormány volt hatalmon,¹¹⁷ ám az Európai Központi Bank követelése nyomán a párt keményen fizetett sok szavazójának elvesztésével. Ezzel megtisztította az utat egy jobboldali kormány hatalomra kerüléséhez, amely ezután még „gonoszabb” megszorítási politikát hirdetett meg és kezdett megvalósítani. A felnöttek munkanélküliségi rátája Spanyolországban jelenleg 25%-nál is nagyobb, a fiataloké pedig majdnem 50%-os, ez érint még tanult szakmunkásokat és egyetemet végzetteket is. Sokakat fenyeget a kilakoltatás veszélye, mert nem tudnak lakbért fizetni.

Mindebből nagyon súlyos tanulságok szűrhetők le Európa valamennyi szocialista pártja számára. Azok a pártok, amelyek kormányon voltak és keresztülvittek a megszorítási politikát, elbuktak a választásokon, szavazóik közül sokakat elveszítettek, akik másfelé fordultak és radikálisabb válaszokat kerestek, máso-

¹¹⁶ David Cameron a 2010. évi parlamenti választás nyomán hatalomra került koalíciós kormány konzervatív párti miniszterelnöke. (A választásról és következményeiről lásd Évkönyv 2011–2013.)

¹¹⁷ Erről a magyar médiában is sok írás jelent meg, minderről lásd Évkönyv, 2012 és 2013.

kat, mint amelyeket az Európai Központi Bank fiskális politikája diktál. George Galloway győzelme a bradfordi pótválasztáson¹¹⁸ megvilágítja, hogy a munkások többsége opponálja a konzervatív-liberális demokrata koalíció politikáját, ugyanakkor radikálisabb választ várnak el az LP-től, amely ugyanakkor világos határvonalat húzna az Új LP háborús politikája és gazdasági stratégiája után, amely a múltban együtt járt a nagyszámú privatizálással, illetőleg a közszolgáltatásokba beépülő privát befektetésekkel.¹¹⁹

Miként jelenleg az emberek védelmezik az állami egészségügyi szolgáltatásokat (NHS)¹²⁰ a jelenlegi megdöbbentő új törvényekkel szemben, és ahogy az emberek fellázadnak a kormánykedvezmények megvonása és a jóléti állam rendszerének teljes leépítése ellen, az embereknek sokkal radikálisabb módszerekre és válaszokra van szüksége, mint amilyeneket idáig felkínáltak nekik.

Éppen egy évvel ezelőtt a TUC (a Szakszervezeti Szövetség) egy nagyon nagy és nagyon sikerült tüntetést és menetet szervezett meg Londonon át,¹²¹ amelynek jelszava az volt, hogy „Egy másik világ nagyon is lehetséges”. Ezen a tüntetésen több mint félmillió ember vett részt és nagyszerűen bizonyította a szakszervezetiek és az LP egységét, összefogását. Ahogy május elseje közeledik, világos célra és világos stratégiára lenne szükség a konzervatív-liberális demokrata gazdasági és szociális stratégiával szemben. A Cameron diktálta megszorítási politika nem vezet ki a recesszióból, csak növeli a munkanélküliséget, még nagyobb lesz a szegénység és az adózási politikájával még nagyobb kedvezményekhez juttatja a gazdagokat és a nagyvállalatokat.¹²²

Forrás: Jeremy Corbyn: Europe's left has failed to fight smart. Morning Star, 2012. április 8. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

Politikai átstrukturálódás Párizsban

(Rövidítve)

A német kancellár asszony, Angela Merkel nagyobb beavatkozási lehetőségeket követel az európai nagy országoknak az EU-n belül, amely csorbíthatja az egyes országok szuverenitását – amely bizonyos fokig eretnek gondolat a francia ha-

¹¹⁸ Gallowayról és a bredfordi pótválasztásról lásd e fejezetben külön részletesebb és pontosabb írásunkat.

¹¹⁹ Blair hirdette meg a P-P vállalkozásokat (private and public), amelyektől nagyon sokat várt.

¹²⁰ Az NHS-t 1946-ban az Attlee-kormány alatt Aneurin Bevin minisztersége alatt vezették be, amely a mindenkire kiterjedő ingyenes egészségügyi szolgáltatást biztosította.

¹²¹ A 2011. decemberi akcióról több írásunk és dokumentumunk szól az Évkönyv 2013. évi kötetében az Angol, illetőleg Dokumentumok című rovatban.

¹²² A *Morning Star*, a CPGB központi napilapja volt, a CPGB 1990–91-es feloszlása után a kommunisták egy csoportja mind a mai napig megjelenteti a lapot.

gyománnyok szerint, így azután jelenleg a PS számára marad az a feladat, hogy feloldják a szuverenitás és az európaiság ütköződének problémáját.

Így a PS egyfajta európaizálódás nyomásával kerül szembe. Gérard Grunberg, politikai tudományos kutató hangsúlyozza, hogy az utóbbi néhány évtizedben két új elem tűnt fel a francia politikai életben, illetőleg a PS számára: az egyik a globalizáció, a másik az európaizálódás. Ez világítja meg a különbséget a jelenlegi francia köztársasági elnök, François Hollande politikai stílusa, illetőleg aközött, ahogy a hajdani francia szocialista köztársasági elnök, François Mitterrand politizált. 1981-ben a „nagy változás”¹²³ kezdetén a baloldal még mélyen átérezte a hosszú évek kirekesztettségét, amelyben élt, nem akart hallani a liberalizmusról, bizalmatlan volt a liberális Európával szemben, amely akadályozta és megakadályozta programjának megvalósítását, sőt olyan retorikát „kultivált”, amelyben hangsúlyozták, hogy „szakítani akarnak a kapitalizmussal”. Ezáltal azonban Hollande kampánya tökéletesen beilleszkedett egy általános európai kampányba, gondolatmenetbe.

Grunberg hangsúlyozza, hogy jelenleg Hollande alatt azonnal keresték a kompromisszumot európai szinten, nem pedig úgy, mint hajdanán Mitterrand éveiben, amikor a kompromisszum megkötésére csak két évvel később, 1983-ban került sor.¹²⁴ Hollande életrebra világosan értelmű európai kötődését. A 13 évi Mitterrand-korszak után 1995-ben az újabb elnökválasztáson a francia szocialisták reményei Jacques Delors¹²⁵ személye körül összpontosultak és az akkor negyvenéves Hollande Delors-nak, az Európai Bizottság akkori elnökének úgyszólván „vezérkari főnöke” volt, akinek az volt a feladata, hogy megszervezze Delors köztársasági elnökké választását. Delors a végén visszalépett és nem indult a választási küzdelemben, de az intermezzo bizonyította, hogy Hollande mennyire azonosult az európai stratégiával.

1981-ben Mitterrand keynesiánus gazdaságpolitikával „indult”, de nagyon hamar „rá kellett jönnie”, hogy ki kell egyeznie Németországgal. A közeledésnek és a Németországgal való kiegyezésnek 1982–83-ban Delors maga volt a motorja, aki ekkor gazdasági csúcsminiszter volt a Mauroy-kormányban. Hollande ebben a tekintetben Mitterrand örököse, aki akkor megtette a fordulatot a szociál-liberális irányba, ám Mitterrandnak a kétértelműsége nélkül, aki azért végig érezte, hogy ez csak egy „szünet”¹²⁶ és hogy ő szívében kitart az 1981-es nyitás mellett.

Hollande-nak ez a politikája és szemlélete jellemző választottjára, akit a miniszterelnöki posztra emelt, Jean-Marc Ayrault-ra is. A *Libération*¹²⁷ szerint Ayrault tökéletesen megtestesíti Nyugat-Franciaország szocialistáinak véleményét, akiket sokkal jobban befolyásol az egyház, mint a forradalmi mitológia. Megjegyzendő, hogy az új miniszterelnök átalakulása egészen egyedi: annak

¹²³ A PS és Mitterrand 1981. évi győzelméről lásd Évkönyv, 1981.

¹²⁴ Az 1983. évi fordulatról „a szigor politikájának” kezdetéről lásd Évkönyv, 1983., 1984.

¹²⁵ J. Delors a PS csúcsvezetőinek egyike, 1981 után a Mitterrand-kormány gazdasági csúcsminisztere, majd később az Európai Bizottság többszörösen megválasztott elnöke volt.

¹²⁶ Az 1983-as „szünetről” lásd Évkönyv, 1983–84.

¹²⁷ A *Libération* befolyásos párizsi napilap, általában baloldalnak tekint.

idején még tinédzserként az ifjú keresztények körében tevékenykedett, a '60-as években a liberális teológia vonzotta, majd csatlakozott a PS-hez. Az 1971-es, Épinal-ban tartott kongresszuson Jean Poperen¹²⁸ híve lett, aki korábban kommunista volt és 1959-ben zárták ki a PCF-ből, aki akkor a „lutte des classes” (osztályharc) irányzat élén állt. 1990-ben a PS rennes-i kongresszusán, valószínűleg részben a Szovjetunió és a kelet-európai rendszerek összeomlása után és mindennek a hatására, Ayrault szakított a Poperen csoporttal és irányvonallal, és magáévá tette a „gazdasági realizmus” szemléletét. Az, hogy Ayrault-t választották miniszterelnöknek, aki korábban német nyelvtanár volt, szintén megerősítette a francia–német irányultságot.

Forrás: Bulletin Internationalist, 2012 július.

*

A német modell a francia opportunisták iránytűje?

A *Nouvel Observateur*¹²⁹ azt írja, hogy Hollande Ayrault-ban egy német szociáldemokrata típusú személyiséget lát. Hangsúlyozza Ayrault jó kapcsolatait a németekkel, a francia vidékkel, illetőleg Németországban a Baden-Württembergi régió jól prosperáló ipari üzemeivel. A *Le Monde* egyik vezércikkírója hangsúlyozza, hogy Hollande és Ayrault egyaránt a német szociáldemokrata modellt ajánlotta követésre, szemben a francia szocialista hagyományokkal. A megfigyelők szerint ez több mint kockázatos egy olyan országban, ahol nincsenek hagyományai a nagy paktumoknak, illetve az állam és a szociális partnerek közötti kiegyezéseknek, amelyek olyannyira elterjedtek Észak-Európában, ráadásul Franciaországban a szakszervezeti mozgalom kiábrándítóan gyenge.

Laurent Joffrin, a *Nouvel Observateur* vezércikkírója hangsúlyozza, hogy ennek az újfajta szociáldemokrata szemléletnek kidolgozása és elfogadtatása Hollande feladata. Ez az új irányzat hátat fordít a hajdani francia szocialista hagyományoknak, és azt tűzi zászlajára, hogy a gazdasági hatékonyságot kibékíti a szociális igazságosság követelményével. Hollandénak ezt az ideológiát kell terjesztenie az országban és a szocialista párttagok körében, ez a „francia opportunisták” ideológiája, amelyet majd a liberális csatornákon is közvetítenek. Ez összecseng azzal, amit német elvtársaik az „Agenda 2010” címmel a német-országi reformok nyomán követtek,¹³⁰ miközben meg kellene őrizni az ország

¹²⁸ Poperen a PS-ben a baloldali áramlat vezére lett, egyúttal egy teoretikai központot is irányított a PS-en belül.

¹²⁹ A PS-hez közelálló hetilap – írásait az Évkönyv gyakorta közli és idézi.

¹³⁰ A híres Agenda 2010-nek és a megfelelő reformoknak Gerhard Schröder volt a gazdája az

szuverenitását is Európában, és ez önmagában véve is nem kis feladat. Ennek az ideológiának elfogadtatása nem lesz könnyű Franciaországban, az ezzel ellentétes szellemi örökség is tovább él, többek között Marx hatása is.

Mindenesetre, amikor Hollande és a PS elfogadtatta a nyugdíjkorhatár leszállítását újra 60 évre, akkor a *Le Figaro*¹³¹ azonnal azt írta, hogy Franciaország hátat fordított Európának. Ennyiben Hollande mégiscsak megragadta azt a gondolatot, hogy a francia szocialistáknak különleges, egyedi útja és gondolkodása van. Hollande retorikájában fellép a nagytőke ellen és ennyiben visszatér a mitterrandi hagyományokhoz és retorikához.

A *Le Monde* Európával kapcsolatban megállapítja, hogy a Delors-os Hollande mélyen meg van rendülve a francia baloldal megosztottsága miatt, és amiatt, hogy 2005-ben Európa-ügyben milyen nagy volt a nemek aránya az európai népszavazáson. Ez a megosztottság az Európa-barát és a nemzeti szocialista irányzat között napjainkban is jócskán megosztja a PS-t. Hozzá kell fűznünk, hogy azok közül, akik 2005-ben nemmel szavaztak az európai alkotmányra, ma többen az Ayrault-kormány miniszterei lettek, így például Laurent Fabius,¹³² aki jelenleg a Hollande–Ayrault-kormány külügyminisztere, Arnaud Montebourg, aki jelenleg ipari és újrafeljesztési miniszter, Vincent Reillon, jelenleg oktatási miniszter, valamint Bernard Cazeneuve, aki most európaügyi miniszter. Az európai szövetségi centralizáció, amelynek az SPD nagy előharcosa, nem népszerű Párizsban és a PS több csoportjánál.

Forrás: Political Restructuring in Paris. Lotta Comunista, 2012 június, Bulletin Internationalist, 2012 július.

*

JOHN MOLYNEUX

Az új európai radikális baloldal

(Rövidítve)

Az utóbbi hónapok egyik leglényegesebb eseménye az új radikális baloldal felerősödése és feltűnése volt Európa legtöbb országában. Az egyik legerősebb ilyen párt a Syriza nevű párt Görögországban (ez a baloldali pártok összefogásában létrejött párt). A Syriza felemelkedése meteorszerű gyorsasággal következett

SPD élén, az bukott meg a 2009. évi választáson és következett be az SPD-ben a balra fordulás. Lásd erről Michael Schneider írását az Évkönyv 2011-es kötetében.

¹³¹ A *Le Figaro* patinás napilap – a francia középjobb legbefolyásosabb orgánuma.

¹³² Laurent Fabius az 1980-as évektől a PS egyik eminens vezetője, többszörös minisztere, 1983 után miniszterelnök. Írásait, megszólalásait az Évkönyv az elmúlt évtizedekben rendszeresen közölte.

be. A 2009 októberi választáson még csak a szavazatok 4,6%-át kapta meg és 13 képviselőt juttatott a parlamentbe (a képviselők száma hamarosan 9-re csökkent egy belső szakadás után). Az ez év május 6-i parlamenti választás után a Syriza elnyerte a szavazatok 16,8%-át, a második legnagyobb parlamenti párttá vált, és a parlamentben 52 mandátumot szerzett. Első pillanattól kezdve nagyon posszibilis erővé vált, amely a hatalom elnyerésére is pályázhatott. Ezt követően a Syriza még tovább erősödött: a 2012. június 1-i közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 31,5%-a állt mögé és 6%-kal megelőzte a legerősebb jobboldali pártot, az Új Demokrácia pártot. Ettől némiként visszaestek az utolsó júniusi választáson, nem utolsó sorban azért, mert a média ijesztő képet festett róluk. Ez azt jelentette, hogy csak kissé győzték le őket, de 26,9%-ot kaptak, és az új parlamentben 71 mandátumuk lett. Ez volt az utóbbi idők, talán több mint egy nemzedék során a legjobb eredmény, amit a baloldal Európában elért.

A Syriza sikerét követte Jean-Luc Mélenchon¹³³ kitűnő eredménye, amit a 2012. áprilisi francia köztársasági előválasztáson elért. Kitűnő kampányt vezetett. Mélenchon éles szavakkal ostorozta a „górékát” és nagyon látogatott gyűléseket tudott szervezni, amelyeken hatásos beszédeket tartott: Párizsban, a Bastille-nál 100 000 ember volt, Toulouse-ban 70 000 és 100 000 Marseille-ben.

Ám ha a figyelem központjába a Syriza és a Baloldali Front került is, az utóbbi időben a baloldal sikerei nem korlátozódnak pusztán Görögországra és Franciaországra. Hollandiában az év elején a nyilvánosságra hozott közvélemény-kutatások szerint a baloldali Szocialista Párt (amely jóval balrább áll a Munkáspártnál) a legnépszerűbb párt az országban és arra számíthat, hogy a közelgő választáson meg tudja duplázni mandátumainak számát.¹³⁴

Június végén Dániában a Vörös–Zöld Koalíció a közvélemény-kutatásokon új csúcsot ért el a maga 12–14%-ával, ugyanekkor ugyancsak a közvélemény-kutatás szerint a Szociáldemokrata Párt történeti mélypontjára süllyedt a maga 16–17%-ával.¹³⁵

Még Nagy-Britanniában is, ahol a választási rendszer még mindig nem az arányosság alapján épül fel, és ennek következtében új pártok nehezen törhetnek be a politikai „arénába”, George Galloway a baloldali Respect jelöltje olyan választási platformmal indult, amely élesen háborúellenes, ugyancsak élesen fogalmazott a megszorítások politikája ellen,¹³⁶ nagyszerű eredményt ért el, és megválasztották Bradfordban.¹³⁷ Galloway a szavazatok 55,9%-át kapta, egyúttal kiűtött egy

¹³³ Mélenchonról és nyilatkozatairól, beszédeiről, amelyeket 2012 tavaszán mondott, lásd bővebben az Évkönyv 2013. évi kötetének francia rovatát.

¹³⁴ A 2012. szeptemberi holland választáson ez nem sikerült, a párt a harmadik helyre került, a Munkáspárt viszont előretört, méghozzá jelentősen.

¹³⁵ A dániai helyzetről és a 2012. évi választásról lásd Steve Parsons írását az Évkönyv 2013. évi kötetében.

¹³⁶ A brit koalíciós kormány megszorítási politikájáról bővebben lásd Évkönyv, 2012., 2013.

¹³⁷ Bradford nagy munkásmozgalom-történeti múltra tekinthet vissza: itt született meg az ILP, hosszú ideig e város képviselője volt a baloldali szocialista ILP-s Fred Jowett (életútját lásd Évkönyv, 1990).

labourista jelöltet ugyanebben a választókerületben, itt a toryk még csak nem is kerültek a látótérbe.

A korábban említett baloldali csoportok és pártok az európai baloldal nagy közösségébe tartoznak, ide tartozik az írországi Baloldali Szövetség is. Ez utóbbi párt a 2011. évi választáson tört előre. Itt kell megemlékezni a németországi, régen gyökereket eresztett Die Linke pártól (Baloldali Párttól), noha ez a párt az utóbbi időben valamelyest visszaesett. Nincs semmi csoda ebben a történetben és fejleményben. Ennek egyik oka a gazdasági világválság, a másik az a megszorítási politika, amelyet kormányaink folytatnak, amelynek során a dolgozókkal fiztetik meg a válság következményeit. Nagy nemzetközi felháborodás érzékelhető emiatt és a választási eredmények ezt részben vissza is tükrözték. Emellett azonban egyfajta polarizálódás is végbemegy a középpártokkal, a centrummal szemben, amely általában elfogadja a megszorításokat és ezzel egyidejűleg meg is gyengül. Az uralkodó trend a baloldal felé mutat, ám ugyanekkor fenyegető és aggasztó a szélsőjobboldali, sőt fasiszta, rasszista jobboldal felerősödése: így Franciaországban a Le Pen-féle párt és mozgalom (Front National), az Arany Hajnal Görögországban, és a Jobbik Magyarországon.

A radikális baloldal valamennyi pártjának megvan a saját története, ám fel lehet mutatni bizonyos közös jegyeket is. Többnyire újonnan kialakult koalíciók, amelyekbe korább létesült baloldali pártok és csoportok egyesültek. A legnagyobb csoportosulások ezekben a volt kommunista pártok, ám ezek többnyire mérsékeltek, és a korábbi eurokommunista¹³⁸ irányzathoz tartoztak. Ezek már hosszú ideje megszakították kapcsolataikat Oroszországgal. Így Görögországban a Syriza legnagyobb belső csoportosulása a korábbi eurokommunista Synaspismos párt, amelynek vezetője Alex Ciprasz. Más csoportosulások a régi szociáldemokrata pártokból váltak ki. Végeredményben hasonló Mélenchon esete is Franciaországban, avagy Oscar Lafontaine esete Németországban, akik mind a szociáldemokrata pártokból léptek ki. Ám az a körülmény, hogy Galloway példáját leszámítva ilyen baloldali kiszakadás az LP-ből nem következett be, pontosan ez a magyarázata annak, hogy a radikális baloldal miért nem bontakozott ki Nagy-Britanniában.

Ám valamennyi radikális baloldali pártnak és koalíciónak közös vonása, hogy mindannyian baloldali reformista politikát követnek. Ez a baloldali radikális irányzat ugyanakkor nagyon határozottan különbözik a jobboldali vagy mérsékelt reformista áramlattól, amelynek fő erejét az LP, a munkáspártok és a szociáldemokrata pártok adják – ide tartozik Görögországban a PASOK, Franciaországban a PS, az angol és az ír Munkáspárt is. Ezek a pártok általában mind feladták azt a politikai törekvésüket, hogy támadják a kapitalizmust és elfogadták a neoliberalizmust (a szabadpiac uralmát),¹³⁹ közben persze arra törekednek, hogy

¹³⁸ Az eurokommunista mozgalomról, amelynek fő erejét az olasz, a spanyol és persze kisebb részben az osztrák KP-ből kiszakadt Franz Marek (életútját lásd Évkönyv, 2008) vezette csoportosulás alkotta – az Évkönyv főként az 1980-as években írt rendszeresen.

¹³⁹ Az általánosítás így túl leegyszerűsítő, ellenidézeteket szép számban lehetne felsorolni. (A szerk.)

megvédjék a dolgozókat a válság legrosszabb következményeitől. Ezzel szemben a baloldali radikálisok tényleges alternatívát kínálnak a kapitalizmussal szemben, valamint a jelenlegi megszorítások ellenében. A reformizmus az ő esetükben azt jelenti, hogy lépésről lépésre kívánják elérni a kívánt eredményeket, méghozzá törvények és parlamenti eszközök révén. Ennek érdekében törekszenek arra, hogy megszerezzék mindenütt a parlamenti többséget és ezzel egyidejűleg befolyást szerezzenek az állami apparátusban.

Forrás: Europe's new radical left. Irish Socialist Worker, 2012. augusztus 15. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

BHASKAR SUNKARA¹⁴⁰

Miért élnek Marx Károly munkái és gondolatai a 21. században jobban, mint valaha

(Némi rövidítéssel)

A *Guardian* szerkesztői bevezető sorai: A marxizmus új jelentőséget és elfogadottságot kapott a jelenlegi gazdasági válság idején. Ámde – mint Marx mondotta – a feladat nem pusztán a világ magyarázata, hanem annak megváltoztatása.

A tőke megszokta, hogy új víziókat kínál nekünk a jövőre vonatkozóan. Az 1939-es világhiállítás idején New Yorkban megjelentek az olyan új árucikkek, mint a nylon, a légkondicionálás..., amelyeket elsősorban a tehetősebb középosztálybelieknek kínáltak, nem azoknak, akiket érintett a világgazdasági depresszió, miközben Európa már a világháború árnyékában állt.

Bemutatták a jövőnek azokat a makettjeit, amelyek már az új autópályákat és más fejlesztési terveket ábrázolták. Mindez egyúttal már annak a kísérlete volt, hogy új hitet adjanak a kapitalizmus életrealitásában. A II. világháború előestéjén ezekből a víziókból több valóság lett. A kapitalizmus virágzott és mindezt amerikai munkások alkották meg. Alulról való nyomás eredményeként az államot reformerek vezették,¹⁴¹ engedményeket tettek, nem verték szét a kapitalizmust, osztály kompromisszumok születtek és nem kifejezett osztályharc,

¹⁴⁰ A *Jacobin* című Londonban megjelenő periodika szerkesztője; Eric Hobsbawmról írott érdekes nekrológját az Évkönyv 2015. évi kötetében közöljük.

¹⁴¹ Utalás a New Dealre, F. D. Rooseveltre, és az öt körülvevő reformer közgazdászokra, illetve Henry Wallace alelnökre, róla lásd Malcolm Sylvers írását az Évkönyv 1982. évi kötetében.

és ez alapozta meg a gazdasági növekedést, amelynek keretében a prosperitás és a gazdasági eredmények olyan megosztása valósult meg, amely korábban elképzelhetetlen volt. Sem az elnyomás, sem a kizsákmányolás nem szűnt meg, ám a rendszer nemcsak erősnek és dinamikusnak tűnt, hanem olyannak, amely összeegyeztethetőnek látszott a demokratikus eszményekké. A haladás azonban kérészetű volt. A szociáldemokrácia strukturális válságot élt át az 1970-es években, amiként ezt Michael Kalecki¹⁴² már évtizedekkel korábban megjósolta. Kalecki a teljes foglalkoztatásról írt kitűnő munkát. A munkások viszonylag magas fokú foglalkoztatottsága és a jóléti állam által alkalmazott biztonsági háló nem vásárolta meg a munkásokat, ellenkezőleg, felerősítette a magasabb bérköveteléseket. A kapitalisták készek voltak némi engedményekre akkor, amikor jó idők jártak, de a mostani stagflációval – vagyis akkor, amikor kicsi a növekedés és nő az infláció – és amikor az Opec meghirdette a maga embargós politikáját, bekövetkezett ezzel együtt a profit csökkenése is.

Az utóbbi idők neoliberalizmusa azonban, amely arra irányult, hogy mérsékelje az inflációt és visszahozza a profit növekedését, együtt járt egy nagyon gonosz támadással a munkásosztály ellen. A munkások rá voltak kényszerítve, hogy harcoljanak a jóléti állam eredményeiért, de a mi korunk egyszerre lett a deradikalizálás és a politikai belenyugvás kora. Azóta a bérek stagnáltak, az adósság az évekbe szárnyalt, és a jövő kilátásai egy új nemzedék számára – főként a régi szociáldemokrata szellemiségűek számára – nagyon sivárak.

Az 1990-es évek technológiai fellendülése azt eredményezte, hogy sokan beszéltek egy újfajta gazdaságról, amely úgymond lecserélte volna a régi fordista munkahelyeket. Ámde ez pusztába kiáltott hang volt a jövőről, amelyet még az 1939-es világhiállításon ígértek meg. A 2008. évi gazdasági válság elsöpörte ezeket az álmokat. A tőke, amely megszabadult az alulról érkező fenyegetésektől, dekadens módon növekedett, és ez a tőke vad volt és spekuláns.

Az én nemzedékemből sokak számára az ideológiai megközelítés, ahogy a kapitalizmust megítélték, jócskán alá lett ásva. Az, hogy a 18 és 30 év közötti amerikaiak közül sokak számára a szocializmus kedvezőbbnek tűnt, mint a kapitalizmus, mindenesetre annak a jeleként fogható fel, hogy a hidegháborúnak az évei, amelyek a szocializmust összemosták a sztálinizmussal, tovább már nem hatottak.

Értelmisségi szinten ugyanez az igaz. A marxisták elnyerték, hogy általában az ő véleményüket fogadják el: a külpolitikai kérdésekben Leo Panitchét,¹⁴³ hogy megmagyarázza a jelenlegi gazdasági válságot, és az olyan gondolkodók, mint David Harvey¹⁴⁴ karrierjük újabb reneszánszát élik. Ennek jele az is, hogy szélesebb körökben fogadják el a liberalizmustól balra eső gondolatokat – az általam

¹⁴² Kalecki a közgazdászok és szociológusok körében elismert, Nehru 1945 után miniszterelnökként őt, Oscar Langét (életútját lásd Évkönyv, 2011) és Káldor Miklóst (lásd Évkönyv, 1989) bízta meg, hogy Indiában tanácsaikkal segítsék a tervgazdálkodás megvalósítását.

¹⁴³ Leo Panitch néhány írását az Évkönyv már közölte, 2011, 2013.

¹⁴⁴ David Harveyről a fordító nem tudott feloldást nyújtani.

szerkesztett *Jacobin* ugyancsak erre a térfélre esik – mindez nem pusztán annak az eredménye, hogy a korábban általánosan elfogadott gondolatok és alternatívák megbuktak, nem működnek. Részben annak az eredménye is ez, hogy a radikálisabb gondolatok terjedtek, amelyek mélyebbre nyúltak strukturális kérdésekben, és azokra az újabb fejlődési jelenségekre figyeltek, amelyek a világban jelentkeztek. Újabban olyan liberális közgazdász, mint Paul Krugman¹⁴⁵ is újabb gondolatokat pendít meg, amelyeket korábban Amerikában marginalizáltak. Amikor az olyan kérdések vetődnek fel, amelyek az automatizáláshoz és a munkásvilág jövőjéhez kapcsolódnak, amiatt aggódik, hogy mindez a régi vágású marxizmusnak a visszhangja – ami nem lehet ok arra, hogy a tényeket semmibe vegyük, de ez sokszor megtörténik. A felerősödő baloldálnak azonban sok gondja van, megvannak a maga gondolatai és eszményei: így például a munkaidő rövidítéséről, a munka helyzetének és jellegének megváltoztatásáról, és arról, hogy a termelés fellendülése miként tehetné az életkörülményeket jobbra, nem pedig gyatrábbá. Ez az, ami éppen jelenleg fejlődik és zajlik, noha nagyon bukdácsolva, a 21. századi szocialista értelmiségi körökben. Ez a törekvés erősödik és víziót kíván nyújtani a jövőre nézve, valami mélyebbet kíván adni az egyszerű bírálatnál. Ám azok a változások, amik az értelmiségi körökben zajlanak le, önmagukban nem hoznak sok eredményt. Az amerikai politikai helyzet annak ellenére, hogy megtörténtek az emlékeztető „elfoglalások”¹⁴⁶ – sivárnak látszik. A munkásmozgalom bizonyos életjeleket mutatott, különösen a közalkalmazottak körében, akik a különféle megszorítások ellen harcoltak, de ezek legjobb esetben is csak utóvéd harcok. Az iparági szervezkedések aránya változatlanul csökken, és általában az apátia uralkodik el, nem pedig a forradalmi lelkesedés. A marxizmusnak Amerikában többnek kell lennie annál, hogy a média kommentátorainak adjon segítséget az események magyarázatához az események és a világ változásainak magyarázatához. Olyan eszközzé kell változnia, amely segíti is a világ megváltoztatását¹⁴⁷ – többet kell nyújtania annál, mint amit az amerikai kapitalizmus prófétái hirdettek 1939-ben. Egy szocialista Disneyland vízióját kell nyújtaniuk, amely lecseréli azt a víziót, amely a történelem végéről¹⁴⁸ szólt.

Forrás: Bhaskar Sunkara: Why the ideas of Karl Marx are more relevant than ever in the 21st century. *The Guardian*, 2013. január 25.

*

¹⁴⁵ Paul Krugman Nobel-díjas közgazdász, több írását is közölte az *Évkönyv*.

¹⁴⁶ A Wall Streeti utcazárokra és „térfoglalásokra” a 2011-es év során került sor.

¹⁴⁷ Ez a megfogalmazás Marx híres „Feuerbach-tézisének” egyikét idézi. (A szerk.)

¹⁴⁸ A híres és hírhedt japán Fukuyama megfogalmazása.

Az USA proletáriátusa a két világháború között

(Rövidítve)

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy milyen volt az USA proletáriátusának helyzete a két világháború között, akkor a legkiáltóbb tény a nagy gazdasági válság éveiben a munkanélküliség óriási megugrása volt. 1929-ben a munkanélküliek száma 1,5 millió, ez a szám már a következő évben megháromszorozódott, 4,3 millióra ugrott, a következő években pedig számuk ismét megkétszereződött – elérte a 8 milliót, amíg 1933-ban tetőzött 12,8 millióval. Ez az egész munkáslétszám 25%-át tette ki.¹⁴⁹

A munkásosztály létszáma 1929 és 1939 között folyamatosan növekedett. A létszám-növekedés ez alatt az időszak alatt 7,5 millió és a munkásság összlétszámát ekkor 56 millióra becsülik. A munkásság létszáma gyorsabban nőtt, mint az összlakosságé, de ezt mai szemmel természetesnek tekintjük, az ország összlakossága 1939-ben 130 millió volt. A mezőgazdasági alkalmazottak száma tíz millió alá csökken. Mindezt egy egyelőre visszafordíthatatlan hanyatlás követte. Az urbanizáció visszaesett – végeredményben ugyanazon a szinten maradt a városi lakosság létszáma, mint tíz évvel korábban. A távoli elmaradott területek megtartották azt az arányt, amelyen korábban álltak – így azután a városi lakosság létszáma mindössze három millióval emelkedett. Az egymillió fölötti nagyvárosok létszáma 6%-kal növekedett (míg az 1920-as években 50%-kal). Az 500 000-től egy millió lakosú városok kicsivel nagyobb mértékben növekedtek. Ez a tendencia később is folytatódott.

Némi különbség mutatkozott a fehérek és a feketék között. Míg a fehér lakosság ugyanazon a szinten maradt, a feketék aránya 5%-kal növekedett. 1950-ben a feketék aránya a munkásság soraiban már felülmúlta a fehérekét. Ez elsősorban az USA északkeleti, illetőleg középnagyati régiójában következett be.

A válság terheit a munkások és fizetésből élők fizették meg.

A munkások száma 1929-ben elérte a 31 millió addigi csúcst. A munkások már ekkor súlyos bérveszteségeket szenvedtek el; a munkásság létszáma 2 millióval csökkent és végeredményben évek múltán 23 millió körül stabilizálódott. A válság csúcspontján 1932 és 1933 között viszont 8 millióval csökkent. Ezután kezdődött meg egy nagyon lassú fellendülés. A létszám átlagosan egy-két millióval növekedett évente. 1937-re érte csak el az 1929-es szintet, ám a következő évben már bekövetkezett egy új visszaesés, a munkásság létszáma megint kétféle millióval csökkent, és csak a világháború kirobbanása hozott fordulatot és növelte meg a foglalkoztatást. A foglalkoztatottak száma 1939-ben egymillióval kevesebb volt, mint tíz évvel korábban. Az adatok tekintetében a hivatalos munkanélküliségi

¹⁴⁹ Ennek egyik legemlékezetesebb irodalmi feldolgozása John Steinbeck feledhetetlen regénye, az *Érik a gyümölcs*. (a szerk.)

statisztikákra támaszkodtunk. Végeredményben a bérből és fizetésből élők sokkal inkább fizették meg a válságos évek árát, mint a társadalom más rétegei.

Ám a bérből és fizetésből élők között is rendkívül nagyok a különbségek. Így az adatokból kiderül, hogy 1929 és 1939 között a köztisztviselők száma állandóan nőtt, 3 millióról 4 millióra. Ugyanekkor a bányászok esetében öt bányászból egy vált munkanélkülivé, ám az 1933. évi mélyponton pedig a bányászok 30%-a vesztette el a munkáját. Hasonló helyzet volt az építőiparban: e szektorban a munkások fele maradt munka nélkül. A gépiparban csak 1939-ben érték el ismét az 1929-es szintet, s a legsötétebb években 10 millió munkásból 4 milliót bocsátottak el. A szállításban alkalmazottaknál volt a legsúlyosabb a helyzet: itt 4 millióból egymillió veszítette el munkáját, ebben a szektorban az érintettek ugyancsak a háború során kerültek vissza újra munkahelyeikre.

Forrás: The US Proletariat between the Two Wars. Lotta Comunista, Bulletin Internationalist, 2010 szeptember

AZ I. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSÁNAK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

A 150. évforduló alkalmából az Évkönyvben terjedelmesebb és gondosabban összeállított fejezetet szándékoztunk szentelni az eseménynek. Erre szükség is lett volna, mert míg az I. Internacionálé megalakulásának (1864) 100. évfordulójára sok könyv, dokumentumkötet jelent meg, igazán fontos nemzetközi konferenciákat tartottak, így Párizsban, amelynek előadásai később könyvformában is megjelentek, most alig volt visszhangja a 150. évfordulónak. Ebben nyilván közrejátszott a megváltozott politikai helyzet, amely érintette a könyvkiadást és a különböző kutatóintézetek munkáját is. A „termés” összehasonlíthatatlanul szegényesebb, ezért is az Évkönyv 2015. évi kötetében igyekszünk pótolni az elmulasztottakat. Most pusztán egyetlen írást közlünk.

A szerkesztők

*

VJACESZLÁV KOLOMIJEC¹

Az I. Internacionálé Olaszországban

Az I. Internacionálé előkelő helyet foglalt el annakidején a szovjet történetírásban. Az Internacionálét a III., a Kommunista Internacionálé előfutárának tekintették, olyan szervezetnek, amelyre jóval feloszlása után is, mint értékes hagyományra és örökségre tekinthettek.

Az I. Internacionálé hosszú időre sokféle tanulságot szolgáltatott, hiszen többféle szellemi irányzat képviselői és hívei találkoztak, fogtak össze, illetőleg ütköztek benne, amíg végül ismeretes módon a „marxista irányzat” győzött.

Külön szerepet játszott az I. Internacionálé Olaszországban. Önmagában véve már az Internacionálé híveinek jelenléte, illetőleg befolyása tanulságos és mintegy növelte Olaszország reputációját. Ne feledjük, Olaszország alighogy túl volt az ország egyesítésén, a nevezetes Risorgimentón, és Olaszország igazán még nem játszott nagy szerepet az európai „nagypolitikában”. Ráadásul – és erre a korábbi „marxista–leninista” történetírás a Szovjetunióban nem volt eléggé tekintettel – hogy Olaszországban ekkor éppen csak kialakult az új, liberális szemlé-

¹ V. Kolomijec moszkvai történész, az Évkönyv Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja. A tanulmányt az Évkönyv számára írta.

letű állam. Mindennek háttérben és alapjaként különféle, a szociális és történeti múltból eredő kialakult társadalmi rétegek, ezek ellentmondásai feszültek, amelyeket ez az állam nagy hirtelen próbált egybefogni. Ennek során szembekerültek a mérsékeltek és a demokraták, az államhatalom illetőleg annak ellenzéke.²

A szocialista mozgalom elvált a mérsékelt köztársasági demokraták „nagy közös fájától”, noha közös volt az a felfogásuk, hogy keményen bírálták az új liberális államhatalmat, miként ezt tették demokratikus előfutáraik is. A szocializmus Olaszországban ilyen körülmények között annyiban kapott különleges színezetet, hogy nagyon élesen jelentkezett benne az antietatizmus és ennek volt a megjelenítője a bakunyinista tendencia, Bakunin³ befolyása. Ebben nem kis szerepet játszott a kialakult történeti, társadalmi háttér, az hogy megindult az ipari forradalom és a régi társadalmi struktúrák már lebomlóban voltak. Ez akkor együtt járt azzal, hogy a dolgozók széles rétegei marginalizálódtak. Ez utóbbiak köréből sokféle „direkt akció” indult – mint sok más országban is. Az antietatista felfogás elfogadásához hozzájárult a Párizsi Kommün tapasztalata, amely sok helyütt ugyancsak egyfajta „mítoszként” hatott.

Hosszabb időn át a szovjet – de nemcsak szovjet – marxista történetírás jó részében Bukunynról és a bakunyni irányzatról pusztán csak elutasítón, fekete színnel ábrázolva írtak. Ehhez nemcsak az járult hozzá, hogy annakidején Marx és Engels, illetőleg Bakunin és hívei között milyen feszültségek és ellentétek támadtak, hanem az is, hogy a bakunyni irányzat a későbbiekben milyen tevékenységet fejtett ki. Ismeretes, hogy a bakunyni áramlatból alakult ki az anarchista irányzat, amely a 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején Európa több országában is bizonyos tért hódított. A negatív értékeléshez hozzájárult a későbbiekben az eszer mozgalom egyik szárnyának terrorista tevékenysége Oroszországban.

A szovjet történetírásnak ezek a beidegződött rossz hagyományai hosszú ideig akadályozták, hogy kellő figyelmet tanúsítsanak Bakunynnak, illetőleg a bakunyni áramlatnak pozitív eredményeire és elméleti munkásságuk kellő tanulmányozására. Ugyanakkor tény, hogy a 20. században a kommunista és nemcsak kommunista, de baloldali kutatók, történészek már nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az úgynevezett elmaradott régiókban milyen direkt akciók születtek a szociális elégedetlenség talaján. Ezek a lázadások nem ritkán a marginalizálódott rétegek köréből indultak ki. A lázadások gyakorta ösztönös formában jelentkeztek. A bakunyni hagyomány a federalista elképzelések formájában is hosszú életet élt, és nemcsak Olaszországban. Ezeknek a gondolatoknak megvolt a maguk értéke, és nem véletlenül hatnak még másfél évszázaddal az I. Internacionálé korszaka után is.⁴

² A magyar olvasónak eszébe juthat Lampedusa feledhetetlen könyve: *A párdúc. (A szerk.)*

³ Bakunin életútját lásd Évkönyv 1975/76.

⁴ Az I. Internacionálé (Nemzetközi Munkásszövetség) dokumentumait olasz földön a legteljesebben Gian Mario Bronto publikálta. *La Prima Internazionale Storia documentaria* 1–2. köt. Editori Riveniti 1978. 1286 old.

II. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁRA

IGOR KRIVOGUZ¹

A II. Internacionálé emléke (1889–1914)

A II. Internacionálé létrejötte és története mindenképp figyelemre érdemes. A II. Internacionálé és a kialakult szociáldemokrácia hozzájárult, hogy az emberek jogai kiszélesedtek és életkörülményeik megjavultak a 19. század végén és a 20. század elején. Végeredményben a maga módján hozzájárult, hogy a 20. század második felében a liberális kapitalista társadalmak átalakuljanak liberális-szociális társadalmakká.

A II. Internacionálé a civilizáció válságának előestéjén alakult meg. Ez a korszak a liberális kapitalizmus győzedelmes korszaka, amely mégis együtt járt egyfelől az embereknek a jogokért való küzdelmeivel, a nemzeti kérdés új felvetődésével, az imperialista hatalmak érdek-összeütközéseivel. A globális gazdaság, az alkalmankénti gazdasági válságok ellenére hatalmas méretekben növekedett. A trösztök és a finánc-tőke növekvő befolyást szerzett az államok politikai életében, miközben a növekvő proletariátus és a gyarmati népek létszáma háromszor is felülmúlta a metropoliszt. Mindez ezután kiélezte a tőke és a munka, a munkások ellentéteit, és együtt járt különféle népi felkelésekkel, amelyek különböző archaikus rendszerek ellen robbantak ki. Ismeretes, hogy az egyenlőtlen fejlődés az imperialista nagyhatalmak között ellentétekre, sőt háborúkra vezetett, amelynek során a világ újrafelosztására törekedtek.

A II. Internacionálé alakuló kongresszusára 1889-ben, Párizsban került sor.² A II. Internacionálét részben a marxista vezetők és gondolkodók, részben a szociális igazságosság más előharcosai hozták létre. Az Internacionálé megszületésében a legnagyobb szerepet azok játszották, akik Engelshez közel álltak, az ő követői voltak, így elsősorban Paul Lafargue,³ Wilhelm Liebknecht⁴ és mások. Ők dolgozták ki a pártok stratégiáját, taktikáját, hogy az egyes pártok miként vegyenek részt a politikai harcokban.

¹ I. Krivoguz a tanulmányt az Évkönyv számára készítette. További írásokon dolgozott az Évkönyv számára, amikor 2013. március 23-án Moszkvában elhunyt. Életrajzát az Évkönyv 2015. évi kötetében fogjuk közzéadni.

² A II. Internacionálé párizsi kongresszusáról és annak előzményeiről lásd Évkönyv, 1988–1989; valamint *A II. Internacionálé kongresszusi jegyzőkönyvei. 1889–1912.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1989.

³ Paul Lafargue életútját lásd Évkönyv, 1992.

⁴ Wilhelm Liebknecht életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

Nemsokára követték ezt az újabb kongresszusok, amelyeken együttvéve mintegy 300–900 küldött vett részt, és amelyeken többtucatnyian aktívan működtek közre az egyes referátumok megvitatásában, illetőleg a határozattervezetek kidolgozásában. A vitákban több eszmeáramlat ütközött, amelyek természetesen érintették az egyes pártok eltérő gyakorlatát is. Az első öt kongresszuson a marxista többség elérte a különféle anarchista, szindikalista, brit szakszervezeti, majd később reformista nézetek és javaslatok elutasítását. Az Internacionáléban a különféle irányzatoknak olyan márkás személyiségei vettek részt, mint E. Vandervelde, H. Hyndman, H. Greulich, F. Turati, J. Jaurès, S. Webb, a szindikalizmusra hajló, de mint régi-régi kommünár nagy becsben álló J. Allemane.⁵ A felsoroltak valamennyien tevékenyen részt vettek nemcsak az Internacionálé vitáiban, hanem otthon, saját országaikban jelentős szerepet játszottak a politikai és szociális jogok kiterjesztéséért, és a munkásság helyzetének javulásáért folytatott harcban. A felsoroltak közül többen ezt a parlamentek padsoraiban vívták meg.

Az 1890-es évek végén éles viták bontakoztak ki E. Bernstein⁶ gondolatainak és nézeteinek nyilvánosságra kerülése nyomán. A marxizmus e kitűnő ismerője ekkor rávilágított, hogy a kapitalizmus újabb fejlődése nyomán az a marxi állítás, miszerint a munkásosztály elnyomódása állandó jellegű, illetőleg az osztályharca is egyre inkább kiéleződik, már nem felel meg az új helyzetnek és tapasztalatoknak. Bernstein azt állította, hogy a kapitalizmus újabb fejlődése lehetőséget kínál belső ellentéteinek a feloldására, továbbá, hogy a munkásmozgalom megerősödése ugyancsak lehetővé teszi a szocializmus elérését forradalom nélkül is. Bernstein a politikai és szociális reformokat rendkívül fontosnak ítélte, és a politikai demokráciát alapvető feltételnek tekintette.

Bernstein követőinek száma a különböző pártokban jelentősen megnőtt, akiket ekkor reformistáknak lehetett nevezni. A kapitalizmus fejlődésének későbbi szakaszában ők váltak a szociáldemokrácia ismert képviselőivé. A hajdani reformisták nagy örömmel fogadták Millerandnak a francia kormányba való belépését, ebből nagy távlatokat véltek felfedezni a reformizmus sikerei számára.⁷

E. Bernstein és Millerand nézeteinek, illetőleg az utóbbi gyakorlatának megvitatására több párt kongresszusain, illetőleg érthetően az Internacionálé kongresszusain is sor került. E nézetek és gyakorlat kemény bírálóiként léptek fel az ortodox marxisták, köztük A. Bebel, K. Kautsky, J. Guesde, G. V. Plehanov, R. Luxemburg, Antonio Labriola⁸ és mások. A felsoroltak élesen elutasították a marxi nézetek revízióját, azt a felfogást, amely elkerülhetőnek tekinti a szocialista forradalmat, és amely utat nyit az osztályellenséggel való együttműködésre. Az ortodox marxisták hangsúlyozták, hogy a revizionisták túlértékelik a kapitalizmus fejlődésének lehetőségeit és az azokkal együtt járó reformokat, és

⁵ E. Vandervelde életútját lásd Évkönyv, 1991., Hyndmanét 1992., Greulichét 1975/76., Turatiét 1982., Jaurését 1984., Webbét 1984., Allemaneét 1993.

⁶ Bernstein életútját lásd Évkönyv, 2003.

⁷ A millerandizmusról, illetőleg az akörüli vitáról lásd Évkönyv, 1974.

⁸ Bebel életútját lásd Évkönyv, 1990., Kautskyét 1979., Guesdeét 1995., Plehanovét 1981., Luxemburgét 1998., Labrioláét 1993.

lebecsülik, hogy az újonnan kialakuló finánc-tőke mennyire maga alá gyűri az államot, ebből milyen következmények adódnak az országok belső életére vonatkozóan, és a nagyhatalmak külpolitikájában miként növekednek meg az új ellentétek, részben a gyarmati politika következtében, részben agresszivitásuk növekedésével, mindezt még növeli a nacionalizmus befolyása is.

Ugyanekkor bekövetkeztek azok a forradalmak, amelyek az archaikus rendszerek ellenében robbantak ki. Ezek a forradalmak felvetették, hogy ezekben milyen szerepet játszhat a proletariátus, mennyiben érhet el reformokat, illetőleg mennyiben valósíthatja meg a hatalom megragadását is.

A reformistákkal és revizionistákkal szemben a legengesztelhetetlenebbül Lenin és a bolsevikok léptek fel. Több politikai sztrájk, fegyveres felkelés után az 1905–1907-es forradalom leverése, a reakció győzelme, az általános elégedetlenség növekedése nyomán a bolsevikok nem kívánták kívárni a kapitalizmus átfordulását az imperializmus korszakába, egyúttal ezt az utolsó fázisként jellemezték, amely már a proletárforradalom előestéje. Így formálódtak ki Lenin tézisei Marx téziseinek felgyorsításáról. A bolsevikok ennek alapján szakítottak a revizionistákkal. Ugyancsak szakítottak az ortodox marxistákkal, akiket dogmatikusoknak tartottak és neveztek, valamint olyanoknak, akik megbékélnek, kiegyeznek (nyilván a reformistákkal), és akiket centristáknak neveztek. Hamarosan mindenkit opportunistának minősítettek, aki nem értett egyet radikális nézeteikkel. Nem sokkal később Sztálin volt az, aki úgy írt, hogy Marx és Lenin között a II. Internacionáléban az opportunizmus uralkodott. Később bíztak abban, hogy felfogásuk, gondolataik az orosz határokon túl az európai munkásmozgalomra is kihatnak. Tény, hogy az európai országokban, függetlenül attól, hogy azokban milyenek voltak a feltételek, létrejöttek baloldali szocialista csoportosulások, amelyek készek voltak szakítani a revizionistákkal és reformistákkal, és hajlottak a bolsevikok felfogása felé. A szociáldemokrata pártok számára nagyon fontos szerepet játszottak a 19. század végén és a 20. század elején a II. Internacionálé kongresszusainak határozatai. E határozatokban javasolták az egységes pártok létrehozását, pártprogramok kidolgozását, a dolgozók szakszervezetekbe tömörítését, beleértve a mezőgazdasági munkásokét, gondot fordítottak az ifjúság megnyerésére.

Az Internacionálé, illetőleg az egyes szociáldemokrata pártok szorgalmazták mindenütt az általános és egyenlő választójog elnyerését, a parlamentekben és a helyi önkormányzatokban a szocialista frakciók kialakítását. Elfogadtak arról is határozatot, hogy a szocialisták ne vegyenek részt polgári kormányokban. Olyan fegyveres felkelésről, amely a hatalom megszerzésére irányult volna, nem esett szó. A kongresszus ugyanakkor határozatokban üdvözölte az 1905-ös forradalmat, valamint az iráni, a kínai, a mexikói és a török forradalmakat, a fegyveres harcokat az archaikus rendszerek ellen. Bebel jelentette ki ez alkalommal: „Ha kell, 24 óra alatt 24-szer változtatok a taktikán. De azt nem engedem meg, hogy szembekerüljek az alapelvekkel.”

A tömegek megnyerése érdekében nagy fontosságot tulajdonítottak a szociális

követelések megfogalmazásának. Így szorgalmazták, hogy hozzanak törvényeket a 8 órás munkanap, a heti egy pihenőnap bevezetéséről, a munkafeltételek javításáról, az éjszakai és az egészségre ártalmas munka, valamint a gyermekmunka tilalmáról. Szorgalmazták továbbá, hogy a dolgozók biztosításába (így a munkanélküliség elleni biztosításba, de más biztosításokba is) vonják be az államot és a munkaadókat, és egyúttal az idevonatkozó törvények megvalósításának felügyeleti rendszerét erősítsék meg, és abba vonják be a munkásokat is.

Nagy figyelmet fordítottak a nemzetközi kérdésekre, valamint a bonyolult nemzeti és nemzetiségi kérdésre. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozták a nemzetek egyenjogúságát és a nemzetközi proletár szolidaritást. Elítélték a sovinizmust, valamint a nemzeti kisebbségek elnyomását, és felléptek az emigránsok befogadásáért és jogaiért. Foglalkoztak a gyarmatosítással és elítélték a gyarmati népek kifosztását és elnyomását. A gyarmatosítás esetében különösen sokszor foglalkoztak Indiával, kinyilvánították a gyarmati népek jogát az önrendelkezésre és a teljes függetlenségre. Mindebben hangsúlyozták a szocialisták feladatait és felöltségét.

Elítélték a militarizmust, mint amely eszköz a népek elnyomására, és új összetűzések forrása. A háborúkkal kapcsolatban megállapították, hogy ezek mögött imperialista érdekek összeütközése húzódik meg, és a nagyhatalmak a világ újrafelosztására töreksenek. A pártoknak figyelmébe ajánlották, hogy folytasanak propagandát a katonák között és az egyes országokban tervezzenek tömegmozgalmat a militarizmus ellen, követeljék a nagyhatalmak leszerelését, azt, hogy a parlamentekben a szocialisták ne szavazzák meg a hadihiteleket, a katonai kiadásokat, valamint, hogy a nemzetközi feszültségek esetében semleges, békéltető bíróságoknak adják át az ügyek feloldását békés úton. Végül a háborúk esetében elfogadták a híres határozatokat arról, hogy a háborúkat, ha nem lehet megakadályozni, használják ki a fegyveres felkelésekre és a kapitalista rendszer megdöntésére, szocialista jellegű forradalmakra. A balkáni háború árnyékában az 1912. évi bázeli kongresszuson elfogadták a jaurès-i javaslatot arról, hogy „a forradalom kisebb áldozatokkal jár, mint a nemzetközi háborúk”. A bázeli kongresszus háborúellenes forradalmakra szólító határozata nemzetközileg is nagy feltűnést keltett.

Az Internacionálé több kongresszusa foglalkozott a politikai tömegsztrájkok, általános sztrájkok kérdésével, és híressé vált az Internacionálé határozata, mozgósítása a május elsejék nemzetközi ünnepkénti megtartására.⁹

Az Internacionálé ugyancsak mozgósító erejű határozatokat hozott, amelyekben a szociáldemokrata pártokat felszólította, hogy tiltakozzanak, illetve szervezzenek tömegmozgalmakat az angol–búr háború,¹⁰ az olasz–török háború,¹¹ az orosz–japán háború ellen. A bázeli kongresszus határozata nyomán 1912. nov-

⁹ A május elsejék történetéről lásd Évkönyv, 1985–86. és 1990.

¹⁰ Az angol–búr háborúról és a háborúellenes írásokról és mozgalomról lásd Évkönyv, 1974.

¹¹ Az olasz–török háborúról és az Internacionálé reagálásáról lásd Évkönyv, 2011.

ember 17-én Európa országaiban a szocialista pártok mindenütt (még hozzá sok városban) nemzetközi háborúellenes tüntetéseket szerveztek.

Az 1900-as év párizsi kongresszusa határozata nyomán jött létre az Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodája (NSZI). Az NSZI-ben az egyes pártok küldöttekkel képviseltették magukat. Az NSZI elnöke E. Vandervelde lett, titkára C. Huysmans¹² és az NSZI ülésein rendszeresen ott voltak a nagy pártok olyan vezetői, mint Bebel, Jaurès, Kautsky, V. Adler és mások. Az NSZI előkészítette az Internacionálé kongresszusait, kapcsolatokat létesített a pártok között a kongresszusok közötti időszakban, levelezéseket továbbított, időközönként nyilatkozatokat adott ki aktuális kérdésekről és határozatokat készített elő. Részben az NSZI kezdeményezésére ülték össze nemzetközi szakszervezeti kongresszusok, majd ezekből nőtt ki a Nemzetközi Szakszervezeti Titkárság és alakult ki a Nemzetközi Szakszervezeti Internacionálé.

Ugyancsak 1900-tól jött létre a szocialista, szociáldemokrata pártok parlamenti frakcióinak képviselőiből az interparlamentáris nemzetközi szocialista bizottság. Ennél szervezettebben és aktívabban tevékenykedett a Nemzetközi Szocialista Nőtítkárság. Ez utóbbinak kezdeményezésére tartották meg 1911-től a nemzetközi nőnapokat (pontosabban, ahogy akkor nevezték, a munkásnők napját). Létrejött a szocialista újságíróknak is egyfajta nemzetközi – bizonytalanul működő – szervezete.

Az Internacionálé kongresszusai határozatainak végrehajtása természetesen erősen függött az adott viszonyoktól, az egyes pártok erejétől, és jól ismert, hogy ezek a pártok távolról sem voltak egyformán erősek. Az Internacionálé élete során nem kevés eredményt ért el, megjegyzendő, hogy az 1880-as évek végén az Internacionálénak mintegy 20 országban volt pártszervezete, 1914-re ez 30 fölé emelkedett. Az Internacionálé ekkorra már nemcsak Európában és az USA-ban eresztett gyökereket, hanem hozzá csatlakozott pártok jöttek létre Ausztráliában, Dél-Afrikában, Argentínában, Chilében, Japánban, Kínában. A pártok tagsága erősen változó volt, néhány ezer és tízezer között a tagság egészen 4,2 millióig is emelkedhetett.

A pártok befolyásos újságokat és orgánumokat jelentettek meg, ezeknek száma is változó volt, néhány tucattól 630-ig. Ami pedig a szakszervezeteket illeti, ezek taglétszáma is változott, a kezdeti 2 millióról ez a létszám 14 millióra nőtt. A szakszervezetek többsége támogatta a szocialista, szociáldemokrata pártokat.

Végeredményben a kezdetben inkább szórványos sztrájkok és politikai tüntetések gyakoribbakká, nagyobb tömegeket megmozgatókká és olyanokká váltak, amelyek inkább befolyásolták az egyes országok gazdasági, szociális és politikai életét. Az 1890-es években évente átlagosan mintegy hatezer sztrájk zajlott le, amelyek mintegy százezer munkást érintettek. Az 1914 előtti évtizedben mintegy tízezer sztrájkban mindegy három millió munkás vett részt. A munkások milliói kapcsolódtak be a szocialisták irányította szövetkezetekbe és más kulturális, ter-

¹² Az NSZI történetéhez lásd Vandervelde életútját (Évkönyv, 1991.) és Huysmansét (Évkönyv, 2010.), illetve Georges Haupt írásait, életútját lásd Évkönyv, 1998.

mésztetjárt, sportegyesületekbe. Noha voltak olyan országok – még Európában is, ahol a választójogot erősen korlátozták, ami jórészt éppen a munkásokat sújtotta, 1914-ben a szocialista pártokra mégis 10,5 millió ember szavazott. A különféle parlamentekben, pontosabban 14 országban, így Oroszországban és Törökországban is, a szocialista pártoknak volt parlamenti képviselőjük, összesen 646 parlamenti képviselő, továbbá 2,2 ezer különféle helyhatóságokban megválasztott szocialista tanácsstag. Egyes országokban, így Németországban, Franciaországban, Ausztriában, Belgiumban és Olaszországban a szocialista, szociáldemokrata és munkáspártok komoly politikai erővé váltak, ezek nemcsak a szociális-politikai életre gyakoroltak befolyást, hanem az érintett országok kormányainak külpolitikájára is. Külön kérdés, hogy ezek a pártok milyen kapcsolatban álltak az országok liberális és más demokratikus pártaival, csoportjaival.

Európa sok országában az Internacionálé pártjainak sikerült elérnie a munkaidő csökkentését, a munkások különböző biztosítási rendszereinek bevezetését, kiszélesítését. Az egész korszakban javultak a munkások bérei és munkafeltételei.

Az elért politikai és szociális eredmények nyomán megerősödtek a remények a további előrehaladást illetően, amely rövidebb távlatban a reformok keretében maradt, de mögöttük felsejlettek azok is, amelyek már a távlati szocialista irányba való előrehaladást célozták meg. Ezek a remények azután részben szertefoszlottak, először is annak kapcsán, hogy az Internacionálénak, illetve pártjainak sikerül-e megakadályozni az európai háború kirobbanását. Mint ismeretes, ezt nem sikerült elérniük, az egyes országok kormányai sokkal erősebbek voltak, valamint az is, hogy a háború kitörésekor a mindenütt elsöprő erővel jelentkező nacionalizmus erősebbnek bizonyult, mint a nemzetközi proletár szolidaritás, internacionalizmus.

*

CLAUDIE WEILL

A pártok és a szakszervezetek a II. Internacionáléban

35 éve, hogy Georges Haupt¹³ megtartotta az előadását egy konferencián *Jaurès*¹⁴ és a *munkásosztály* címen. Ez egy emlékeztető előadás volt, amely azt a kérdést és problémakört vizsgálta, hogy milyenek a kapcsolatok a szocialista, szociáldemokrata pártok és a szakszervezetek között a II. Internacionáléban. Ebben az előadásban sokféle forrást feldolgozva vizsgálta meg a kapcsolatok kétféle fő tí-

¹³ Georges Haupt életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 1998.

¹⁴ Jaurès életútját lásd Évkönyv, 1984., valamint Jemnitz János: *Jean Jaurès*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

pusát, kiváltképpen azt a fő típust, amelyet a német SPD kínált, ahogyan Németországban alakult ki az a viszony, az SPD és a szakszervezetek között. Ennek az előadásnak alapján is megkísérlem továbbmunkálni, hogy az egyes nemzeti keretek között milyen típusú kapcsolatok alakultak ki a pártok és szakszervezetek között.

A II. Internacionálé korszaka a kialakulás korszaka egyúttal. Ezt a korszakot úgy tekintik, mint a modern pártok és szakszervezetek kialakulásának idejét, amelyek a régebbi szervezetekből és szövetségekből jöttek létre. Így a korábbi munkás önszervező egyletekből, kulturális szervezetekből, amelyek természetesen a munkások oktatását is szolgálták. Az I. Internacionálé (a Nemzetközi Munkásszövetség) feloszlott, miután szabad utat kívántak adni a külön-külön politikai síkon szervezkedő munkásságnak, és már nem kívánták rájuk oktrojálni a korábban elfogadott határozatokat. Engels – mint ismeretes – ellenezte azt, hogy bármifajta internacionálét újratereítsenek, amíg a nemzeti, állami keretek között erős és szilárd munkás szervezetek nem jönnek létre. Az új ipari forradalom során, amely Nyugat-Európában végbement, egyúttal nagy társadalmi átrétegződés is megtörtént. Amiként a politikai kérdések előtérbe kerültek, az új Internacionálé első kongresszusain éles viták zajlottak le az anarchistákkal, amíg az anarchistákat az Internacionáléból 1891 és 1896 között nem szorították ki. Az 1889. évi alakuló kongresszuson Eduard Vaillant¹⁵ azt szorgalmazta, hogy az Internacionálénak elsősorban politikai harcot kell folytatnia. Megjegyzendő, hogy az 1891. évi brüsszeli kongresszus hangsúlyozottan egyszerre volt mind a szocialista pártok, mind a szakszervezetek kongresszusa. Az 1896. évi londoni kongresszus pedig kifejezetten hosszan foglalkozott a munkaidő és a munkafeltételek, munkabérek kérdésével, amelyek elsősorban érdekelték a szakszervezeteket. A szakszervezetek ugyanakkor érdekelték voltak és támogatói lettek később az 1923-ban újraalakult Szocialista Munkásinternacionálénak (az SZMI-nek). Hozzá kell fűzni, hogy a Szakszervezeti Internacionálé (Internationaler Gewerkschaftsbund), amely 1914 előtt befolyásos volt és a II. Internacionáléval szoros kapcsolatban állt, az I. világháborút nagyon megsínylette, és noha a világháborút követően ez szintén újraalakult és ismét kapcsolatban állt az SZMI-vel, nem nyerte vissza régi erejét. Ismeretes, hogy a régi Szakszervezeti Internacionálé 1901-ben jött létre, a német szakszervezetek vezetésével. A német szakszervezetek „főnöke” Carl Legien¹⁶ volt, a Szakszervezeti Internacionálé székhelye Berlin és elnöke ugyancsak Legien lett. Hozzá kell fűzni, hogy már az 1890-es évek kezdetétől a különböző szakmai szakszervezetek és azok titkárságai között is létrejöttek a nemzetközi kapcsolatok, rendszeres konferenciákat is tartottak és ezek a kapcsolatok szintén továbbéltek a két világháború között is.

A politikai harc elsődlegességét nemcsak a marxisták hangsúlyozták. Ide tartozik, hogy a nemzetközi munkásmozgalom súlypontja Nagy-Britanniából áthelyeződött Németországba, és a II. Internacionáléban az SPD hegemoniája egyre job-

¹⁵ Eduard Vaillant életútját lásd Évkönyv, 1990.

¹⁶ Carl Legien életútját lásd Évkönyv, 1986.

ban megnyilvánult. Az SPD egyfajta modellt vált és eszmeileg egyúttal egyfajta ortodoxiát képviselt. Az új helyzetben persze ismeretes, hogy Nagy-Britanniában kialakult az új „new unionism”, amely azt jelentette, hogy a szakszervezetek maguk mögé tudták állítani az új nagyüzemi munkásságot, ám ugyanakkor az kifejezetten szocialista brit politikai pártok, mint az ILP¹⁷ és az SPDF, illetve SDP¹⁸ nagyon kis befolyással rendelkezett, a szakszervezeti mozgalomban ezeket többen lebecsülték.¹⁹ A francia modell más volt és ekörül éppen ezért sok vita zajlott le. Haupt munkái és különböző konferenciákon elhangzott referátumai alapján René Gallissot²⁰ továbbment a történeti fogalmak finomításában, és a francia „modell” helyett ő inkább a „típus” terminológiát használta a politikai párt és a szakszervezet kapcsolatára. Gallissot a pártok és szakszervezetek kapcsolata tekintetében három típust különböztet meg: a belgát, ahol a párt, a POB²¹ szinte magába ölelte a szakszervezeteket, az angolt, ahol a szakszervezettől függött a párt, és harmadiként a németet, ahol szerint az SPD és a szakszervezetek párhuzamosan működtek együtt. Ezzel szemben állt még a lenini elképzelés, miszerint a szakszervezetek vannak a pártnak alárendelve, úgyszólván „transzmissziós szíjként”.

Ténylegesen, ami a francia szakszervezeteket illeti, ezek nem indulhattak valóban fejlődésnek, mielőtt az 1884. évi törvény ezt nem tette jogilag lehetővé. Ez ugyanúgy vonatkozott a szakszervezetekre, mint az ő oldalukon a francia talajon kifejlődött „munkakamarákra” (Bourses du travail). A német szakszervezeti mozgalom is csak azután indult meg a maga nagy fellendülésének korszakába, hogy 1890-ben visszavonták a Kivételes Törvényt. A belga variáció annyiban is különleges, hogy a POB és a szakszervezetek szoros együttműködése mellett Belgiumban nagyon erős volt a szövetkezeti mozgalom is, amelyben ugyancsak szocialista eszmeiség érvényesült, és a POB erősen befolyásolta, oly mértékben, hogy a szövetkezetek alapszabályában is volt egy olyan passzus, miszerint elfogadják a POB irányítását. Ami a politikai pártok és szakszervezetek viszonyát illeti, úgy tűnik, még egy további típust lehet megkülönböztetni, a skandinávot. Svédországban a szakszervezeteknek több tagja volt, mint a SAP-nak. Ami a további, nemzeti keretekben feltűnő kapcsolatokat illeti, a cseh területeken, Norvégiában és Hollandiában elfogadott gyakorlat volt, hogy a párttagok egyúttal valamilyen szakszervezethez is tartozzanak, amiből nem következett, hogy a szakszervezeti tagoknak is feltétlenül párttagokká is kellett válniuk.

Oroszország ebben a tekintetben is különleges képet mutatott, egyfelől állt a lenini elképzelés és gyakorlat, másfelől az ökonomistáké, ott is jelentkezett egyfajta szindikalizmus és a szindikalisták ott sem utasították el a politikai harcot. En-

¹⁷ Az ILP megalakulásáról lásd Évkönyv, 1993.

¹⁸ Az SDF-ről, illetve SDP-ről lásd Évkönyv, 1981–1985.

¹⁹ A valóság sokkal bonyolultabb, jól ismert, hogy a szakszervezetek élén sok esetben olyan ismert szocialista vezetők álltak, mint James Keir Hardie, Tom Mann, Ben Tillet, William Thorne és Arthur Henderson. (Az Évkönyv valamennyiük életrajzát megírta. – *A szerk.*)

²⁰ René Gallissot befolyásos szocialista történész, néhány írását az Évkönyv is közölte, egyetemi tanár, egy időben többször szerepelt az ITH linzi konferenciáin. (*A szerk.*)

²¹ A POB (Belga Munkáspárt) megalakulásáról lásd Évkönyv, 1985.

nek az irányzatnak volt egy ismert képviselője, Borisz Kricsevszkij, aki Párizsba emigrált és onnan lett a *Vorwärts* (vagyis az SPD központi lapjának) egyik orosz tudósítója, éppen a francia miniszterialista válság²² idején. Kricsevszkij később a francia szakszervezetek tagja lett. A szervezetek megkülönböztetése úgyszólván lehetetlen az illegalitás körülményei között. Az 1905-ös forradalom nyomán a szakszervezetek legálissá váltak, politikai kötődésük is nyilvánvalóvá vált, ezt sem egyszerű követni, de jobbára a mensevikekhez álltak közel. Az 1905-ös forradalom bukása után a mensevikek a legális szakszervezetek megerősítésére törekedtek, míg a bolsevikok ezeket értéktelennek tartották, és mind a mensevikeket, mind a hozzájuk közel álló szakszervezeteket „likvidátoroknak” minősítették.

A demokratikus és fejlett nyugat-európai kapitalista országokban a szakszervezeti mozgalom úgy fejlődött, ahogyan azt az 1896. évi londoni kongresszus megjelölte. Így a pártok a parlamentben szorgalmazták a munkavédelmi törvényeket, a szakszervezetek elismerését és szabadságát, a sajtószabadságot, stb. Ugyanebben az időben a szakszervezetek a bérek emeléséért küzdöttek, valamint a munkafeltételek javításáért. Új helyzet a 19. század vége felé alakult ki még Németországban is, ahol felerősödött a szakszervezetek „semlegességének” törekvése, főként ahogy ezek a szakszervezetek taglétszámban megerősödtek és esetenként sok olyan munkás is csatlakozott hozzájuk, akik nem voltak szocialisták és nem rokonszenveztek az SPD-vel, ráadásul ott voltak a Németországban elég erős keresztény szakszervezetek is. Ebben az összefüggésben Georges Haupt idézi Kautskynak egy 1905 decemberi analizisét: „A revizionizmus egy új formája jelent meg, a szakszervezeti, amely támaszt talált a szakszervezeti bürokrácia soraiban. Ez a szakszervezeti revizionizmus a szakszervezetek semlegességét hirdeti és azt, hogy a szakszervezeteknek el kell különülniük a szociáldemokráciától. Ezt nem mint munkás pártot kell kezelni és megítélni, és ez az irányzat kész bármely más párthoz kapcsolódni.” A szakszervezetek 1905-ös kölni kongresszusán hozták meg azt az emlékeztető határozatukat a szakszervezetek semlegességéről, ami kapcsolódott ahhoz a vitához, amely a tömegsztrájk, az általános sztrájk körül alakult ki,²³ amit a II. Internacionálé 1904. évi amszterdami kongresszusán elfogadtak – amit a német szakszervezetek erősen opponáltak. Az SPD 1906. évi mannheimi kongresszusán a német szakszervezetek elérték, hogy vétóval megtorpedózzák azt, amit az egész nemzetközi munkásmozgalom általában elfogadott.²⁴ Ténylegesen erre az időre már megnőtt a szakszervezeti bürokrácia ereje és szerepe – de ilyen bürokrácia kialakult az SPD-ben is. Ez megmutatkozott abban is, ahogy a német szociáldemokrata mozgalomban egyesek megítélték a Párizsi Kommünt, másfelől túlbecsülték a szervezettség és a fegyelem erejét és szempontjait.

²² Erről lásd Évkönyv, 1974.

²³ Az általános sztrájk vitája az 1904-es kongresszuson zajlott le. Lásd erről *A II. Internacionálé kongresszusi jegyzőkönyvei*... i. m., valamint Évkönyv, 2004., és H. Roland Holst életútját Évkönyv, 1994., aki a téma referense volt. (*A szerk.*)

²⁴ Ennek magyar nyelven is nagy irodalma van, lásd a *Szocializmus* 1906-os évfolyamát. (*A szerk.*)

Ugyanebben az időben, 1906-ban, a CGT elfogadta az amiens-i kongresszusán a híres amiens-i határozatot²⁵ a szakszervezeteknek az SFIO-tól való különállásáról. Tudvalévő, hogy az SFIO különböző szocialista irányzatok egyesüléséből jött létre 1905-ben,²⁶ amelynek révén megalakult az új egységes francia szocialista párt, s amely SFIO névvel vált emlékezetessé. Az új helyzetben szembekerült a német új szakszervezeti ortodox erős mozgalom a francia CGT által képviselt „forradalmi szocialista” szindikalista irányzattal, amely mögött a reformok mellett való elkötelezettség, illetőleg a forradalomban való hit ellentéte rejtett. Emellett jelentkezett a német mozgalomban a forradalmi radikális internacionalista csoportosulás, amelynek fő teoretikusa Rosa Luxemburg,²⁷ aki történetesen e vonatkozásban a tömegsztrájkok gyakorlatának elfogadását is képviselte. A Nemzetközi Szakszervezeti Internacionálé titkárságában azután a német és a francia szakszervezetek intenciói rendszeresen ütköztek, elsősorban az általános sztrájk alkalmazhatósága és az antimilitarizmus kérdéseiben – annak ellenére, hogy a CGT fokozatosan visszavonult a részvételtől. Az ellentétek annak ellenére megmaradtak, hogy a CGT fokozatosan elmozdult a reformizmus irányába.

Az 1890-től megtartott május elsejéssel kapcsolatosan²⁸ azonban nem volt tapasztalható semmiféle súrlódás a szocialista pártok és a szakszervezetek között – ez közös ünnep volt, amelyet kezdetben elsősorban a nyolcórás munkanap kiharcolásáért rendeztek meg.

A súrlódások azonban tovább is megmaradtak a tömegsztrájk és az általános sztrájk alkalmazhatósága kérdésében. E téren a belgák és a POB hozott új tapasztalatokat a híres 1893-as általános sztrájkja révén,²⁹ amely részleges eredményeket hozott és az 1902. évi általános sztrájk kapcsán, amely, noha nagy tömegeket mozgató meg, mégis elbukott.³⁰ Ezeket a tapasztalatokat bővítette azután az 1905. évi orosz forradalom, illetőleg ugyancsak az 1905. évi német politikai tömegsztrájkok, amelyek az általános választójog kiszélesítését szorgalmazták az egyes tartományi parlamentekben, elsősorban Poroszországban.³¹

Ugyanezért, 1905-ben Ausztriában az általános sztrájk révén elérték, hogy bevezették az általános választójogot a Reichsrat megválasztásánál.³² Az új osztrák parlamentben azután kiéleződtek a nemzeti konfliktusok, aminek hatására viták kezdődtek az osztrák pártban is.

1910-ben Poroszországban módosították a választójogi törvényt, ami nagy

²⁵ Az amiens-i határozatról magyar nyelven lásd Évkönyv, 1975/76., valamint Jemnitz János: A francia anarcho-szindikalizmus 1914 előtt. *Századok*, 1962.

²⁶ Az SFIO megalakulásáról magyarul lásd Évkönyv, 1980.

²⁷ Rosa Luxemburg életútját lásd Évkönyv, 1998.

²⁸ Május elseje születéséről lásd Évkönyv, 1990., valamint Jemnitz János: *A május elseje születése*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

²⁹ A belga általános sztrájkáról lásd Évkönyv, 1993., valamint E. Vandervelde életútját Évkönyv, 1991.

³⁰ Az 1902-es belga általános sztrájkáról lásd Évkönyv, 2002., valamint Vandervelde életútját.

³¹ Az orosz 1905. évi eseményekről és a németországi sztrájkokról óriási irodalom született.

³² Az 1905-ös osztrák választójogi reformról lásd Évkönyv, 1980.

felháborodást keltett, amire „alulról” spontán tömegsztrájkok robbantak ki, amelyekre az SPD csak nagyon bizonytalanul reagált. Ami a Szakszervezeti Internacionálét illeti, az mind 1905-ben, mint 1910-ben elutasította az általános sztrájk eszközének alkalmazását, és annak támogatását. Carl Legien egyenesen kijelentette, hogy az általános sztrájk tézise és gyakorlata „az általános örültség” megvalósulása lenne és az anarchizmusba taszítaná a mozgalmat. Legien elérte azt is, hogy ekkor az általános sztrájk gondolatát és vitáit levették még az SPD napirendjéről is.

Ezzel szemben a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusán (az első kongresszus, amelyet ismeretesen Németországban tarthattak) részletesen foglalkozott mind az általános sztrájk, mind a pártok és a szakszervezetek kapcsolatával, és ezek között szoros kapcsolatot tartott szükségesnek. Ajánlották továbbá a Nemzetközi Szakszervezeti Titkárság és az NSZI közötti szorosabb kapcsolatok kiépítését is – a német szakszervezetek opponálása ellenére. Ugyancsak az 1907. évi kongresszuson fogadták el a híres Lenin–Martov³³–Luxemburg féle határozati javaslatot a háború elleni általános sztrájk meghirdetéséről. Az általános sztrájk sikere természetesen feltételezte a pártok és szakszervezetek együttműködését.

Ez egy más ügyben is szükségessé vált: nevezetesen a külföldről érkező bevándorló munkások ügyében, hogy azok ne nyomják le az otthoniak munkabérét. (Ez ismeretesen nagy szerepet játszott annak idején az I. Internacionálé megszűletésekor is.)

Külön jelenség volt Ausztria, ahol ismeretes módon a nemzeti feszültségek egyre inkább erősen jelentkeztek, elsősorban osztrák és cseh relációban, míg a szakszervezeti mozgalom bécsi központtal erősen centralizált maradt. Bekövetkezett a szakadás is, amikor a cseh szakszervezetiek elszakadtak Béctől és létrehozták a maguk központját Prágában. A cseh szeparatisták ügye azután az Internacionálé 1910. évi koppenhágai kongresszusa elé került, ahol a cseh szeparatistákat elítélték, de ettől a valóság nem változott.

Az 1905. évi orosz forradalom nyomán ott is felvetődött a párt és szakszervezet együttműködése, erről Trockij³⁴ írt a *Die Neue Zeit* 1907. évi számában, ismertetve az orosz tapasztalatokat a német olvasókkal. Az orosz forradalom tapasztalatairól Rosa Luxemburg is több cikket írt, hangsúlyozta és bebizonyítottan látta a tömegsztrájk hatékonyságát, és ennek kapcsán is érvelt a spontaneitás nagy fontosságáról. Luxemburg azonban nem beszélt a megszületett munkástanácsokról, a szovjeteket nem tekintette új és követendő szervezeteknek, amíg ilyenek Lengyelországban nem születtek meg ugyanezért.³⁵ (Később ismeretes, hogy az 1917. évi orosz forradalom idején a szovjetek, az 1918. évi német forradalom idején a munkástanácsok mégis megszülettek.)

*

³³ Martov életútját lásd Évkönyv, 2011., 2012.

³⁴ Trockij életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 2004.

³⁵ Georg. W. Ströbel: *Die Partei Rosa Luxemburgs, Lenin und die SPD. Der polnische „europäische“ Internationalismus in der russischen Sozialdemokratie*. Wiesbaden, Steiner, 1974.

ROBERT JEVZEROV

A II. Internacionálé és a megújulások a munkásmozgalmában

A II. Internacionálé története a 19. század végén és a 20. század elején egybeesett a szociológia nagy fejlődésével, amely érzékelhető volt a század végén és folytatódott a 20. században. Ez összefüggött azzal, hogy a kapitalizmus fejlődése során új szakaszba lépett, ami együtt járt gazdasági jellegének megváltozásával. Ez megkövetelte, hogy erről pontos elemzést adjanak, amely megelőzi azt, hogy abból szocialista társadalmi rendet alakítsanak ki. Ezt az elemzést megkövetelte az is, hogy ezekben az években ismétlődtek a gazdasági és politikai válságok az 1914-es világháború előtt. Ezek az évek egyúttal a forradalmi tömegharc fellendülésének éve is voltak. Így megnőtt az igény ahhoz, hogy a gyakorlati harchoz elvégezzék a szükséges elemzéseket és azokból levonják a következtetéseket. Másfelől az a körülmény, hogy a II. Internacionáléban sok párt tömörült, amelyek körülményei eltérőek voltak, lehetőséget kínált a helyzetek és tanulságok összevetésére.

Ami az ezekben az években elért szociológiai változásokat illeti és azok akkori elemzését, ezek nagy jelentőségűek voltak, beleértve azokat a szociális eredményeket is, amelyeket akkor értek el. Ez felvetette mind az evolúciós, mind a forradalmi fejlődés kérdését, a finánckapitalizmus kialakulását és hogy ez milyen gazdasági és szociális változásokkal járt, amelyek telve voltak feszültségekkel – így ekkor jelentek meg Rudolf Hilferding³⁶ munkái,³⁷ valamint az Egyesült Európa gondolata, amelyek hosszú életűnek bizonyultak.

Így a II. Internacionálé korszaka egybekapcsolódott a politikai szociológia gyors fejlődésével. Ismeretes, hogy a II. Internacionálé tevékenységébe 22 országból 27 párt kapcsolódott be. Ezzel együtt felvetődött e pártok mind politikai, mind szociális struktúrájának sokféle kérdése. Így az, hogy az ország lakossága milyen mértékben támogatja a pártot, illetőleg szavaz rá a választásokon, valamint, hogy pártok milyen szociális rétegekre tudnak támaszkodni és honnan kerülnek ki e pártok tagjai. További kérdés, hogy milyen rétegek ismerik egyáltalán a párt létezését és kik rokonszenveznek vele. További következtetések vonhatók le mindebből, továbbá a pártok szervezeti struktúrájáról, ami alkalmanként éles vitákat váltott ki. Ami a II. Internacionálét a maga egészében illeti, felismerte, hogy a tömegeket kell megnyernie, széles tömegakciókra van szükség, és a hozzá csatlakozott pártok átlátták a parlamenten kívüli harc szükségességét és fontosságát, valamint a tömegsztrájkok jelentőségét is. Ez összekapcsolódott azzal, hogy ezt összekötötték a fegyveres felkelés lehetőségével, sőt tézisével.

³⁶ Rudolf Hilferding életútját lásd Évkönyv, 1977.

³⁷ Hilferding munkáiról újabb Robert Jevzerov írt elemzést, lásd Évkönyv, 2011., 2012., valamint ebben a kötetben.

Fontos volt, hogy mindebben a kérdésben maga a szociológia is ezidőben további vizsgálatokat végzett, eredményekre jutott. Így például 1912-ben Németországban körkérdest intéztek a bányászok, a vasasok és a textil munkások körében. Ezt követően a kérdések tanulságairól elemzések is megjelentek. E vizsgálatok is lehetővé tették, hogy a II. Internacionálé ezután válaszokat adjon a monopolkapitalizmus új szakasza által felvetődött jelenségekre. A sok különböző fejlettségű országban felvetődött kérdésekre alapos tudományos válaszokat kellett adni.

A munkásmozgalmak fejlődésével együtt vetődött fel a nemzeti kérdés is, és ezzel együtt az, hogy a munkásosztálynak erre milyen választ kell adnia és milyen szerepet játszhat ebben az összefüggésben az illető adott országban. Több esetben ezzel együtt az is felvetődött, hogy az egyes régiókban és országokban ez összefüggött a nemzeti elnyomással.

1896-ban a II. Internacionálé londoni kongresszusa elfogadta azt az alapelvet, hogy a pártoknak egy új társadalmi rend kialakítására kell törekedni, amely a termelőeszközök köztulajdonán és a javak újfajta elosztásán alapul, ahhoz, hogy a munkásosztályt, illetőleg valamennyi elnyomott osztályt és nemzetet felszabadítsanak a tőke uralma alól. Így az 1896. évi londoni kongresszus már határozatba foglalta azt a követelést és alapelvet, hogy „minden nemzetnek joga van a teljes önrendelkezésre”. Így a kongresszusok különleges figyelmet fordítottak az elnyomott, illetőleg a gyarmati sorba taszított nemzetek helyzetére, elsősorban a Keleten.

Maga a nemzeti önrendelkezés ügye és ennek jogi összefüggései már jóval a II. Internacionálé londoni kongresszusa előtt is felvetődtek. Ez a kérdés felmerült az emlékeztető 1878. évi berlini kongresszuson, amelyet az 1877–1878. évi orosz–török háború után tartottak. Ez akkor összekapcsolódott a balkáni népek felszabadító harcával, amelyet sok országban a társadalom széles rétegeinek rokonszenve övezett. Ismeretes, hogy a berlini kongresszuson milyen nagy szerepet játszottak a nagyhatalmak érdekei és ezek hogyan érvényesítették (így Ausztria–Magyarország, Anglia és Oroszország) a maguk érdekeit.

Ez a kérdés természetesen ismét felvetődött 1918-ban, a híres német–orosz breszti fegyverszüneti egyezmény megkötésénél. Ugyanígy, amikor az I. világháború után kialakult a versaillesi–washingtoni békerendszer. A Népszövetség megalakulásának jegyzőkönyvében erről a kérdéssel meg sem emlékeztek.

A II. Internacionálé azonban ehhez elvi alapon egészen másként nyúlt hozzá, ami szociálisan megalapozott és demokratikus volt. Vagyis, hogy semmi nem korlátozhatja a nemzetek jogát a szabad és önálló létre. Ez hozzájárult a nemzeti felszabadító mozgalmak fellendüléséhez és a gyarmati rendszer összeomlásához a II. világháború során és utána. Ez azután bekerült az ENSZ alapokmányába.

Persze a nemzeti önrendelkezés elvének megvalósulása bonyolult és sok mintától terhelte. Nemcsak amiatt, hogy ellenfelei milyen erővel rendelkeztek és hívei mennyire voltak erősek, hanem azt sok más tényező is bonyolította. Ez ráadásul felvetette mind az ügy támogatóinak jobb megszervezését, mind a célkitűzések világos megfogalmazásának szükségességét, beleértve esetleges átmeneti

változatok kidolgozását is. Már ezek is vitákat és éles ellentéteket „szabadítottak el”, mindez ráadásul érintette azt is, hogy már az esetleges megvalósulás következményeit is át kellett látni.

Ez a küzdelem több mint száz, sőt több mint háromszáz éven át tartott és a nemzet meghatározására nem volt általánosan elfogadott terminológia. A nemzetek önrendelkezésének megvalósulása, az elv is és a gyakorlat is tele volt véleményeltérésekkel. A viták részben összefüggtek azzal is, hogy az egyes országok helyzete között nagy volt az eltérés, ugyanígy az egyes népek helyzete között is. Viták keletkeztek arról is, hogy az önrendelkezés megvalósulásának milyenek legyenek a formái. Vagy kulturális autonómia, vagy önálló ország. Többen úgy vélték, hogy ezeknek a követeléseknek előtérbe állítása árt a nemzetközi munkásmozgalom egységének és egyes kérdéses területeken a nemzeti burzsoázia megerősítését segíti. Másfelől mégis hangsúlyozták, hogy semmilyen akadályt nem szabad állítani a nemzeti önrendelkezés megvalósulása elé.

Az 1917. évi októberi (novemberi) forradalom után elfogadták azt az alapelvet, hogy a nemzeteknek joguk van az önrendelkezésre, egészen az anyaországtól való elszakadásig beleértődően. Ez a Szovjetunióban a marxista-leninista elmélet és ideológia egyik sarkköve lett, ez széles körökben elterjedt elsősorban a kommunista mozgalomban. Ámde ennek tényleges megvalósulása bonyolult folyamat, hosszú időt vesz igénybe. Időközben az egyes nemzetek, népek a maguk keretei között is nagy gazdasági, politikai, kulturális változásokon esnek át. Így az ügy nem fejeződhet be a függetlenség deklarálásával, ennek sok belső feltétele van, valamint felveti, hogy az adott nemzetnek, népnek milyen a viszonya az öt körülvevő országok nemzeteivel. Mindez felveti azt a problémát is, hogy a nemzeti önrendelkezés megvalósulása esetén maximálisan biztosítani kell a demokrácia sokoldalú érvényesülését.³⁸

*

JEMNITZ JÁNOS

A II. Internacionáléről, a II. Internacionálé megalakulásának 125. évfordulójára

A II. Internacionáléről az Évkönyv rendszeresen közölte írásaimat, így a II. Internacionálé megalakulásának előzményeiről, az 1888. évi londoni nemzetközi szakszervezeti kongresszusról (Évkönyv, 1988), majd az 1889. évi alakuló kongresszusról, később az Internacionálé valamennyi kongresszusáról, amelyeket most nem sorolnék végig, az érdeklődők könnyen megtalálhatják a jól ismert évek alapján. Az Internacionáléban nagyon fontos szerepet játszó személyiségek-

³⁸ A szerző tanulmánya további részében foglalkozik az ENSZ vonatkozó határozataival és az új vitákkal.

ről, szinte hiánytalanul, az Évkönyvben megjelentek életrajzok. Ebben a kötetben pedig Igor Krivoguz nyújtott tömör összefoglalást az Internacionálé életéről, amelyet persze az egyes témák és problémák szerint mindenütt ki lehet egészíteni, hiszen a valóság mindig is bonyolultabb volt, mint amit egy ilyen tömör, terjedelmileg korlátozott összefoglalásban le lehet írni.

Ezúttal néhány olyan összefüggést emelnék ki, amely akkor is fontos volt, és hosszabb távon is – hiszen mégiscsak a 125. évfordulóról van szó és a II. Internacionálé mindössze csak 25 évet élt meg. Elgondolkoztató, hogy a II. Internacionálé léte és részben még eredményei is mégis jobban megmaradtak az emberek gondolkodásában, sőt elismertségében, mint minden más nemzetközi munkásmozgalmi összefogásé. (Ez utóbbi összefüggésre a továbbiakban még visszatérek.) Annak ellenére, hogy ami ugyancsak nagyon bevéődött az emberek (jól tudom, hogy ez ilyen általánosítás, mennyire esetleges) gondolkodásába, emlékezetébe, az a II. Internacionálé 1914. évi – ahogyan egykor szokás volt leírni – összeomlása. Azt hiszem, ez a megközelítés annak ellenére így maradt, hogy rengeteg tanulmány, sőt könyv mutatta ki pontosan, hogy ez az összeomlás messze nem volt ilyen teljes, és hány helyen, milyen sokan fordultak szembe a széllal.

Visszatérve magának az Internacionálénak megalakulásához, úgy hiszem, a köztudatban nem eléggé ismert, hogy noha a párizsi kongresszuson valóban sikerült elérni a jócskán sokakat meglepő sikert, a nagy nemzetközi részvételt, amire a munkásmozgalom keretein túl is azonnal felfigyeltek (ennek bemutatása ismét külön tanulmány feladata is lehetne), mégis jellegzetes volt, hogy az Internacionálé megalakulását elsősorban a francia és a német szocialisták készítették elő és ez a tandem a későbbiekben is erősen rányomta bélyegét az Internacionálé történetére. Gondolom, azt nem kell hosszabban magyarázni, hogy ez aligha véletlen.

Itt térnék rá a személyiségek szerepére. Magának a megalakulásnak előkészítésében két ember játszott a főszerepet, mintegy az említett két szocialista párt „megbízottjaként”: Paul Lafargue és Wilhelm Liebknecht. Az előkészítésről persze mindvégig tudott Engels, az ő levelezéséből mindez pontosan nyomon követhető. Ám itt mindjárt megemlítendő, hogy egyikük sem érte meg 1914-et, a II. Internacionálé végét. A személyiségeknél tartva, ugyancsak jellegzetesnek vélem azt kiemelni, hogy noha az vitathatatlan volt, hogy az Internacionálé megalakító szociáldemokrata, szocialista munkáspártok és szakszervezetek valóban munkástömegeket képviseltek és mozgattak meg, a kongresszusokon milyen nagy szerepet játszottak az értelmiségiek. Ezt a történeti irodalomban nem mindig szokás ennyire hangsúlyozni, de a tény mégis elgondolkoztató.

Külön megemlítendő az a jelenség, hogy ugyanakkor ugyancsak nagy szerepet játszottak azok az eredetileg kétkezi munkások, akikből tulajdonképpen ugyancsak értelmiségiek lettek. Elsősorban Bebel,³⁹ aki legközelebb állt Engelshez. Engels úgyszólván – nem alaptalanul – őt tekintette a német munkásmozgalom megtestesítőjének, aki mindig jól átlátta a helyzetet, feladatokat, mintegy sohasem hibázott, akit Engelsnek is csak nagyon ritkán kellett korrigálni, szemben

³⁹ Paul Lafargue életútját lásd Évkönyv, 1992., Liebknechtét 1975/76., Bebelét 1980.

még Wilhelm Liebknecht is, akit Engels sokszor helyreigazított. Bebel mellett ugyanilyen munkából lett politikai vezető és cikkeket író értelmiségi lett a brit James Keir Hardie, a spanyol Pablo Iglesias⁴⁰ – sőt a magyar Garami Ernő és az Internacionálé kongresszusain a magyar pártot sokszor képviselő Buchinger Manó is.

Visszatérve a különös francia–német „furcsa dominancia” jelentkezésére, az alakuló párizsi kongresszus két első elnöke, Wilhelm Liebknecht és Edouard Vaillant⁴¹ volt. Miként később a nagy elvi jelentőségű miniszteriális probléma Millerand kormányba léptével⁴² francia talajon keletkezett, és a nagy vita az Internacionáléban ekörül elsősorban francia és német felek között zajlott le. Ugyanígy történt ez később a francia szocialisták „blokkpolitikája” körül a II. Internacionálé 1900., illetőleg 1904. évi kongresszusán is.⁴³ A háborúellenes politikát illetően, minthogy ezek góca is legélesebben francia–német relációban jelentkezett, a viták is legélesebben a francia és a német pártok között folytak, amihez szinte természetesen csatlakoztak az angolok is.

Jól ismert, hogy éppen ezt a francia–német „hegemóniát” kívánták ellensúlyozni, minthogy ezt a kortársak is azonnal értékelték és az éleket le is kívánták csiszolni – pontosan ezért került az 1900 után megalakuló Nemzetközi Szocialista Iroda Végrehajtó Bizottságának székhelye Brüsszelbe, lett a VB elnöke Emile Vandervelde és titkára néhány év múltán, de tartósan az ugyancsak belga Camille Huysmans.⁴⁴ Kialakult egy újabb sajátos tandem Emile Vandervelde és az osztrák Victor Adler⁴⁵ révén, akiknek megvolt a maguk személyes befolyása, tudása és ráadásul mindketten saját országaikban úgyszólván „gazdái” és megalakítói voltak pártjaiknak. Mindketten sok ízben léptek fel közvetítőként határozati javaslatokkal az Internacionálé kongresszusain és mindig lefaragták az éleket.

Egy újabb gondolat: az Internacionálé életében legfontosabb szerepet játszó francia és német párt „gazdái” közül egyik sem érte meg, illetőleg túl az I. világháború kirobbanását, illetve a vele együtt járó katasztrófát. Bebel 1913-ban meghalt és Jean Jaurès⁴⁶ 1914-ben egy nacionalista mámortól megszedített diák megölte. Hozzátehetjük, hogy ekkor már Wilhelm Liebknecht régebben és Paul Lafargue 1911-től ugyancsak halott volt. 1915-ben pedig már meghalt Vaillant is, sőt a brit munkásmozgalomban oly nagy szerepet játszó Keir Hardie is. Ezeknek az embereknek kidőlte nyilván nagyon súlyos ürt hagyott maga után – ezt a történeti irodalom részben feldolgozta, részben nem, hiszen az 1914-es katasztrófáról és az Internacionálé utolsó napjairól nagyon sok írás és önéletrajz jelent meg.

Ezzel át is térnék mindjárt egy új összefüggésre, nevezetesen arra, hogy a

⁴⁰ Keir Hardie életútját lásd Évkönyv, 1981. (Keir Hardie bővebb életútját lásd Jemnitz János: *Keir Hardie*. Budapest, 2007., Pablo Iglesiasét Évkönyv, 1975/76.)

⁴¹ Vaillant életútját lásd Évkönyv, 1990.

⁴² A Millerand-válságról lásd Évkönyv, 1974.

⁴³ Erről lásd Évkönyv, 1975/76., illetőleg 1979. és 2004.,

⁴⁴ E. Vandervelde életútját lásd Évkönyv, 1991., Huysmansét 2010 és 2012.

⁴⁵ Victor Adler életútját lásd Évkönyv, 1977.

⁴⁶ Jaurès életútját lásd Évkönyv, 1984.

II. Internacionálé súlyához és elért eredményeihez hasonló, igazán nemzetközi szervezet később már nem jött létre. Az I. világháborút követően – némi késéssel – ugyan megszületett a Szocialista Munkásinternacionálé,⁴⁷ de ennek ereje, szelleme, kiterjedtsége már nem volt hasonlítható a régihez, és úgy hiszem, megbecsültsége sem, nem is beszélve arról, hogy emléke sem olyan erősen élt tovább, mint elődjéé. Megalakult ugyan a rövidéletű Két és Feles Internacionálé,⁴⁸ amely szellemében közelebb állt a régihez, és amelyben furcsa módon megint csak megmutakozott egy erős tandem, ezúttal nem annyira német–francia, hanem inkább osztrák–francia, és nem véletlenül ennek az összefogásnak székhelye is Bécs volt, úgy is írtak róla sokszor, mint a Bécsi Internacionálé, és amelynek lelke Otto Bauer⁴⁹ volt. Ebben jeles szerepet játszottak az emigráns orosz mensevikek, mint Julij Martov és Fjodor Dan,⁵⁰ de mellettük a bécsi emigráns magyarok is, köztük Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán és Böhm Vilmos. Az említettek valamennyien még a II. Internacionálé korában és még inkább szellemiségében nőttek fel. Ez is bizonyítja, hogy a II. Internacionálé emléke milyen erősen élt tovább, hozzátehetem, hogy tudtommal az első kis brosúrákat is a II. Internacionálé történetéről olyanok írták, mint Kautsky, Vandervelde – vagyis a kortársak.

Úgy hiszem, teljes joggal emeltem ki a centrum országok szocialista pártjait és vezetőit, mint amelyek különösen fontos szerepet játszottak az Internacionálé életében. Ám ez természetesen nem volt abszolút. A britek időről időre váltak fontossá, az ő képviselőik amúgy is erősen megosztott volt és a súlyuk is, noha egyénenként különben H. M. Hyndman, William Morris és Keir Hardie⁵¹ egyénenként mind „otthon” nagyon is befolyásos szocialista volt a saját körében. A hollandok közül Henriette Roland-Holst⁵² az Internacionáléban is megbecsült személyiség volt, ő kapta a referensi feladatot az egyébként vitatott általános sztrájk problematika előterjesztésében az 1904. évi kongresszuson.⁵³ Roland-Holst radikális volt, referátuma nagyon jól sikerült, hallgatóságára jó benyomást tett. A másik holland, Van Kol⁵⁴ volt, aki a gyarmati kérdés vitáiban sűrűn szerepelt, szakértőnek számított és a reformista nézetek ismert és erős képviselője volt. A belga Vandervelde és az osztrák Victor Adler különleges szerepéről már szoltam. Ami a „perifériák” országait és pártjait illeti, az Internacionálé kongresszusain sűrűbben szerepelt Filippo Turati,⁵⁵ akinek az Internacionáléban is megvolt a maga tekintélye, részben már csak azért is, mert az Olasz Szocialista Párt (PSI)

⁴⁷ Az SZMI kongresszusairól az Évkönyv több cikket jelentetett meg 1975/76., 1978., 1981., 1983. évi kötetekben.

⁴⁸ A Két és Feles Internacionáléről magyarul lásd Évkönyv, 1981., illetve 1983.

⁴⁹ Otto Bauer életútját lásd Évkönyv, 1981. (Haláláról lásd Mónus Illés írását, *Szocializmus*, 1938.)

⁵⁰ Julij Martov életútját lásd Évkönyv, 2011. és 2012., F. Danét 2005.

⁵¹ Hyndman életútját lásd Évkönyv, 1992., Morrisét 1984., Keir Hardiét 1981., valamint Jemnitz János: *James Keir Hardie*. Budapest, 2007.

⁵² Henriette Roland-Holst életútját lásd Évkönyv, 1994.

⁵³ Az 1904. évi kongresszusról lásd Évkönyv, 2004.,

⁵⁴ Van Kol életútját lásd Évkönyv, 1977.

⁵⁵ Filippo Turati életútját lásd Évkönyv, 1982.

egyik alapító tagja és Engels ugyancsak régi levelező partnere, a Marx–Engels írások egyik korai olasz fordítója, és befolyásos olasz szocialista periodika szerkesztője volt. A perifériák sorában külön előkelő hely illette meg Oroszországot, amelynek szocialistáira, forrongó munkásmozgalmára Európa mindig is erősen figyelt. Köztudott, hogy G. V. Plehanov⁵⁶ szinte minden Internacionálé kongresszuson ott volt és az ortodox marxista áramlatnak befolyásos szónoka volt, így volt ez a miniszterializmus vitája esetén is. P. B. Akszelrod⁵⁷ kevesebbet szerepelt, viszont a sajtóban és főként a német, illetőleg svájci szociáldemokrata sajtóban annál sűrűbben. Azután a fiatalabbak közül az 1900-as években feltűnt Julij Martov⁵⁸ és Lenin, akiknek Rosa Luxemburggal⁵⁹ együtt benyújtott határozati javaslata a háború és az antimilitarizmus kérdésében oly nagy feltűnést keltett, de Jaurès és a franciák támogatásával elfogadásra talált. Ez közismerten nagy hatású fegyvertény volt.

A perifériákat illetően nem szabad elfeledkezni a skandinávokról sem, első sorban a svédekről, akik közül Hjalmar Branting⁶⁰ kezdett nagyobb szerepet játszani. Az ibériai félszigetről a spanyol szocialisták részvételének örülhettek, akik közül a PSOE „gazdája” és egyik megalapítója, Pablo Iglesias⁶¹ vett részt többször az Internacionálé kongresszusain. Külön hely illeti meg a balkáni szocialistákat, akik viszonylag régebben bontottak zászlót, alkották meg szervezeteiket, sőt pártjaikat, ám az Internacionálé kongresszusain ritkábban vettek részt, bár mozgalmukat és erőfeszítéseiket az Internacionáléban számon tartották. Kiváltképpen így volt ez a balkáni háborúk idején, amelyek oly szorosan kapcsolódtak a II. Internacionálé 1912. évi bázeli kongresszusához.

Elgondolkodtató és emlékezetes volt a nők szereplése a II. Internacionáléban. Mindjárt az első kongresszusokon ott volt az osztrák Adelheide Popp⁶² (kezdetben még mint Dvorak, akinek szereplésére az 1893. évi zürichi kongresszuson még Engels is felfigyelt. A Popp azután az osztrák szocialista nőmozgalom egyik szervezője, „nagyasszonya” és a Clara Zetkin⁶³ által szerkesztett és az egész nemzetközi nőmozgalomra kitekintő *Die Gleichheit* periodika egyik szorgalmas osztrák tudósítója lett. Zetkin maga ismeretesen sokszor vett részt az Internacionálé kongresszusain és a létrejövő női nemzetközi szervezet titkára lett. (Zetkinnek óriási irodalma van, jól ismert, hogy milyen nagy szerepet játszott mind a német, mind a nemzetközi munkásmozgalmában.) A női saroknak igazán markáns alakja – részben Zetkin oldalán – Rosa Luxemburg volt. Ő is, miként az orosz Alekszandra Kollontáj,⁶⁴ ugyancsak többször vett részt az Internacionálé

⁵⁶ Plehanov életútját lásd Évkönyv, 1981.

⁵⁷ Akszelrod életútját lásd Évkönyv, 2000.

⁵⁸ Martov életútját lásd Évkönyv, 2011. és 2012.

⁵⁹ Rosa Luxemburg életútját lásd Évkönyv, 1998.

⁶⁰ Hjalmar Branting életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁶¹ Pablo Iglesias életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁶² A. Popp életútját lásd Évkönyv, 1997.

⁶³ Zetkin életútját lásd Évkönyv, 1982., Zetkin válogatott írásai megjelentek magyarul is.

⁶⁴ Alekszandra Kollontáj életútját lásd Évkönyv, 2011–2013.

kongresszusain, mindketten kitűnő szónokok voltak, Kollontáj pedig ugyancsak a *Gleichheit* szorgalmas újságírója és tudósítója lett, de írt a *Die Neue Zeit*-ben⁶⁵ is. A női sarkot erősítette az orosz Vera Zaszulics,⁶⁶ akit oroszországi szereplése nyomán már egyfajta hősi dicsfény övezett, amikor megjelent az Internacionálé kongresszusain. Kezdetben még az Olasz Szocialista Párt képviselőjében tűnt fel az orosz származású Angelika Balabanova,⁶⁷ aki egyúttal ugyancsak a *Gleichheit*-et gazdagította írásaival. A hölgyek jellegzetesen radikális áramlatot erősítettek az Internacionáléban, valamennyien eltökélt internacionalisták voltak, és az oroszokról tudvalevő, hogy mind emigrációban éltek, legalábbis az Internacionálé hőskorában.

A későbbi korszakokra előrepillantva elgondolkodtató, hogy azok közül, akik már a II. Internacionálé kongresszusain részt vettek, kik játszottak nagyobb szerepet a történelemben és milyent. Első helyre persze Lenin személye adódik, vele szemben szinte a „túloldalon” Brantingé, aki Svédországban lett miniszterelnök és úgyszólván elindítója a „svéd modellnek” – vagyis a munkásmozgalmi fogalmak némi leegyszerűsítésével jellegzetes reformista volt és lett – ám a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban nem játszott nagyobb szerepet. Kettejük mellett ott volt Vandervelde, aki ismeretesen valóban jelentős szerepet játszott már a II. Internacionálé, később az SZMI életében, és Belgiumban többszörös miniszter lett 1918 után, és aki nem sorolható „az egyszerű reformisták” közé. Megemlíthető Friedrich Adler⁶⁸ neve, aki ugyan a II. Internacionálé életében nem hagyott nyomot, inkább 1914 után vált ismeretessé nemzetközileg is a neve, később pedig az SZMI életében úgyszólván az első számú szereplő lett az SZMI titkáráként. Továbbá ott voltak a balkániak, akik közül Georgi Dimitrov és Vaszil Kolarov⁶⁹ Bulgáriában, 1945 után lett miniszterelnök. A felsorolásból kihagytam a svájciakat, noha azoknak a szerepe és jelentősége nem volt kicsi a II. Internacionálé éveiben, hiszen két nemzetközi kongresszust is ott rendeztek meg és közülük többeknek, elsősorban Robert Grimmnek⁷⁰ 1918 után is fontos politikai befolyása volt Svájcban.

A történeti kitekintésnél maradva úgy vélem – miként már jeleztem – az SZMI befolyása jóval kisebb volt, mint a II. Internacionáléé. Sajnálatos módon ez a lefelé hajló görbe úgy hiszem, még inkább érvényesült 1945 után. 1944-től a brit LP már vállalkozott arra, hogy létrehozzon egy új nemzetközi szocialista szervezetet, megszületett a Comiso, 1946 és 1947 között több érdekes és tanulságos, valóban nemzetközi – de európai – konferenciát tartottak, majd kialakult megint csak egy új Szocialista Internacionálé, amelynek súlya és összetartó ereje még kisebb volt – noha annak kezdetben a brit LP hegemon szerepe adott némi súlyt, már csak azért is, mert az LP ismeretes módon ekkor egyúttal kormányzó párt

⁶⁵ *Die Neue Zeit* megjelenéséről lásd Évkönyv, 1983., későbbi számairól 2012., 2013.

⁶⁶ Vera Zaszulics életútját lásd Évkönyv, 1974.

⁶⁷ Angelika Balabanova életútját lásd Évkönyv, 2003.

⁶⁸ Friedrich Adler életútját lásd Évkönyv, 1979.

⁶⁹ Vaszil Kolarov életútját lásd Évkönyv, 1977.

⁷⁰ Robert Grimm életútját lásd Évkönyv, 1981.

volt. (Annak idején több tanulmány és könyv foglalkozott azzal, hogy ebben a tekintetben milyen nagy különbség mutatkozott Ernest Bevin,⁷¹ az igen befolyásos külügyminiszter, illetőleg az LP külügyi osztályának és az LP nemzetközi pártkapcsolatainak irányítója, Denis Healy között. Az utóbbi években és évtizedekben – még sajnálatosabb módon – a Szocialista Internacionáléről szinte semmit nem lehet hallani. Utolsó igazi vezető személyisége és hajdani nemzetközi titkára Willy Brandt⁷² volt, aki életet tudott lehelni bele, az Internacionálé már Mauroy, majd Felipe González idején is erősen visszaesett, elszürkült – az utóbbi években pedig már szinte semmit nem lehet hallani róla. Még a nagy nemzetközi politikai válságok idején sem. Nagy űr keletkezett.

Úgy hiszem, ki kell térni a II. Internacionálé historiográfiájára is. Jellegzetesnek vélem, hogy az Internacionálé nagy személyiségei – már akik túléltek 1914-et és 1918-at – nem írták meg az Internacionálé történetét, leszámítva a mozgalomnak és a párttagoknak szánt kisebb brosúrákat, illetőleg cikkeket, amelyeket jobára a nagy nemzetközi kongresszusok után írtak. Ilyenek szép számban jelentek meg. Az első igazán komoly és mindenki által megbecsült összegző írás G. D. H. Cole⁷³ munkája volt (*The Second International*), amely Londonban, 1956-ban jelent meg. A könyv nagy feltűnést keltett (erről többek között Friedrich Adler is nagy elismeréssel írt levelező partnereinek). Ugyancsak még 1956-ban jelent meg szintén Londonban a London School of Economics történelem professzorának, James Jollnak⁷⁴ könyve (ugyancsak *The Second International* címmel). Míg Cole még ugyancsak az 1914 előtti szocialista mozgalom „gyermeke” volt, Joll már nem volt az.

Még az 1914 előtti szocialista mozgalom kortársai közül írta meg az osztrák Julius Braunthal⁷⁵ az osztrák mozgalom történetírója, a maga II. Internacionálé történetét, amely persze először német nyelven, később angolul is megjelent. A francia nyelvterület számára a francia Jacques Droz szerkesztésében jelent meg ugyancsak impozáns II. Internacionálé munka (ez többszerzős, több száz oldalas könyv volt, amely Colehoz hasonlóan egyúttal országok szerint is bemutatta a szocialista pártok történetét). A korai – már az 1960-as években – megjelenő nagy összefoglalókból nem lehet kifejezteni az 1964–1965-ben megjelent orosz nyelvű kétkötetes II. Internacionálé történetét sem. Természetesen ez is többszerzős munka volt, egyúttal ez is országok szerinti fejezeteket is közölt. Az egyes fejezetek szerzői még ugyancsak „régiek” voltak, akik még a korai 1920-as években kezdték meg tanuló éveiket (sokukkal sok minden történt az 1930-as, 1950-es években). (A felsorolt nagy kötetek szerzői már mind meghaltak.)

Nem feledkezhetünk meg Georges Hauptról,⁷⁶ aki a II. Internacionáléval kapcsolatban több, nagyon fontos témát dolgozott fel és publikált, többek között azt

⁷¹ Ernest Bevin életútját lásd Évkönyv, 1981.

⁷² Willy Brandt életútját lásd Évkönyv, 1993.

⁷³ G. D. H. Cole életútját lásd Évkönyv, 1989.

⁷⁴ James Joll életútját lásd Évkönyv, 1996.

⁷⁵ Julius Braunthal életútját lásd Évkönyv, 1991.

⁷⁶ Georges Haupt életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 1998.

az első kötetét, amelyben az Internacionálé historiográfiáját összegezte az 1960-as évek közepén, és egyúttal bibliográfiai összegezést is nyújtott, amelyben az Internacionálé kongresszusait végigtekintve rögzítette a megjelent bibliográfiai adatokat. Emellett újszerű volt az a kötete, amelyben a II. Internacionálé és a Kelet történetét több szerző és munkatárs segítségével dolgozta fel (többek között Claudie Weill segítségével), valamint ő volt az, aki sok forrás alapján írta meg a már meg nem tartott 1914. évi bécsi kongresszus történetét (francia és német nyelven), és ő volt az, aki még Huysmans segítségével jelentette meg első róla szóló életrajzi írását. S itt most nem is szóltam számtalan tanulmányáról, amelyek ugyancsak az Internacionálé történetének egyes kérdéseit gazdagították.

Ezek a könyvek és írások mind már egy fél évszázaddal ezelőtt jelentek meg. Azóta Hauptéhoz hasonló pontos historiográfiai és bibliográfiai összegzés tudtommal nem jelent meg. Néhány évtizeddel később Moszkvában megjelent I. Krivoguz monográfiája, valamint az az impozáns és ott ünnepi végleges, úgy szólván lezáró sorozat. A sokkötetes sorozatot több moszkvai akadémiai intézet munkatársai együtt írták, a kötet felelősei ismert akadémikus történészek, akik nevében közös szerkesztőbizottság vállalta az egyes kötetek megjelenését. A sorozat címe: *Mezsdunarodnoje rabocseje dvizsenyie* (Nemzetközi munkásmozgalom). A sorozat második kötete tárgyalta a Párizsi Kommün és a II. Internacionálé korát, ez a kötet Moszkvában 1976-ban jelent meg. A kérdéses fejezet nagyon is magán viselte az akkori idők jellegzetes jegyeit. (A kötet alaposabb ismertetését és bírálatát én írtam, a *Párttörténeti Közlemények* 1980/4-es számában.)

A témakörben újabb és érdekes, teljes értékű könyvet jelentetett meg, újfajta gondolatkezeléssel, a személyek csoportosításával James D. Young,⁷⁷ akinek életét és munkásságát, valamint a kérdéses kötet alaposabb bemutatását az olvasó e kötet Történetírók fejezetében találhatja meg.

A legfrissebb munka, amely száz év áttekintésében elemzi a szocialista gondolat, illetőleg a munkásmozgalom fejlődését úgyszólván napjainkig, egy angol történész egyetemi oktató tollából származik: a szerző Donald Sassoon. A könyv ismertetését Évkönyvünk régi angol munkatársa, John Schwarzmantel tollából az olvasó az Évkönyv 2013. évi kötetében találhatja meg. Annyit fűznék hozzá, hogy a vaskos könyvben Sassoon a II. Internacionáléval rövidebben foglalkozik, elsősorban a szellemi irányzatokat jeleníti meg, nevezetesen az ortodox marxista irányzatot, amely, mint megállapítja, domináns volt és amelynek fő képviselőjeként Bebel és Kautskyt jelöli meg. Emellett második felerősödő tendenciaként szól a reformista irányzatról és annak legfőbb exponenseként természetesen Bernsteinről. Érinti persze a brit munkásmozgalmat, nagyon röviden és a Sassoon leginkább érdeklő összefüggésben, vagyis, hogy a szocializmus gondolata milyen formában és milyen erővel jelentkezett, és itt ebben a relációban leszögezi, hogy az a brit szakszervezeti mozgalomra nem hatott és a különféle szocialista pártok és csoportosulások nagyon gyengék voltak. Ezeket már nem

⁷⁷ James D. Young életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 2014. Könyve 1988-ban jelent meg, ismertetését lásd a *Múltunk* 1990/3.

mutatja be és vezetőikről sem szól – ami több, mint meglepő. Ír Leninről és a bolsevikokról, de Rosa Luxemburgól vagy Clara Zetkinről már nem. Az is több, mint jellemző, hogy a francia szocialista párt, az SFIO egyáltalán nem jelenik meg a fejezetben külön, szerintem azért sem, mert kilógna ebből a két fő tendenciaként megjelölt skatulyából. Ugyanígy az olasz PSI is és persze a befolyásos vezető személyiségei miként a Belga Munkáspárt (POB) sem. Ennyiben szerintem a II. Internacionálé története így nagyon elszegényítve jelenik meg az egyébként nagyon érdekes és tényleg sok gondolatot felvető könyvben, amely második kiadásban 2010-ben jelent meg.

Nem tudok róla, hogy más hasonló igényű összegező írás megjelent volna az utolsó évtizedekben, ami ugyancsak jellemző. Sassoon egyik alapgondolata, hogy 1914, illetve 1918 után a szociáldemokrata pártok egyre inkább lettek arról a gondolatról, hogy a jelenben, sőt a közeljövőben is erőfeszítéseket tegyenek a szocializmus irányába. Egy francia történész jegyezte meg nemrégiben, hogy a pártokat igazán nem érdekli a jövő és ezért a múlt sem. Ezt az alapállást és tendenciát nálunk is jól megismerhettük. Ezért nálunk is a nagyon régi írások mellett az utolsó e témában vágó kötet az a dokumentumkötet, amely a II. Internacionálé kongresszusainak jegyzőkönyveinek részleges bemutatása alapján készült és amely több mint jellegzetesen 1989-ben jelent meg. Azóta óriási nyomás nem tapasztalható újabb írások és könyvek megjelentetésére, avagy akárcsak munkák beindítására.

Az utolsó könyv, amely a II. Internacionálé történetét dolgozza fel, Tokióban jelent meg angol nyelven is. A könyv szerzője Masao Nishikawa.⁷⁸ A könyv címe: *Socialists and International Actions for Peace 1914–1923*. A könyv 2007-ben jelent meg Tokióban és 2010-ben Berlinben – vagyis ugyanakkor, mint Donald Sassoon említett könyvének második kiadása. A könyv alcíme azonban világosan jelzi, hogy a szerző már csak részlegesen foglalkozott a II. Internacionálé igazi hőskorszakával. A könyv ismertetésére már csak az Évkönyv következő kötetében térek majd vissza.

*

⁷⁸ Nishikawa életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 2011.

GERD CALLESEN

Ismertetés Karl Kautsky⁷⁹ és Eduard Bernstein⁸⁰ most közreadott levelezéséről

Adalékok a II. Internacionálé történetéhez

A II. Internacionálé 1889-ben, 125 éve történt megalakulása nagyon fontos dátum és fordulat a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Engelsnek a II. Internacionálé megalakulásában játszott szerepe számos kiadásra került levelezése tükrében már eddig is jól ismert, ám ezt a képet még további levelezésekre támaszkodva ki fogják egészíteni. Így a MEGA (vagyis Marx–Engels összes műveinek új kiadása, amely jelenleg is szerkesztés alatt áll) tartalmazza azt a kötetet, amely fedi az 1888–1890-es évek levelezését. Továbbá feltétlenül megemlítenők a következő források: így az az új reprint kiadás, amely tartalmazza a II. Internacionálé kongresszusaihoz beérkezett jelentéseket, amelyek most a *Histoire de la Deuxième Internationale* (1889–1914) kötetben jelennek meg, *Congrès International ouvrier Socialiste* (Minkoff Reprint, Genève, 1976–1985). (A dokumentumokat az Ebert-Stiftung alapítvány németre fordította és kiegészítette – ez az anyag nyilván az Ebert Stiftung könyvtárában található meg.) Továbbá megemlítenők az a forrásanyag gyűjtemény, amely a következő címen található meg: *Quellen zur Entwicklung der sozialistischen Internationale* (1907–1919).

Ezt a hatalmas forrásanyagot egészíti ki most az a hallatlanul érdekes kiadás, amely a Kautsky és Bernstein közötti levelezést először teszi publikussá. Mostanáig a tervezett könyvsorozatból, amely ezt a levelezést tartalmazza, három kötet jelent meg. A könyvsorozat az 1891-től 1932-ig, vagyis Bernstein haláláig tartó levelezésüket fogja tartalmazni. A három kötet a bevezetésekkel és jegyzetekkel együtt 2750 oldalt tesz ki és 666 dokumentumot tartalmaz. E kötetekben az 1900-tól 1912-ig tartó időszakra azonban csak négy rövid levelet hoztak nyilvánosságra. A 12 évi szünet a levelezésben azzal magyarázható, hogy eközben lángolt fel a revizionizmus-vita, amely során Kautsky és Bernstein ismeretesen eltávolodott egymástól. A kapcsolat újrafelvételére közöttük nyilvánvalóan akkor került sor, amikor a politikai helyzet megváltozott, ami megkövetelte, hogy az új helyzetet alaposan elemezzék. Így első helyen kell említeni az I. világháború kirobbanását, ám még korábban, 1913-ban ezt megkövetelte az is, hogy ekkor került sor Marx és Engels levelezésének (1844-től 1883-ig tartó levelezésük) kiadására, amelyért jórészt Eduard Bernstein volt a felelős.⁸¹

Kautsky és Bernstein levélváltása sokféle új információt nyújt mindkettejük

⁷⁹ Karl Kautsky életútját lásd Évkönyv, 1979.

⁸⁰ Eduard Bernstein életútját lásd Évkönyv, 2003.

⁸¹ A levelezésről Bebel, Kautsky és Victor Adler között lásd Évkönyv, 2013.

személyes helyzetére, problémáikra és gondolataik alakulására. (Erre most nem térek ki.)

A levelezés sok újat kínál megismerkedésük első korszakára, amikor együtt dolgoztak, együtt készítettek tervek és mindennek közepette azután barátságuk kialakult. Mindkettejük számára fontos volt a marxi szellemi hagyaték gondozása, illetőleg ennek alapján a továbbgondolása az újonnan kialakuló helyzetre és korszakra. Itt nem térek arra ki, hogy akár ők, akár kortársaik mit értettek marxizmuson. Az ő gondolataikat és írásait az elmúlt 125 év alatt nagyon sokan és nagyon különféleképpen magyarázták és értelmezték. Engels haláláig (1895) a vele való viták, illetőleg helyesbítő értelmezések a levelezésben csak nagyon zárójelesen fordulnak elő.

Azután, hogy Bernstein 1880-ban átvette a Német Szociáldemokrata Párt illegális hetilapjának, a *Sozialdemokrat*nak a szerkesztését, valamint amikor Kautsky megjelentette saját szerkesztésében 1883-ban a *Die neue Zeit*et,⁸² ezzel két fontos forrás állt az érdeklődők rendelkezésére a marxizmus tanulmányozására, illetőleg az ezzel kapcsolatos írások megjelentetésére. A most újonnan kiadott levelezés nemcsak közép-európai olvasók számára lehet érdekes és tanulságos, az egykori levelezés érintette az észak-európai, a dél-európai és a Kelet országait is (miként annakidején a két említett orgánus cikkei is ezt tették). A *Neue Zeit* problémái és írásai a most kiadott levelezésnek második kötetében központi helyet foglalnak el. Ami vitathatatlan, az az, hogy a munkásmozgalom az 1880-as évektől nagy fellendülést élt át. Ezt jelezte nemcsak a II. Internacionálé 1889. évi megalakulása, hanem ugyanennek az évnek kezdetén a nagy német bányász-sztrájk, a brit dokkmunkások sztrájkja,⁸³ a cseh bányászok sztrájkja, valamint a szociáldemokrata pártok több országban elért választási sikerei, mindenekelőtt Németországban,⁸⁴ 1890 februárjában, végül az emlékezetes 1890. május elseje⁸⁵ nagy sikere.

Miután Franciaországban és Nagy-Britanniában is kialakultak munkáspártok,⁸⁶ Európa legtöbb országában hasonlóképpen szociáldemokrata pártok alakultak, ezek tömegpártokká⁸⁷ váltak, ez a folyamat lassan ment végbe az 1880-as évektől. Ez sok tapasztalatot hozott és a munkásosztály fontos és széles rétegeit tudták megnyerni. Így amikor 1889-ben Párizsban megalakult a II. Internacionálé, abban a marxista irányzat szellemisége vált uralkodóvá, de nem egyedülivé és

⁸² A *Die neue Zeit* 1883. évi kötetéről lásd Évkönyv, 1983.

⁸³ A német bányászsztrájkokról lásd Évkönyv, 1990., a brit dokkmunkássztrájkokról Évkönyv, 1989., valamint Tom Mann életútját (1981).

⁸⁴ Erről lásd Évkönyv, 1990.

⁸⁵ Az első május elsejéről lásd Évkönyv, 1990., valamint Jemnitz János: *Május elseje születése*. Kossuth Kiadó, 1986.

⁸⁶ A Francia Munkáspárt (POF) kialakulásáról lásd Évkönyv, 1979., 1980., a brit Szociáldemokrata Föderációról és a Szocialista Ligáról lásd Évkönyv, 1983–1985., a Független Munkáspárt (ILP) 1993.

⁸⁷ Lásd a Belga Munkáspárt (POB) Évkönyv, 1985., az osztrák pártról 1989–1990., az olasz pártról (PSI) 1982., a spanyol pártról (PSOE) 1979.

nem vitathatatlanná. Ám a marxi teoretikusok munkái ebben az időben megfeleltek a fiatal munkásmozgalom érdekeinek és tapasztalatainak.

Ebben az összefüggésben mind Bernstein, mind Kautsky munkái értékesek voltak a munkásmozgalom számára. Mindketten szoros kapcsolatban álltak Engelszel, amit olykor londoni tartózkodásuk is megkönnyített. Kapcsolatukat az is összefűzte, hogy már Marx eddig meg nem jelent írásain dolgoztak. Továbbá az is megerősítette kapcsolatukat, hogy az SPD nagy választási sikereket ért el és a nemzetközi mozgalomban is igen nagy befolyásra tett szert – és mindebben Kautsky és Bernstein véleménye egybeesett Engelsével.

Az már azonban problematikus, hogy Bernstein 1890 után elveszítette kapcsolatát ezzel a nemzetközi munkásmozgalommal és ehelyett és ugyanakkor a brit fábiánus társasággal,⁸⁸ illetőleg a fábiánus szellemi irányzattal szövődtek szorosabb kapcsolatai – az pedig tudvalévő, hogy az nem volt forradalmi szellemiségű. Engels halála után néhány éven belül eltávolodott korábbi munkáitól és nézeteitől. Nincs szó arról, hogy továbbfejlesztette a marxizmust az új korszakra,⁸⁹ ráadásul nemcsak azt jelezte, hogy korábbi nézeteit mennyiben haladta meg, hanem már azt is, hogy Marxnál melyek azok a pontok, ahol az idő meghaladta. Úgy érzékeltette, hogy Marx felfogásának néhány pontjában fel kell adni korábbi teóriáit. Ez volt az oka annak, hogy Bernstein a *Tőkének* csak az első kötetét rendezte sajtó alá, és hátramaradtak a további kötetek befejezetlenül.

Így megkezdődtek azok a viták a marxi írások, a marxi hagyaték értelmezéséről, jóval az 1896-os év előtt is – mindez ráadásul felvetette a marxi írások, gondolatok továbbfejlesztésének kérdését is. Az 1896-tól 1898-ig terjedő időben levelezésük sok fontos kérdést érint, amelyek alapján további elméleti következtetéseket lehet leszűrni. A II. Internacionálé pártjai számára mindig is fontosak voltak a történelmi kérdések. Így mind az egyes pártok saját története, mind általában a szocializmus története szinte végtelen vitákat indított el még az Internacionálé marxista áramlatán belül is. Miként a levelezésükből és a mostan kiadott kötetekből kitűnik, ezekben a vitákban Kautsky és Bernstein meghatározó szerepet játszott. Ugyanakkor a francia szocialista Paul Lafargue⁹⁰ több kérdésben nagyon is egyéni álláspontot foglalt el. Ez megmutatkozott a francia posszibilista irányzat⁹¹ értékelésében, mindenekelőtt Benoît Malonéban,⁹² az utóbbival kapcsolatban pedig az általa írott terjedelmesebb munka, az *Histoire du Socialisme* (A szocializmus története) értékelésében – noha ez utóbbi úgy tűnik, sem a *Die neue Zeit* hasábjain, sem kettejük levelezésében nem játszott nagyobb szerepet.

Miután a Kivételes Törvényt 1890 októberében a német parlament nem hosz-

⁸⁸ A Fábiánus Társaságról (Fabian Society) lásd Évkönyv, 1984., Sidney Webb és Beatrice Webb életútját Évkönyv, 1984. és 2003.

⁸⁹ Bernstein életútját lásd Évkönyv, 2003.

⁹⁰ Paul Lafargue életútját lásd Évkönyv, 1992., valamint Paul Lafargue válogatott írásai, Kossuth Kiadó, 1972., Lafargue leveleit pedig lásd Évkönyv, 2012., 2013.

⁹¹ A posszibilistákhoz lásd Paul Brousse életútját, Évkönyv, 1994., az irányzat lapjának, a *Le Parti Ouvrier*nek bemutatását Évkönyv, 1992.

⁹² Benoît Malon életútját lásd Évkönyv, 1991.

szabbitsította meg,⁹³ az SPD illegális hetilapja, a *Der Sozialdemokrat* tovább nem jelent meg. Az SPD ezután legálisan jelentette meg orgánumait Németországban. Ez Bernstein és Kautsky számára azt jelentette, hogy ettől kezdve a *Die neue Zeit*-et mint politikai-elméleti orgánumot hetente tudták megjelentetni, ennek jelentőségét nem lehet alábecsülni. Ez azt jelentette, hogy a *Die neue Zeit* tükrözte és nyomon követte a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom (ami ekkor elsősorban Európát jelentette) alakulását és vitáit. Noha lehetőségei körülhatároltak voltak, néhány éven belül a *Die neue Zeit* 10.000 példányban jelent meg. A hetilapot az akkor legjelentősebb marxista teoretikusok szerkesztették, Engels is írásokkal gazdagította a folyóiratot. Bernstein 1900-ig szorgalmasan működött közre az orgánumnál, Kautsky 1917-ig szerkesztette a lapot.⁹⁴ 1900 májusáig Kautsky és Bernstein szoros levélkapcsolatban állt egymással, ám ezután Bernstein oly messzire távolodott el korábbi nézeteitől, hogy sem ő maga, sem kortársai nem tekintették már marxistának és a marxizmus megújítójának.

Vitatható, hogy az SPD tagjai, illetőleg választói a Kivételes Törvény visszavonásakor, illetőleg utána mind valóban marxisták lettek volna, avagy egyszerűen csak proteszt szavazók voltak, akik gyűlölték a Bismarck-rendszert. Engels úgy tűnik, hogy meg volt győződve arról, hogy mind az SPD tagjai, mind a reá szavazók mind igazi forradalmárok és szociáldemokraták voltak. Bernstein és Kautsky nem voltak ennyire optimisták és e tekintetben közelebb álltak a valósághoz. Ám az, hogy ki is volt igazi marxista, szociáldemokrata ebben az időben, ha az SPD-t egészében vizsgáljuk, akkor ez még Bebel, Kautsky és Bernstein esetében is felmerülhet, és minden esetre ma ezt már nehéz igazán megítélni. Egyedül Engels a kivétel, de még ezt is megkérdőjelezték.

Minden esetre az új időknek megfelelő elmélet kialakítása volt a feladat és ezt az új idők nem tették könnyűvé. Ami Bernsteint illeti, ismeretes, hogy Engels halála után nagyon hamar eltávolodott a párt fő vonalától és kitűzött céljaitól. Ez vonatkozik mind az SPD gazdasági elemzéseire, mind program alapelveire. Ez érinti mind a forradalmi politika meghirdetését, mind pedig elméletileg a dialektikus materializmustól való eltérést. Mégis az a tengely, amely 1885 és 1895 között Bebel, Kautsky és Bernstein között kialakult, elég erős volt, amelyet – mint ismeretes – Engels is támogatott, sőt alátámasztott, ahhoz, hogy egy olyan politikát és programot alakítson ki (lásd az erfurti programot 1891-ben és annak kritikáját), amelyet olykor a parlamenti frakció többsége ellenére is elfogadtattak, amely lehetővé tette, hogy az SPD a korszak legjelentősebb pártjává váljon. Ezt a pozícióját még akkor is megtartotta, amikor Bernstein már eltávolodott a párt fő vonalától (ismeretes, hogy Bernstein mindvégig az SPD tagja maradt és egy ideig az SPD parlamenti frakciójának is tagja volt).

A véleményeltérések a levelezésből most nagyon világosan nyomon követhetők. Minden bizonnyal az 1891-től 1900-ig terjedő időszak volt a legfontosabb a

II. Internacionálé történetében. Mégis most az utolsó kötetben, amely 1912-től 1932-ig tartó levelezésüket tartalmazza, más formában újra megvilágítja ezt a korszakot.

Ismeretes, hogy az I. világháború milyen súlyosan érintette a II. Internacionálét, sokan írtak az „összeomlásáról”, minden esetre az 1914-ben Bécsbe tervezett kongresszus már nem ült össze. A II. Internacionálé azonban mégis továbbélt és következő kongresszusát (az 1919-es csonka berni újjáalakulás után) már 1920-ban Genfben tartották. Ám ez a kongresszus eléggé balsikeres volt, valójában az 1923. évi hamburgi kongresszust lehet olyannak tekinteni, amely tényleges kezdetét jelentette a II. Internacionálé továbbélésének. Az a munka és tevékenység, amelyet akár Kautsky, akár Bernstein tovább folytatott – azt ez az Internacionálé messzemenőleg figyelmen kívül hagyta. Ám az SZMI mégiscsak úgy élt tovább, hogy nemzetközileg összefogta a szociáldemokrata és munkáspártokat, amelyek programjukban változatlanul fenntartották azt a célkitűzést, hogy a társadalmi rendet megváltoztassák. Ebben a szellemben azután mind Kautsky, mind Bernstein tovább munkálkodhatott. Kautsky még vezetője és irányítója is lehetett annak az alapítványnak, amelyet több szociáldemokrata párt hozott létre. Kérdés, hogy ebben a későbbi korban írott munkái mennyire hatottak az ifjabb nemzedékekre. (Kautsky munkái túl terjedelmeseek voltak ahhoz, hogy az egyszerű szociáldemokrata párttagok azokat el is olvashassák.) Ám ezek az írások is részét képezték annak, amit általában marxizmus néven könyveltek el.

A három előttem fekvő könyvet nagyon alaposan készítették elő. Természetesen vitatható maradt, hogy a jegyzetek minden esetben elég magyarázatul szolgálnak-e néhány homályos pont esetében, amelyek az alapszövegekben felmerülhetnek. A három kötet (az első 1891–1895/1896, a második 1896–1900 és a harmadik 1912–1932 terjedő korszak levelezését tartalmazza), és sokban értékes forrásanyagot nyújt az egész nemzetközi munkásmozgalom eseményeihez, másfelől természetesen mégsem fedi le azokat. A levelezés sok adatot szolgáltat a két személyiség életéhez és egymáshoz fűződő kapcsolataihoz is.

Az utolsó megjegyzést tulajdonképpen el is lehetne hagyni, mert nem érintik sem a nemzetközi munkásmozgalom, sem az SPD történetét, avagy a párttagság érzelmeit. A kötetekből ugyanis olyan következtetést is le lehetne vonni, hogy a két ember mintha „kis ember” lett volna, s mindegyiküknek meg voltak a maguk személyes, olykor csak nagyon „kicsinyes” problémái, törekvései és érzelmei.

A kötetek új, kiegészítő adatokat szolgáltatnak azoknak a kisebb csoportosulásoknak az életéhez és történetéhez, amelyek egykor Engels körül jöttek létre, de később is kialakultak hasonló csoportosulások. A negyedik fejezet szól arról, amikor a két ember már eltávolodott egymástól, a másodikban és harmadikban több levélben olvashatunk arról, hogy milyen intrikák szövődtek körülöttük és közöttük – és ez természetesen érint „harmadik személyiségeket” is. Természetesen mindehhez hozzá kell fűznöm, hogy ezeket a leveleket az olvasó fenntartásokkal kell hogy kezelje. Nem felejtendő el, hogy ezek a levelek régi barátok között cserélődtek ki, és ezeket nem a nyilvánosság számára szánták.

⁹³ A Kivételes Törvényről és visszavonásáról lásd Évkönyv, 1990.

⁹⁴ Kautsky lemondásáról lásd Jemnitz János: *Fordulat a világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalom. 1916–1917 március*. Akadémiai Kiadó, 1983.

Az egyes köteteket előszavak vezetik be, amelyek általános felvilágosítást nyújtanak a kérdéses évek fő eseményeiről és tendenciáiról. A leveleket alaposan jegyzetelték, a levelekhez mutatókat adtak a felhasznált irodalomról, valamint arról, hogy Bernstein és Kautsky idézett írásaiból származó mondatok eredetileg a két szerző mely munkáiból származnak. Megjegyzendő, hogy Bernstein esetében ez különösen öröndetes, mivel Kautskyval szemben eddig még nem készült el, illetőleg nem jelent meg alaposabb Bernstein bibliográfia. A kötetek apparátusához hozzátartozik, hogy abban jegyzetek olvashatók az idézett folyóiratokról és napilapokról, valamint feloldották és jegyzetelték a monogramos szignókat is.

Noha a jegyzetelés rendkívül alapos, mégis nyitva marad egy kérdés, ez Louise és Karl Kautsky surlódása a Marx örökséggel kapcsolatban. Ismeretes, hogy Louise Kautsky, Karl Kautsky volt felesége Engels egyik segítőtársa volt, és mind Eleanor Marx,⁹⁵ mind Bernstein aggódott, hogy a Marx örökség, mármint az írások megjelentetésébe Louise-nek mekkora beleszólása lehet, de aztán kiderült, hogy nem jött vissza Londonba, és az aggályok megalapozatlanok voltak.

Ami a levelek eredetét illeti, ezek megtalálását és archiválását viszonylag könnyen megoldották. Kiderült, hogy maga Bernstein ezek archiválására nem fektetett nagyobb súlyt. A kötetekhez a szerkesztők jó okkal mellékeltek Regina Bernstein és Louise Kautsky leveleit is.

Kautsky és Bernstein ismeretesen igen nagy szerepet játszott a marxizmus elterjesztésében nemcsak a II. Internacionálé fénykorában, 1914 előtt, hanem később is, és ugyancsak nagy hatást gyakoroltak szociáldemokrata vezetőkre az 1918 utáni időszakban is a legkülönbözőbb országokban.

*

EMILIO GIANNI

Andrea Costa⁹⁶ és az olasz szocializmus teljes egésze az 1889-es „végállomáson”

A Bastille bevételének centenáriuma Itáliában ezeréves várakozásokkal telített atmoszférát teremtett. A jakobinus francia '89 küszöbön álló proletár – olasz – az ismétlésének perspektíváját „Eljön nyolcvankilenc” mottójával szimbolizáltan – azokban az időkben zajló társadalmi erjedés és élesztette. Mindazonáltal a nap-szamosok ínsége, a faenzai üzletek és pékségek kifosztása az életkörülményeik miatt feldühödött alsó néprétegekbeli háziasszonyok által nem utaltak a közeli szociális felfordulás előjeleire. A légkör ugyanakkor átjárta a szociálforradalmár környezetet, amely hajlamosnak látszott egyenjogúan kezelni az „ártatlan petár-

⁹⁵ Eleanor Marx életútját lásd Évkönyv, 1980., 2005.

⁹⁶ Andrea Costa életútját lásd Évkönyv, 2004.

dákat vagy a pusztító bombákat, a plakátokat, a gyűléseket, a „néger” rabszolgáknak szóló prédikációkat és a közterekre ültetett szabadságfákat⁹⁷ a közelgő népi megmozdulás megannyi tünetével. A Gaetano Zirardini részéről beindított újjáépítési munkálatok a Romagnai Szocialista Párt (SR) „vérszegény és tudóveszes” struktúráit illetően szintén megéreztek a viszontagságokat. „Ha a forradalom egy váratlan esemény folytán kitörne ma – mondta ebből az apropóból a ravennai vezető – bizonyos, hogy pártunk és a munkásosztály nem lennének eléggé szervezettek és erősek egy nagy impulzusra a forradalmi megoldás érdekében.”⁹⁸ A hazai és nemzetközi helyzetnek ilyesfajta percepciója húzódtott meg annak hátterében, hogy döntöttek a születő Internacionálé párizsi kongresszusán való részvételről, illetve a PSR június 30-ra Forliba konferenciát hívott egybe a követendő irányvonal meghatározására.

A forradalmi szocialisták pártként nem rendelkeztek európai, munkásmozgalmi kapcsolatokkal. Csak Costa tartotta fenn nexusait a nemzetközi szocializmus jelentősebb exponenseivel⁹⁹ – tehette, mert hosszú periódusokat töltött külföldön. Svájcban, korábbi anarchista aktivitása miatt, voltak bizonyos kötelékei, később, a '80-as évektől kezdve főleg Franciaországban találta meg „elméleti” inspirációja számára a legjobb forrásokat, valamint főbb politikai tárgyalópartnereit, akik a PSR-t tekintették az „egyedüli szervezett olasz pártnak”.¹⁰⁰ Partnerei között Paul Brousse volt a legfontosabb – nem másért, mint a német „marxistákkal” szembeni túlérzékenysége miatt, valamint a Federation des travailleurs socialistes français (FTSF) politikai vonala miatt, amely különféle városi tanácsok és helyhatóságok meghódítására és a közszolgáltatási monopóliumok átalakítására irányult, hasonlóan a PSR irányvonalához. Francia kapcsolatainak konszolidációjával – a posszibilisták szervezte 1883-as novemberi kongresszuson,¹⁰¹ ahol jelen voltak az angol Trade Unionok, ellenben távolmaradt a német szociáldemokrácia, Costa az elnökségben foglalt helyet – helyzete mégis zavarba ejtő lett, döntenie kellett, a két kongresszus közül melyiket válassza. Az az álláspont alakult ki, hogy Costa a párttal együtt tanúsítson „semleges magatartást”, és lehetőleg ne folyjon bele a „teoretikus szövegtárolásba és megosztottságokba”, melyek az európai munkásmozgalmat jellemezték, ehelyett védelmezze és óvja a túl fiatal olasz mozgalmat, hiszen az még nem igazodik el a különböző ütköző irányzatok „ideológiai tortúráiban”. Az összecsapások egyébiránt „érthetetleneknek bizonyultak a ke-

⁹⁷ Andrea Costa: Sintomi. 1789–1889. In: *La Rivendicazione*, Forli, 1883. n. 3. (A „néger” jelző nem a bőrszínre utal – A ford. megjegyzése.)

⁹⁸ Gaetano Zirardini: Della necessità di riorganizzare il Partito Socialista Rivoluzionario Italiano. In: *Il Sole dele'avvenise*, Ravenna, 1889. n. 2.

⁹⁹ Természetesen Filippo Turati is. (Életútját lásd Évkönyv, 1982.)

¹⁰⁰ FTSF: lettera ad Andrea Costa, 3 aprile 1884. In: *Biblioteca Comunale di Imola*. Fondo Costa, n. 395.

¹⁰¹ A posszibilisták, Brousse mellett B. Malon, és a francia marxisták közötti ellentétéről nagy irodalom született. Lásd magyar nyelven Engels levelezését. Az Évkönyv részleteket közölt Paul Lafargue és Engels levelezéséről és a posszibilisták orgánúmaról, a Le Parti Ouvrier-ről.

resztény szocialisták nagy része” előtt is, akik a legtöbbször és a leggyakrabban „személyes jellegűnek”¹⁰² vélték azokat.

Maga Costa sem bírt azzal az elméleti tisztánlátással, amivel meg tudta volna valósítani a vitákat. 1889-ben tehát alkalom nyílhatott a párt elméleti színvonalának emelésére, a párt nem maradhatott az ideológiai primitívizmus állapotában. Az egész európai munkásmozgalomban vízvázlatot képezhetett a helyzet abban az értelemben, hogy határozhattak a „menetirányról” és az egyes nemzeti szocialista pártok érettségéről. Alkalmazkodni viszont a „semlegességhez” – ahogy Costa cselekedett – azt jelentette csupán, hogy a pártot marginális, kisebbségi szerepre kárhóztatta a születő olasz szocializmus eljövendő éveiben. A Forliban rendezett konferenciának kellett volna megoldania a csomót, választani a két francia kongresszus között, ám mindkettő melletti döntés született. Giovanni Battista Lolli kért magyarázatot a francia kongresszusokon vitázó áramlatok (posszibilisták, marxisták, blanquisták) közti különbségekről, de nem Costa válaszolt, átadta a szót Zirardininek, aki nem sokkal azelőtt tért vissza egy hosszabb franciaországi tartózkodásáról, ezért kompetensebb volt a magyarázatra. Válaszadását nyomon követhetjük a *Rivendicazione* összefoglalója alapján: „Zirardini utalásában az első csoport (Franciaország Szocialista Munkásai) az összes lehetséges gazdasági követelést javasolja, innen a nevük, *posszibilisták*; ezen felül elismerik az *osztályharcot*, implikálva abban a szocialista tanításokkal összefüggő szolidaritást. A második csoportról referálva kijelenti, hogy elnevezésük különféle iskolákra vall: kételynek van helye a többé-kevésbé leplezett burzsoá sajátosságokat tekintve, amelyek jellemzője a forradalom eszközével való hatalmi törekvés, hozzátevé ehhez, hogy a *boulangizmus* is beszívárgott a soraikba.”¹⁰³

E magyarázatok után került javaslatba „mindkét kongresszushoz történő csatlakozás, átadva mindkét helyen a békéltető üdvözlötünket, amellyel a megosztó viták helyetti ésszerűségi elveket helyeztük előtérbe. Azután, ha bejelenténének egy harmadik, anarchista kongresszust, ahhoz is csatlakoznánk.”¹⁰⁴ A *Rivendicazione*” beszámolója visszhangra talált a *Sole del avvenire* hasábjain ama kérdéssel, hogy miért a két kongresszus? A lap válasza: „Mert sajnos túlsúlyban vannak a kicsinyességek, a sértődések, itt mi leközlünk a megbélyegzések kölcsönösségét – különösképpen azután, hogy a forli-i összejövetel döntése szerint mindkettőn felszólalunk... Romagna képviselői, s remélhetőleg Itália képviselői Párizsba mennek átadandó a szolidaritásunk és testvériségünk üdvözlétét. Azt kívánjuk, hallgattassék ez meg. És Párizsba mennek a munkások Internacionáléjának újjáalakítása érdekében, hogy az felemelje a fejét, leküzdje az ellen internacionáléit: a kormányokét, a kapitalistákét és a papokét.”¹⁰⁵ Amire szükség van

¹⁰² Lásd Nazario Galassi: Vita di Andrea Costa, Milano, Feltrinelli, 1983, 430. p., Valerio Evangelisti: Nascita, espansione e crisi di un partito insolito, in Storia del Partito Socialista rivoluzionario 1881–1893. Bologna, Capelli, 1981, 189. p.

¹⁰³ Erről lásd Engels és P. Lafargue levelezését, amiből részeket közölt az Évkönyv is.

¹⁰⁴ Szocialista összejövetel Forliban, in La Rivendicazione, 1889, n. 27.

¹⁰⁵ A két szocialista internacionalista munkáskongresszus Párizsban, in *Il Sole dell'avvenire*. 1889, n. 2.

még mindenekelőtt, az az egység, egység az anarchistákkal is azok ellen, akik a kicsinyességnek tartott elméleti különbségek nevében szabotálják azt, azaz amittől Engels is félt, figyelmeztetve az egyetlen nagy és nosztalgikus álomra, a volt Internacionálé¹⁰⁶ újjáalapítására.¹⁰⁷ Ezzel a kategorikus mandátummal választották meg a küldötteket: Costa, Amilcare Cipriani,¹⁰⁸ Germanico Piselli, Alessandro Balducci, Umberto Brunelli személyében – ez utóbbit Ferdinando Valducci helyettesítette. A PSR delegációjához később további exponensek csatlakoztak: a toszkán Francesco Cini és Ezio Foraboschi, az anarchista Francesco Saverio Merlino, illetve a munkáspárti Giuseppe Croce, akinek a mandátuma viszont csak a posszibilisták kongresszusán való részvételre szólt. Ők voltak a korabeli olasz szocializmus vezérkarának képviselői. Filippo Turati – akkoriban hagyta el a radikálisokat és csatlakozott a szocialistákhoz – még semmilyen címen sem tartozott ebbe a körbe, bár már élharcosa az újonnan alakult milánói szocialista ligának. Victor Jaclard¹⁰⁹ meghívta őt a „marxista” kongresszusra, de ő átadta mandátumát Costának az alábbi üzenettel: „Az újságok írják, utazol Párizsba. Nem tudni, melyik szocialista kongresszusra. Talán mindkettőre... Mi – vagyis én és Gnocchi (Viani) – V. Jaclard úrtól (secrétaire pour l'Italie) meghívót kapunk a kongresszusra, hogy csatlakozzunk – nem tudom, minek nevezzem – valószínűleg a *nem posszibilistákhoz*.” De nem tudunk részt venni, ezért ma azt írjuk álláspontunkként, hogy „csatlakozunk a kongresszushoz, noha ez ne hangozzék a posszibilisták kongresszusa ellenzésének, sőt arra szavaznánk, hogy a két kongresszus egyesítse erőit. Téged delegálunk a képviselőtünkre... abban a hiszemben, hogy nem kötelezed el magad elveinkkel ellentétes határozatok meghozatalában.”¹¹⁰ Antonio Labriola¹¹¹ – azokban az időkben az egyedüli olasz marxista –, jölehet nem köszönt el a római radikális gyülekezettől (ez csak egy év múltán következik be), nem adta a nevét az ügyhöz. Costát Párizsba érkezve nyomban beválasztják mindkét kongresszus elnökségébe és hűen a mandátumához, az elveihez, a megbékélés érdekében lépett fel. Rövidesen meg kellett állapítania, hogy erőfeszítései kudarcra vannak ítélve. Késérőséggel ismerte el, sikertelenségének felelőssége pont azokat a „posszibilistákat” terheli, „akik immár húsz éve a legjobb barátaink”. „Miközben nagylelkű lendületre vártunk, egyik és másik oldalról is kicsinyes formalításokat és sértődéseket tapasztaltunk. El kell ismernem, a nagyobb hiba a posszibilisták részéről merült fel. A viszály jelenlegi

¹⁰⁶ Utalás az I. Internacionáléra.

¹⁰⁷ A kongresszus-mánia nem egyedül az olasz mozgalom betegsége volt, a kor európai szervezeteiben általában elterjednek tekinthető. Egy mozgalom minél kevésbé mutatott elméleti szilárdságot, annál nagyobb szüksége volt az egyesítő politikai rituálékra. (Lásd ezzel kapcsolatban Engels levelét pl. Laura Lafargue-hoz /1889. június 11./, Karl Kautskyhoz /1889. május 21./, Adolph Sörgéhez /1889. július 17./)

¹⁰⁸ Cipriani életútját lásd Évkönyv, 1996.

¹⁰⁹ Victor Jaclard életútját lásd Évkönyv, 1990.

¹¹⁰ F. Turati levele A. Costához (1889. július 8.). In: Filippo Turati e i corrispondenti italiani. Vol. I. (1876–1892), a cura di Maurizio Punzo, Manduria-Bari-Roma, Piero Lacaita Editore, 2002, 425. p.

¹¹¹ Antonio Labriola életútját lásd Évkönyv, 1993.

felelőssége rájuk hárul, bár – tény – az egyesülést sem az egyik, sem a másik oldal nem óhajtotta.”¹¹² A romagnai küldöttek ekkor úgy döntöttek, figyelemmel kísérik mindkét kongresszust, de nem vesznek részt a munkában, vagyis bebizonyították ezzel alkalmatlanságukat az internacionalista környezethez, melynek vitáit képtelenek voltak megérteni. Nem tudván disztingválni az elméleti disputákban, azokat csak személyes kicsinyességeknek minősíteni azt jelentette, hogy Costa gondolatvilága fejletlen volt. Az anarchisták eltávolítása a két kongresszusról megpecsételte Costa szemléletének értelmezési elveit. „Nem tudod elképzelni – írta Turatinak július 24-én – azt a hányingert, amit a rágalmak, a kicsinyességek kiváltanak bennem. Az intolerancia odáig fajult, hogy kiűzték az anarchistákat.”¹¹³

1889 júliusa egyfajta végállomás az európai és olasz munkásmozgalom történetében, amelyben induláskor és érkezéskor összefolynak a mozgalom régi és új útjai. Ezt megragadni létszükséglet volt. Valamivel több mint egy év és véget értek Németországban a szocialistaellenes törvények, az SPD azonnali választási sikere gyakorlatban mutatta meg a nemzetközi szocializmus haladási irányát. Labriola ennek tudatában ösztökölte Turati egy *üzenet* megszerkesztésére, amit az olasz szocialisták majd elküldenek német elvtársaiknak 1890 októberében a kongresszusukra, Halléba.¹¹⁴ A kezdeményezés egyedüli célja illusztrálni az olasz szocializmus helyzetét, mint amely legfeljebb „középszerűségében becsülhető”¹¹⁵ – Costa ebben nem kívánt részt venni. Még Párizson kérődött és nem értette, hogy az *üzenet* miért csak az egyik (a marxista) kongresszusra hivatkozik és nem a *kongresszusokra*. Érdekes Turati válasza, aki épp egy éve delegálta Costát arra, hogy békítse a „marxistákat” és a „posszibilistákat”. Az elvi kérdésekben megnyilvánuló tipikusan olasz jellegű gondtalan közönnyel kérte Costát, ne vegye túlzottan magára a dolgokat: „Itt nálunk szinte mindenki napirendre tért fölöttük, mert a két kongresszus csak mennyiségi benyomást kelt”. Majd megértve az idők szavát és a széljárást, hozzátette: „Elismerve azonban a benyomásaidat, én mérsékelném a dicséreteket, bár a német példa engem is lelkesít, de úgy tűnik, a *szocializmus lényege* dolgában az egyetlen marxista én vagyok, kivéve persze a nemzeti és perszónális gondolkodás sajátos és különböző formáit.”¹¹⁶ 1890-ben Costa 39 éves, Turati 33 – két különböző generáció. Amíg az „öreg” forradalmár Costa azt mutatta, hogy nem áll az új idők magaslatán, addig a „fiatal” ex-radikális Turati azon igyekezett, hogy főszereplőként meglóvagalja a kort. Stafétabot

¹¹² A. Costa: I Congressi Socialisti Internazionali di Parigi. In: Il Sole dell'avvenire, 3 agosto 1889. n. 6.

¹¹³ A. Costa: Lettera a F. Turati, 24 luglio 1889. In: F. Turati e i corrispondenti italiani. Vol. I. cit. 426–427. pp. A párizsi kongresszus anarchistákkal kapcsolatos vitájáról lásd: *A II. Internacionálé kongresszusi jegyzőkönyvei. 1889–1912*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1989.

¹¹⁴ Az SPD hallei kongresszusáról lásd Évkönyv, 1990.

¹¹⁵ A. Labriola: Lettera a F. Turati, 5 settembre 1890. In: A. Labriola, Carteggio, III. vol. 1890–1895, a cura di Stefano Miccolis, Napoli, Bibliopolis, 2003, 59. p.

¹¹⁶ F. Turati levele A. Costának, 30 settembre 1890. In: F. Turati e i corrispondenti italiani, vol. I. cit. 470–471. pp.

átadás tanúi lehettünk, azonban nem a szocialistától a marxistának, inkább azt mondhatnánk, az anarchizáló szocialistától a reformista veretű szocialistának. Alapjában véve jelentéktelenségek ezek, amelyek fölött „szinte mindenki napirendre tér Itáliában.”

Részlet a szerző La parabola somagnola del „partito intermediario”. I Congressi del Partito Socialista Rivoluzionario Romagnolo (1881–1893). Milano, Pantarei, 2010.

1939

A korszak és a nemzetközi munkásmozgalom akkori helyzete, reagálásai sokkal nagyobb figyelmet érdemelnének, ezáltal azonban az Évkönyvnek abszolút szükségével kell szembenéznie. E korszakról különben az 50. évfordulón, 1988–89-ben több írást jelentettünk meg. Emellett számos életút kapcsán, illetőleg dokumentumkötetek és könyvek ismertetése révén ismét és ismét érintettük. Most egy könyvismertetéssel és az 1939-es brit-francia-szovjet tárgyalásokkal kapcsolatos elemzéssel járunk hozzá a tematikához.

A szerkesztők

*

JEMNITZ JÁNOS

Egy válságos év és ennek tükröződése

1939-ben jelent meg és méltán nagy feltűnést keltett. A könyv szerzője Konni Zilliacus,¹ a könyv címe: *Between Two Wars?* A könyv a Penguin kiadónál jelent meg nagy példányszámban. Személyes emlékeimet is csatolnom kell, én furcsa örökség révén (amelyre nem térhetek ki) 1945-ben örököltem meg a kötetet, és ezekben az években óriási hatással volt rám, rengeteget tanultam belőle.

A könyv elé egy Nobel békédíjas angol politikus, jeles ILP-s, publicista és gondolkodó írt előszót: Sir Norman Angell.²

Az ismertetést Angell előszavával kell kezdenem. Bevezetőjének első soraiban már jelzi, hogy nem feltétlenül ért egyet a könyv szerzőjével, ám a könyvet feltétlenül így is nagyon alapos és figyelmes tanulmányozásra ajánlja. Mindjárt hozzáfűzi, hogy Zilliacus régi barátja és elvtársa, és a szerzőt jól ismervén eleve biztos abban, hogy „érdemes a meghallgatásra”. Angell ezt követően Zilliacust mutatja be az olvasónak, ismertetve eseményekkel már akkor is tarkított életét, kiemelve, hogy 1918 után a Népszövetségben dolgozott, nagyon sok politikust személyesen ismert, közülük nem egynek személyes barátja is lett – így azután sok mindent nagyon belülről is megismerhetett és a szereplők fejébe és szívébe is láthatott.

Angell hangsúlyozza, hogy Zilliacusnak ez a könyve nemcsak komoly elemzéseket nyújt, hanem figyelmeztetéseket is ad, rávilágít „civilizációnk jelenlegi szétesésére, amely szemünk előtt játszódik le, amely úgy tűnik, egyre inkább a

gonosz kezére játszik, amely a kegyetlen szadizmus, határtalan terror győzelmét hozza magával. Már Angell is jelzi, hogy az adott helyzetben Zilliacus már nemcsak a fasizmus veszélyére int – no meg a II. világháború valószínűségére, hanem egyúttal elmarasztalja a nyugat-európai demokráciák felelős politikusait és kormányait is. Angell megfogalmazása szerint jelenleg az a legnagyobb veszély, hogy a „szabad nemzetek népei” belesüllyedhetnek egyfajta barbarizmusba és szolgaságba, miközben legnagyobb félelmük, amitől rettegnek, az a háború. Ez az érzés az, amely arra vezetett, hogy elvesztítették „látásukat és képességüket, amivel a múltban szembe mertek fordulni a zsarnoksággal”. (8–9. old.) Elvesztítették azt az erejüket, hogy más emberekért kiálljanak, miként ezt a múltban megtették; eszméikért készek voltak szenvedni is. Míg ugyanezekben a napokban Kínában és Spanyolországban harcolnak és szenvednek emberek ugyanezen eszméikért és harcolnak az idegen megszállók ellen. Ezeket a küzdelmeket azonban az európai demokráciákban tétlenül és reménytelenül csak a távolból szemlélték, mintha meg lettek volna bénítva. Voltak tiltakozások, tüntetések – de tényleges akciókat csak a totalitárius hatalmak foganatosítottak.

Ennek a bénultságnak persze sokféle oka és magyarázata van. Hosszabb ideje megszokhattuk, hogy reggelente azt olvashattuk, vagy hallhattuk a rádió híreiben, hogy a japán bombázásoknak sok száz kínai nő és gyerek esett áldozatul, majd délután ugyanilyen hírek érkeztek Spanyolországból, és ezeket a híreket az emberek lassan megszokták. Régebben pár angol tengerész halála – amennyiben azok kalózok támadásának estek áldozatul, nagyobb vihart kavart volna fel a brit közvéleményben és akkor nemcsak szavakban tiltakoztak volna, hanem azt azonnali fegyveres megtorlás is követte volna. Napjainkban azonban, még ha brit hajókat sülyesztnek is el és tengerészek veszítik el életüket, politikusaink nyugodtan ülnek le ebédelni azon hatalmak képviselőivel, akik kiadták a parancsokat a brit hajók elsüllyesztésére³, és ráadásul még udvarias bókákat is cserélnek, biztosítják egymást baráti érzelmeikről. „Hihetetlen dolgok történnek.” (10. old.)

Miután az emberek hosszú évszázadokon át küzdöttek a zsarnokok ellen, jelenleg az emberek milliói tehetetlenül adják át a sorsukat olyan emberek kezébe, akik „tudatlanok, neurotikus fanatikusok”. Olyan politikusok kezére játsszák át a döntést, „akik nyíltan hirdetik, hogy lerombolják azokat az eszméket és intézményeket, amelyeket mint legértékesebb, évszázadok küzdelmei során kivívtak és mintegy legbiztosabb, érinthetetlen örökségünknek tekintettünk”, így az emberek személyes szabadságát és a gondolkodás szabadságát, a törvények uralmát – ezek olyan dolgok, amelyek visszanyúlnak egészen a Magna Charta korszakáig, sőt még messzebb. (10–11. old.) Olyan dolgok történtek, hogy szinte egyik napról a másikra olyan országokat és városokat nyeltek el, mint Ausztria és Bécs,⁴ és

³ A kép nem légből kapott, hanem valós, brit hajókat valóban elsüllyesztettek, amelyek segítséget vittek Spanyolországba, a Baszkföldre a kétségbeesett ellenállás napjaiban.

⁴ Utalás az Anschlussra, erről lásd Évkönyv, 1988., valamint *Az „Anschluss”*. Kossuth Kiadó, 1988.

¹ Konni Zilliacus életútját lásd Évkönyv, 1999.

² Angell életútját lásd Évkönyv, 1999, szerepéről a nemzetközi békemozgalomban lásd Székely Gábor: Béke és háború, a nemzetközi békeszervezetek története. Napvilág Kiadó, 1998.

visszahozták a középkor legborzalmasabb, legsötétebb napjait és intézményeit, mint az inkvizíció.

Európa nagy részén visszatértek a titokzatos letartóztatások, az emberek eltűnése, anélkül, hogy ellenük akárcsak vádat emeltek volna, bíróság elé kerültek volna, és ezeket az embereket azután megkínozták, sok esetben meg is gyilkolták és gyilkolják. Tétlenül nézzük, hogy szerencsétlen emberek és családok tízezrei kerülnek ilyen sorsra. Sok esetben ilyen tragédiák érnek tudósokat, művészeket, illetőleg az irodalom embereit is.

Egyetlen neurotikus ember abszolút teljhatalma és akarata érvényesül, akinek sokkal nagyobb a hatalma, mint a régi Kelet kánjainak és szultánjainak, és ebben a birodalomban a két évezredes kereszténység is már gúny tárgyává lett. Ebben a világban, amelyben a propaganda korlátlanul érvényesül, a keresztényi könyörület, a gyengék és elesettek védelme, mind már ugyancsak a gúny tárgyává vált. „Jelenleg a zsidók váltak a szadista kegyetlenkedések célpontjává, holnap azonban már a katolikusok és a lutheránusok is áldozatokká válhatnak.” (12. old.)

A szerző úgy véli, hogy mindez az osztályharc következménye, hogy a kormányon és hatalmon lévők, az uralkodó osztályok könyörtelenül ragaszkodnak megszerzett hatalmukhoz és gazdagságukhoz – mint, ahogy ezt tették az elmúlt húsz-harminc esztendőben – „vagyis a szerző a régi marxi tételeket alkalmazza a jelen napjaira”. „Ez a tétel számomra mindig is úgy tűnt, hogy nem kielégítő, és ezt ma is úgy ítélem. Mások másként vélekedhetnek.” Ám a dolgok mindenképp elemzésre szorulnak, hogy az emberek mért viselkedtek úgy, mint ahogy viselkedtek az elmúlt húsz évben. (13. old.)

Nem tartom feladatommak, írja Norman Angell, hogy e rövid bevezető néhány sorában alaposan elemezzem a szerző állításait. Két dolgot azonban kiemelek: Az egyik az a tétele, hogy az uralkodó osztályok és csoportok gazdasági érdekeik szerint cselekszenek. Kérdés, hogy ezt mindig jól átlátják-e, ezeket rosszul is értelmezhetik, ebben más pszichológiai tényezők is közrejátszhatnak. (Így ismeretes, hogy emberek saját gyermekeiket dobták a szent krokodilusok torkába, és ebben nem egyszerűen csak a közvetlen gazdasági érdek vezette őket – abban a hiedelemben tették ezt, hogy akkor a termésük jobb lesz.) Amennyiben visszapillantunk a kapitalizmus történetének legutóbbi harminc évére, nem állíthatjuk, hogy a kapitalisták mindig legjobb gazdasági érdekeik szerint jártak el. Tévedéseik ugyancsak nagy szerepet játszottak, ahogyan a dolgokat hibásan elemezték, értékelték. Vagyis a gazdasági tényező mellett a pszichológiai ugyancsak nagyon fontos történeti tényező. (14–15. old.)

A második megfontolásom: „Marx maga állította, hogy a győztes proletár-forradalmat meg kell, hogy előzze a sikeres polgári forradalom, vagy a polgári forradalmak.” Vagyis, ha az emberek a proletár-forradalom után uralni és irányítani akarják a gazdaságot, akkor előzőleg ki kell alakítaniuk a politikai demokráciát. Ám a demokrácia elért vívmányai közül, amelyeket a francia forradalom és a többi forradalom teremtett meg számunkra, napjainkra igen sok megsemmisült, és nekünk kell újra visszahódítanunk ezeket a vívmányokat (15. old.)

A polgári demokrácia is összehasonlíthatatlanul jobb, mint a totalitárius zsarnokság. Eppen ezért, amennyiben ez utóbbi a fő veszély, mint ahogyan mi ezt úgy ítéljük, akkor jelenleg a szocialistáknak is készen kell állniuk és előtérbe kell állítani jelenleg a polgári demokrácia és a szabadságjogok védelmét, amelyekről azt hittük, hogy azokat már végérvényesen elnyertük vagy megszereztük. Következésképpen ebben a küzdelemben a szocialistáknak is el kell fogadniuk a polgári erők („a burzsoázia”) segítségét is.

Könyve elé Zilliacus előszót írt, amelyben rögzítette, hogy a könyvet 1938 nyarán írta, amikor még a Népszövetség alkalmazásában állt, de ezt követően (éppen elvi okokból és felháborodása miatt) állásáról lemondott és „kilépett a Népszövetségből”. „Ekkor már meg voltam győződve, hogy az angol nép többsége kész vállalni a kockázatokat és az áldozatokat, amelyek a megfelelő és határozott politika következményei lehetnek.” A tehetetlenség és a defetizmus jelenleg a „legnagyobb veszély”, amely azzal is társul, hogy „sokan becsukják szemüket, hogy ne lássák azt, ami történik”. (17. old.)

Ennek a pszichózisnak több oka is van: többek között az, „hogy az események oly gyorsan peregnek, és ráadásul olyan mértékben, ami meghaladja az értelem befogadó képességét.” Másfelől a fejlemények jellege is olyan, hogy az emberek egy része visszaretten attól, hogy azokkal egyenesen szembenézzon. Régi közmondás, hogy azok a boldog emberek, akiknek nincs történetük. „Ám ennek a fordítottja is igaz.” Jelenleg olyan időket élünk, amikor boldogtalanság és szerencsétlenség sorozata nagyobb a világban, mint a történelemben valaha is volt. Mindez még komorabb és borzasztóbb akár még az I. világháború szörnyűségénél is.

Harmadszor, Nagy-Britanniában egy kemény ténnyel kell szembenézni: az ország elveszítette azt a nagyhatalmi erejét, amellyel a 19. században még rendelkezett. Elveszítettük ipari és pénzügyi vezető szerepünket. Az ország elveszítette azt a lehetőségét is, hogy az elszigeteltségbe meneküljön. „Jelenleg nem tudjuk megvédeni a brit birodalmat szövetségesek nélkül, vagyis az USA, a Szovjetunió, Franciaország és Spanyolország nélkül. A birodalmon belül pedig a dominiumok független nemzetekké váltak. India nyilvánvalóan önrendelkezésre törekszik. A korona-gyarmatok pedig telítve vannak szociális és nemzeti elégedetlenséggel és zavarokkal. A brit birodalom lett 'a világ beteg embere'. Az országban a munkanélküliség rekord méreteket ért el.” (18. old.)

Mindennek okaként az elemzők úgy vélik, hogy az 1918 utáni kialakult gazdasági és szociális rendszert kell megjelölni, amely egyértelműen a magántulajdon alapján és védelmében jött létre. Ez a rendszer nem volt túl erős és sokan szenvedtek alatta, sokan kerültek szembe azzal, elsősorban a munkásosztály. Ez így volt már az I. világháború előtt is. A háború után kirobbantak forradalmak, avagy kialakult egyfajta forradalmi erjedés és elégedetlenség. A gazdasági rendszer „soha nem épült fel a háború óta”. „Egy ideig úgy tűnt, hogy felgyógyult, de azután a világgazdasági válság ismét bebizonyította ennek ellenkezőjét.” A gazdasági nacionalizmus, a háborús készülődések és a politikai reakció, amelyek csúcspontja

a fasizmus, mind az I. világháború és az első háború utáni gazdasági visszaesés, válság következményei. „A fasizmus agresszivitása és a demokráciák folyamatos bizonytalankodása és állandó visszavonulása mind ugyanezen az okoknak a következményei, amelyekről megemlékeztem. Ám ezek az okok olyan mélyre nyúlnak, hogy ezeket az emberek nagy többsége nem képes átlátni.” (19–20. old.)

Az igazán elszomorító – miként Zilliacus írta – az, hogy a különböző országokban az emberek mennyire nem látják át ezt a helyzetet, ennek okait és vissza is rettennek attól, hogy azokkal szembenézzenek. „Nem látják át, hogy ami saját országukban történik, az része egy világ-folyamatnak és hogy országukban a kormány és az uralkodó osztály elveszítette képességét, hogy a dolgokat még ellenőrzése alatt tartsa.” Országunkban különösen nehéz az embereknek átlátni az új helyzetet, mert megszokták, hogy „a józan ész” győzedelmeskedik és a bajokon túljutunk. „Ez azonban soha nem volt olyan egyszerűen igaz, ahogyan ezt magunknak bizonygattuk és a mai világban egyáltalán nem fog érvényesülni.” A „kényelmetlen” dolgokkal való „nem-szembenézés” most elképzelhetetlen és súlyos következményekkel jár.

Külön probléma a vagyonos osztályok helyzete és reagálása illetőleg dilemmája. Mindez ideig az ő monopóliumuk volt az ország külpolitikájának és hadügyeinek irányítása. „Ez azután egyfajta vaksággal is sújtotta őket, olyan önbizalommal, amelyek alapján úgy hitték, hogy saját osztály-érdekeik azonosak az ország lakosságának érdekeivel.” Ennek az osztálynak és elitnek a dilemmája ezek után az, hogy rá kellene ébredniük, amit nem akarnak, hogy az ország érdekeit nem védhetik meg anélkül, hogy „ne veszélyeztessék saját osztály- és szociális érdekeiket, vagyis osztály-uralmukat az országon belül”. (21. old.)

Jelenleg a brit birodalmat kívülről a fasiszta országok fenyegetik. Ám hogy a fasiszta veszélyt „kordában tartsák”, „1931-től arra lett volna szükség, hogy kiépítsék a szövetségi rendszert a Szovjetunióval, Franciaországgal, és ha lehet, az USA-val”. E szövetségi rendszerbe beletartozhattak volna olyan országok, mint a japán invázió által sújtott Kína, az olasz támadásnak kitett Abesszinia, a fasiszta agresszióval fenyegetett, majd sújtott Csehszlovákia és Spanyolország. Ám ha a kormányaink szembeszálltak volna a fasiszta agressziókkal, akkor egyúttal kaput nyitottak volna „a baloldal megerősödésének az egész világon, beleértve saját országunkat és a nemzeti mozgalom felerősödését olyan országokban, mint India és a gyarmatok. Ez aláásta volna a gyarmati és szociális status quo-t, amelyet a brit kormány elsősorban akar megvédeni”. (22. old.) Nincs semmi jele annak, hogy uralkodó osztályunk ezt a dilemmát tisztán látná és arról elgondolkodott volna. Mindezt pszichológiai tényezők bonyolíthatják, valamint vallási és nacionalista érzelmek is, de a végeredmény világos. Uralkodó osztályunk nagy többsége, Chamberlain miniszterelnökkel az élen, osztályérdekeit tartja mindenek előtt szemelőtt, kiegyezésre törekszik Hitlerrel, sok országot feláldoz és beletörődik a hatalmi egyensúly megváltoztatásába a fasiszta hatalmak javára, olymértékben, hogy mára már kétéssé vált, hogy Nagy-Britannia meg tudja-e védeni magát és a brit birodalmat. Ennek következtében sokan lehetünk a fasiszta agresszió áldozatai.

Miközben az uralkodó osztály ilyen dilemma elé került, az angol nép nagy többsége nem látja át, hogy az uralkodó osztály milyen katasztrofális külpolitikai helyzetbe sodorta. A külpolitika és a hadügy olymértékben az uralkodó osztály belügye volt, hogy ezekben a kérdésekben a demokratikus erők mintegy alsóbbrendűségi érzülettel szólaltak csak meg, ha megszólaltak. A közvéleményben erős az a hit, hogy „a dolgok nem állnak olyan rosszul, miként látszanak, és a kormánynak a zsebében még vannak olyan adukártyák, amelyeket mi nem ismerhetünk”. (23. old.)

„Nehéz hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy a kormány és a plutokrácia, melyet szolgál, morálisan, intellektuálisan és politikailag nemcsak teljesen csődöt mondott, hanem belsőleg teljesen szétmállott az utóbbi évtizedekben, főként a gazdasági válságot követő években. Ami megmaradt bennük, az egyedül a ragaszkodás a hatalomhoz, amit még megtoldanak azzal, hogy azt erősítetik, hogy mindenben nekik volt igazuk.” Vakságuk – amely mögött ott húzódik mindig az osztály-érdek – oly nagy, hogy az emberek többsége visszariad attól, hogy ezt átlássa és ennek a kritikáját habozás nélkül visszautasítja. A demokraták ezzel szemben jelenleg egyfajta tényleges nemzeti egység kialakítására törekcszenek kis országunk megvédésére. „Ám ha van kiút ebből a helyzetből – és én meg vagyok győződve, hogy van – akkor félelem nélkül szembe kell nézni az igazsággal.” (24. old.)

„Ez a könyv megkísérli, hogy egy gondos elemzést adjon, amely cáfolhatatlan tényeken alapszik, arról, hogy mi is történik, továbbá levonja a politikai következtetéseket arra nézve, hogy nagy valószínűséggel mi fog történni. Remélem, hogy lesznek olyanok, akik nálam világosabban látnak, de eddigi életem és tapasztalataim feljogosítanak és kellő alapul szolgálnak az eddig leírtak megállapítására.” (24. old.)

Forrás: Konni Zilliacus: *Between Two Wars?* Penguin Books, London, 1939.

*

SZÉKELY GÁBOR

A brit-francia-szovjet tárgyalások elő- és utótörténetéhez – 1939

1939. március 18-án Sir William Seeds moszkvai brit követi kormányja megbízásából felkereste a szovjet külügyi népbiztost, Maxim Litvinovot, hogy megérdeklődjön: mit tenne a Szovjetunió, ha Németország megtámadná Romániát? A kérdés nem érte váratlanul a szovjet diplomáciát, mert Hitler bevonulása Prágába jelezte a brit és a francia diplomáciai koncepció (appeasement policy) célok alkalmatlanságát, azt, hogy az agresszor nem békíthető meg a legszélesebb

német, vagy, a 19. századi terminológiával, a nagynémet egység megvalósítását célul kitűző követelések teljesítésével. Egyben igazolta a szovjetek féltreírta – Hitler Kelet felé tart, hogy véghez vigye a Mein Kampfban meghatározott célt, a bolsevizmus megsemmisítését és a német élettér kiterjesztését. A Versailles-i béke azonban nem csak Kelet-Poroszországot csonkította meg, hanem elragadta Németországtól Elzász-Lotharingiát, amelynek visszaszerzése lévén a német célok egyike, az 1914-es állapotok helyreállítását, egyben a Franciaország elleni katonai támadással fenyegetett. A Közép- és Nyugat-Európában legnagyobb katonai és gazdasági hatalommá emelkedett Németország megjelenése ugyanakkor veszélyeztette Nagy-Britanniát is: Londonban jól érzékelték a brit külpolitika számára több évszázados etalont jelentő kontinentális egyensúly felborulását. E főbb tényezők voltak azok, amelyek megnyitották a brit-francia-szovjet tárgyalások előtt az utat. És még valami: a brit és a francia kormány tisztában volt azzal, hogy nincsenek felkészülve a háborúra Németország ellen. Sztálin is tudta ezt, de saját hadereje megfelelő állapotáról sem volt meggyőződve, különös tekintettel a hadvezetés legfelső szintjén 1937-től végrehajtott, sok ezer főtitstet érintő „tisztogatástól”. Keleti oldalról ezért, s nem csupán a Nyugat korábbi ellenséges fellépései miatt volt gyengébb a késztetés a megegyezés iránt. Ennek ellenére Seeds kérdésére a szovjet válasz gyors, szinte azonnali volt, ami jelezte a szovjetek fokozott veszélyérzetét.

Litvinov a reggel feltett kérdésre még aznap este válaszolt: kormánya javaslatát egy konferencia összehívása volt, amelyen Nagy-Britannia, Franciaország, a Szovjetunió, Románia, Lengyelország és Törökország venne részt. A meghívandó országok sorolása mutatta, hogy a szovjet diplomácia mely országokat vélte érintettnek a német agressziótól. A konferencia helyszínéül pedig Bukarestet javasolta, válaszolva a britek által feltett kérdésre, de más helyszínt is elfogadhatónak tartott. E kommunikációval kezdődött az a majd fél évig húzódó tárgyalássorozat. Ismerjük a brit diplomácia megrendelésére készült tanulmányt, amelynek végkövetkeztetése szerint a Szovjetunióval folytatott tárgyalások bonyolultak lesznek, s komoly problémákat vetnek fel, azonban a legrosszabb az lenne, ha nem sikerülne a megegyezés. E tanulmánynak nem volt fogantatója. A tárgyalások sikerének lehetőségét, a jelzettekén túl, végül is további két tényező is csökkentette: a tárgyaló delegációnak brit-francia részről alacsony szinten tartása és nem kellően konkretizált mandátuma, illetve a német diplomácia határozott fellépése és konkrét ajánlata. Mindezek következtében a brit-francia-szovjet tárgyalások 1939. augusztus 21-én eredménytelenül záródtak⁵. Pontosabban, a Molotov-Ribbentrop paktum létrejöttéhez vezetett 1939. augusztus 24-e hajnalán.

E bonyolult helyzetben a brit diplomácia ismét magas, bár már nem miniszterelnöki szinten tett kísérletet Hitler újabb megbékítésére, továbbra is az 1936 óta folytatott megbékéltetés, az appeasement politika jegyében, a németek mel-

⁵ A tárgyalások részletesebb bemutatását lásd Székely Gábor: A brit, a francia, a német és a szovjet diplomácia a II. világháború előestéjén. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Magyar Országos Levéltár, Budapest-Győr, 2012. 546-560. o.

lett nyomás alá helyezve a lengyel kormányt is. A német diplomáciával közölték, hogy Lengyelország megtámadása a hatályos szerződéseknek megfelelően angol-francia ellenlépéssel fog járni. A lengyel kormánynak azt javasolták, hogy kezdjenek tárgyalást Hitlerrel, s tegyenek engedményeket. A tárgyalásokat irányító, a miniszterelnöknél is befolyásosabb Józef Beck (1894-1944; 1932. november 2-tól külügyminiszter) szemé előtt Csehszlovákia példája lebegett, amit érzékeltetett is a britekkel, akiket igyekezett nagyobb felelősségvállalásra bírni. A berlini brit követ, Sir Neville Henderson pontosan közvetítette a német üzeneteket, egyben pontosan jelezte azt is, mi fog történni, ha a brit politika további engedményeket tesz Hitlernek – amint azt 1939. augusztus 30-án kelt külügyminiszterének küldött táviratának 4. pontjában jelezte. A külügyminiszter válasza azonban lehangoló volt. Ezekből az iratokból közlünk az alábbiakban.

Táviratok⁶

Sir N. Henderson berlini német követ távirata Viscount Halifax külügyminiszternek (érkezett 10:25 p. m.).

Berlin, 1939. augusztus 19.

A ma esti találkozásunk alkalmával Hitler úr feldúltan nyilatkozott, sokkal indulatosabb volt mint tegnap. A sajtó esti közleményeiben beszámolt arról, hogy több mint öt németet ölt meg Lengyelországban, illetve a lengyel mozgósításról tudósítottak, ami felzaklatta őt.

2. (Hitler – Sz.G.) Egyre csak azt hajtogatta, hogy ő a világon mindennél jobban kívánta a barátságot a britekkel, de nem tudja feláldozni Németország alapvető érdekeit. Őfelsége kormányának ajánlata ebben a helyzetben nem fogadható el. Minden próbálkozásom (ti. Hendersoné – Sz.G.), hogy módosítsam a helyzet teljesen téves értékelését, úgy tűnik nem hat rá.

3. Válaszul ő (Hitler – Sz.G.) megismételte nyilatkozatát, hogy a közvetlen tárgyalások Lengyelországgal, bár ő azokat elfogadja, sikertelenségre lennének ítélve. Én azt mondtam Öccellenciájának, hogy a siker vagy kudarc az ő jóindulatától függ, vagy annak az ellentétjétől, és hogy a választás rajta múlik. Azonban kötelességemnek tartottam, hogy ne hagyjak kétséget afelől, hogy a kísérlet arra, hogy rákényszerítse akaratát Lengyelországra, óhatatlanul közvetlen konfliktust jelent velünk.

4. Alkalmatlannak tűnt, hogy a fegyverszünetet (truce) említsem, mivel ez csak attól függhet, hogy Beck úr, vagy más lengyel képviselő Berlinbe jön, vagy sem⁷

⁶ A dokumentumok forrása: The British War Bluebook, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/blbk80.asp>, 2013. 07. 22.

⁷ Itt arról van szó, hogy a britek javaslatára a lengyelek elfogadták, hogy amennyiben a németek nem indítanak háborút, addig ők is tartózkodnak az ellenségeskedéstől.

**Sir N. Henderson távirata Viscount Halifaxnak (érkezett 1 p. m.).
Berlin, 1939. augusztus 30.**

Az Ön üzenetét a külügyminiszter ma reggel 4 órakor kapta meg. Én hasonló kijelentést tettem tegnap este⁸, amire Herr Hitler azt válaszolta, hogy repülővel Varsóból Berlinbe másfél óra alatt el lehet jutni.

2. Én megismétltem az üzenetet ma reggel telefonon a külügyminiszternek, aki azt mondta, hogy azt már továbbították Herr Hitlernek. Hozzátette, hogy a lehető leghamarabb valamit tenni kell.

3. Bár azt is javasoltam, hogy a lengyel kormány fogadja el ezt a 11 órás erőfeszítésünket, hogy ők közvetlen kapcsolatot teremthessenek Herr Hitlerrel, még ha csak azért is, hogy meggyőzzék a világot arról, hogy készek áldozatokra a béke megővésének az érdekében, azonban mindez függhet a német válaszból levont lengyel következtetésektől, amely válasz tartalmazza Herr Hitler eltökélt szándékát, hogy végső célját úgynevezett békés tisztességes eszközökkel érje el, ha tudja, ha nem, akkor pedig erővel. Természetesen sok függhet attól a német részletes tervtől, amelyet a németek válaszában utolsó paragrafusa tartalmaz.⁹

4. Mindazonáltal, ha Herr Hitlernek lehetősége van továbbra is a kezdeményezésre, úgy tűnik számomra, hogy eredményt csak vagy háborúval érhet el, vagy ismét győzelmet arathat az erejének és eltökéltségének a felmutatása, s így folytathatja e politikát tovább a jövő évben és azt követően.

**Viscount Halifax távirata Sir N. Hendersonnak (Berlin).
Külügyminisztérium, 1939. augusztus 30, 2:45 p. m.**

Meggyőződésünk, hogy a német jegyzék sürgető és erre legkésőbb délután hivatalos választ kell küldeni.

Mi azt képviseljük Varsóban, hogy létfontosságú a határincidensek elkerülése érdekében kiadott utasítások ismételt megerősítése, és kérem Önt, hogy hasonló instrukciók megerősítését javasolja a német félnek. Üdvözlöm a jelen vélemény-cserében megnyilvánuló törekvést, a vágyat az angol-német megértésre, amelyről tegnap a Parlamentben beszéltem.

⁸ Itt arról van szó, hogy közvetlen tárgyalásokat javasoltak a lengyeleknek és a németeknek, egyenlő feleként. A külügyminisztérium korábbi memorandumában az szerepelt, hogy lehetőleg semleges országban, vagy Olaszországban kerüljön a tárgyalásokra sor. Ettől azonban Hitler elzárkózott, és az angolok engedtek, amint e megjegyzésből is kitűnik.

⁹ Ti. a lengyelek beleegyezésétől abba, hogy átadják Danzigot, illetve az oda vezető korridor területen kívüli státuszt kapjon. A lengyelek azonban ekkorra már több ízben visszautasították ezt – a brit nyomás ellenére. Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Third Series, Vol.VII. 1939. London, Her Majesty's Stationery Office, 1953. 294. o. H.W. Kennard levele A. Cadogannak, 1939. augusztus 26. Varsó.

**Sir H. Kennard to Viscount Halifax (érkezett 7:15 p.m.)
(Távirati úton) Varsó, 1939. augusztus 31, 1939.**

...

2. Megkérdeztem M. Beck milyen lépéseket javasol annak érdekében, hogy létrejöjjön a kapcsolat a német kormánnyal. Azt mondta, hogy most utasította M. Lipskit, hogy kérjen kihallgatást a külügyminisztertől, vagy a külügyi államtitkártól, s közölje, hogy Lengyelország elfogadta a brit javaslatokat. Sürgöttem, hogy ezt késedelem nélkül tegye meg.

3. Ezt követően megkérdeztem, hogy milyen álláspontot foglal el a lengyel nagykövet, ha Mr. von Ribbentrop vagy más átadja neki a német javaslatokat. Azt mondta, hogy M. Lipski nincs felhatalmazva arra, hogy egy ilyen dokumentumot elfogadjon, mert tekintettel a múlt tapasztalataira, elképzelhető, hogy azt valamilyen ultimátum kíséri.

...

6. Hozzátette, amennyiben meghívást kap, hogy utazzon Berlinbe, akkor természetesen nem megy, mert nem kívánja, hogy úgy kezeljék, mint Hacha elnököt.¹⁰

105. számú dokumentum

A miniszterelnök beszéde az alsóházban, 1939. szeptember 1.

A miniszterelnök (Mr. Chamberlain): Én nem javasolom, hogy ma este sok szó essen a történekről. A cselekvés ideje jött el, nem a beszédé. Tizennyolc hónappal ezelőtt e Házban azért fohászkodtam, hogy ne nekem kelljen vállalni a felelősséget azért, hogy kérjem az országunkat, lépjen be egy szörnyű háborúba.¹¹ Félek, hogy nem kerülhetem el ezt a felelősséget... Senki sem mondhatja, hogy a kormány nem tett meg mindent annak érdekében, hogy nyitva maradjon az út a tisztességes és méltányos rendezése előtt Németország és Lengyelország vitájában. Abban sem vagyunk elmarasztalhatóak, hogy ne nyilvánítottuk volna ki kristálytisztán a német kormánynak, hogy amennyiben ismét oly módon erőltet használni, mint azt a múltban tette, arra mi is erővel válaszolunk. Most, hogy az összes vonatkozó dokumentum nyilvánosságra került, kiállhatunk a történelem színe elé, annak tudatában, hogy a felelősséget e szörnyű katasztrófáért egy em-

¹⁰ Utalás a brit-francia-olasz-német 1938-as Müncheni Szerződésre, amelynek tárgyalásába be se vonták a csehszlovákokat, s aláírásakor Hácha csehszlovák köztársasági elnöknek egy mellékszobában kellett várakoznia.

¹¹ A miniszterelnök beszédében minden felelősség elől kitért, így meg sem említette az egy évvel korábban általa is aláírt, a Szudéta-vidék Németországnak ajándékozó Müncheni Egyezményt, nem különben annak megkötése után elhangzott szavait, amelyeket a dokumentumot a kezében lobogtatva, elődjét, az 1878-as berlini kongresszusról hazatérő Disraelit idézve mondott: „Generációnk számára biztosítottuk a békét.” Churchill híres reakciója az alsóházban a következő volt: „Angliának lehetősége volt választani a háború és a szégyen között, Anglia a szégyent választotta, és megkapja a háborút.” A történekekről lásd Harsányi-Jemnitz-Székely: München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, 1988.

bernek kell vállalnia, a német kancellárnak, aki nem habozott, hogy a világot nyomor taszítsa saját értelmetlen ambíciói érdekében.

...
Nincs vitánk a német néppel, kivéve azokkal, akik lehetővé teszik, hogy az országot náciik kormányozzák. Amíg e kormány létezik, és alkalmazza azokat a módszereket, amelyeket az elmúlt két évben következetesen alkalmazott, addig nem lesz béke Európában. Az egyik válságból a másikba jutunk, és láthatjuk, hogy az egyik országot a másik után támadják meg olyan módszerekkel, amelyek visszataszító technikáját ma már ismerjük. Elhatároztuk, hogy ezeknek a módszereknek véget vetünk. Ha vége lesz a harcnak, akkor ismét helyreállítjuk a világban a jóhiszeműséget és a lemondást az erőszakról, miközben teljes indoklást kell adnunk azon áldozatok vállalásáról, amelyeket elszenvedtünk.¹²

¹² A mentegetőző mondat igen diplomatikusan fogalmazott: „If out of the struggle we again re-establish in the world the rules of good faith and the renunciation of force, why, then even the sacrifices that will be entailed upon us will find their fullest justification.”

FRANCIAORSZÁG ÉS MUNKÁSMOZGALMA

Információ a rovatban szereplő jelentősebb baloldali politikusokról¹

Arthaud, Natalie – a Munkáserő (Force Ouvrière) nevű szakszervezeti központ szóvivője, a *Lutte Ouvrière* (Munkásharc) című lap főszerkesztője

Aubin, Eric – az Általános Munkásszövetség (CGT) szakszervezeti központjának egyik élvonalbeli vezetője²

Aubry, Martine – a Szocialista Párt (PS) kiemelkedő politikusa, volt főtitkára; 2012-ben lemondott tisztségéről, fiatalabb szocialista politikusnak engedve át a posztot

Ayrault, Jean-Marc – az Hollande elnök megválasztása után általa kinevezett kormány miniszterelnöke

Berger, Laurent – a Francia Dolgozók Szövetsége (CFDT) nevű szakszervezeti központ új főtitkára

Besancenot, Olivier – a francia baloldal sajátos pártjának, az Új Antikapitalista Pártnak a vezetője

Desir, Harlem – fiatal szocialista vezető, Martine Aubry lemondása után 2012 tavaszától a PS főtitkára

Fabius, Laurent – régi vezető szocialista politikus, az Ayrault-kormány külügyminisztere. Annakidején, 1983-tól, Pierre Maurois lemondása után Mitterrand elnök második kormányának szigorpolitikájáról elhíresült miniszterelnöke volt.

Hollande, François – a PS meghatározó politikusa, a 2012. május 6-i elnökválasztás győztese, hivatalban lévő köztársasági elnök.

Jospin, Lionel – az 1980-as évek óta a PS meghatározó politikusa, többszörös miniszter, egy ízben miniszterelnök, volt köztársasági elnök. Az általa fémjelzett időszakot („Jospin-korszak”) részletesen bemutató írásokat közöltek többek között az Évkönyv 2004–2005. évi köteteinek francia rovatai. Élvonalbeli politikai szerepe előtt egyetemi tanár volt, most újra a toulouse-i egyetem professzora

Lang, Jacques – François Mitterrand elnöki időszakának befolyásos szocialista politikusa, kulturális minisztere. Később kivált a PS-ből, és független baloldalként tevékenykedett tovább.

Laurent, Pierre – a Francia Kommunista Párt (PCF) főtitkára

Lienemann, Marie-Noëlle – szocialista szenátor

¹ A felsorolt politikusokról és a szocialista pártokról az Évkönyv kötetei az utóbbi harminc évben számos cikket, kommentárt, elemzést közöltek. A rovatban említett események előzményeiről részletesen beszámoltak az Évkönyv 2011–2013. évi kötetei.

² A CGT azóta új főtitkárt választott, erre 2015. évi kötetünkben visszatérünk.

Mélenchon, Jean-Luc – befolyásos baloldali szocialista politikus, majd a PS-ből való kiválása után a Baloldali Front vezetője, a sokszínű francia baloldal egyik népszerű tagja. A 2012. tavaszi köztársasági elnökkiválasztási kampány során az első fordulóban meglepetésre a szavazatok 14%-át nyerte el. (A második fordulóban Hollande-ot támogatta)

Montebourg, Arnaud – az Ayrault-kormányban a szociális ügyek minisztere
Moscovici, Pierre – az Ayrault-kormány gazdasági és pénzügyminisztere. A PS egyik régi vezetője, sok éven át nemzetközi titkára

Peillon, Vincent – az Ayrault-kormány oktatási minisztere

Place, Jean-Vincent – a francia Zöld Párt vezetője

Prigent, Nadine – a CGT egyik vezetője

Royal, Ségolène – a Szocialista Párt (PS) vezető politikusa, korábbi köztársasági elnökjelölt

Thibault, Bernard – a CGT egyik vezetője

Valland, Belkassam Najat – az Ayrault-kormányban a női jogok minisztere

Valls, Manuel – a PS „jobbszárnyának” hangadója, az Ayrault-kormány belügyminisztere. Párton belüli határozott különvéleményéről lásd az Évkönyv 2013. évi francia rovatát.

*

A csendes győzelem

Így nevezte a francia sajtó François Hollande elnökké választását. Azután azt is hozzátették: 24 évvel François Mitterrand győzelme után (1981) ő lett Franciaország második baloldali elnöke. Lionel Jospin szerint „ez nem revans, hanem beteljesülés. Most jött el az Európához való új közeledés időszaka. Hollandénak éles politikai szeme van, jó közigazdász, krízis idején a hatalom egészét tudja irányítani”.

Hogyan zajlott le az elnökkiválasztás május 6-án?

Miután 20 órakor hivatalosan bejelentették Hollande 51,67%-os győzelmét – szemben Nicolas Sarkozy 48,33%-ával – a PS megválasztott elnöke 20.30-kor választókerületében, Tulle-ben rövid beszédet mondott. „Polgártársak! – kezdte – Bejelentem a változást az elnökségnél. Önök előtt kötelezem magam a köztársaság vezetésére... Szociális érzelmű vagyok. Franciaországot fogom szolgálni a világban és otthon.”

Ezután örömjongások között autózott a közeli repülőtérre, hogy 23.30 óra körül már Párizsban, a Bastille téren köszönthesse választóit.

Az este 8 óra óta várakozó párizsiak megnézhatték Hollande Réunionon aratott fergeteges győzelmét, amelyet valóságos „cunaminak” nevezett a tudósító, majd a baloldalt támogató művészek műsorából láthattak részleteket.

Hollande 22.30 után lépett a mikrofon elé. „Hallanak engem? – kérdezte – Mert én meghallottam az Önök változást igénylő szavait. Hálásan köszönöm! Büszke vagyok, hogy minden francia elnöke lehetek.” Ezután hosszú ünneplés következett, majd hajnali 1 órakor elénekelték a Marseillaise-t.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. május 6-i adása.

*

A baloldal győzelmének értékelése

Május 7-én a győzelem másnapján – Pierre Moscovici (PS) a baloldal nevében nyilatkozott a „4 igazság” című műsorban. A következőket mondta: Szép győzelem volt, de most jön az igazi munka, amikor a legkülönbözőbb véleményeket kell meghallgatni a jövőt illetően. Mi érett demokráciában élünk, így a kormányzás átadása is ilyen lesz. Az UMP – Sarkozy leköszönő pártja – kiegyensúlyozott politikát akar, ami jó, azonban Hollande elnöknek többsége van. És a hamarosan sorra kerülő törvényhozói választásokon ennek érvényesülnie kell. Mi hihető, komoly politikát akarunk Európában, a növekedés politikáját. Én Európa népeiről beszélek és nem egy-egy kormányról. Hollande elnök pedig elutazik Berlinbe, Camp Davidbe, Chicagóba és tárgyalni fog az összejöveteleken.

*

Ugyancsak május 7-én Didier Reynders, a belga európai külügyminiszter nyilatkozott a TV-5 mikrofonja előtt, elhárítva a baloldali francia elnökkel szembeni jobboldali aggodalmakat.

„Az utóbbi időben azt éreztük – kezdte –, hogy Franciaország Sarkozy elnök ellen volt. Attól pedig nem kell félni, hogy Brüsszelnek problémát jelentene baloldali francia politikusokkal együttműködni, mivel korábban már dolgoztam például Laurent Fabius szocialista miniszterelnökkel és közeli, jó együttműködés alakult ki közöttünk. A feladat most a növekedés módjának az irányítása.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. május 7-i adása.

*

RICHARD PRICE

Franciaország, mi következik ezután?

(Rövidítve)

A diadal után jön a kijózanodás. François Hollande győzelme az elnökválasztáson nagy szimbolikus csapás volt a jobboldali megszorítás politikára. Ez egyúttal csapás volt Sarkozy és Marine Le Pen kísérletére, hogy mintegy népszavazás szerinti választás tárgyává tegyék a bevándorlás és az iszlám-ellenesség kérdését. Berlusconi bukásával és Angela Merkel valószínű vereségével, ami a következő évi választáson történhet meg, és a görög uralkodó osztály nagyon erős visszautasításával, Európa politikai-földrajzi helyzete mintegy tektonikus erővel változik.

Am ahogy Hollande átvette a kormányzást, minden jel azt mutatja, hogy úgy fog viselkedni, mint egy mérsékelt szociáldemokrata. A választási küzdelem során balra szorították, részben a Jean-Luc Mélenchon vezette Baloldali Front, aki ennek során azt hangsúlyozta, hogy a megszorítások politikája nem lehet az egyedüli módszer. Az első kormánya azonban kifejezetten középutas. Feltűnő, hogy miniszterelnökként kihagyta Martine Aubry-t, a 35 órás munkahét elfogadtatásának bajnokát és helyette Jean-Marc Ayrault-t nevezte ki miniszterelnökké, aki egyfajta konszenzust próbál megteremteni.

Azok az elképzelései, hogy újratárgyalják az európai stabilitási egyezményt, Angela Merkel részéről kemény ellenállásba ütköznek, márpedig ez az egyezmény megköti a kormány költségvetési kiadásainak lehetőségeit.

Belpolitikai téren Hollande rá van kényszerítve, hogy a költségvetési politikában egyensúlyozzon egészen 2017-ig. Elhangzott az a szándéknyilatkozata, hogy a gazdagokra, akik 1 millió euró fölött keresnek, 75%-os jövedelmi adót vessen ki. Ugyancsak elhangzott, hogy 150 000 munkahelyet teremtenek a fiatalok számára. Az elnöki és miniszteri fizetéseket 30%-kal csökkentik. Ez mind nagyon szép, de minden kormány kiadási tervet a költségvetés szorít keretek közé.

Ami azt az elképzelést illeti, hogy a munkáltatók, a dolgozók, a kormány, a bankok és a helyi önkormányzatok között valamiféle kiegyezés szülessen, ez nem új elgondolás, ilyenekkel az 1930-as évek óta minden kormány előállt, amelyeknek nagyon kis hatása volt a gyakorlatban.

Laurent Fabius, aki 1984 és 1986 között miniszterelnöke volt a „jobbrafordulásnak” és a „szigor” politikájának,³ most újra külügyminiszter lett. Hollande azóta állandóan visszakozik, korábban elhangzott ígéreteit feladva. Hollande azt erősíti, hogy a költségvetési hiányt a következő, 2013. évre 3% alá szorítja, ám olyan gazdaságot örökölt, amelyet súlyos problémák terhelnek. A GDP az utóbbi hat hónapban visszaesett, míg a munkanélküliség 10%-ra növekedett.

A 2012. évi elnökválasztás arról tanúskodott, hogy az ország politikailag sok-

³ Erről részletesen lásd az Évkönyv 1984–1986 évi köteteit.

kal jobban megosztott, mint bármikor az elmúlt évtizedben⁴. A közvélemény-kutatások még azt jósolták, hogy Sarkozy és Hollande fej-fej mellett áll. Marine Le Pen a megszerzett 17,9%-ával 2%-kal többet kapott, mint jósolták,⁵ míg Jean-Luc Mélenchon, a Baloldali Front vezetője 11,1%-ot kapott, 2%-kal kevesebbet, mint várták. Ami a választásokat még jellemzi, Le Pen és a jobboldal megszerezte a munkások jó részének szavazatait, a Nemzeti Front szavazóinak 35%-a munkás, erős gyökereket eresztett az ipari és munkás-jellegű északon és keleten. Ebben felerősítette bevándorlók elleni és antiglobalista retorikája.

Noha Mélenchon valamelyest visszaesett, áprilisban a közvélemény-kutatások még azt jelezték, hogy 15% szavazó áll mögötte, kampánya és szelleme egyáltalán nem tört meg. Így Párizsban a munkáslakta külvárosokban sok támogatót nyert meg. Az ország tíz legnagyobb városa közül hatban, így Marseille-ben Toulouse-ban, Nantes-ban, Bordeaux-ban, Lyonban, stb., maga mögé utasított Le Pen-t.

Az elnökválasztás második fordulója még világosabb képet nyújtott. Hollande nagy sikert aratott az Atlanti Óceán partján fekvő valamennyi nagyvárosban – kivéve a hagyományosan jobboldali Vendée régióját. Így nemcsak Párizst hódította meg, hanem részben meglepetésszerűen a vidék és a falvak lakosságának jó részét is, beleértve a Délt is.

Forrás: Richard Price: France – what next? Magazine – News and Views, 2012. június 3. (A cikket Steve Parsons juttatta el az Évkönyvnek.)

*

A francia parlamenti választás első fordulója

Az RFI 2012. június 10-i adása nyomán

Egyértelművé vált a PS nagy sikere, a szavazatok 47%-át kapta meg és minden hírforrás, kommentátor szerint a PS a második forduló után a Zöldekkel és a különböző baloldali kisebb szervezetekkel együtt megszerezheti a parlamenti abszolút többséget. Erre a PS-nek utoljára tíz évvel ezelőtt volt hasonló lehetősége, illetőleg helyzete – az RFI nem nevezte meg, de ez a Jospin-korszak volt. A PS részéről az egyik befolyásos miniszter hangsúlyozta, hogy ebben az esetben a kormány szabadabban cselekedhet adózási, költségvetési, szociális és oktatási kérdésekben és reformokban.

Az UMP 35%-ot kapott és a Marine Le Pen vezette FN 14%-ot az első fordulóban.

⁴ Valószínűleg ez téves megállapítás, a megosztottság nagyon régi jelenség. (a szerk.)

⁵ M. Le Pen ismeretesen a jobboldali Nemzeti Front vezetője. (a szerk.)

Moscovici gazdasági és pénzügyminiszter bejelentése

A baloldali kormány első intézkedései között szerepel a magánszektorban dolgozó vezetők fizetésének maximálása. A június 15-i hivatalos bejelentés szerint havi 450.000 eurónál nem kereshetnek többet.

Ennek a rendelkezésnek a fontosságáról kérdezte Pierre Moscovici miniszter a „4 igazság” című adásban Roland Sicard szerkesztő.

Moscovici válasza: „Ez a rendelkezés Hollande elnök választási ígéretét hivatott megvalósítani. Az állami üzemek igen kedvezően fogadták a kormánynak ezt a gyors intézkedését, amely a magánszektor megreformálásával 1-től 20-ig terjedő skálán engedélyezi a fizetésük emelését. Gyorsan kellett intézkednünk, mivel a parlamenti választások most zajlanak, június 17-én lesz a második forduló és a baloldalnak abszolút többséget kell elérnie a parlamentben az elnök iránti bizalom jegyében” – mondta.

„Tapasztalt politikusként állíthatom, hogy a baloldal nem a másik oldal elnyomásával kívánja célkitűzéseit megvalósítani, ezért kívánom őszintén Ségolène Royal győzelmét is.”⁶

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. június 15-i adása.

*

A francia parlamenti választás – a végeredmény

Az RFI 2012. június 17-i adása nyomán

A PS a parlamentben egyedül is megszerezte az abszolút többséget, a parlamentben ezen kívül harminc baloldali került be (nyilván a Mélenchon vezette baloldali front köréből), a harmincba beletartoznak a Zöldek kisszámú megválasztott képviselői is. Az FN hosszú idő után először került a parlamentbe két képviselővel. Ségolène Royal kibukott. A szocialista miniszterelnök azonnal nyilatkozatot tett a rádióban is, hogy tiszteletben tartják majd a kisebbséget és véleményét.

Miért volt fontos az abszolút többség a baloldalnak?

Ezt a kérdést tették fel Jean-Marc Ayrault új, szocialista miniszterelnöknek a baloldal győzelme napján a szakértők, aki a következőket válaszolta: „Azért, hogy François Hollande elnök szabad kezét kapjon reformjainak megvalósításához. Igaz, semmi sem lesz könnyű, azonban a június 26-i első nemzetgyűlési ülésen sok kérdésről lesz szó, ami Franciaország jövőjét illeti.”

⁶ S. Royalt nem választották meg.

A győzelem másnapján – június 18-án – Jeff Wittenberg újságíró elemezte a tényeket: ennek a 24 év óta várt győzelemnek a jobboldalon 100 képviselő a vesztese (UMF), továbbá Marine le Pen (FN), a szélsőjobb elnöke is kiesett, azonban a Nemzetgyűlésbe mégis bekerült két képviselőjük, az egyik az unokahúga. A MODEM elnöke, François Bayrou is a vesztesek között – ő az, aki Hollande-ra szavazott –, azonban továbbra is bizakodó: „Az igazság pillanata eljön” – mondta távozásakor. Ekkor Laurent Fabius külügyminiszter a TV-5 mikrofonja előtt gratulált neki, hogy F. Hollande-ra szavazott.

A baloldalon J. Lang, F. Mélenchon és S. Royal nem került be a Nemzetgyűlésbe. Royalnak egy esélye maradt – a hírek szerint – a politikai életben való szereplésre: egy év múlva a PS új vezetéséget választ és elnök lehet.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. június 17-i adása.

*

Gólyák a parlamentben, de tapasztaltak a politikában

A Nemzetgyűlés új PS választottjairól van szó. Szocialisták, 35 és 45 év közöttiek és első ízben választották meg őket a Nemzetgyűlésbe.

Mi a közös bennük?

„A mozgalmi élet választása, a politikai küzdés és elkötelezettség nemzeti szinten” – mondja Boutih, az „SOS rasszizmus” volt elnöke, majd így folytatja: „Vége a helyi bárók uralmának és az évek óta az árnyékban küzdők beérkezésének kora jött el”.

Az aubrysta⁷ Borgel 2008 óta országos titkára a PS-nek, Olivier Faure 16 évesen lépett be a pártba, majd Martine Aubry titkára lett, végül François Hollande kabinetjének igazgató-helyettese.

Apparatcsikok?

„Semmi esetre sem – mondja Hammadi – én soha sem a politikából éltem meg, soha választási lista alapján, hanem mindig a munkámmal nyertem”.

Tapasztalat

Germain megerősíti Boutih szavait: „Mi politikai tapasztalattal rendelkező képviselők vagyunk és élvezzük a miniszterek és a miniszterelnök melletti tekintélyt.”

Jean-Pierre Brard végül megjegyzi: „Nagyon kemény volt a kampány, de a Solferino utca⁸ kárpótlást adott a lehetőségek özönével”.

Hélène Bekmezian

Forrás: Le Monde, 2012. július 12.

⁷ Aubrysta – vagyis Martine Aubrynak, a PS főtitkárának híve.

⁸ A Solferino utcában van a PS székháza.

A Force Ouvrière⁹ véleménye a Peugeot (PSA) aulnay-i gyára bezárásáról

Nathalie Arthaud, az FO (Force Ouvrière) szóvivője, a „4 igazság” című műsorban mondta el véleményét az autógyár bezárásáról.

„Minden elemző tragédiának nevezte a hírt” – kezdte. „A részvényesek zsebe az eltelt 20 év alatt megtelt. Ezt a pénzt, ezt a vagyont kell a dolgozókra fordítani. Több mint egy éve van napirenden ez a cinkosság. Mindenki a végzést várja: 1.600 dolgozó helyzetét kell megoldani. Hitel kell, ezért harcol a CGT és a többi szakszervezet a PSA-nál.”

Majd így folytatta: „Ezzel a kormánnyal se lesz változás, ha nem tesszük tiszta a dolgokat, különben folyamatosságra számíthatunk.”

Akkor miért vett oly aktívan részt a mostani elnökválasztásban? – kérdezték meg.

„Ez feladatomból volt” – válaszolta. „A társadalom szerkezetének megváltoztatása a cél.”

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. július 13-i adása.

Az Antikapitalista Párt elnöke a Hollande-kormány politikájáról

Olivier Besancenot, az Antikapitalista Párt elnöke röviden nyilatkozott Antonin André mikrofonja előtt a baloldali kormány gazdasági politikájáról.

Elismerte, hogy a kereslet hiánya miatt kényszerül a Hollande-kormány a PSA (Citroën) autógyár négy üzemét bezárni. „Ki akadályozhatná meg a bezárásokat?” – tette fel a kérdést a szerkesztő. Besancenot válasza: „Az állam! Vannak spekulációs csoportok is, de Mélenchonnal együtt számíthatnak ránk.” – közölte.

A TV-5 július 25-én közölte a *l'Humanité* aznapi címlapját: „Mi a PSA megmentéséért harcolunk!”

Majd a TV-5 egy CGT-s plakátot is bemutatott: „Nem a bezárásra!” felirattal, utalva a PSA dolgozóinak tiltakozására.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. július 19-i adása.

⁹ Az FO – Force Ouvrière – régi hagyományokkal rendelkező szakszervezet, Franciaországban a harmadik legnagyobb szakszervezeti konglomeráció, hosszabb ideig ez állt legközelebb a PS-hez.

Ki lesz a CGT új főtitkára?

A CGT éppen csak kijelölte a jelenlegi főtitkár Bernard Thibault utódját. Látva mandátuma lejártának időpontját – 2013 márciusát – Nadine Prigent jelölése mellett döntött. Azonban a CGT „parlamentje” ezt kifogásolta. A nagy szövetségek inkább az Építők Szövetségének vezetőjét, Eric Aubint szeretnék, aki szintén nem szerzett egyöntetű támogatást.

Ezek a belső harcok komplikálják a CGT helyzetét a következő hetek szociális játékában.

Forrás: Az Alternatives Economiques 2012. július–augusztusi száma.

Hollande tartja ígéreteit?

Az Elyséeben eltöltött két hónap alatt, az elnök megkezdte átültetni a gyakorlatba „változtatási naptárát”. De a középosztályok nyugtalankodnak. Ők lesznek az áldozatai „az igazság helyrehozásának”?

Egy bizonyos: 2012. július 14. nem volt győzelmi nap a kormány hollandistáinak. Első ízben fordult elő, hogy a május 6-án megválasztott államfő kénytelen volt kapásból enyhítési gyakorlatot lefolytatni. Megígérte a franciáknak az „erőfeszítéseket”, de nem akarta megmondani, hogy milyeneket... A vállalat tulajdonosainak terheit növelve a szociális biztosítást ígérte növelni. Egész választási kampánya idején tagadta a munkaerő ára problémájának létezését.

Tehát kell-e félni attól, hogy Hollande elárulná ígéreteit? A Nouvel Observateur LH2 közvélemény-kutatási adatai szerint, a franciák 50%-a azt hiszi, hogy az új elnök nem fogja tartani választási kampánya ígéreteit, míg 45%-uk bízik abban, hogy beindítja programját.

Most ott tartunk, hogy az elnök április 4-én Rennes-ben egy gyűlés keretében előterjesztette a „változások előjegyzési naptárát”, amelynek keretében bevezette a miniszterek fizetésének csökkentését, 25%-kal növelte az iskolai kezdés költségeit, visszaállította 60 évtől a nyugdíjkorhatárt. Ugyanakkor 9 millió fizetésből élő túlórázik, miközben elvesztik vásárlóerejük egy részét.

A mandátumok nem-halmozásának törvénye is napirendre kellene hogy kerüljön, még az év vége előtt. Azonban néhány parlamenti képviselő ellenséges magatartása miatt Hollande szívesebben bízza a „forró kását” Lionel Jospinre, akit azzal bombáz, hogy alakítson egy bizottságot a francia politikai élet moráljának biztosításáról. Az elnök kedveli az ilyen „szelíd” módszereket. Időt akar adni az időnek. Hogy egyre jobban érjen elnöksége végéhez?

Sylvain Courage

Forrás: Le Nouvel Observateur, 2012. július 19–25.

TOM GILL:

Elérkezett-e az idő egy Hollande elleni lázadásra?

(Rövidítve)

A francia baloldali radikális vezető, Jean-Luc Mélenchon felszólította a szocialista kormány minisztereit, hogy lázadjanak fel a Francia Köztársaság elnökének, Hollande-nak kiábrándító politikája ellen. Mélenchon, aki a 2012. évi köztársasági elnökválasztáson a Baloldali Front elnökjelöltje volt, most felszólította azokat a szocialista minisztereket, akiknek ellenvéleményük van a jelenlegi politikával szemben, hogy „jöjjenek elő a végéből”. „Önöket azért választották meg, hogy független személyiségek legyenek és nem azért, hogy valaki vontassa Önöket” mondotta. „Nekünk szükségünk van Önökre, hogy támogassák a mi harcunkat.”

Mélenchon a júniusi parlamenti választás óta hallgatott, a politikai küzdőtér-től távol maradt, mert akkor a parlamentbe jutáson alulmaradt a szélsőjobb FN (Front National) vezérével, Marine le Pen-nel szemben. Ám most ismét a média figyelmének középpontjába került. A baloldalon és a szocialisták között sokan üdvözölték Mélenchon új, bátor fellépését, amelynek során a gazdagok megadóztatását szorgalmazta. Ugyanakkor ostromozta a kormány nagyon félénk gazdaságpolitikáját, amelynek során munkahelyek zárnak be, és ugyanez a bátortalan-ság jellemzi szerinte a kormány politikáját a nemzetközi csúcsértekezleteken. A csúcsokon, ami érinti az adósság problémákat, a bankválság kezelését és ahogy Hollande mindennek során feladja választási ígéreteit. Így elsősorban azt, hogy elődjével szemben munkahelyeket, illetőleg a gazdaság növekedését ígerte a választási harc során. Aláírta az EU csúcs költségvetési hiány csökkentésének megállapodásait, amelyek a költségvetési kiadások lefaragására és az amúgy is stagnáló francia gazdaság további romlására vezetnek.

A köztársasági elnök szerencséjére a francia alkotmánybíróság ebben a hónapban olyan döntést hozott, miszerint a francia alkotmányban nem kell semmit változtatni ahhoz, hogy Franciaország elfogadhassa az EÜ pénzügyi egyezményét. Ehhez nincs szükség parlamenti kétharmados döntésre, elég az egyszerű többség is. A szocialistáknak a zöldekkel szövetségben megvan a többsége a parlament mindkét házában. Ennek ellenére a PS-ben vannak olyan parlamenti képviselők, akik ellenzik és elleneznek, hogy a francia kormány átvegye az EU diktálta megszorítási törvényeket. Így Marie-Noëlle Lienemann, aki szocialista szenátorként kijelentette, hogy annak elfogadása egyet jelentene azzal, hogy egy életre elfogadják a „megszorítások” (austerit) politikáját, és ha ez a javaslat felvetődne, akkor ő ellene szavazna. Így tenne Jean-Vincent Place, a Zöld Párt parlamenti csoportjának vezetője is, aki az EU paktumot szélsőséges megszorítási politikának minősítette. Így azután Hollande-nak, amennyiben ezt a politikát kívánná

elfogadtatni, jobboldali pártok politikusaival és szenátoraira is kellene támaszkodnia, ami bizonyos eredményeket hozna, ám jócskán zavart is keltene.

Mélenchon és szövetségesei változatlanul népszavazást követelnek e kérdésben. Ilyen alapvető kérdésben, amely mélyen érinti a költségvetést, a kormánynak szüksége lenne a francia nép jóváhagyására. Mélenchon úgy fogalmazott: „Ha ön annyira biztos ennek az egyezménynek a pozitív hatékonyságában, akkor mért nem kérdezi meg erről a nép véleményét?” Miközben Mélenchon rávilágított az ország gazdasági bajaira, a 10%-on felüli munkanélküliségre, Mélenchon azzal vádolta meg Hollande-ot, hogy a „szabad piac liberális híve, hasonlóan azokhoz, akik Görögországban, Spanyolországban és Portugáliában a lakosságot a szörnyű állapotokba vezették. Mélenchon az elnököt tétlenséggel vádolta, amely ipari hanyatláshoz is vezetett. Ez vezetett el a Peugeot, Citroen gyárak bezárásával kapcsolatos nagyon ellentmondásos tervekhez, amelyek nagyon mélyen érintik egy amúgy is hanyatlásban levő régió lakosságát. Mélenchon arra is rákérdezett, hogy a kormány miért nem terjesztette elő első lépései között azt az intézkedési javaslatot, amelyet a baloldali képviselők már előterjesztettek, miszerint azok a vállalatok, amelyek veszteségesek, ne fizethessenek ki osztalékokat. Mélenchon élesen hangsúlyozva megjegyezte, hogy Hollande első 100 napja nem hozott semmi eredményt. Mindehhez hozzáfűzte: attól, hogy Hollande „normális elnökként kíván ténykedni”, a helyzet még nem lesz normális. „Lehet, hogy valakinek meg kellene neki mondani, hogy a kapitalista gazdasági rendszer válságban van. Európa rohan a szakadék felé. Ideje felébredni!”

A szocialista képviselők és részben miniszterek is aggódnak amiatt, amiért Hollande és belügyminisztere, Manuel Valls keményvonalas politikát folytatnak a bűnözés és a biztonság területén. Ez megmutatkozott az utolsó héten is, az amiens-i zavargásokkal kapcsolatban, továbbá, ahogy a cigánytelepeket felszámolják a francia városok környékén. Sokan visszautalnak arra, hogy Hollande elődje, Sarkozy e téren milyen politikát folytatott és az ellen miként tiltakoztak, most aggódva látják és kérdezik, hogy Hollande mintha ugyanezt a politikát folytatná.

Forrás: Tom Gill: Is it time for a mutiny against Hollande? Morning Star, 2012. augusztus 21.

Jean-Luc Mélenchon a PS-kormány politikájáról

A Baloldali Párt társelnöke, Jean-Luc Mélenchon válaszolt a „4 igazság” című műsorban Roland Sicard szerkesztő kérdéseire. Az interjú időszerűségét az adta, hogy ezen a napon került sor a vakáció utáni első minisztertanácsi ülésre, amelynek napirendjén szerepelt a pénzügyi és a szociális lakásépítési – beígért – tervek kérdése is.

Mélenchon válasza:

„Pártunk négymillió baloldali választót képvisel. Politikánkkal összefüggésben kíváncsi, hogy szocialista öfélése – mondta kissé ironikusan – a pénzügyi kérdést ígérete szerint oldja meg, különben e nélkül soha sem valósítja meg programját. Pl. a benzin ára egyre nő. Persze, blokkolni kell. Azt mondják, hogy én vagyok a valóságon kívül, szerintem pedig ők vannak.”

Javasolta, hogy máris hívjanak össze egy rendkívüli ülést, hogy pl. a beígért szociális lakásépítés összegét a szükséges 200 millióra felemléjék. Az alkotmány reformjával is kellene foglalkozni – mondta – vagyis azonnali akciót javasolt.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. augusztus 22-i adása.

A Francia Szocialista Párt (PS) háromnapos évi konferenciája

Az RFI 2012. augusztus 23–25-i adásai nyomán

A párt La Rochelleben évente rendezett nyári egyetemén – konferenciáján – ezúttal az első napon a jelenlegi miniszterelnök beszélt az ország nehéz gazdasági helyzetéről, hozzátette, hogy a szociális problémák és egyenlőtlenségek ügyében az érintettekkel konferenciát fognak rendezni, és mindehhez a végén hozzáfűzte, hogy ő nem lesz a „megszorítások” miniszterelnöke. (Ez nagyon jól hangzik, főként mivel a kormány jelenlegi külügyminisztere, Laurent Fabius volt az 1983-as austeritási miniszterelnöke.) A konferencia zárónapján Martin Aubry, a PS jelenlegi főtitkára mondott igen lendületes beszédet. Ebben ő hangsúlyozta, hogy a PS-nek a májusi program alapján kell gondolkodnia, vállalnia, hogy az európai trendeket megváltoztassa, majd persze ő is felszólított a pártegységre, a kormány és Hollande támogatására, majd bejelentette, hogy a következő évtől lemond az első titkárságról. (A lemondása igen sokat sejtet Aubry különvéleményéről – a nehéz helyzetet persze ő is érzékelte.)

A PS La Rochelle-i kongresszusáról

A PS hagyományos, La Rochelle-ben rendezett kongresszusa ma kezdte meg munkáját. Ebből az alkalomból Vincent Peillon oktatási miniszter a helyszínről nyilatkozott a „4 igazság” című adás szerkesztőjének, Roland Sicardnak.

Hatalmon a PS?

Peillon válasza: „Igen, de azért vannak nyugtalanító kérdések is. A bizalom és a felelősségérzés fontos, mert Franciaországnak szüksége van a jövőjére. Mostani kongresszusunkon is az összetartozást és nem a széthúzást hangsúlyozzuk. Öt évre előre kell gondolkodnunk.”

Ki lesz a PS új elnöke, mivel – a hírek szerint – Martine Aubry nem kívánja újraválasztani magát?

„Még nem tudjuk. Több esélyes van. Nagyon jól csinálta M. Aubry, hiszen pártja hatalomra került. Maradhatna is. Régóta ismerem.”

Mit szól Mélenchon kijelentéséhez, miszerint a PS nem csinált semmit?

„Demagógia. Mélenchon barátom és tudom, hogy odaadón a baloldal sikeréért dolgozik.”

És milyen lesz az iskolai év kezdése?

„Igaz, 14 ezer munkahely szűnt meg, ennek ellenére jól kezdődik majd az év. Mindenekelőtt a tanulók érdekeit tartjuk fontosnak.”

*

Még ezen a napon, az esti 20.30 órás híradásban megszólalt Martine Aubry is, aki kijelentette: „Elhatároztam, hogy nem ismétlem meg.”

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. augusztus 24-i adása.

Martine Aubry lemond a PS főtitkári tisztéről

Régóta rebesgették, hogy a PS főtitkára nem kívánja megújítani funkcióját. Ma reggel hivatalosan is bejelentette a „4 igazság” című műsorban, hogy „a hét végén elhagyom főtitkári posztomat, teljesítettem a négy évet, a feladatot”.

Nem fordult meg a fejében, hogy miniszterelnök is lehetne Hollande mellett? – érdeklődött Roland Sicard szerkesztő.

M. Aubry válasza: „Erre soha nem gondoltam. A jelenlegi miniszterelnök Jean-Marc Ayrault mindig maga mellett tudhat, ha segítségre, vagy ötletekre van szüksége. Ő kitűnő ember, előbb dolgozik és csak azután nyilatkozik. Kell Hollande mellett egy hozzá közelálló ember, mint ő, hiszen mi hárman készítettük elő közösen a jövőnk: Európát visszahelyezni a növekedés útjára.”

És mit csinál a jövő héttől kezdve? – folytatta az érdeklődést a szerkesztő.

„Előkészítjük majd az új főtitkárral a következő kongresszusunkat, hogy minél sikeresebb legyen. Ne feledje, hogy Lille polgármestere is vagyok hosszú évek óta. Szeretem a várost, lakóit és úgy érzem még sokat tehetek értük. Ez szenvedély.”

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2012. szeptember 13-i adása.

ESTELLE COOCH:

François Hollande mézesheteinek vége

(Rövidítve)

A szerkesztőség által kiemelt szöveg: Növekvő harag, a tehetetlenség érzete.

Augusztus közepén Amiens-ben zavargások robbantak ki, ezek voltak az elsők amióta Hollande elnök lett – az első szocialista köztársasági elnök 1995 óta. Annakidején Hollande ígérte meg a választási küzdelem során a szociális igazságosság nagyobb érvényesítését. Ekkor Hollande népszerűsége még 44%-os volt, de ezután kellett előterjesztenie a 2013-as évre szóló költségvetési tervezetét, amelynek során 30 milliárd euróval kell csökkentenie költségvetési kiadásait a költségvetési hiány miatt. A szakszervezetek már most meghirdették, hogy október 9-re nagy tüntetést és gyűlést szerveznek a kormány befolyásolására.

Kérdés, hogy Sarkozyvel szemben Hollande népszerűsége miért tartott csak ilyen rövid ideig? Ez részben következett még választási harcának jellegéből is. 2012 májusában volt egyfajta reménység Európában (részben a görög baloldali választási sikere nyomán is), hogy a baloldal Európában is sikeres alternatívát tud felmutatni a megszorítások politikájával szemben. Ugyancsak hozzájárult, hogy a francia szocialista baloldali Jean-Luc Mélenchon és a Baloldali Front más baloldali tömegeket is tudott mozgósítani, és Hollande-ot szintén balra tolta. Ehhez még hozzájárult, hogy Franciaországban több milliónyian – miként a Le Monde írta – bárkire szavazni, „csak az illető ne legyen Sarkozy”.

Hollande azonban nem volt a PS egyedüli jelölt választása. Hosszabb ideig Dominique Strauss Kahn volt a fő elnökjelölt, amíg ki nem robbantak szex botrányai. Egy másik „éllovas” Manuel Valls volt, aki a bevándorlókkal szemben exponálta magát, és így módon vált nagyon népszerűvé.

Hollande első száz napjára azonban nemcsak a tegnapi árnyai vetültek. Így életét és a kormány életét súlyosan érintette a költségvetési hiány és válság, az állandóan növekvő munkanélküliség, és úgy tűnt, hogy ez szeptember végéig rekordot ér el: három millió embert érintve. Mindezzel szembenézve Hollande a munkáltatóknak megígérte, hogy a költségvetésből a fizetések 75%-át kifizeti 150 000 állás esetén. Újabb csapás fenyegeti Hollande-ot, amikor is a Peugeot autógyár bejelentette, hogy bezárja Párizs környéki üzemét, ami 6500 munkás elbocsátását jelenti. Ez az első nagy autógyár bezárás Franciaországban az utóbbi 20 esztendő alatt. Hollande nagyon dühösen reagált a bejelentésre, hangsúlyozta, hogy „az nem fogadható el és nem is fogják elfogadni”. Ám kérdés, hogy végül is a kormány mit fog tenni. Amennyiben az üzemet ténylegesen államosítják, ez kemény összeütközéssel járna a nagytőkével.

Mint hogy Hollande-nak szeptember végéig be kell terjesztenie költségvetési tervét, a CGT máris bejelentette tiltakozását a munkahelyek számának csökkenése ellen, és ezzel kapcsolatban hirdette meg a már említett októberi egész napos

tiltakozását. Néhány más helyen sztrájkokat jelentettek be. A Baloldali Front és a Zöldek már szeptember 30-ára akciónapot hirdettek annak elérésére, hogy népszavazást rendezzenek az EU pénzügyi elképzeléseiről. Egy valami bizonyossá vált, hogy Hollande és a kormány tevékenysége felizzította a munkásokban azt az elhatározást, hogy harcoljanak. Ugyanakkor feszültté vált a viszony Franciaország és Németország között.

Miközben Hollande jó kapcsolatokat igyekezett teremteni Monti olasz miniszterelnökkel és Rajoy spanyol miniszterelnökkel. Mindez felvetette a kérdést, hogy Hollande nem közeledik-e egy neoliberális felfogás elfogadásához. Noha Hollande mézeshetei egyértelműen véget érnek, úgy tűnik, hogy a mézeshetek nem is jöttek létre.

Forrás: Estelle Cooch: The end of Hollande's honeymoon. Socialist Review,¹⁰ 2012 szeptember. (A cikket Steve Parsons juttatta el az Évkönyvnek.)

Franciaország – a PS-kormány és a szociális problémák

Az RFI 2012. október 1-i adása nyomán

A szeptember 30-i tüntetés után egy nappal a kormány bejelentette, új, gyors reformterveit a leggazdagabbak, a nyolcmillió euró fölött keresők megadóztatását, a nyugdíjasok megsegítését és a dohánytermékek terén a drágábbak áremelését.

A 2012. október 2-i adás nyomán

A lorraine-i acélüzemek dolgozói (akik ráadásul a CFDT-hez tartoznak, nem a CGT-hez) bejelentették, hogy két hónap haladékot adnak a kormánynak, hogy valamit tegyen a bezárások ellen. Itt az államosítások gondolatát is felvetették, egyelőre a munkások – úgy tűnik – saját kezükbe és kezelésükbe vették a kohókat és üzemeket. A regionális CFDT kiállt mellettük.

Franciaország – vihar a 35 órás munkahét körül

Az RFI 2012. november 5-i adása nyomán

A PS-kormány állítólag november 6-án terjeszti be a parlament elé a tervet a 35 órás munkahét visszaállításáról.¹¹ A tervet az UMP élesen opponálja, miként

¹⁰ A Socialist Review a brit Socialist Workers' Party (Szocialista Munkáspárt) havi orgánuma. Az SWP balra áll az LP-től, régi párt és mindig is balról keményen bírálta az LP-t.

¹¹ A 35 órás munkahetet a Jospin-kormány vezette be és a megfelelő törvény kidolgozója munkaügyi miniszterként még Martine Aubry volt.

a francia gyárosok szervezete is – természetesen a termelékenységre és a francia versenyképességre hivatkozva. Az RFI megszólaltatta a CGT egyik vezetőjét, aki azt hangsúlyozta, hogy a munkások éppen eleget adóznak a legkülönbözőbb formákban. A másik nagy szakszervezet, az FO (Force Ouvrière) képviselője pedig arról beszélt, hogy az elmúlt harminc évben a kormányok gazdasági tevékenysége nem tudta növelni sem az ipar termelését, sem a foglalkoztatást (vagyis, hogy a túloldal miről beszél?).

Franciaország – a kommunista párt (PCF)

Az RFI 2012. november 10-i adása nyomán

A PCF főtitkára, Pierre Laurent nyilatkozatában egyfelől hangsúlyozta, hogy a PCF nem halt meg, tovább él, és a következő párizsi helyi választásokra a Baloldali Fronttal (Front de Gauche) szavaz együtt. Egyúttal felszólítást intézett a PS-hez, a kormányhoz és Hollande-hoz, hogy tartsák be választási ígéreteiket.

Franciaország – a szegénység

Az RFI 2012. december 10-i és 11-i adásai nyomán

Párizsban a PS kezdeményezésére az első napon Hollande köztársasági elnök, a második napon a miniszterelnök részvételével konferenciát rendeztek a szegénységről. A becslések szerint Franciaországban ötmillióan tartoznak ebbe a kategóriába. A kormány kétmillió eurót különített el a szegénység csökkentésére – az RFI 2012. december 12-i adása szerint a kormány különös gondot és pénzt fordít a pályakezdő fiatalok és az 55 éven felüli idősök munkanélküliségének csökkentésére.

Franciaország – tárgyalások a munkaadók és a szakszervezetek között

Az RFI 2013. január 10-i és 11-i adásai nyomán

A tárgyalások megkezdődtek, elsősorban a foglalkoztatás bővítése érdekében, de nem érték véget. A CGT a dokumentumot, amit több szakszervezet aláírt és a munkaadók nagy szervezete, a Patronat is, a CGT nem írta alá. Követeli a bizto-

sítéket a kollektív elbocsátások ellen. (Hasonló megállapodások a francia történelemben időnként nagy szerepet játszottak, mint az 1936 híres nyári Matignon-egyezmény a Blum-kormány idején.)

TOM GILL:

Francia megszorítási politika és az új Nyomorultak¹²

(Rövidítve)

A francia munkáltatók szigorpolitikát követelnek a nyugdíjasok milliói számára. Ötéves tervet ezen a téren, amely a nyugdíjasok számára a nyomorúságot jelenti, amely a magánszektorban nagyon komoly nyugdíj megkurtításokkal jár. A görék által diktált politika jegyében áprilistól a nyugdíjak 1,5%-kal kisebb mértékben emelkednek, mint az infláció, és a jövőt illetőleg 2017-ig további 1%-kal maradnak el a létfenntartási költségek emelkedése mögött. A szakszervezetek az intézkedéseket és javaslatokat elfogadhatatlannak ítélték – noha a CGT-t leszámítva a többi szakszervezet kész volt azokat elfogadni, amennyiben a munkáltatók vállalják, hogy juttatásokkal ellensúlyozzák a megszorításokat. Ám a munkáltatók nagy és erős szervezete, a Medef ezt visszautasította. Ellenkezőleg, a Medef további áldozatokat követel – így a nyugdíjkorhatár felemelését¹³ – végeredményben arra törekednek, hogy egymilliárd eurót takarítsanak meg a nyugdíjasok terhére. A legnagyobb 40 vállalat ugyan könnyedén kifizethette volna a juttatásokat, de ehelyett a megtakarításokból 100 milliárd eurót fizetett ki részvényeseinek osztalék formájában három év alatt 2011-ig.

A tervek ugyancsak nagyon tisztességtelenek. 13 millió nyugdíjas él 1000 euróból havonta. És több mint egymillió 64 éven felüli ember él szegénységben. A 40 csúcsvállalat menedzserei 545 000 euró nyugdíjat kapnak fejenként, amihez még hozzá jönnek a különböző juttatások és végkielégítések. Közülük a három kiemelt nagyvállalat (pl. a Danone, L'Oréal és az Axa) vezetői egymillió eurós végkielégítést zsebelhetnek be fejenként a rendes nyugdíjukon felül. A nagytőke olyan törvényeket és olyan realitást diktál, ami biztosítja a lakosság 1%-ának a gazdagságot és egész más életet a többiek számára.

A francia PS kormány kidobta az ígéreteit és elfogadta Merkel kancellár aszszony szigor politikáját, amely a munkásság ellen irányul a valóságban. A gyakorlatban Franciaországban ez még keményebb és még inkább a leggazdagabbak

¹² Utalás Victor Hugo híres regényére.

¹³ Sarkozy alatt a nyugdíjkorhatárt felemelték – nagy tiltakozások közepette – 60-ról 62 évre. Az új PS kormány újra visszaállította a 60 éves korhatárt.

érdekeit szolgálja. Csak remélhető, hogy az a terv, miszerint a leggazdagabbakra progresszív adót vetnek ki – amely tervezetet az elmúlt év, vagyis 2012 végén elsüllyesztették – most Hollande elnök szorgalmazására mégis megvalósul.

Forrás: Tom Gill: French Austerity and the New Les Misérables. Counterpunch, 2013. január 18–20. (A cikket Steve Parsons juttatta el az Évkönyvnek.)

A PC országos titkára időszerű kérdésekről

Pierre Laurent, a PC (kommunista párt) országos titkára a franciákat érintő kérdésekről nyilatkozott Roland Sicardnak a „4 igazság” című reggeli műsorban.

Megkérdezték tőle, hogy a francia olajfinomítók államosítását időszerűnek tartja-e?

Laurent közölte, hogy a francia baloldal ebben a kérdésben nincs döntési helyzetben.

Hollande jobboldali politikát visz-e? – hangzott a következő kérdés.

A PC országos titkára közölte, hogy a baloldal magja keményen bírálja a kormányt és ezt „nem tagadjuk”.

Mit lehet tudni a PC közelgő kongresszusáról? – kérdezték.

Laurent válasza: Nem szűnünk javaslatokat tenni a változtatásokra. Mert nemcsak a házasságkötéseknél kell mindenkinek biztosítani az egyenjogúságot még az egyneműek számára is, hanem a társadalom más, alapvető területein is ki kell azt vívni.

Forrás: A francia televízió 5. csatornája 2013. február 7-i adása.

Franciaország – újabb viharok

Az RFI 2013. március 5-i adása nyomán

Franciaországban újabb módosításokat eszközöltek-eszközölnek a munka törvénykönyvében a MEDEF, vagyis a munkáltatói szervezet nyomására. A módosítások az ún. versenyképesség érdekében „rugalmassá” tennék a foglalkoztatást, vagyis a munkások könnyebb elbocsátását. Ezt az asztal innenső felén azonnal felismerték, Párizsban nagy utcai tüntetések zajlottak le a módosítások miatt (az első ilyen jellegű a szocialista vezetésű kormány megalakulása óta) és mindhárom nagy szakszervezeti szövetség: a CGT, az FO, illetőleg a CFDT tiltakozott

a módosítások ellen. Ezt tette Mélenchon a Baloldali Front nevében és néhány szocialista parlamenti képviselő is ellenvéleményét jelezte.

Hollande támadja a munkások jogait a „rugalmasság” címén

A francia parlament összeült, hogy megszavazza azokat a törvényjavaslatokat, amelyek a munkások jogai ellen irányulnak, s amelyeket valójában a munkaadók szövegeztek meg. Az LP típusú szocialista párti kormány új törvénytervezetet terjesztett elő a munkavállalással kapcsolatban. Végeredményben a válság körülményei között a munkaadóknak adnak kedvezményeket nagyobb „rugalmasság” jegyében. Ez könnyebbé teszi, hogy a munkaadók elbocsáthassák a munkásokat, csökkenthessék béreiket és növelhessék munkaóráik. A törvény hátterében az a kiegyezés áll, amelyeket a Medef kötött a három legnagyobb szakszervezeti szövetséggel. A legnagyobb szakszervezet, a CGT és négy más szakszervezet tiltakozott a törvénytervezet és a paktum ellen, és e héten nagy tiltakozó tüntetést szervezett a törvény elfogadása ellen. Ezek a szakszervezetek több munkást képviselnek, mint azok, amelyek aláírták a paktumot. Ám néhány nagy szakszervezeti vezető bedőlése és hozzájárulása szabad kezet adott a kormánynak. Mindezzel párhuzamosan tömeges elbocsátásokra és vállalati bezárásokra került sor a magánszektorban. Mindez Sarkozy elnökségének utolsó évére emlékeztet. Az új elnök, François Hollande ugyancsak nem segít a munkásoknak. Így következtek be az elmúlt hónapban sztrájkok a Renault-nál, a Peugeot-nál. Hasonló kezdeményezésekre van szükség ahhoz, hogy visszaverjék a nagytőkék támadásait.

Forrás: Hollande attacks worker rights for 'flexibility'. Socialist Worker, 2013. március 9.

Nem csökken a munkanélküliek száma Franciaországban

A Hollande-kormány reformot vezetett be a munkanélküliség csökkentésére. Életbe lépett a „Nemzedékek szociális szerződése” is, amely a 26 és 57 év közti üzemi dolgozók együttműködésével segíti a fiatalokat munkához jutni. E szerint – F. Hollande választási ígérete szerint – a kormány ötéves ideje alatt, havi 900 euró keresethez jutnak. Ennek ellenére – a TV-5 híradása szerint – 2 millió 185 ezer a munkanélküliek száma a hivatalos statisztikai adatok szerint. A nyugdíjasok 21,4%-a kénytelen feketén dolgozni.

Arnaud Montebourg miniszter szerint a reformok bevezetésekor időt kell hagyni, hogy hatásuk érezhetővé váljon.

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2013. március 26-i adása.

Jean-Luc Mélenchon a francia helyzetről

Az Internationales–Le Monde április 21-i adásában Jean-Luc Mélenchon, a Baloldali Párt társelnöke, Európai Unió képviselő volt a vendég. A műsor elején politikai pályafutását röviden ismertette Xavier Lambrecht, a műsor főszerkesztője. A nézők megtudhatták, hogy Mélenchon 35 évesen lett a kor legfiatalabb szenátora és szoros kapcsolat fűzte Jospinhez és Jacques Langhoz. A legutóbbi elnökválasztáson Hollande után a harmadik helyen végzett. (A 2. helyet a szélsőjobb Nemzeti Front – FN – jelöltje, Marine le Pen érte el.) Mélenchon fontosnak tartotta közbeszólni: „Ezzel jogosan vertük meg Sarkozyt”.

Azonban most Ön áll a PS kormánnyal szemben és nem gondolja, hogy a PC-vel együtt, a baloldalra bízna a vezetést? – kérdezték.

Mélenchon válasza: „Ez felesleges. Hollande és miniszterelnöke, Jean-Marc Ayrault megtette a szükséges lépéseket: a francia kormány 60 milliárd eurót von ki a gazdaságokból, és két évre köt szerződést a vállalatokkal. De nem hallgatom el, hogy Hollande a PS jobboldalát helyezi előnybe.”

Miért szavazta meg a „Házasság mindenkinek” törvényjavaslatot, annak ellenére, hogy sokban nem ért vele egyet?

„Az egyenjogúság, az Égalité jegyében. Még a nagy római katolikus országok, mint Argentína is megszavazta. Egyébként a törvény szövegét lehet módosítani. Gondoljunk arra, hogy de Gaulle 1958-ban 24-szer változtatott a gyarmatosítás elleni alkotmány szövegén. Ha 1980-ban megszüntettük a halálbüntetést, miért ne lehetne ezt a kérdést is rendeznünk?”

És miért támogatta Chávezt?

Mélenchon szellemesen válaszolt: „Venezuelának van petróleuma, nekünk meg ötleteink vannak. A szocializmus és a demokrácia együtt menetel. Venezuela ezt példázza.”

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2013. április 21-i adása.

A Munkásharc szóvivője Május 1-ről

Nathalie Arthaud, a Lutte Ouvrière (Munkásharc) szóvivője rövid nyilatkozatot adott a „4 igazság” című reggeli műsorban Roland Sicard szerkesztőnek. Május 1-jéről kijelentette, hogy „dinamikus volt” az ünnepség, hozzátéve, hogy az idei minden rekordot döntött Franciaországban a munkanélküliséget illetően.

Nem érzékeli, hogy François Hollande jobboldali politikát folytat?

„Dehogynem. Sarkozy politikáját folytatja, a vállalatvezetéshez húz. A gyárakban pedig csökken a munkásosztály fizetése, megélhetése. Nagyon szép gondolat kijelenteni, hogy olcsóbb lakásokat kíván építeni a Hollande-kormány, azonban ahhoz, hogy sok szociális lakás épülhessen fel, milliók kellene.”

Sajtóhírek szerint május 5-én Hollande sajtóértekezletet tart, amelynek idején számos szakszervezet ellentüntetések szervez.

Forrás: A francia televízió 5. csatornája 2013. május 2-i adása.

A Baloldali Front sikere a május 5-i sztrájkban

François Hollande, a PS elnökének első éves kormányzása évfordulóján a Baloldali Front és a PC közösen, óriási tiltakozó gyűléseket tartott az egész országban. „Boldog születésnapot, François!” skandálta a tömeg gúnyolódva. Jean-Luc Mélenchon, a Baloldali Front társelnöke szerint 180 ezren vonultak fel Párizsban a Bastille-nál, ahol beszédet is mondott. Kijelentette: „Ha a PS kormány nem tudja mit kell tennie, mi tudjuk.”

A TV-5 néhány tüntetőt is megszólaltatott. „Hollande nekünk köszönheti, hogy győzött” – mondta az egyik. „Nekem 60 évi munkaviszony után most csökken a nyugdíjam” – így a másik.

A TV-5 műsorvezetője a Baloldali Front ajándékának nevezte a vasárnapi tömeges tüntetéseket.¹⁴

Forrás: A francia televízió 5. csatornájának 2013. május 5-i adása.

A francia televízió 5. csatornájának adásait hallgatta és lejegyezte Havel Józsefné Sziki Vilma, a BBC és más rádióadásokat hallgatta és jegyezte Jemnitz János

¹⁴ Mélenchon óriási formában volt, magával ragadóan beszélt, élénk vörös sálban és piros virággal a gomblyukában.

NAGY-BRITANNIA ÉS A MUNKÁSSÁG

SEUMAS MILNE:¹

Probléma van a jóléti társadalom körül

(Rövidítve)

Ez a gazdaság nem ad sem munkát, sem tisztességes béreket. Akik rendelkeznek, azok a mohó, zsákmányéhes földbirtokosok és munkaadók. (A *Guardian* kiemelése.)

Az osztály-megvetés, amellyel a tory vezetők ezen a héten megkezdték újabb támadásukat a jóléti vívmányok ellen, tanulságos lecke, amely jellemzi azt a cinikus érzületet és szemléletet, amely a Cameron-vezette koalíció szívét áthatja. Az, ahogyan erőltetik az újabb megszorításokat, amelyek az ország legszegényebb rétegeit érintik, az napról napra jellemző a kormányra, ahogy a lakosságot megosztja és a szegényeket és elesetteket „démonizálja”. Ennek során George Osborne pénzügyminiszter beszélt azokról, akik a különféle juttatások párnáin alszanak egész életükben. A konzervatív képviselő, John Redwood arról szónokolt, hogy a leszakadt és elszegényedett régiókban „sok embernek túl sok az ideje”. Miközben sajtó-kampányt kezdtek az ingyenélők, csalók és gazemberek ellen, a toryk nem is tehettek volna világosabbá szándékaikat: hogy az alacsony fizetésűeket szembefordítsák a munkanélküliekkel, ugyanúgy, ahogyan megpróbálják egymás ellen fordítani a magánszektorban és a közösségi szektorban dolgozókat – valamint ahogy a „győztesek” elkülönítették és szembefordították az „érdemeseket az érdemtelen szegényekkel”.

Miután így meghúzták ezt a mérgező határvonalat, a munkásosztályt és természetesen az LP-t a rossz oldalra taszítják. Mindezzel a konzervatívok visszanyúltak és átvették az 1930-as évek plakát jelszavait: miszerint az LP és a munkások több juttatáshoz kívánnak jutni a béreiknél. Ám kiderült, hogy ez a módszer és ezek a szónoklatok visszaütnek. Még David Cameron agytrösztjének tagja, Lynton Crosby is aggodalmaskodott emiatt a stílus miatt. Így azután nem csoda, hogy Nick Clegg², aki arra törekszik, hogy „középre tartson”, elhatárolja magát ettől az undorító párttól.

Ahogyan a juttatásokat megvonják, ennek megmutatkoznak a következményei. A három évre szóló juttatások, illetőleg adókedvezmények előzetes terve még csak meg sem érinti a munkanélküliek helyzetét. Több mint 60%-a azoknak, akik veszítenek, most még munkában állnak. Azok között, akiket Cameron megbélyegző „fosztogatóknak” nevez, 300 000 ápolónő van, 150 000 tanár és tanító

és 40 000 katona. A megszorítások a legkeményebben a legszegényebbeket, az egyedülálló szülőket, a fogyatékosokat és a nőket sújtják. Az intézkedések csak elmélyítik az egyenlőtlenséget és a gyerekek százezreit taszítják a szegénységbe. Miközben a gazdagok és tehetősek az adópolitika során az adókedvezmények révén 107 000 font-sterlinghez jutnak, az adópolitika ismét a szegényeket sújtja. E politika keretében további megszorítások érik őket, ahogy növelik az önkormányzatok által kivetett adókat.

Egyes miniszterek szorgalmazták, hogy a tehetősektől vonják meg a gyermekek segélyezését, illetőleg az ezekkel kapcsolatos kedvezményeket, pusztán azért, hogy ezzel ellensúlyozzák azt, hogy a szegényektől is megvonják ezeket a juttatásokat. Ez elsősorban a gyermeküket egyedül nevelő anyákat sújtja. Ismeretes, hogy az igazi terápia a progresszív adózás rendszere lenne, ez segítené a rosszabbul fizetetteket.

Mindezt a kormány természetesen a költségvetési hiány orvoslása jegyében terjeszti elő és szorgalmazza. Még hogyha a kormány megszorító politikája keretében maradunk, akkor is lehetne találni más módszereket a juttatások és az adózás terén.

A megszorítások politikája azonban bukófélnben van és a költségvetési hiány továbbra is csak nő. Még az IMF is elismerte, hogy lebecsülték a megszorítási politika következményeit mind a gazdasági növekedés, mind a foglalkoztatás terén. Ezenközben a megszorítások és a költségvetési kiadások csökkentése, amely elsősorban a szegényeket érinti, visszaszorítja a keresletet, amelynek növekedésére olyan nagy szükség lenne, már csak azért is, hogy a költségvetési hiányt csökkentsék.

A toryk kemény támadást intéznek a jóléti szociális kiadások ellen, ezt egy hosszabb média-kampány előzte meg, amelynek során támadták a „jóléti rendszer mítoszát”. Nagyon elterjedt, hogy az emberek azt hiszik, hogy a közkiadások 27%-át csalárd módon használják fel és veszendőbe megy. Jelenleg a költségvetési kiadások legnagyobb része a nyugdíjak biztosítására megy, és a munkanélküliekre fordított kiadások és juttatások az átlagkeresetek 11%-át teszik ki, míg 1979-ben ez még 22%-ot tett ki.³

Az nem állítható, hogy nincs probléma a jóléti rendszer körül. Ám nem az, amit a média, az uralkodó elit és a média többnyire állít. A biztosítási kiadások gyors növekedésének központi része az elmúlt nemzedék során elsősorban a munkanélküliség növekedéséből és a bérek stagnálásából származott. A munkanélküliség 1980 óta háromszorosa a háborút követő időknek, míg a rosszul fizetett dolgozók bére megkétszereződött az összeg több mint 20%-ára. Ily módon a jóléti kiadások a neoliberális politika áldozatául estek, miként a tisztességes bérek is. Végül is ez az érvényesülő gazdaságpolitika összeomlott, a munkanélküliek száma 2010 óta 146%-kal nőtt. Végeredményben David Cameron és George Osborne (a pénz-

¹ Milne nagyon ismert közgazdász, publicista, a *The Guardian* és más, kifejezetten baloldali orgánumok rendszeres cikkírója. Az elmúlt harminc évben az Évkönyv rendszeresen közölte írásait.

² A Liberális Demokrata Párt vezére és a jelenlegi koalíciós kormány miniszterelnök-helyettese.

³ 1979 érdekes évszám, ez a James Callaghan vezette LP kormány bukásának éve, és akkor lett miniszterelnök Margaret Thatcher. Callaghan életútját lásd Évkönyv 2009.

ügyminiszter) a juttatásokat a mohó földesuraknak és a tehetőseknek osztja ki, és elvonja azoktól a szegényektől, akiknek azokra a legnagyobb szükségük lenne.

Forrás: Seumas Milne: There is a Problem with Welfare. The Guardian, 2013. január 8. (A cikket Steve Parsons juttatta el az Évkönyvnek.)

*

SEUMAS MILNE:⁴

A nők jelenleg inkább balra állnak, mint a férfiak. Ez egy történeti fordulat, elmozdulás

(Rövidítve)

A szerkesztőség által kiemelt szöveg: A megszorítások a női szavazókat szembeállították Cameronnal, de ez csak része azoknak a globális változásoknak, amelyek alakítják jövőnket.

David Cameronnak már régóta problémái vannak a nőkkel. Amióta csak létrejött a jelenlegi koalíciós kormány, a nők hevesen bírálták, mert a megszorítások politikája a legkeményebben őket sújtotta – miközben a miniszterelnök igyekezett megnyugtatni őket, különböző gesztusok révén is. Miközben a kormány további megszorító lépésekre készül, ez a probléma kritikussá válik.

Jelenleg az LP jelentősen vezet a konzervatívok előtt, de ez az arány a nők körében 26%-os a *Guardian* legutóbbi napokban végzett közvélemény-kutatása szerint, a férfiaknál viszont a vezetés csak 7%-os. Nem csoda, hogy a tory vezetés erre szinte pánik-hangulattal reagál. Néhány tory csúcsvezető egyszerűen kijelentette, hogy az adatokat csak kisebb minta alapján vették fel és a számadatok csalókák. Am a nők a közvélemény-kutatásokon szinte megkétszerezték a baloldalt támogató szavazataikat az elmúlt ősz óta. Nem pusztán a pártra leadott szavazatok mutatják, hogy nagy szakadék keletkezett a nemek között. Ez megmutatkozik egy sor kérdésben – a nyugdíjak, a juttatások, az egészségügyre és oktatásra fordított költségvetési kiadások megkurtítása miatt, de ugyanez érvényesül a gazdagok megadóztatása terén is. A nők nemcsak nagyon határozottan és keményen szembefordulnak a koalíció megszorítási politikájával, hanem nagyon jellegzetesen erre ellenségesebben reagálnak, mint a férfiak.

Így a házadókat a nők kétharmada utasítja el, szemben a férfiaknak csak 57%-a. Világos, hogy miért. A koalíciós megszorítási politikának a terheit elsősorban

⁴ Milne ismert kitűnő közgazdász, szociológus, publicista. Az Évkönyv az elmúlt harminc évben rendszeresen közölte írásait.

a nőknek kell elviselni. Most, amikor a napokban ünnepeljük a Nemzetközi Nőnapot, a nők megbecsülését a koalíciós kormány tettei jócskán aláássák.

A női dolgozók teszik ki a közösségi szektorban dolgozók 65%-át és az egészségügyben, illetőleg a helyi önkormányzatokban dolgozók több mint három negyedét. Őket érinti legjobban a kormánynak az a terve, hogy a közösségi szolgáltatásokban dolgozók létszámát több mint egymillióval kívánják csökkenteni 2018-ig. Ez persze még inkább kiszélesíti a női és a férfi fizetések közötti szakadékot, ami még magasabb (7%-kal) a magánszektorban. A nők fizetnek rá a bércsökkentéseknél is, a juttatások megkurtításánál, a bér befagyasztásoknál, a gyes-nél, és elsősorban őket érinti, mintegy 98%-os arányban az, hogy a gyermekek utáni juttatásokat is megnyírják. Mindez súlyosan csorbitja a női egyenjóság elvét és az arra való törekvést. Ez a kormány a bankok által keltett válság terheit elsősorban a nők vállára rakja.

A nők válasza még hangsúlyozottan nagyobb volt Cameron és Osborne támadásakor. A nők Nagy-Britanniában jelenleg jellegzetesen sokkal inkább balra állnak, mint a férfiak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a mindennapok politikai viharában sokkal inkább szociálisan gondolkodók. Nemcsak sokkal elkötelezettebbek a közösségi szektor, a jóléti állam és a progresszív adózás mellett, hanem általában is sokkal inkább hajlanak az egyenlőség érvényesítésére, sokkal kevésbé rasszisták, nagyobb érzékenységet tanúsítanak a környezet megvédése iránt és sokkal inkább elutasítják a brit katonai-háborús kalandokat. Így sokkal határozottabban elleneztek a brit katonai intervenciót Irakban, Líbiában, miként jelenleg Maliban is, míg a férfiak e téren csak szerényen jeleskednek.

Ez nem volt mindig így. A nők már évtizedek óta sokkal inkább háború ellenesek, mint a férfiak. Am az elmúlt évszázad legnagyobb részében a nők sokkal konzervatívabbak voltak, mint a férfiak, és többnyire ők segítették a torykat kormányra. Végeredményben az összes nő csak 1928-ban nyerte el a szavazati jogát. Az 1950-es években ez a különbség még érezhető volt a toryk javára, de a legutóbbi nemzedék során a helyzet jelentősen megváltozott. Általában a szavazáskor a különbség nem oly nagy a nők és férfiak között, ám a háború kérdéseinél a különbség eléri a 20%-ot. A nők általában nem kötelezik el magukat politikai pártok mellett. Az elmozdulás jelentőségét az is növeli, hogy a nők hosszabb életűek és az idősebb emberek általában inkább konzervatívok. A nők balratolódása az utóbbi időben nemcsak Nagy-Britanniában tapasztalható, ezt már korábban észlelni lehetett az USA-ban, ahol a nők az 1980-as elnökválasztások óta a férfiaknál nagyobb arányban szavaztak a demokratákra. Ugyanitt Barack Obamát 55%-ban a nők választották újra elnökké. Ezt a tendenciát lehet megfigyelni az utolsó évtizedben a többi fejlett ipari országban is. E tendencia keretében a szélsőjobb sok nőt veszített el. Mindehhez hozzájárultak a nők foglalkoztatási gondjai, az, hogy az alulfizetett munkahelyekre kerülhettek, de hozzájárult az egyházak befolyásának csökkenése, valamint a feminizmus, de még inkább a női öntudat erősödése.

Jelenleg Nagy-Britanniában a szakszervezeti tagok fele nő, és jelentős szerepet

játszottak az újabb szakszervezeti akciókban, így a 2011. évi tömeges sztrájkban, amely a nyugdíjak kérdése körül robbant ki.

A nők balra tolódását azonban nem szabad túlértékelni és leegyszerűsíteni. A nők ott voltak az intézményekben és az intézmények élén akkor is, amikor meghozták a döntéseket a háborús intervenciókról, és reakciós nők ott vannak most is a hatalom csúcsain, és az osztály-elkötelezettség és kötelék keresztbe is vághatja és vágja a férfi-női különbségeket. Az újabb idők gazdasági és társadalmi változásai aláássák a munkásmozgalomban a korábbi hagyományos férfi uralmat. Ám azóta, hogy egy évszázada már a baloldal meggyökeresztette a Nemzetközi Nőnapot, ez a helyzet jócskán megváltozott. Napjainkra már egyre inkább a szolidaritás válik jellemzővé.

Forrás: Seumas Milne: Women are Now to the Left of Men. It's a historic shift. The Guardian, 2013. március 5. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

*

Miliband, az új baloldal teoretikusa

Michael Newman életrajza alapján⁵

A parlamenti szocializmus nagyon is hallgatólag volt a szocializmusnak azzal a tartalmával kapcsolatban, amelynek elfogadását Miliband az LP-ben szorgalmazta. Miliband felfogását ebben az időben különböző cikkekben, beszédekben és levelezésben fogalmazta meg. nézeteinek két legfontosabb elemét abban látta, hogy az LP-nek el kell fogadnia a kollektív tulajdon megteremtésének szorgalmazását, mégpedig minden kétértelműség nélkül, és egy alapvető fordulatot a külpolitikában: a nukleáris leszerelés szorgalmazását. Ez magától értetődően tartalmazza az amerikai bázisok megszüntetését és a NATO-nak, illetve az egész hidegháborús stratégiának a felszámolását. Ami azt a kérdést illeti, hogy Milibandre úgy kell-e tekinteni, mint az új baloldal teoretikusára, avagy olyan valakire, aki a régi stratégiát új helyzetben másképpen fejt ki, az vita kérdése lehet. Az azonban kétségtelen, hogy magáévá tette William Morrisnak⁶ régen, 1885-ben elhangzott állítását, amit azután Stuart Hall teljes helyesléssel vett át és írt le a *New Left Review* első számában. „A szocialisták igazi feladata az, hogy hassanak a munkásokra és meggyőzzék őket arról, hogy ők nemcsak egy osztály, hanem egyben a társadalom is... A feladat, ami most előttünk áll az, hogy szocialistákat neveljünk ki” – mondta Morris. Miliband meg volt győződve arról, hogy az embereket meg kell győzni a szocializmus jelenlegi érvényességéről, mégpedig oktatás, írások, illetőleg beszédek révén. Az Új Baloldalnak fő feladata szerint az volt, hogy a kulcskérdéseket elemezze és azután felismeréseiket a szélesebb hallgatóság elé

⁵ Michael Newman: *Ralph Miliband and the politics of the New Left*. London, 2002.

⁶ William Morris életútját lásd Évkönyv, 1984.

tárja. Szerinte a munkásmozgalom fő problémája az, hogy jelenleg csak a szocialisták kisebbségét tömöríti. „Szerintem ez az első kérdés, amivel a szocialistáknak foglalkozniuk kell.” Mindezt egy olyan átmeneti korszakban, amely csak egy újabb átmenetbe nyílik.

Vannak olyanok, akik sóvárognak egy rövid lejárát után, és ilyen rövid lejárát nincs. Jelenleg olyan időszak következik, amit vállalni kell s a dolgokat előre kell vinni. Miliband feltételezése az volt, hogy ha ez a lökés eléggé erős, akkor eredményes lehet. A szocialistáknak, érvelt, fel kell ismerni, hogy hosszú távra kell berendezkedniük és éppen ezért elméleti és gyakorlati tervekkel kell kialakítaniuk. Az LP-nek mindebben központi jelentősége volt mindenféle szocialista stratégiában. Az új baloldal feladata az volt, hogy világossá tegye, melyek a fő feladatok, és hogy hasson és befolyásolja a többi szervezeteket is. Miliband hangsúlyozta, hogy az LP tulajdonképpen nem egy párt, hanem egy laza szövetség és éppen ezért egyedül nem képes arra, hogy igazi változást hozzon, és éppen ezért „segíteni fog abban, hogy a munkásmozgalom ezt a változást lehetségessé tegye”.

Ahogy Miliband ekkor ezeket a nézeteit kifejtette, e gondolatok nagyon újak és nagyon közérthetőek voltak. Miliband nagyon ügyes ironiát is el tudott ezekbe vegyíteni. Így amikor Gaitskell kísérletet tett arra, hogy az LP alkotmányát megváltoztassa az 1959-es parlamenti választások után, és kidobja a szocialista elkötelezettségről szóló 4. paragrafust, amely előre vetítette Tony Blair sikeres kampányát, amikor ugyanezt tette 1995-ben, ekkor Miliband közzétett egy cikket „A Rethinking Sermon” (Újragondolt ima) címmel, amely a *New Statesman*-ben jelent meg. Az a képessége, hogy humort vegyítsen megszólalásaiba, Milibandet a háború utáni évek egyik leghatásosabb marxista ideológusává tette. A gyakorlati mozgalom azonban kevésbé készítette őt arra, hogy elemzéseit újraformálja a változásoknak megfelelően.

A késő 1960-as évek eseményei új kihívást jelentettek az ő politikája számára is és jelentős fordulatot hoztak az ő stratégiájában is.

*

John Schwarzmantel az LP 2012. évi konferenciájáról

(Rövidítve)

A konferencia legfőbb eseménye az LP vezérének, Ed Milibandnek a beszéde volt, amely nagy figyelmet keltett, miután az „egy nemzet” terminológiát használta. Ezt a terminológiát Miliband a híres konzervatív miniszterelnöktől, Disraelitől vette át. Általában Miliband beszédét nagyon kedvezően fogadták: mindenkit ámulatba ejtett, hogy egy órán keresztül beszélt (sőt, nekem úgy rémlik, hogy egy kicsit hosszabb is volt). Általában úgy ítélték meg, hogy az a fordulat, ahogy

„egy nemzetről” beszélt, az sikeres szófordulat volt Cameronnal és a Konzervatív Párttal szemben. Miliband beszéde nagyon személyes jellegű volt, amennyiben családjáról és szüleiéről beszélt, akik a náci Európából menekültek. Ők voltak azok, akik Nagy-Britanniába érkeztek, és ők hagyták neki örökül, hogy küzdeni kell egy jobb világ kialakításáért és értékeiért.

Ami engem illet, én kételkedem némiként, amikor átvette és használta az „egy nemzet” jelszót. Egyetértek azzal, hogy ez merész húzás volt és helyes volt azt jelezni, hogy a jelenlegi koalíciós kormány az ország egy szűk rétegének érdekeit képviseli... Ám végeredményben mégis úgy vélem, hogy a beszéd nagyon „vékonyka” volt, ami a jelenlegi politikai kérdéseket illeti. Ezt ezután több újságíró is szóváltotta. Ám többen jelezték, hogy miután a következő választásra csak három év múlva kerül sor, érthető, hogy Miliband a beszédében nem érintett igazán tartalmi kérdéseket. Mégis úgy vélem, a beszéd túlságosan személyes jellegű volt, túl sokat beszélt magáról és az „egy nemzetről” való beszéd nem alkalmas arra, hogy egyfajta radikális politika kiindulópontjául szolgáljon, márpedig jelenleg erre lenne szükség. Ám lehet, hogy tévedek, és Milibandnak volt igaza. Annyi bizonyos, hogy a közvéleménykutatások szerint jelenleg az LP vezet. Ám jelenleg sokan bizonytalanok a tekintetben, hogy az LP mit tenne a gazdaságpolitika terén, és úgy hiszem, hogy túl nagyok a fehér foltok, amelyek megválaszolásra várnak ahhoz, hogy az LP megnyerhesse a következő választást.

Forrás: John Schwarzmantel 2012. október 14-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

MIKE SQUIRES:

Mit tegyünk a Labour Partyval?

(Rövidítve)

Bárki számára, aki át akarja tekinteni a brit szocializmus történetét a 20. században, az a kérdés, hogy „mit tegyünk a Labour Partyval”, örök probléma marad, mindenki számára, aki balra áll a Labour Partytól és azon baloldaliak számára is, akik a Labour Partyn belül maradtak.

A Socialist History Society elődje, a Brit Kommunista Párt Történész Csoportja (Historians' Group) mindig nagy érzékenységet tanúsított a brit munkásság legnagyobb szervezete iránt. Mindjárt azután, hogy a CPGB megalakult 1920-ban, a párt csatlakozásért folyamodott az LP-hez. Ezt a kérést azonban az LP visszautasította... A CPGB nem sokkal később megfogalmazta, hogy nem állít jelöltet a parlamenti választásokon ott, ahol az LP-nek vannak már jelöltjei. Ez azonban nem változtatott az LP visszautasításán. A helyzet később, 1928 után újra változott, amikor a CPGB is követte a KI irányvonalát és az LP-t a „har-

⁷ Ed Miliband apjáról, Ralph Milibandról van szó, az ő életrajzát lásd Évkönyv 1995 és 1996.

madik nagy kapitalista pártként” értékelte. Ezek után nem habozott, hogy saját jelöltet állítson az LP jelöltjeivel szemben. Ez a helyzet nem változott egészen addig, amíg a CPGB saját maga nem hozta meg nevezetes döntését 1991-ben saját önfelosztásáról.⁸ Mindez annak ellenére így történt, hogy a brit kommunisták korábban is változatlanul elismerték, hogy az LP a brit munkásosztály legnagyobb szervezett ereje.

Az LP megalakulásától⁹ kezdve az egész 20. század folyamán munkáspárt maradt. Az LP-t anyagilag a szakszervezetek támogatták, ahogyan a szakszervezetek nagy szerepet játszottak magának az LP-nek a megalakításában is. A szakszervezetek képviselői jelentős számban ültek a parlamentben az LP padsoraiban. Ami a szociális háttérüket illeti, ezek is jobbára munkás eredetűek voltak a 20. század folyamán. Az 1970-es évekig az LP parlamenti képviselőinek nagy többsége, a torykkal szemben, állami iskolákban nevelkedett és több volt közöttük a nő, mint a toryknál. A szakszervezetek a maguk szavazataival irányították az LP vezérválasztásait. Az 1980-as évekig az LP-ben éppen ezért kemény harc folyt az emberek és a párt lelkéért. Az LP baloldalt lelkesítették¹⁰ a CPGB központi orgánumai, napilapjai, a *Daily Worker*, majd utóda a *Morning Star*, amelyek arra készítették a baloldalt, hogy valóban baloldali irányba orientálódjon. Ám a valóban domináló erő, amely az LP-t megszületésétől kezdve irányította, az LP jobboldala¹¹ volt. Az LP vezetői többé-kevésbé elfogadták a szocialista célokat, ámde abban eltérő véleményen voltak, hogy ezt miként lehet elérni. A jobboldalt bizonyos mértékben befolyásolta a Fábíanus Társaság,¹² amely egy puha megközelítést, egy graduális haladást szorgalmazott, amíg a végső célt el nem éri. A baloldal ezzel szemben gyorsabb előrehaladást követelt, és a gazdaság köztulajdonba vételét gyorsabb ütemben kívánta megteremteni. A baloldaliak teljes szívvel hittek a párt alkotmányának híres 4. paragrafusában, amelyet az LP 1918-ban fogadott el, amely egyenlő elosztást követelt, amit a termelőeszközök köztulajdonba vétele alapján lehet biztosítani. A híres 4. paragrafust marxista szellemben fogalmazták meg. Az LP baloldala számára a csúcspont 1945-ben következett be, amikor az antifasiszta háború hullámtaraján az LP megnyerte a híres 1945-ös választást elsöprő eredménnyel. Az új LP kormány híres teljesítményei között ott volt az NHS,¹³ amelyet éppen napjainkban bontanak le, valamint elfogadtattak néhány radikális reformot is. A későbbi LP kormányok soha nem tudtak felmutatni olyan eredményeket, mint az az LP kormány, amely 1945-től 1951-ig kormányozta az országot. Egy hiatusos korszak után, miközben a nemzetközi klíma is megválto-

⁸ Erről az Évkönyvben lásd Monty Johnstone és Kate Hudson írásait.

⁹ Az LP megalakulásáról lásd Évkönyv, 1974–1975., 1981. és 2000. (Természetesen a témának óriási irodalma van, több oldalas bibliográfiát is lehetne készíteni erről.)

¹⁰ A brit szerző ehelyütt nyilván túlbecsüli a CPGB befolyását, az LP baloldali csoportjainak megvoltak a maguk immanens belső erői, például az ILP (Független Munkáspárt). (A szerk.)

¹¹ Ez ismét túlzás, jobbára inkább a centrum – a kivételekről nem szólva.

¹² A Fábíanus Társaságról lásd Évkönyv, 1984. (Persze ennek óriási irodalma van.)

¹³ National Health Service (Országos Egészségügyi Szolgálat), amelyet A. Bevan ministersége alatt fogadtattak el, s amely az ingyenes egészségügyi szolgáltatást biztosította.

zott, az LP visszacsúszott jobbfelé és a továbbiakban az uralkodó osztály érdekeit nem sértette meg.¹⁴

Mindennek ellenére a baloldalnak mégis volt még néhány további győzelme. Tony Benn¹⁵ hajszalon múlt, hogy nem lett az LP vezérhelyettese. Az LP a tömeges békemozgalom hatására elkötelezte magát az egyoldalú nukleáris leszerelés ügye mellett. Ámde a párt alapjában véve megmaradt a jobboldali orientációja mellett, ezt támogatták a szakszervezetek is, és csak részleges reformokat szorgalmazott, amelynek nagyon kevés volt a szocialista tartalma.¹⁶ Margaret Thatcher mindezt megváltoztatta.

A thatcheri korszak jelentősége éppen az volt, hogy a brit politikai spektrum egészét jobb felé fordította. Az LP végül egy könnyűsúlyú Thatcher-utánzat hatása alá került, akit Tony Blairnek¹⁷ hívtak. A régi megkülönböztetés, ami a jobbot és a balt illeti, értelmetlenné vált az 1990-es évektől¹⁸ és ez mindmáig érvényben maradt.¹⁹ Blair és követői sikeresen elfojtottak minden törekvést, amely a szocializmus irányába mutatott. Még a reformizmusnak is vége szakadt, ez érinti a közoktatás területét is, valamint az NHS ügyét is eltemették; feladták még a vegyes gazdaság gondolatát és a megfelelő újraelosztás gyakorlatát is; feladták a szakszervezeti szabadságjogok védelmét is. Helyette viszont beemelték a thatcherista gondolatot az oktatásban való szelektív részvételtől; az NHS-t illetőleg pedig, hogy az egészségügyi szolgáltatásokat magántársaságok vegyék át; a gazdaságot pedig a szabadpiac kegyeinek szolgáltatassá ki; a szakszervezeteknek pedig a képébe vágta a tőkés offenzívát. A blairista korszakban teljesen átvették a thatcherista örökséget és az LP-t a toryk halvány utánzatává változtatták. Így azután nem meglepő, hogy 2011. november 30-án Ed Miliband, az LP vezére, aki egy marxista professzor²⁰ fia, nem tudta magát rávenni még arra sem, hogy támogassa a legnagyobb tömegdemonstrációt,²¹ amely a legimpozánsabb volt az utóbbi harminc évben.

Ezek után felmerül az alapkérdés, hogy mit is lehet kezdeni az LP-vel napjainkban. Vajon a szocialisták továbbra is támogassák az LP-t, mint a kisebb rosszat, amely még mindig képes reformok szorgalmazására? Vagy mondjuk ki világosan, hogy ami elég, az elég, mi éppen elég sok alkalmat adtunk nektek és ti továbbra is megharapjátok azt a kezét, ami táplál benneteket? Mit gondoltok minderről?

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2011. december. Mike Squires: What to do about Labour. (A cikk nyilván vitaindító, amelynek lesz még visszhangja.)

¹⁴ Újabb leegyszerűsítés, ez ügyben a Wilson-korszak ennél bonyolultabb. (A szerk.)

¹⁵ Tony Benn az Évkönyv kötetében az elmúlt harminc évben rendszeres szerzőként szerepel.

¹⁶ Erről a korszakról lásd Évkönyv, 1980–1982.

¹⁷ A Tony Blair-korszakról lásd Évkönyv, 1997–2008.

¹⁸ Itt is van kivétel, John Smith, aki az LP vezére volt. Lásd Évkönyv, 1995.

¹⁹ A 2010–2011-es korszak úgy tűnik, bonyolultabb, miként Ed Miliband vezérré választása is mutatja, lásd Évkönyv, 2011–2012.

²⁰ Ralph Milibandról van szó. Életútját lásd Évkönyv, 1995. és 1996.

²¹ A demonstrációról lásd e kötet Brit, illetőleg Dokumentum rovatát.

EDDIE ADAMS:

Mit tehetünk az LP-vel?

Eddie Adams válaszcikket írt Mike Squiresnek a Socialist History Society 2011. decemberi számában megjelent írására, amelyben ugyanezt a kérdést boncolgatta.²² Eddie Adams visszautal Squires-nek arra a megállapítására, hogy az LP-nek mind a vezetői, mind a párt egésze feladta a szocialista célkitűzéseket és így vetődik fel a „Hogyan tovább?” problémája.

Eddie Adams megállapítja, hogy az SHS-hez tartozók nem tűzhetnek ki határidőt e kérdés megválaszolására. Mindenesetre azzal, hogy Miliband²³ és Balls²⁴ megtagadták, hogy az LP támogassa a közalkalmazottak sztrájkját,²⁵ mutatja, hogy hova vezetik az LP-t. Olyanféle választ kell adni, amelynek során a bázison kell létrehozni szervezeteket és csoportokat, amelyek nem állnak szemben az LP-vel és ugyanakkor nem állnak egyetlen párt kizárólagos befolyása alatt sem. Az, hogy most megteremtsek egy új munkáspártot, az nagyon idő előtti, először a helyi szervezetekben kell megerősödni. A múltban azt tapasztalhattuk, hogy az ilyen szervezkedéseket az SWP és a Socialist Party használta ki arra, hogy felduzzassza a maga tagságát. Az igazi kérdés az, hogy miként ítéljük meg az LP-t. Így arra kell készítenünk a szocialistákat, akár az LP-n belül vannak, akár kívül, hogy ne támogassanak egy képviselőjelöltet sem, ha azok nem vállalják fel a szocializmus ügyét és a szakszervezeteket is arra szólítsuk fel, hogy csak azokat támogassák pénzzel, akik az ő szakszervezeti ügyeiket vállalják és támogatják. Fel kell szólítanunk a TUC-t, hogy addig ne adja meg a szokásos pénzügyi támogatást az LP-nek, amíg az LP-ben nem állítják vissza a demokratikus rendszert és jogokat.²⁶

Annak idején Clement Attlee²⁷ írta híres könyvében: *The Labour Party in Perspective* (Az LP a maga távlataiban), hogy az LP-nek „csak akkor van igazi jövője, ha merész politikát és jövőképet tud felkínálni”. Vagyis nem egy langyos liberális jövőképre van szükség, hanem világos, egy szocialista államra támaszkodó politikára, amit mindenki megérthet. Attlee visszautalt MacDonaldra, az LP elárulására,²⁸ „aki már az azt megelőző évek során egyre inkább a tehetősebb osztályok vonzáskörébe került”. Nem emlékezteti ez Önöket az Új LP klikkjére?

²² Squires cikkét az Évkönyv 2013. évi kötetében közöltük.

²³ Ed Miliband 2010-től az LP vezére, az Évkönyv 2010–2013. évi kötetek sok írásban foglalkoznak vele.

²⁴ Balls az LP egyik jelenlegi csúcsvezetője, az „árnyékkormány” pénzügyminisztere. Az Évkönyv több írást közölt tőle és róla az elmúlt két-három évben.

²⁵ A közalkalmazottak 2011. évi sztrájkjáról magyarul bővebben az Évkönyv 2012. évi kötetében.

²⁶ Az LP demokratikus belső rendszerét annak idején Tony Blair vezetésével változtatták meg, az évi konferenciák demokratikus vitáinak szűkítésével. Erről az Évkönyv több kötetében számolt be.

²⁷ Clement Attlee életútját lásd Évkönyv, 1983.

²⁸ MacDonald árulásáról magyarul lásd Évkönyv, 1981. és 1982.

A jelenlegi körülmények között a piacgazdaság nem töltheti be ezt a feladatot, és az uralkodó osztály eltökélten minden terhet a népre hárít. Itt az idő a baloldal egyesítésére és egy világos terv megfogalmazására.

Forrás: Eddie Adams: What do we do about Labour? Socialist History Society, Newsletter, 2012 augusztus.

*

Nemzetközi válasz a szociális átstrukturálódásra

Levél Angliából

(Rövidítve)

2011 januárjában a brit kormány nyilvánosságra hozta tervét, hogy miként kívánja a költségvetési adósságot csökkenteni és a költségvetési egyensúlyt rendbe tenni. A terv szerint 4 év alatt 81 milliárd fonttal kívánják csökkenteni a közkiadásokat, az adókat pedig megemelik (ez durván a brit nemzeti GDP 1,6%-át teszi ki). Ez duplája annak, amit Németországban hajtanak végre ugyancsak e célból – a brit tervezet 81 milliárdos csökkentésének háromnegyede a közkiadások lefaragásából adódik és egynegyede az adók emeléséből származó bevételből.

Ezek a változások a háborús évekére emlékeztetnek. A gazdasági válság következményeként az IMF és az EU olyan szigorúan tekinti és vizsgálja a brit gazdaságot és a brit kormány gazdaságpolitikáját, mint egy tanár a rossz és engedetlen tanulót. Az OECD felmérése és jóslata szerint a brit gazdaság helyzetétele legalább hat évig tart, mielőtt ténylegesen bekövetkezne az eladósodottság és a költségvetési hiány csökkentése. A Bank of England gazdasági szakértője még pesszimistább nyilatkozatot tett, ő szerinte ez a folyamat az egész nemzedékre ki fog hatni.

Nagyon erős megszorítások és lefaragások a jóléti kiadások terén, valamint a közösségi szektorban és az oktatásban, ugyanez érinti az egészségügyet, és a nyugdíjrendszerben is ebben a szellemben kívánnak reformokat hozni. Mint mindig, most is a munkásosztálynak kell állnia a ceket a kapitalizmus válságáért. Ezek a változások, lefaragások és „reformok” mind együttvéve azt is jelentik, hogy mintegy 500 000 munkahely szűnik meg. Ezen a téren a fiataloknak különösen nehéz árat kell fizetni: míg általában Nagy-Britanniában a munkanélküliség 7,9%-os (ami azt jelenti, hogy 2,5 millió a munkanélküli) addig a 16 és 24 év közötti fiatalok körében a munkanélküliség 20%-os. A helyzet még szomorúbb a bevándorlók számára, akik még nem részesülnek a szociális háló előnyeiből, és a brit bürokrácia ez elé nagy akadályokat emel. A munkából kirakottak nehéz

helyzetét fokozzák azok a rendelkezések, amelyeket még az elmúlt Tony Blair és Gordon Brown féle LP kormányok vezettek be, és amelyeket a koalíciós kormány is fenntart.

A bevándorolt munkásoknak és a fiatal munkásoknak nemcsak a nagyobb munkanélküliség veszélyével és valóságával kell számolniuk, hanem azzal is, hogy őket rosszabbul fizetik. (Ez persze igaz francia, német, olasz és spanyol társaikra is.) Jelenleg Európában a munkások sokkal védtelenebbek a gazdasági válsággal szemben.²⁹ A munkásság meg van osztva a különböző szakszervezetek között, és rá vannak szorítva arra, hogy szűk keretek között csak saját gondjaikkal törődjenek. A nemzetközi szolidaritás is súlyosan sérült. Pusztán csak az Európai Szakszervezeti Szövetség (az ETUC – European Trade Union Confederation) nyújthat segítséget a munkások védelmére.

Forrás: An Internationalist Response to Social Restructuring. Letter from London. Bulletin Internationalist, 2011 március.

*

MATT CARR:

Zavargások

(Rövidítve)

Azoknak a vizsgálatoknak az eredményeként megszületett összegzést, amely a vizsgálatokat a kormány kezdeményezte, hogy elemezzék a múlt évi (vagyis az 2011-es) augusztusi „zavargások”³⁰ okait, valamint azt, hogy ezekre a rendőrség miként reagált, éppen most tették közzé. Ez a hivatalos vizsgálati eredmény alapján megszületett kiadvány megállapítja, hogy a zavargások mögötti okok között ott volt a szegénység, az, hogy a zavargó ifjak körében sokaknál nem volt meg a megfelelő családi háttér, valamint az iskolák helyzete, és hogy a zavargásokban résztvevő ifjak mennyiben jártak egyáltalán iskolába. Emellett az okok között felsorolták, hogy a fiatalok között milyen nagy szerepet játszott a „materializmus”, vagyis a jobb javak áhítása, amelyekhez nem jutottak hozzá – s ennek következtében raboltak, fosztogattak és gyújtogattak. Így a rablások során drágább árucikkeket, ruhákat, mobiltelefonokat tulajdonítottak el.

Ezután Angliában már augusztusban voltak, akik arról írtak, hogy a fosztogatások egyik oka a jelenlegi fogyasztásközpontú szemlélet elburjánzása és a materialista gondolkodás helyébe más értékközpontú szemléletet kell állítani. Ezzel kapcsolatban utalhatunk arra, hogy a jelenleg 23 tagú erős kormány kabi-

²⁹ Jól ismert, hogy ugyanez a helyzet Magyarországon. Itt is hozzányúltak a Munka Törvénykönyvéhez, a szakszervezeti jogokhoz, a munkások és a szakszervezetek kárára. (A szerk.)

³⁰ A 2011. évi londoni zavargásokról lásd Évkönyv, 2012. kötetek angol és Dokumentum rovatát.

nettagjainak mindegyike gazdag milliomos, akik ugyanakkor az adócsökkentéseket szorgalmazzák és prédikálják. Így beszél a Lordok Házának elnöke, báró Strathclyde, akinek 10 millió fontos vagyona és 2,3 millió font értékű háza van Westminsterben. És nem ő az egyetlen.³¹ Itt még csak nem is említettük azt a botrányt, amely 2009-ben robbant ki a *Daily Telegraph*³² cikke nyomán, amikor a lap arról írt, hogy számos parlamenti képviselő hogyan „csúsztatott”, amikor jelentős magáncélú személyes kiadásait egyszerűen közpénzekből fizette ki. A botrány sok képviselőt érintett,³³ köztük a jelenlegi oktatási minisztert, Michael Gove-ot, aki a zavargások nyomán a parlamentben a „mohóság és az elszabadult hedonizmus” ellen rohant ki, miközben 2005 és 2007 között 7 000 fontot számlázott ki közpénzekből az előkelő londoni negyedben, Kensingtonban lévő lakása újrabútorozására.³⁴

Külön fejezetben lehetne hosszan megírni ezeknek a milliomosoknak és milliárdosoknak szokásait és visszaéléseit, hogy milyen összegeket fizetnek ki a lóversenyeken, a rendkívül drága jachtokra és különleges autókra.

A *Sunday Times* egyik cikke számol be az 1 000 leggazdagabbról, akiknek vagyona az akkor már kirobbant gazdasági válság ellenére 53 milliárd fonttal emelkedett 412 milliárd fontra, 2012-re. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a média groteszk módon nagy csodálattal veszi körül ezeket a milliomosokat, akik közül a nagyon ismert orosz származású Roman Abramovics, a jól ismert Chelsea futbalcsapat tulajdonosa csekély 4 millió font értékű életnyitó lakást vásárolt a tizenéves lányának London egyik előkelő negyedében.³⁵

Forrás: Matt Carr: Riots, materialism and the looting role models. Counterfire, 2012. március 28.

*

JOHN SCHWARZMANTEL:

Széljegyzetek az LP pillanatnyi helyzetéről

Ami a politikai helyzetet illeti, úgy hiszem, hogy az LP Ed Miliband vezetése alatt egész jól teljesít,³⁶ legalábbis a közvélemény-kutatói felmérések szerint, de lehetséges, hogy ez sokkal inkább köszönhető a kormány népszerűtlenségének,

³¹ A szerző ehelyütt több más angol miniszter vagyoni adatait is ismertet.

³² A *Daily Telegraph* a Konzervatív Párthoz közel álló régi patinás napilap.

³³ A botrányról az Évkönyv annakidején több írást közölt 2009., 2010. évi köteteiben.

³⁴ A szerző pontosan felsorolja, hogy a miniszter milyen bútorokat vett.

³⁵ A cikk több hasonló esetet sorol fel, jachtvásárlásoktól Monte Carlói kiadásokig.

³⁶ Schwarzmantelnak ezt az ítéletét persze nem osztja mindenki, a „kemény baloldaliaknak” erről más a véleménye (lásd e kötet másik fejezetét).

anélkül, hogy bármiféle komolyabb mozgalom bontakozott volna ki az LP javára...

Forrás: John Schwarzmantel 2012. július 3-i levele Jemnitz Jánosnak.

*

John Schwarzmantel a jelenlegi brit politikai helyzetről – az LP konferenciája elé

Megkezdődik a pártkonferenciák szokásos évi folyama. Az elsőt a Liberális Demokrata Párt tartja a jövő héten. Úgy hiszem, az LP konferenciáját nem sokkal ezután fogják megtartani és érdekes lesz, hogy Ed Miliband milyen szöveget fog elmondani. Személyes véleményem az, hogy az LP-nek változatlanul szüksége lenne arra, hogy nagy távlatokat mutató tervet dolgozzon ki és gondolatokat fejtsen ki. Olyan tervet, amely magával tudná ragadni azokat, akik egyre inkább kiábrándultak a jelenlegi koalíciós kormány tettei és ténykedése nyomán. Ez utóbbi nem ígér semmit, csak megszorításokat, a közkiadások lefaragását és a kollektív infrastruktúra szétrombolását. Ám az az érzésem, hogy az LP eddig nem adott meggyőző politikai, szociális és gazdasági alternatívát.

Forrás: John Schwarzmantel 2012. szeptember 20-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

JOHN SCHWARZMANTEL:

Néhány sor a jelenlegi brit politikai és gazdasági helyzetről

Itt a politikai helyzet változatlanul eléggé szomorkás – ahogyan ezt várhattuk is a jelenlegi koalíciós kormánytól. A múlt héten George Osborne pénzügyminiszter elmondta őszi helyzetjelentését, ez ismét tartalmazta a juttatások további csökkentését következő években. Az egyetlen örömdetes, hogy a *The Observer*³⁷ friss számában megjelent egy cikk arról, hogy Ed Miliband fellép majd az új megszorítások ellen, annak ellenére, hogy ezt egyesek ellenzik az LP sorain belül is (úgy tűnik, ezek Tony Blair megmaradt követői). Ezek minden valószínűség szerint úgy vélik, hogy az LP nem helytelenítheti a megszorításokat, mert ebben

³⁷ A *The Observer* régi patinás és befolyásos liberális hetilap.

az esetben az emberek azt hihetnék, hogy az LP nem tartja fontosnak a deficit csökkentését.

Forrás: John Schwarzmantel 2012. december 9-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

JOHN SCHWARZMANTEL:

Széljegyzetek a 2013 kora tavaszi brit politikai helyzetről

Jelenleg Nagy-Britanniában a Liberális Demokrata Párt nyerte meg a legutóbbi pótválasztást, ezek után úgy tűnik, sokkal magabiztosabbak lettek. Ezzel szemben a konzervatívoknak gondjaik vannak. A jobboldalról az euro-szeptikusok teszik nehezzé a helyzetét és eközben növekszik az elégedetlenség a megszorítás-politikájuk miatt, és amiatt, hogy csökkentik a költségvetési kiadásokat. Az LP első helyen áll a közvélemény-kutatások szint, de az én véleményem szerint még nem sikerült meggyőzniük az embereket politikájuk helyességéről, és jó sokat kell tenniük, hogy üzeneteiket meggyőzően tudják az emberekhez eljuttatni. A jelen pillanatban még nem világos, hogy mi is ez az üzenet.

Forrás: John Schwarzmantel 2013. március 12-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

A brit LP 2012 szeptemberi konferenciájához

Az RFI 2012. október 2-i adása nyomán

A jelek szerint a konferenciának természetesen nagyobb brit visszhangja volt, már csak azért is, mert az LP jobban áll a közvélemény-kutatások szerint, mint a konzervatívok. Az RFI szerint David Cameronnak volt nagyon éles és nagyon személyeskedő megszólalása, amelyben nemcsak azt fejtegette, hogy az LP-nek hiányos a válaszáda a jelen helyzetre, hanem kifejezetten Ed Milibandre élezte ki replikáját egyfelől azzal, hogy ő nem lenne jó miniszterelnök, másfelől viszont ennél messzebb ment, úgy tűnik teljesen meghökkentő módon, azt is bevetette, hogy Ed Miliband „idegen és zsidó származású” (vagyis a papa!), és mintha elhangzott volna valami az érettségije körül – ami, ha igaz, eléggé példátlan. (Mindez többszörösen ellenőrizendő.) (A BBC sem erről, sem a konferenciáról nem beszélt rövid nemzetközi adásaiban.)

Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János.

HÁTTÉR

OWEN HATHERLEY:

Újragondolva a „modernitás” fogalmát, „kabátját”

(Rövidítve)

Ha valaki a „modernizálásról” beszél, akkor a neoliberalizmus nyelvezetét használja. Amennyiben valaki radikális és forradalmi, és meg akarja mindezt változtatni – mindenki, aki 40 évesnél fiatalabb, akkor mindenkinek eszébe jutnak Peter Mandelsonnak¹ szavai, aki az 1997-es blairi forradalomról² beszélt, amelyet az 1917-es orosz forradalommal vetett össze. Ez a gondolkodás, amely arra tart igényt, hogy nagyon modern legyen, tulajdonképpen nagyon régi időkre nyúlik vissza, a 19. századi dologház korszakára, amikor a munkások még csak abban bíztak, hogy pusztán önerejükre számíthatnak. Mégis a jelenlegi neoliberális kapitalizmus hatásai, amelyek szétrombolták a munkásosztály közösségeit, egész országok gazdagságát, sőt az egész társadalom összetartozásának rendszerét és gondolatát, valóban nagyon szélsőségesek a hatásai. Bertolt Brecht mondta egyszer, hogy „nem a kommunizmus radikális, hanem a kapitalizmus az”. A kapitalizmus az, ami szétrombol minden hagyományt – míg a kommunizmus, legalábbis ahogy ő elképzelte, a romokból próbál építkezni és az embertelen rendszert kívánja irányítani.

Jelenleg az, ami megmaradt a jóléti államból, az utóbbi 30 évben, még inkább fokozott támadásoknak van kitéve. Annak a „deficitnek” a megfizetésére, ami a bankok kimentése nyomán keletkezett, a jobboldal radikális és érzéketlen intézkedéseket követel. Miként válaszoljunk ezekre? Tony Judt szerint a baloldaliaknak fel kell venni egy olyan kabátot, amely az újkonzervativizmusé. Judt azt állítja, hogy a szociáldemokrácia a laissez-faire kapitalizmussal és a kommunizmussal szemben volt egy ellenmozgalom, és egyben olyan mozgalom, amely a bizonytalanság ellen is irányul.

Az 1945 után folyamatosan kialakult jóléti államot, amely egyben a biztonságot is jelentette, később ismeretes módon elkezdték leépíteni és lefaragni. Judt munkájában úgy érvel, hogy az alapkérdésekben az a nehézség is előadódott, hogy az 1980-as években már kevés ember emlékezett vissza arra, hogy mit is jelentett a gazdasági világválság, illetőleg a II. világháborúval járó bajok. Judt ugyanakkor mégis hangsúlyozza, hogy mind a jóléti állam, mind a szociáldemokrácia most a mai korban is életképes, sokkal inkább, mint a látszólag erős

¹ Peter Mandelson az 1990-es évek vezető LP-s teoretikusa, a labour-kormányok többszörös minisztere, és Tony Blair „királycsinálója” volt. Róla több Évkönyv kötetünk is írt.

² 1997-ben jutott az LP újra kormányra, Tony Blair vezetésével. Erről lásd Évkönyv, 1997., 1998.

neoliberalizmus. Érvelése azonban ennél messzebb megy. „A 20. század történetének progresszív államról szóló narratívája, amelyet mi – reformerek, szocialisták, radikálisok – állítottunk és terjesztettünk, azon a tételen alapul, hogy a történelem a mi oldalunkon áll... ha a szociáldemokráciának van jövője, akkor ez a félelmen alapuló szociáldemokrácia lesz. [...] Ahelyett, hogy a progresszív jövőben bízánk, meg kell birkóznunk azzal, hogy szembenézzünk a nem régi múlttal... a baloldalnak valamit ebből meg kell őriznie. A jobboldal az, amely megőrökölt egy olyan hagyományt, hogy a modernitás nevében leromboljon és megújítson.” Félretehjük Judt antikommunista kiszólásait és a konvencionális annéziát, amely a szociáldemokrácia esetében annak történetét egyszerűen komor és szimpla konformizmusban láttatja. Vagyis Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht 1919. évi meggyilkolásától a gyarmati kolonializmussal és imperialista háborúkkal való kollaborálásig, amelynek során tétlenek maradtak Hitlerrel szemben, a szociáldemokratáknak sokkal kevésbé van szeplőtelen morális múltja, mint ahogyan ők hiszik és állítják.³ Végeredményben Judt arra szólít, és az a központi gondolata, hogy a baloldalnak sokkal inkább a közelmúltra kell emlékezni és emlékeztetni, és nem annyira az elképzelt jövőről kell beszélnie. Ez egy kicsit úgy hangzik, mintha a McDonald üzletek kirakatait törnék be.

Am mit jelent mindez azok számára, akiknek nincsenek emlékei a szociáldemokrácia múltjáról? Mit is jelentene az, ha valaki visszaemlékeznek Nye Bevanra,⁴ anélkül, hogy emlékezne Thatcherre? De mit is jelent a közvetlen múlt-ra való visszaemlékezés, ennek megkövetelése? Ezt több marxista is megtette, ezeket a visszaemlékezéseket Judt egészen biztos elutasítja és megveti, így az olyan szervezeteket, mint a német Die Linke, a francia Új Antikapitalista Párt (Nouveau Partie Anticapitaliste), vagy a latin-amerikai „rózsaszínű hullám”.⁵ Mindebből az következne, hogy mindenki maradjon mégis neoliberális. Végeredményben kevesen gondolhatnak úgy vissza a jóléti állam korszakára, hogy az egy lépés lett volna a szocializmus felé vezető úton. Éppen ezért kevesen gondolhatják, hogy a szocializmust úgy lehet újra életre kelteni, hogy elmúlt nosztalgiákat és álmokat kergetünk, amelyekre már csak kevesen emlékeznek. Ennek csak akkor lenne értelme, ha erőt adnak a továbbhaladásra.

A baloldaliak jól tennék, ha emlékeztetnének arra, hogy vannak olyan szegényebb országok és társadalmak, amelyek többet költenek egészségügyi és szociális kiadásokra, mint amennyit mi, és ahol az oktatásra úgy tekintenek, mint jogra és nem valamiféle árucikkre. Am a történelemnek ilyen tanulságait úgy kell életre hívni, hogy a baloldal is egyfajta modernitást képviseljen. Az, hogy a „modernitás” „kabátját” átengedjük a jobboldalnak, azt jelenté, hogy egy nagyon hatékony feyvert engednék át a jobboldalnak.

Forrás: Owen Hatherley: Reclaiming the mantle of „modernity”. Morning Star, 2010. május 10.

³ Ez a szociáldemokrácia múltjáról rendkívül leegyszerűsített, sőt több vonatkozásában hibás összegzés. (A szerk.)

⁴ Aneurin Bevan életútjáról lásd Évkönyv, 1997.

⁵ Az Új Antikapitalista Pártól lásd Évkönyv, 2012., 2013.

WILLIE THOMPSON:⁶

Gondolatok Prágáról 2012-ben

(Rövidítve)

Tagadhatatlan, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt nagymértékben saját maga tehet bukásáról. Miután 1968 augusztusában elfojtották azt, amit általában „prágai tavaszként” tartanak számon, amivel együtt járt az, hogy minden remény elszállt, amely a prágai tavaszhoz kapcsolódott.⁷ A „normalizálást” megvalósító kormány nem volt kegyetlen, de hallatlan keményfejű, autoritáriánus módszerekkel kormányzott, miközben a fogyasztói elvárásoknak alig tett eleget. Végül a rendszer 1989 novemberében a diáktüntetések fojtotta el, ami azután kiváltotta a tömegtüntetéseket, amelyek végül elvezettek a rendszer összeomlásához.

Szomorú visszagondolni, hogy ez a párt az 1945. évi felszabadulás után még el tudta nyerni a választók szavazatainak 40%-át. Hamarosan ezután a szabaddban gondolkodókat a keményebben gondolkodók marginalizálták, illetőleg kiszorították a pártból. Ezt követte a köztulajdonban lévő vagyonok privatizálása az USA tanácsadók tevékeny részvételével, miközben a kirakatban az akkori-ban igen tisztelt Vaclav Havel került és Csehszlovákia két részre szakadt anélkül, hogy ezt népszavazás hagyta volna jóvá.

Ez év tavaszán élettársammal tettünk látogatást Prágában. Az idő kitűnő volt, a morva borok kitűnőek, Prága belső óvárosának építményei nagyszerűek, a külvárosok blokkházai lesújtóak. A Moldva folyó elragadó, az viszont több mint elgondolkodtató, ahogy az emberek alszanak a folyó mentén elhelyezett padokon. A nagy utcákon és sugárutakon az üzleteken látszik, hogy a kereskedelmi szellem diadalútját járja. A Vencel téren, amely Prága szívében található, a nagy nemzetközi társaságok üzletei szaporodtak el – végeredményben egy szomorkás látvány, ahogy egy prágai prospektus írja: „a kapitalizmus emlékművének tekinthető”.

Ami a rendszer ideológiáját illeti, arra az jellemző, hogy a kommunizmus minden emlékének diszkreditálására törekszik. Nem egyszerűen egyfajta támadó, üres propagandát folytat, mert az ellenhatású lehetne. Hangsúlyozandó, hogy a kommunizmus alatt nem egyszerűen csak a sztálinizmust, vagy a szovjet hegemoniát bélyegzik meg, hanem mindent, ami a kommunizmussal kapcsolatos ugyanabba a zsákba varrnak. Múzeumot állítottak fel a kommunizmus történetéről és témájáról, amely valójában antikommunista szellemiségű és amelyet egy Amerikába vándorolt milliomos finanszíroz. A múzeum emléket állít a kommunista rendszer által megkínzottaknak, ám a múzeumban nem kaptak helyet azok a kommunisták, akiket a rendszer szintén bebörtönzött és megkínzott. Az ember

⁶ Willie Thompson a Socialist History Society (SHS) egyik fő embere és publicistája.

⁷ Az 1968-as „prágai tavaszról” lásd Évkönyv, 1978., valamint a Milan Hüblről szóló megemlékezést Évkönyv, 1993.

szomorúan látta azt az emlékhelyet, amelyet a Heydrich⁸ elleni merényletnek állítottak és ugyancsak az új idők jele, hogy az ismertető táblán az olvasható, hogy Heydrichet a nem kommunista ellenállás tette el láb alól. Mint ismeretes, annak idején az ellenállás két szárnya szorosan együttműködött. Az ellenállás kommunista hőseit és mártírjait vagy elhallgatják vagy rágalmazzák. A kommunista korszakot illetően Alexander Dubček⁹ neve már nem említődik és a „prágai tavasz” sem igazi esemény már. Ezek után némi meglepetést keltett, hogy még találtunk egy emléktáblát, amely arról szólt, hogy a Vörös Hadseregnek része volt Prága felszabadításában 1945-ben.

Mindennek ellenére a Cseh Kommunista Párt él, mindenféle törvényes meghurcolás ellenére (az új cseh alkotmány szerint büntetendő a magántulajdon, illetőleg a privatizálások elleni agitáció). Mindennek ellenére a párt tekintélyes arányú szavazatokat tud megnyerni.

Forrás: Willie Thompson: Reflections on Prague 2012. Socialist History Society, Newsletter, 2012 május.

*

Kína új szociális „földrajza”

(Rövidítve)

Hosszú évtizedeken át Kína a katonai-paraszt táncot járta Mao Ce Tung kis vörös könyve körül. Mára a kis vörös könyv a papírkosárba került és ez elkerülhetetlen is volt. Teng Hsziao-ping alatt megkezdődött a felzárkózási folyamat. Ez vezetett el a hajdani Közép-Birodalom imperialista érettségi korszakába. Új tánc kezdődött el a szociális zenére: nyugdíjak, közkiadások, ami együtt járt egy rendkívüli nagyságú parazitasággal.

Ténylegesen van munkaerőhiány Kínában?

A *Financial Times* júniusi számában jelent meg cikk arról, hogy több a munkakínálat, mint a munkát keresők száma. A kínai emberi erőforrások minisztere szerint míg a vállalatok 108 állást kínálnak, ezekre csak 100 munkát kereső jelentkezik. A *Financial Times* elemzője szerint ez a helyzet annak a határozatnak a következménye, amelyet 30 évvel ezelőtt hoztak, nevezetesen, hogy korlátot szabjanak a lakosság létszámnövekedésének. A kormány ekkor hozta meg az egy család egy gyermek határozatát. A kínai családokat így kormányhatározatok modernizálták. Amikor pedig a gazdasági válság 2008-tól nagyon súlyosan sújtotta a kínai exportot, akkor több mint 20 millió kékgalléros munkás (fizikai munkás) veszítette el állását egy pillanat alatt. A szociális instabilitás miatti gondok a kormány rászorította, hogy azonnal előálljon egy gazdaságélénkítő csomaggal.

⁸ Heydrich Csehszlovákia német megszállását követően Csehszlovákia SS Gauleiter-e.

⁹ Alexander Dubček életútját lásd Évkönyv, 1993.

Mindenesetre ez nem igazán változtat a kínai lakosság előregedésének helyzetén és tendenciáján. A nyugdíj kérdése egyre nagyobb problémákat okoz. A pekingi kormány állítólag azon dolgozik, hogy megváltoztassa a nyugdíjkorhatárt. Kérdés, hogy Kína e tekintetben követheti-e több európai ország modelljét és ez békésen megoldhatja-e Kínának ezt a robbanékony problémáját. Az emberi erőforrások és a szociális biztonság minisztériuma bejelentette, hogy még ebben az évben felülvizsgálják a nyugdíjkorhatár kérdését, ami óriási nyugtalanságot és tiltakozást váltott ki az országban.

Az előregedés súlyos probléma Kínában, ráadásul ennek van egy olyan ága is, hogy a fiatalok érzik úgy, hogy az öregek szorítják ki őket a munkahelyekről. Így végeredményben nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nyugdíjkorhatárt valahogy rugalmasan kezeljék. Az előre pillantások szerint úgy ítélik, hogy az átlagéletkor Kínában 73 év lesz, nyolc évvel hosszabb, mint Indiában. Azzal együtt, hogy Kínában a lakosság életkora 70 éven felüli, Kínában más országokhoz képest itt a legalacsonyabb a nyugdíjkorhatár. A nőknél a nyugdíjkorhatár 50 év, hogy ha egy vállalatnál dolgoznak, 55 év ha közalkalmazottak, ám a nyugdíjkorhatárt világosan csak néhány gazdasági szektorban állapították meg a maói korszakban, lévén, hogy akkor a lakosság életkora is alig haladta meg az 50 évet. Jelenleg új időkben a helyzet változott, az életkor hosszabb lett, a fiatalok hosszabb ideig járnak iskolába és csak később lépnek a munka világába.

Többen úgy vélik, így az említett miniszter is, hogy a gyerekekre nem lehet ráterhelni a múltból származó közadósságot és Kína nem követheti az eladósodott európai országok példáját. Ez azt is jelenti, hogy a kínai társadalomnak magának kell megteremteni a szociális kiadások ellensúlyait. Megjegyzendő, hogy Kínában is akadnak olyanok, akik rokonszenveznek azzal a gondolattal, hogy Kína is kövesse az európai példát. Mások viszont úgy ítélik, hogy a hajdani európai jóléti társadalmak példája a kínai adottságok között lesújtó következményekkel járna. Amennyiben Kína is az eladósodás útjára lép, mely országok tudnák ebből kirángatni? Vajon az új nyugdíjtörvény nem járna-e súlyos konfrontációval és harcokkal? Ez nyílt kérdés marad.

Az új piaci viszonyok mélyen átstrukturálják a hatalmas Kína társadalmát is – ugyanúgy, ahogy annak idején megtették Olaszországban is. A pekingi kormány statisztikai hivatalának adatai szerint az 5 millió jüan kereskedelmi forgalmat lebonyolító nagy állami cégek száma az 1998-as 64.700-ról 2010-ben 20.300-ra olvadt le, azaz 44.400-al. Ugyanakkor az 5 millió jüan feletti forgalmat bonyolító magánvállalatok száma 10.700-ról 272.300-ra nőtt – ez azt jelenti, hogy a magánvállalkozások részesedése az összipari termelésből a korábbi 6,5%-ról 60,3%-ra emelkedett. A foglalkoztatottak vonatkozásában az állami üzemekben korábban a dolgozók száma 37,5 millió volt 1998-ban, ez a létszám 2010-re 18,9 millióra esett vissza. Ugyanebben az időben a magánvállalatoknál foglalkoztatottak száma 1,6 milliőről 33,1 millióra ugrott. Nincsenek adatok a koncentráció méreteiről és a földrajzi elhelyezkedésről, de az ipari viszonyok Kínában egy évtized alatt alaposan megváltoztak.

A változások nem módosították a „kínai vidéken” a falusi lakosság szegénységét...¹⁰

Forrás: China's New Social Geography. Bulletin Internationalist, 2012 július.

*

SUDESHNA CHAKRAVARTI:

Széljegyzetek az indiai politikai helyzetről

A helyzet itt Indiában egészen siralmas. Az ultraliberalizmus és a jobboldali politika gazdasági válságba vezetett, a gazdasági növekedés lelassult. Óriási korrupció tapasztalható mindenütt. A baloldal megkísérel némi ellenállást tanúsítani, de a baloldal gyenge és megosztott, egyfelől azok között, akik a fegyveres ellenállás hívei és azok között, akik továbbra is a parlamenti úton kívánnak haladni.

Forrás: Sudeshna Chakravarti 2013. február 25-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

CORDULA EUBEL ÉS MATTHIS MEISNER:

A német Linke¹¹ párt a düsseldorfi tartományi parlamentből is „kirepült”. Vajon Oskar Lafontaine még megmentheti a pártot?

Egy dolog hétfő óta valamelyes világosabb lett. Oskar Lafontaine még egyszer a Linke elnöke lehet – ha ő is úgy gondolja és ennyiben kapcsolódhat ahhoz a korszakhoz, amelyben a Linke csoportosulást nagyra tette. Az, hogy miután a Linke néhány tartományi választáson vereséget szenvedett, ezek után felveti a kérdést, hogy meg akarja-e menteni a pártot. Ez a pártban egyébként is nagyon vitatott kérdés. Nagy kérdés, hogy most kedden Lafontaine nyilatkozik-e arról, hogy kész-e újra vállalni a harcot. Valószínűleg ezt csak akkor teszi meg, ha már megbizonyosodik arról, hogy a pártvezetésben a fő pozíciókon biztosítani tudja a számára kívánt változtatásokat. Az, hogy a helyzet nagyon súlyos, azt a Linke egy tagja sem vonja kétségbe. Súlyosan érintette Lafountainét, hogy a nevezetes

¹⁰ A cikkíró e vonatkozásban is adatokat közöl, amelyeket terjedelmi okokból már nem tudunk ismertetni.

¹¹ A Linkéről és Lafontaine-ről az Évkönyv az utolsó öt évben többször, de röviden írt.

Ruhr tartományban a Linke ugyanúgy csak 2,5%-os választási eredményt ért el, és kiesett a tartományi parlamentből, miként korábban Schleswig-Holsteinben is. Ugyanígy sokkoló volt Dietmar Bartschnak a kijelentése, aki mindez ideig az egyetlen jelölt volt az elnökségre, és aki a keleti területeket képviselte. Mindössze három héttel az előtt, hogy a göttingeni pártkongresszuson a Linkének meg kell választania saját pártvezetőségét, a jelenlegi ügyvezető azt írta a blogjában: „Öt évvel azután, hogy a Linke a ragyogó kezdetét és megerősödését élte meg, most a mélypontra jutott”. A Rajna-Vesztfáliai tartományi választás súlyos, katasztrofális vereséget jelentett a Linke számára. „A slamasztikából csak együttes erővel juthatunk ki. Nem lesz olyan valaki, aki egymagában mentheti meg a pártot.” A Saar-vidéki emberek¹² csakúgy, mint a Linke vezetőinek jó része, úgy ítélik, hogy Lafontaine csak bizonyos feltételek mellett hajlandó a vezetést újra vállalni. Lafontaine maga is Saarbrückenben kijelentette, hogy elsőrendű feltétel, hogy milyen lesz az új pártvezetés összetétele. Lafontaine határozottan pókerjátszmát játszik: a jövődől pártvezetésben ott kívánja látni barátnőjét, Sahra Wagenknechtet és Gregor Gysit,¹³ mint a parlamenti frakció vezetőjét. A Linke a legtöbb szavazóját az SPD javára veszítette el, mivel ezek a választók az SPD-től várják leginkább, hogy a szociális igazságosság jegyében lépjen fel.

Am a Linke még a közvetlen választói körében is veszített befolyásából, mert e téren új versenytárs lépett fel: a kalózpárt.

Annak, hogy a Linke Németország nyugati tartományaiban újra és újra az 5%-os küszöb alatt maradt, annak az SPD berkeiben örülnek. Miként Wolfgang Thierse, a német parlament szociáldemokrata alelnöke a *Tagesspiegel* szerkesztőjével való beszélgetés során kijelentette, a választási eredmények nyomán az SPD-nek nem kell a Linke és Lafontaine előtt meghajolnia. Ennyiben a keleti területek baloldali érzelmű szociáldemokrataival szembe helyezkedett, akik egy ilyen együttműködést a Linkével lehetségesnek tartottak és tartanak. Minden esetre új helyzet alakulna ki, ha Lafontaine kerülne ismét a Linke élére elnökként és ez bizonyára visszahatna az SPD-re és annak baloldali érzelmű tagjaira.

Forrás: Die Linke is auch in Düsseldorf aus dem Landtag geflogen. Tagesspiegel, 2012. május. 15. (A cikket Henryk Skrzypczak küldte meg az Évkönyvnek.)

*

¹² Lafontaine a Saar-vidéki tartományban volt tartományi miniszterelnök, ahol a Linke egy időben erős volt.

¹³ Gregor Gysi a Linke egyik legbefolyásosabb vezetője.

SIMOR ANDRÁS

Egy nemzetközi résztvevő feljegyzései. Elnökválasztás Venezuelában

2012. október elsején érkeztem Caracasba az elnökválasztások nemzetközi résztvevőjeként,

Venezuelában ezt a barátságosabb elnevezést használják a külföldi megfigyelő helyett. Habár a semleges megfigyelőnek nem illő politikai véleményt nyilvánítania, meglehetősen fegyelmezetlenséggel már legelső beszélgetőtársaimmal azt találgattam, hogy milyen százalékban fogják újraválasztani Hugo Chávez Frías elnököt. A húsz százalékos győzelmet nem tartottam valószínűnek, de bízam abban, hogy elérik a tíz millió szavazatot, ezt láttam meghirdetett célként a választási kampány falra pingált felirataiban is. Az Egyesült Venezuelai Szocialista Párt és a vele szövetséges többi párt (venezuelai megfogalmazást használva a chávista mozgalom) a 2012. október 7-i választást carabobói ütközetnek nevezte. 1821-ben ugyanis Páez tábornok és Bolívar egyesült serege Carabobónál aratott győzelmet a spanyol gyarmatosítók serege felett, majd ellenállás nélkül bevonulva Caracasba a mai Venezuela teljes területét felszabadították a spanyol elnyomás alól.

„Miért nevezik ezt a választást carabobói ütközetnek?” – kérdezte egyik tájékozatlan választási résztvevő kollégám, aki latin-amerikai létre elég keveset tudott a történelmi előzményekről. A chávizmus ugyanis nemcsak Simón Bolívar hagyományához kötődik, hanem a Felszabadító nevelőjének, az utópista szocialista Simón Rodrígueznek eszméihez is, valamint előzményének tekinti a tizenkilencedik századi republikánus háború, voltaképpen felszabadító parasztháború katonai vezetőjének, Ezequiel Zamorának példáját. Chávez elnök nem egyszer arról beszélt, hogy a chávizmus háromgyökerű fa, Simón Bolívar, Simón Rodríguez és Ezequiel Zamora harcának huszonegyedik századi folytatása.

A választást megelőző héten igen alapos tájékoztatást kaptunk a választás technikai lebonyolításáról. Venezuelában számítógépen szavaznak a választók. Minden elemi iskolát elkezdő gyerek ajándékként egy számítógépet kap, gyerekprogramokkal, és a számítógépet haza is viheti, nemcsak az iskolában használhatja. Az idősebbek számára sem okoz gondot a számítógépes szavazás, már az előző választást is így szervezték meg, és felvilágosító tanfolyamokon gondoskodtak arról, hogy senki számára ne legyen bonyolult a választás technikai lebonyolítása. A választás nemzetközi résztvevőinek azt a gyárat is bemutatták, ahol a választáson használandó sok ezer számítógép speciális előkészítését végzik. A helyi számítógépekről a választás végeztével továbbítják az adatokat a központi rendszerbe. Minden választó a szavazatát saját maga kinyomtatja, és a választási bizottságok ezeket a kinyomtatott szavazatokat a választás befejezése után egyeztetik a gépben levő szavazatokkal. Venezuelában a napi propaganda a ve-

nezuelai választási rendszert a világ legfejlettebb választási rendszerének nevezik. Nem tudom megítélni, hogy nincs-e ebben némi nemzeti büszkeség szülte túlzás, de az bizonyos, hogy vitathatatlanul demokratikus választási rendszer a venezuelai. Ezt maga Jimmy Carter elnök ismerte el a hat évvel ezelőtti választás után, amikor Chávez elnököt másodszer választották meg, igen nagy fölényrel, Venezuela elnökévé.

Chávez elnök ellenfele a 2012-es választásokon Henrique Capriles Radonski volt, lényegileg az egyesült jobboldali pártok jelöltje. A választás végeredményeként Hugo Chávez Frías lett harmadszor is Venezuela elnöke, több mint 8 millió szavazattal, miközben ellenfele is majdnem 6 és fél millió szavazatot szerzett. Az egykori fölényes győzelem tehát némileg zsugorodott, 10 százalékos győzelemmé, a célul kitűzött tíz millió szavazatot a chávizmus ezúttal nem érte el. A választásokon a jogosultak 81 százaléka szavazott, a választási részvétel elképesztően magas aránya az ország lakosságának élénk politikai érdeklődését tükrözi.

Vessük össze a szembenállók választási programját.

Chávez programjának alcíme a 2013-tól 2019-ig tartó *bolivári szocialista irányultság* programjának nevezi a chávizmus célkitűzéseit. Ezt az időszakot a napi propagandában a 21. századi bolivári szocializmus második nagy periódusaként emlegetik. A program öt alapvető pontja a következő: megvédeni és biztosítani a 200 esztendő után megszerzett legfőbb értéket, a haza függetlenségét; továbbépíteni a 21. századi bolivári szocializmust, másik alternatívaként a pusztító vadkapitalizmussal szemben, és ezzel a nép számára biztonságot és boldog életet teremteni; Latin-Amerikában és a Karib térségen belül Venezuelát olyan társadalmi, gazdasági és politikai hatalommá alakítani, amely a béke szilárd támaszává válik a Mi Amerikánkban; hozzájárulni ahhoz, hogy a nemzetközi politikai térkép többpólusú világgá váljék, ami a földgolyó egyensúlyát és békéjét biztosítja; a természeti környezet védelmével megőrizni a földgolyó életét és megmenteni az emberi fajt.

A jobboldali ellenzék politikai programja rejtett beszéd. A köolajipar állami tulajdonával szemben még a privatizáció szót sem mondják ki nyíltan, hanem „kereskedelmi alapra helyezéséről” beszélnek. Az ország életét nagyrészt meghatározó Missziók felszámolását is inkább csak sejtetik, kimondani nem tartják célszerűnek. Az elemzők számára azonban így is egyértelmű, hogy a neoliberális kapitalizmus útjára szeretnék visszavezetni Venezuelát, arra az útra, amely ellen 1989-ben a venezuelai szegénység fellázadt, és amely ellen 1998 óta igen nehéz körülmények között (gondoljunk a Chávez elleni katonai puccsra és az olajsabotázsra) élet-halál harcot vív népi támogatással a bolivári forradalom.

A Chávez elnök vezette Venezuela ma az Egyesült Államok első számú politikai ellenfele Latin-Amerikában, habár a helyzetet feltétlenül bonyolítja, hogy az Egyesült Államok olajimportjának 13 %-a Venezuelából érkezik. A Chávez elnök hirdette bolivári forradalom ugyanis a latin-amerikai integritás megvalósítására törekszik, e téren is Bolívar álmát, az *egységes Dél-Amerikát* szeretné megva-

lósítani. Számos szervezet, így az ALBA, MERCOSUR révén már gyakorlati lépéseket is tett e cél elérésére.

Idézzünk egyetlen példát a latin-amerikai szolidaritás új formái közül: régóta Venezuela biztosítja Kuba olajszükségleteinek tetemes részét, miközben a kialakított venezuelai egészségügyi ellátást képtelenség lett volna létrehozni és fenntartani a nagy számú kubai orvos részvétele nélkül. Első venezuelai utam alkalmából 1985-ben láttam, igaz, biztonságunk érdekében csak messziről, a szegénytelepek siralmas állapotát, ahol az orvos fogalmát szinte nem is ismerték az ott lakók. Amikor másodszor, szintén nemzetközi választási résztvevőként, Venezuelában jártam, megismerhettem a szegénynegyedekben létesült orvosi rendelőket, és már veszély nélkül sétálhattam a szegénynegyedben, ahol Chávez elnököt, ottani szóhasználatnál comandante Chávezt éltették a falfeliratok. A comandante szó Guevara óta a hiteles népi vezető megszólítása Latin-Amerikában.

A 2012-es választásokat követően Latin-Amerika haladó vezetői szolidaritásukról biztosították Chávez elnököt. Kubából Fidel Castro és Raúl Castro, Bolíviából Evo Morales, a földrészt első indián származású elnöke, Ecuadorból Rafael Correa, Argentínából Cristina Kirchner üdvözölte, jelentős brazil személyiségek úgyszintén.

Erdemes kitérni egy epizódra, ami igencsak sokat mondó, és egyúttal azt is tükrözi, milyen kiváló stratégia Chávez. A választás utáni első beszédét azzal kezdte, hogy köszönetet mondott az ellene szavazóknak is, mondván, hogy mindannyian venezuelaiak, és együtt kell dolgozniuk a haza közös érdekeiért. Ez a nyilatkozat, amellet, hogy eredeti mondanivalója is vitathatatlanul igaz, teljes mértékben okafogyottá tette az Egyesült Államok másnap nyilatkozatát, amely Chávez elnök figyelmét arra hívta fel, nem minden mellékszöveg nélkül, hogy ne feledkezzék meg arról a hatmillióról, akik ellene szavaztak.

Mi biztosítja azt, hogy Chávez elnök következő hatéves tevékenysége sikeres lesz?

Három fogalmat kell a válaszhoz tisztáznunk: Néphatalom, Missziók, Közösségi tanácsok. Az ország egész területén úgynevezett Missziók és Közösségi tanácsok dolgoznak az életviszonyok, lakhatási, egészségügyi, oktatási, kulturális problémák folyamatos feltárásán és megoldásán. A 70-80 százalékos szegénységet az elmúlt 8-10 év alatt 27 százalékosra csökkentették, és Chávez ígéretet tett arra, hogy a hét százalékos mélyszegénységet teljes egészében fel fogják számolni. Magam is láttam Caracasban, és néhány éve az ország más területein is a Lakás-misszió irányításával épített több emeletes új házsorokat, ahová igen fejlett körülmények közé és nagyon kedvező feltételekkel költöztetik be azokat, akik lakás nélkül vagy a szegénynegyedek bádogviskóiban éltek. Felszámolták az írástudatlanságot, és alap-, közép- és felsőfokú oktatást biztosítanak vagyoni különbségek nélkül az ország igen fiatal életkorú lakosságának.

A kulturális lehetőségek terén is alapvető változások történtek. A Perro y la Rana nevű állami könyvkiadó (a sajátos elnevezés: Kutya és Béka, egy venezuelai indián legenda állatfiguráit idézi) igen nagy, több ezres példányszámban

kiadott könyveit olcsón árulják a Librería del Sur boltjaiban (Dél Könyvesboltja, az elnevezés Dél-Amerikára utal). Ez a kiadó jelentette meg néhány éve József Attila verseinek spanyol nyelvű kötetét, és hamarosan kiadja Radnóti Miklós spanyol nyelvű verseskötetét is.

Térjünk vissza a Chávez-jelenlegi programjára, amelynek legfőbb pontja a 21. századi bolíviai szocializmus második nagy periódusának sikeres továbbvitele.

Nehéz és járatlan útról van szó. Marta Harnecker Chávez-szel készített interjúkötetében felidézi a venezuelai elnök *Mészáros Istvánnal*¹⁴ folytatott beszélgetését, pontosabban maga Chávez emlékezik erre a beszélgetésre, arra a kérdésre válaszolva, hogy humanizálható-e a kapitalizmus? „Azt hiszem, hogy a kapitalizmus mint önmagában létező gazdasági rendszer, más tényezőktől, a szociális, ideológiai és politikai tényezőktől elválasztva, nem humanizálható. Amikor Mészárossal, a magyar marxista közgazdással beszélgettem, és azt kértem tőle: »Bírálj minket!«, ő így válaszolt: »Nem, semmi okom sincs, hogy bíráljalak titeket, átmeneti korszakban vagytok, és úgy gondolom, hogy ez nemcsak Venezuela problémája. Lehetetlen, hogy egyetlen ország egymagában kiválasszon a világon létező rendből, alternatív modellről találva; eljutva valahová, úgy járna, mint Napóleon, amikor megtámadta Oroszországot, és az egységei útközben elvesztek.«”

Chávez így folytatja: „Mi a politikát nem mint a lehetséges művészetét műveljük, hanem olyan művészetként, amely holnap lehetővé teszi azt, ami ma még lehetetlen. Meghaladni Venezuelában a kapitalista modellt ebben a pillanatban, amikor teljes mértékben az vesz körül minket, nemcsak Venezuelában, hanem a világban másutt is, és itt, a latin-amerikai világban, ahol élünk, olyan országokkal szoros kapcsolatban és kölcsönösen függő viszonyban, néha igencsak meghatározóan, mint Kolumbia, Brazília, az Egyesült Államok, a Karib-térség országai? De ha azt kérdezed tőlem, hogy humanizálható-e a kapitalizmus, azt felelem, hogy nem humanizálható, figyelembe véve a kapitalizmus alapvető természetét – vadkapitalizmus ez, ahogyan II. János Pál pápa jellemezte, nem humanizálható. Ám ha a venezuelai példát nézzük, egy olyan kormányral, mint a miénk, egy olyan Alkotmánnyal, mint a miénk, a magára talált néppel, azokkal az erővel, amelyekkel mi rendelkezünk, akkor azt mondom, hogy igen, humanizálható.”

Ezt követően felsorolja a kilencvenes évek elején hozott egészségügyi, oktatási intézkedéseket, szól a szegénység felszámolása érdekében folytatott küzdelemről. Ehhez tegyük hozzá, megismételve egy már említett adatot, hogy a szegénységben élők száma Venezuelában az 1998-as 79 százalékról 2009 végére 27 százalékra csökkent. Ugyanebben az időben a mélyszegénységben élők aránya hat százalékkal lett kevesebb.

Az interjúrészlet a következő szavakkal ér véget: „Nézd, Marta, vakmerőség volna saját elmélettel előállnom, amikor olyan elismert értelmiségiek, mint Mészáros és mások foglalkoznak ezzel a témával. Mi megpróbálunk tájékozódni,

¹⁴ Mészáros István Angliában élő marxista filozófus és közgazdász, Évkönyvünk régi munkatársa.

szerény módon, hogyan gyűjthetünk némi fényt, hogy alternatív gazdasági modellt formálva kijuthassunk az embertelen kapitalizmus alagútjából.”

A chávizmus napi propagandája, tagadhatatlanul nem mindig igazán meggyőzően, szocializmust emleget, de elvi elemzéseikben átmeneti korszakról, szocialista *irányultságról* beszélnek. Elkerülik a megvalósult szocializmus és az úgynevezett „létező szocializmus” zsákutcait, és világossá teszik, hogy hosszú folyamatról, két ellentétes erő harcáról fog szólni az elkövetkezendő évek venezuelai történelme. Bármilyen furcsán hangzik, bizonyos értelemben a jobboldali erők választási eredménye, a majdnem hat és fél millió szavazat még hasznos is lehet.

Az átmeneti korszakban, és ezt példázza Venezuela is, a szocialista irányultság erősödése és a kapitalista viszonyok visszaállításának restaurációja egyaránt bekövetkezhet. Az előző legfőbb biztosítéka a nép legaktívabb és legtudatosabb részének állandó részvétele lehet az ország politikai életében. A chávizmus irányítói, és az ország életét meghatározó Chávez elnök személyesen, arra töreksenek, hogy ez a részvétel határozott, egyre erősödő legyen. Ezért nevezik a venezuelai demokráciát *részvételi és népközpontú demokráciának*, magával az elnevezéssel is megkülönböztetve a parlamentáris demokráciától. A népközpontú demokrácia (democracia protagonica) az említett Missziók, Közösségi tanácsok révén valósul meg, ezeknek tevékenységét a legfelsőbb vezetés olykor a tartományi kormányzatok ellenében is támogatja, például olyan esetekben, amikor a tartomány jobboldali vezetése tevékenységüket, terveik anyagi kivitelezését megakadályozná.

A latin-amerikai folyamatok megértését nem teszi lehetővé, ha a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben kialakult szemlélettel közeledünk ezekhez az eseményekhez. Új típusú szolidaritás alakult ki a Mi Amerikánkban, ahogyan a földrészt ők maguk nevezik. Ezúttal egy majdnem két évtizeddel ezelőtti példát idézek

1994-ben Chávez Havannába látogatott. „Fidel azzal lepett meg engem, hogy a repülőtéren várt, aztán a Havannai Egyetemre mentünk, ahol egyetemistákkal, kubai barátainkkal találkoztunk. Mondtam néhány dolgot a már testet öltött bolívarizmus ideológiájáról, aztán Fidel, emlékszem, így felelt az én szavaimra: »Ti ott Venezuelában az emberi méltóságért, az egyenlőségért vívott harcot bolívarizmusnak nevezitek, mi itt szocializmusnak hívjuk.« De hozzátett még valamit, ami meglepett engem: »Ti bolívarizmusnak hívjátok, egyetértek, de ha kereszténységnek hívnátok, azzal is egyetértenék.«”

*

TARIQ ALI:

Hugo Chávez és én

(Rövidítve)

A nemrégiben meghalt Hugo Chávezzel sokszor találkoztam. Chávezzel támogatói hosszú ideig fognak megemlékezni, úgy is, mint aki szerette az irodalmat, a nagyszerű szónokról, mint olyan emberről, aki a népért harcolt és győzni is tudott.

Annakidején megkérdeztem tőle, hogy azokat kedveli-e jobban, akik gyűlölik, mert tudják, hogy mit képvisel, vagy azokat, akik merő tudatlanságból hízelegnek neki. Ő nagyot nevetett. Azt mondta, hogy előnyben részesíti az előzőeket, mert akkor tudja, hogy jó nyomvonalon halad. Hugo Chávez halála nem meglepetésszerűen csapott le, de ez nem teszi könnyebbé halála elfogadását. Elvesztettük a kommunizmus utáni korszak egyik nagy óriását. Venezuela elitje különben nagy mértékben a korrupcióban merült el, míg az ország Washington biztos támasza volt, míg a másik oldalon a Szocialista Internacionálénak is. Kevesen beszéltek és gondolkodtak Venezueláról Chávez győzelme előtt. 1999. évi győzelme után a Nyugat valamennyi orgánuma és média forrása tudósítót küldött oda. Általában valamennyien ugyanazt mondták, írták, hogy az ország annak a szélén áll, hogy belesüllyedjen egyfajta kommunista diktatúrába. Jobban tették volna, ha alaposabban átnézik forrásaikat.

Először 2002-ben találkoztam vele, nem sokkal azután, hogy lezajlott az a katonai puccs, amely mögött Washington és Madrid állt, ezt követően még több ízben találkoztam vele. Ő kért meg arra, hogy keressem fel a braziliai Porto Alegreből tartott Világ Szociális Fórum (World Social Forum) ülése után.¹⁵ Rákérdezett, miért nem jöttem át Venezuelába, jöjtek hamarosan. Ezt meg is tettem. Ami nagyon tetszett nekem, az a nyíltsága volt és a bátorsága. Sokszor, ami a hirtelen kitörései mögött meghúzódott, az a jól átgondolt tartalom volt, sokszor alkalmi megfogalmazásai azután függték a helyzettől. Amikor a világ hallgatásba merült, amikor a balközépnek és a jobbközépnek is keményen kellett harcolnia, azért, hogy valamilyen különbséget mutasson egymástól és politikusaik már kiszáradt gép-emberekké változtak, akiknek fő törekvése azt volt, hogy pénzt keressenek és szerezzenek, Chávez volt az, aki ezen a politikai küzdőtéren fényt adott.

Olyannak tűnt, mint egy elpusztíthatatlan ökor (ox), aki órákon át beszélt a népének meleg hangon, olyan tüzes ékesszólással, amely senkit nem hagyhatott közömbösnek. Beszédében mindig visszanyúlt Venezuela és a kontinens 19. századi forradalmi hagyományaihoz, Simón Bolívarhoz és a népekekhez. Többen ellenvetik nekem, hogy én hangosan gondolkodom és énekelek, úgy gondolja, hogy ez baj? A válasz az volt, hogy nem. Akkor a néphez fordult és közönségét arra szólította fel, hogy énekeljenek hangosabban, hogy az egész városban hall-

¹⁵ Erről a konferenciáról az Évkönyv részletesen beszámolt.

ják. Egyszer egy ilyen gyűlés előtt rám nézett és azt mondta, hogy „ma fáradtnak látszol. Ki fogsz tartani egész este?” Én azt feleltem: „Attól függ, hogy milyen hosszan készülsz beszélni.” Ő azt felelte, csak rövid beszéd lesz, három órán belül.

A Bolívar-követők, ahogy Chávez híveit nevezték, ellenpontot képeztek Washingtonnal szemben: a neo-liberalizmussal saját országukon belül és a háborúkkal az ország határain túl. Pontosan ez volt az oka, ami miatt Chávezt ócsárolták és ez így is lesz sokkal azután, hogy meghalt.

Az olyan politikusok, amilyen ő volt, elfogadhatatlanokká váltak. Amit leginkább gyűlölt, az volt, ahogy Latin-Amerikában a politikusok javarésze teljesen közömbösen érzett és viselkedett saját népével szemben. A venezuelai elit jellegzetesen rasszista. Ez a réteg eleve úgy tekintett Chávezre, mint jöttmentre, akinek az ereiben afrikai és indián vér folyik, akiben nem lehet bízni. Támogatóit a magán TV-ben sokszor majmökként ábrázolták. Colin Powell¹⁶ szavát tette és kifogásolta, hogy az USA Caracas-i nagykövetségén egy fogadáson Chávezt úgy ábrázolták, mint egy gorillát. Meg volt lepve? Nem, felelte, jól ismerem őket. „Többen közülünk azért léptünk a hadsereg kötelékébe, mert minden más út el volt zárva előlünk.” Mögöttük állt akkor a világ leghatalmasabb állama.

Egy rövid ideig Chávez úgy gondolta, hogy Obama más lesz. Ám a hondurasi katonai puccs kiábrándította. Óriási kötelességtudat vezette, amit népe iránt érzett. Egyike volt a nép fiainak.

Szemben az európai szociáldemokratákkal, sohasem hitt abban, hogy bármiféle javulás történhet az emberiségben, ami a bankároktól és nagyvállalatoktól származhatna, és ezt így látta már jóval a 2008 évi gazdasági válság kirobbanása előtt is. Úgy tudnám jellemezni, hogy igazi szocialista demokrata volt, aki ment volt mindenféle szektarianizmustól és nem jellemezte őt a szélső baloldaliak önhitt magabiztossága és rutinja sem. Mindezt ő maga erősítette meg nekem, amikor először találkoztunk.

A következő évben újabb találkozásunkkor Caracasban tovább kérdeztem arról, hogy mit is jelent a bolívari forradalom és mik a tervei. Mit lehet elérni? Nagyon világosan válaszolt - sokkal inkább, mint néhány túl-lelkes támogatója. Úgy folytatta: „Nem hiszek a forradalom dogmatikus-marxista megfogalmazásaiban. Nem hiszek abban, hogy a proletár forradalmak korában élünk. Mindezt az állítást és megfogalmazást felül kell bírálni. A valóság erre minden nap figyelmeztet minket. Jelenleg mi Venezuelában azt tervezzük-e és célozzuk meg, hogy felszámoljuk a magántulajdont és megteremtjük az osztály nélküli társadalmat? Ebben nem hiszek. De ha azt mondják nekem, hogy jelenleg semmit nem tehetünk a szegényekért, akik munkájuk révén az országot gazdaggá tették, és ne feledje, hogy közülük nem kevesen rabszolgák voltak – akkor erre én azt felelem, hogy el kell válnunk egymástól. Én nem tudom elfogadni, hogy a gazdagságot nem lehet újraosztani. A mi elsőbb körünkben az emberek még adót sem szeretnek fizetni.

¹⁶ Colin Powell az USA négycsillagos tábornoka, aki később az USA hadügy- és külügyminisztere lett.

Ez az egyik oka, amiért gyűlölnék engem. Mi azt hangsúlyozzuk: 'Nektek meg kell fizetnetek az adóitokat'. Én azt hiszem, hogy jobb meghalni harc közben, mint magasra tartani egy nagyon forradalmi és tiszta zászlót, de közben nem tenni semmit. Ez számomra nagyon elfogadható válasz, míg az előző csak egy egyszerű kifogás. Kísérelj meg a magad forradalmi harcát, indulj a csatába, jussál előbbre akár csak egy milliméterrel is, mintsem egyfajta utópiáról álmodozzál.”

Jól emlékszem egy gyűlésre, amelyen Chávez beszélt és én egy idős és szerényen öltözött nő mellett ültem. Ő kérdezett meg engem Chávezről. Mit gondolkodol róla? Jó az, amit tesz? Nem beszél túl sokat? Időnként nem túl hamar cselekszik? Én védelmeztem őt. A hölgy megkönnyebbülten fogadta. Kiderült, hogy az anyja volt, és amiatt aggódott, hogy esetleg nem nevelte fel őt kellőképp. A hölgy azzal folytatta: „Mi mindig gondoskodtunk és figyeltünk arra, hogy sokat olvasson”. Az olvasás szenvedélye megmaradt benne. A történelmet, a regényeket és a költészetet szerette egész életében. Chávez megjegyezte, hogy „én, miként Fidel Castro, mindketten álmatlanságban szenvedünk. Nemritkán mindketten ugyanazt a regényt olvassuk. Hajnali 3 órakor felhív telefonon és megkérdezi, hol tartok és mi a véleményem a könyvről. És nemritkán egy további órán át vitatkozunk a könyvről.”

Ezután 2005-ben emlékeztettem arra: most van a 400. évfordulója, hogy Cervantes híres könyve megjelent és ez is természetesen az irodalmi témakörbe vágott. A venezuelai kulturális minisztérium a Don Quijote könyvből egy millió példányt nyomtatott ki és ezeket egymillió szegény között ingyen osztotta szét. Ez nem egyszerűen egy altruista gesztus volt, kulturális akció nem változtathatja meg a világot, de megnyithatja az emberek fejét és gondolkodását. Chávez meg volt győződve arról, hogy ezt a könyvet előbb vagy utóbb el is fogják olvasni.

A Chávez–Castro kapcsolatról úgy szoktak megemlékezni, hogy ez egyfajta apa-fiú kapcsolat volt. Ez azonban csak részben igaz. A múlt évben hatalmas tömeg gyűlt össze a caracasi kórház előtt, ahol Chávez rehabilitációs kezelésben részesült a havannai operáció után és az éneklésük egyre hangosabbá vált. Chávez egy hangerősítőt szereltetett fel a tetőre és azután ő maga beszélt a tömeghez. Castro ezt a tévéen át figyelte és az esemény és a jelenet sokkolta. Felhívta a kórház igazgatóját: „Itt Castro beszél, magát el kellene csapni. Küldje vissza az ágyába és mondja meg neki, hogy ezt én üzentem.”

Egyfajta módon Chávez úgy ítélte, hogy Castróval és Che Guearával közös történelmi kötelék fűzi őket össze. A 20. században ők lettek Simon Bolívar örökösei. Megkísérelték, hogy egyesítsék a kontinenst, de ez olyan feladatnak bizonyult, mintha a tengert kellett volna felszántani. Cháveznek sikerült, hogy az egész kontinenst felébressze: Bolíviában és Ecuadorban nagy győzelmet sikerült aratni. Brazília, amely Lula és most Dilma¹⁷ vezetése alatt nem követte ezt a szociális modellt, de megakadályozták, hogy a Nyugat egymás ellen kijátszhassa őket. Ez a nyugati újságíróknak kedvenc témája volt: azt ismételtgették, hogy Lula

¹⁷ Dilma Rousseff Brazília jelenlegi elnöke. A braziliai változásokról, a Lula és a Dilma korszakról az Évkönyv több írást közölt 2011–2013. évi köteteiben.

jobb, mint Chávez. Egy évvel ezelőtt maga Lula jelentette ki, hogy ő támogatja Chávezt, akinek a jelentőségét „kontinensünk” számára soha nem szabad alábecsülni.

Ugyanakkor a Nyugaton Cháveznek a megítélése (image) az volt, hogy egy elnyomó caudillo.¹⁸ Ha ez igaz lenne, akkor több ilyen caudillót szeretnék látni. A bolívari alkotmány, amelyet az ellenzék nem fogad el és hevesen támad, a kezükben lévő média (televízió és sajtó) révén – a nagy néptömegek körében nagyon népszerű. Az egyedüli alkotmány a világon, amely lehetővé teszi, hogy egy elnököt népszavazás útján eltávolítsanak vagy leváltsanak. Az ellenzék pontosan ezen az alapon kísérte meg, hogy Chávezt 2004-ben leváltsák. Noha kiderült, hogy több esetben halott emberek aláírását írták az ívekre, a chávezi kormányzat elfogadta a kihívást. Én éppen Caracasban voltam egy héttel a választás előtt és Chávezt az elnöki palotában úgy találtam, hogy javában elmerült a népszavazással kapcsolatos részletekbe. Úgy ítélte, hogy lehetséges, hogy az eredmény szoros lesz. Megerősítette, hogy vereség esetén kész azonnal lemondani. Ámde győzött. Rákérdeztem, hogy belesüllyedt-e valaha is a depresszióba, gondolt-e arra, hogy veszíthet, amire azt felelte: „Igen, természetesen”. Ámde nem ez a népszavazás aggasztotta igazán, hanem az olaj-bányászatban, az olaj-munkások között megszervezett sztrájk, amit támogattak a középosztálybeliek, és ez a sztrájk az egész országra kihatott és főként éppen a szegényeket sújtotta. Chávez ehhez hozzáfűzte: „Két tényező tartotta fenn bennem a morális tartást. Az első az volt, hogy sokan támogattak az egész országban. Nem tudtam ülni megmaradni a hivatali szobámban. Így egy biztonsági őrral és két elvtárral mentem ki a nép közé, hogy meghallgassam a véleményüket és tiszta levegőt szívjak. A válasz nagyon erősen hatott rám. Egy nő jött hozzám és azt mondta: 'Chávez, kövessen engem, meg akarok mutatni valamit'. Én követtem őt a kicsi lakásába. A lakásban férje és gyerekei várták, hogy megfőzze a levesüket. Nézze meg, hogy mit használok tűzelőnek... az ágyunk hátát. A következő napokban az ágy lábait, majd az asztalt, a székeket és végül az ajtókat fogom elégetni. Mi túl fogjuk élni, de maga ne adja fel jelenleg a küzdelmet.' Kifelé menet a gyerekek hozzám jöttek és keztek ráztak velem. 'Mi megvagyunk sör nélkül. De maga söpörje el ezeket az anyaszomorítókat.'”

Mi is volt életének belső tartalma? Mindenki számára, akinek érzéke van a látásra és hallásra, és elég értelmes, jelentett valamit, amit nem lehet pontosan és röviden megfogalmazni. Elvált ember volt, de az, ahogyan szerette gyermekeit és unokáit, abban senki nem kételkedhetett. Több nővel volt kapcsolata és valamennyien elmondták, hogy nagylelkű szerető volt és ezt sokkal azután is megerősítették, hogy kapcsolatuk már régen megszakadt.

Milyen az ország, amelyet maga után hagyott? Paradicsomi állapotok alakultak volna ki? Természetesen nem. Miként is lehetne, ha számításba vesszük a problémák sokaságát. Ám az kétségtelen, hogy egy nagyon megváltozott társa-

¹⁸ A caudillo Spanyolországban és Latin Amerikában a katonai diktatúrák katonai vezérének elnevezése.

dalmat hagy maga után, amelyben a szegények úgy hihették, hogy fontos helyük van a kormány döntéseiben. Nincs más magyarázat arra, hogy miért ennyire népszerű. Úgy halt meg, hogy nem szenvedett vereséget, ám a további küzdelem még előttünk áll. Az a rendszer, amit egy progresszív szociáldemokrácia jegyében a tömegek mozgósítása alapján hozott létre, arra vár, arra van szüksége, hogy tovább haladjon előre. Lesznek-e olyan követői, akik megfelelnek ennek a feladatnak? Egy bizonyos, hogy ellenfelei halála után sem fognak megnyugodni és a vívmányokat elfogadni.

Forrás: Tariq Ali: Hugo Chávez and me. The Guardian, 2013. március 6. (A cikket Steve Parsons juttatta el az Évkönyvnek.)

*

ARTNER ANNAMÁRIA:

Háttér a görög gazdasági helyzetéhez és a szociális mozgalmakhoz

A világ- és polgárháborúk, ciprusi illetve török konfliktusok, diktatúrák mozgalmas évtizedei után a „független” Görögország látszólag révbe ért: 1981-ben tagja lett az európai államok közösségének.

Úgy látszott minden megoldódik. De hát ilyen csak a mesében van.

Merthogy addigra, a fenti okokból, Görögország egyike lett azoknak az országoknak, amelyeknek sosem volt fejlesztő állama, önálló és hazájáért felelős elitje, amelyek eleve versenyképtelen állapotban integrálódtak az erőseknek kedvező globális piacba. Így aztán hiába beszél ma mindenki „görög válság”-ról: Görögország nem lehet egy globális (vagy akár csak regionális) válságnak oka, legfeljebb terepe, vagy (tekintettel a népre) védtelen áldozata.

A görög történelemmel összenőtt külső eladósodás az EU-ba való belépés (1981) után pörgött fel igazán. A görög gazdasági-politikai elit, amelynek ez az integrálódás megfelelő előnyöket kínált (az ilyen elit jellemzésére szolgál a „komprádor” kifejezés), a piaci erőkre bízta az ország gazdasági fejlődését, ami egy „termelési bázis nélküli fogyasztói társadalom”-hoz vezetett. A termelési bázis fejlesztéséről (mint a perifériás országok esetben általában) szó sem volt, sőt a „nyitás” eltiporta a korábban meglévő csírákat is.

Görögország beruházási jövedelemmérlége már az euróhoz való csatlakozás előtti években is negatív volt (1-1,4 milliárd eurós hiány), de 2001-től sebesen romlani kezdett, és a mostani globális válság előtti utolsó évben, 2007-ben már 10,6 milliárd euróra rúgott. Hét év alatt tehát nyolcszorosára nőtt.

Az ok: az eurózónához való csatlakozás az erős valuta (a reálfelértékelődés) révén tovább rontotta a görög versenyképességet, és eszkalálta az egyensúlyta-

lanságot. Ebből az erősebb partnereknek természetesen előnye származott, mint azt a német fizetési mérleg látványos javulása és ezzel szemben a görög (és a többi válságban lévő euró-ország) fizetési mérleg-romlása mutatja.

A görög költségvetés kiadásai a GDP százalékában nem voltak nagyobbak, mint az eurótagországok átlaga, vagy akár a német arány, bevételei azonban messze elmaradtak ettől. Ezért a történelmileg gyenge állam rovására írható adórendszer és feketegazdaság a felelős.

A következmények katasztrofálisak.

A költségvetésen tatonógó és az adósságszolgálattal tovább szélesedő lyuk betöméséhez a görög bérből és fizetésből, segélyből élőkől nem lehet elegendő pénzt elvonni. A szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel fenyegetettek aránya már 2010-ben, a megszorítások előtt is jóval magasabb (27,7%) volt, mint az EU27 átlaga, és Írországon kívül csak az új tagországok előzték meg ebben. Azóta a bérek, nyugdíjak, segélyek drasztikus csökkentésen estek át. Az öngyilkosságok száma az utóbbi években megugrott, a betegek nem tudják fizetni gyógyszereiket, 2012-ben egymillió nyugdíjas élt havi 4-500 euróból, a minimálbér 535 euró, a fiatalokat a minimálbér alatt fizetik. A munkanélküliségi segélyt 2012 márciusában csökkentették havi 100 euróval 360 euróra, miközben a szegénységi küszöb (a mediánjövedelem 60 %-a) 2010-ben évi 7.178 (havi 598) euró volt. A görög munkanélküli ellátás ugyan 12 hónapra jár, utána azonban nincs semmiféle támogatás. A szakszervezeti szövetségek „társadalmi robbanás”-ra figyelmeztetnek.

A válság kirobbanása óta a görög GDP volumene az Eurostat szerint 17,3 százalékkal esett vissza, és 2013-ban már stagnálás várható. Azonban a 2012-es visszaesés valószínűleg még az előrejelzésnél is nagyobb lesz, és 2013-ban is folytatódik, a kumulált GDP-csökkenés tehát meghaladhatja a 20 százalékot. A növekedés 2014 előtt a legjobb esetben sem indul meg. 2013-ra már 1,3 százalékos csökkenéssel számoló prognózisok is napvilágot láttak.

A munkanélküliség a válság alatt megháromszorozódott, 2012 májusában 1,15 millió főt tett ki. A fiatalok munkanélküliségi rátája 2012 májusában 54,9 százalék volt (ld. ábra). Ez még messze nem a végső pont. Ha a válság „kezelése” továbbra is az eddigi irányba halad, a munkanélküliség még tovább fog növekedni. Az USA-ban az eddig regisztrált legmagasabb munkanélküliségi ráta 23,6 százalék volt 1932-ben, és a görög arány egyelőre még ez alatt van (2012 májusában 23,1 százalék).

Görögország – már tudod, Leonidász király, hogy ez így megy – e válságban is a nagyhatalmaktól kapott segítséget, két mentőcsomagban, összesen 238 milliárd eurót. A cserébe vállalt megszorításokat azonban olyan súlyos gazdasági-társadalmi helyzetben kell végrehajtani, ami önmagában is rendkívül megterheli a büdzsét: 2010 és 2011 között például a társadalombiztosítási kifizetések 746 millió euróval nőttek, aminek kb. 35 %-a munkanélküli segélyre ment. De a csomagban liberalizáció, dereguláció, privatizáció is szerepel, ami a görög állam további gyengítését jelenti. Sőt, figyelembe véve a hitelezők által gyakorolt „fel-

ügyeletet”, mára lényegében az állami szuverenitás megszűntéről beszélhetünk. A megkövetelt gazdaságpolitika, amelyet a politikai elit jobb- és baloldala egyaránt kiszolgál, szembe megy minden közgazdasági és politikai racionalitással, hiszen a keresletcsökkenés lefelé húzó spirálját immár mindenki elismeri, és a görög társadalmi feszültségek lehetséges kimenetelét sem nehéz megjósolni.

E nehézségek miatt a megszorítások nem haladnak az előirtak szerint, a hitelezők mégsem tágtanak. Mindez azzal jár, hogy 2012 augusztusában újabb kormánycsőd elé nézünk...

2012 júniusában lett volna esedékes a mentőcsomag újabb 31 milliárd eurós részlete, de ekkor jöttek a görög parlamenti választások, és a hitelezők hármasa, a „Trojka” (Európai Bizottság, Európai Központi Bank, IMF) kívárt szeptemberig, hogy lássa, az új kormány valóban felvállalja-e a pénzügyi segítség feltételül szabott szigorú programot.

A 2012. június 17-i választásokon hatalomra jutott új, hárompárti koalíciós kormány azonban – kampányígéreteinek megfelelően – azzal kezdte, hogy a kiigazítási program két évvel való meghosszabbításának szándékáról szóló nyilatkozatot adott ki, majd kijött egy 14 pontos programmal, amelyben többek között a közsféra-elbocsátások, valamint bér- és nyugdíjcsökkentések azonnali leállítását, a végkielégítések és kollektív szerződések visszaállítását, az AgrárBank feltőkésítését és fejlesztési bankként való működtetését ígérte. Ezután jelent meg Athénban a Trojka és megindultak a tárgyalások, amelyek keresztülhúzták az új kormány naiv elképzeléseit (sőt, a kormányt már nyilván jóval előbb figyelmeztették). A görögök továbbra is a lehetetlenre vannak kényszerítve, ráadásul úgy, hogy Görögország finanszírozhatatlanságát és az eurózónából való kizárását a zóna vezetői egyre nyíltabban taglalják.

A hitelezők hajthatatlansága miatt tehát a kormánypártok fátylat borítottak választási programjukra, s módosítások nélkül vállalták a megszorításokat, amelyek 2014-ig 11,5 milliárd eurónyi kiigazítást írnak elő. Így például 1 milliárd euróval kurtítják meg a honvédelmi kiadásokat, 5-6 százalékkal csökkentik a nyugdíjakat (a 700 euró feletti nyugdíjakat kevésbé, az 1400 euró felettieket jobban), 2 500 eurós nyugdíjplafont vezetnek be (bár ez keveset hoz a konyhára, mert magas nyugdíja csak igen keveseknek van), a korábban elhatározott nyugdíjkorhatár-emelést (65 év) nem fokozatosan, hanem már 2013-tól foganatosítják.

Ez a görög kormány is bukásra van ítélve. A választóknak tett ígéretét megszegte, a súlyos társadalmi következményekkel járó kiigazítási program elnyújtását nem érte el.

Furcsa lehet ezt hallani, kedves Leonidász király, neked, aki még Xerxésznek sem félt azt mondani: „Μολὼν Λαβέ” („Gyere, és vedd el!”)

Görögország legkésőbb 2013-ban már nem lesz az euróövezet tagja, és ezzel vége a közös valutának. Ahogy Görögország, úgy az ő anyatején nevelkedett, de már felnőtt, sőt meg is rogyant Európa is válaszút elé került: vagy megoldja a válságig vezető történelmi gyökerű gazdasági-társadalmi ellentmondásokat,

vagy gazdasági, társadalmi, politikai, sőt akár (polgár)háborús káoszba fullad, annak a globális gazdaságra gyakorolt minden következményével együtt.

*

Algéria jó úton jár

50 évvel függetlensége kivívása után Algéria engedélyez egy pillanatot, hogy a bejárt utat felmérje, és gratuláljon önmagának az óriási megvalósított haladás-hoz. Az oktatás, a nők helye a társadalomban, annyi ok megünnepelni egy olyan szabadságot, amelyet oly drágán szereztek meg.

*

2010-ben az ENSZ elismerő okirattal jutalmazta Algériát, mivel a szegénység és az oktatás területén jóval a 2015-re kitűzött határidő előtt ért el kiemelkedő eredményeket. Így, amíg a mélyszegénység 1990-ben 1,7%-os volt, 2009-re 0,5%-ra olvadt le. Ami az iskolai oktatást illeti, ez a 6 éves korú gyerekeknél 1999-ben 93%-ot ért el, 2009-ben 97,6%-ra emelkedett. Ez a két szám, ami papíron sivárnak tűnhet, valójában konkrét javulást jelöl sok algériai életében.

Mind iskolázottabb ifjúság

Algériában az oktatás szüntelenül javul, hogy az ország modernizációját kövesse. 2000 óta az oktatási rendszer nagy reformja indult be, hogy a tanuláshoz való jogot megerősítse az elkövetkezendő három évtized folyamán. Demokratikus a bejutás, ingyenes és kötelező az oktatás minden fiúnak és lánynak, akiket ezáltal a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés perspektívájába helyez. Algéria, hogy megadja a lehetőségét ezeknek az ambícióknak, 2000 és 2006 között mintegy duplájára emelte az oktatás kiadásait. A 2007–2009-es időszakra, a teljes állami költségvetés nevelésre fordított kiadása túlhaladta a 20%-ot.

Ezeknek a konkrét erőfeszítéseknek köszönhetően a 15–24 év közötti fiatalok 91,78%-a elérte az írni-olvasni tudást.

Az érettségizettek száma a múlt évben elérte a 62%-ot, míg a reform bevezetése előtt ez 30% volt.

Forrás: A Le Nouvel Observateur 2012. július 19–25-i száma.

*

STEVE PARSONS:

Visszapillantás saját „érlelődésére” és E. P. Thompson¹⁹ hatására, valamint a *History Workshop Journal* történetére

E. P. Thompsonnak nagy hatása volt történeti felfogásom kialakítására, elsősorban híres munkája, a *The Making of the English Working Class* révén. A könyvet még tizenéves koromban olvastam és jórészt ez sarkallt arra, hogy az egyetemen a történeti szakot vegyem fel. Ám az idők során, amikor különböző történeti írásokat kellett letennem az asztalra, rá kellett jönnöm arra, hogy nem elég csak „a történetírás alulnézetben” szemlélet, hanem a felsőket is vizsgálni kell. Ha az ember a maga „totalitásában” kívánja vizsgálni és láttatni a történelmet, ez megköveteli a mikroszkopikus vizsgálódást és egy jó csomó könyvtári és levéltári kutatást. Ezt tükrözte a *History Workshop Journal* is, beleértve a folyóiratnak magának változásait az évek során. A folyóirat ismeretesen magát szocialistának tartotta és nevezte, ám a Szovjetunió és a „keleti blokk” országainak „összeomlása” után feladta szocialista jellegét – ennek során már kevésbé foglalkozott a munkásosztály harcaival és helyzetével, ehelyett hosszabb írásokat jelentetett meg egyes „szociálisan alsóbb körökből” származó személyiségek, illetőleg csoportok és rétegek szociális és kulturális helyzetéről, így például írást közöltek a margarinüzemekben dolgozó munkások helyzetéről.

Elmúltak már azok az idők, amikor a History Workshop nagyon látogatott konferenciákat rendezett, amelyeken „akadémikus történészek” ugyanúgy részt vettek, mint fiatal lelkes történészhallgatók és más, a téma iránt érdeklődők. Ezek olyan témák voltak, amelyekkel kapcsolatban úgy hitték, hogy a múlt jó megismerése segítséget nyújt a jelen alaposabb átlátására, valamint ahhoz a harchoz, amit egy jobb világ kialakításáért vívnak.

Forrás: Steve Parsons 2012. november 8-i levele Jemnitz Jánoshoz.

*

LEN GOLDMAN:

Újra átnézve az egész történetet

(Rövidítve)

96 éves koromban valószínűleg én vagyok a legidősebb tagja a volt CPGB-nek. 1937 februárjában léptem be a pártba és a CPGB tagja voltam egészen az utolsó konferenciáig, amely átváltoztatta a pártot egy demokratikus baloldali társalgási

¹⁹ E. P. Thompson életútját lásd Évkönyv, 1994.

központtá. Annak is tagja maradtam egészen addig, amíg fel nem adta a szocialista elkötelezettségét. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért írok és reflektálok Chris Birch kitűnő írására, amely *After the Party* (A párt után) címen jelent meg, amely reflektált arra, hogy mi is történt a CPGB önfeloszlatása után.²⁰

Jó látni, hogy a baloldal most újra át kívánja gondolni, hogy mi is történt a párttal, a történetével és az önfeloszlatással, és nem csupán a párt hiányosságait, hibáit kívánják összegezni. Ezt nyugodtan átengedhetjük ellenségeinknek. Ahhoz, hogy kiegyensúlyozott képet kapjunk, nemcsak fel kell idézni a párt eredményeit, a párt tagságának alakulását, hanem azt is, hogy a múltból mit tanulhatunk a jelen helyzetben, amely természetesen már más, mint a múlt.

Nem tudok és nem is kívánok változtatni azon a meggyőződésen, hogy meg kell változtatni a jelen társadalmi rendszert, beleértve a kizsákmányolást, a szegénységet, a tömegmészárlást és a korrupciót. Miközben felsoroljuk hibáinkat, nem felejthetjük el, hogy a Nyugat mennyiben járult hozzá a Szovjetunió összeomlásához, hogy miként üldözte a szocialistákat – függetlenül attól, hogy kommunisták voltak-e vagy sem, és itt persze mi is sajnáljuk a sztálinizmus jelenségét, de nem felejthetjük el, hogy maga a Nyugat mennyiben járult hozzá ennek a sztálinizmusnak a kialakulásához. Persze felmerül a kritika elfojtásának kérdése, és annakidején magunk is sokan voltunk, akik mereven ragaszkodtunk a „fegyelemhez”.

Forrás: Len Goldman: Looking at the Whole Story. Socialist History Society, Newsletter, 2012 november.

²⁰ Chris Birch írása az SHS Newsletter 2012 októberi számában jelent meg, az írást kötetünkben ugyancsak közöljük, miként azt a könyvismertetést is (szintén a Newsletterből), amely a CPGB önfeloszlatásáról szól és azt vitatja. (Lásd erről Kate Hudson írását is Évkönyv, 2013, és a jelenlegi kötetben.)

DOKUMENTUMOK

Ernst Toller felszólalása a szovjet írók I. kongresszusán (1934. augusztus 17–szeptember 1.)¹

Az ülés elnöke. Folytatjuk az ülést. A szó Ernst Tollert, a forradalmi német drámaírási képviselőjét illeti.²

E. T.: Elvtársak! A kongresszus első napjaiban, amikor ti itt a szovjet irodalom eredményeinek a mérlegét vontátok meg, én még a „Rikov” gőzhajón utaztam. Olykor a lenini sarokban³ összeültünk matrózokkal és fűtőkkel; ugyanarról beszélünk velük, amiről ti itt, az irodalom kérdéseiről.

Kormosan, a fedélzeti munkától barnára sültén, ezek a munkahelyük mellől eljött emberek kedvenc könyveikről meséltek nekem, orosz klasszikusoknak és a világirodalom alkotóinak az írásairól. Ehrenburgot, Paszternákot, Tretyjakovot, Fégyint, Solohovot, Tyihonovot éppúgy ismerték, mint Puskind, Lev Tolsztojt, Gogoljt, Csehovot, Gorkijt. Olvasták Dickenst, Balzacot, Wellst és André Gide-et. Ez hatalmas alkotó energiák jelenlétére utal, új kultúra keletkezésére a világ első munkásállamában. Vajon hol vannak még a világon ilyen emberek?

Amikor Leningrádban partra léptem, érzékeltem az építés hallatlan ütemét, hatalmas lélegzetét. Újjáformálódik, új módon épül föl az élet. Megértettem, milyen magaslatokra jutott el a Szovjetunió 1927 óta, amikor először nyílt alkalmam, hogy meglátogassam. Szeretném, ha a fasizmus barbár elnyomása alatt élő tömegeink velem együtt láthatnák a ti valóságotokat. (Taps.)

Amikor kérésemre újságokat hoztak nekem, arról is meggyőződtem, milyen terjedelemben tárgyalnak itt ideológiai kérdéseket. És újra föltettem magamnak

¹ - Az alábbiakban Évkönyvünk régi szerzőjétől, barátunktól, az ez évben elhunyt Illés Lászlótól kapott kéziratot tesszük közzé. - A Moszkvában tartott kongresszuson 591 író vett részt. 40 külföldi vendég is jelen volt, köztük a francia Louis Aragon, Jean Richard Bloch, André Malraux, Vladimir Pozner, a német Willi Bredel, Wieland Herzfelde, Klaus Mann, Theodor Plivier, Ernst Toller, a spanyol Rafael Alberti és María Teresa León, a görög Koszta Varnalisz, a török Jakub Kadri, a csehszlovák Vitezslav Nezval és Laco Novomeský, az angol Amabel Williams Ellis, az amerikai Robert Hessner, a dán Martin Andersen Nexø. A szovjet írók beszámolóját Maxim Gorkij tartotta. Jelen volt és felszólalt a Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Irodájának tagja, Andrej Zsdánov. Itt mondták ki, hogy a szovjet irodalom alapvető módszere a szocialista realizmus. – Toller életrajzát lásd az Évkönyv 1993-as kötetében, Székely Gábor tollából.

² Toller németül elmondott felszólalását Kozakov tolmács fordította oroszra.

³ Lenini (vagy „vörös”) sarok: közösségi helyiségek valamelyik sarkában létesített, képekkel, rajzokkal, újságkivágásokkal, zászlókkal díszített „sarok”, többnyire „társalgó”, agitációs tér szerepét játszotta.

a kérdést: a világ melyik más részén zajlik ilyesmi? A tőkés sajtóra gondoltam, amely gyilkosságokkal, botrányokkal árasztja el a jobb sorsra érdemes olvasót.

Eltársak, büszkék lehetek arra, amit alkottatok. Mi pedig, a gyűlölt fasizmus üldözte írók, amely ellen utolsó lehetetünkig harcolni fogunk, veletek együtt büszkélkedünk mindezzel. A ti szovjet példátok harcunkban az egyik leghatékonyabb fegyver.

Tudom, hogy egy ellenetek indított támadás mindnyájunk, az egész, felszabadulásért küzdő emberiség ellen irányulna. Kijelentem, hogy annak a védelme, amit ti létrehozatok, a jövőben a mi feladatunk is. Éppen ezért, mint veletek testvéri kapcsolatban lévő elvtársatok, megengedhetek magamnak néhány bíráló megjegyzést.

Most mint drámaíró szólok. Előttem fekszik a szeptemberben sorra kerülő színházi fesztivál programja. Mit találok benne? Dumas „Kaméliás hölgy”-ét, Guckov „Ariel Acosta”-ját, vagyis régóta ismert dolgokat. De kevés művet látok fiatal szovjet drámaíróktól. A fesztivál külföldi vendégeinek így nem nyílik lehetősége arra, hogy csak távolról is képet alkossanak annak a színházi irodalomnak a gazdagságáról, amelyet fiatal alkotók hoztak létre. Hol vannak az ő darabjaik? Érdekes darabjaik, amelyeket a kapitalista színház nem mer színpadra állítani?

Az természetes, hogy a nyugati írók témái különböznek a ti témáitoktól. Ti új életetek problémáit igyekeztek konkrét formába önteni. Sok év nélkülözései, hősi aszketizmusa után bizonyos értelemben kinyílt előttetek az élet. Új alapokon igyekeztek megoldani a házasság, a szerelem, az anyaság stb. régesrég problémáit.

Előttünk, tőkés országokban élő írók előtt más feladatok állnak, más témákban. Nálunk Németországban a forradalmi színház legkülönbözőbb formái működtek. A maga idején még a mára meglehetősen kiürült expresszionista színháznak is forradalmi jelentősége volt. És a munkások kiválóan értették az expresszionista darabokat, ha művészileg sikeresek voltak. Néhány ezek közül, mint Kaiser „Gáz” című darabja, vagy az „Embertömeg” az egész világ színházait körüljárta, tisztogatva az utat a forradalmi dráma előtt.

Nem jó dolog lebecsülni a munkástömeg képességét a művészet megértésére.

Az expresszionizmus nyomába aztán új forma lépett – a riportázs-színművek. Ezeknek az érdeme az volt, hogy új témákat és új szociális anyagot vittek a színpadra. Ez a műfaj azonban erőtlen volt ahhoz, hogy nyersanyagát átfogja. Mégis ennek a két irányzatnak a szintéziséből jött létre a német színpadokon a forradalmi realizmus, olyan drámaírókkal, mint Friedrich Wolf, Bert Brecht, Theodor Plivier és Toller.

A burzsoá kritika darabjaikat irányzatossággal vádolta. De mit nevez a burzsoá kritika „tendenciáktól mentes” irodalomnak? Azoknak a gondolatoknak és érzelmeknek az összességét, amelyek a kapitalista rendet igazolják. Ám el lehet képzelni egy színdarab hőseként egy olyan burzsoát is, aki melegszívű, eszményi jó lélek, mégis a személyes magartatása és az uralkodó erők közötti szakadék föltárása leleplezi a társadalmi rendet, amelyben él.

A művésznek nem száraz tézisekkel kell hatnia, hanem emberek vérbő ábrázolásával. A művészet számos hatalmas alkotása egyben szociális mű is. De nem szabad összetévesztenünk a szociálisan telített művészetet a propagandával. A művészi eszközöket is fölhasználó propaganda csak az égető napi kérdésekre irányul, egyszerre több és kevesebb is, mint a művészet. Több, mivel ha sikeres, hallgatóját közvetlen cselekvésre ösztönzi. De kevesebb is, mert sohasem hatol igazán a dolgok mélyére, ami a valódi művészeti alkotások sajátja. Természetesen a kapitalista viszonyok között alkalmazott propagandára gondolok.

Eltársak, a ti örömtők egyszersmind a miénk is. És a mi gondjainknak is a ti gondjaitokká kell lenniük. Ahogy mi töletek tanulunk, nektek is tanulnotok kell tőlünk. Igen, rászorulunk a segítségetekre, különösen mi, hazánkból elűzött írók, akiknek az élete szűkös, lehetőségei korlátozottak. Rászorulunk kiadóitokra, színházaitokra, olvasóitokra, és hallgatóságotokra.

Üdvözlöm a kongresszus határozatát. Nagyon fontos, hogy szélesre tárjátok az ajtót olyan művészek előtt, akik rettenthetetlenül küzdenek a fasizmus ellen, még ha műveik mondanivalója nem esik is egészen egybe a ti ideológiai irányelveitekkel. Ezeknek az embereknek az alkotásai ugyanis áthatják a lakosság polgári értelmiségi rétegeit, és az ifjúság olyan részét, amelyhez a proletár művészet ritkán talál utat. Az íróknak ez a csoportja a tőkés társadalom ürességét, kiüttlanságát és kifáradását ábrázolja, arra kényszerítve hallgatóit, hogy elgondolkodjanak és próbálják megérteni környezetüket.

Ezek az írók is az új világ úttörői. Az olyan írók, mint Thomas Mann, Bloch, Dos Passos, Feuchtwanger, Sinclair Lewis hatalmas forradalmi munkát végeztek. Magának a műnek a forradalmi löktetése olykor olyan hatást gyakorol, amelyet maga a művész nem is sejt.

A művészet nem csupán tudatos, racionális alkotás. Az emberben munkáló tudatos és ösztönös mozzanatok egységéből születik. Ha a művész bensőséges közösséget érez kora kollektív alkotó erőivel, akkor alkotásán is tükröződni fog a kor kollektív szelleme, néha talán erőteljesebben is, mint más írók műveiben, akik politikailag támadhatatlanok, de van egy csekélyke fogyatékoságuk: a tehetség hiánya.

Az erősödő fasizmust nemcsak leplezetlenül tendenciózus művek kísérik, de olyanok is, amelyeket lépten-nyomon a fasiszta ideológia bacilusai hatnak át.

Végül engedjétek meg, hogy ajánljam: minden alkalmat fölhasználva mutassátok be a külföldieknek életeteket és alkotásaitokat. Keressetek föl más országokat, vegyetek részt a polgári írók kongresszusain is. Fontos, hogy nemzetközi szószékeken is föllépjetek, mint úttörők, életszerűen ültetve át termékeny tapasztalaitokat.

Tanulmányoznotok kell, elsajátítanotok a Nyugat problémáit is, alaposan megismerve a nyugati embert. Arra az esetre, ha holnap konfliktusok robbannának ki a Szovjetunióval, megbocsáthatatlan hanyagság lenne részetekről, ha nem ismernék a Nyugatot.

Óvakodjatok a sematizálástól. Tudom, hogy ellenségei vagytok az orosz ember

sematikus ábrázolásának, de harcolnotok kell a nyugati ember sémaszerű bemutatása ellen is.

Üdvözöllek benneteket. És üdvözölöm mindazokat a bebörtönzött elvtársainkat, akiknek nem adatik meg, hogy megtudják: itt ma testvéri érzéssel emlékeznek meg róluk, szomorúan és dühvel telve. Nem felejtjük őket, és nem fogunk hallgatni róluk. Aki ilyen időkben hallgat, elárulja ember mivoltát.

Nem csüggedünk. Elhagytuk a szenvedő, föld alatt harcoló Németországot, de holnap ő fog győzni, győz majd, bármi legyen is ennek az ára. (Taps.)

Forrás: Pervij vszeszojuznij sz'ezd szovjetszkijh pizsatyelej. Goszlitizdat, Moszkva, 1934. 453–454. old. (Illés László gyűjtéséből, a Lukács Archivum jóvoltából.)

Fordította és szerk. Illés László.

*

James Keir Hardie⁴ kiadatlan levelezéséből

I. John Bruce levele feleségének. Amszterdam, 1904. augusztus 15.

... Már összeült a brit szekció és megtörtént a szekció küldötteinek megválasztása, a keresztény szocialisták ebbe 32 küldöttet delegálnak, az az S.D.F. ugyancsak annyit, miként az ILP és a szakszervezetek is egyenlő arányban. Együttvéve a brit szekció képviselteti magát a legnagyobb küldöttséggel a kongresszuson,⁵ összesen 101 taggal. Mi Hardiet szavaztuk meg elnöknek, szemben Burrowsszal, és úgy hiszem nagyon jól tartottuk magunkat az S.D.F-el szemben, akit magunk mögé utasítottunk.

A második ülésünk után már nagyon belefáradtam az osztályharcba. Az ülésen Hyndman, Quelch, Irving,⁶ mint farkasok rontottak rám. A mi oldalunkról az emberek nem támogattak engem oly módon, ahogy ezt meg kellett volna tenniük és rámhagyták, hogy én vívjam meg a harcot. De én nagyon boldog voltam... Örülök, hogy szemtől szembe láttam az ellenfeleket és végülis jó eredmény született az én támadásom nyomán. Egész délután és este a tárgyalóteremben voltam Hyndmannel és a kontinensről érkezett küldöttekkel, ahol a gyarmatosítás problémáját vitattuk meg. Hosszú beszédek hangoztak el és nagyon kevés eredmény született. Bernstein⁷ és én nagyjából ugyanazon a nézeten voltunk. Sajnálom, hogy nagyon röviden kell hogy írjak.

⁴ Keir Hardie életútját lásd Évkönyv, 1981.; valamint Jemnitz János: *James Keir Hardie*. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2007.

⁵ A II. Internacionálé amszterdami kongresszusáról van szó.

⁶ H. M. Hyndman életútját lásd Évkönyv, 1992., Harry Quelchét 1983.

⁷ Bernstein életútját lásd Évkönyv, 2003.

II. Keir Hardie levele Bruce Glasiernek.⁸ (Keltezetlen levél.)

... Felix Mosheles meghívta magához a francia küldötteket, a felesége is ott volt. Az este B. tartott egy hosszú, félórás propagandabeszédet, amelyet Hyndman nagy undorral hallgatott végig. Végeredményben felújulnak a régi harcok a csoportok között. ... Északra egyedül fogok menni és Ayreshire körzetében tartok majd beszédet a bányászoknak.

III. Keir Hardie levele Bruce Glasierhez. Glasgow, 1900. augusztus 3.

Meg kell hogy valljam, hogy csalódott vagyok a Paisley-i fickókkal. Az általam felvetett kérdéshez kapcsolódva visszaemlékszem egy beszélgetésre, amit néhány hónappal ezelőtt folytattam velük: eszerint a parlamenti választási kampány ütközik a helyi municipális eredményeikkel. Valami van ebben az állításban és tapasztalatban. Ámde Paisley egy olyan hely, amelyet meg kell szerezni magunknak. Utána vasárnap Prestonba kell, hogy menjek és ott kell utánanéznem, hogy miként fest a helyzet. Semmilyen értesülést korábban nem kaptam arról, hogy milyen közel álltunk az összeomláshoz. Snowden⁹ utazott el tegnap Littlewoodba és megkértem rá, hogy ott találkozzon az emberekkel és az utat a saját zsebéből fizesse. Úgy tűnik, hogy ezt meg is teszi. Amikor eljön a választás ideje, akkor a helyzet megvilágosodik saját befolyásunkról és utána egy új szakaszba léphetünk. Jelenleg nem hiszem, hogy el kellene kezdenünk pénzt koldulni, de a pénzügyi helyzetünket tisztázni kell. Penny (?) megmondta Tylornak (?),¹⁰ hogy lemondásán gondolkodik... Én úgy hiszem, hogy én vállalom el az elnökséget a következő konferenciáig.¹¹ Ami minket illet, magunk között a dolgoknak továbbbi lökést kell hogy adjunk. Mit szólsz mindehhez? ... Jelenleg szörnyű érzésem van a tehetetlenség miatt, ahogyan a jelenlegi helyzet kialakult. Minél előbb jön egy változás, annál jobb. Hétfőn visszatérek Glasgowba és megmondhatod Katherinének,¹² hogy hiába tett szemrehányást.

IV. Keir Hardie levele John Brucehoz. Glasgow, 1900. ...¹³

Kedves Bruce,

Legkevésbé sem érzek hajlandóságot, hogy Prestonba menjek. Azt óhajtom, hogy valaki utazzon Merhyrbe és néhány napig maradjon ott, hogy mérje fel a helyzetet.¹⁴ Úgy hiszem, ez lenne a jobb hely, noha Preston biztosabbnak tűnik, hogy ott érhetnénk el kedvezőbb választási eredményt. Ami azt az utalásodat illeti, ami Grayre vonatkozik, ő mindent megtesz, hogy ő, mint bányász millitáns,

⁸ Bruce Glasier életútját lásd Évkönyv, 1984.

⁹ Snowden életútját lásd Évkönyv, 1989.

¹⁰ Penny és Taylor nevét nem tudtuk feloldani.

¹¹ Az ILP konferenciájáról van szó.

¹² Katherine Glasier Bruce Glasier felesége, az ILP igen aktív szervezője, befolyásos szónoka és a munkásné mozgalom egyik úttörője volt.

¹³ A dátum kiolvashatatlan.

¹⁴ Ismeretes, hogy Hardie Merthyrben lett képviselő.

ártson Smillienek¹⁵ és semmiképp nem tudunk rá támaszkodni. Egy ízben megfenyegettem Bradfordban. Jó lenne, ha írnál a bányász szakszervezet vezetőségének, hogy támogassák az én Merthyri parlamenti választási jelölésemet.

Testvéri baráti üdvözléssel:

J. Keir Hardie

V. Bruce Glasier levele Keir Hardiehoz. 1900. május 2.

Én a legtöbb ajánlást beiktattam a beszédembe. Jellegzetesen bölcs ajánlások voltak. Kiváltképpen azokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy milyen mélyen hiszek a munkások és a munkásmozgalom ügyében. Én egyetértek Veled Fletcher¹⁶ és Burns¹⁷ személyét illetően, de nem hiszem, Stockton választókerete lenne a jó hely számukra...¹⁸

A legutóbbi *Clarion*-ban¹⁹ megjelent cikkemben arra tettem javaslatot, hogy nevezzünk meg néhány parlamenti képviselőt, akik készek támogatni a munkások és a béke ügyét. Nem emlékszem rá, hogy ezt a kérdést valaha is megvitattuk volna, de úgy emlékszem, hogy Te tettél egy ízben utalást Dilke nevére. Mindenesetre ez a kérdés nagyobb visszhangra talál az országban, a mi pártunkat tulajdonképpen ez kevésbé érinti. Többen hisznek Lloyd Georgeban is, de én úgy hiszem, nem kell az ő kapuikat döngetni, ha arra várnánk, hogy valamiféle nyilatkozatot tegyenek.

Nagyon remélem, hogy nem leszek olyan politikus, mint akikről a napokban beszélnek. Bizonyosan láttad azt az írást, amelyben Joe Clayton²⁰ a *New Age*²¹ hasábjain írt rólad és rólam, öszerinte B. G-t (vagyis Bruce Glasiert) nem nagyon lehet komolyan venni. Ő azt írja rólam, hogy én forradalmi verseket írtam. Nem ez volt a legkomolyabb vád egy opportunistá beállítottágú ember részéről.

VI. Bruce Glasier levele Keir Hardiehoz. 1900. április 22.

Remélem, hogy volt egy kis nyugalmas idő a konferencia²² izgalmai után. Remélem, hogy az elnöki posztról való lemondásod után egy kicsit több idő lesz a pihenésre. Amde sem én, sem senki más nem örülhet annak, hogyha Te visszavonulsz a mozgalom első soraiból, ahol Te mindig ott voltál. Noha Te lemondtál az elnökségről, „isteni jogoknál fogva” mégiscsak Te vagy a párt²³ igazi vezére. Noha most én ültem be a Te általad elhagyott székbe,²⁴ de én is és a párt is tovább-

¹⁵ Robert Smillie skót bányász, a skót bányász szakszervezet később hosszú időn át vezetője.

¹⁶ Fletcher nevét nem tudtam feloldani.

¹⁷ John Burns életútját lásd Évkönyv, 2008.

¹⁸ Glasier ezután sok akkori személyiségről ír, akik az ILP soraiban szerepeltek.

¹⁹ A *Clarion* befolyásos, jól szerkesztett, sokak által olvasott hetilap volt, amelyet Robert Blatchford szerkesztett.

²⁰ A személy életútját nem tudtam feloldani.

²¹ A *New Ager*ről lásd Évkönyv, 1997.

²² Az ILP konferenciájáról van szó.

²³ Az ILP-ről van szó. Az ILP igazi vezetője tényleg Keir Hardie maradt.

²⁴ Az ILP elnökségéről van szó.

ra is igényt formál a Te vezetői tanácsaidra. Meg kell hogy köszönjem kedves szavaidat, amelyet a *Leader*-ben²⁵ írtál, valamint azt a lelkes beszédet, amelyet a konferencián mondtál el, amelyből kiderült, hogy továbbra is bátorítást nyújtasz a mozgalomnak.

Levelet kaptam A. M. Thompsontól,²⁶ aki jelezte, hogy reméli, hogy jól együtt tudunk majd működni és egyúttal cikket kért tőlem a *Clarion* számára. Meg fogom gondolni a dolgot, tisztába teszem az ügyet és a Te jóváhagyásoddal cikkeket írok majd a *Leader* számára...²⁷

Forrás: Liverpool University Library and Archive. Keir Hardie papers. Közli: Jemnitz János

*

WOLFGANG ABENDROTH:²⁸

Túlhaladott-e a marxizmus? (1958)

Nyugatnémet és nemzetközi kérdésfelvetések

(Rövidítve)

A nyugatnémet politikai vitákban – miként az SDP ideológusainak „hivatalos” vitáiban – ám ugyanúgy mint a nyugatnémet tudományos életben Marxot és Engelt általában többé vagy kevésbé úgy kezelik, mint döglött kutyákat. Általában a vita a marxizmus ellen része a hivatalos propagandának. Az egyedüli fontos kivétel, ami ebből a helyzetből kír, azok az örömdetesen gazdag publikációk, amelyek az evangélikus akadémia marxizmus bizottságának szervezésében jelentek meg.

A marxizmus-problematikának ez az értékelése többé-kevésbé megfelel a szovjet birodalom nyugati külső részei szellemi helyzetének, ám azonban kevésbé felel meg a földgolyó más országaiénak. Olaszország és Franciaország leg-erősebb munkáspártjai még mindig rabjai ennek a szellemi állapotnak, amelyet Marx és Engels hozott létre. Az egykori gyarmati birodalmaknak szinte valamennyi országában a meginduló és magára ébredő munkásmozgalmak levonják a következtetéseket elemzéseikből a jelenlegi helyzetről, amely kihat gondolkodásukra, atekintetben is, amit a marxizmus kialakított. Aki Nehru „Világtörténeti fejtegetéseit”, amelyek a II. világháború alatt születtek letartóztatása idején, és amelyeket egy alaposabb vizsgálat alá vetné, egészen biztosan megállapíthatja, mennyire magától értetődő, hogy a marxista értékítéletek a gyarmati országok nem szocialista vezetőire is kihatottak. A Labour Party szellemi előtörténetét

²⁵ A Labour Leaderről lásd Évkönyv, 1989. és 1995.

²⁶ A. M. Thompson a Clarionnak Blatchford mellett másik szerkesztője volt.

²⁷ A *Labour Leaderről* van szó. Glasier ezt meg is tette.

²⁸ Abendroth életútját lásd Évkönyv, 1988.

csak úgy lehet megérteni, ha az ember tudja, hogy az LP vezető politikusai közül igen sokan Marx írásaival igen gondosan foglalkoztak. Ám ha azt tekintjük, hogy a katolikus szociális irodalom milyen polimiát folytat a Kelet ellen, többek között Wetter esetében, valamint néhány kisebb nagyság esetében (mint Bochenski) akik csak arra szűkítik tevékenységüket, hogy a jelenlegi szovjet tudománnyal való szembeállításukat mutassák fel, úgy a jezsuita Calvez műve mégis (*La pensée de Karl Marx* – Karl Marx gondolatai, 1956) hozzájárult, hogy a marxizmus-diskusszió nagy jelentőségét a francia tudományos életben, amelyek Rubelnek²⁹ jelentős publikációiban is visszhangot kapott, amellet, hogy a tudományos alaposágú kiváló munkákban, amelyeket a kommunistákhoz közel álló olyan szerzők, mint Cornus³⁰ és Lefébres adott ki, e munkák tették lehetővé, hogy a katolicizmust is gazdagítsák.

Ha azt a különbséget nézzük, ami a nemzetközi Marx-recepció és a német között keletkezett, akkor elkerülhetetlenül szembe kell néznünk azzal, hogy a német SPD többségi irányzatának hangadó professzorainak, tudósainak, kutatóinak³¹ ebben nagy szerepük volt. Ennek jele az is, hogy Németországban nem emlékeztek meg megfelelően Harold J. Laski³² munkáiról, akire Marx írásai egyértelműen hatottak.³³

Forrás: Wolfgang Abendroth: *Antagonistische Gesellschaft und Politische Demokratie*. Berlin, 1972, 347–348.

*

ERIC HOBBSBAWM

A szellemek találkozója

(Eric Hobsbawm beszámolója a torinói Gorbacsov-konferenciáról)

Bevezető

Elmulasztottam, hogy Gorbacsovval négy évvel ezelőtt találkozzam, amikor is Oslóban tartották a Nobel-békedíj szervezete megalakulásának százéves megalakulásának ünnepi konferenciáját. Elfogadtam a meghívást, mert azt hittem, hogy

²⁹ M. Rubel eszméletörténész, 1964-ben az I. Internacionálé megalakulásának 100. évfordulójára rendezett párizsi konferencián előadó volt.

³⁰ Cornus egész könyvsorozatot jelentetett meg Marx és Engels életéről. A sorozat magyar nyelven is megjelent.

³¹ Abendroth ehelyett több német tudós nevét említi, akik tudtommal nálunk alig ismertek

³² Laski életútját lásd Évkönyv, 1993.

³³ Abendroth ezután arról ír, hogy a németországi törvények és a kialakult politikai helyzet mennyiben akadályozta azt, hogy a marxista szemléletű írások jelenjenek meg az NSZK-ban kialakult szociális problémákról, helyzetről és ugyanakkor torzították azt is, hogy az NDK-ban kialakult totalitárius rendszerről is kritikusan és alaposabban írassanak.

ő is ott lesz, de nem jött el, az az ember, aki legtöbbet tette azért, hogy a világot megmentse a nukleáris háború veszélyétől, az ember, aki lehetővé tette, hogy az átalakulás a Szovjetunióban és Oroszországban békésen történjen meg, nem úgy, mint a korábbi Jugoszláviában, ahol ez óriási vérontással járt.

Ebben az évben azonban szerencsésebb voltam. A Világ Politikai Fórum, amelynek Gorbacsov az elnöke, Torinóból meghívót küldött egy olyan konferencián való részvételre, amely az 1985–2005-ös korszakkal kívánt foglalkozni. A konferenciának címe az volt: „Húsz év, amely megváltoztatta a világot”. A konferencia célja az volt, hogy megemlékezzenek arról, amikor Gorbacsov került a Szovjetunió élére, amikor megindította békeoffenzíváját és saját országában a peresztrojkát. Megragadtam az alkalmat, hogy ezen a konferencián részt vegyek. Itt volt az alkalom, hogy elismeréssel adózzam egy hősnek, még akkor is, ha Gorbacsov egy tragikus hős volt.

Miért éppen Torinóban tartották ezt a konferenciát, de hozzá lehet tenni, miért is ne? Torinónak sokkal több köze van Gorbacsov erőfeszítéseivel, mint Davosnak, ahol a Világ Gazdasági Fórumát tartják, a triumfáló kapitalisták részvételével. Torino végül is Gramsci és Togliatti³⁴ városa, amely egyúttal az Olasz Kommunista Párt (PCI) megszületésének színhelye, amely mintegy befolyásolta Gorbacsov életét is, és az a város, amely lelkesítette az olyan harcos liberálisokat is, mint Franco Venturi, aki a II. világháború idején egy partizánosztog vezetője volt, aki egyúttal az európai felvilágosodás és az orosz narodnyik mozgalom történetírója volt. Torino szigorú és magas színvonalú kulturális szellemi város, egyetlen olasz városnak sincs jobb múltja az antifasiszta küzdelmek erőfeszítéseiből. Torinónak van egy meglehetősen nagy zsidó közössége is, amelynek szintén elég nagy a hírneve.

Torino egy olyan város, amelyet a magam részéről mindig is szerettem, azzal együtt, hogy a városra eléggé jellemző a 19. századi „pompázatos” építészeti stílus és az ipari forradalom hatása. Milánóval szemben Torino nem veszítette el egységes jellegét, valamint azt, hogy a város szervesen kapcsolódik a várost körülvevő hegyekhez. Torinónak egy igazi veleszületett akadémiai miliője van és egy Tudományos Akadémiája, amelynek valamikor Bonaparte Napóleon, még Első Konzuli idején lett a tiszteletbeli elnöke. A magam részéről Torinót először még virágkorában látogattam meg, amikor a város még büszkén Olaszország Detroitja volt Agnelli vezette autógyár idején. A város korabeli történetéhez tartozik, hogy ugyanitt volt a székhelye az oly befolyásos Einaudi könyvkiadónak is – Einaudi a fia volt az Olasz Köztársaság első elnökének. Az Einaudi könyvkiadó volt Olaszországban a legbefolyásosabb, az adta ki többek között Pavese, Calvino, Primo Levi, Natalia Ginzburg műveit, nem is beszélve arról, hogy az Einaudinál jelentek meg Gramsci írásai is. Lehetséges, hogy a II. világháború után néhány évtizedig az egész világon ez volt a legkiválóbb könyvkiadó. Mellékesen Einaudi engem is meghívott egy olyan asztalhoz vacsorára, amelynél még Cavour étkezett, aki végül is kialakította a savoyai dinasztia kereteiből megszű-

³⁴ Gramsci életútját lásd Évkönyv, 1991., Togliattiét 1982.

lető új olasz királyságot. Einaudi megemlítette, hogy a II. világháború idején a kiadó valamennyi munkatársa részt vett az ellenállási mozgalomban.

2005-ben, amikor elutaztam a Gorbacsov-konferenciára, Torino már nem volt a régi, sokminden megváltozott, a Fiat Műveknél 60 000 munkás helyett már csak 15 000-en dolgoztak és a Fiat küzdött a létéért, a város tele volt síelő turistákkal – az egyedüli, ami megmaradt, az a Juventus volt és a nagyszerű környezet, az Alpok hegyei. A Juventus már ekkor meg volt fosztva a halott Agnelli támogatásától és a város már arra készült, hogy a következő télen ott lesz a téli olimpia, amely meghozza a városnak a gazdagságot. A torinói előkelőségek és a város vezetői a Gorbacsov-konferencia megszervezésénél arra számítottak, hogy meghívják mintegy 13 volt elnököt és miniszterelnököt, ugyanannyi külügyminisztert és rengeteg diplomatát, amihez külön repülőjáratok hozzák majd meg a konferencián résztvevőket. Úgy vélték, hogy az mindenestre presztízst hoz Torino számára.

Forrás: London Review of Books, 2005 április. (Az írást Aldo Agosti küldte meg az Évkönyvnek a következő kíséző szöveggel: „Nagyon jól emlékszem Eric torinói, 2005 márciusi látogatására. Ekkor egy kávét ittunk meg együtt. Én nem vettem részt az itt rendezett nevezetes Gorbacsov-konferencián, és éppen ezért nem is tudok írni róla, de megtaláltam Eric Hobsbawm beszámolóját, ami a London Review of Booksban jelent meg.”)

*

TONY BENN

A hibák elkövetése az élet része

(Rövidítve)

Elég idős vagyok, de még megmaradtak a tüskéim.

A napokban, amikor megemlékeztek feleségéről, Carolineról,³⁵ Notting Hill valóságos történeti emlékhely lett. Ebben a házban 1952-től lakik, többnyire a ház alsó szintjén. Amikor felkerestem, az ajtó nyitva volt. Kérdésemre azt felelte: „Túl öreg vagyok ahhoz, hogy a megérkezés jelzésére ajtót nyissak.” A túl öreg azt jelenti, hogy jelenleg 84 éves. Mindenesetre úgy találtam, hogy minden, ami Tony Bennel kapcsolatos, az egészen különlegesen fiatalos, így az is, ami idealizmusához kapcsolódik. Harold Wilson³⁶ egyszer azzal tréfálkozott, hogy Bennt nem érinti meg az idő. Én azonban úgy hiszem, hogy fiatalosságához hozzájárul az, hogy politikai életét bizonyos visszavonultságban éli. Nagypapja liberális parlamenti képviselő volt, apja is az volt,³⁷ még azelőtt, hogy apja azután LP-s politikussá lett. Amikor Tony Benn először lett parlamenti képviselő az LP pad-

³⁵ Caroline Benn életútját lásd Évkönyv, 2003.

³⁶ Harold Wilson életútját lásd Évkönyv, 1996.

³⁷ J. Wedgewood Benn, aki később megkapta a lord címet.

soraiban, 1950-ben, akkor még erősen mérsékelt volt. Az idő elteltével 2001-ben mondott le képviselőségéről, „vonult vissza”, de nem a politizálástól, ellenkezőleg, még több időt kívánt biztosítani a maga számára a politizáláshoz. Egyike volt a legradikálisabb politikusoknak az LP soraiban és mindig is szálla maradt az „establishment” (a kiépült rendszer) számára. Jelenleg politikai aktivitása néhány konkrét kérdésre összpontosul: így mindig is erőteljesen harcolt a nukleáris fegyverek elterjedése és bevetése ellen és az Európai Unió több kezdeményezése ellen. Elnöke a Stop the War Coalition (állítsátok meg a háborút) koalíciónak. Most azonban feleségéről beszélgettünk vele, aki 2000-ben halt meg. „Egészen rendkívüli nő volt” mondta Tony Benn. „Nagyon tevékeny és kezdeményező volt a közoktatásban és jelentős történetíró volt. Én annyira félénk voltam, amikor először találkoztam vele Oxfordban... Kilenc nap után tettem javaslatot, hogy leüljünk egy padra beszélgetni. Később ezt a padot megvásároltam magunknak. A pad hosszú ideig állt nálunk a kertben, majd Caroline halála után Essexbe került, ahol Caroline el van temetve. Sírhelyén már van hely az én számomra is.”

Ekkor Benn letette egyik pipáját, két pipát használt egymást váltogatva beszélgetés közben. Amikor rákérdeztem, hogy most is szokott-e beszélgetni feleségével, akkor rábólintott és kinézett az ablakon. „A halál nem választ el minket” – mondta.

Az asztal tele van borítva papírokkal és levelekkel. „A papírok rendszerezése hiányos, de rendszeres” mondta és vállat vont. Az íróasztala tele van életrajzokkal és olyan bögrékkel, amelyek tele vannak ceruzákkal és tollakkal. Az 1970-es években lett vegetáriánus, azóta nem evett húst és soha nem ivott szeszes italt egész életében, viszont sok teát iszik. „Egész életemet szinte ebben a szobában töltöm. Reggel hétkor kezdek és éjjelkor fekszem le. Nincsen titkárom, vagy titkárnőm, így ezrével állnak előttem az e-mailek és levelek, amelyekre válaszolnom kell. Ez a feladat nagyon öröndetes és élvezem az életet” mondja. Benn örömeihez tartozik, ha ugyanazon a napon mind a négy gyermekével tud telefonon beszélni – ezt rendszerint meg is teszi. Mindehhez hozzátartozik tíz unoka, akik rendszeresen bekopognak hozzá.

Benn olykor interjút ad a rádió számára saját lakásából, ám többnyire ő maga megy be a rádió stúdiójába. Mialatt beszélgettünk, telefonja rendszeresen csörgött. Az egyik telefonhívás éppen a rádióból érkezett, újabb interjúra hívták meg. Megjegyezte, hogy sokszor halálesetek kapcsán hívják meg, olyan emberekről kell beszélnie, akiket ismert. Hiszen olyan embereket ismert, mint Ramsay MacDonald, Oswald Mosley³⁸ és Gandhi, és Mandela. Barátainak köréhez hozzátartozott Enoch Powell³⁹ a politikai sakktábla egyik oldalán és Arthur Scargill⁴⁰ a másikon. Ő volt az utolsó „nyugati”, aki Saddam Husseinnel beszélt, közvetlenül

³⁸ O. Mosley kezdetben az LP balszárnyának egy arisztokrata származású vezérégyénisége, később az 1930-as években a brit fasiszták vezére.

³⁹ Enoch Powell a brit konzervatívok egyik vezetője, „fenegyereke” volt.

⁴⁰ Scargill a bányász szakszervezet vezére, az 1974, 1984-es nagy bányászsztrájkok fő szervezője. (Lásd Évkönyv, 1974–1975 és 1984–1985.)

a háború kirobbanása előtt. „Akkor megkérdeztem tőle, hogy vannak-e tömegpusztító fegyverei. Ő erre azt felelte, hogy nincsenek. Később kiderült, hogy ez volt az igazság.” Benn hangsúlyozta, hogy morális felelősséget érez akkor, amikor számot kell adni életéről. „En a Mindenhatót azzal lepem majd meg, hogy 18 millió szót hozok és kíváncsi vagyok, mit tud kezdeni ezzel. Nem tudok ágyba menni anélkül, hogy meg ne írnam aznapi naplóm. Mindig lejegyzem, miként lejegyeztem mindig minden interjumat és minden beszédemet”, mondja.

„A tapasztalat az egyedüli jó tanítómester és ha valaki naplót ír, akkor jól tudja saját magát nevelni – akkor, ha leírja, ha újra elolvassa és rájön arra, hogy valamit rosszul mondott. A hibák elkövetése az élet része. Az egyedüli dolog, amiért szégyenkeznek, ha valami olyant mondtam volna, amiben nem hittem. Néhány politikus ezt megteszi.” Például? „Neil Kinnock,⁴¹ aki amikor megkezdte politikai karrierjét az 1970-es években, azt írta nekem, hogy ő abban hitt, amiben én is hittem. A politikusok olykor úgy viselkednek, mint a szélkakas. Neil Kinnock mindent feladott, amiben hitt, csak azért, hogy megszerezze a hatalmat és úgy fejezte be politikai életét, hogy senki nem hitt el neki semmit, bármit is mondott. Margaret Thatcher útjelző volt. A gond az, hogy én úgy láttam, hogy ő a rossz irányba mutat. Őt nem befolyásolták a bölcs tanácsadók, ő azt mondta, amit gondolt és az emberek tudták, hogy mire szavaznak. Én úgy hiszem, hogy én is útjelző voltam, mint ő” mondta.

Benn szívesen beszélt aforizmákban és szívesen mondott anekdotákat. Lévéen, hogy rengeteg tapasztalata volt életében, beleértve azt, hogy 51 éven át volt parlamenti képviselő, ráadásul kabinet miniszter is volt az 1960-as években, valamint az 1970-es években,⁴² én rákérdeztem, hogy a politikai életben meg tudja-e lepni még valami. Mit szól ahhoz, hogy a politikusok megítélése milyen rosszul áll a költségtérítési botrány⁴³ után? „En úgy hiszem, mindig gyanakodni kell azokra az emberekre, akik hatalmat szeretnének szerezni. Nem hiszem, hogy cinikus lennék, de aki hatalmon van, annak nagyon gondosan a körmére kell nézni. Amikor apámat parlamenti képviselőnek választották, akkor a képviselők egyáltalán nem kaptak fizetést. Ő újságíró volt és a parlamentbe csak délutánonként járt. Ami a költségtérítési botrányból számomra tanulságos, az az, hogy milyen fontos az információhoz jutás. A kormány mindent szeretne tudni rólunk, de azt nem szereti, ha mi igyekszünk megtudni róluk mindent. Benn nem hagyja figyelmen kívül a parlamenti eseményeket, de szívesen megfélemedezik a háziiorvosáról. „A politika az egyedüli terület, ahol egy alkalmazottal szemben 65 000 munkáltató áll. Ezt nagyon hiányolom.” mondja.

Még Benn ellenfelei is elismerik, hogy Bennnek kitűnő modora van. Mindig udvarias, bármennyire forróak is a viták. „Valóban, én soha nem tudtam belátni, hogy miért kell személyében támadni valakit” mondja. „Erre még apám tanított meg. A demokrácia arról szól, amikor és ahol a vélemények csatáznak. Én abba-

⁴¹ Neil Kinnock valamikor az LP balszárnyán állt, később nyitott jobbfelé. Évkönyv, 1982–1988.

⁴² Wilsonról lásd Évkönyv, 1996.), B. Castle Évkönyv, 2009–2010.

⁴³ A botrányokról lásd Évkönyv, 2011.

hagytam az újságolvasást, amikor a lapok telve voltak az olyan hírekkel, amelyek személyében támadták Gordon Brownt. Ami számít az az, hogy milyen dolgokat követnek el, nem pedig az, hogy azt ki teszi meg.”

Benn maga is áldozata lett a személyeskedésnek. A Sun személyében galád módon támadta az 1980-as években. „Az ilyen cikkeket összegyűjtöttem és azonnal a szemétkosárba dobtam. Ma tudom, hogy a londoni Kensington kerületi tanács konzervatív és nagyon hatékony, de nem hiszem, hogy mégis ennyire hatékonyak lettek volna” mondja. E cikkeket maguk a Sun újságírói írták, vagy pedig az MI5⁴⁴ emberei juttatták el az adatokat a Sunhoz.” Ugyanígy meg volt győződve arról, hogy az MI5 emberei lehallgatták a telefonját.

Benn kételkedett-e szellemi képességeiben avagy miként sokan már az öregkori szenilitást emlegették. Benn azonban nem kételkedett és nem bizonytalankodott el. „Amennyiben a haladásért lép fel az ember, akkor először ignorálják, azután örülnek minősítik, utána veszélyesnek és ezután a politikai élet csúcsein állók már azt hiszik, hogy ez a saját gondolatuk volt. Ezeket a dolgokat megfigyelve el lehet töprengeni azon, hogy meddig is jutottál el saját eszméiddel és ügyeddel.” És a beszározások? „Ilyenek mindig vannak. Azt mondták, hogy nekem bankszámlám van a Bahamákor és én azt gondoltam: Csakugyan? Családom azonban szenvedett ezektől. A gyerekeket meg kellett tanítani, hogy elviseljék a fotósokat. A fotósok pedig azt várták, hogy a gyerekek beugranak nekik. Ez szörnyű tapasztalat” mondja.

Amikor nyugdíjba ment, akkor úgy tűnik, Benn megszerezte azt, ami addig elkerülte, amíg gyakorló politikus volt: az, hogy mindenkinek tetszen. Mostan azonban általában bölcsként fogadják el. Színházi előadásokról elhangzó beszélgetései bizonyítják, hogy milyen széles az érdeklődés iránta, és ez az érdeklődés nem csak azok észéről nyilvánul meg, akik a baloldalon állnak. És ami különösen rendkívüli, az az, hogy milyen népszerű a fiatalok körében. „Amikor én a fiatalok körében hozzájuk szólok, akkor mindig bocsánatot kérek az én nemzedékem nevében, hogy milyen bűnököt követtünk el a világgal szemben, amikor 100 millió embert öltünk meg a két világháború során. Az Önök nemzedékének a feladata, hogy a dolgokat jobbra fordítsa.” És egy nagyot szippantott a pipájából.

Ezután tértem rá arra a kérdésre, amelyről tudtam, hogy az Benn érzékeny pontja. Ez az immorális hasonlóság a fasiszmus és a kommunizmus között, főként azért, mert mindkettő óriási emberáldozatokat követelt meg, tömegeket ölt meg. Mégis, míg a BNP-t (British National Party – a Brit Nemzeti Párt) azonosítják és felelősségre vonják a fasiszmusért, ugyanezt nem teszik meg a szocialistákkal a kommunizmussal kapcsolatban.⁴⁵ Miért van ez így? Benn felháborodottan néz rám. „Szocializmus? A szocializmus demokratikus eszme. A szocializmus, ahogy a legtöbb szocialista mindig is gondolta és mondta, a leginkább népi és a népnek szóló gondolat és eszme volt, miként az volt az NHS⁴⁶ (National He-

⁴⁴ MI5, the British Military Intelligence Section. A brit katonai elhárítás volt szervezete.

⁴⁵ A kérdező újságíró a konzervatív Daily Telegraphtól jött.

⁴⁶ Az NHS az ingyenes egészségügyi szolgáltatás 1945 után.

alth Service) is.” De a szocializmus nem a kommunizmus puhább verziója? T. Benn: „Oh, a média. Az én életemben a szocializmus azért bukott el, mert a kommunisták nem voltak demokraták és a szociáldemokraták pedig elfogadták a kapitalizmust. Margaret Thatcher azt mondta ’Tony Blair és az Új Labour az én legnagyobb teljesítményem’ – és igaza volt” mondja Benn.

Benn válaszát azzal folytatta, hogy Hitler Mein Kampfjából idézett, amelyben Hitler azt írta, hogy a demokrácia elvezet a marxizmushoz.

Erre én azt kérdeztem, hogy a marxizmus nem vezet-e el mindig a diktatúrához? T. Benn: „Az egekre, nem. Marx filozófus volt. Gondoljon arra, hogy miket követtek el Krisztus nevében. A pápa ellopta a kereszténységet Jézustól és Sztálin ellopta a marxizmust Marxtól. Marx csak arra világított rá, hogy a társadalom 95%-a állítja elő a javakat és az 5% az, amelyik birtokolja. Ez ugyanolyan magyarázat volt, mint amilyen Darwiné. Az elmúlt ősszel, amikor a bankokat részben államosították, nem tűnt ez úgy Önnek, mint a marxizmus jelentkezése? T. Benn: „Egyáltalán nem. Ez a klasszikus esete volt annak, amikor az állam finanszírozta a kapitalizmust. Amennyiben ez tényleg a marxizmus jelentkezése lett volna, akkor nem maradt volna életben a ’bonusz kultúra’.⁴⁷ A gazdasági válság jelen kiadása a thatcherizmus és a blairizmus következménye, amit a gazdasági életben alkalmaztak. Senki sem állította, hogy a szakszervezeti mozgalom felelős a hitel válságáért.”

Mégis nem gondolja-e, hogy a szakszervezetek visszaéltek erejükkel? T. Benn: „Egyesek arról beszéltek, hogy a szakszervezeti mozgalom élén ott álltak és állnak a TUC bárói, de a bárókat nem szokás megválasztani. Jack császárt⁴⁸ megválasztották, szemben Ruperd Murdoch-al. Én azt hiszem, hogy jelenleg mi egy-egy párt vezette államban élünk, amelyben mindhárom párt úgy véli, hogy a szocializmus megbukott és arra kell törekedni, hogy a kapitalizmust működőképessé tegyék és mégsem működik.

Unokája, a 19 éves Emily most lép a politikai színtérre és így ő lesz a Bennek ötödik nemzedékének képviselője a politikai életben. „Máris jelölt egy választókerületben és e napokban fel is szólaltam az ő érdekében. Nagyon jófejű leány. A politikai érdeklődés úgy látszik, mélyen begyökeresedett a családban. Mindkét nagyapám parlamenti képviselő volt, miként az volt az apám és a fiam is” mondja.

T. Benn nem gyűlöli az embereket, de bizonyos dolgokat gyűlöl. Így gyűlöli a háborút. A háború gyilkosság, erőszakoskodás, sőt megerőszakolások és pusztítások sorozata. T. Benn: „De én nem vagyok pacifista. Hiszek az önvédelem jogában. Így a II. világháború idején csatlakoztam a légierőkhöz, de nem kaptam meg a szárnyaimat és így nem öltem meg senkit.” Bátyja meghalt a háború során, aki szintén a légierőknél szolgált. t. Benn: „Minden nap gondolok rá. Az idők során mindenki meghal és az ember visszaemlékezéseivel magára marad, azokra gondol, akik jobba, szebbé tették életét: nagy művészekre, gondolkodókra, vezetőkre.”

⁴⁷ A jutalékok és saját zsebre juttatások rendszere.

⁴⁸ Jack Jones életútját lásd Évkönyv, 2011.

Megkérdeztem T. Benntől, hogy gondol-e Enoch Powellre, aki azt mondta, hogy végül is minden politikai karrier bukásba torkollik. T. Benn: „Ez rám nem áll, mert én a bukást sokkal hamarabb éltem meg.⁴⁹ Engem egész életemben támadtak. Bármit is tettem, azt leszólták. Idős korukban az emberek sokkal kedvesebbek. Ma már nem kívánok semmit. Én nem pályázom az Ön szavazatára és ez nagy erőt ad. Jó mulatság 84 évesnek lenni, de szerettem volna ezt hamarabb elérni.”

Nagy a veszélye, hogy valakit öregnek, kedvesnek, de egyúttal veszélytelennek ítéljenek meg. T. Benn: „Én öreg vagyok, kedves vagyok, de nem vagyok ártalmatlan. Az elmúlt évben halálos fenyegetést kaptam. Ilyenre már sok éve nem volt példa.”

Forrás: Tony Benn: Making mistakes is part of life. The Daily Telegraph, 2009. augusztus 12.

*

Helmut Schmidt beszéde

(Folytatás)

Párhuzamosan, a nemzeti gazdaságok a földkerekségen több országban globalizálódtak: pontosabban, majdnem minden állam ennek ellenére kölcsönös függésben áll egymással. Főleg a globalizált pénzügy szereplői szereztek mértéktelen és ellenőrizhetetlen hatalmat.

Ugyanezen idő alatt, szinte észrevétlenül ment végbe egy fejlődés: az emberiség brutálisan hét milliárd emberi lényt ért el. Amikor én születtem, alig voltunk két milliárdan. Ezek a jelentős változások az európai népek, államaik és életszínvonaluk számára fontos következményekkel jártak.

Más oldalról nézve, öregsznek az európai nemzetek és mindenütt fogy polgáraik száma. A XXI. század közepére kilenc milliárd emberi lénynek kellene benépesítenie a Földet, miközben az európai nemzetek összességükben a világ népességének csupán 7%-át tennék ki. 7% a 9 milliárdból! 1950-ig az európaiak két századon keresztül a világ népességének 20%-át képviselték. Azonban 50 év óta megcsappant az európaiak száma – nemcsak abszolút értelemben, hanem főleg relatív Ázsia, Afrika és Dél-Amerika viszonylatában. Vagyis az emberiség vagyoni gazdagságának alig 10%-át képviseli majd 2050-ben, míg 1950-ben még a 30%-át érte el.

Vagyis 2050-ben az európai népek a világ népesedésének csupán töredékét képviselnék. Össze kell szednünk magunkat. Hol van a fontos stratégiai érdek, amit hosszú távra képvisel az európai integráció követése.

Ez egyre nyomasztóbb, de a nemzeteknek ma nincs reális lelkiismeretük. Mert a kormányok semmit sem tettek, hogy felébresszék ezt a lelkiismeretet.

⁴⁹ T. Benn nyilván az 1981–82-es „bukására” utal, amikor nem ő lett az LP vezérhelyettese. (Évkönyv, 1981–1983.)

Ha azonban az Európai Uniónak a következő évtizedekben egy közös akció kiterjesztésével meg kellene buknia, tehát az európai államok marginalizálódnak, de az európai civilizációt akkor sem lehet kizárni. Németország integrációja többé nem működhetne és a centrum és a periféria közötti konfliktus újra életre kelhetne hamvaiból.

Németország Európában

Kívülről szemlélve Németországot közeli és kevésbé közeli szomszédaink szemével, egy olyan országot fedezünk fel, amely egy évtized alatt a növekvő nyugtalanságok forrása, legutóbb a politika terén, komoly kétségek merülnek fel a német politika folytatását illetően. Ez napirenden van. A német politika megbízhatóságában való bizalom veszélyben van.

Ezek a kétségek és nyugtalanságok részben kormányunk és politikusaink hibáiból következnek. De hasonlóan oka a meglepő gazdasági erő, amely a szövetségi köztársaság egyesítése után bontakozik ki. Gazdaságunk – az 1970-es évek óta, tehát amikor kettéosztott volt – Európa legfontosabbja lett. Technológiailag, szociálisan és financiálisan a világ gazdaságának legeredményesebbje. Gazdasági erőnk és relatíve stabil szociális békénk megindította az irigységet – még akkor is, ha a munkanélküliség és az adósság mértéke megmarad a nemzetközi norma keretében.

Valójában nem vagyunk elég tudatában annak, hogy a mi gazdaságunk nagyon szélesen integrálódott az európai közös piacba és egyidejűleg nagyon szélesen globalizált, tehát erősen függő a világ konjunktúrájától. Jövő évben a német export közepes növekedésével kell számolni.

Ez a gazdasági fejlődés és az intézményes krízis, amit az Európai Unió által éltünk meg, ezek kényszerítették Németországot, hogy a központi szerepet játsza. A francia köztársasági elnökkel egyetértően, a kancellár asszony szívesen elfogadta ezt a szerepet. De a német uralommal szemben sok európai fővárosban és szomszédos európai médiákban növekvő az aggodalom. Ez alkalommal nem egy megsemmisítő katonai vagy politikai hatalomról van szó, hanem egy gazdasági túltengésről. Ha mi, németek, engedjük elragadtatni magunkat gazdasági erőnk által és követeljük Európában a központi politikai szerepet, vagy legalábbis a Primus Inter Pares játszani, akkor szomszédaink növekvő többsége ellenünk fog fordulni. A periféria félelme egy túlhatalmú központtal szemben felerősödik. Feltehetően egy ilyen fejlődés következményei szörnyűek lennének az Európai Unió számára.

Az altruizmus elengedhetetlen

A nagy és igen produktív Német Szövetségi Köztársaságnak szüksége van – állandóan, hogy saját magát védje – az európai integrációra.

Látva központi geopolitikai helyzetünket, szerencsétlen szerepünket az euró-

pai történelemben a XX. század közepéig és gazdaságunk jelenlegi teljesítményét, a német kormánynak a legnagyobb figyelmet kell fordítania európai partnereink érdekeire. Ez az altruizmus elengedhetetlen.

Franciára fordította: Antoine Duval

Forrás: L'Allemagne dans et avec l'Europe. Alternatives Economiques, 2012. április szám. No. 312.

*

HERCZEG KÁROLY

Interjú Adam Michnik⁵⁰, a lengyel Gazeta Wyborcza főszerkesztőjével

Nincs a magyarok génjeibe írva, hogy kövessék Orbánt

Nem kell ahhoz diktatúra, hogy a szabad gondolkodás, a tolerancia, egyáltalán az önálló egyéniség átadja a helyét a szellemi rabságnak. Czesław Miłosz híres könyve, A rabul ejtett értelem ma világszerte ismét aktuális. Erre figyelmeztettek ismert értelmiségiek – köztük Azar Nasifi iráni író és Adam Michnik, a lengyel demokratikus ellenzék legendás alakja – azon a madridi konferencián, amellyel a Nobel-díjas lengyel költő születésének századik évfordulójára emlékeztek. Michnik egy egész Európát fenyegető, szörnyű szellemi vírusról beszélt.

– Ez a vírus már sok országban jelen van. Ha csak egy országban látnám, akkor azt lehetne mondani: ez valamilyen helyi sajátosság. De hát itt van Hollandia, a tolerancia és demokrácia korábbi mintaképe, ahol most idegengyűlölő, populista, nacionalista erők törnek előre. Mint ahogy Skandináviában, Európa legdemokratikusabb országaiban is. Korábban azt hittem, hogy Közép-Európában két országban biztosan jól mennek majd a dolgok: Csehszlovákiában és Magyarországon. Azóta nincs Csehszlovákia, csak Szlovákia és Cseh Köztársaság – és Szlovákiában ott van Fico, a cseheknél Klaus, Magyarországon meg Orbán. Ebben a mezőnyben az én Lengyelországom nem is néz ki olyan rosszul. Legalábbis vasárnapig. Mert senki sem tudja, hogy a választásokon milyen eredmény születik; a populista, demagóg formáció, a Jog és Igazságosság nagyon erős.

– *De az előrejelzések szerint nincs esélye a győzelemre.*

– A próféta beszéljen önből! Lengyelország furcsa ország, és egyszer már nyertek. Nálunk is burjánzanak azok a rákos sejtek, amelyek az egész társadal-

⁵⁰ Lengyel liberális politikus, történész, újságíró, Lengyelország vezető napilapja, a Gazeta Wyborcza főszerkesztője. 1968 és 1989 között a lengyelországi demokratikus ellenzék egyik vezetője, többször bebörtönözték.

mat beteggé tehetik. Olyan zárt közösségek jöttek létre, amelyek agresszívek, elvetik a párbeszéd filozófiáját, és mélyen hiszik, hogy az abszolút igazság birtokában vannak. Aztán ott vannak a jelszavak: Magyarország a magyaroké, Lengyelország a lengyeleké, Oroszország az oroszoké. És nemcsak a nacionalizmusról van szó, hanem a tekintélyuralmi, populista gondolkodásról, valamint nagyon gyakran arról is, hogy a vallásból ismét ideológiát csinálnak. Ennek a vírusnak sokféle mutációja van. Belaruszban például Lukasenka nem a klasszikus nacionalizmus nyelvén beszél, ott egyfajta állami nacionalizmus uralkodik; őt kizárólag a hatalom érdekli, és sikerült a belarusz társadalomból bármire manipulálható tömeget teremtenie. Szóval ez a sokat mutálódó vírus nem ismer határokat, és ez a megdöbbentő benne.

– Lengyelországban mégis csak van valamifajta társadalmi párbeszéd, a lengyel társadalom valahogy karban tartja önmagát. Magyarországon mintha ez nem menne ilyen jól. Miért nem?

– Ez igaz. Ez a degenerációs folyamat Magyarországon sokkal tovább ment, mint Lengyelországban. De azért Lengyelország is borzasztóan polarizált, megosztott. Az ellenzék vezetője olyanokat mond, hogy Lengyelország ma nem független, hanem egy német–orosz kondomínium – és vannak, akik ezt elhiszik. Vagy a legkomolyabban kijelentheti azt az örültséget, hogy a szmolenszki repülőgép-katasztrófa, amelyben meghalt Kaczynski elnök, merénylet volt, amely mögött Tusk miniszterelnök és Putyin összeesküvése áll. És ennek ellenére sokan szavaznak rá. Mindez borzasztóan veszélyes, mégsem esnek pánikba. Mindig azt mondom, hogy Rómát is a libák mentették meg, amikor gágogtak az ellenség közeledtére. Hát én is gágogok, figyelmeztetek. Ami pedig Magyarország és Lengyelország összehasonlítását illeti: a szomszéd füve mindig zöldebbnek látszik. Nem akarok a haza bölcsé szerepébe csúszni, pláne nem, ha Magyarországról van szó. De kritikusan figyelem Orbán politikáját. Azt el kell ismernem, hogy nagyon ügyes – tudja, hogyan kell a magyarokat komplexusaikkal manipulálni. És ebben sajnos sikeres.

– *De miért nincs ez ellen reális ellenerő Magyarországon, és miért van Lengyelországban?*

– Azt hiszem, itt egy generáció-váltásról van szó. Az én nemzedékem, ez önként Kis János, Rajk László nemzedéke, most lelép a politikai színpadról. Ami pedig az új nemzedéket illeti Magyarországon, nos, a teáiban a cukornak előbb fel kell oldódnia, és ez eltart egy darabig.

– *Azt gondolja, hogy itt csak a politikusokról van szó? Nem inkább magáról a társadalomról?*

– De igen, csak hát ezt meg lehet változtatni. A magyaroknak nincs a génjeikbe írva, hogy kövessék Orbánt Viktort. Magyarország most kritikus időszakot él át, történelmében nem először. Nagy tisztelője vagyok Bibónak, ő jó néhány ilyen időszakot leírt. Nem szabad történelmi pesszimizmusba esni. Talán Lengyelországnak nem voltak ilyen pillanatai? Amikor a Jog és Igazságosság az Önvédelemmel és a Lengyel Családok Ligájával koalícióban kormányzott, az maga

volt a katasztrófa – de túl vagyunk rajta. Önök szintén túl lesznek ezen a mostani helyzeten, de ez is eltart egy darabig.

– *A lengyel társadalomban a rákos sejtekkel szemben vannak nagyon erős immunizáló erők. Például az ön lapja, a Gazeta Wyborcza, egyáltalán az erős lengyel média. Hol van ez Magyarországon?*

– Majd lesz. Ha másképp nem, az interneten. Láttam ezeket a fiatal embereket Budapesten, ők nem fogadják el Orbánt. Ott tüntettek ötvenezeren a belvárosban: mindig így kezdődik.

– *Magyarországon sosem voltak erők a radikális tendenciák, szemben Lengyelországgal. Most meg minden mintha megfordult volna.*

– Ezt tényleg nehéz megérteni. A magyar hagyományokban ez valóban kevésbé erős, mint nálunk – miközben most úgy fest, hogy mi, lengyelek képesek vagyunk ezt a problémát kezelni, bár ismétlem, a helyzet nem egyértelmű. Magyarországon viszont rossz irányba mentek a dolgok. Nemrég összeültünk Varşóban néhány magyar értelmiséggel, és ők sem tudtak választ adni arra, amit most kérdezett. Új jelenségről van szó, miközben az egész világ bizonytalanná, instabillá vált. Nemrég beszéltem egy komoly orosz politikai elemzővel, Ligyija Sevcovával, aki azt mondta: náluk most már minden remény összeomlott, nincs más út, mint a forradalom – úgy, mint Afrikában. De hát ez katasztrófa lenne: Oroszország számára a polgárháború a lehető legrosszabb változat. Én azonban természetemnél fogva optimista vagyok. És amíg élek, szembeszállok a diktatúrákkal, akár vörösek, akár barnák, vagy bármilyen színűek.

Forrás: Népszabadság, 2011. október 10. 7. oldal

A MUNKÁS- ÉS SZOCIALISTA SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Rovatunkban eltérünk a korábban megszokottaktól, amikor itt egy-egy újságot, folyóiratot ismertettünk. Folytatva emlékezésünket Fejtő Ferencre, most Agárdi Péter bevezetőjével közöljük az általa összeállított Fejtő cikkek bibliográfiáját a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történet izgalmas korszakából, az 1930-as évekből. S hogy ne legyünk teljesen hűtlenek a rovathoz, a végén a *New Statesman and Nation*-ról közlünk ismertetést.

A szerkesztők

Fejtő Ferenc írásai a 30-as évek magyar sajtójában

Bibliográfia

„*A század utasá*”-nak nevezte magát Fejtő Ferenc abban a dialóguskönyvben, amelyet baloldali olasz történész-barátjával, Maurizio Serrával közösen jegyzett,¹ s amelyben a világpolitika, a nagy történelmi változások, köztük a nemzetközi munkásmozgalom sorskérdései is terítékre kerültek. Az irigylésre méltóan gazdag életet élt utas 99 éves korában, 2008-ban immár a végállomásra érkezett, de életművének dimenzióira most kezdünk csak igazán rálátni.

Ismertetni és méltatni Fejtő munkásságát aligha lehetséges és szükséges egyaránt. Megtették ezt többen is az *Évkönyv* 2009 és 2013 közötti köteteiben, megemlékeztek róla más orgánumok szerzői, s bizonyára vállalkoznak majd rá a jövő szakzerű elemzései. Annyit mégis feltétlenül érdemes rögzíteni itt is: jóllehet a különböző időszakokban eltérő politikai hangsúlyok és kötődések jellemezték az ő – nem elsősorban politikusi, hanem értelmiségi – kötődését a munkásmozgalomhoz, a nagy tehetségű és formátumú közíró, a nemzetközileg elismert, de a magyar nemzeti kultúrában is (hét évtizedes franciaországi emigrációja ellenére) tiszteletre méltó értéket fölmutató történetíró-esszéista *a tágan értelmezett szocialista eszmeiségnek, a történelmi baloldalnak volt markáns egyénisége*. Vitákat gerjesztett, miközben ő maga is éles viták tárgya volt és maradt; voltak, lehettek tévedései, mint ahogy a róla ítélezők sem mentesülhettek ez alól. Mindazonáltal a József Attila szocializmusa melletti kiállása, *a szociáldemokrácia, a demokra-*

tikus szocializmus iránti elkötelezettsége a legutolsó könyveiben² is következetesen vállalt habitusa volt és maradt – hazai és nemzetközi ellenszélben is.

Utolsó éveiben itthon is váratlanul sok híve lett – örvendetesen. Persze ellenfelei szintén jócskán akadtak. Életműve és a szinte az utolsó pillanatáig folytatott publicisztikai küzdelmei erősen polarizálták a magyar szellemi életet. Van, aki csak mostanában fedezte föl – olykor újdonsült „rég” barátként – teljesítményét. Más viszont a nekrológok ürügyén is folytatta kódolt vagy durva rágalmazó hadjáratát vele szemben. Életútjával kapcsolatban feltűnően sok a tény- és adatbeli tévedés. Terjed az a tévhit is, hogy a rendszerváltás előtt itthon teljesen tabusított lett volna. A „barátok” és a „hívek” közül számosan ugyancsak nem tudnak nemzetközi és hazai recepciójáról, pedig ő maga is megírta ezt memoárjaiban, már az 1980-as években. Tény, hogy igazi szellemi hazatérése, régi és új könyvei gazdag sorozatának itthoni publikációja 1989-cel vette kezdetét, ám írásai és interjúi már az 1980-as évek második harmadától megtalálhatók a hazai sajtóban. S közel 35 évvel ezelőtt készült el kéziratban (e sorok írójának műhelyében) *Fejtő 1930-as évekbeli hazai irodalmi munkásságának bibliográfiája* is. Ezt Fejtő annakidején postán is megkapta, és saját pályakezdésének intenzitására rádöbbenő lelkességgel fogadta.

A pályakezdő Fejtő írásainak ez az adattára ma is tanulságos, hiszen a 30-as évek világa nem csupán feledhetetlen ifjúkorának, hanem *a magyar irodalommal és kultúrával való szerves együttélésének* is roppant termékeny időszaka. Erre az időszakra utalt vissza kései polémiái kapcsán is, amikor – a hazai baloldallal és József Attila védelmében, Orbán Viktorral s másokkal is vitázva – így érvelt: „megint olyan helyzetbe kerültem, hogy pontosan azokért az ügyekért és gondolatokért kell csatáznom, amelyekért a 30-as években a *Szép Szó* hasábjain kiálltunk [...] Pontosán az európaiság, a humanizmus, az igazi hazafiság ügyében.”³

Fejtőre emlékezve, ma is tanulságos dokumentumként adjuk közre újra ezt az 1981-ben lezárt bibliográfiát.⁴ Tesszük ezt mindenekelőtt azért, mivel a cikkeiből, esszéiből az elmúlt negyedszázad során összeállított válogatásokba az egykori s máig friss, sőt időszerű írások többsége nem került bele, jóllehet a repertóriumot az 1982-es publikálása óta eltelt időben sokan használták (gyakran korrekt hivatkozás nélkül). Azóta természetesen bővült ez az adatbázis, kerültek elő „új” Fejtő-cikkek is, egy teljes Fejtő-repertórium közreadására azonban ehelyütt nem vállalkozhatunk. Nem közöljük a Magyarországon 1989 óta megjelent Fejtő-könyvek (újra-kiadások, monográfiák, tanulmány- és esszékiötetek, válogatások stb.) – örvendetesen magas tétele számú – bibliográfiáját sem.

² Például: Mégiscsak a szociáldemokrácia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

³ Az európai szociális modell életképes. Kis Tibor interjúja Fejtő Ferenczel az unió válságáról, a blairizmusról, a magyar belpolitikáról és a József Attila-centenáriumról. Népszabadság 2005. július 23. 10. p. Lásd: Agárdi Péter: Fejtő Ferenc testamentuma. Bp., Kossuth, 2009.

⁴ Agárdi Péter: Értérend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 375–388. o.

¹ Francia kiadás: Hachette Littératures, 1999; magyar: Holnap Kiadó, Budapest, 2002.

Köszönöm Bartus Tamásnak a repertórium beszkeneléséhez nyújtott segítségét.

Az alábbi, 1981-ben készült bibliográfia teljességre törekszik, de aligha tekinthető véglegesen lezártnak. Építhetett már több magyar folyóirat repertóriumára, de nem támaszkodhatott például sem a hazai és a felvidéki, erdélyi magyar napilapok, sem az 1938–39-es teljes franciaországi sajtó (a kommunista arculatút kivéve, amiről készült könyvészeti áttekintés) bibliográfiai feldolgozására. A napilapok közül egyedül a Népszavát (az 1935–38-as évfolyamokat) veszi figyelembe ez a repertórium, de az évtized derekán a lapban álnéven megjelent Fejtő-mesék felderítésére, azonosítására nem vállalkozik. Nem sorolja fel a rövid hírlapi interjúkat, nyilatkozatokat sem. Az egyes bibliográfiai tételek az éves időrenden belül cím szerinti alfabetikus rendben következnek. A folyóiratok pontos megjelenésének tisztázatlansága, illetve a cikkek megírása és publikálása közötti időbeli távolság jelenleg nem teszi lehetővé a szigorú időrend igényének a repertóriumon belüli megvalósítását. Természetszerűleg közöljük a Fejtő neve alatt önállóan megjelent műveket, könyvszerű kiadványokat is.

Agárdi Péter

A gyakran szereplő folyóiratok rövidítései:

Korunk = Kor
Népszava = Nsz
Szép Szó = SzSz
Szocializmus = Szoc

1931

1. A felesleges ember [novella]. (Györkös Ferenc álnéven.) = Fialat Magyarországon 1931. dec. 2. sz. 27-28.1.

1932

2. A behaviourizmus. (Györkös Ferenc álnéven.) = Valóság 1932. jún. 24-27.1.
3. Bruckner: Angliai Erzsébet. (gy. f. szignóval.) = Szabadon II. évf. 2. sz. 1932. 12.1.
4. Eux et nous. (Maxim Gorkij könyve.) (Györkös Ferenc álnéven.) = Valóság 1932. jún. 48.1.
5. Illyes Gyula: Három öreg. (Györkös Ferenc álnéven.) = Szabadon II. évf. 1. sz. 1932. jan. 20-21.1.
6. Konfliktus [novella]. (Györkös Ferenc álnéven.) = Kor 1932.3. sz. 195-199.1.
7. Mese a két gazdagról [elbeszélés]. (Gyulai Ferenc álnéven.) = Szabadon II. évf. 2. sz. 1932. 9. 1.

8. A nevelés válsága. (Györkös Ferenc álnéven.) = Szabadon 1932. jan. II. évf. 1. sz. 10-12.1.

9. Szellemi munkanélküliség és a „rosta”. (Gyulai Ferenc álnéven.) = Valóság 1932. jún. 40-41. 1.

1933 –

1934

10. L. F. Céline: Utazás az éjszaka mélyére. (Fülöp Ernő álnéven.) = Szabad Írás 1934.1. sz. febr. 13.1.
11. Alfred Döblin: Berlin, Alexander-Platz. = Nyugat 1934. II. 449-450.1.
12. Erasmus Rotterdamus. = Szoc 1934.7. sz. 331-334.1.
13. Aldous Huxley. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934.10. sz. 759-762.1.
14. Stefan George. (Györkös Ferenc álnéven.) = Kor 1934.1. sz. 68-71.1.
15. Irodalomszemlélet és világszemlélet. (Hankiss János: Irodalomszemlélet.) (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934. 6. sz. 467-469.1. (Ugyanezt a szöveget lásd a 40. tételnél is.)
16. D. H. Lawrence és a Tollas kígyó. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934. 7-8. sz. 591-595. 1.
17. A magyar irodalomtörténetírás kérdéseihez. (Szerb Antal: Magyar irodalom-történet.) (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934. 12. sz. 864-874.1.
18. Thomas Mann meg a többi... (Fülöp Ernő álnéven.) = Szabad Írás 1934.1. sz. febr. 3-4. 1.
19. A módszeres kritika főszerzői. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934. 10. sz. 768-772.1.
20. A mű-e vagy a hatás? (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934.9. sz. 691-692.1.
21. Rolland, Európa lelkiismerete. (R. R.: A vajúdás.) = Szoc 1934.8. sz. 380-381. 1.
22. Oswald Spengler vagy az imperializmus filozófiája. (Györkös Ferenc álnéven.) = Kor 1934.2. sz. 96-103.1.
23. Szabó Lőrinc: Válogatott versei. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934. 7-8. sz. 563-567.1.
24. A százhetvenöt éves Schiller. = Szoc 1934.9. sz. 400-405.1.
25. Traven: Halálhajú. (Fülöp Ernő álnéven.) = Szabad Írás 1934. 2. sz. máj. 32.1.
26. Vannak-e még nagy polgári írók? (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1934.9. sz. 693.1.

1935

27. Ábel Amerikában. [Tamási áron regénye] = Szoc 1935.6. sz. 283-284. 1.
28. Aj, Oroszország. [Katajev: Hajrá.] = Szoc 1935.6. sz. 281-282.1.

29. Amerikai novellák [Mai amerikai dekameron]. = Szoc 1935.5. sz. 238. 1.
30. Babits Mihály irodalomtörténete. = Szoc 1935. 7. sz. 324-326.1.
31. Bacsaányi János. = Szoc 1935.5. sz. 211-218.1.
32. Bacsaányi János. = Nsz 1935. máj, 1.61-62.1.
33. Henri Barbusse (Nekrológ). = Szoc 1935. 416. 1.
34. Bevezetés a Korunk c. antológiához. (Tizenkét fiatal költő.) Szerk.: Dénes Béla és Radnóti Miklós. = Bp. 1935. 3-23.1.
35. Borongó üldöztetése [elbeszélés]. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1935. 3. sz. 174-180.1.
36. Bosszú {novella}. (Fülöp Ernő álnéven.) = Nsz 1935. febr. 24. 21.1.
37. A „demokratia respublica” magyar vértanúi. Kivégzés és könyvmáglya. = Nsz 1935. máj. 26. 13.1.
38. Dialektika, hit, l’art pour l’art. [Vita Veres Péterrel] = Gondolat 1935. 250-255.1.
39. Egy angol tanító mitológiája. (J. C. Powys: Wolf Solent.) (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1935. 1. sz. 70-72.1.
40. Élet és irodalom. (Hankiss János: Irodalomszemlélet) = Szoc 1935.6. sz. 278-279.1. (Ugyanezt a szöveget lásd a 15. tételnél is.)
41. 1795. május 20. [Martinovics halálának évfordulójára.] = Szoc 1935.6. sz. 275.1.
42. Fasizmus és irodalom. = Szoc 1935. 11. sz. 498-501.1.
43. Három könyv - egy kérdés. (Saurat: A vallások története. - Masaryk: A modern ember és a vallás. - Erkölcsi problémák.) = Szoc 1935.3. sz. 137-141.1.
44. Három magyar író és a háború. = Szoc 1935.1. sz. 31-32.1.
45. Hat költő. = Válasz 1935. 741-743.1.
46. Hogyan látja Einstein a világot? = Szoc 1935.8. sz. 357-361.1.
47. Horatius vagy Voltaire? = Szoc 1935. 12. sz. 557-561.1.
48. Victor Hugo emléke. = Szoc 1935.6. sz. 272-273.1.
49. Illyés Gyula: Szálló egek alatt. = Válasz 1935. 470-474.1.
50. József Attila költészete. (Fülöp Ernő álnéven.) = Kor 1935. 2. sz. 116-123.1.
51. József Attila: Medvetánc. = Szoc 1935.2. sz. 90-91.1.
52. Költők [I]. (Kassák Lajos: Földem, virágom; Illyés Gyula: Sarjűrendek; Radnóti Miklós: Újhold.) = Szoc 1935.7. sz. 329-332.1.
53. Költők [II]. (Vas István: Levél a szabadságról; Vészi Endre: Végy ortal-madba.) = Szoc 1935. 12. sz. 587.1.
54. Könyv helyzetünkéről. (Karl Mannheim: Mensch und Gesellschaft in Zeitalter des Umbaus.) = Válasz 1935. 372-378.1.
55. A következetlenség regénye. (Gide: A Vatikán pincéi.) = Szoc 1935.6. sz. 282-283.1.
56. A középosztály problémái. I-II. = Nsz 1935. nov. 10. 14.1. és nov. 17. 11.1.
57. Lawrence és Huxley, vagy egy eszmény geneológiája. = Válasz 1935. 270-278.1.
58. Magyar narodnikik. = Szoc 1935. 1. sz. 10-14.1.

59. Mai francia dekameron. = Szoc 1935.2. sz. 91-92.1.
60. Marx ellen. = Szoc 1935.6. sz. 265-268.1.
61. A művelődés védelmében. [Jegyzetek a párizsi írókongresszus margójára.] = Szoc 1935.8. sz. 375-378.1.
62. Német novella. (Mai német dekameron.) = Szoc 1935. 12. sz. 588. 1.
63. A nemzedék-kérdés, [Halász Gábor és Babits Mihály vitájáról.] = Szoc 1935. 11. sz. 541-542.1.
64. Petróleum Úr és az indián. (Traven: Fehér rózsá.) = Szoc 1935. 3. sz. 142.1.
65. Rapszódikus elmélkedés Babits „Ámor Sanctus”-a fölött. = Gondolat 1935. 24-34.1.
66. Remenyik Zsigmond: Költő és valóság. = Válasz 1935. 680 -681.1.
67. A rokonszenves próféta. (Esszad bey: Mohamed.) = Szoc 1935. 10. sz. 475-476.1.
68. Sándor Kálmán: Ártatlanok. = Szoc 1935.9. sz. 430-431.1.
69. Schopenhauer. = Szoc 1935. 10. sz. 466-468.1.
70. Szegedi Fiatalok. [Radnóti Miklós: Kaffka Margit c. könyvéről és a Hont Ferenc szerkesztette „Színpad” c. folyóiratról.] = Szoc 1935.2. sz. 89-90.1.
71. A színpad. [Hont Ferenc folyóiratról.] = Kor 1935.4. sz. 325-326.1.
72. Területen kívüli író. (Márai Sándor: Bolhapiac.) = Szoc 1935.2. sz. 92-93.1.
73. Új középkor? (Bergyajev: Az új középkor.) = Szoc 1935. 2. sz. 87-89.1.
74. Vas István: Levél a szabadságról. = Nyugat 1935.11. 381-383.1.
75. Virtuális Közép-Európa, harmadik humanizmus. = Szoc 1935.6. sz. 279-280.1.
76. Zágrábi útinapló. (Részlet az „Érzelmes utazás” c. könyvéből.) = Nyugat 1935.11. 351-361.1.

1936

77. Amerika felfedezése. (Juhász Vilmos: Az aranyföld hajósai.) = Szoc 1936. 2. sz. 88-89.1.
78. „Ami fontosabb Oroszországnál is.” (Gide: Retour de l’U.R.S.S.) = SzSz 1936.III. 193-209.1.
79. Angol Dekameron. = Szoc 1936. 1. sz. 44-45.1.
80. Az arany középszer. Adalék Horatius és a magyarság viszonyának kérdéséhez. [Horatius Noster. Összeállította: Waldapfel Imre.] = SzSz 1936. I. 135-144.1.
81. Benedek Marcell: Irodalomesztétika. = SzSz 1936. II. 400-401.1.
82. Berzsenyi Dániel. = Szoc 1936.2. sz. 66-68.1.
83. Csapás vagy becsapás? (f. szignóval.) = SzSz 1936.8. sz. III. 53.1.
84. Georges Duhamel: Két ember. = Szoc 1936. 3. sz. 139-140.1.
85. Elmélkedés a bírálatról. = Szoc 1936. 10. sz. 505-508.1.
- 86/a. Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról. [I. rész.] = SzSz 1936. III. 9-22.1.
- 86/b. Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról. [II. rész.] = SzSz 1936. III. 157-167.1.

87. Érzelmes utazás. = Bp. 1936. Cserépfalvi.
 88. Érzelmes utazás. (Részlet. Bev: Remenyik Zsigmond.) = Kor 1936. 6. sz. 544.1.
 89. Fegyverszünet. [Részlet az „Érzelmes utazás”-ból.] = SzSz 1936. I. 226-233.1.
 90. Forgács Antal: Hűvös magány. = Nyugat 1936. I. 237-238. 1.
 91. Gelléri Andor Endre: Kikötő. = Szoc 1936. 1. sz. 43-44.1.
 92. Jean Giraudoux: Harc az angyallal. = Szoc 1936. 8. sz. 401-402.1.
 93. Julien Green: Az álmodó. = Szoc 1936. 8. sz. 400-401.1.
 94. Maxim Gorkij [nekrológ]. = SzSz 1936. II. 262-266.1.
 95. Hevesi András: Párizsi eső. = SzSz 1936. I. 281-284.1.
 96. Hollós Korvin Lajos: Harmincas évek. = SzSz 1936. III. 94.1.
 97. Horváth Zoltán-Németh Andor: A kegyenc. (Gróf Teleki László élete.) = SzSz 1936. III. 280.1.
 98. A. Huxley: Két vagy három grácia. = SzSz 1936. III. 280-281.1.
 99. Az igazi Ady (Féja Géza: Jósások Magyarországról.) = Szoc 1936. 7. sz. 347-349.1.
 100. Irodalom és világszemlélet. = Szoc 1936. 6. sz. 275-279.1.
 101. Juhász Vilmos-Kovács György: A fejedelem. = Nyugat 1936. I. 150-152.1.
 102. Kaffka Margit feltámadása. (Színek és évek.) = Szoc 1936. 11. sz. 557-558.1.
 103. Kolozsvári Grandpierre Emil: Dr. Csibráky szerelmei. = Szoc 1936. 2. sz. 90-91.1.
 104. Komlós Aladár: Néró tanár úr. = Szoc 1936. 2. sz. 89-90.1.
 105. Korszerűtlen beszélgetés. = SzSz 1936. II. 350-365.1.
 106. Marconnay Tibor: Világtűkör. = SzSz 1936. II. 310-311.1.
 107. Martinovics Ignác. [Tanulmány az „Új magyarok régi magyarokról” c. összeállításban.] = SzSz 1936. II. 118-136.1. = Magyar Nap 1936. szept. 18-26.
 108. Megjegyzések egy magyar nyelvű cseh könyvhöz. (Karel Capek: Hordubal.) = Szoc 1936. 1. sz. 40-42.1.
 109. Christopher Marley: Ember volt. = SzSz 1936. II. 310.1.
 110. A négyelkű ember. E. Th. Lawrence: A bölcsesség hét pillére. = Nyugat 1936. I. 78-81.1.
 111. Pedagógiai problémák. = Szoc 1936. 11. sz. 552-553.1.
 112. Francois Rabelais. = Nsz 1936. dec. 25. 30.1.
 113. Leopold van Ranke: A pápák története. = Szoc 1936. 3. sz. 138-139.1.
 114. Jean Schlumberger: A családfő. = Szoc 1936. 3. sz. 140.1.
 115. A „sínlődő” áloé”. Berzsenyi Dániel halálának századik évfordulójára. = SzSz 1936. I. 9-18.1.
 116. Oswald Spengler. = Szoc 1936. 6. sz. 293-294.1.
 117. Szabó Lajos-Tábor Béla: Vádirat a szellem ellen. = SzSz 1936. III. 188-189.1.
 118. Szegedi fiatalok. Nyíri és rétközi paraszttmesék. = Szoc 1936. 2. sz. 88.1.

119. Székely Béla: Az antiszemitizmus és története. = SzSz 1936. III. 279-280.1.
 120. Sziget és tenger. = Nyugat 1936. I. 216-223.1.
 121. Szocializmus és esztétika. = Szoc 1936. 4. sz. 156-161.1.
 122. Szocializmus és humanizmus. = Szoc 1936. 12. sz. 576-586.1.
 123. Szocializmus és irodalom. = Szoc 1936. 9. sz. 463-466.1.
 124. Uti jegyzetek. [Részlet az „Érzelmes utazás”-ból.] = A Toll 1936. 1. sz. 29-36.1.
 125. Zsolt Béla: A dunaparti nő. = SzSz 1936. II. 399-400.1.
 126. Zsolt Béla: Polgári házasság. = Szoc 1936. 1. sz. 42-43.1.
- 1937**
127. Ady és Léda. Révész Béla új Léda-könyve. (Pozsony, 1937.) = Nsz 1937. jan. 31. 11-12.1.
 128. Amerikai Elektra. [Az O'Neill-darab budapesti előadásáról.] = Szoc 1937. 4. sz. 191-192.1.
 129. Apai örökség. (Cs. Szabó László novellái.) = Szoc 1937. 6. sz. 285-286.1.
 130. Az arisztokrácia demokratizálódása körül. = SzSz 1937. V. 166-169.1.
 131. Beszélgetés a szabadságról. = Nsz 1937. máj. 28. 15.1.
 132. Beszélgetés többek között a forradalmak hiábavalóságáról. = SzSz 1937. V. 205-217.1.
 133. A biedermeier védelmében. = Nsz 1937. márc. 21. 11.1.
 134. Capity, a mai kor társasjátéka. = Nsz 1937. jan. 22. 8.1.
 135. Giordano Bruno. = SzSz 1937. IV. 1. rész. 35-45.1.
 136. Dengl János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. = SzSz 1937. V. 284.1.
 137. A doktrínák kára és haszna. = Nsz 1937. júl. 18. 5.1.
 138. Egy mai humanista: Huizinga. = Szoc 1937. 5. sz. 209-212.1.
 139. Az eltűnt idő nyomában. (A magyar Prousthoz.) = Szoc 1937. 7-8. sz. 372-373.1.
 140. Fajkérdés és szocializmus. [Vita Veres Péterrel. II.] = Szoc 1937. 7-8. sz. 302-313.1.
 141. A „faji” szocializmusról. [Vita Veres Péterrel. I.] = Szoc 1937. 6. sz. 243-258.1.
 142. A Gide-eset. = Nsz 1937. júl. 25. 5.1.
 143. Gyergyai Albert: A mai francia regény. = SzSz 1937. IV. 1. rész 281-284.1.
 144. A háború utáni magyar irodalom. (Irodalomszociológiai vázlat.) = SzSz 1937. V. 289-299.1.
 145. A háromszázéves módszer [Descartes-ról.] = SzSz 1937. IV. 1. rész. 140-148.1.
 146. Horváth Béla: Utolsó jelenések. = SzSz 1937. V. 275-276.1.
 147. A hős alkonya. = Nsz 1937. máj. 16. 15.1.

148. Hunyadi Sándor novellái. (A vöröslámpás ház.) 149. Illyés Gyula: Petőfi. = SzSz 1937.IV. 1. rész. 86-88.1.
150. Írástudók árulása. = Nsz 1937. ápr. 18.4.1.
151. Irodalmi problémák. = Nsz 1937. ápr. 11.8.1.
- 151/a. Irodalmi életünk erkölcséről. =Új Szellem [Prága] 1937. jún. 15. 5.1.
152. Jancsó Elemér: A magyar szabadköművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. =SzSz 1937. V. 276-277.1.
153. Jean Jaures. = Bp. 1937.
154. Jobboldali könyvvédelem. = Nsz 1937. dec. 19. 13.1.
155. József Attila: Nagyon fáj. = Nsz 1937. jan. 10.8.1.
156. Karácsonyi levél a humanizmusról. = Nsz 1937. dec. 25. 9.1.
157. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. =Szoc 1937. 6. sz. 287-288.1.
158. Kereszténység és szocializmus. = Szoc 1937. 9-10. sz. 391-398.1.
159. Kereszténység és szocializmus. Hozzászólás Maritain könyvéhez, az integrális humanizmusról. = SzSz 1937. V. 12-27.1.
160. Kereszténység vagy faji vallás? = Nsz 1937. okt.3. 9.1.
161. Komlós Aladár: Írók és elvek. =SzSz 1937. V. 470-472.1.
162. A „konzervatív“ Descartes. = Nsz 1937. máj. 23. 11.1.
163. Költő és kora [József Attila]. = Szoc 1937. 12. sz. 561-562.1.
164. A könyv védelme. = Nsz 1937. ápr. 4. 17.1.
165. Könyvek és emberek. = Nsz 1937. jan. 17.9.1.
166. A középosztály bírálata. = Nsz 1937. jan. 3.9.1.
167. Közönség és kritika. = Nsz 1937. febr. 13.5.1.
168. Kultúrdiplomácia. = Nsz 1937. jan. 6. 5.1.
169. Levél a hazafiúságról. = Nsz 1937.okt. 31. 11.1.
170. Machiavelli és a machiavellizmus. =Nsz 1937. febr. 14.8.1.
171. Machiavelli és a machiavellizmus. = Szoc 1937.4. sz. 166-172.1.
172. A magyar irodalom és a magyarság. = SzSz 1937. IV. II. r. 63-74.1.
173. A magyar tanárképzés problémái. = Nsz 1937. szept. 26.7.1.
174. Magyarország dicsérete. = Nsz 1937. okt. 17. 12.1.
175. Valeriu Marcu: Machiavelli. = SzSz 1937.V. 191.1.
176. Marx álláspontja. = Nsz 1937. máj. 9.7-8.
177. Marxizmus és irodalmi kritika. = Szoc 1937. 9-10. sz. 460-462.1.
178. Maurois: Anglia története. = SzSz 1937. V. 280.1.
179. Molnár Ferenc: A zöld huszár. = Szoc 1937. 2-3. sz. 134.1.
180. A nagy utópisták. 1. Owen. = Bp. 1937.
181. A nagy utópisták. 2. Saint-Simon. = Bp. 1937.
182. Nyárravaló. = SzSz 1937. V. 86-90.1.
183. A Nyugat nagy kincsei. = Nsz 1937. aug. 1.8.1.
184. Nyugati tájakon. (Naplórészlet.) = SzSz 1937. V. 448-450.1.
185. Ossietzky. = Szoc 1937. 2-3. sz. 127-128.1.
186. Ősi és modern kollektívizmus. [Vita Veres Péterrel. III.] = Szoc 1937.9-10. sz. 431-436.1.

187. Párizs mítosza. = Nsz 1937. jún. 6.4.1.
188. Párizsi levél [I-IV.] = Nsz 1937. nov. 7. 11. 1.; nov. 14. 9.1.; nov. 23. 5.1.; nov. 28. 13.1.
189. A politika Midása. = Szoc 1937. 486-488.1.
190. Proust olvasása közben. = Nsz 1937. jún. 13. 11-12.1.
191. Puskin (1799-1837). = Nsz 1937. febr. 7. 19.1.
192. Raffy Ádám:A máglya. = Szoc 1937. 2-3. sz. 133.1.
193. Retteg. = Nsz 1937. febr. 21. 9.1.
194. Bernardin de Saint-Pierre. = Nsz 1937. jan. 24. 19.1.
195. Ignazio Silone: Kenyér és bor. = SzSz 1937. IV. 1. rész. 284-286.1.
196. A „sötét” Herakleitosz, a dialektika atyja. = Szoc 1937. 1. sz. 20-23.1.
197. Schöppflin Aladár és irodalomtörténete. = Szoc 1937.6. sz. 278-280.1.
198. Szent háború vagy szocialista forradalom? = Nsz 1937. okt. 24. 13.1.
199. Színházi esték. = Nsz 1937. dec. 5.7.1.
200. Utolsó mentség. = Nsz 1937. márc. 7. 17.1.
201. (Vallomás olvasmányaimról) = „Új könyvek könyve”. Összegyűjt. és bev.: Köhalmi Béla. Bp. 1937. 122-125.1.
202. Válságirodalom. = Szoc 1937. 2-3. sz. 111-113.1.
203. Veres Péter önéletrajza. = Nsz 1937. jún. 1.6.1.
204. A vigéc dicsősége. =Nsz 1937. szept. 19.11.1.
205. A viharok (Féja Géza könyve.) = SzSz 1937. IV. 1. rész. 258-263.1.
206. Világnézetek harca. =Nsz 1937. ápr. 25. 11.1.
207. A weimari szellem mellett tett hitet Thomas Mann előadásában. = Nsz 1937. jan. 14.5.1.

1938

208. Georges Bernanos, avagy elmélkedés a megtért bárányokról. = SzSz 1938. VI. 441-445.1.
209. Blum a Dreyfus-ügyről. = Nsz 1938. jún. 19. 4.1.
210. Credo quia absurdum. Paul Nizan regénye után. = SzSz 1938. VII. 260-263.1.
211. Egy elméleti óra Lucien Laurat-val. = Nsz 1938. okt. 9.10.1.
212. Egy korszerű szerző. [Moliere Misanthrope-ja Párizsban.] = Nsz 1938. júl. 17. 7.1.
213. Egy óra Jean Zyromskival. = Nsz 1938. szept. 11. 9.1.
214. Érdem és szabadság. = Nsz 1938. febr. 6.9-10.1.
215. Fajvédelem Olaszországban. = Szoc 1938. 9-10. sz. 457-459.1.
216. A franciaországi parasztírók szindikátusának titkáránál. = Nsz 1938. okt. 23. 10.1.
217. Heine apja. = SzSz 1938. VII. 122-125.1.
218. Helyreigazító nyilatkozat. [A Szabad Szó 1938. júl. 16-i cikkéhez.] = Szabad Szó [Párizs] 1938. júl. 30. 4., 8. 1

219. Horváth Ödön. [Nekrológ.] = SzSz 1938. VI. 486-488.1.
 220. Horváth Ödön: Istentelen ifjúság. = SzSz 1938. VI. 208-211.1.
 221. Ifjúság. = Nsz 1938. okt. 2.4.1.
 222. Írónak lenni 1938-ban. = Nsz 1938. jún. 26.6.1.
 223. József Attila, a „felnőtt”. = Nsz 1938. febr. 24.9.1.
 224. József Attila költészete. = SzSz 1938.VI. 68-89.1.
 225. Képmutatás és hitvallás. (Remenyik Zsigmond: Sarjadó fü.) = Nsz 1938. jún. 9.7.1.
 226. Korszerűtlen levél a „közönségről”. = Nsz 1938. jan. 16.7.1.
 227. Suzanne Lacore-nál, Franciaország első miniszterelnökénél. = Nsz 1938. dec. 4. 10. 1.
 228. Lesz-e háború? = Nsz 1938. szept. 18.8.1.
 229. Levél egy remekműről. (Móricz Zsigmond: Míg új a szerelem.) = Nsz 1938. jan. 1. 11.1.
 230. II. József és a szellem szabadsága. = SzSz 1938. VI. 238-247.1.
 231. II. József és Nagy Frigyes találkozása. = SzSz 1938. VI. 335-342.1.
 232. Makói beszélgetés. = Nsz 1938. febr. 13. 11-12.1.
 233. A marseillei dokkmunkás. = Nsz 1938. szept. 25.
 234. Messidor. = Nsz 1938. május 22. 10.1.
 235. Németh Andor: Mária Terézia. = SzSz 1938. VII. 64-67.1.
 236. Nemkívánatos idegenek. = Nsz 1938. jún. 5.13.1.
 237. Nemzeti érdek és osztályérdek. = Nsz 1938. máj. 29.9.1.
 238. Párizsi levél. = Nsz 1938. jan. 9.9.1.
 239. Párizsi naplóból. = Nsz 1938. júl. 3.7.1.
 240. Párizsiak nyáron. = Nsz 1938. aug. 28. 9-10.1.
 241. A polgárellenességről. = Szoc 1938.6. sz. 267-276.1.
 242. Marcel Proustról. = Szoc 1938. 9-10. sz. 435-440.1.
 243. Remenyik Zsigmond: Sarjadó fü. = Szoc 1938.6. sz. 302.1.
 244. A reménység. (Malraux könyve.) = Nsz 1938. jan. 23. 11.1.
 245. Szíverősítő. = Nsz 1938. jan. 30.4.1.
 246. A szocialista irodalomtörténet módszeréről. (Féja Géza irodalomtörténeti kísérlete kapcsán.) = Szoc 1938.1. sz. 35-42.1.
 247. Urbanizmus és parlagiság. Németh László Berzsenyi-könyvére. = SzSz 1938. VII. 14-16.1.
 248. Vallásszabadság és totális állam. = Szoc 1938. 7-8. sz. 389-390.1.
 249. [Fejtő alkalmi ironikus álnévén:] Gerson du Malheureux: Világnézeti poligámia avagy Felsülésem Illyepusztáival. = SzSz 1938. VII. 38-42.1.

1939

250. A „botrány” szociológiájához. (Marcel Aymé: Silhouette du Scandale.) (F. szignóval.) = Kor 1939. 3. sz. 262-263.1.
 251. Ezernyolcszáznegyvennyolc. = SzSz 1939. VIII. 309-321.1.

252. Jean Giraudoux Franciaország megújulásáról. = SzSz 1939. VIII. 341-344.1.
 253. Háború Nyugat ellen. (Aurel Kolnai: The War against the West.) = Kor 1939. 4. sz. 362-365.1.
 254. Habsburg-tragédia. = Kor 1939. 3. sz. 212-219.1.
 255. Heine és Börne. = Kor 1939.5. sz. 417-426.1.
 256. Heine és Goethe. = SzSz 1939. VIII. 34-48.1.
 257. Hevesi András: Irén = Kor 1939.5. sz. 469-471.1.
 258. Könyvek szélére. = SzSz 1939. VIII. 244-249.1.
 259. Magyarország és császára 1789-ben. [II. Józsefről.] = Kor 1939. 7-8. sz. 635-640.1.
 260. Thomas Mann: Achtung Europa! (Györkös Ferenc álnéven.) = Kor 1939.4. sz. 368-369.1.
 261. II. József erdélyi utazása 1775-ben. = Kor 1939.6. sz. 493-504.1.
 262. Mauriac új regénye. (Les Chemins de la mer.) = Kor 1939. 3. sz. 274-276.1.
 263. Parancsuralmi haladás és szabadelvű maradiság. = SzSz 1939. VIII. 132-145. 1.
 264. Pot-pourri de Paris 1939 január. (Jean Cocteau: Szörnyű szülők. — Perszonalizmus. — A tévedések húsz éve.) = SzSz 1939. VIII. 57-64.1.
 265. Tréfa és szabadság. = Kor 1939.4. sz. 308-311.1.

*

New Statesman and Nation

A New Statesman megalapításának éve 1913. Erről beszédesen ír, illetőleg a megalakulás terveiről beszámol Beatrice Webb 1912. december 1-i naplófeljegyzésében (lásd e kötet 1913-as fejezetében). A hetilapot tulajdonképpen ő és Sidney Webb tervezték és bocsátották szárnyra. A hetilap mindjárt a kezdetektől befolyásos értelmiségi orgánus lett, a későbbiekben olyanok írtak hasábjain, mint G. B. Shaw, Maynard Keynes, H. G. Wells, olyan történészek, mind G. D. H. Cole, A. J. P. Taylor, Arnold Toynbee. A lapban a későbbiekben állandó rovata volt egész oldalas cikkekkkel Richard Crossmannak és a levelezők között többek között ott volt a híres regényíró Priestley, számos LP-s képviselő, köztük Konni Zilliacus és Fenner Brockway. Az 1930-as évek elejétől a lap szerkesztője Kingsley Martin volt. A hetilap levelezői között volt még többek között Eric Hobsbawm és a nagy szociológus-ideológusok közül H. J. Laski és Tawney, Basil Davidson és Catherine Andrassy.

Jemnitz János

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

150 éves Németország Szociáldemokrata Pártja

Az évfordulóra 2013 májusában tematikus számmal jelentkezett az SDP alapítványa, a Friedrich Ebert Stiftung támogatta folyóirat, a Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte. A szám nyitó írása a lap felelős szerkesztőjének, Thomas Meyernek interjúja Jürgen Kocka történésszel, a berlini Freie Universität emeritus professzorával, a folyóirat társkiadójával.

A kapitalizmus civilizálása a szociáldemokrácia utópisztikus vágyálma

T.M.: Az alapítás 150. évfordulóján több megemlékezést tartanak.. Mi az értelme, társadalmi, politikai jelentősége az ilyen megemlékezéseknek.. Üres rituálék csupán, vagy inkább a párt, sőt az egész társadalom önbizalmának a szolgálata?

J.K.: Az SPD számára forrás az emlékezés a szokatlanul hosszú múltra, eszköz, hogy összetartását erősítse, öntudatosságán emeljen és politikáját jobban megalapozza. Ebből következően lehetőség a mai pillanatokra koncentráció, a politikai környezetben, hogy emlékeztessen: a politika nem csak egy adott pillanatnak szól, de mély lélegzetek is vannak, *longue durée*, fejlemények is, amelyek kihátasai messzire nyúlnak. Természetesen megvan annak a veszélye, hogy az ilyen ünnepek alkalmával csak jókat mondunk magukról, s csak ilyeneket akarunk hallani, s a megemlékezések ünnepi beszédekhez válnak hasonlatossá. De miért is ne? Egy olyan párt –nak nem tesz rosszat, amely az önkritikát egyébként élvezettel gyakorolja.

T.M.: Hogyan jellemezné, bár ezt így szinte lehetetlent megkísérelni, összefoglalni az SPD 150 évét, miként tett Németorszáért, sőt Európáért? Volt-e olyan előrelépés, jelentős hozzájárulás, amelyről elmondhatjuk: e párt tevékenységének az eredménye volt a dolgok ilyen alakulása Németországban és Európában voltak?

J.K.: Nem vonható kétségbe, hogy a szociáldemokrata munkásmozgalom jelentősen hozzájárult Németország és Európa demokratikus átalakulásához. Jelentősen hozzájárult a munkások, s ezek mellett a kisemberek emancipációjához. A szociáldemokrata politika hozzájárult ahhoz, hogy eredményesen összeegyez-

tethető legyen és miként a közjó figyelembevételével az egyes társadalmi csoportok sajátos érdekeinek képviselete, mindenek előtt a munkavállalóké.

T.M.: Úgy gondolja, hogy a szociáldemokrácia ugyan azt a politikai projektet követi 150 éve, mint a kezdetekkor? Az alakuláskor a projekt a következő volt: „Emancipáció és haladás”, s ehhez nagy remények járultak. Ma némiképpen másként néz ki a dolog, sok változás volt a pártprogramban. Továbbra is haladásról és emancipációról van szó?

J.K.: Igen, bizonyos változtatások megtörténtek. A haladás gondolata a 20. századi tapasztalatok nyomán sokakban megrendült az SPD megalapításának idejéhez képest. És sokban megváltozott a társadalom a 19. századhoz képest, a kommunikáció, a képzés, a jólét és a tudás, a nem kétértelmű foglalkozások, a posztindusztriális munkakörülmények és mások terén. Sok olyan célkitűzést elértünk, amelyért az SPD a 19. században fellépett. Úgyhogy gyakran felmerül a kérdés, ugyan arról a pártról van e szó? Szociális összetételét tekintve is hatalmas a változás, és ehhez jönnek még a tapasztalatok és katasztrófák, amelyeket a 19. század végén még elképzelni sem tudtunk.

Másrészt maga az SPD is merít saját hosszú történetéből, ezzel is megkülönböztetve magát más pártoktól és egyáltalán más politikai intézményektől. De van folyamatosság: a párt a modernizációt képviselte, s teszi ezt ma is. Ma is elkötelezett a felvilágosodás eszméi iránt. A kezdetektől magát a társadalomgazdasági változtatások mellett kötelezte el, amelyek mind a mai napig nem rendeződtek. A kisemberek pártja volt és ma is az, bár voltak törtétek közöttünk. A párt legjobb korszakában sok értelmiségit, tudóst, polgárt is vonzott. A kezdetektől a munka pártja volt, és a munka továbbra is életünk központi tényezője.

T.M.: Vannak-e olyan motívumok, tanulságok az SPD, az *önök* történetéből, amelyeket fontosnak és időszerűnek, mértékadónak tartanak, ahhoz, hogy megítéljük mi is ma az SPD?

J.K.: Ha összehasonlítjuk más országokkal, számomra úgy tűnik, hogy a német szociáldemokrácia védjegye a képzéstradíció, annak továbbvitele és művelése. Úgy gondolom, hogy az eszmeiségen, a képzésen nem pusztán a társadalmi felemelkedést és integrációt kell értenünk, hanem valami olyasmit, ami az embert valóban emberré tesz. Ennek nagy tradíciója van a 18. és 19. század polgári gondolkodásában, a felvilágosodásban és a német idealista filozófiában. Bizonyos szempontból a szociáldemokrácia egy hosszú távú sikeres kísérlet, amely mindezeket komolyan vette, és tette nem csupán szűk elitek, hanem a legszélesebb népesség számára hozzáférhetővé, s teszi ezt ma is. Az első világháború tanulságai, a párt szakadása és a véres testvérharc 1918-1920-ban a munkásmozgalom mindkét szárnya, a szociáldemokraták és a kommunisták számára rendkívüli módon meghatározóvá vált. A szociáldemokrácia számára azt eredményezte, hogy ezen újabb, akár újjá szülessen is tekinthető 1918/1919-es helyzetben megerősítette korábbi álláspontját a képviseleti, parlamentáris demokrácia mellett, s hogy a szabadság mellett az igazságosság, egyenlőség és szolidaritás társadalmi követeléseit is erőteljesen hangsúlyozza. Ezt ismételtelen megerősítette a nemzetiszoci-

alizmus és a diktatórikus kommunizmus elnyomása. Ez határozza meg mind a mai napig az olyan személyiségek képét, mint Willy Brandt, de az egész szociáldemokráciáét is. Az SPD minden más pártnál többet tett a szabadság, a jogállam és a köztársaság védelméért. Annak ellenére, hogy ez eredménytelen volt, joggal lehetünk rá büszkék...

T.M.: Az SPD története a szakítások története is. Az első világháború idején, majd a Weimari Köztársaság végén, az NSZK-ban a 80-as évektől a párt fontos alkotóelemei váltak ki. Általában a szakítás párosult a váddal, hogy az SPD árulást követett el, mint legutóbb a Hartz IV politikai esetében. Az Ön ítélete szerint az SPD-nek viselnie kell valamilyen felelősséget, ahol valóban önkritikát kellene gyakorolnia? Avagy töretlen büszkeséggel tekinthetünk a párt történetének fontosabb pontjaira?

J.K.: A szociáldemokrácia maga is egy szakadás terméke. Az önálló szociáldemokrata párt megalakulása Németországban 1863 és 1869 között a kemény liberálisok, részben a baloldali liberális pártok szervezeti vesztesége volt. Jellemző, hogy Németországban ilyen korán létrejött az önálló munkáspárt, szervezetileg elvált a liberalizmustól, azonban magáévá tette a liberalizmus alap gondolatait, megőrizte, megváltoztatta azokat, s teszi ezt napjainkban is.

Másként kell tekintenünk az első világháború végének véres eseményeire, az 1918/1919-es forradalomra és a Weimari Köztársaság kezdeteire. Az események alkalmat adtak az ismert vádra: „Ki árult el minket? A szociáldemokraták.” A közelebbi vizsgálódás arra a következtetésre vezet, hogy egyik fél sem került ki tiszta kézzel a történelemből. Ma jobban érthetjük a korabeli kemény egymásnak feszülést. A többségi szociáldemokrácia döntéséről volt szó a parlamenti demokrácia mellett, a demokratikus-szabad alkotmány mellett. Amit elvetettek az a tanácsdemokrácia és a bolsevik diktatúra volt.... Mindemellett a mindkét két oldalon harcolóknál el kell ismerni, hogy bizonyos döntéseik meggyőződésből fakadtak, amire életüket is feltették. Az árulás-vádnak nincs alapja.

Kérdéses, hogy az SPD-nek meglelt volna-e a lehetősége arra, hogy a 70-es 80-as években megakadályozza a Zöldek önállósulását. Érdekes módon, visszatekintve ezt morálisan soha nem vetették úgy fel, mint az előző két szakadást. Hiszen az SPD-ben voltak erős ökológiai erők, mint Erhard Eppler, azonban ezek nem tudtak a 70-es és a kora 80-as években áttörést elérni. Másrészt a szociáldemokrácia mindig része volt az ipari társadalomnak, és annak továbbfejlesztésének egy tudás- és szolgáltató társadalomnak...

Th.M.: A 80-as években Ralf Dahrendorf tézise volt ugye, hogy a szociál-

¹ Gerd Schröder szociáldemokrat kancellár kormányának projektje a 4 milliós munkanélküliség 2 millióra csökkentését tűzte ki célul. Ezt a munkaerőpiac modernizálásával, a munkanélküli segély és a szociális juttatások összevonásával, összességében a szociális kiadások csökkentésével. Az éles kritika és a projekt akadozása miatt 2004-ig négy módosítás született – a munkanélküliek száma 2006-ra 2.200.000-re csökkent. <http://www.welt.de/politik/deutschland/article116345738/Fast-jede-zweite-Hartz-IV-Klage-ist-erfolgreich.html>

demokráciának vége, mivel céljai a szociális állam és demokrácia teljességében megvalósult. Ma Wolfgang Streeck azt mondja: a piaci kapitalizmus viszsza-vissza, a legtöbb szociális állambeli vívmányokat a válság folyamán lépésről lépésre visszavette. Szinte olyan érzésünk támadhat, hogy a szociáldemokrácia Sziszifuszhoz hasonlatos, amelynek újra és újra vissza kell hódítania a szociális vívmányokat, amelyeket azután a piac- és tőkehatalom ismét lebont?

J.K.: Erre az összehasonlításra röviden azt válaszolom, hogy az SPD tevékenysége nem olyan hiábavaló, mint Sziszifuszé. Hiszen valóban sok eredményt értünk el. Azonban ahol az összehasonlítás jogos az az ismétlődések struktúrája, a megoldandó problémák kontinuitása. Számunkra a kapitalista rendszer hajlamos-sága a válságra ma ismét jóval egyértelműbbé vált. Amennyiben a szociáldemokrácia egy utópikus célt keres – és az embernek gyakran kell a lehetetlent célul kitűznie, hogy a leghatékosabban elérje – úgy a kapitalizmus civilizálásának hatalmas célkitűzését találja. Ezért abszurdum a szociáldemokrácia évszázadának végéről beszélni...

Közli és fordította Székely Gábor

*

Giacomo Matteotti halálának évfordulójára

Fasiszta pribékek különítménye 1924. június 10-én – 90 éve – követte el az olasz szocialista parlamenti képviselő életét követelő merényletet. Az akkori esemény az alig másfél éve beiktatott és berendezkedésének elejénél tartó Mussolini-kormányzást jól érezhetően megrendítette, mély, bár nem katasztrofális válságba lökte. Matteotti alakja, halálának körülményei ismertek (Ormos Mária 1973-ban publikálta könyvét a Matteotti-ügyről, Évkönyvünk 1985-ben életútjáról írt). Ezúttal az évfordulós megemlékezést arra szánánk, hogy a jeles szocialista politikus helytállásának felemelő példáját, egyben ideológiai felfogásának néhány aspektusát meditáció tárgyává tegyük, miután az antifasiszta összefogáshoz nélkülözhetetlen baloldali politikai egység kérdései ismét időszerűek. A problémák körének magyarországi és nemzetközi aktualitása szinte mindennapjaink részévé vált a különféle fasisztoid bandák országhatárokon átszáguldó tüntető jelenlétével, felelős és felelőtlen közéleti szereplők megnyilatkozásaival, fasizmustól és antiszemitizmustól kompromittált személyiségek arcélének újrarajzolásával.

Matteotti az olasz fasizmus „szükségyszerű” áldozatainak egyike – a sort örlötte kevésbé neves (külföldön egyenesen névtelen) szocialista és kommunista munkások, parasztok, más osztályhelyzetű baloldali aktivisták nyitották meg. Ami vele történt, azért következett be szükségszerűen, mert parlamenti felszólalásával vakmerően lépett fel a törvényteleniségekkel, a választási visszaélésekkel, a sorozatos erőszakoskodásokkal szemben, és mert szocialista létére nyilvánosan

² Már 1919-ben voltak a nemzetközi munkásmozgalomnak neves mártírai, mint a német Rosa Luxemburg és Kalr Liebknecht, 1920-ban pedig nálunk Somogyi Béla.

beszélt ezekről. A fasizmus természetét is kristálytisztán felismerte, amit szintén szóvá tett. Nem egyedül az elítélt erőszakot rótta fel, rámutatott arra is, hogy a fasizmus a munkások, a dolgozók gazdasági és politikai vívmányait támadja, azokat akarja megsemmisíteni a kizsákmányoló osztályok érdekeinek megfelelően. Álláspontja ennyiben egyezett a fasiszták fő célpontjául választott kommunistákéval, mégis teljes politikai platformja a kommunistákétól pregnáns eltéréseket jelez. Rettenthetetlen kiállása, hősi áldozata előtti főhajtásunk mellett utalnunk kell arra, amit nézeteiben nem osztunk, és úgy találjuk – a történelmi tendenciáktól igazoltan –, hogy a fasizmus elleni hatékony harcot nem segítette a kettészakadt munkásmozgalomban a forradalmi kommunista irányzattal szembehelyezkedő szociáldemokrata-szociálreformista (Matteotti áramlata) magatartás. Hátráltatta azt a kommunisták szocialistáktól elszigetelődő, a munkásosztály forradalmi mozgalma irányítására kizárólagos igényt formáló szektarianizmusa is, ragaszkodásuk a proletárforradalmi várakozás dogmájához és illúziójához. A két irányzat vitájának keletkezéstörténete nyilvánvalóan nem tyúk–tojás viszonylat: a helyzetet értékelő különböző interpretációk kölcsönösen előmozdították a szakadást, szították a későbbi ellentéteket. A tanulságok korabeli mérlegelése is megmutatta – s ma ezt újfént érdemes hangsúlyozni –, hogy a fasizmus elleni harc legfőbb igénye a munkásmozgalom egységének megteremtése, sőt még szélesebben valamennyi demokratikus erő összefogása. Hogy ez az 1920-as évek folyamán, s később (Itáliában 1934-ig) nem sikerült, annak vizsgálata aktuálisan napirendre tűzi a kor történelmi-politikai vitájának, a vitában állt felek felelősségének tisztázását.

Ebben igen nagy szerepet játszott az 1917-es oroszországi forradalom megítélése. 1917 októbere nyomán szakadt végleg ketté a munkásmozgalom (a szakadás folyamata a háborúval, illetve a háborús előzményekkel kezdődött). Ennek következtében elszabadult a forradalomtól féléő reakció, amely magára öltötte a fasizmus ruházatát, felvette fegyvertárába a totalitárius erőszak kellékeit. Matteotti – azonosulva a korabeli szociálreformista áramlat álláspontjával – erről a „nagy kérdésről” és a kapcsolódó körülményekről 1922-ben (!) a következőket írta: „A fasizmus ellenfelében találja meg azt a szövetségesét, amely a legjobban hasonlít rá és számára a legértékesebb. Ha nem lenne kommunizmus, a fasizmus feltalálná azt, mert ürügy a diktatúrájához és az erőszakhoz... (A kommunizmus) az a kísértet, amely miatt a termelő- és középosztályok támogatják a jelenlegi erőszakot és zsarnokságot. A két diktatúra kölcsönösen segíti egymást mindaddig, amíg az olasz nép nem szerez elég erőt és tudatosságot ahhoz, hogy felülkerekedjen a jogait tipró elnyomó hatalmon, és nem biztosítja magának a többség által szabadon kifejezett elhatározottságát” (a fasizmus megdöntésére – P. J.).³

Pankovits József

³ Ezek súlyos, nagy vitakérdések voltak Olaszországban és másutt is. Ennek gondosabb elemzésére azonban itt sajnos nincs elég helyünk. Matteo Matteotti: *Quei vent' anni, Dal fascismo all' Italia che cambia*. Rusconi, Milano, 1985, 171. Giacomo Matteotti fia idézi könyvében a mártírnak az *Avanti!*-ban közölt cikkét.

A varsói gettó-felkelés évfordulóján

1943. április 19-én fegyveres felkelés robbant ki a varsói gettóban, miután nyilvánvalóvá vált, hogy nyomorúságos körülmények között élő mintegy 400.000 lakójára a deportálás vár.

A harcokat a Zsidó Harci Szervezet (lengyelül *Żydowska Organizacja Bojowa - ŻOB*), valamint a Zsidó Katonai Szövetség (*Żydowski Związek Wojskowy, ŻZW*) robbantotta ki, az előbbi vezetője Mordechaj Anielewicz volt. A szervezetek mögött több illegálisban működő párt és csoport sorakozott fel: így a két legnagyobb, a patinás, még a 19. században alapított Általános Zsidó Munkásszövetség (Bund), és a befolyásos, sok országban, így a Magyarországon is működő szocialista-cionista munkásszervezet, a HaSchomer HaTzair (Magyarországon Hasomér Hacair, amelynek tagjai közül többen részt vettek a hazai ellenállási mozgalomban). Az ellenállás első megmozdulása a Zsidó Tanács és a Bund tagja, Szmul Zygielbojm szervezte tüntetés volt, még 1939 októberében. (Ez volta az első német ellenes tüntetés az ország elfoglalása után.)

A gettót a németek 1940. október 15-én hozták létre, ahol a város területének 2,4%-án zsúfolták össze a lakosságának 30%-át kitevő zsidóságot. A gettót járványok és éhínség tizedelte, majd hamarosan megindultak a deportálások is: a több mint félmillió gettóból 1942 végéig mintegy 300.000 lakost szállítottak el megsemmisítő táborokba. Az ellenállás szervezése a szoros ellenőrzés és az embertelen körülmények ellenére szinte azonnal megindult.

A Bund már 1941-ben létrehozta fegyveres szervezetét, amely azonban fegyverek híján akkor mindössze 500 főt számlált. A gettóban szerveződött újjá a Sztálin által még 1938-ban feloszlított kommunista párt, amelynek a Szovjetunióban tartózkodó vezetőit és többszáz tagját kivégezték. Az ellenállásban részt vállalt a szocialista Dror csoport (e szervezet is működött több országban, így Magyarországon is.) Az első, e pártok és csoportok összefogásával létrejött ellenállási szervezet, az Antifasiszta Front 1942 márciusában alakult meg, s lett a sikszerű mozgalom fedőszervezete.

1942 júliusában ismét megkezdődtek a tömeges deportálások, s ezzel a fegyveres ellenállási mozgalmat is súlyos csapás érte. Különösen a legjelentősebb erővel rendelkező Bundot, amely milicistáinak mintegy 90%-át veszítette el. A gettóban mindössze 50.000 ember maradt, s a fegyverek többségét sem sikerült elrejtetni.

Az ellenállási mozgalom újjászervezésére a gettóba érkezők újabb hullámát követően került sor. Az újjászervezett ŻOB kapott fegyvereket a kommunista Népi Hadseregtől (Armia Ludowa), a Londonból támogatott, ellenérdekelte Honi Hadsereg (Armia Krajowa) nem juttatott el ekkor fegyvereket. A fegyverek többségét azonban a kollaboránsok és a Zsidó Tanács megzsarolásával szerezett pénzből a feketepiacon szerezték be. A fő fegyver a saját gyártású Molotov-koktél volt, amelynek gyújtószerkezetéből még 1964-ben is mintegy 100.000 darabot találtak a gettó területén végzett feltáráskor.

Miután nem sikerült a lengyelosztrági zsidóság eredetileg 1942 végére tervezett kiirtása, azt 1943-ra halasztotta a német hatóság. A gettóban azonban, ismerve a következményeket és bízva az ellenállásban nem jelentkezett senki „továbbutazásra”, a deportációra. Ezért 1943. január 18-án az SS-Oberführer Ferdinand von Sammern-Frankenegg mintegy 1000 katonája vonult be a gettóba, hogy megkezdje a kényszerdeportálásokat. E nem túl nagy, de jól felfegyverzett egységgel, amely a lengyel gettórendőrség egészített ki, vette fel a harcot a gyengén felfegyverzett ŻOB és a ŻZW – partizán módszerekkel. Ekkor a ŻOB-nak 1250 harcosa volt, a ŻZW-nek mintegy 150. A harcok négy napig tartottak, a németeket végül kiűzték a gettó területéről. Az ellenállók is súlyos veszteségeket szenvedtek, tagjainak mintegy 80%-a halt meg, vagy vált harcképtelenné. Ezt követően azonban újabb fegyverekhez jutottak, a ŻOB 50 pisztolyt kapott és többet vásárolt, amelyekhez általában 10-15 töltény járt. Rendelkeztek néhány kézigiránattal és egy géppuskával, amellyel a központot védték. A ŻZW komolyabb fegyvereket, 30 puskát, 21 géppisztolyt és 8 géppuskát is kapott a Honi Hadseregától. A németektől mintegy 30 géppisztolyt és ugyanennyi puskát és löszert zsákmányoltak.

A gettó területét négy harcizónára osztották. A ŻOB és a ŻZW együttműködve harcolt a behatoló és az embereket elhurcoló SS ellen, akik lángszórókat és repülőgépeket is bevetettek a harcok során. Április végén a Honi Hadsereg harcosai is megjelentek. A németek nyomása azonban egyre nőtt, a felkelőket fokozatosan szorították vissza. Május elseje tiszteletére még egy újabb nagyobb akciót hajtott végre az ellenállás – a napot az Internacionálé élénklésével fejezték be.

Kiseb harcok tovább folytak, a nagyobb akciókat azonban a német túlerő már nem tette lehetővé. Május 16-án este, a varsói Nagy Zsinagóga felrobbantásával a német parancsnokság befejezettnek nyilvánította a katonai műveleteket.

A gettó felkelés idején a harcokban résztvevő fegyveres felkelők létszámát végül mintegy 750 főre becsülték, a németek oldalán 2000 német katona és lengyel rendőr harcolt. A felkelők veszteségét mintegy 560-ra teszik. Az áldozatok száma azonban ennél jóval nagyobb volt: a harcok során mintegy 12.000-en veszítették életüket, a harcokat követően több mint 30.000 embert lőttek agyon és 7000 embert haláltáborba hurcoltak.

Az életbenmaradt felkelők többsége a város más kerületeiben keresett menedéket, kiteve magukat az árulásnak és a helyi lakosság zsarolásának, mások a környező erdőkbe mentek, csatlakoztak a partizánokhoz, de voltak akik egészen az 1944 augusztusi Varsói Felkelésig a gettó területén bujkáltak. Ekkor alakult a ŻOB volt tagjaiból csapat a Népi Gárda (Gwardia Ludowa) egységeként, amely részt vett a felkelésben.

Irodalom:

Szokolay Katalin: És a varsói gettó felkelt... (Kossuth Kiadó, 1983), 221 p.

Kermish, Joseph: A varsói gettó lázadás az ellenség szemével. Jerusalem, Yad Vashem, 1966.

The Report of Jürgen Stroop, concerning the uprising in the ghetto of Warsaw and the liquidation

of the Jewish residential area. Editor Adam Rutkowski. Translated from the original by Danuta Dabrowska. Introduction and notes by Bernard Mark. Warsaw, Jewish Historical Institute, 1958. 123 p.

Közzétették a varsói gettófelkelés leveréséről szóló náci jelentést, <http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/204649>

Székely Gábor

*

A moszkvai „Fehér Ház”- a parlament ágyúzása és Gracsov

A prágai Szabadság (Svoboda) rádió 2012. szeptember 24-i adása nyomán

Az orosz nyelvű adás Pavel Gracsov tábornok, volt orosz hadügyminiszter személyével foglalkozott, aki 2012. szeptember 23-án hunyt el. Az adásban egy közvetlen „munkatárs”, nyilvánvalóan magas rangú tiszt emlékezett vissza Gracsovra és tisztázta a helyzetét. Így arra, amikor Jelcin parancsot adott a parlament, a „Fehér Ház” ágyúzására és bevételére. A tiszt hangsúlyozta, hogy Gracsov mint katona és mint tábornok a hadsereg főparancsnokának utasítását csak teljesíthette, vagy pedig beadja azonnal a lemondását. Gracsov nyilván nagyon kellenül Jelcinnek azt mondta, hogy a parancsot írásban kéri tőle, Jelcin a fogait összeszorítva dühösen mondta neki, hogy meg fogja kapni. Hasonló volt a helyzet a csecsen háború esetében is, de soha sem Gracsov nem mondott le.

*

Berija hatvan év után

A Svoboda (prágai adó) 2012. június 30-i orosz nyelvű adása nyomán

Az adásból kiderült, hogy Lavrentij Berija ismét napirendre került – hatvan év után. Fia, aki Berija kivégzése után más néven élt, könyvet jelentetett meg róla, amelyben személyes emlékeit dolgozta fel. Orosz történészek ugyanakkor két kötet dokumentumot állítottak össze a legszigorúbban „titkos” archívum megnyílása után. A lényeg: régen ismeretes volt, hogy a német kérdésben Berijának Sztálin halála után önálló és pragmatikus véleménye volt, Ulbrichttal és a PB többségével szemben. Az NDK-t „feladta” volna egy békés egységes Németország megszűlése érdekében; pragmatikus volt a többi kelet-európai ország tekintetében is, megfontolásra ajánlotta a szovjet támogatás elejtését. Otthon javaslatot tett a párt

és az állami vezetés szétválasztására, megkezdte a légerekből a szabadon bocsátásokat. A történészek szerint ez a légerekben lévők 30%-át érintette. Kezdeményezte „a leningrádi ügy” felülvizsgálását, az érintettek rehabilitálását – és ebben személyesen ütközött az ugyancsak felelős Malenkovval (aki, mint ismeretes, ekkor miniszterelnök volt). A megszólalók hangsúlyozták, hogy Berija pragmatikus ember volt – miként azt is, hogy semmiképp nem kívánják fehérre mosni. A katiáni kivégzéseknél nagy szerepet játszott, de a döntést a PB, illetve Sztálin maga hozta meg. A beszélgetés vezetője rákérdezett: miért végezték akkor ki őt? A válasz: mert féltek tőle, mert tudták, hogy okos, mindenkiről hatalmas kartoték áll a keze ügyében és kegyetlen.

*

Véres bányászsztrájk Dél-Afrikában

A BBC 2012. augusztus 17-i adása nyomán

Dél-Afrikában Johannesburg körzetében bányászok folytattak sztrájkot béremelésért. A megdöbbentő, régi időkre emlékeztető „esemény” akkor következett be, amikor a rendőrök belelőttek a sztrájkoló bányászokba, ami mintegy 18-20 halálos áldozatot követelt. Hivatalos nyilatkozat nem hangzott el. A BBC ott lévő tudósítói arról beszéltek, hogy az összecsapás kiváltó oka több mint zavaros. Az a bizonyos, hogy a bányászoknak két szakszervezete van, az egyik a hagyományos régi (NUM – National Union of Miners), a másik egy új, harcosabb szervezet. Ezt a sztrájkot ők indították és állítólag egy-két bányásznak is volt pisztolya. A bányászok be akartak hatolni a bányába, a rendőrsorfallal ezt akadályozta meg, ennek során történt a sortűz.

*

A dél-afrikai véres bányász sortűz másnapján

A BBC és az RFI 2012. augusztus 17-i adásai nyomán

Először is kiderült, hogy a sortűznek 34 halálos áldozata és van, sok sebesültről is beszéltek. A sortűzről a dél-afrikai elnök beszélt, mint „incidensről”, hozzátéve, hogy vizsgálóbizottságot állítottak fel az incidens és okai kivizsgálására. Jelentésének megjelenéséig pedig jelenleg mindenkit arra szólított, hogy addig ne tiltakozzanak. Hozzátette, hogy az apartheid megszűnte óta hasonló sortűzre

az országban nem került sor – az áldozatok hozzátartozói azonban természetesen hangosan tiltakoztak.

*

A dél-afrikai bányászok – sztrájk és megtorlás

A BBC és az RFI 2012. október 5-i adása nyomán

A sztrájk az egész világ médiáját felrázta. Most a sztrájk „véget ért” azzal, hogy az angol–amerikai bányatulajdonosok a három hete sztrájkoló bányászokat egyenként „fegyelmi” elé idézték, és miután ők a megjelenést megtagadták és a sztrájk tovább tartott a 22%-os béremelésért, a tizenkétezer bányászt elbocsátották. A média ismét felháborodott. A BBC hosszabb háttértörténetet adott: eszerint egész Dél-Afrikában a bányákban erjedés, feszültség, vad sztrájkok robbannak ki. Az érintett bányában a felszínen dolgozók magasabb bért kapnak, mint a mélyben dolgozó bányászok. Továbbá ahivatalos nagy bányász szakszervezet több mint szoros kapcsolatban áll a kormányzó párttal, az szólította fel végig a bányászokat arra, hogy hagyják abba a sztrájkot. Ezzel szemben áll az alulról létrejött új harcos bányász szakszervezet (amelyet persze nem tekintenek legálisnak), és amelyet viszont a parlamenti ellenzék, a Demokratikus Unió is támogat. (Világos, hogy ez a történet nincs befejezve.)

Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János.

Craig, William (1881–1968)

Craig baloldali szocialista ügyeket támogatott, a *Tribune*-nak¹ volt rendszeres szerzője, cikkírója. Munkáscsaládból származott, apja vasúti munkás volt, aki vasúti szerencsétlenségben halt meg. Az I. világháborúban katonaként szolgált és érdemrendeket is kapott 1917-ben.

Tagja volt az 1920–1930-as években a Plebs League-nek. E szervezet keretében fordította a német szocialista gondolkodó, Dietzgen munkáit. Az oxfordi Ruskin College-ban oktatott, és szívügye volt a felnőtt felsőfokú szabad oktatás. Barátai közé tartozott Palme Dutt² és Aneurin Bevan.³ Ez utóbbi előszót is írt Craig egyik könyvéhez.

Conrad Sutcliffe

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 május.

*

Laurat, Lucien (1898–1973)

Laurat 1898. december 27-én született Bécsben. Boris Souvarine⁴ szerint Otto Maschl (Laurat eredeti neve) családja eredetileg elnémetesedett cseh származású család volt, akik Bécsbe költözve németesedtek el teljesen. Nem lehet pontosan tudni, milyen iskolákat végzett el Laurat. Minden jel szerint az ausztro-marxizmussal és Rosa Luxemburg írásaival még az I. világháború előtt ismerkedett meg, és került ezek hatása alá. 1915–1916-ban csatlakozott a szocialista diákok, egyetemisták szervezetéhez. 1919-ben ő szerkesztette a *Der Rote Soldat* (A vörös katona) című hetilapot. Ekkor már a nemrégiben létesült osztrák kommunista pártnak⁵ lett agitátora. Aktív részese volt az 1919. június 14-i fegyveres felkeléskísérletnek, amely még aznap elbukott.

Ezt követően Laurat Franciaország irányába indult el, de közben a francia Svájcban kapcsolatot talált az ott megjelenő orgánummal, a *La Nouvelle*

Internationale-val (Az új internacionálé), illetve annak szerkesztőivel. A lapot akkor Jules Humbert-Droz⁶ szerkesztette. Laurat ekkor külön szoros kapcsolatot létesített Boris Souvarine-nal. Souvarine felismerte Laurat újságírói, írói talentumát és javasolta neki, hogy legyen a *l'Humanité* (ekkor már a PCF napilapja) munkatársa. Laurat ebben az időben összekötő és tolmács volt a PCF és a német kommunista párt között. 1921. decemberében felhatalmazást kapott Fernand Lorient-től,⁷ hogy részt vehessen a PCF vezetőségének ülésein. 1922-ben a francia határon letartóztatták és négy hónapra börtönbe került. 1923-ban Souvarine javasolta Laurat-t a Komintern számára fordítónak. 1924-ben Moszkvában a kommunista egyetemnek lett gazdasági professzora 1927-ig. Eközben oroszul kezdett tanulni.

A német forradalom bukása, majd a gazdasági nehézségek, később a válság új vitákat gerjesztett, amely érintette a Kommunista Internacionálénak a francia, a német és a svájci párttal való viszonyát. Laurat azok közé tartozott, akik visszautasították a K. I. pártjaitól Zinovjev⁸ által keményen megkövetelt bolsevik doktrínákat. Laurat később azt írta, hogy a szakadás tulajdonképpen közte és a K. I. között 1924-ben kezdődött. Azt hangsúlyozta, hogy „én soha nem voltam sem Lenin doktrínáinak híve, sem leninista. Én mindig is a nyugati demokratikus francia szindikalista ligához tartoztam, amely akkor még a K. I.-hez tartozott, de Rosa Luxemburg német–lengyel szellemisége, írásai hatottak rám”. (Az idézet Laurat-nak G. Albertinihez írott, 1967. július 8-i leveléből származik.) Ily módon a K. I. akkor nagyon divatos „jobboldali” áramlatához tartozott, ellenzéki-sége nagyon jól ismert volt. Eszperantista kapcsolatai révén rendszeresen tartotta a kapcsolatot Souvarine-nal, akkor is, amikor azt már a PCF-ből kizárták. A moszkvai Lux szállodában rendszeresen találkozhatott olyan ellenzékiekkel, mint Brandler, Thalheimer, Tasca,⁹ és a spanyol Trilla. Karl Radek¹⁰ ebben az időben Laurat közvetítésével juttatott el utasításokat Souvarine számára.

Moszkvában, illetőleg az SZKP-ban a jobboldal veresége után¹¹ Laurat úgy döntött, hogy elhagyja Moszkvát és az országot. 1927. május 27-én Brüsszelbe utazott. Ott Van Overstraeten (aki szintén a jobboldali ellenzékiekhez tartozott még Moszkvában, ahonnan Laurat ismerte), most felkínálta, hogy legyen a *Le Drapeau Rouge* (Vörös Zászló) munkatársa, amely akkor a Belga Kommunista Párt központi lapja volt. Laurat ugyanekkor Souvarine *Bulletin Communiste*¹² című orgánumban is rendszeresen írt. Más francia orgánumban is publikált. Laurat „természetesen” áldozatul esett a Belga Kommunista Párt bolsevizálásá-

⁶ Humbert-Droz életútját lásd Évkönyv, 1992.

⁷ Fernand Lorient életútját lásd Évkönyv, 1995. (Lorient ekkor a PCF egyik csúcsvezetője volt.)

⁸ Zinovjev életútját lásd Évkönyv, 1983.

⁹ Heinrich Brandler életútját lásd Évkönyv, 1981., August Thalheimerét 1984., Angelo Tascaét 2009 és 2010.

¹⁰ Karl Radek életútját lásd Évkönyv, 1985.

¹¹ Erről bővebben lásd Buharin életútját Évkönyv, 1988., valamint Radekét 1985.

¹² A *Bulletin Communiste* fontos periodika volt, erről bővebben lásd a Souvarineről szóló életrajzot az Évkönyv 1995-ös kötetében.

¹ A *Tribune* történetéről lásd Évkönyv, 1989., 1992. és 2002.

² Palme Dutt életútját lásd Évkönyv, 1999.

³ Aneurin Bevan életútját lásd Évkönyv, 1997.

⁴ Souvarine életútját lásd Évkönyv, 1995.

⁵ A KPÖ születéséről lásd J. Hautmann írását az Évkönyv, 1978. kötetében.

nak, ami után 1928 áprilisában Souvarine segítségével Párizsban telepedett le. Itt vette fel végül végérvényesen a Lucien Laurat nevet. Párizsban azután a Marx–Lenin körben tevékenykedett. Laurat ebben az időben a *Vérité* (Igazság) című lapban is közölt írásokat, és egy kommunista szellemiségű szabadegyetemen tartott előadásokat. Még ugyancsak 1928-ban dolgozott a *Le Monde* című orgánus számára is (amely nem azonos a híres napilappal). Ebben az orgánumban közösen vezetett egy gazdasági rovatot.

Az 1928-as év Laurat számára nagyon termékeny volt. Könyvet jelentetett meg Rosa Luxemburg gazdasági nézeteiről és írásairól, egy másik könyvet a Szovjetunió gazdasági életéről, valamint több kisebb brosrát, amelyek között az egyik már a szovjet gazdasági tervezést és az első ötéves tervet elemezte. Laurat a szovjet gazdasági, társadalmi helyzetről szóló könyvében hangsúlyozta, hogy az országban kialakult egy „oligarchikus bürokrácia”, amely már külön osztály-lá alakult, amely jövedelmét és gazdagságát az egész nép kizsákmányolásából szerzi. Laurat megjegyezte, hogy e kérdésben ő nem követelheti meg magának az eredetiséget, mert ezeket az értékeléseket az orosz kérdésekben oly járatos Souvarinetől vette át. Könyve és brosrái heves reakciókat váltottak ki a PCF soraiban és Henri Barbusse,¹³ a *Le Monde* igazgató főszerkesztője megkövetelte, hogy Laurat ezentúl a *Le Monde*-ban megjelenő írásait álnévvvel szignálja: ez A. Minard volt. (Később Barbusse 1933-ban, amikor a *Le Monde* gazdasági irányítását is átvette, „tisztoztatást” hajtott végre, eltávolította az „elhajlókat” és ellenzékieket, köztük Laurat-t is.)

Laurat 1931-ben ugyancsak több cikket jelentetett meg Souvarine másik új periodikájában, a *Critique Sociale*-ban. 1932–1933-ban a „demokratikus kommunista” körben tevékenykedett, majd fokozatosan eltávolodott Souvarinetől – szociáldemokrata hatásra.

Ebben az időben léphetett be az SFIO-ba. Ekkor már jól ismerték nevét és írásait, és úgy is tartották számon, mint a tervgazdálkodás hívét, ahogy akkoriban nevezték, mint „planistát”¹⁴ – amely irányzatnak az SFIO-ban és a CGT-ben is sok híve volt. Ekkoriban több eszmetársával, többek között Marcelle Pommere tanítónővel (aki a felesége lett) alapította meg a *Le Combat Marxiste* (Marxista harc) című orgánusot. A lap első, 1933. október 15-i száma rögzítette a csoportosulás felfogását és szándékait. Ebben leszögezték, hogy a szocialista pártnak milyen eszközökhöz kell nyúlnia, hogy „a kapitalista válság szocialista felszámolását” végrehajthassa. Ez megkívánja – hangsúlyozták – „a hagyományos szocialista reformizmus elvetését, amely kitermelte a neo-szocializmust,¹⁵ egyúttal a szélsőséges nacionalizmus felé való csúszást is jelenti, ám egyúttal a bolsevizmus

¹³ Henri Barbusse életútját lásd Évkönyv, 2003.

¹⁴ Daniel Ligou kiemeli, hogy Laurat ekkori írásainak nagy befolyása volt, az SFIO-ban megerősítette a planisták hatását már 1930–32-ben is, ami szerint megosztotta az SFIO-t. (Ligou: *Histoire du Socialisme en France (1871–1961)*. Paris, 1962, 387. old.)

¹⁵ A neo-szocialistákról magyarul lásd Jemnitz János: *Léon Blum. Politikai életrajz*. Budapest, 1993., valamint Pierre Renaudel életútját Évkönyv, 1996.

visszautasítását is”. „Ez utóbbi a rendőri bürokrata rendszerrel azonos, amelynek szellemi befolyása még az SFIO-ban is fellelhető.”

Párizs 9. kerületének szocialista szervezete támogatta anyagilag az új periodikát, és lett egyúttal a francia szocialista „planisták”¹⁶ egyik legfőbb támaszává. A folyóirat részint Laurat befolyására, de ebben őt támogatta ugyancsak a folyóirat hasábjain Fjodor Dan¹⁷ és Borisz Nyikolajevszkij – az orgánus soha nem írt leegyszerűsítően a szovjet valóságról, sem pro sem kontra, beleértve az orosz proletariátus anyagi helyzetét is. Laurat állásfoglalásai azután érthetően kiváltották nemcsak a PCF politikusainak és az *Humanité*-nek, hanem még Jean Zyromskinak¹⁸ és francia baloldali szocialista *Bataille Socialistenek*¹⁹ támadásait és bírálatait is.

A planista irányzatnak ekkoriban az egyik fő támogató ereje Franciaországban a CGT volt. Laurat maga a CGT „egyetemén” tanított ebben az időben. Itt ő vezette az egyetem politikai gazdaságtani tanszékét és 1939-ig oktatót az egyetemen. A planizmusról 1934–1935-ben Franciaországban több konferenciát is rendeztek, amelyeken Laurat előadó volt, miként 1936-ban is, amikor ugyanerről Genfben is konferenciát tartottak a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (BIT) rendezésében. A szakszervezetek egyesülése²⁰ (1935) után Laurat a Syndicats²¹ csoportosuláshoz csatlakozott és a hasonló nevű orgánumban írt cikkeket, illetőleg az orgánus szerkesztésében is szerepet vállalt. Laurat írt spanyol orgánusokba is, amelyeket a spanyol anarcho-szindikalista CNT jelentetett meg, és amelyekben Ángel Pestaña²² játszott irányító szerepet.

1937-ben új periodika jelent meg, *Les Nouveaux Cahiers* (Új füzetek) címmel. Szerkesztője Souvarine volt, aki felkérte Laurat-t a közreműködésre. Laurat néhány nagy feltűnést keltő cikket jelentetett meg a folyóiratban. Egyik írásának címe így hangzott: „Ha Marx újraírná a Tökét”. Ebben a cikkében, amely 1938 áprilisában jelent meg, hangsúlyozta, hogy Marx, ha még élne, bizonyosan újraírná munkáját, az új történeti és gazdasági jelenségek figyelembe vételével.

A háború közeledténél időszakában Laurat az SFIO keretein belül Paul Faure²³ pacifista irányzatát²⁴ támogatta. Ekkor vette fel a francia állampolgárságot és be is vonultatták.

¹⁶ A planistákról lásd De Man életútját Évkönyv, 1984., valamint Rónai Zoltán egykori cikkeit a *Szocializmus* hasábjain 1934-ben, amelyeket részben átvett az Évkönyv 1984-es kötete is.

¹⁷ F. Dan életútját lásd Évkönyv, 2005., Nyikolajevszkij életútját sajnos eddig még nem írtuk meg; a mensevik irányzat teoretikusa és történetírója volt a munkásmozgalom történetének témakörében.

¹⁸ Jean Zyromski életútját lásd Évkönyv, 1996.

¹⁹ A *Bataille Socialiste*-ről bővebben lásd egyfelől Zyromski életútját, valamint Jemnitz János: A francia szocialista párt áramlatai 1932–1936. *Párttörténeti Közlemények*, 1986, 4. szám.

²⁰ A szakszervezetek egyesüléséről lásd Évkönyv, 1985., valamint A *Népfront Franciaországban 1932–1938*. Budapest, 1986.

²¹ A *Syndicats* orgánusról és csoportosulásról lásd Évkönyv, 1991.

²² Ángel Pestaña életútját lásd Évkönyv, 1988.

²³ Paul Faure életútját az Évkönyv 2015. évi kötetében jelentetjük meg, a Rendhagyó életutak fejezetben.

²⁴ A pacifista irányzatról bővebben lásd Jemnitz János: *Léon Blum... I. m.*

A háború során hadifogságba esett, de sikerült elmenekülnie és újra Párizsba érkezett. A háború során fordítással foglalkozott, de közben írt kollaboráns lapokban is.

Az ország felszabadulása után 1944–1945-ben Laurat-t néhány hétre letartóztatták és az SFIO-ból kizárták (miként Paul Faure-t is). Valamivel később újra a szakszervezetben tevékenykedett, majd néhány év múltán újra Párizs egyik kerülete szocialista pártszervezetének tagja lett. A PS-ban ekkor Guy Mollet²⁵ híve lett és ebben a szellemben jelentette meg új írásait. Amikor úgy tűnt, hogy a PS Mollet vezetésével szorosabb kapcsolatot, sőt szövetséget keres a PCF-el, Laurat elhagyta a pártot.

Laurat ezután új orgánumban jelentette meg írásait és 1949 után fokozott figyelemmel követte nyomon a szovjet gazdaság problémáit és alakulását. Újra megtalálta a kapcsolatot Souvarine-hoz és az általa szerkesztett periodikában publikált. A lap, *Le Contrat Social* (Társadalmi szerződés) 1957–1968-ig jelent meg, és közel került az ausztro-marxizmushoz. Ebben az időben Laurat újrászötte régi kapcsolatait szülőhazájának szocialistáival, elsősorban Karl Rennerrel.²⁶

1973. március 10-én halt meg Párizsban.

Laurat-nak elsősorban közgazdasági cikkei voltak maradandó értékűek, ezekre Rónai Zoltán is reflektált a *Szocializmus* hasábjain, és ő taglalta érdekesen már annakidején a „vegyes gazdaság” gondolatát.

Laurat írásai:

L'Accumulation de capital d'après R. Luxembourg. Paris, 1930.

L'Économie soviétique. Sa dynamique, son mécanisme. Paris, 1931.

Économie planée contre économie enchainée. Paris, 1932.

Économie dirigée et socialisations. Bruxelles, 1934.

La Crise mondiale. Paris, 1935.

Le Marxisme en faillite? Du marxisme de Marx au marxisme d'aujourd'hui. Paris, 1939.

Le Manifesto communiste de 1848 et le monde d'aujourd'hui. Paris, 1948.

Déchéance de l'Europe. Capitalisme et socialisme devant l'héritage de la guerre. Paris, 1948.

Staline, la linguistique et l'impérialisme russe. Paris, 1951.

Du Komintern au Kominform. Paris, 1951.

Le Drame économique et monétaire français depuis la Libération. Paris, 1953.

Problèmes actuels du socialisme. Paris, 1955.

Jemnitz János

*

²⁵ Guy Mollet életútját lásd Évkönyv, 1980.

²⁶ Karl Renner életútját lásd Évkönyv, 1995.

Hernández, Miguel (1910–1942)

Miguel Hernández spanyol költő, drámaíró 1910. október 20-án született Orihuelában, egy állattenyésztéssel foglalkozó parasztesz család második gyermekeként. 1925-ben apja parancsára megszakította a jezsuita rend iskolájában végzett tanulmányait. Pásztorkodás közben önműveléssel szerzett irodalmi műveltséget, később is a „lövészárók paraszt poétájának”, „pásztor költőnek” nevezik. Szenvedélyes olvasóként ismeri meg Luis de Góngora és Garcilaso de la Vega költészetét. Második madridi útja után, 1934-ben a fővárosba költözik, egy kiadóhivatalnál kap munkát. Megismerkedik számos költővel, íróval, köztük Vicente Aleixandréval (neki dedikálja majd híres, *Viharzó nép* című verseskötetét) és a chilei Pablo Nerudával.²⁷ Madridban jelenik meg 1936-ban túlnyomórészt barokkos hangvételű szonettjeit tartalmazó verseskötete, az *Örökös mennydörgés*.

A modern spanyol költészet elődjének tekinti Góngorát. Hangoztatja Federico García Lorca²⁸ 1927-es előadásának, *A költői kép don Luis de Góngoránál*, sokszor idézett tételét: „A költőnek az öt testi érzék professzorának kell lennie. Az öt testi érzéké, ebben a sorrendben: látás, tapintás, hallás, szaglás és ízlelés. Hogy a legszebb képek felett uralkodhasson, közlekedőajtót kell nyitnia mind az öt érzékhez, és gyakran fölébük kell helyeznie élményeit, és álcáznia kell azok természetét”. A huszadik század nagy nemzedékének költői ezt magukénak vallják, és ezt követi a huszonéves Miguel Hernández is.

A polgárháború kirobbanásakor önkéntesként belép a híres Quinto Regimientóba (Ötödik Ezred). Részt vesz a terueli harcokban, az andalúziai, extremadurai ütközetekben. A terueli harcok idején Enrique Lister²⁹ 11. hadosztályához tartozik. Lister írja: „Sokszor tapasztaltam, hogy egy költemény képes megérinteni a katonák szívét, többet ér, mint tíz hosszú beszéd.” Miguel Hernández a Valentín González („El Campesino”) zászlóalj tagjaként, a kubai forradalmár és író, Pablo de la Torriente-Brau politikai komisszár parancsnoksága alatt szerkeszti a zászlóalj újságát, prózát és verset egyaránt ír, költeményeit hadsereggyűléseken, mozgósításokon szavalja. Pablo de la Torriente írja: „Felfedeztem egy költőt a zászlóaljban, az árkászok között, egy fiút, akit a legjobb spanyol költők közt tartanak számon. A zászlóalj kulturális vezetőjévé neveztem ki.”

A polgárháborús élmények ihletik 1937-ben, Valenciában megjelent verseskötetének, a *Viharzó nép* című kötetnek költeményeit. A kötet első versét a polgárháború elején Granadában kivégzett Federico García Lorcának ajánlja. Olyan ez a sirató, mintha Lorca Ignacio Sánchez Mejías torreador teteme fölött zokogó híres siratóéneke volna. Idézzük a megrendítő elégia két szakaszát:

²⁷ Neruda életútját lásd Évkönyv, 1979.

²⁸ F. García Lorca életútját lásd Évkönyv, 2013.

²⁹ Lister életútját lásd Évkönyv, 1996.

*Mily egyszerű a halál: ideérve
mily egyszerű, de minden tette álnok!
Sose jön lassan, váratlan öl kése,
és szívedbe fűrődik, mikor kicsit se várod.*

*Te, legszilárdabb torony, leomoltál,
földre zuhansz, te égre szálló karvaly,
zengő kiáltás voltál,
hallgatsz, elhallgatsz, elnémított hanggal.
(Első elégia)*

A költő halottai sírján énekel, gránitnál keményebb baszkok, víg valenciaiak, szárnyak röpténél is gyorsabb kasztíliaiak, acéllá kalapált andalúzok, sok vihart látott gallegók, León és Navarra sarjai, bányák királyai sodorják, nép vihara viszi magával ütközetből ütközetbe. Megjelenik a kötetben a madridi „dinamitera”, az igavonó gyerek, olajbogyószedők, napszámosok, a verejték aranyló, szép ruházatába öltözködő földművesek nevében írja versét, akiket a költő olyan közélről ismer, és úgy szó róluk, mintha ő maga volna ezeknek a verseknek a hőse. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Miguel Hernández a *Viharzó nép* szerzőjeként vált a falangista ellenforradalom által „veszélyes”-ként számon tartott értelmiségiek egyikévé, a republikánus oldal számára pedig a „nép nagy költőjévé”, aki kiérdemelte a „mi háborúnk legnagyobb költője” rangot.

Mindvégig bízott a Köztársaság győzelmében. Nincs igazuk költőtársainak és azoknak a spanyol irodalmároknak, akik ebben az optimizmusban olykor költészetellenes politikai elszántságot, saját magára erőszakolt hitet vélnek felfedezni. A költő nagyon is tisztában van a tényleges helyzettel. Állításunkat versidézettel igazoljuk:

*Ha nincsen elég puskád, nép,
százezrekből támadt tenger,
csontjaid nem hiányoznak,
büntesd őket csontkezeddel,
míg van öklöd, körmöd, nyálad,
és míg szíved nem veszett el,
gyomrod, beled, fogad is van,
erősnek ki állhat ellen.”
(Halottjaim sírján ülve)*

Míg egyetlen spanyol elállja a hódítóknak útját – hirdeti az *Euzkadi* című vers – addig „Spanyolhon nem veszendő”. Ha a republikánusokból csak egyetlen magvacska marad, „Spanyolhont megmentjük egyetlen maggal”. Madridot a „lövészárok-folyó”, a Manzanares védelmezi, tengerre lesz vörös és forró habbal, győzhetetlen árként írja be az idő ízét a történelembe.

A polgárháború alatt veszi feleségül szerelmét, Josefina Manresát. Első fia, Manuel Ramón 1938. október 19-én, tízhónapos korában meghal, ekkor kezdi el híres versciklusát, a *Hiánydalok és hiányrománcok* című kötetet, melynek verseit feltételezhetően 1940-ig írja, már Franco börtönében, és posztumusz műként jelenik meg, leghitelesebb formában a 2006-os kritikai kiadás első kötetében.

1937 júliusában Valenciában részt vesz az Antifasiszta Írók Második Nemzetközi Kongresszusán, augusztusban a Szovjetunióba utazik, a Szovjet Színház Ötödik Fesztiváljára, onnan Párizsba, majd Stockholmba. 1937-ben jelenik meg színdarabja, *A rátarti földműves*, melynek inspirálója Lope de Vega Peribañeze, de a témájában rokon mű társadalombírálatára nagyon is aktuális, parasztabrázoló hiteles. *Színház a háborúban* című könyve ugyancsak 1937-ben jelenik meg. *Az Emberre les az ember* című verseskötetnek viszont már csak belvéit nyomtatják ki Valenciában, 1939-ben egy filológus vezette francóista bizottság parancsára elrendelik a kinyomott példányok teljes bezúzását, két példány menekül meg, és ez teszi lehetővé a kötet kiadását 1981-ben.

1939 áprilisában, huszonkilenc évesen, visszatér Orihuelába. Második fia, Manuel Miguel ekkor három hónapos. A költő helyzete Orihuelában veszélyes, tizenkilenc nap múlva Madridba megy, onnan Sevilába, majd Huelvánál átlépi a portugál határt. Április 30-én letartóztatják, és május 3-án átadják a spanyol hatóságoknak. Letartóztatásakor a hatósági iratok szerint azt nyilatkozza, ne ismételje meg, ami García Lorca esetében történt: a „gyors kivégzést”. Pablo Neruda közbenjárására váratlanul kiszabadul, bírói ítélethozatal nélkül. Ismét Orihuelába megy, ahol feljelentik, és ezúttal már véglegesen Franco börtönébe kerül. 1940 januárjában halálra ítélik, ezt az ítéletet változtatják később számos értelmiségi és az orihuelai vikárius, később leóni püspök beadványát elfogadva harminc évi börtönbüntetésre. A bírósági iratok szerint „nem tartozik semmiféle politikai párthoz, de elismeri antifasiszta eszméit, a Nemzet Ügyével nem azonosul, úgy véli, hogy a Nemzeti Mozgalom nem teszi boldoggá Spanyolországot.” Arra is kitérnek, hogy a *Viharzó nép* című kötet marxista eszmeiségű, a költő „agitátor és propagandista, feltételezhetően kommunista.”

1941 júniusában Miguel Hernández át szállítják az alicantei fegyházba. Felesége ekkor a két éves kisfiúval Alicantéba költözik. Kilenc hónapnyi élet vár ekkor a költőre.

1942 márciusában paratífuszban, majd tuberkulózisban megbetegszik, s mivel kellő orvosi ellátást nem kap, 28-án, harminckettedik évében meghal. A halált megállapító orvos írja: „...A holttest szeme nyitva maradt, természetes módon bezárni nem lehetett...A pajzsmirigy-túltengés jellegzetes tünetében, basedow-kórban szenvedett, arcvonásai eltorzultak, állhatatosság és fény csillogott tekintetében – lelki szimptómák, amelyek irodalmi tevékenységét jellemezték – szellemi élnétség és túlzásokra hajlamos érzékenység...” Mintha a halotti bizonyítványt kiállító orvos a prózát „irodalmi nyelvre váltotta volna át, hogy kifejezze tiszteltét és csodálatát az elhunyt iránt” – állapítja meg Miguel Gutiérrez Carbonell,

mintha csak esztétaként a költő egyik jellegzetes vonását, az egzaltáltság irodalmi kifejezőmódját állapítaná meg.

Térjünk vissza talán legeredetibb versciklusára, a *Hiánydalok és hiányrománcok* című kötetre.

Ebben a ciklusban kevés háborús vers található. Közülük a legmeggrázóbb a románcformájú, asszonáncrimelésű *HÁBORÚ* című vers. A világ minden anyja elrejti ölet, „szüzesség vak barlangjába visszatérni mind szeretne”, a gyermektelen lételemben vágyik. A tenger szomjúságtól nyög, „és a föld is vízzé lenne.” A döbbenet látomása ez a vers: „Szájak jönnek, mint az öklök, / az öklök sisakok lettek. / Ormótlan paták a lábak / és rekedt falak a mellék.” „Vér fut a világon átal, / ketrecbe zárt, attól senyved. / Elpusztulnak a virágok, / füvek falják föl a kertet.” A spanyol polgárháború borzalma ez a vers? A spanyol börtönben szenvedő, először halálra, majd harminc évi börtönre ítélt költő a második világégés rettentő látomásait írja? „Szenvedélyek, akár kürtök, / dalok halálhymuszt zengnek, / kő kövön itt ne maradjon, / írmagja se az embernek.” A látomások között egyetlen kérdést tesz fel: „Miért szeretem a fényt, ha / sorsom, hogy ködökbe vesszek?”

A *Hiánydalok és hiányrománcok* számos verse szerelmes vers. A szerelmes versek központi témája a férfi és nő egymásrautaltsága. A népi lírát megújító huszadik századi spanyol költészet egyik remeke a következő Hernández-vers:

*A mécsbogár ha párzik,
sebben ragyog.
Férfi nélkül kihunynak
az asszonyok.
Asszonyok fénye nélkül
a férfi nem lobog.
A mécsbogár ha párzik,
sebben ragyog.*

(34.)

A szerelmes versek megrázó módon szólnak a hiányról, a távollétről. A hiány rőt sebe támad az asszonyra, „és a férfira is.” A búcsú haldoklás, élő holttestek mind a ketten. „Zavart a férfi, / zavart a nő.” A nap messze jár tőlük, az űrt nem töltheti ki a lelkefosztott test, a januári szél ketté akarja szelni, el akarja választani őket egymástól. A spanyol *ausencia* szó, ami egyszerre jelent távollétet és hiányt, a 29. versben, egy tizenkét soros, románcrimelésű versben kilencszer ismétlődik, hatszor szakaszkezdő szóként, és háromszor az utolsó sorban:

*A hiányt látom mindig:
szemed sugara vádol.
Hiányod hallom mindig:
hangod időben rám szól.
Hiányt lélegzem mindig:*

*sóhajtasz fűből, fából.
Hiányt tapintok mindig:
Tested nincs, legyen bárhol.
Hiányod tudom mindig:
szájad elűz magától.
Hiányod őrzöm mindig.
Hiány. Hiány. Hiányzol.*

Szerelme érzéki szerelem. A nőtől azt kéri, hogy teste titkait lesse ki. Ilyen maradt a börtönben is. Idézzük a 63. verset, amely a katalán Joan Manuel Serrat zenéjével és hangján lett világhírű:

*Hasadon kívül
zavaros minden.
Hasadon kívül
jövendő sincsen,
menekül, elfut,
itthagya a nincsből.
Hasadon kívül
elbújt az isten,
hasadon kívül
nincs, miben hittem,
világ veszendő,
csak por van itten.
Hasadon kívül
sötétlik minden,
hasad világít,
egyetlen kincsem.*

A ciklus a híres *Hagyma-bölcsődallal* végződik, amelyet a költő fiának küldött, amikor felesége levelét kézhez kapva megtudta, hogy asszonya nem eszik mást, csak hagymát és kenyeret. Utolsó szakasza így szól:

*Szállj, kicsim, szállj anyádnak
két hold mellére:
hagymától szomorúak,
szopjál, ne félj te.
Ne vess vidáman.
Ne tudd, most mi történik
kint a világban.*

A költői nagyság mibenléte formai kérdésekben is elemezendő. Kezdjük műfaji kérdésekkel. Miguel Hernández legfontosabb románcai nem a hagyományos

spanyol románcok elemeiből építkeznek. Lírai önvallomások ezek, végig azonos asszonáncrímeiket tartalmazó románcrímeléssel. Előzményei leginkább néhány Góngora-románcban keresendők. A *Most, hogy nyugalomba térek...*, *Kíváncsiak vagytok...*, *Híves kicsi szellők...*, *Tavaly mily ostoba voltam...*, *Nem volt elég a betegség...*, *Szerelmes románc* Góngorájától tanulhatta el Miguel Hernández a románcrímelést és ritmust követő lírai önvallomást. Ezúttal ne a különbséget hangsúlyozzuk, hiszen Góngora mitológiai utalások közé rejtette önvallomásait, csipkelődő hangvételi, szatirikus románcokat írt. Miguel Hernández románcrímelésű és ritmusú vallomásai tragikus viaskodások a szerelemmel, a hiánnyal, a távolléttel, a börtönnel. Ám mindkét költő lelke titkait tárta fel kendőzetlen igazmondással

Fesztes ritmusait nem egyszer azzal éri el, hogy a tizennégy szótagos 7/7-es metszetű spanyol alexandrinokra, például három sor után egy rövidebb, hét szótagos negyedik sor felel. Rimelése is bravúros, sokszor újszerű. Példaként idézzük a *Napszámok* című vers első szakaszát. Ebben a versben a sorkezdő négy szótag tér vissza rímzőként a vers negyedik sorában, tizenhárom szakaszon keresztül:

*Napszámok, ólom jutott tinektek,
napszám, munka, szenvedés sorsotok.
Egyenes gerinc, megalázott testek,
napszámok*

Miguel Hernández mindvégig szabad lélek maradt. Lelki szabadságától, ami belülről vezérelte, a börtön sem tudta megfosztani.

*A szabadság talizmán,
bensődben van jelen csak,
dörög, akár a villám.*

(56.)

Bibliográfia

Miguel Hernández írásai:

Obras completas, Buenos Aires, Losada, 1960.

Obras completas, Barcelona, RBA Coleccionables, S. A. 2006 (Három kötetes kritikai kiadás)

Magyarul:

Örökös mennydörgés (Somlyó György fordítása) Európa Könyvkiadó, 1967

Hiánydalok és hiányrománcok (Simor András fordítása). Z-füzetek, 142

Viharzó nép. (Simor András fordítása) Z-füzetek, 143

* * *

J. Cano Ballesta: La poesía de Miguel Hernández (1962)

José Antonio Serrano Segura: La obra poética de Miguel Hernández, Sevilla, 2002

Simor András

Reumann, Jakob (1853–1925)

Jakob Reumann 1853. október 31-én született Bécsben, ahogy udvariasan mondaní szokták, „természetes gyermekként”. Anyja Antonia Reumann, munkásnő, apja egy bécsi orvos volt. Alapfokú iskoláinak befejezése után szobrász tanonc lett és egy pipagyárban dolgozott. Már ezekről az évekről bekapcsolódott a munkásmozgalomba, és 1867-ben részt vett azon a nagy bécsi tüntetésen, amelyen az általános, egyenlő választójog bevezetését követelték. Hamarosan csatlakozott a faesztergályosok szakszervezetéhez, amelyben igen aktívan működött. 1889-ben a szakszervezet közleményeinek szerkesztését rábízták; betegbiztosító pénztárának is ő lett az elnöke.

1890-ben a faesztergályosok első kongresszusán, amelyen osztrák és magyar küldöttek is részt vettek, Reumann igen éles beszédet mondott a nem-szakszervezetes munkások kizsákmányolásáról. 1897-ben brosúráját jelentetett meg az otthon dolgozó munkások gondjairól és nagyon éles hangnemben bírálta ezek különlegesen rossz helyzetét és kizsákmányolását.

Az Osztrák Szociáldemokrata Párt 1889 januári hainfeldi alakuló kongresszusa³⁰ után Reumann lett a párt első főtitkára, egyúttal a megjelenő szociáldemokrata napilap, az *Arbeiter Zeitung*³¹ szerkesztője. (A lap akkor még csak kéthetente jelent meg.) Amikor a lap 1895-ben napilappá lett, Reumann megtartotta magának a szociális kérdésekkel foglalkozó rovatot. 1900-ban másodmagával először lett a bécsi városháza megválasztott szocialista tagjává.

1901-ben indult a parlamenti választáson, ám ekkor nem választották meg, 1907-ben azonban már igen. (Nem felejtendő el, hogy 1905-ben Ausztriában bevezették az általános választójogot.)³² Reumannt Bécs híres munkáskerületében, a Favoriten kerületben választották képviselővé. A parlamentben egy sor törvénytervezetet terjesztett elő, többek között a balesetbiztosításról, valamint arról, hogyan segíthetik azokat a munkásokat, akik „munkaszerződéseit” megsértik, javasolta a szénbányák államosítását.

1914-ben, az I. világháború kirobbanása után hamarosan hivatalosan felállított „élelmezési bizottság” tagja lett.

Az 1918. októberi forradalom nyomán megtartott 1919. májusi törvényhatósági választás után Reumann lett Bécs első szociáldemokrata polgármestere. Óriási nehézségekkel kellett szembenéznie, a háború után a város pénztára üres volt, miközben óriási adósságok terhelték. Nagy volt a munkanélküliség, a lakáshiány és a kórházak rendkívül rossz helyzetben voltak. Fájóan nagy volt az élelemhiány. Reumann nagy szervezőkészséggel és határozottsággal, többek támogatására

³⁰ A hainfeldi kongresszusról lásd Évkönyv, 1989.

³¹ Az *Arbeiter Zeitung*ról lásd Évkönyv, 1989.

³² Az osztrák általános választójog bevezetéséről lásd Erényi Tibor írását: Évkönyv, 1980.

(többek között Robert Dannebergére)³³ támaszkodva tudott úrrá lenni a nehézségeken. Mindebben Hugo Breitnernek³⁴ igen jelentős volt a szerepe.

Reumann a „vörös Bécsnek” 1924-ig maradt polgármestere. Ekkor korára való tekintettel mondott le. Lemondott parlamenti mandátumáról is, noha 1920. decembertől 1921. májusig ő volt a parlament elnöke. Később ugyanezt a posztot még egy ízben töltötte be, 1924. decembertől 1925 májusáig. 1925. július 29-én halt meg Bécsben.

Irodalom:

Reumann a munkás és szociális kérdésekről több kisebb brosrút jelentetett meg.
Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international. L’Autriche, Paris, 1971.

Kerekes Lajos: Ausztria története. Akadémiai Kiadó, 1966.

*

Rosenfeld, Oreste (1891–1964)

Oreste Rosenfeld 1891. szeptember 1-én született a dél-oroszországi Asztrahányban. Apja magas rangú, de liberális szellemű állami alkalmazott volt, aki kegyvesztett lett és ezután küldték a messzi Asztrahányba. Tizenhárom éves korában itt csatlakozott az OSZDMP-hez. Tizenöt évesen a líceumból kicsapták forradalmi tevékenysége miatt, néhány hónapra be is börtönözték. Családi kapcsolatai révén jogi tanulmányokat folytathatott, majd unokatestvére moszkvai ügyvédi irodáján dolgozott. 1905-ben részt vett az első nagy orosz forradalomban, ekkor testvérét megölték és nővérét letartóztatták. Őt magát néhány évvel később tartóztatták le és száműzetésre ítélték. Az 1914-ben kirobbant világháború mentette meg a szibériai száműzetéstől. Ekkor önkéntesként jelentkezett a frontra, ahol tisztként szolgált Szaloniki környékén.

Az 1917. február–márciusi forradalom után Kerenszkij hívatta haza a frontról és nevezte ki párizsi katonai attasénak. A breszt-litovszki békeszerződés aláírása után Rosenfeld szakított az új bolsevik kormánnyal, és magában Oroszországban halálra ítélték a hadseregből való dezertálás miatt. Rosenfeld ekkor belépett a francia idegenlégióba, Franciaországban a fronton harcolt, megsebesült és háborús érdemrenddel tüntették ki. Mindennek ellenére csak 1936-ban nyerte el a francia állampolgárságot. 1919-ben leszerelt, ekkor szinte minden anyagi feltételek nélkül maradt, egyik unokatestvére kereskedelmi vállalatánál kapott állást.

Rosenfeld ebben az időben is kapcsolatban maradt az orosz emigráns men-

³³ Danneberg életútját lásd Évkönyv, 1985.

³⁴ Hugo Breitner életútját – aki a Vörös Bécs legfőbb gazdasági „pénzügyminisztere”, és aki gondoskodott a sok szociális és kulturális kiadás fedezéséről – az Évkönyv sajnos még nem írta meg. (Pótoljuk.)

sevekkel, elsősorban Fjodor (Théodore) Dannel,³⁵ belépett az SFIO-ba és a *Populaire* orosz témájú írásai nyomán követte nyomon az oroszországi eseményeket. Amikor Léon Blum vezetésével a *Le Populaire*t átszervezték, Blum hívta meg, hogy vegye át a szocialista napilap külpolitikai rovatvezetését.

1932-ben már egyike volt azoknak, akik az SFIO hivatalos küldöttjeként vett részt a Szocialista Munkásinternacionálé (SMI) azévi nemzetközi kongresszusán. Ugyanebben az évben Blum a *Populaire* szerkesztőségének vezetését is rábízta. A *Populaire* élen maradt, a külpolitikai kérdésekben rendszeresen írta cikkeit (ezekből némi ízelítőt adtam az Évkönyv 2013. évi kötetében). Írásait a nagyon határozott antifasizmus jellemezte és nagyon jól látta a hitleri és a háborús veszélyt.

Még 1931-ben hosszabb cikksorozatban foglalkozott a Szovjetunió öt éves terveiével és azok összefüggéseivel. Ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy a gyorsított iparosítás egyáltalán nem „szocialista találmány”, és önmagában véve az iparosítás azt sem biztosítja, hogy az ország közelebb jut a szocializmushoz. Ezzel az éles kritikájával Rosenfeld még az SFIO-n belül is szembekerült sokak véleményével. Mindehhez hozzáfűzte, hogy „a munkások fokozott kizsákmányolása, amely ráadásul a tiránia felerősödésével párosult”, semmiként nem nevezhető egy új szocialista rend kialakulásának. Rosenfeldnek ezek az írásai elsősorban az SFIO baloldalán ütköztek elutasításba: Jean Zyromski³⁶ a *Bataille Socialiste*³⁷ hasábjain 1932-ben hosszabb cikkben üdvözölte mind az öt éves tervet, mind a mezőgazdaság kollektivizálását, amelyeket úgy értékelt, hogy a szocializmus irányába vezetnek. A párton belüli nézeteltérések ügyében Léon Blum vette védelmébe Rosenfeldet még az SFIO 1931. évi kongresszusán. A francia belpolitikai és a nemzetközi helyzet változásával azonban (1933 Hitler hatalomra jutása és a francia jobboldal agresszivitásának növekedése, majd az 1934. februári puccs nyomán) Blum úgy döntött, hogy Rosenfeld hagyjon fel éles kritikáinak megjelentetésével a Szovjetunióról. Az SFIO-ban viszont voltak olyanok is, akik szóvá tették (még szocialista orgánumban is 1934-ben), hogy Rosenfeld miért hagyta magát elhallgattatni, miért nem folytatta a szovjet rendszert bíráló írásainak megjelentetését – amit egyébként az emigráns orosz orgánumok megtették. Ezek a viták természetesen még élesebben folytatódtak a „moszkvai perek” kapcsán.

1939 májusában az SFIO évi kongresszusa előtt Rosenfeld támogatta Blumot, aki változatlanul határozott fellépést sürgetett a fasizmusmal szemben. (Tudvalevő, hogy ekkoriban már az SFIO-ban és a szocialista irányultságú szakszervezeti vezetők körében³⁸ is felerősödött egy Blummal szembeni „pacifista”, vagyis a Hitlerrel való határozott szembenállást megkerülni akaró áramlat.)

1939 őszén, a háború kirobbanásakor mozgósították, tisztként szolgált, majd

³⁵ Dan életútját lásd Évkönyv, 2005.

³⁶ Zyromski életútját lásd Évkönyv, 1996.

³⁷ A *Bataille Socialiste*-ről lásd magyarul bővebben Jemnitz János: A francia Szocialista Párt áramlatai... *Párttörténeti Közlemények*, 1986, 4. szám.

³⁸ A szakszervezeti irányzatról magyarul bővebben lásd Syndicats – Évkönyv, 1991.

1940 tavaszán hadifogságba esett. Hadifogsága hosszú ideig, öt évig tartott Lübeck mellett.

Rosenfeld nem volt zsidó, bár ezzel a kérdéssel kapcsolatban soha nem bocsátkozott tagadásba sem. Felszabadulása után újra visszatért a *Populaire* szerkesztőségében végzett munkájához, amelyet 1947-ig folytatott. Emellett részt vett a nemzetközi szocialista sajtószolgálat megszervezésében, ott volt a moszkvai nemzetközi konferencián és újra cikkeket jelentetett meg az oroszországi helyzetről. Egyike volt, akik létrehozták a francia szocialista hetilapot, a *Populaire Dimanche*-ot (Vasárnapi Populaire-t).

Rosenfeld a PS külpolitikai bizottságának tagja volt, továbbá az 1947-ben létrejött alkotmányozó nemzetgyűlés képviselője. Lelkesen támogatta 1955-ben a „semleges országok” bandungi konferenciáját, majd kialakuló bandungi szövetségét. Önálló és oppozíciós véleményt fogalmazott meg és tanúsított az algériai háború³⁹ kérdésében még akkor is, amikor ezt a háborút hivatalosan a PS kormánya is folytatta a párt akkori vezetőjének, Guy Mollet-nak⁴⁰ irányítása alatt. Így az 1956. évi szocialista pártkongresszuson felszólalt amellett, hogy a PS ismerje el az algériaiak önrendelkezési jogát. A kisebbségek oldalán egyike volt azoknak, akik megalakították az ellenzékiek és kiváltak új pártját, az Autonóm Szocialista Pártot, a PSA-t.

Egyike volt azoknak, akik azután részt vettek az új, erősebb és szélesebb ellenzéki szocialista párt, a PSU (Parti Socialiste Unifié – az Egyesített Szocialista Párt) megalakításában 1960-ban.

1964. április 4-én halt meg, Párizsban.

Irodalom:

Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français. Paris, 1976.

Rosenfeld néhány *Populaire* írását lásd Évkönyv, 2013., valamint e kötetben. Rosenfeldről a gazdag francia Népfront-irodalomban sokan megemlékeztek.

*

Topalović, Živko (1886–1972)

Živko Topalović 1886. március 21-én született a szerbiai Uzsicében. Itt fejezte be gimnáziumi, majd Belgrádban kezdte meg egyetemi jogi tanulmányait. Büntetőjogból szerzett diplomát. Később Berlinben és Párizsban folytatott tanulmányokat.

Már 1905-ben Belgrád városi tanácsának megválasztott szociáldemokrata képviselője, munkáslapok szerkesztője. 1912-ben, az első Balkán-háború kirob-

banásakor behívták; a fronton tisztként szolgált. Már ekkor levelezett Karl Kautskyval⁴¹.

1914-ben, a világháború kirobbanása után ismét behívták. 1915-ben megsebesült, hadifogságba került Magyarországon, a fogságból több levelet is küldött az MSZDP vezetőinek, amelyekben segítségüket kérte.⁴²

A háború befejezése és szabadulása után egyik alapító tagja lett Jugoszlávia Kommunista Pártjának (JKP), és a párt másodtitkára lett. Ellenezte a párt belépését a a Kommunista Internacionáléba, ezért kilépett a pártból. Elnöke lett az újjászervezett Jugoszláv Szocialista Pártnak, melynek lapját *Radniskih novina*t (Munkás Újság) 1941-ig, a német megszállásig szerkesztette. Topalović kemény bírálója volt Sándor király autoriter rendszerének, miként élesen bírálta a JKP tevékenységét is.

1934-ben, Sándor király marseille-i meggyilkolása után visszavonult a politikai élettől és a továbbiakban csak mint ügyvéd, valamint a Munkás Újság szerkesztőjeként tevékenykedett. E mellett cikkeket írt a Magyarországon megjelenő *Szocializmus* számára.

A II. világháború kirobbanása után Belgrádban visszavonultan élt, de 1943-ban a nagyszerb nacionalista Dragoljub Mihajlović (a csetnikek parancsnoka, 1946-ban háborús bűnösként kivégezték) vette fel vele a kapcsolatot, illetve helyet biztosított neki az általa alapított Ravna-Gora-Mozgalom (*Ravnogorski pokret*) vezetőségében is. Mihajlović. abban reménykedett, hogy Topalović révén kapcsolatot teremthet a brit munkáspárti Clement Attleével, illetőleg tőle támogatást kaphat. Valamint ellensúlyt remélt szerezni a JKP és Josip Broz Tito ellen. 1944 januárjában Topalović részt vett az úgynevezett Szent Szavai Kongresszuson. E kongresszus nyomán született meg a Jugoszláv Demokratikus Népi Közösség (*Jugoslovenska Demokratska Narodna Zajednica - JUDENAZ*), amelynek elnökévé választották. (Topalović nem tudta elérni, hogy a szövetségesek támogassák Mihajlovićot.)

1944 májusában e szövetség megbízásából küldték Topalovićot Olaszországba. Itt Ivan Subasić, a száműzetésben működő királyi kormány miniszterelnöke, az új, széles együttműködésen alapuló kormányban, amelyben a JKP-nak is miniszteri tárcákat biztosítottak volna, neki is tárcát kínált, Topalović azonban ezt visszautasította. (A JKP ellenezte, hogy Topalović az új kormányban miniszteri posztot kapjon.)

A háború végéig Olaszországban maradt. Letartóztatták, de nem szállították ki Jugoszláviának, hanem Franciaországba szállították. Ezután Genfbe utazott át és telepedett le, ahol különböző lapokban írt cikkeken nehezményezte visszamenőleg is, hogy a szövetségesek nem támogatták Mihajlovićot. Távollétében Jugoszláviában 20 évi börtönre ítélték. 1948-tól Párizsban élt Párizsba utazott, ahol létrehozta a rövidéletű Nemzetközi Szocialista Irodát. Szerkesztője lett a *Le Syndicalisme Exile* (Szakszervezeti mozgalom a száműzetésben) című periodiká-

³⁹ Az algériai háborúról lásd J. Nagy László írását, Évkönyv ...

⁴⁰ Mollet életútját lásd Évkönyv, 1980.

⁴¹ Topalovićnak a Kautskyhoz írt leveleiből részleteket közöl az Évkönyv, 2012–2013.

⁴² A levelek megtalálhatók a Politikatörténeti Intézet Levéltárában.

nak és a *La Future* (A jövő) című orgánumnak. A hidegháborúban a nacionalista, kommunistaellenes vonalat támogatta.

Topalović több nemzetközi rendezvényen vett részt, így 1948-ban Strasbourgban az Internationale Föderalistische Bewegung (Nemzetközi Föderalista Mozgalom), majd 1949-ben Párizsban a Völker Europas, Asiens und Afrikas (Európa, Ázsia és Afrika népei) kongresszusán. 1949-ben megjelent az emigráns Szabad Jugoszlávia Szakszervezeteinek alakuló kongresszusán, majd 1956-ban a szerb föderalisták konferenciáján. Utolsó könyve egy háromkötetes „Miként ragadták meg a kommunisták a hatalmat Jugoszláviában” volt.

Az 1970-es évek elején átköltött Bécsbe. Itt halt meg 1972-ben.

Forrás: Enciklopédija Jugoslavije. Zagreb, 1971.

A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÍRÓI

Aróstegui, Julio (1939– 2013)

A spanyol jelenkortörténet egyik meghatározó művelője, a Granadában született Julio Aróstegui Sánchez, a madridi Complutense Egyetem tanszékvezetője ez év január 17-én készült bemutatni monumentális, 900 oldalas monográfiáját a spanyol szocializmus történetének jellegadó politikusról, Francisco Largo Caballéróról. A sokak által várt prezentációból, amelynek meghívója hozzánk is érkezett, semmi sem lett. A tudós professzor 16-án hirtelen rosszul lett, súlyos szívpanaszokkal kórházba szállították, 28-án pedig már haláláról értesülhetett a történész-szakma, Spanyolországban és a határokon túl is. Külföldön is, mert tevékenységének nemzetközi kisugárzó hatása volt. Munkássága évkönyvünk horizontján sem most jelenik meg, egyes munkáit idéztük vagy recenzáltuk.

A továbbiakban egyik tanítványának és munkatársának tollából közlünk összefoglalást életpályájáról és munkásságáról.

EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA

In memoriam Julio Aróstegui

Igen nehéz méltó pályarajzot készíteni Julio Aróstegui professzorról, hatalmas életműve és tudományos tevékenységének mérete és hatása miatt, akadémiai körökben és messze azok határain túl. A jelenlegi spanyol jelenkortörténet-írás egyik leginkább egyéni és figyelemreméltó alakjáról kell megemlékeznünk. Atipikus életútról van szó, amelyeket két vonás jellemez: a személyi integritás és a szakmai szigor. Büszke volt rá (bár olykor sajnálta is), hogy nem tartozott semmiféle iskolához, nem volt tanítványa egyetlen mesternek sem, nem látogatott semmilyen szakmai *lobbyt*, nem sorolta magát valamely csoporthoz, kivéve nemzedéki beilleszkedését.

Tanulmányait a Granadai Egyetem Bölcsészkarán kezdte (Facultad de Filosofía y Letras). A hatvanas évek elején Madridba ment, hogy befejezze történeti tanulmányait. Ott, a Complutense egyetem Vicente Palacio Atard vezette tanszékén indult szakmai tevékenysége is: bekapcsolódott *A spanyol polgárháború füzetek* munkálataiba. Később is történetírói tevékenységének jó részét a polgárháború kutatásának szentelte, olyan nagysúlyú munkák elkészítésével, mint *A Madridi Védelmi Junta (1936 november–1937 április)*.¹ Közreműködött *A*

¹ *La Junta de Defensa de Madrid (noviembre 1936–abril 1937)*. Comunidad de Madrid, Madrid, 1984. (Társszerző: Jesús Martínez Martín.)

spanyol polgárháború 60 év után Manuel Tuñón de Lara² által koordinált kötetében³, amely ma is a legjobb történeti összegezés a nagy konfliktusról. Irányította, majd sajtó alá rendezte a polgárháborúról és emlékezetéről rendezett nagy 1986-os kongresszus előadásainak három kötetét.⁴ Munkájának ehhez a vonulatához tartozott később olyan alapvető feldolgozások irányítása, mint *A polgárháború: mítosz és emlékezet* és a *Miért következett be július 18-a... és ami utána jött*.⁵

Térjünk vissza 1967-hez, amikor kinevezték középiskolai igazgatónak Vitoriaiba, ahol ez első megjelenése volt. A hetvenes évek elején a Salamancai Egyetemre került professzornak, ahol a történelem elmélete és módszere tantárgyat tanította. Itt két körülményt emelnék ki: az egyik az, hogy középiskolai oktatói előzménnyel lett egyetemi tanár. Ez olyan *cursus honorum*, amely ma elképzelhetetlen volna. Azokban a válságos, egyben változásokat hordozó években azonban a felsőoktatásba már igyekeztek bevonni a legjobb szakmai erőket, mind kutatókat, mind oktatókat, olyan historiográfus nemzedékből, amelynek tagjai a háború éveiben és a közvetlenül utána következő időszakban születtek.

Aróstegui állandó figyelmet szentelt annak, hogy kidolgozza a történeti diszciplína ismereteleméleti alapjait. Ez a legtekintélyesebb történetelméleti specialistává tette, más tényezők mellett azért is, mert ezt kívánta és elő is mozdította a spanyol nyelv hódítása a világban, és ehhez hozzájárult referencia-munkája: *A történeti kutatás. Elmélet és módszer*.⁶ Kétségtelenül egyike volt azoknak a spanyol történészeknek, akik a legnagyobb figyelmet szentelték a történetírás elméleti problémáinak és kutatási módszertanának. Mint mondta: nem elégítette ki, sőt untatta őt pusztán archivista és dokumentarista szerepe. „Ugyanazt a bosszúságot érzem ma is, amikor azt mondják, hogy a történetírás az irodalmi diskurzus egyik formája, és felesleges rákérdezni igazságtartalmára; vagy hogy a historiográfia csak egyike a lehetséges utaknak, amelyeken haladva megközelíthető az, ami az időben történt és történik. És hogy az idő és a történelem elbeszélés.”

A hatvanas években kezdett elmélyedni Marx-szövegek tanulmányozásában (mint utóbb mondta, „lassacskán, de ha nem is minden nap, egyre sűrűbben”). Ez munkáiban sohasem okozott dogmatikus merevséget, hanem tudásvágyat tükrözött, és azt a szándékot, hogy a problémákat ne kitaposott utakon vesse föl. Ez érezhető doktori értekezésében (*Az alavai karlizmus és a polgárháború*),⁷ amely-

ben megkérdőjelezte a karlizmus⁸ és a foralizmus⁹ hagyományos azonosítását, fölülbírálva a karlizmus hagyományos liberális interpretációját a legitimista mozgalom szociális bázisáról a második karlista háború idején.¹⁰ Megállapította, hogy a karlizmus bázisát nem a legelmaradottabb társadalmi csoportok alkották, hanem éppen azokban az övezetekben bontakozott ki, ahol a legkorábban jelentek meg új társadalmi csoportok, amelyek kezdeti kapitalista termelési formákhoz kapcsolódtak. Ezt a témát tovább is kutatta több gyűjteményes kötetben megjelent írásában, illetve nagy hatású cikkeiben.¹¹ Irányadónak tekinthető a karlista háborúkról adott összegező fejezete Ramón Menéndez Pidal sokkötetes Spanyolország története XXXIV. kötete számára, amely az Izabella-korszakot és a hat forradalmi évet tárgyalta, és amelyért 1981-ben rangos díjat kapott (Premio Nacional de Historia). A karlizmus útját azután a polgárháborúig követte. 1986-ban jelent meg *A karlizmus és a Köztársaság elleni összeesküvés és lázadás 1936-ban*¹², majd néhány évvel később a *Karlista harcosok a spanyol polgárháborúban 1936–1939-ben* című kétkötetes, Hernando de Larramendi díjjal jutalmazott munkája.¹³ illetve *A karlizmus és a karlista háborúk. Tények, emberek, eszmék* kötet.¹⁴

1980 elején egyetemi kinevezést kapott, amely újra Vitoriaiba vezette. Am a következő évben professzorrá nevezték ki a Complutense Egyetem Földrajz-Történelem Karára. A Complutensén dolgozott azóta is, hároméves megszaki-tással a madridi III. Károly Egyetemen (1994–1997). A hetvenes és a nyolcvanas években együttműködött Tuñón de Larával a köztársaság történetét feldolgozó nagyszabású kollokviumokon, Madridban, Segoviában és Cuencában.

Munkájának egyik aspektusa, amelyben mások számára úttörőnek bizonyult, hogy kutatóként igyekezett föltárni a *politikai erőszakot* és okait, mint interdiszciplináris problémát és mint specifikus történeti jelenséget. Kétségek nélkül ki-mondható, hogy a nyolcvanas évek elején éppen Aróstegui volt, aki az akadémiai közegben napirendre tűzte jelenkori történetünknek ezt a nagyszúlyú mozzanatát, amelyet ma oly nagyszámú specialista vizsgál, sokféle szemszögből. Neki kö-szönhetők az első átfogó reflexiók a kérdésről, az *Ayer* egy 1994-es különszá-

⁸ Karlisták, karlizmus – a Borbón-dinasztia 1933 óta trónkövetelő ága, az ennek talaján kibontakozó politikai mozgalmak és eszmeviláguk. (Szerk. megj.)

⁹ A foralizmus az egyes tartományok középkori eredetű privilégiumaihoz ragaszkodó irányzat. (Szerk. megj.)

¹⁰ Az 1834–1839-es első karlista belháború felújulása, 1848 júniusa és 1849 áprilisa között. (Szerk. megj.)

¹¹ *El carlismo en la dinámica de los movimientos liberales españoles: formulación de un modelo*. In: *Actas de las I Jornadas de metodología aplicada a las ciencias sociales*. 4. köt. 1975. 225–240. o.; *El voluntariado de Navarra en el ejército de Franco (1936–1939)*. Sistema, 1982. 47. sz. 77–110. o.

¹² *El carlismo, la conspiración a la insurrección antirrepublicana de 1936*. Arbor, 1986. 491–492. sz. 27–76. o.

¹³ *Los combatientes carlistas en la guerra civil española, 1936–1939*. Aportes, Madrid, 1991.

¹⁴ *El carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres de ideas*. La Esfera de los Libros, Madrid, 2003. (Társzerzők: Eduardo González Calleja y Jordi Canal.)

² Tuñón de Lara életútját lásd Évkönyv 1999 és 2000.

³ *60 años de la guerra civil española*. Az El País 1996. július 14-i számának melléklete.

⁴ *Historia y memoria de la guerra civil. Encuentro en Castilla y León, Salamanca, 24–27 de septiembre de 1986*. Junta de Castilla y León, Valladolid, 1988. 1–3. köt.

⁵ *Guerra civil. Mito y memoria (dir.)* Marcial Pons, Madrid, 2006.; *Por qué el 18 de julio...y después*. Flor del Viento Ediciones, Barcelona, 2006.

⁶ *La investigación histórica. Teoría y Método*. Crítica, Barcelona, 2001.

⁷ *El carlismo alavés y la guerra civil*. 1970.

mában. (*Erőszak, társadalom és politika: az erőszak meghatározása, illetve Általános a sajátosban: a politikai erőszak történelmi távlatban*)¹⁵ Ugyancsak tőle származnak az első komoly tanulmányok olyan dolgokról, mint a lázadásnak és a politika paramilitarizálásának hajlama a harmincas évek Spanyolországában. (*A társadalom és a milíciák a spanyol polgárháborúban (1936–1939. Módszertani megközelítés.*)¹⁶ Erről szólt más korra vetítve a *Felkeléskultusz a Restauráció válságában*.¹⁷

Az utolsó időkben visszatért a *megtorlás* jelenségének vizsgálatához. Megkísérelte, hogy egy kutatást irányítson a Politikai–Társadalmi Brigád történetéről,¹⁸ amely azonban nem hozott gyümölcsöt, a jelenlegi néppárti belügyminisztérium ellenállása miatt, amely nem járult hozzá a vonatkozó iratok tanulmányozásához. Nemrégiben írt-szerkesztett kötete, a *Franco, a megtorlás mint rendszer*, kollektív kutatási projekt eredménye volt a Franco-rezsimről, az állami erőszaknak, mint a politikai elnyomás eszközének szisztematikus alkalmazásáról.¹⁹

Kirándulásokat tett az életrajzírás területére is. Rövid, nem túl kíméletes életpályarajzot készített don Juan de Borbónról,²⁰ majd Francisco Largo Caballero alig kutatott világháború utáni éveiről.²¹ Utolsó könyve, harminc év kutatásainak gyümölcse is éppen ennek a nagy szocialista vezetőnek a monumentális életrajza volt (*Állhatosság és rémképek*).²² Szorosan együttműködött a visszaemlékezéseket gyűjtő mozgalmakkal és a polgárháború áldozatainak szervezeteivel, ösztönözve több találkozójukat. Szerkesztőként publikálta olyan kiadványait, mint *Spanyolország három nemzedék emlékezetében. A reménytől a jóvátételig*, vagy *A nemzedékek és a francóista elnyomás emlékezete: az emlékezés ébrentartására irányuló mozgalmak mérlege*.²³

¹⁵ *Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia*. Ayer, 1994. 13. sz. 17–56. o.; *La especificación de lo genérico: la violencia política en la perspectiva histórica*. Sistema, 1996, 132–133. sz., 9–39. o.

¹⁶ *Sociedad y milicias en la guerra civil española, 1936–1939, una reflexión metodológica*. En: Santiago Castillo [szerk.]: *Estudios de Historia de España: Homenaje a Manuel Tuñón d Lara*. 2. köt. UIMP, Madrid, 1981. 307–326. o.

¹⁷ *El insurreccionalismo en la crisis de la restauración*. En: José Luis Delgado (szerk.): *La crisis de la Restauración. España entre la Primera Guerra Mundial y la Segunda República. II Coloquio de Segovia sobre Historia Contemporánea de España*. Siglo XXI, Madrid, 1986. 75–100. o.

¹⁸ Brigada Político-Social – 1964 után létrehozott speciális politikai rendőrség az ellenzéki tevékenység üldözésére, a politikai rendvédelmi bíróság (Tribunal del Orden Político) végrehajtó karja. (Szerk. megj.)

¹⁹ Julio Aróstegui (coordinador): *Franco: la represión como sistema*. Flor del Viento ediciones, Barcelona, 2012. – Ezt a kötetet nagy előkészítő munka előzte meg, spanyol és külföldi történészek bevonásával. Erről lásd Harsányi Iván feljegyzését az életrajz végén.

²⁰ Arlanza, Madrid, 2002.

²¹ *Francisco Largo Caballero: la última etapa de un líder obrero*. Fundación Largo Caballero, Madrid, 1990.

²² *Largo Caballero: El tesón y la quimera*. Debate, Madrid, 2013.

²³ *España en la memoria de tres generaciones. De la esperanza a la reparación*. Edición Complutense/Fundación Francisco Largo Caballero, Madrid, 2007. (Sergio Gálvez Biescas társszerzőségével), ill. *Generaciones y memoria de la represión franquista. Un balance de los movimientos por la memoria*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia, 2011.

A Complutense Egyetemen az utóbbi években „A XX. század történelmi emlékezte” kikülönített tanszéket vezetett, amelynek a feladata szorosan a jelenidőhöz kötődött, s amelynek számos munkáját szentelte, mint az *Élő történelem. A jelen idő története*.²⁴ Aróstegui javasolta, hogy alkossák meg a jelen idő evolutív fogalmát, amelyek tartalma a kortársak tapasztalatából táplálkozik. Javaslatot is tett erre a történelmi paradigmára. Eszerint a jelen idő nem a jelenkor záró szakasza, hanem saját tapasztalataink történelmi kezelésének új módszere, új ismeretelméleti premisszákból kiindulva, összevetve a történész saját átélt tapasztalataival, és fogékonyságával az események átélőinek közvetlen tapasztalata és emlékezte iránt. Ebből a szemszögből a jelen idő története nem valamely szakasz, hanem érzékenység és gondoskodás, amely a történelmi idő, sőt a történelmi tény új felfogásából indul ki. A jelen idő történetét tehát Aróstegui úgy értelmezi, mint a jelenből levezetendőt, és nem az idő lineáris folytatását; evolutív jellege tehát abban van, hogy nem kötődik más korok meghatározható kereteihez, és nincs más kezdete, sem vége, mint az a pillanat, amelyben leírják. Állandó fejlődésben van, befejezetlen, és mint koncepciónak nem kell kötődnie a jelenkor más szakembereinek vitáihoz. Viszont olyan tér, amely alkalmas interdiszciplináris reflexiókra és együttműködésre más társadalomtudományokkal, amelyeket szintén foglalkoztat az aktuális események folyamata.

Aróstegui, mint nyugtalan és fáradhatatlan kutató, aki képes forgatni az irónia fegyverét is, úgy vélte: „A történelem kutatása – írta –, szakemberei számára kétségtelenül azt is jelenti, hogy tegyenek hozzá valamit a tudomány eddigi teljesítményeihez, de azt is, hogy hozzájáruljanak önmagunk megismeréséhez, hogy fölrajzolják a maguk profilját, ábrázolva rajta az ellenmondásokat is, sőt tanulságokat és viselkedési normákat is sugalljanak. A társadalom érdekelt a történelem megismerésében, van is igény ez iránt. Ismerni a történelmet egyszersmind társadalmi követelmény is, éppen azért, hogy nehezebb legyen manipulálni. Az, hogy terjesszük a történelmi ismereteket, része kutatásuk és megismerésük elháríthatatlan feladatának.” Mint mondtam, egy alkalommal fájlalta, hogy iskolamesterek nélküli árva franc-tireur²⁵ volt. Ő viszont kétségtelenül hitelesen gyakorolta a maga iskolamesteri feladatát és iskolát teremtett. Közéleti elkötelezettsége, módszertani szigora és szakmai erkölce nagy érték marad számunkra, akik azzal büszkélkedhetünk, hogy tanítványainak tekinthetjük magunkat.

2013. január 30.

²⁴ *La historia vivida. Sobre la historia del presente*. Alianza, Madrid, 2004.

²⁵ A II. világháború alatti francia ellenállásból ismert fogalom – partizán. (A szerk.)

Koncepciók, kategóriák, szakkifejezések és elnevezések a politikai erőszak formáira vonatkozólag a Franco-diktatúra idején²⁶

Kérdés: A kérdésfelvetés releváns-e.

Válasz: Nyilvánvaló, hogy bizonyos szempontokból a Franco-diktatúrára alkalmazott terminusok tisztázásra szorulnak. Már magát az 1936. júliusi puccsot is a historiográfia (és a publicisztika is) kezdettől a megjelölések sokaságával illeti (sublevación, sublevamiento, insurrección, rebeldía, levantamiento, revuelta, golpe de Estado, pronunciamiento, alzamiento, sedición, motín, Cruzada, revolución nacional, vagy Movimiento – nagybetűvel). A felkelők győzelmével kialakított diktatúra által alkalmazott politikai erőszak jellegére is különböző elnevezéseket használnak, nemcsak a szemben álló politikai táborok vagy történetírói irányzatok, hanem a szélesebb közvélemény is. Ebből kiindulva csak üdvözölhető, ha a Complutense Egyetem Történelmi Emlékezet Tanszéke javasolja, hogy jellemzésére dolgozzunk ki pontosabb fogalmakat, kategóriákat és kifejezéseket.

K: Alkalmas-e az elnyomás/megtorlás (*represión*) fogalma a francóista politikai erőszak megjelölésére?

V: A *represión* kifejezés igen széles gyűjtőfogalom, amely nagyon különböző jelenségek leírására alkalmas, ennek megfelelően eléggé *semleges*. Szélső esetben arra az esetre is vonatkozhat, amikor egy demokratikus kormány használ erőszakot az alkotmányos hatalom ellen támadó ellenségeivel szemben. (Ilyen eset volt pl., amikor a Köztársaság kormánya 1932 augusztusában elfojtotta az ellene irányuló, Sanjurjo tábornok vezette puccsot.)

Ha szűkítjük a kört, és a *Franco-diktatúra által alkalmazott represszióról* beszélünk, akkor számolnunk kell azzal, hogy a súlyos politikai elnyomás és megtorlás Franco rendszerét minden szakaszában elkísérte, a felkelők első, 1936. nyári lépéseitől Franco életének legutolsó periódusáig, 1975 októberéig. Ezt tükrözi az irodalomban elterjedt „A diktatúra gyilkolva halt meg” bon mot. Lényegéhez úgy juthatunk közelebb, ha mozgásában, történelmi szakaszaiban vizsgáljuk. Akkor azt láthatjuk, hogy intenzitása és kiterjedése térben és időben váltakozott. A nemzetközi történelmi tudatban és közvéleményben ez úgy rögződött, hogy útja egyenes vonalban vezetett a gyilkos erőszaktól az úgynevezett „puha diktatúra” (dictablanda) felé. Valójában ezen az általános tendencián belül voltak a „visszakeményedésnek” rövidebb-hosszabb időszakai is. Ilyen volt többek között a *rendkívüli állapot* ismételt bevezetése Baszkföldön, szakszervezeti aktivisták tömeges letartóztatása (az 1001-ek pere), a kivégzésekbe torkolló 1975 őszi burzsoi per stb. Másrészt észlelhetjük az enyhülés periódusait is.

Vizsgálandó a megtorlás az élet különböző területei szerint is. Politikai for-

²⁶ Julio Aróstegui körkérdései és Harsányi Iván válaszai a Franco-diktatúra megtorló tevékenységét illető fogalmi meghatározásokról.

máin kívül léteztek (legtöbbször politikai háttérelmekkel színezett) kulturális, nyelvi, etnikai, gazdasági, felekezeti, tudományos vagy nemek szerinti megnyilvánulásai is, amelyek alkalmazása nem mindig volt szinkronban.

Külön feladat a megtorlás szempontjából az 1960-as évek reformjainak a pontosabb megítélése, legfőképpen a politikai bíraskodás helyzetének a vizsgálata. (A katonai bíraskodás megszüntetése politikai büntető ügyekben, helyükben specializált ítélő és végrehajtó szervek: TOP, BPS stb. létesítése). Ez is számos kérdést vet föl. Például: milyen mértékben tekinthető ez a megtorlás enyhülésének? A probléma nem oldható meg kizárólag a törvényhozói aktusok és végrehajtási utasítások vizsgálatával, hanem egyszersmind (vagy még inkább) gyakorlati végrehajtásuk elemzésével. (A BPS legalább olyan rossz hírű volt, mint elődei, miközben pl. a kirendelt védőügyvédek lehetőségei némileg szélesedtek, még ha ez ritkán döntötte is el a per kimenetelét.)

K: Érdemes-e, releváns-e megkülönböztetni a polgárháborús katonai erőszakot a már akkor létező politikai terrortól?

V: A polgárháború éveire vonatkozólag érdemes megkülönböztetni a hadműveletekhez kapcsolódó *háborús erőszakot* (violencia bélica), amelyet persze néha nehéz (vagy egyenesen lehetetlen) elválasztani a katonák és mások által gyakorolt *politikai erőszaktól* (violencia militar). Az előbbi elkerülhetetlenül hozzátartozik minden háború természetéhez, kiváltképpen az erős ideológiai töltetű polgárháborúk során. A második Franco és régi harcostársai esetében nem alkalmi emberpusztítás volt, hanem háború előtti eszméikből eredt, amelyek szerint Spanyolországot tűzzel-vassal meg kell tisztítani az „anti-spanyol” elemektől. (Ennek a korai megnyilvánulása volt a melillai és a badajozói tömegmészárlás²⁷ a háború legelső időszakában.) Itt döntő indikátor, hogy a háború befejezésével, amikor a fegyverek már elhallgattak, 1939 és 1944 között a politikai erőszak teljes gőzzel folytatódott, megdöbbentő méreteket öltve, bár már nem a harcoló katonaság, hanem katonai különbírók által. Emiatt is a két jelenség eltérő megítélést kíván.

1938–1939-től a francóista megtorlásnak már van egy *retroaktív* színezete, amennyiben elvi igazolása nem a jövőben a rendszer ellen elkövethető, hanem már „elkövetett”, utólag definiált cselekményeket vett célba. Az ilyen megtorlás legjellegzetesebb törvényhozási aktusa a *Politikai Felelősségrevonásról* kibocsátott 1939. februári törvény. Ez nem lehetséges jövőbeli cselekményeket nyilvánított büntetendőnek, hanem 1934 októberéig visszamenőleg (nem véletlenül addig) múltbeli cselekedetekre, állásfoglalásokra vonatkozott. A jövő tekintetében ezt a szerepet a Szabadkőművesség és a Kommunizmus Üldözéséről hozott 1940-es törvény, amely persze ugyanazzal a kíméletlenséggel üldözte a liberáli-

²⁷ Az észak-afrikai Melilla (akkor Spanyol-Marokkóba ékelt spanyol enkláve) haditengerészeti támaszpontjának tengerészei 1936 júliusában nem csatlakoztak a felkelőkhöz. Emiatt fegyveres leverésük után a támaszpont *egész legénységét* lemészárolták. Badajoz – az extremadurai tartomány székhelye. Elfoglalása után a felkelő katonai erők parancsnoka, Juan Yagüe ezredes 4000 republikánust terletetett össze a város stadionjába, ahol géppuskákkal halomra lövette őket. (Az eredeti feljegyzésben nem szereplő, a magyar olvasó tájékoztatására szolgáló szerk. jegyzet.)

sokat, a köztársaságiak különböző áramlatait, a nemzetiségi vagy regionális autonómia híveit, anarchistákat, ateistákat, laikus eszmék híveit és másokat.

Nem tagadható, hogy az erőszak a köztársaságért harcolók oldalán is nagyszámú áldozatot szedett, de ez nem programszerű, fölülről vezérelt megtorlás volt.

K.: Használható-e a spanyol diktatúra megtorló tevékenységére a Holocaust kifejezés?

V.: A spanyol esetben nem indokolt a Holocaust megnevezés alkalmazása, mivel ez a szó történetileg szorosan összekapcsolódik a zsidók elleni náci népiirtással, és ennyiben erős etnikai–faji tartalmat hordoz. Igaz: a korai nemzetiszocialista terror áldozatai nem elsősorban a zsidók, hanem a más beállítottságú németek voltak. A történetírás a fogalmat mégis a zsidóknak arra a kiirtására használja, amelyet a német nácik a '40-es években Németországban, továbbá a katonái által megszállva tartott államokban, nem kis részben pedig a velük szövetségesi kapcsolatban álló országokban követtek el (az utóbbi esetben nem ritkán oroszánrészt saját kormányaik elszánt támogatásával). Spanyolország a jelenség peremén mozgott, politikája 1940 és 1942 között súrolta azt. Akkor José Finat tábornok, a DGS-nek (az állambiztonsági szervek főigazgatóságának) parancsnoka összeállított egy titkos listát Spanyolország zsidó lakosairól. Ezt a jelek szerint átadta Heinrich Himmlernek, aki 1940 őszén Madridba látogatott. Ez a lista játszhatott bizonyos szerepet a Franciaországba menekült köztársaságiak között található zsidók deportálásában. Másrészt tudvalévő, hogy 1943-tól több rangos spanyol diplomata a spanyol külügy hivatalos támogatásával részt vett nagyszámú zsidó mentésében. Ehhez 1944. augusztus elejéig aktív háttérrel biztosított nekik Francisco Gómez Jordana külügyminiszter, nyilván nem Franco tudta nélkül. Így cselekedtek neves, Magyarországon akkreditált diplomaták, mint Miguel Ángel de Muguero és Ángel Sanz Briz. Hasonló szerepet játszottak a legnehezebb időkben athéni, sőt berlini spanyol diplomaták is.

A fogalom ilyen értelmű használatának ellene szól az is, hogy a német „végső megoldás” egy külső, idegennek nyilvánított lakosság megsemmisítését célozta, míg a francóista megtorlás áldozatai közel 100%-ban spanyolok voltak.

K.: Minősíthető-e a francóista represszió genocídiumnak, népiirtásnak?

V.: Véleményem szerint a spanyol diktatúra gyilkos átokfutását ezzel a megjelöléssel sem indokolt illetni. Általában (indokoltan) ezt a fogalmat is egy idegen, külső népesség tömeges kiirtására használják. Ilyen volt például a 20. század elején az örményeknek a török katonaság általi lemészárlása. Ami viszont később, az 1970-es évek közepén Kambodzsában történt a „vörös khmerek” uralma alatt (ahol a saját lakosokat gyilkolták), azt is inkább *szociális tömeggyilkosság*-nak nevezhetjük; első sorban a tanultabb khmerek, legfőképpen az értelmiségiek kiirtását célozta. A francóista megtorlás, úgy vélem, sem az elsővel, sem a másodikkal nem azonosítható. Gyakorlatát az 1939 és 1944 közötti időszakban talán szervezett *politikai tömeggyilkosságnak* (masacre político) nevezhetjük.

A francóista megtorlásnak egy következő, hosszabb, világháború utáni időszakát, amikor a rendszerrel szembeni ellenállás még nem erősödött meg, *elnyo-*

másnak (opresión) minősíthetjük. Ezen a társadalmi és politikai rendszer folyamatos fenntartását érthetjük, erős elnyomó szervekkel, már nagyszámú kivégzés nélkül. Ez esetben a megtorlás a rendszerrel szembeni ellenállás egyéni vagy csoportos formáit, a szervezett illegális szembeszegülést vette célba.

K.: Összehasonlítható-e a francóista elnyomás-megtorlás más országokéval és rendszerekével?

V.: A francóista megtorlás összehasonlítható más rendszerekével, sőt: nem is definiálható e nélkül, természetesen gondosan figyelembe véve azt a nyilvánvaló tény, hogy a rokonítható történelmi jelenségek sem ismétlik egymást a maguk teljességében.

A két világháború közötti évtizedek jobboldali diktatúrái, amelyek közé a Franco-diktatúra sorolható, a megtorlást részben ellenfeleik erejének arányában, részben az előzmények által meghatározott formában gyakorolták. (Forradalmak, háborús vereségek, igazságtalan vagy annak tekintett békeszerződések, gazdasági válságok, vagy olyan nagy jelentőségű reformok, amelyek kikezdték a társadalom valamely uralkodó rétegének az érdekeit.) Ám fontos benne saját, történelmileg kialakult ideológiai arculatuk, amely belpolitikailag rendszerint korporatív, hivatásrendi jellegű, kifelé pedig agresszív-konfrontatív volt. Az összevetés az olasz diktatúrával, még inkább a némettel nehézkes, mivel ez utóbbiak eltűnése nem elsősorban (a német esetben szinte egyáltalán nem) a diktatúra ellenségeinek mozgósítása vagy belső erőinek meghasonlása révén következett be, hanem mindenekelőtt külső katonai erők csapásai alatt. Még Olaszországban is a belső ellenállás 1943-as föllángolása katonai vereségek sorozatának az eredménye volt. Még inkább ez a helyzet a német esetben. Ezért a megtorlás intenzitása, módja, mértéke és formája inkább hasonlítható össze a világháború utáni túlélő vagy újonnan keletkező diktatúrák (Portugália, Görögország) viszonyaival. Azok a kísérleteim, hogy a spanyol esetet a világháború utáni, különböző időszakokban létrejött tarka identitású latin-amerikai jobboldali diktatúrákéval hasonlítsam össze, eddig nem vezettek értékelhető eredményre.

A megtorlás alkalmazása, és ellehetlenülése terén megfigyelhetők bizonyos hasonlóságok a második világháború után keletkezett *kelet-közép-európai* rendszerekkel, főleg ezek lebomlása tekintetében. Ezek *némelyikében* (mint Spanyolországban is) sor került fokozatos és részleges reformok bevezetésére, kormányaik kezdeményezésére. Ezek által a civil társadalom számára több tér nyílt a véleményformálásra, megszületett egy bizonyos féllegális ellenzék, megjelentek kritikus kiadványok, előfordultak liberalizáló civil kezdeményezések a tudomány és a kultúra területén. Ám az is látható, hogy ezek a mozgások esetenként az elnyomás újraerősítését is kiváltották, bár a korábbiaktól eltérő formákban.

K.: Mit jelent, milyen formákat ölt a vizsgált problémakör szempontjából a historiográfiai revizionizmus?

V.: Egyre nehezebb meghatározni, miben nyilvánul meg a revizionizmus e téren. Alapvető formája valószínűleg *a társadalmi fejlődés tagadása a történelemben*. Ha ugyanis ez nem létezik, akkor a fegyveres erőszak minden megnyilvánu-

lása – objektív mérce híján – egyaránt lehet jó vagy rossz, függetlenül a fegyveres eljárás céljától.

A revizionizmus egy másik, gyakran megjelenő konkrét formája a *második világháború kirobbantásáért viselt felelősség* átértelmezése. Ebben az értelemben a módosítás nem korlátozható a hadviselő országokra, mivel a világ országainak cselekvése – a semleges országokat is beleértve – a háború éveiben két politikai-katonai szövetség köré rendeződött. A bombák természetesen mindkét oldalon egyformán működtek, de a kérdés így tehető föl: vajon a világ népei szempontjából *közömbös volt-e, hogy melyik koalíció bizonyul győztesnek*. Véleményem szerint – bár mindkét oldalon sor került a háborús erőszak elítélendő konkrét alkalmazására – ezek (mint minden háború alig kiküszöbölhető velejárói) nem igazolhatják az azonosítást.

Úgy gondolom, hogy Spanyolországban a 20. század első évtizedeiben az erős szociális feszültség számos *alapvető, meg nem oldott probléma* következménye volt, a gazdaság, a birtoklási viszonyok, a kultúra, a politikai rendszer, a gyarmatkérdés, a családjog, a nemzetiségi viszonyok területén. Akár azonosítjuk ezek megoldását a *haladással*, fékezését, akadályozását pedig a *reakcióval*, akár nem, megállapítható, hogy a társadalmi nagyfeszültség csak ezek megoldásával lett volna csökkenthető. Am az ellentétes érdekű társadalmi csoportok egyre nagyobb arányú szervezettsége fokozta azt a csábítást, hogy a problémákat erőszakkal (kormányzintű erőszakkal, anarchista puccsokkal és merényletekkel, paramilitáris szervezetek alakításával, katonai összeesküvésekkel és puccsokkal) oldják meg. Ismételt összecsapások zajlottak le, egyre nagyobb intenzitással, a nyomás és elnyomás egyre magasabb szintjén. A folyamat csúcspontján kirobbant a polgárháború, amelyet katalizált a spanyol ügyekben is érdekelt nagyhatalmak „szabadstílusú birkózása”. A győztes előtt fölsejlett a „végleges” tabula rasa megteremtésének a lehetősége, és Franco nem habozott kihasználni ezt. A diktatúra évtizedei témánk szempontjából ennek a kísérletnek a fokozatos ellehetetlenülését mutatták. A megtorlás ugyan hosszabb ideig az elvitathatatlan győzelem érzését kelthette, de a történelem végül is nem igazolta ezt a várakozást.

Még kívülről is – az illetéktelen, de Spanyolország ügyei iránt elkötelezett szemlélő számára – úgy tetszik, hogy a spanyol politikai élet minden szereplőjének van tanulnivalója ebből a történetből, beleértve a szabadgondolkodókat, a regionalistákat, a baloldal híveit, a köztársaság visszaállítására törekvőket, az antiglobalistákat, a munkavállalói érdekvédőket is.

K.: *Hogyan függ össze a francóista megtorlás az emberi jogok kérdésével?*

V.: A francóista elnyomás természetesen közvetlen összefüggésbe hozható a (kollektív és egyéni) emberi jogok korlátozásával. A Franco-korszak minden „szerves” államtvénye, pl. *A Spanyolok Jogairól* kibocsátott 1945. évi törvény (Fuero de los Españoles) első cikkelyében a legszélesebb jogokat helyezte kilátásba az állampolgároknak. Ám a második már azt magyarázta el részletesen, hogyan és miért nem engedhető meg gyakorlásuk. Az 1960-as évek reformjai óvatos lépéseket tettek arra, hogy bizonyos területeken korlátozott teret nyissanak a

nem állami, valamint a hivatalos szférán belüli alternatív közéleti tevékenység számára. Ezek rendszerint külső nyomás eredményei voltak, mint pl. az 1959. évi *Stabilizációs Terv*, amely szélesítette a vállalkozás szabadságát. Más esetekben a kormányzatnak azt a szándékát tükrözték, hogy bizonyos mértékű legitimitást kölcsönözzenek a rendszernek. Az 1966. évi sajtótörvény, amely megszüntette az előzetes cenzúrát, korlátai ellenére szélesebb teret biztosított a hiteles tájékoztatás jogának érvényesülésére. Az 1970-es Oktatási Törvény enyhítette az oktatás felekezeti jellegét, és korszerűsítette a természettudományi tárgyak oktatását. A politikai büntetőjogról szóló, már említett 1963-as törvény a politikai büntetőperek esetében kilátásba helyezte az eljárási szabályok szigorúbb betartását. Ennek a törvénynek a megszületésében nagy szerepe volt annak az elementáris nemzetközi tiltakozásnak, amely rövidebb idővel a kommunista Julián Grimau kivégzését követte. A korporatív testületek „választásai”, akár a hivatásrendi Cortesre, akár a rendszer vertikális szakmai szervezeteire vonatkoztak, kezdetben semmit sem jelentettek. Később, a diktatúra (vagy „dictablanda”) hanyatló ágán, az 1971-es szakszervezeti törvénnyel enyhíteni próbálták a szociális feszültséget azzal, hogy lehetővé tették a választást a „vertikális” szakszervezetek magasabb testületeibe, a Cortes esetében pedig növelték a testület „családi harmadát” illető választás jelentőségét. Ám mindezeknek a fejleményeknek mozdíthatatlan és áthághatatlan keretet szabtak két magasabb rendű „szerves törvénnyel”, *A Nemzeti Mozgalom Alapelveiről* (1958) kibocsátott törvénnyel és az 1967. évi *Szerves Államtörvénnyel*. Ebben az értelemben jelenthette ki Francisco Franco államfő, hogy rendszere „rögzítve van, és pedig szilárdan rögzítve”.

Végül is az emberi jogok intézményesítése nem volt beilleszthető még a „dictablanda” („puha diktatúra”) jogrendszerébe sem, az utolsó percekig sem. Mutatja ezt a Nemzeti Mozgalmon belüli „társulások” gyakorlatilag kudarcot valló engedélyezése (1975. január), amely a független politikai pártok alakításának vagy újjászervezésének kívánt engedménynek látszó gátat vetni, miközben néhány héttel korábban, 1974 decemberében már kibocsátották a büntetőeljárásról szóló törvényt, amely lényegében fenntartotta a különleges bíráskodást politikai ügyekben. Vagyis a Franco-diktatúra még ebben a végső szakaszban sem tudott megválni az emberi jogok elnyomásától.

2011. november 24.

Harsányi Iván

*

Buharin, Nyikoláj (1945–2012)

Nyikoláj Buharin Oroszország Tudományos Akadémiája Kelet-európai Országok Története és Gazdasága Kutató Intézetének volt egyik vezető kutatója. 1945. december 12-én született. 1965-ben a Lomonoszov Egyetem történeti fakultásának lett hallgatója és disszertációs témája a korai lengyel és orosz szocialisták együttműködése lett. Ezt a kutató munkáját azután a Varsói Egyetemen folytatta. Diplomamunkáját, amely könyv formában is megjelent, már Inessza Jazsborovszkajával együtt írta és ez a monográfia *U isztokov polszkovo szocialiszticeszkovo dvizsenyija* (A lengyel szocialista munkásmozgalom kezdeteiről) címmel jelent meg a Nauka Kiadónál, 1976-ban, Moszkvában. A Szovjetunió Akadémiája Világgazdasági Intézetében lett aspiráns – ekkor írta meg kandidátusi disszertációját, amelynek címe és témája *A népi demokratikus Lengyelország értelmisége* volt. Disszertációjának könyvformája a Nauka Kiadónál 1977-ben jelent meg. Buharin már bátor és tudományosan nagyon elismert kutató volt az 1970-es, 1980-as években. Elemzései, amelyeket a szocialista tábor országaiban végbemenő folyamatokról írt, sokszor vitákat váltottak ki – ekkor már a fiatal kutatók csoportjának elnöke volt. Több sokszerezős munkának lett egyik közreműködője, írásaiiban mindig a tényleges valóság megjelenítésére törekedett és sokszor érintette ezen országok kulturális életét. Csakhamar meghívást kapott a közös lengyel–szovjet tudományos együttműködés bizottságában való közreműködésre. Az együttműködés eredményeként lengyel társszerzővel közösen (Visomirszkaja) írott könyvük 1986-ban, Varsóban jelent meg.

Ezekben az országokban bekövetkezett változások megkövetelték a tényekkel számot vető kritikus gondolkodást, ami azt is jelentette egyben, hogy meg kellett szabadulni bizonyos mítoszoktól.

1986-ban ugyancsak a Nauka Kiadónál jelent meg a könyve *Polzskoje rabocseje dvizsenyije v borbe za szocializm. Isztoriceszkie uroki* (A lengyel munkásmozgalom a szocializmusért vívott harcban. Történelmi tanulságok) címen. Ezt a könyvet Inessza Jazsborovszkajával társszerzőként jelentette meg.

Az új, megváltozott körülmények között a kutatási célok is megváltoztak, miként megváltozott az intézet elnevezése is. Az új elnevezés „Nemzetközi gazdasági és politikai kérdések kutatásának intézete” lett. Ny. Buharin ekkor egy négykötetes kollektív munka vezetését vállalta és vezette, amely Kelet-Közép-Európa országainak a 20. század második felében végbement gazdasági és politikai történetét dolgozta fel, és amely 2000-től 2002-ig jelent meg ugyancsak a Nauka Kiadónál. Ő vezette azt a kutatómunkát is, amely Közép- és Délkelet-Európa országainak újabb demokratikus és jogi strukturális változásait dolgozta fel. Ennek a kutatómunkának eredményeként jelent meg 2005-ben egy többszerzős tanulmánykötet, amelynek irányítója és egyik legfontosabb szerzője ő volt. Hozzáfogott egy olyan feldolgozáshoz is, amely Kelet-Közép-Európa országai átalakulási típusait és ezeknek Oroszországhoz való viszonyát elemezte volna. Sok más kollektív munka megjelentetésében is részt vett, miként több évkönyvnek is

szerzője volt. Így abban a kollektív munkában is, amelynek témája: Oroszország és a kelet-közép-európai országok átalakulása a 20. század végén és a 21. század elején. Buharin haláláig nagyon sok tanulmányt írt ezen országok strukturális változásairól, sőt az Európai Unióba való belépésükről, miközben mindig figyelemmel volt arra, hogy ezek a változások milyen kölcsönhatásban álltak Oroszországgal. E témakörben 2003 és 2006 között nagyon sok tanulmánya jelent meg. Bekapcsolódott annak a kollektív munkának előkészületeibe és megírásába is, amely a visegrádi országok átalakulását dolgozta fel, és amely olyan beszédes címet viselt, mint *Atkuda i kuda, 20 let po putyi reform* (Honnan hová. 20 év a reformok útján). A cím felsorolta Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Csehország nevét is. A kötet a Nauka Kiadónál 2010-ben jelent meg.

Buharin az említett intézet tudományos tanácsának (amely az akadémiai intézetek legfelsőbb tudományos testülete) tagja volt, miként tagja több folyóirat szerkesztőségének is, többek között a *Mir peremen* (A változások világa), valamint a *Mezsdunarodnij dialog* (Nemzetközi dialógus), továbbá tagja volt az Orosz–Lengyel Történész Vegyesbizottságnak.

Buharin élete végéig töretlenül szélesítette munkásságának körét, ennek során e nagy régió gyors változásait nyomon követte, kutatta mind a gazdaság, a politika, a kulturális élet és a jog területének mozgását. Munkásságának érdemeit nehéz túlértékelni, és egyike volt azoknak a történétíróknak, akik valóban enciklopédikus tudással rendelkeztek.

Inessza Jazsborovszkaja

*

Hessel, Stéphane (1918–2013)

A 2013. február 27-én, 95 éves korában elhunyt Hessel a francia és a spanyol ellenállás kiemelkedő harcosa volt. Néhány éve francia nyelven publikált könyvét („Háborodjatok föl!”)²⁸ a világ négy sarkában olvassák, különösképpen a fiatalok. Ezzel a könyvvel lángoló felkiáltójelet tett élete fő törekvése után, amely nem más volt, mint hogy szítsa az ellenállást az igazságtalanság minden megnyilvánulása ellen. Ezt tömören így fejtette ki a könyvben: „Ha valami fölháborít benneteket, ahogyan engem fölháborított a náciizmus, harcosokká kell lennetek vele szemben, erős, elkötelezett harcosokká. Be kell kapcsolódnotok a történelem sodrába, hogy a történelem kövesse a ti áramlásotokat. Ez a sodrás a több igazság, a több szabadság felé tart, de nem olyan ellenőrizetlen szabadság, amelyet a róka vindikál magának a csirkeólban.”²⁹

Eszembe jut egy anekdotikus eset, amely velem történt, és amely igen jellemző Hessel személyiségére. 2011. szeptember 3-án, szívemet melengető meglepetés ért: Stéphane Hessel személyesen hívott föl, válaszul egy levélre, amelyet hozzá

²⁸ *Indignez-vous!* Paris, 2010.

²⁹ Uo. 11. o.

intéztem. Levelemben a híres *Affaire Reconquista de España*³⁰ ügy egyik kulcs-személyisége, Jaime Nieto iránt érdeklődtem, aki José Bollados álnéven a franciaországi spanyol ellenállás egyik irányítója volt, és akit ott 1942. szeptember 1-jén a Gestapo elfogott, majd a buchenwaldi náci koncentrációs táborba hurcolt. Hessel, akit ugyancsak Buchenwaldba deportáltak, ismerhette őt. Nietót tisztelték meg ugyanis azzal, hogy 1945. április 19-én, a buchenwaldi Appellplatzon, mintegy 21 000 túlélő előtt spanyol nyelven fölolvassa a híres *Buchenwaldi szózatot*. Szabadkozott, hogy nem tud kellően tájékoztatni, mert – mint mondta – „nem sokáig tartottak Buchenwaldban, átszállítottak a nagyon kemény Dora-i táborba.” Nem emlékezett arra a személyre, akiről kérdeztem, viszont megmondta, hogyan érdeklődhetek a tábori levéltárak német hivatalánál.

Arra a kérdésemre viszont, hogy ismer-e spanyol foglyokat, akik túléltek a Buchenwaldban töltött időszakot, azt válaszolta, hogy találkozott Jorge Semprúnnal,³¹ de erre már a háború után került sor. Mondtam neki, hogy én Nieto ügyében három levelet intéztem Semprúnhoz, aki fogolytársa volt Buchenwaldban, amelyekre azonban nem kaptam választ. Hessel igyekezett föl-idézni némely emlékeit. Mint elmondta, „a táborban a kommunisták nagyon jól szervezettek és egymás iránt szolidárisak voltak.” Meleg szavakkal mondtam köszönetet neki azért, amit végzett, és továbbra is végez, bátorságáért, és az energiáért, amellyel eszméit terjeszti. Rövid tíz perces beszélgetés volt ez, egy igaz és felvilágosult emberrel.

Szerencsére, több évtized múltán, Nieto fölbukkant a homályból. Annakidején ő volt a dél-franciaországi spanyol ellenállás egyik legfőbb vezetője, Jesús Monzónnal, Cecilio Arregui-vel és más „elfeledettekkel”. Sorsát testvérével, Henrival közös tanulmányban írtam le, a *L’Affaire Reconquista de España* lapjain.³² Megjelenik fogolytársánál, Semprúnnál is, mint „a spanyol KP buchenwaldi földalatti szervezetének fő irányítója”.³³ Buchenwaldot túlélte. Franciaországba viszszatérve néhány év múlva a *Boléro-Paprika* rablási ügy vétklen áldozata lett. 1950. szeptember 7-én lefogták, és Korzikára száműzték. Semprún szerint „kitisztogatták” az SKP-ból (PCE). Később egy hajón Lengyelországba tudott menekülni.

Forrás: Bulletin d’Information de l’Amicale des Anciens Guérilleros Espagnols en France (F:F:I), Toulouse, 2013. március 31. 1er trimestre, No. 129. 1., 5. o.; Un juste nous a quitté.

Charles Farreny

³⁰ A „Spanyolország visszahódítása” néven emlegetett ügy háttere: Monzón és csoportja kezdeményezte azt a kísérletet, hogy egy csoport dél-franciaországi fegyveres spanyol ellenálló, mintegy ötezer fő, 1944 októberében, az Arán folyó völgyében betörjön Franco birodalmába, a terv szerint azért, hogy szélesebb ellenállást váltson ki. A próbálkozás azonban kudarcba fulladt, sokan elesetek, sokakat pedig foglyul ejtettek. A spanyol kommunista párt történetébe az akció a „kalandorkodás” jelzővel vonult be. (Szerk. megj.)

³¹ Jorge Semprún néhány írását az Évkönyv közölte, de életútjának megírásával adósok vagyunk. (A szerk.)

³² L’Affaire Reconquista de España. 109–116. o. <http://espana36.voila.net>.)

³³ Jorge Semprún: *L’écriture ou la Vie*.

Judt, Tony (1948–2010)

ERIC HOBSBAWM

A hidegháború után – visszaemlékezés Tony Judtra³⁴

(Rövidítve)

Az én ismeretségem és kapcsolataim Tony Judttal régi időkre nyúlnak vissza és ezek eléggé ellentmondásosak. Barátok voltunk, de nem bensőséges barátok, és miközben mindketten politikailag elkötelezett történészek voltunk, ugyanakkor másfajta irányba mentünk. Ugyanakkor mindkettőnknek azonos intellektuális érdeklődése volt. Mindketten tudtuk, hogy a 20. század történetét csak azok tudják megérteni, akik abban a korszakban lettek történészek, maguk is átérték ezeket az éveket és osztották a korszak szenvedélyét, vagyis hittünk abban, hogy a politika szükséges a kíváncsaink és az igazság megvalósításához. Véleményeltéréseink ellenére mind Tonynak a *Marxizmus és a francia baloldal* (Marxism and the French Left),³⁵ valamint az én újabb könyvem, *Miként változtassuk meg a világot* (How to Change the World)³⁶ – ez a két könyv egyazon a független gondolkodó emlékének voltak szentelve: George Lichtheimnek.³⁷ Egyébként személyes kapcsolatainkban jól jöttünk ki egymással, Tony nyitott és nagylelkű volt. Ő jó véleménnyel volt az én munkáimról, és utolsó könyvében ezt meg is írta. Ám e munkájában van egy olyan bekezdés, amelyben nagyon keményen megtámadott engem, és ezeket a sorait sok helyütt idézték, elsősorban az USA-beli jobboldali sajtó ultrái tették ezt. Arra szólított, hogy ismerjem el, sőt tegyek egy nyilatkozatot arról, hogy az „én istenem megbukott”, verjem a mellemet, ahhoz, hogy megnyerhessem a jobboldal elismerését és hogy azon az oldalon komolyan vegyenek. Szerinte egy embert sem kell meghallgatni, aki a szocializmust nem azonosítja a gulágokkal. Nem kétséges, hogy őszinte volt, amikor folytatta ezt a „vörös-ellenes” polémiáját. Szerencsére a gyakorlat és az elmélet két dolog.

Többségünk számára, akik ismerték, Tonyról elsősorban az jut az eszünkbe, hogy micsoda hosszú és végzetes küzdelmet folytatott a halállal. Ez a küzdelem nagyon fájdalmas és megható, de tovább kell lépnünk. A mítoszcsinálás nem a történészek témaköre. Tonyt sokan úgy „tálalták fel”, mint valami új George Orwellt. Annyi igaz, hogy mindketten rendkívül tehetségesek és mindketten nagy vitatkozók voltak, mégis nagyon különböző személyiségek. Tonyból hiányzott

³⁴ Tony Judt életútját lásd az Évkönyv, 2012 Történetírók fejezetében. A 2013. évi kötetben két kritikát is közöltünk róla, ugyancsak a Történetírók fejezetben.

³⁵ E kötetéről lásd az említett kritikákat az Évkönyv 2013. évi kötetében és Jemnitz János írását a magyarul is megjelent könyvről, *Ezredég*, 2011.

³⁶ Hobsbawm e munkájáról lásd a *Guardian* ismertetését: Évkönyv, 2013, Dokumentumok fejezet és rövid ismertetését e kötet Könyvismertetések fejezetében.

³⁷ George Lichtheimről sajnos az Évkönyv nem írt, nálunk Magyarországon szűk körben jól ismerték.

Orwellnek a kombinatív gondolkodásmódja a téren, hogy megszabaduljon az előítéletektől, akár a jelenről írt, akár visszapillantott a múltba, és ebből következett, hogy bizonyos személyeket és irányzatokat „denunciált”. Tony nem tudta volna megírni sem az 1984-et, sem az *Animal Farmot*³⁸ (Állatfarm). Orwellnek viszont hiányzott Tony nagyon széles történelmi tudása és szellemes írói vénája, valamint intellektuális manőverezési képessége. Az orwelli összevetés azért is veszélyes, mert két író emberről van szó, és főként az egyik a hidegháború korában írt és tevékenykedett, abban a korban, amelyet jobb elfelejtetni. Orwell munkáját és reputációját úgy tekintették, mint egy szovjetellenes torpedót és ma, amikor Orwellnek van bizonyos reneszánsza, mégiscsak kiderül, hogy mennyire az 1950-es években élt és írt. Tony antisztalinista volt, mint nagyon sokan és nagyon dühös volt, ha valaki az SZKP-t akkor sem marasztalta el, amikor az éppen nem volt sztálinista és mint én, az 1917. évi forradalmat valamiféle nyitásnak és „workshopnak” (munka- és gondolkodási közösségnek) tekintettük. Így azután ő nem értette meg és elutasította Brecht³⁹ versét, az *An die Nachgeborenen* (Azokhoz, akik később születtek), amely a Komintern kádereiről szólt, amelyet oly sokan csodáltak, ám Tony ezt ártalmasnak tekintette, mert elfedte, hogy ezek a „hívők” egy rossz ügy szolgálatába szegődtek. Ám kétségtelen, hogy a 20. század megítélése terén Tony fő gondja és munkássága gerincében nem az állt, hogy Oroszország mennyire fenyegeti a „szabad világot”, hanem sokkal jobban érdekelték a baloldalon belüli áramlatok és érvrendszerek. Sokkal inkább Marx, mint Sztálin és a gulág volt érdeklődésének és munkásságának igazi területe.

Tony 1968 után elsősorban liberális szellemű ellenzékivé vált és csodálójá lett azoknak az akadémikus turista kirándulóknak, akik oly sokat írtak a kelet-európai kommunista rendszerek közeli, majd bekövetkezett végéről. Ez azután őt és másokat is elvezette ahhoz, hogy különböző gyermekmeséket gyártsanak, miközben jól ismerhették volna az 1989-es bársonyos forradalmak sokszínűségét. Ilyen forradalmak egyáltalán nem zajlottak le, csak arra történtek különféle reakciók, hogy a szovjet katonai erőket kivonják, amit maguk a szovjetek is elhátároltak. A korszak igazi hőse Gorbacsov volt, aki szétrombolta a Szovjetuniót,⁴⁰ valamint Suárez Franco Spanyolországában és Jaruzelski Lengyelországban,⁴¹ akik valamennyien biztosították az érintett országok békés átalakulását és akiket kiátkoztak mindkét oldalon. Ténylegesen Tony szociáldemokrata-liberális felfogását az 1980-as években jócskán befolyásolta Furet és Jirzy Hayek gazdasági liberalizmusa. Én azonban nem hiszem, hogy Tonymak ezek az írásai, amelyek a hidegháború e másodvirágzása idején születtek, valóban életművének központi elemét képeznék. Fejlődése a 20. század második felében saját magának köszönhető („sui generis”).

Amíg New Yorkban letelepedett az 1980-as években és cikkeket kezdett írni

³⁸ Orwellnek ezek a munkái később megjelentek magyarul is.

³⁹ Bertold Brecht életútját lásd Évkönyv, 2001.

⁴⁰ A felsorolt nevek és jelentőségük mind erősen vitatott. (A szerk.)

⁴¹ Mind a spanyol, mind a lengyel történelmi fejlődésről sokan írtak, így az Évkönyv is.

a *New York Review* számára, nem volt különleges, elsőrangú történész, még a francia történelemmel foglalkozó angolszász történészek között sem. Belebonyolódott azokba a vitákba, amelyek a francia baloldaltól szóltak.⁴² Még az 1980-as évek előtt találkozhattunk vele, mint aki a társadalomtörténet margóján dolgozott, amikor elsőrendű tanulmányt írt a szocializmus történetéről a francia Provence régiójában, ez az 1871-től 1914-ig terjedő első időszakot elemezte. Francia érdeklődése nagy erudícióval párosult, amely az én véleményem szerint történetileg triviális eredményeket hozott: végeredményben egy „akadémikus” változatot a baloldal⁴³ elég hatástalan és marginális történetéről.⁴⁴ Mi is történt a két nagynál és a bázison, amely kulturálisan nagyon is érdemtelen volt, de politikailag elhanyagolható volt, főként ha összevetjük, hogy mi zajlott le a másik oldalon a boulevard St. Germainen, ahol a politikusok egybegyűltek. Sartre⁴⁵ politikája abban jegesedett ki, hogy rendszeresen állást foglalt, minthogy más nem maradt a számára és De Gaulle ezt jól tudta. Mindenesetre a baloldal ritkán volt hatalmon, és valószínűleg az egyetlen értelmiségi, aki miniszterelnök lett, 1936-ban Léon Blum⁴⁶ volt. Kétségtelen, hogy jól előkészítette a talajt később Mitterrand pályafutásához.⁴⁷ Ami az értelmiségi eszmei búvészműtárgyakat illeti, Tonymak nem okozott nehézséget, hogy ezekre rávilágítson. A baloldali értelmiségiek azon fáradoztak, hogy valamiféle egységet hozzanak létre maguk között, miközben az országban el voltak szigetelődve. Ennek alapján formálódott ki az ouvrierizmus, vagyis a munkások nem bíztak az értelmiségiekben.

Négy dolog alakította a francia történelmet a 19. és 20. században: a köztársaság a befejezetlen nagy francia forradalomból született meg; így alakult ki a centralizált napóleoni állam, amely korszakban a francia munkásság túlságosan kicsi és megosztott volt ahhoz, hogy valamilyen politikai szerepet játszhasson. Ehhez járult Franciaország hosszú hanyatlása a től a pozíciójától, amelyet az ország 1789 előtt töltött be, amelynek során Franciaország ugyanúgy hitt a maga felsőbbrendűségében, mint Kína. Abban az időben Franciaország „Európa fővárosa” volt, de Waterloo után az ország lassan lecsúszott mind katonailag, mind kulturálisan, és a központi hatalom is meggyengült. Az országnak nem volt Leninje és megfosztották Napóleontól és ez is hozzájárult a hanyatláshoz. A francia értelmiségiek közül sokan visszavonultak egyfajta cartesiánus hallgatásba, vagy egyfajta guru létbe. Most más modellek mutatkoztak a felsőoktatásban és a tudományok világában, a gazdasági fejlődés terén, és ezzel párhuzamosan a marxista

⁴² Tony Judt e könyvéről lásd a kritikákat az Évkönyv 2013. évi kötetében, a Történetírók fejezetben. (Judt e könyve magyarul is megjelent, ennek bírálatát lásd *Ezredvég*, 2011.)

⁴³ Hobsbawm itt a francia történelmi terminológiát a „Rive gauche”, vagyis a Szajna balpartját használja, ahol a forradalmi események történtek.

⁴⁴ Hobsbawm jellemzése itt túl negatívnak tűnik. (A szerk.)

⁴⁵ Sartre életútjához és tevékenységéhez lásd Évkönyv, 2002.

⁴⁶ Léon Blum életútját lásd Jemnitz János: *Léon Blum, politikai életrajz*. Budapest, 1993.; az 1936. évi Blum-kormányról lásd Évkönyv, 1986.

⁴⁷ Mitterrand 1981. évi győzelméről és a Mitterrand-korszak első éveiről lásd Évkönyv, 1981–1986.

gondolatok is terjedtek, így a forradalom ideológiáját illetően. A francia baloldali értelmiségiek számára nagy problémát jelentett, hogy miként egyeztessék össze a forradalom gondolatát és szemléletét azzal, hogy Franciaországban nem jött létre új forradalmi helyzet. A jobboldali értelmiségiek számára egyszerűbb volt a kép, el kellett temetni a köztársaság megszületésének és a francia forradalomnak a korát. Ez olyan feladat volt, mint ha valaki az USA történetét úgy akarná megírni, hogy ne szóljon az amerikai alkotmányról. Ezt nem lehet megtenni, és ezt nem tudták megtenni azok a nagyon értelmes történészek, amilyen Furet,⁴⁸ ugyanúgy, mint ahogy Tony sem, akinek a szociáldemokrácia volt az eszményképe.

Tony életének eddig a korszakáig egy akadémikus „csereptörő” volt – magatartása inkább az ügyvédek, mint a bírák tollára illik, akiknek a célja nem az igazság és az igazságosság, hanem az, hogy megnyerjék a pert. Akinek a számára, hogy szembenézzen saját gyengeségeivel, az nem igazán fontos, noha azoknak a történészeknek, akik hosszabb időszakokat és folyamatokat vizsgálnak, ezt meg kell tenni. Mégis tónynak azon évtizedei, amikor mint intellektuális ügyész kialakult, nem akadályozták meg a későbbiekben azt, hogy Tony érett, sok gondolatot felvető és jól tájékozott történésszé váljon. Legjelentősebb munkája kétségtelenül az *Európa a háború után*⁴⁹ nagy lélegzetű munka. Ez a munkája kétségtelenül sok gondolatot felvető, kiegyensúlyozatlan írás. Nem vagyok biztos, hogy azok is elfogadhatónak és a mai kornak megfelelően találják, akik először olvassák (hét évvel első megjelenése után). Mégis, saját tapasztalataimból is mondhatom, hogy ilyen nagyobb szintézist, amelyet az ember másodszor olvas át, és amely a jelen történelem (contemporary history) kérdéseivel foglalkozik, történész csak érett korában tudja megírni. Nagyon kevés történész tud ilyen hatalmas korszakot áttekinteni és feldolgozni, ráadásul úgy, hogy mindebből következtetéseket is le tudjon vonni. A *Háború után* könyv valóban nagy teljesítmény. Már csak azért is, mert a dolgokat a mai napig követi, és a munka már magába zárja, hogy bizonyos dolgok elavulnak, a könyv jövője bizonytalan. Ám ez az írás annyiban hosszú életű lehet, hogy sok kritikai észrevételt tartalmaz és a leírások alkalmasak arra, hogy később támaszkodjanak rájuk és visszautaljanak rájuk, minthogy ez a két kötet szellemesen, íráskészséggel és önálló stílussal lett megírva. Ez a könyv alapozta meg, hogy Judtot a szakmában elsőként ismerjék el, mint komoly embert. Am többé nem is működött, mint hasonló komoly történész. Az az írása, ami a 21. század helyzetéről és jövőjéről szól, az nem egy történész munkája, hanem egy közéletben forgó értelmiségié, aki briliáns ellensége az öncsalásnak, ami meg van fűszerezve elméleti nyelvezettel, amit áthat polemikus vénája. Egyre inkább eredetinek és radikálisnak tűnt, miközben a „szabad világ” védelmezője lett, a totalitárius világ bírálója a hidegháború alatt és főként az 1980-as években. Miután ő is szembesült azzal, hogy a szovjet rendszer összeomlott és ezt különböző kormányok meg is ünnepelték, ő is eltemetett néhány régi igazságot és jelszót,

⁴⁸ Furet-nek több írása megjelent magyarul is.

⁴⁹ Ezen a címen jelent meg magyarul is Judt vastag, kétkötetes könyve, a könyv eredeti angol címe: *Postwar, a history of Europe after 1945*.

amelyek 1989 után időszerűtlenné váltak. Ámde valószínűleg csak az örökké izgatott USA-ban történhetett meg, hogy ezek után néhány újságcikk alapján ekkora reputációval köszöntötték. Ezek a cikkek ráadásul mérsékelt elterjedtségű lapokban jelentek meg és kifejezetten az akadémikus értelmiség számára íródtak. A „nagy sajtó” már hosszú ideje nyitott volt Franciaországban Raymond Aron számára (aki nyilván és megvallottan Tony inspirálója volt), miként Németországban Habermas hatott rá, akiknek hatását egyébként már hosszú ideje nem vették figyelembe. Ő tisztában volt azzal a kockázattal is, hogy bírálója legyen az USA globális térhódításának, valamint a konzervatívokénak és Izraelnek, de sok volt benne – ahogy Bismarck mondta – a civilkurázi. Szemben néhány hitét veszített marxistával és a baloldaltól megszólalókkal, akik Audennek a költőkről mondott kritikájával hasonlatosan, egykor azt hangoztatták, hogy „semmi nem történt”, Tony tisztában volt azzal, hogy ezekkel az új erővel való szembe-szegülése másfajta következményekkel járhat. Nagyon nyilvánvalóan nagy örömmel vetette magát harcba ezekkel szemben.

Ez volt az az ember, aki új fázisba került a hidegháború végén, aki szélesítette és finomította módszereit, aki élesen bírálta Busht és Netanjahut és ebben élesen eltért néhány francia publicistától és New Jersey-béli professzortól. Ez kiváló teljesítmény volt. Sokan ünnepelték, nemcsak azért, amit leírt, hanem azért is, hogy volt bátorsága ezt megtenni, míg az ünneplők körében sokak ezt nem merték megtenni. Ez már csak azért is érdekes volt, mert Tony egyszerre volt a tojáson belül és kívül: egyszerre volt angol, zsidó, francia, végső soron amerikai. Inkább volt multinacionális, mint kozmopolita. Ugyanakkor mégiscsak tisztában volt azzal, hogy mik a korlátai annak, amit tesz. Ő maga mondta el, hogy azok, akik megmondják az igazságot a hatalmasoknak, azok nem rendszeres publicisták, hanem inkább riporterek és fotósok, a mindenütt jelenlévő média eszközeivel.

A 2000-es évek elejétől Tony nemzetközileg mindenütt jelen volt, legalábbis az angolul beszélő világban. Kiváltképpen különleges tragikus betegségének köszönhetően végül is arról írt és már azt írta, amit igazán tudott és gondolt. Ami a *Thinking the 20th Century*-t (A 20. századról gondolkodva) illeti, nem nagy mű – hogy is születhetett így meg a munka, de mindenképpen és mindenkinek hasznos olvasmány, akik meg akarják tudni, miként is gondolkodnak történészek a 20. századról. Uyanakkor jó téma volt az egyetemi körökben egyfajta civilizált elbeszélgetésre. Jól mutatja, hogy történészek miként gondolkodhattak el újra saját régi igazságaiikon és arra, hogy a 20. század miként alakította újra és újra életüket. Végül, de nem utolsó sorban jó emléktábla egy jelentékeny személyiség egész tevékenységének és életművének, valamint annak a századnak megörökítésére, amelyben az illető élt.

Forrás: London Review of Books, 2012. április 26. (Az írást Steve Parsons küldte meg az Év-könyvnek.)

Rosenberg, Arthur (1889–1943) I.

Egy eretnek a táborok között. I.

Arthur Rosenberg rövid élete során jelentős intellektuális szerepeket játszott, miközben nagy hírnevet szerzett magának. A császári birodalmi Berlinben született és nevelkedett fel, először mint sokoldalú és érdekes történész tűnt fel, aki az ókori világgal foglalkozott. Főként a római birodalom történetének korszakáról írt. Az 1920-as években azután szakított megszokott témájával és környezetével, vezető kommunista politikus lett. A KPD-t 1927-ben hagyta ott és utána mint fáradhatatlan publicista lett híres. Könyve, amelyet a Weimari Köztársaság felemelkedéséről és bukásáról írt, miként másik könyve, amely a bolsevizmus történetével foglalkozott, valamint egy harmadik mű, amely a demokrácia és a szocializmus kérdéseit és összefüggéseit tanulmányozta, nagyon ismertekké váltak, sok kiadást értek meg, és sok nyelvre fordították le őket.

1933, Hitler hatalomra jutása az ő életében is radikális változást hozott, emigrálnia kellett, de ez nem jelentette, hogy íráskészsége megtört volna, illetőleg politikai nézetei megváltoztak volna, miközben meg tudta tartani objektív szemléletmódját (bizonyos szenvedélyességgel), amikor írt a kiválasztott témáiról.

A következő életrajzi áttekintés megkísérli, hogy bepillantást nyújtson Arthur rosenberg életútjába. Legelső korszakában még a császári Németország csodálója volt. Később a szociális és gazdasági folyamatokat vizsgálta, amelyek alakították és kialakították a német autoriter rendszert.

Egy értelmiségi élet Berlinben, a császári birodalmi Németországban

Arthur Rosenberg 1889. december 19-én, Berlinben, zsidó középosztálybeli családba született. Apja Georg Henry, kereskedő volt, anyja, Helene osztrák–szlovák származású volt. Mindketten asszimilálódtak, Arthur, illetőleg Jenny már luteránusként nevelkedett fel. Apja nem volt sikeres kereskedő, de egy ösztöndíj révén Arthur főiskolára kerülhetett. 1907-ben érettségizett Berlin egyik elit gimnáziumában kitűnő eredménnyel. 1907-től 1911-ig Berlinben, a Friedrich-Wilhelm egyetemen klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott. Professzorának, Eduard Meyernek szoros kutató- és szerzőtársa lett, elismert szakértője az antik világ, elsősorban a római birodalom szociális történetének. Ezekben az években jelentette meg doktori disszertációját *Untersuchungen zur römischen Zenturienverfassung* címen. Disszertációjával elnyert egy új alapítványi ösztöndíjat, amely hozzásegítette, hogy folytassa akadémiai karrierjét.

Már ebben az időben egyúttal rendszeresen írt a *Frankfurter Zeitung*ba, amely már akkor is Németország egyik legbefolyásosabb napilapja volt. Továbbá be-
dolgozott az *Ullsteins Weltgeschichte* (Ullstein világtörténet) megjelenésébe.

Ugyanebben az időben Olaszországba utazott, itt eredeti forrásokat gyűjtött habilitációs munkájának megírásához.

1914-ben, amikor még csak 24 éves volt, megvédte habilitációs munkáját: *Der Staat der alten Italiker: Verfassung der Latiner, Osker und Etrusker* (Az antik itáliai államok, a latin és az etruszk alkotmány), amelyben a régi, római kor előtti itáliai kormányzati rendszereket elemezte. Rosenberget éppen akkor nevezték ki egyetemi magántanárrá és docenssé, amikor kirobbant az I. világháború. Mint lelkes német hazafi, önkéntesként vonult be 1915-ben, és katonai szolgálatának leghosszabb idejét Franciaországban szolgálta le, ahol a sajtóosztályon dolgozott, de alkalmasint a fronton is bevetették. Mindemellett talált időt arra, hogy újra megjelentesse Droysen Nagy Sándor történetéről szóló könyvét, amely elé előszót írt. Miként oly sok német, ekkoriban ő is kiábrándult a német társadalmi rendszerből, és mint oly sokan, a háborúban és a frontárkokban szerzett tapasztalatok után a háború végére német nacionalistából ő is internacionalista szocialistává változott.

Rosenberg évei a kommunista politikában

1918 novemberében csatlakozott – mint később ő maga írta – azokhoz a munkásokhoz, akik forradalmi szocialisták lettek, minthogy nem elégítette őket ki a demokratikus köztársaság rendszere, hanem azonnal el kívántak jutni a magántulajdonon alapuló rendszer felszámolásához. Így Rosenberg tagja lett a nemrégiben megalakult Németország Független Szociáldemokrata Pártjának, az USPD-nek. Két évvel később ez a párt kettészakadt. A párt balszárnya – ide tartozott Rosenberg is – különvált és megalakította a Németország Kommunista Pártját (KPD). A balszárnya és a KPD összeolvadását jelentő konferencián Rosenberg is beszédet mondott, amelyet átfűtött a forradalmi lelkesedés. Többek között kijelentette: „Eltársak, a világhelyzet olyan, hogy jelenleg a forradalmi hullám eléri Közép-Európát. Olaszország és Németország már megérett a döntő harcra, amely harcot nekünk kell megvívunk egymáséihoz hasonló taktikai eszközökkel mindkét országban.” Hozzáfűzte, hogy az olasz kormány nem merete megtámadni azokat a gyárat, amelyeket a munkások elfoglaltak, mivel a munkások jól fel voltak fegyverkezve. Megjegyezte, hogy hasonló módszert kell alkalmazni Németországban.

Rosenberg ugyanekkor Berlinben bekapcsolódott a dolgozók szabad oktatásába és tanulmányokat írt a munkások oktatásának problémáiról. 1921-ben egyike volt az első kommunistáknak, akiket Berlinben beválasztottak a városi tanácsba. A pártkonferenciákon elmondott beszédei alapján ismert vezető személyiséggé vált. 1922 augusztusában arról beszélt, hogy kemény harcoknak néznek elébe, amelyek során súlyos összeütközésekre kerül sor az állami intézményekkel és szervezetekkel. Nem vette tudomásul, hogy ezeket a módszereket már bevetették az ismert balsikeres 1921 márciusi akció⁵⁰ során, amely katasztrófával járt a német

⁵⁰ A márciusi akcióról lásd Székely Gábor: Kun Béla a Kommunista Internacionáléban. In: Kun

kommunisták számára, minthogy a kommunisták nagyon elszigetelődtek a német munkások többségétől a márciusi akció után. Még azután is, hogy a kommunisták az 1923. évi harcok⁵¹ után vereséget szenvedtek, mindez nem változtatott azon, hogy Rosenberg továbbra is bízott és hitt a forradalmi harcok lehetőségében és sikerében. Vagyis Rosenberg a KPD úgynevezett baloldali ellenzékéhez tartozott, amely Ruth Fischer⁵² és Arkagyij Maszlov körül tömörült, akik és amely szemben állt azzal a pragmatikusabb irányzattal, amelynek élén a párt akkori vezére, Heinrich Brandler és August Thalheimer,⁵³ a KPD fő teoretikusa állt.

Miután a baloldali ellenzék átvette a KPD vezetését, Rosenberg a párt egyik vezetőjévé vált. 1924-ben a KPD Berlin-Brandenburg szervezet vezetésébe választották be. Ugyanebben az évben a KPD frankfurti konferenciáján beválasztották a KPD Központi Bizottságába is. 1924 májusában beválasztották a német parlamentbe, a Reichstagba. A parlament tagja maradt egészen az 1928. évi új parlamenti választásig. 1924 júliusában a Kommunista Internacionálé (a továbbiakban KI) ötödik kongresszusán a Végrehajtó Bizottság tagjává választották, valamint az Elnökség tagjává. Rendszeresen működött közre a KI kiadványaiban, ahol a nemzetközi kérdésekről publikált írásokat.

A KPD-n belül Ruth Fischer oldalán Rosenberg az ultrabaloldaliak egyik fő hangadója volt. Rosenberg lakásán titkos összejöveteleken vitatták meg a munkások helyzetét Oroszországban. A berlini pártszervezetet felszólították, hogy hasson oda, hogy a munkások minden eszközzel küzdjenek az állami megrendszabályozások ellen, valamint a kommunista mozgalom „degenerációja”, a rendszer eltorzulása ellen,⁵⁴ és hogy a baloldal maradjon annyira független és önálló, amennyire csak tud. Ruth Fischer emlékezett meg később arról, hogy a KPD baloldali jai minderről bőséges tájékoztatást adtak az SZKP PB tagjai számára.

Rosenberg a KPD chemnitzi pártszervezetének egyik gyűlésén beszélt arról, hogy nincs annak semi jelentősége, ha a KPD elveszít egy-két szavazatot annak során, amely a parlamenti „majomszínházi harc” helyeiért folyik. Az egyetlen feladat a forradalmi szellem és a forradalmi szervezet megőrzése. 1925 májusában Arthur Rosenberg és Iwan Katz egy harmadik társukkal együtt még azért is bíralták Ruth Fischert és Arkagyij Maszlovot, mert az utóbbiak, mint a KPD vezetői, elfogadták a KI-nak azt a véleményét, amely szerint bekövetkezett a kapitalista rendszer egyfajta ideiglenes és részleges stabilizációja.

Arthur Rosenberg fenntartotta ultrabalos véleményét és helyzetelemzését egészen 1925 őszéig, ezután fokozatosan egyre mérsékeltbé vált. Az 1920-as évek

Béla. Nemzetközi tudományos ülésszak. Akadémiai Kiadó-Kossuth Kiadó 1987. 225-233. pp, valamint Karl Radek (Évkönyv, 1985) és Clara Zetkin életútját (1982).

⁵¹ Az 1923. évi németországi harcokról lásd Évkönyv, 1978, valamint Ernst Thälmann életútját Évkönyv, 1974, és Brandlerét, Évkönyv, 1981.

⁵² Ruth Fischer életútját lásd Évkönyv, 2012, 2013.

⁵³ August Thalheimer életútját lásd Évkönyv, 1984.

⁵⁴ A terminológia nem pontos, de ezt legelősebben Trockij fogalmazta meg, a kritikus megfogalmazásoknak voltak elődei is.

derekán fel kellett ismernie, hogy nincs remény további forradalmi megmozdulásokra és kísérletekre.

Néhány évvel később ezekre az évekre úgy emlékezett vissza, hogy a KPD tagjainak többsége sorában egyszerre terjedt el egyfajta pacifizmus és ugyanakkor lelkes csodálat a Szovjetunióban végbemenő átalakulások iránt. 1925 novemberében egy olyan cikket jelentetett meg, amelyben már világosan megírta, hogy a KPD csak a proletariátus kisebbségére gyakorolt befolyást, míg a többség vagy az SPD-t követi, vagy a klerikálisokat, vagy egyenesen a nacionalistákat. Mindehhez hozzáfűzte, hogy egy nem-forradalmi időszakban az SPD jobban képviseli a munkások érdekeit, mint a KPD. Ezt azzal folytatta, hogy megállapította, hogy erre a helyzetre a KPD nem alakított ki megfelelő stratégiát. Ilyen körülmények között a munkások többsége a KPD-t egyszerű puccsista pártnak ítélné. E kritikus szövegek és vélemények Rosenberget a KPD-ban Ernst Thälmannhoz közelítették, aki ekkor a KPD-ben a pragmatikusok csoportjának lett egyik vezetője. Rosenberg, aki ekkor már nagyon kritikusan ítélte meg a belső szovjet fejleményeket, abban bízott, hogy Thälmann a szovjet fő irányvonalától független politikát folytathat Németországban, amely ismeretesen uralta a KI politikáját.

Ugyanebben az időben Rosenberg igen aktívan tevékenykedett a parlamenti csoportban. A legkülönbözőbb kérdésekben szólalt fel. Néhány kérdésben támaszkodni tudott történeti ismereteire. Így az adókérdés vitájában visszautalt a hajdani antik Róma adórendszerére, vagyis arra, hogy annakidején a kenyert ingyen adták a legszegényebbeknek. Rosenberg legjelentősebb parlamenti tevékenysége az volt, hogy tagja volt annak a bizottságnak, amely azt vizsgálta, hogy melyek voltak az okai Németország 1918. évi vereségének. E munkája lehetővé tette, hogy egy sor eddig titkos és elsődleges fontosságú forrásanyaghoz, illetőleg dokumentumokhoz juthasson hozzá. Mint igazi történeti szakértő, 1925. december 2-án megtartott parlamenti beszédében részletesen szólt a német katonai vereség okairól. Visszautasította azt a vádat, amelyet elsősorban tengerészeti tisztek terjesztettek arról, hogy a szociáldemokrata, pontosabban az USPD agitációja ásta alá a német flotta harci szellemét 1917–18-ban, és ez alapozta meg az ismert matrózfelkelést, amely elvezetett az 1918. évi forradalomhoz és a hadsereg összeomlásához.⁵⁵ Rosenberg hangsúlyozta, hogy az USPD korántsem volt olyan forradalmi párt, mint ahogy a konzervatív sajtó beállította és lefestette,⁵⁶ inkább olyan keverék párt, amelyben egyaránt voltak radikális és mérsékelt emberek és csoportosulások. Majd megállapította, hogy a Spartakus Csoportosulásnak⁵⁷ nem volt semmi szerepe a forradalom kirobbanásában, és tökéletesen ismeretlen volt a fellázadt tengerészek előtt. A katonatanácsok 95%-a az PSD követője volt. Szemben a jobboldaliak által terjesztett „Dolchstoss” (hátbadöfési) legendával, a

⁵⁵ Az 1918 novemberi forradalomról lásd Évkönyv, 1978 és 1983.

⁵⁶ Az USPD-ről ugyancsak óriási irodalom olvasható, Kautsky, Bernstein és Ledebour között voltak különbségek (Ledebour életútját lásd Évkönyv, 1975/76).

⁵⁷ A Spartakus Csoportosulás történetéről ugyancsak nagy irodalom született. Ehhez többek között lásd Rosa Luxemburg életútját (Évkönyv, 1998), valamint a Luxemburg-irodalmat.

valóságban semmi realitása nem volt már a katonai ellenállásnak 1918 novemberében. Az emberek kimerültek voltak, és a hadseregnek, illetőleg a frontnak nem volt már semmiféle tartaléka.

A bizottság jobboldali tagja, Erich Otto Volkmann utalt arra – Rosenberggel szemben –, hogy már 1918 októberében létrejött egy forradalmi tanács. Rosenberg ezzel szemben hangsúlyozta, hogy e tanácsban igen nagyok voltak a véleményeltérések és ellentétek, és gyakorlati hatása egyáltalán nem volt. Megintcsak hangsúlyozta, hogy nem a forradalmi mozgalom okozta a katonai összeomlást, hanem ellenkezőleg, az időrend fordított volt, a háborút már elveszítették, amikor a forradalom kiobbant.

1928. április 26-án Rosenberg elhagyta a KPD sorait. Másnap közzétett egy levelet, amely megjelent az SPD sajtóban, amelyben megindokolta kilépését azzal, hogy a kínai forradalom eseményei bebizonyították, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom és a KI teljesen Moszkva befolyása és irányítása alá került – és ez magyarázza, hogy miért szakított a KPD-vel és a kommunista mozgalommal.⁵⁸

Mario Kessler

*

Wedderburn, Dorothy (1925–2012)

Dorothy Wedderburn 1925. szeptember 18-án született Londonban. Apja asztalos szakmunkás és osztályöntudatos szakszervezeti tag volt, anyja adminisztrációban dolgozott. Azok közül, akik a 20. században akadémiai karriert futottak be, kevesen születtek és nevelkedtek ennyire ipari munkás családban. Bátyja, George, egy ideig a Statisztikai Hivatal elnöke; aki a cambridge-i egyetemen végzett még 1945 előtt. Dorothy középiskolai eredményei alapján, amikor egyetemre jelentkezett, mind Oxfordból, mind Cambridge-ből elfogadták jelentkezését. 1943-ban Cambridge-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait, közgazdaságtant tanult. Bátyjához hasonlóan ő is csatlakozott a kommunista párthoz (CPGB), amelynek mindketten tagjai maradtak az 1950-es évek közepéig vagy végéig. Dorothy hivatalosan nem lépett ki a pártból, alapvető felfogásán nem változtatott, hű maradt a munkásmozgalomhoz, sőt annak baloldali irányzatához (labour left), ha olykor szkeptikusan is.

Azokban az években nagyon gyér hely volt egy akadémiai karrier számára és Dorothy ekkor férjhez ment egy gazdaságtörténészhez, A. N. „Max” Cole-hoz. Dorothy visszakerülhetett Cambridge-be kutatóként az iparral és kereskedelemmel foglalkozó tanszékre (1946–50). A fiatal doktoranduszokkal kellett foglal-

⁵⁸ Az életrajzot Mario Kessler küldte meg közlésre az Évkönyvnek. Terjedelmi okokból e kötetben csak az életrajz első felét tudjuk közölni. A második részt a következő kötetben közöljük. (A szerk.)

koznia és a rákövetkező 15 évben is gazdasági kutatómunkát végezhetett. Tudományos fokozatot azonban soha nem ért el.

Érdeklődése a gazdasági kérdésekről átváltott a szociálpolitika irányába. Ezen a területen kezdett el azután oktatni Cambridge-ben. A továbbiakban a szegénységet, az időskorúak helyzetét kutatta, és ezekről a kérdésekről több könyvet jelentetett meg az 1960-as években, és ennek következtében egyértelműen szociológussá lett. Ezután Cambridge-ben lett tiszteletbeli doktor; ezt a tiszteletbeli címet több más egyetemről is megkapta.

Miután elvált, 1962-ben újra férjhez ment egy LP-s jogászhoz, Bill Wedderburnhoz, akit később lordi rangra emeltek. Ő maga Cambridge-t elhagyva a híres londoni egyetemről, az LSE-ről (London School of Economics) kapott tanszékezet vezetői állásra meghívást, amit visszautasított és ezután az Imperial College London egyetemen tanított. Itt technológiai kérdésekkel, illetőleg a munkaszervezés problémáival foglalkozott. Ezt követően elnyerte a professzori rangot és a gazdasági és szociális kérdések tanszékének lett vezetője.

Tanulmányokat folytatott a női rabok helyzetéről, az ápolónők fizetéséről és helyzetéről, valamint tagja lett annak a Királyi Bizottságnak (vagyis a legfőbb állami kutatóbizottságnak), amely a keresetek és a vagyonok megoszlásával foglalkozott (ennek a bizottságnak a működését azután Margaret Thatcher fojtotta meg). 2004-ig az ügynevezett Angol–Német Alapítvány igazgatónaácsában is közreműködött. 1980-ban a londoni egyetem rektora lett. Ő felügyelte a régi brit női iskolák összeolvadását, ezek beépülését a londoni és a bedfordi egyetembe. Ezeknek a tanszékeknek ő lett a dékánja és általában támogatta a női egyenjogúságot.

Meglepő volt, hogy a különböző LP kormányok mennyire nem támaszkodtak ilyen nagyszerű szociálpolitikai szakértőre, aki ráadásul ennyire elkötelezetten híve volt a munkásmozgalom ügyének. Az 1960-as években (vagyis a Wilson-kormány⁵⁹ idején) azonban túl radikálisnak tarthatták. Később a Tony Blair-korszakban még kevésbé kívánhattak támaszkodni egy politikailag ennyire „megbízhatatlan” értelmiségire.

2006-ban szélütés érte, 2010-ben elvesztette látását.

Eric Hobsbawm nekrológjának, amely a *The Guardian*-ban jelent meg, egyik szerzője volt.

2012. szeptember 20-án halt meg.

Forrás: The Guardian, 2012. szeptember 21.

*

⁵⁹ Harold Wilsonról lásd Évkönyv, 1996, valamint a Wilson-kormányhoz lásd Barbara Castle-ét, aki a kormány minisztere volt (Évkönyv, 2010, 2011).

Young, James D.⁶⁰ (1931–2012)

1931. április 3-án született a skóciai Falkirkben.

Young, aki baráti körökben Jimmyként volt ismeretes, egész életében szocialista volt és maradt. Élete utolsó korszakában a skót függetlenségnek és a skót köztársasági mozgalomnak lett híve, erről szóló egyik utolsó munkáját szerteágazó kutatások alapján jelentette meg a *The Rousing of the Scottish Working Class* címen. Young ugyanakkor a John MacLean⁶¹ Társaság (Society) elnöke volt. E pozíciójának köszönhetően is sokakkal volt állandó kapcsolatban.

Voltak, mint a brit biztonsági szolgálat vezetője, Sir Basil Thomson, akik annak idején úgy ítélték, hogy John MacLean és az őt támogató Sylvia Pankhurst⁶² „örültek”, ám Young kutatásai nyomán bebizonyította, hogy ez egyáltalán nem igaz. Young munkái ellenére mind a mai napig még a brit baloldal soraiban is erősen tartja magát ez a tévhit.

Ezzel szemben olyan brit történészek, mint E. P. Thompson,⁶³ Eric Hobsbawm és Christopher Hill,⁶⁴ hangsúlyozták, hogy nagy szükség lenne a skót munkásmozgalmi történetének megírására. Young ezt a szükségletet nagyon is átérezte és Tom Johnston munkája nyomán ő írta meg azt a munkát, amely ezt az űrt betöltötte.

Young említett nagy munkáját 2011-ben fejezte be és ebben új kutatások alapján alaposabb fejezetet szentelt John MacLeannek és az 1820. évi skót felkelésnek. Ebben a munkájában világította meg, hogy őt magát mi vezette első könyvei óta a skót szocialista köztársaságisághoz.

Young egyik első könyvében egy olyan brit labouristának állított emléket, akinek felfogásában felismerhetőek voltak a rasszizmus jelei, és Young éppen ezen az alapon élesen bírálta. Young feldolgozta és megírta C. L. R. James, a fekete jamaikai Trockista élettörténetét, akit a brit baloldalon általában ugyancsak kárhoztatni szoktak. A John MacLeanről megjelent könyve⁶⁵ végeredményben Young hasonló alapállását tükrözi – vagyis MacLean védelmét.

Young erősen kötődött szülőhelyéhez, Falkirkhöz, támogatta a helyi futballcsapatot, erős volt benne a kelta öntudat, ugyanakkor mindig is gyűlölte a rasszizmust. Szembefordult a szektarianizmussal és nagyon bízott a skót munkásság egységes fellépésében és erejében.

Young megírta a saját önéletrajzát *Making Trouble* (Bajt, zűröket okozva) címmel, amelyben megemlékezik életének kezdeti munkáséveiről. Egy fűrészműhelyben kezdett el dolgozni, majd vasutasként dolgozott, mielőtt továbbképzését

⁶⁰ Young az Évkönyvnek a korábbi évtizedekben rendszeres munkatársa volt.

⁶¹ John MacLean életútját lásd Évkönyv, 1979.

⁶² Sylvia Pankhurst életútját lásd Évkönyv, 1982.

⁶³ E. P. Thompson életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 1994.

⁶⁴ Christopher Hill életútját és munkásságát lásd Évkönyv, 2005.

⁶⁵ Youngnak John MacLeanról kialakított véleményére visszatérünk. John MacLean életútját lásd Évkönyv, 1979.

folytathatta volna a Newbattle Abbey College-ben, Dalkeithben. Ezt követően került át Oxford híres Ruskin College-ébe, ahol a tehetséges munkás fiatalok továbbtanítása zajlott, részben az LP és a szakszervezetek támogatása révén. Itt Young GDH Cole⁶⁶ tanítványa volt. Young itt angol irodalmat, illetőleg a brit munkásmozgalmi történetét hallgatta és tanulmányozta. Egyik utolsó könyvében azt dolgozta fel, hogy James Connolly,⁶⁷ az ír munkásmozgalmi legendás hőse és vezetője, mártírja hogyan sajátította el a szocialista eszméket Skóciában.

Forrás: The Scotsman, 2012. július 12.

*

JEMNITZ JÁNOS

Néhány sor Youngról

Younggal az ITH Linzi konferenciáin még Linz öskorában ismerkedtem meg, lettünk jóba, aminek elég komoly levelezése maradt meg nálam is. Young néhány könyvét is megküldte, amelyek közül többször ismerttettem. Jól emlékszem erős skót akcentusára, amit olykor nagyon nehezen értettem, és arra is, hogy ő már akkor kikérte magának, hogy őt angolnak vagy britnek nézzék. Ugyanilyen erővel hangsúlyozta, hogy ő fiatal kora óta munkásként lett még szocialista és szakszervezeti ember, valamint azt is, hogy G. D. H. Cole tanítványa volt. Young maga mesélte el, hogy mint ifjú szakszervezeti kádert delegálták a híres oxfordi Ruskin College-ba, ahol a kiemelt szakszervezeti emberek továbbképzése zajlott. Felfogásában általában – mint a *Scotsman* nekrológja is hangsúlyozta – „kérelhetetlen” volt, annakidején így szólalt fel a linzi konferenciákon is.

Ezek után vissza kell térnem egyik, a nemzetközi munkásmozgalmat érintő legjelentősebb munkájára, amit ő maga is fontosnak tartott. A könyv címe: *Socialism Since 1889. A biographical History*. (London, 1988. Pinter Publishers Limited). A könyvet azonnal elolvastam, Younggal leveleztem is róla, a könyvet magyarul ismerttettem a *Múltunk* 1990/3. számában.

Az ismertetés egészét nem reprodukálhatom, első sorait mégis, mert huszonkét év távolából nemcsak Youngra és könyve szellemiségére utal: „Ez a munka egy új II. Internacionálé történet, amelyet tiszta szívből ajánlhatnánk a hazai kiadónak megjelentetésre – ha ennek bármi valószínűsége lenne. Így csak az érdeklődők figyelmét hívjuk fel rá, már csak azért is, mert a jelenlegi, a »polgári világba« tendáló köz- és szellemi életünkben ez a kötet üdítő, szocialista szellemű színfolt, mely rendhagyó, mert nem »a megszokott módon« szocialista.”

A könyv a II. Internacionálé megalakulásának 100. évfordulója előestéjén je-

⁶⁶ G. D. H. Cole életútját lásd Évkönyv, 1989.

⁶⁷ James Connolly életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

lent meg. Előérzetemben nem csalódtam, most, a II. Internacionálé megalakulásának 125. évfordulóján még mindig nem jelent meg magyarul. Mint a könyv alcíme is bizonyítja, Young kis életrajzok keretében dolgozta fel a témát. Válogatása jellegzetes volt: így egyaránt alfejezetekben dolgozta fel Lenin, Rosa Luxemburg és John MacLean életútját. Youngnak nagyon eredeti és sajátos megközelítéséhez tartozik, hogy a nagy kortársak és úttörők között két-két embert elemzett és állított egymás mellé, egymással szembe. Így kiemelt fejezetben, mint „szocialista vétékezőket” mutatta be és elemezte H. M. Hyndmant és az amerikai DeLeont,⁶⁸ illetve „szocialista mártirokként” állította egymás mellé James Connollyt⁶⁹ és Karl Liebknecht-et, majd következett egy újabb páros: Rosa Luxemburg és Antonio Gramsci,⁷⁰ e párosnak Young a következő címet adta: „Individualisták és szocialista humanisták”. Nem kevésbé jellemző a következő páros: Jaurès⁷¹ és Lenin alakja, e párosnak Young a következő fejezetcímet adta: „Ellentmondásos szocialista 'szentek'”. A megközelítések magukért beszélnek és már önmagukban is bizonyítják Young felfogásának és elemzéseinek eredetiségét. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy Young mindig nagyon világosan írt, mindenféle kendőzés nélkül.

Az itt elmondottak is úgy hiszem, bizonyítják, hogy Young halála komoly vesztesége a történetírásnak és hozzátehetem, persze már csak a magam nevében is, hogy engem súlyosan érintett „Young kidőlése a sorból”. Nem sokan voltak és maradtak e generációból oly töretlen szocialisták, akik ráadásul a munkásmozgalom történetírói is voltak.⁷²

⁶⁸ H.M. Hyndman életútját lásd Évkönyv, 1992, és DeLeonét 1977.

⁶⁹ James Connolly életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

⁷⁰ Rosa Luxemburg életútját lásd Évkönyv, 1998 (a megemlékezés szerzői között Young is szerepelt), Gramsciét 1991.

⁷¹ Jaurès életútját lásd Évkönyv, 1984, valamint Jemnitz János: *Jaurès*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

⁷² Youngnak John Macleanról szóló írására visszatérünk, valamint hozzám írt levelei alapján a későbbi korszakokról kialakított szemléletére is. (Ezt már csak a 2015-ös Évkönyvben tehetjük.)

ELHUNYTA

Aubrac, Raymond (1914–2012)

A nációkkal szembeni ellenállás legendás alakja, Jean Moulin harcostársa 2012. április 10-én, 97 éves korában hunyt el. Minden ellenállásról szóló megemlékezés, könyv vagy film együtt említi, tárgyalja tevékenységét felesége, az öt éve elhunyt Lucie Aubrac hóstetteivel. Nemcsak a szokványos házastársi minden napok gondjai kötötték össze őket, hanem a haza szeretete, a társadalmi haladás melletti rendíthetetlen elkötelezettség is.

Raymond Samuel néven anyakönyvezték, az Aubrac nevet az ellenállásban vette fel. A kelet-franciaországi Vesoul városban, jómódú zsidó kereskedő családban született 1914. július 31-én, Jaurès meggyilkolásának a napján. Elit iskolákban végezte tanulmányait: a középiskolait a párizsi Nagy Lajos Líceumban, a felsőfokút pedig az ugyancsak patinás műszaki „nagy iskolában”, a Híd- és Útépítő Főiskolán. Párizsi éve alatt látogatta a kommunisták által szervezett előadásokat. Ekkor került közel az FKP-hoz, amelynek azonban sohasem lett tagja. Bár számos kérdésben nem értett egyet a párttal (pl. a Molotov–Ribbentrop paktummal), de szoros kapcsolatát élete végéig megőrizte. (Antikommunista nyilatkozatot sohasem tett, a kelet-európai összeomlás után sem.)

1937-ben diplomázott, s még az évben, egyéves ösztöndíj birtokosaként az Egyesült Államokban folytatta a tanulmányait. A Harvardon hallgatta Schumpeter előadásait.

A világháború kirobbanásának évében vette feleségül Lucie-t, akit még Párizsban, egy kommunista diákgyűlésen ismert meg. 1940-ben, miután kiszabadította őt a német fogságból, Lyonba mentek, s ott bekapcsolódtak az ellenállásba. 1942 nyarán a Libération Sud nevű ellenállási csoport katonai vezetője lett, majd az egyesített fegyveres csoportok vezérkari főnökségének a tagja. 1943 tavaszán a francia rendőrség letartóztatta, de májusban felesége bravúros akcióval több fogolytársával egyetemben kiszabadította. Június 21-én azonban a Gestapo tartóztatta le azon a titkos találkozón, amelyen Jean Moulin is részt vett. Szökését októberben ezúttal is a felesége szervezte meg. Ezután Londonba mentek, onnan pedig a következő év elején Algírba, amely az 1942. novemberi angol-amerikai partraszállás óta a francia ellenállás központja lett.

A dél-franciaországi partraszállás (1944. augusztus 15.) után a Provence-Côte d'Azur térség köztársasági biztosa, többek között ő irányítja a tisztogatást. Néhány hónap múlva már az újjáépítési minisztériumban találjuk. Ő felelt az egész országra kiterjedően az aknák eltávolításáért. 1948-ban tanácsadói irodát alapított, amely a javaslataival elsősorban a városok közműhálózatának a kiépítésében működött közre, de kereskedelmi kapcsolatokat is kiépített a kelet-európai szo-

¹ Nekrológját lásd Évkönyv 2009.

cialista országokkal. Csehszlovákiában a tárgyalópartnere Arthur London volt, akit 1951-ben bebörtönöztek. London kiszabadulása után, 1956-ban Londonban találkozott vele, s ekkor értesült teljes mélységében és reálsan a sztálini perekről.

1958-tól öt éven keresztül a marokkói kormány iparpolitikai tanácsadója volt, 1964-ben a FAO munkatársa lett Rómában. Az amerikaiak vietnami háborúja idején vállalkozott arra, hogy közvetítsen Hanoi és Washington között a tárgyalások megkezdése érdekében. Ho Si Mihnnel ugyanis bizalmas baráti viszonyban volt 1946 óta, amikor a Párizsban tárgyalásokat folytató vietnami vezető nála szállt meg. (Ekkor született lányának a keresztapaságát is elvállalta.) 1967 és 1972 között többször találkozott Kissingerrel és Hanoi franciaországi képviselőjével, közvetített közöttük. Kurt Waldheim ENSZ-főtitkár is igényt tartott jószolgálatára az indokínai béke megteremtése érdekében. Raymond Aubrac a Vatikánt is bevonta a békefolyamatba. Erről tárgyalt 1972. július 4-én Casaroli bíborossal. Bizonyára ennek következményeként szentelte vasárnapi prédikációját öt nappal később VI. Pál pápa Vietnamnak. Másnap pedig William Rogers amerikai külügyminiszternek mondta el elmarasztaló véleményét Észak-Vietnam bombázásáról. (A bombázások ugyan nem csökkentek, de legalább a Tonkini-öböl gátjait ezután kímélték.) Egy újjáépítési program keretében Hanoi-ban tartózkodott 1975. április 30-án, amikor az észak-vietnamiak behatoltak Saigonba. „Százerek voltak az utcán, Hanoi minden lakója. A tömeg csendes volt, békés vagy inkább megnyugodott. Sokszor láttam tömeget életemben, a népfront idején vagy a felszabaduláskor Marseille-ben. Ehhez hasonlót soha. Ez volt hát a béke” – írta emlékirataiban.

Nyilván a marokkói évek és a vietnami béke érdekében kifejtett tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy az 1960-as évektől a politikai aktivitása a harmadik világ felé irányult. Békepárti zsidó szervezetek tagjaként szolidaritást vállalt az államalapításért küzdő palesztin néppel, mozgósított a tartós és igazságos közlekeleti békéért, tagja volt a Bertrand Russel alapította Bíróság Palesztináért elnevezésű nemzetközi civil szervezetnek. Energiája legnagyobb részét azonban arra fordította, hogy a fiatal generációnak átadja az ellenállás örökségét: cikkeket írt, beszédeket mondott, előadásokat tartott iskolák és civil szervezetek meghívására stb. Halála előtt nem sokkal François Hollande szocialista (azóta megválasztott) elnökjelölt mellett foglalt állást a kampányban.

Raymond Aubrac számos hazai (Beccsületrend) és külföldi (vietnami, marokkói) kitüntetés tulajdonosa volt.

Sarkozy köztársasági elnök és a pártok vezetői egyaránt tisztelettel adóztak a nagy hazafi, az ellenállás történelmi személyiségének az emléke előtt. A Francia Köztársaság az Invalidusok díszudvarán katonai tiszteletadással vett búcsút tőle.

Források, irodalom:

Le Monde, l'Humanité, 2012. április számai.

Raymond Aubrac, les années de guerre. Dokumentumfilm 2010. (Rendezők: Pascal Couvert és Fabien Béziot)

Művei:

Où la mémoire s'attarde. Paris, 1996.

Passage de témoins (társszerzővel). Paris, 2011.

J. Nagy László

*

Ben Bella, Ahmed (1916-2012)

Az 1960-as évek radikális gyarmatosítás-ellenes mozgalmának emblematikus alakja, a független Algéria első köztársasági elnöke 2012. április 11-én 96 éves korában hunyt el Algírban.

1916. december 25-én született a Maghina nevű kis nyugat-algériai településen, ahol a 19. század végén Marokkóból áttelepült szülei éltek. Népese családjukkal (nyolc gyerek) művelték a 30 hektáros száraz, köves bérelt földet, amely alig biztosította a túléléshez szükséges jövedelmet. Ben Bella a közeli Tlemcen gyarmati kollégiumában folytatott tanulmányokat, de az érettségiig nem jutott el. Franciául viszont nagyon jól megtanult, írni, olvasni és beszélni egyaránt. (A klasszikus arabbal voltak problémái) Ebben a városban ismerkedett meg a futballal, amelynek élete végéig szerelmese maradt. (Ismervén az „aranycsapatot” nagy tisztelője volt a magyar futballnak. Amikor 2010-ben e sorok írójának szerencséje volt találkozni vele, nyomban a magyar foci helyzete iránt érdeklődött.) 1937-től két éven keresztül Marseille-ben teljesített katonai szolgálatot, s ezalatt került be a város híres futbalcsapatába és a francia hadsereg válogatottjába is. 1940-ben mozgósították és a dél-francia kikötővárosba vezényelték. Az összeomlást követően visszatért szülővárosába, ahonnan 1943-ban újra fegyverbe szólították. Németországig eljutva részt vett Európa felszabadításában. Bátran harcolt Monte Cassinónál. Többször kitüntették, 1944 márciusában személyesen de Gaulle.

Röviddel a háború befejezése után hazatért, s ekkor értesült az 1945. májusi kelet-algériai spontán, szervezetlen, s nem kis részben a legkisebb reformot is ellenző szélsőjobboldal által kiprovokált felkelés kegyetlen vérbefojtásáról. Ezután lépett be a még mindig betiltott radikális nacionalista Algériai Néppártba, amelyet új néven (Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogokért – MTL), de ugyanazzal a függetlenséget követelő programmal 1946-ban legalizáltak. Ennek a pártnak a listáján 1948-ban szülővárosa önkormányzatának a tagjává választották. Egy évvel később a párt titkos katonai szervezetének a vezetője lett. 1950-ben letartóztatták, de két évvel később megszökött a blidai börtönből, Kairóba ment, ahol Nasser pártfogoltja, majd bizalmasa lett. Egyiptomi támogatással külső szervezője az 1954. november 1-jén kirobbant fegyveres felkelésnek. Egyik vezetője a nemzeti felszabadító háborút irányító FLN-nek (Nemzeti Felszabadí-

tási Front), majd tagja az 1958-ban megalakult Ideiglenes Kormányának. A háború nagyobb részét azonban francia börtönökben töltötte. 1956. október 22-én ugyanis a franciák az FLN több vezetőjével együtt letartóztatták, miután leszállásra kényszerítették az őket Rabatból Tunisza szállító gépet. A háborút lezáró eviani szerződések aláírásának (1962. március 18.) másnapján szabadult.

A függetlenség kikiáltását (1962. július 5.) követően elkeseredett hatalmi harc bontakozott ki a frakciókra bomlott FLN-ben, amelyből a hadsereg és Bumedien hadügyminiszter támogatásának köszönhetően Ben Bella került ki győztesen. Algéria ekkor világmegváltó forradalmi lázban égett, az ország ennek a radikális tiermondizmusnak a kísérleti terepe lett. Ben Bella ezt a lelkes algériai – és harmadik világbeli – népet testesítette meg, s nagyon gyorsan karizmatikus vezetővé nőtte ki magát. 1962 szeptemberében miniszterelnökké, egy évvel később pedig köztársasági elnökké választották.

Meghirdette a szocializmus építését, amely – mint nyilatkozta – megvalósítható úgy, hogy „egyik kezünkben a Korán, a másikban a Tőke van, és vezérel bennünket”. Ennek a leendő társadalomnak elsősorban az arab-izlám jellegét hangsúlyozta, ugyanakkor őszintén hitt abban, hogy így megteremthető a társadalmi igazságosság. Elképzelései a szocializmusról ösztönösek, tudományosan nem megalapozottak voltak. (Ebben az időben a harmadik világ szinte valamennyi államában valamiféle szocializmus építését hirdették meg. 1963-ban pl. 32 afrikai államból 25-ben tették ezt.) Ben Bella 1963 márciusában kelt rendeletében a fellahok kezébe adta a francia telepesek által elhagyott földeket, s úgy vélte, hogy a nincstelen parasztok alakította és irányította szövetkezetek – kissé jugoszláv mintára – már az ún. önigazgatásos szocializmust jelentik.

Ő és az ország vezetői is az új társadalom felépítésének irányítását kizárólag az FLN-re bízták, amely az 1964-ben tartott kongresszusán valamennyi forradalmi erőt tömörítő párttá alakult. Felszólították az 1962-ben betiltott, bár tevékenységét toleráló kommunista párt tagjait, hogy lépjenek be az FLN-be. Kuba példájára támaszkodva a szovjetek is ezt tanácsolták. (Ugyanúgy, mint Egyiptomban.) Ebben a kérdésben az AKP vezetősége megosztott volt, bár végül kényszeredetten ugyan, de elfogadta Moszkva tanácsát, teljes mértékben azonban nem azonosult vele. Az ország legnagyobb példányszámú, kommunista irányítású, nagy múltú napilapját, az *Alger républicain*t is összevonták az FLN orgánumával, lényegében megszüntették.

Ben Bella romantikus lelkesedése azonban idővel doktrinerességgé és voluntarizmussá torzult. Egyre diktatórikusabb módszerekkel kormányzott, bírálóival, ellenfeivel leszámolt, bebörtönözte őket. (Kivégzések is történtek.) Teljesen elszigetelődött, s amikor 1965-ben, nagy megdöbbenést kiváltva Bumedien hadügyminiszter katonai puccsal megfosztotta a hatalmától, az országban alig mutatkozott ellenállás.

Külpolitikájában az el nem kötelezettség elvét vallotta, de szövetségeseinek egyértelműen a szocialista országokat tartotta. 1964-ben ellátogatott a Szovjetunióba, Bulgáriába és Csehszlovákiába. (Készült Magyarországra is.) Moszk-

vában a Lenin-renddel és a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. Hruscsov rendkívül jó véleménnyel volt róla: „Nagy műveltségű ember, aki tisztában van a szocializmus építésének minden problémájával” – írta róla Emlékirataiban. Ben Bella egy később, az 1990-es években adott interjújában mondta: „Ha nem is vallottam a marxista tanokat, mindig a baloldali mozgalmak és a szocialista országok (Kuba, Szovjetunió, Kína, Jugoszlávia) pártján álltam, mert ezek antikolonialisták és antiimperialisták voltak.”

1979-ig börtönben, illetve házi őrizetben volt. Az 1970-es években Bumedien államfő lehetővé tette, hogy látogatókat fogadjon. Így ismerkedett meg Zohra Sellami újságíróval, akit még fogva tartása idején feleségül vett. (Néhány héttel férje halála előtt hunyt el Párizsban.) Három gyereket fogadtak örökbe.

Bendzsedid Sadli elnök amnesztia rendelete adta vissza szabadságát 1980-ban. Ezután megosztva külföldön (Svájc, Franciaország) és otthon élt. Próbálkozott pártalapítással is, de hazája politikai életébe – bár kellő tisztelet övezte – már nem tudott érdemben visszatérni. A nemzetközi életben hallatta a hangját: kiállt pl. Szaddam Husszein mellett. 2007-ben az Afrikai Unió Bölcsök tanácsának elnöke, 2009-ben pedig a Russel Bíróság Palesztínáért elnökségi tagjává választották. Rövid ideig tartó betegség után Algírban hunyt el. Buteflika elnök, egykori harcostársa nyolcnapos nemzeti gyászt rendelt el. Temetésén jelen volt a harmadik világ számos politikus. Hamvait az El-Alia temetőben, a nemzeti hősök nyughelyeül szolgáló Mártírok parcellájában helyezték el. 2012 májusától Oran város nemzetközi repülőtere az ő nevét viseli.

Halálával a nemzeti felszabadító háború szimbóluma, a nemzetközi antikolonialista mozgalom nagy generációjának egyik utolsó alakja távozott az élők sorából.

Forrás, irodalom

- Napilapok: Le Monde, l'Humanité, El-Wattan, El Moudjahid, 2012. április.
 Algérie, pays révolutionnaire du tiers-monde. Démocratie nouvelle, 1965 június (különszám)
 Robert Merle: Ahmed Ben Bella. Paris, 1965.
 Omar Carlier: Ben Bella: l'homme, le mythe et l'histoire. Confluences Méditerranée, 2012. 11. sz.
 Henri Alleg (szerk.): La guerre d'Algérie. 1-3. k. Paris, 1981.
 Benjamin Stora: Histoire de l'Algérie depuis l'indépendance. 1962–1988. Paris, 2004. (4. kiadás)

J. Nagy László

*

Coates, Kenneth Sydney (Ken) (1930–2010)

Coates szénbányásznak állt, hogy elkerülje a bevonulást a Malájféldön dúló ún. biztosítási háborúba (Malayan Emergency).² Ekkor csatlakozott a kommunista párthoz (PCGB), de hamarosan kilépett, amikor Sztálin Tito ellen fordult, 1949-ben. Élesen elítélte az 1956-os szovjet inváziót Magyarországon ellen, ekkor a trockizmus felé fordult. 1958-ban részt vett a trockista IV. Internacionálé V. kongresszusán, ezt követően azonban szükségesnek tartotta, hogy létrehozza az ettől eltérő, marxista egyesülést, a Nemzetközi Csoportot (International Group), amely később a Marxista Nemzetközi Csoport (International Marxist Group) nevet vette fel.

Szerepet vállalt a Bertrand Russel alapította Béke Alapítvány vezetésében (BRPF), ott volt több jelentős, a munkásérdekeket és a békét szolgáló szervezetben, mint a Munkásellenőrzés Intézete (Institute for Workers' Control) az Európai Nukleáris Leszerelés (European Nuclear Disarmament) szervezet. 1989-től 1999-ig a brit LP színeiben tagja az Európai Parlamentnek, s egyben ennek Emberi Jogok Albizottságának elnöke volt.

Ebben a minőségében is szerepet töltött be, Vagyim Zaglagyinnal, Gorbacsov tanácsadójával együttműködve a szovjet peresztrojka elfogadtatásában, majd Eduard Sevardenadze szovjet külügyminiszterrel közös külpolitikai fórumuk létrehozásában. (Reference European Labour Forum number 1, Summer 1990, 3–4. pp, number 3, winter 1990-91, 20–22. pp.)

Coates egyik kezdeményezője volt az európai civil társadalmakkal foglalkozó ekkori programoknak, így szerepe volt a nyugdíjasok (Pensioners' Parliament), a csökkent munkaképességűek (Parliament of Disabled People), és a munkanélküliek támogatásával (Parliament's Temporary Committee on Employment) foglalkozó nemzetközi szervezetek létrehozásában.

Coates több írásában foglalkozott a munkásszerveződések történetével. Ezek közül talán a legjelentősebb Tony Tophammal közösen írt szakszervezettörténeti munka, amely a világ egyik legnagyobb, majd egymillió tagot számláló munkás egyesülését, az Ernest Bevin alapította brit Szállítómunkás és Általános Munkásszövetséget (Transport and General Workers' Union) mutatta be. A TGWU, úgy is mint az egyik legpatinásabb nemzetközi szakszervezeti szövetség, a Nemzetközi Szállítómunkás Szövetség (International Transport Workers' Federation) tagszervezete, jelentős szerepet töltött be mind a 30-as évek háborúellenes mozgalmában, mind pedig a fasiszmus elleni legszélesebb nemzetközi összefogás támogatásában.

Coates „*Ki volt Buharin?*” (*Who was this Bukharin?*) írása után vetette papírra

² Az 1948-tól 1960-ig tartó háború a kommunista Népi Felszabadítási Hadsereg ellen folyt, s háborúnak azért nem nevezték, hogy a Lloyd-biztosító a gumi ültetvényeken és a cink bányászatban keletkezett károkat kifizesse.

legismertebbé vált munkáját a „A Buharin-ügy”-et (*Case of Nikolai Bukharin*)³. Egyike volt azoknak, akik felismerték, hogy a sztálini terror és a perek valós történetének a feltárása nélkül a munkásmozgalom és a szocializmus nem léphet előre. Írásában a bolseviknek, Buharinnek, Lenin egyik legközvetlenebb munkatársának életútját mutatta be és végzetének körülményeit elemezte. Állította, még a brezsnyevi időszakban, szinte pontosan egy évtizeddel Buharin rehabilitálása előtt, hogy az igazság és az emberi jogok nélkül nem létezhet szocializmus.

Támogatta és tanácsadói testületi tagságot vállalt, olyan neves polgárjogi és háborúellenes személyiségek mellett, mint Noam Chomsky amerikai nyelvész, Slavoj Žižek szlovén filozófus, John McDonnell brit munkáspárti politikus, Michael Löwy francia-brazil szociológus és Jean Ziegler svájci szociológus az Új Láng (*Novi Plamen*) folyóiratot, amely a közép-európai demokratikus átalakulást szolgálta.

Coates marxista gondolkodó, oktató, tanár és professzor, volt 1990-től a Nottingham Egyetem Felnőtt Képzési tanszékének volt vezetője.

Irodalom:

The History of the Transport and General Workers' Union, with Tony Topham, ISBN 978-0-85124-565-2, Basil Blackwell 1991

The Crisis of British Socialism, Spokesman Books 1971 [1]

Beyond the Bulldozer, ISBN 0-902031-43-0, Spokesman Books 1987

Empire no more, ISBN 978-0-85124-694-9, Spokesman Books 2004

Essays on Industrial Democracy, Spokesman Books

Poverty: The Forgotten Englishmen, ISBN 978-0-85124-375-7, Penguin Books 1970

The New Unionism: the case for worker's control, with Tony Topham, Penguin Books, 1974. ISBN 0-14-021811-4

The Social Democrats: Those who went and those who stayed, Spokesman Books 1983

Trade Union Register, Merlin Press 1969

Trade unions and politics, with Tony Topham, ISBN 0-631-13753-X, Basil Blackwell, Oxford

Trade Unions in Britain, with Tony Topham, ISBN 978-0-00-686121-8, Fontana Press 1988

Workers' Control: A Book of Readings and Witnesses for Workers' Control, ISBN 978-0-85124-699-4, McGibbon and Kee 1968

Workers' Control: Another World Is Possible, ISBN 978-0-85124-682-6, Spokesman Books 2003

Székelly Gábor

Megemlékezések:

Geoffrey Goodman:

Ken Coates nagyon egyedi személyiség volt a brit és az európai baloldali mozgalomban. Nagyon tisztán és következetesen gondolkodott egy olyan korban,

³ Mindkét munkáját a Spokesman (Nottingham) jelentette meg, az utóbbit 1978-ban. Ezek mellett a kiadó közreadta Buharin válogatott írásait és feleségének Anna Larinának a memoárját is, ami szintén Coates érdeme volt. (N. I. Bukharin Selected Writings on the State and the Transition to Socialism, Edited by Richard B. Day; This I Cannot Forget The Memoirs of Nikolai Bukharin's Widow.)

amelyre a kompromisszumok voltak a jellemzőek. Pontosán emiatt nem tudott belépni és csatlakozni egy pártba sem ezek merev és ortodox gondolkodása és a pártfegyelem megkövetelése miatt – így sem az LP-hez, sem a CPGB-hez, vagy más baloldali párthoz sem. Ugyanakkor állhatatosan kitartott a szocialista meggyőződése mellett, biztos volt abban, hogy csakis ezen elvek mentén lehet kijutni a jelenlegi gazdasági válságból. Coates hosszú évtizedeken át aktív résztvevője volt a Bertrand Russell⁴ kezdeményezte békemozgalomnak, illetőleg antinukleáris kampánynak.⁵ Hozzá kell tennem, hogy nagyszerű barát volt.

Hugh Kerr:

Ken Coatest velem együtt 1998-ban zárták ki az LP-ből. Bűnünk az volt, hogy szembefordultunk és helytelenítettük Tony Blair jobboldali politikáját, valamint azt a törekvését, hogy az LP-t „megtisztítsa” a szocializmustól és a demokráciától.⁶ Ahogy Ken ekkor mondta, „mi egy kicsit előbb voltunk a saját időnkél”. Ken az LP konferenciáján még felszólalt és azt hangsúlyozta, hogy Blair teljesen Orwell híres 1984 című könyvének szellemében beszélt – vagyis eltorzítja az igazságot és abszolút monopol helyzetet biztosít magának az LP vezetésében. Ken beszéde nagy figyelmet és derűtséget váltott ki a sajtó megfigyelői körében.

Giles Oakley:

Ken Coates fáradozását, amelynek során felhívta a figyelmet a szegénységre, nem szabad elfelejteni. Annakidején, még az a 1960-as években a Nottingham-i egyetemen beindult kutatások során hívta fel a figyelmet a szegénység problémáira és arra, hogy ennek milyen visszahatása van a morálra. Különböző akciók és kutatások nyomán született meg a Penguin sorozatban 1970-ben egy külön könyv a szegénységről, amely azután megtalálható volt minden baloldali radikális ember könyvespolcán.

Forrás: The Guardian, 2010. július 1.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Emilio Gianni: Dal radicalismo borghese al socialismo operaista. Dai congressi della Confederazione Operaia Lombarda a quelli del partito Operaio Italiano (1881–1890)

Edizioni Pantarei, Milano, 2012. 448 p.

A polgári radikalizmus és a munkás szocializmus, Lombardiai Munkásszövetség kongresszusai és az Olasz Munkáspárt.

Az olasz baloldaliság – a baloldali politikai mozgalom, politikai kultúra és emberi magatartás – szerencsére még a 21. század elején is képes meglepetéseket tartogatni. Nem csak arra gondolok, hogy a politikai életben a legkevésbé sem sikerült kétséggé tenni a baloldal jelentőségét, itt és most elsősorban arra, hogy a történeti kutatásokban, a historiográfiában eleven és eredményes, bár ellentmondásoktól nem mentes (ezekről lejjebb) törekvések tapasztalhatók a munkásmozgalmi történelmi hagyomány ápolásában. Esztétikai értelemben is szép példa erre Emilio Gianni könyve, amit tetszetős formában, maradandónak szánt modern tipográfiai technikával illusztrált, „dízajnos” kemény fedéllel előállított könyvészeti alkotásként az Olasz Munkáspárt megalapításának (1882) 130. évfordulójára jelentettek meg.

A szerző az 1881–1890 közötti lombardiai, jelesen milánói munkásmozgalmi események és társadalmi körülményeik rekonstrukcióját nyújtja olvasóinak igen gazdag forrásanyag alapján: 112 archívumi (országos állami és helyi illetőségű, valamint egyházi) lelőhelyet, 179 dokumentumot, illetve publikációt, továbbá 50 újságot, periodikát, egyedi kiadványt jelöl meg forrásként, nem beszélve az internetes hozzáférésekről. A vizsgált időszak az olasz munkásmozgalom bölcsőjének és első lépéseinek bemutatása; a tárgykörben Emilio Gianni több munkája látott már napvilágot, tehát alapos, elmélyült ismerője tematikájának, csak a munkáspárt történetét közel harminc éven át kutatta, munkatársi viszonyban van tematikájával foglalkozó intézetekkel. A könyv első része Milánó korai iparosodásával párhuzamos munkásmozgalmi szervezkedéseket, a munkáséletforma viszonyait, a munkáselnem és kizsákmányolás módszereit, a munkáltatói paternalizmus sajátosságait, a kezdődő osztályharc szereplőit és szervezőit tárgyalja, majd az osztályharc tudatosabb „felfedezésére”, a munkáspárt megalakítására tér rá. A második rész a polgári („burzsoá”) Milánó jellemzőit írja le szemléletesen, a város gazdasági fejlődéséről rajzol gazdaságtörténetileg is érdekes, olvasmányos képet az olasz egység megteremtésétől a lombard főváros 19. századvégi felemelkedéséig. A második részen belül külön fejezetet szentel a milánói politika állomásainak, a különféle konzervatív, liberális és radikális irányzatú városi admi-

⁴ Bertrand Russell életútját lásd Évkönyv 2010, 2011.

⁵ A CND (Campaign for Nuclear Disarmament) mozgalomról az elmúlt öt évben az Évkönyv két tanulmányt is megjelentetett Kate Hudson és Steve Parsons tollából.

⁶ Az 1997 és 1998-as évről, Tony Blairról, az LP belső átalakulásáról lásd Évkönyv 1997–1998.

nisztrációknak, a munkáspárt lassú megerősödésének és kapcsolódási pontjainak a városi politikához. A rövidre szabott harmadik részben zárshónak beillő megjegyzésekben a munkáspárt távlataira tett utalásokat, szól a logikus szakszervezeti és szocialista párti kibontakozás lehetőségeiről. Rinaldo Rigola (1868–1954) és Costantino Lazzari (1857–1927) ismert személyiségek szemléltetik mondani valóját: az előbbi szakszervezeti pályafutása után a szocialista párt külügyi titkára, az utóbbi a párt főtitkára lett. Több más ismert vagy éppenséggel ismeretlen szereplő életútja sok-sok adattal szintén tanulmányozható a függelékben.

Közelebbről szemügyre véve az egyes fejezeteket ki kell emelnünk (a szociológiailag is) pontosan dokumentált ábrázolást Milánó gazdasági és politikai fejlődéséről, nevezetesen a város ugrásszerű iparosodásáról, de emellett az ún. tercier ágazat rendkívüli kiterjedtségéről. Szükségszerű néhány adat mellőzhetetlen közlése: már 1881-re Milánó 200 ezer főt megközelítő aktív lakosságának 47,8%-a ipari dolgozó (5,6% a mezőgazdaság és 46,1% /!/ a tercier ágazat aránya). 1901-re 51,4; 3,1 és 45,5 az arányok alakulása (az aktív lakosok száma ekkor meghaladta a 275 ezret). Az adatokból kiderül az ipar meghatározó súlya, s ezzel együtt a munkásmozgalom fontos és természetes bölcsőhelyének milánói kiválasztódása. A város iparáról meg kell jegyeznünk összetett, változatos szerkezetét mind a profilját, mind pedig az egyes struktúrákban keveredő kis-, közepes és nagyobb üzemeket tekintve. Megtalálhatók a jellegzetes könnyűipari ágazatok (élelmiszer-, ffeldolgozó-, papír- és nyomdatechnikai, bőripar, textilipar, ruházat, üvegmegmunkálás, kerámia), de a nehézipar, a gépipar, a vegyipar szintén tekintélyes. Nem hiányzik természetesen az építőipar sem a hozzátartozó mesterségekkel.

Nagyon lényeges körülmény a tárgyalt tematika szempontjából Milánóban és a környéki lombard településeken a korán jelentkező, életerős vállalkozói szellem, az üzemekhez kapcsolt kisebb műhelyek szorgalmas családi jellegű vállalkozásainak sikeressége, hatékony előmenetele, a különböző méretű termelői egységek egymást kiegészítő szövetedéke, ezáltal nem ritkán a munkáltató–munkás viszony egymásra utaltsága, ami a kemény osztályütközések mellett egyike az olasz mozgalmi sajátosságoknak a társadalmi kategóriák közötti toleráns együttműködő szellemnek, a későbbiekben ebből is táplálkozó reformizmusnak. Az egyik idézett újság (*Il Secolo*) 1884 januári számában olvasható a „kisipar Milánójáról”: „A populáris szegény negyedek szobácskáiban a műhely közös a konyhával, olykor a hálósobával. Férj, feleség és gyerekeik együtt szorgoskodnak a szerszámaikkal, amelyek előállítják a gazdagságukat (?), elegáns és művészi tárgyakat készítenek, melyeket megcsodálnak és megvásárolnak Franciaországban vagy Angliában ...”. A kérdőjel a recenzió, mivel a szóhasználatot túlzónak találja, jöllehet vannak példák, melyek szerint egyes emelkedő vállalkozói pályák, „gazdagodások” valóban a termelési szféra mélyéből eredtek. Roberto Bocconi például (jelenünkben a legkiválóbb közgazdászokat képző egyetem viseli a nevét) eredetileg használt ruhák és szövetek mozgóárusa (a szakma ma sem ismeretlen) Milánó utcáin. Fiai 1865-ben nyitották meg első piciny konfekció-öl-

tönyöket árusító üzletüket, ami „plázává” szélesült „Aux villes d’Italie” elnevezés alatt. (A „Bocconi Üzletekből” fejlődött a napjainkig létező Rinascente áruházlánc, mellesleg D’Annunzio ötletére keresztelték el így 1917-ben – tudhatjuk meg Giannitól.) Nem kevésbé érdekes Ercole Marelli esete (v.ö. Marelli gyűjtőgyertyák!). igen szerény comói család sarja, aki tanoncként dolgozott az egyik kis mechanikai műhelyben. A neves konzervatív városvezető, Giuseppe Colombo (1836–1921) által szenedéllyel istápol (egyébként Mária Terézia idején alapított) „Mesterségek és Művészetek Támogatásának Társasága” – amely mecénási és oktatói ambíciójával nagymértékben hozzájárult Milánó gazdasági fejlődéséhez és ipari-műszaki kultúrájához – tanfolyamain képezte magát szakmunkássá, és a Tecnomasio gyárban helyezkedett el. Innen rövid időn belül Paraguayba küldik elektromos berendezések szerelésére. 1891-ben, visszatérve Milánóba, megtakarított pénzéből kisebb kutató laboratóriumot nyit, melynek tíz évvel később már 2000 munkása van és üzemként gyártja-ontja az elektrotechnikai eszközöket.

Marelli a munkában fiává fogad („figlio di lavoro” – egyébként érdekes módon ugyanezzel a terminussal, a „munka fiai” hozták létre az egyik kezdetleges szervezetüket a milánói munkások) egy árvagyereket, Antonio Stefano Bennit – akinek szintén tanoncként indult a pályája – a Marelli-üzem részvényese, majd vezetője lett, később, 1921–1939 között képviselő, sőt a fasiszta kormányok közlekedési és távközlési minisztere. (Mussolini mellesleg nem volt rest például a reformista szocialista Alberto Beneducét megtenni szakértelme miatt a legfőbb pénzügyi tanácsadójának.)

Számos hasonló históriát sorjázhat Gianni a milánói self-mademan tipológiájából, azonban mindezek egyediéknak tűnnek a munkások tömegének féktelen kizsákmányolásához képest. Ennek megfelelően a milánói-lombard munkást a vállalkozói szellem, a munkáltatóval való együttműködési hajlam mellett az osztályharc elkötelezett vállalása, annak kemény változataitól való vissza nem riadása jellemzi. Ebben a vonatkozásban is sajátosság – miként az ipari struktúrák örökségi vonalában (lásd Mária Terézia) – a germán hatás. Engels Itáliába küldött leveleinek címzettjei német szakmunkások (Theoder Cuno, Johann Philipp Becker, Adolf Hepner), akik átláptálták az I. Internacionálé részben lassalleánus, részben marxi tapasztalatait, nem különben a Schulze-Delitsch takarékpénztári-önsegélyező módszereket, a szövetkezeti összefogáshoz vezető opciókat. Persze, ahogyan maga Engels is látta, Itáliában kitűnő feltételek álltak rendelkezésre a munkásmozgalmi szervezkedésre, mert az óriási paraszti-agrárproletár tömeg nagy részben az iparosodással féktelenül kizsákmányolt ipari proletariátusként szocializálódott tovább és kényszerült jogainak kiharcolására. Az 1880-as években a 12 órás munkanap már szakszervezeti vívmány egyes gyárakban, vívmány ide vagy oda, elképzelhetők a fizikai erőfeszítések és terhelések a kor viszonyai között, melyek árán a dolgozó eleget tudott tenni a helyenként embertelen munkáltatói igényeknek. Ha nem a megadott időben ment ki valaki a mellékhelyiségbe, vagy akarata ellenére kárt okozott a termelési célokat szolgáló anyagokban, berendezésekben, a gyár állagában, netán nem jelent meg időben, késett, beteg-

ség miatt hiányzott, visszatartották a fizetésének egy részét vagy pénzbüntetést róttak ki rá – abban a Milánóban, ahol a munkás általában szorgalommal, becsületesen és fegyelmezetten dolgozott, szerette a munkáját, nem volt tőle idegen a törekvés, hogy vállalkozóvá küzdje fel magát. Pozitív tulajdonságainak számbavételénél nem feledkezhetünk meg politikai intelligenciájáról sem, ami a különböző ösztönös, radikalizáló és anarchizáló csoportosulások egyre szervezettebb alakzataiból megteremtette 1882-ben saját önálló burzsoáellenes politikai pártját, az Olasz Munkáspártot (Partito Operaio Italiano – POI). A párt első kongresszusára három évvel később került sor Milánóban, ahová már a lombard „szülőföldön” kívüli tájról, a harcos hagyományairól ismert Romagnából is érkeztek küldöttek. A gyermekcipő mind jobban szorított és 1882-ben modern szocialista párttá alakult át a POI.

Gianni könyvének másik meglepetése, hogy egy, a szakmai környezetében működő kiadó (Edizioni Lotta Comunista) 2004-ben (!) dicséretesen újranyomtatta könyvalakban Lenin *Mi a teendő?* című klasszikus művét, amire máskülönben szerzőnk olyan összefüggésben hivatkozik, hogy a POI korábban és a későbbiekben is az olasz mozgalma nélkülözték a *Mi a teendő?* típusú ideológiai-politikai alapvetést. Felvetése könyvének bevezető soraiban áll, azonban nem áll biztos lábakon az a túl szűken kifejtett polémia, mely szerint az olasz mozgalom történetét egészében meghatározza a stratégia hiánya – s bírálat több kommunista vezetőt (Togliattit például), a történész-ideológust (Gastone Manacordát – akit méltatlanul illet a sztálinista jelzővel) sommásan marasztal el. Érthető a szerző jelenlegi életérzéséből dedukált kritikai hajlam, mégsem indokolt ezt rávetíteni a teljes történelmi perspektívára, amely rendelkezik stratégiaiilag is termékeny és fontos mozzanatokkal.

Pankovits József

*

Gregor Gall: Tommy Sheridan, From Hero to Zero? A Political Biography

Wels Academic Press, 2011. 384 p. Piero Lacaita Editore. Maduria–Bari–Roma, 2005. 190 p.

Tommy Sheridan, a hőstől a zéróig?

Sheridan üstökösként, fiatalon robbant be a brit munkásmozgalomba. 1964-ben született, először az 1980-as években az adózás, és a választási adózás elleni mozgalomban tűnt fel. Energikus vezetőként jó része volt Thatcher megbuktatásában és a választási járulékok rendszerének megszüntetésében. Sheridan bekapcsolódott az 1980-as évek Militant¹ szervezkedéseibe, amelyeket egyfajta trockista szellemiség hatott át. A Militant egy ideig csatlakozó szervezetként tagja volt

¹ A Militant csoportosulásról lásd az Évkönyv több kötetét az 1980-as években.

az LP-nek, amíg a csoportot és vezetőit az LP-ből ki nem zárták. Ez a csoport az 1990-es években két szervezetre szakadt, az egyik nagyon korán elhalt, a másik, a jelentősebb a Scottish Socialist Party volt, amelynek Sheridan egyik vezetője lett. Sőt magnetikus vezetője. Sheridant csakhamar beválasztották a glasgow-i városi tanácsba. Az SSP szélesebb bázisra támaszkodott, mint a Militant csoport, magához vonzott leninistákat ugyanúgy, mint trockistákat és más baloldaliakat.

Az ismert politikai fejlődés vezetett a külön skót parlament megalakulásához, amelybe az SSP is képviselőt juttatott be, Sheridant, aki egyedül képviselte az SSP-t. Igen aktív képviselőnek bizonyult, és a második, 2003. évi skót parlamenti választáson, jócskán Sheridannek köszönhetően az SSP hat képviselőt küldhetett a parlamentbe. Gall rávilágít az SSP gyengéire, belső vitáira, talán lebecsüli az SSP hatását és jelentőségét, de abban nem téved, hogy az SSP felerősödésében Sheridannek oroszlánrésze volt. Am ez lett azután az SSP veszte is, miután a Murdoch sajtó nagy örömmel feltárta, hogy Sheridan szexklubokat látogatott, és az ügy kirobbanása után a tényt Sheridan is elismerte az SSP vezetősége előtt. Az SSP ezt végzetesen megszenvetde és valamennyi képviselője kibukott a 2007. évi választáson. Az SSP máig is él, de nagyon halovány befolyása van, Sheridan maga megpróbált egy Szolidaritás klubot létrehozni, de ennek még kisebb a súlya és befolyása.

Willie Thompson

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 augusztus.

*

M. Degl’Innocenti: Il mito di Stalin. Comunisti e socialisti nell’Italia del dopoguerra.

Piero Lacaita Editore. Maduria–Bari–Roma, 2005. 190 p.

Sztálin mítosza. Kommunisták és szocialisták Olaszországban a háború után.

A szerző nagyon sok és éles fordulatot tett élete során. Maurizio Degl’Innocenti a történelmi tanulmányokat koordináló Filippo Turati Alapítvány elnöke, a Sienai egyetem professzora. Olaszország történetével kapcsolatos kutatásokat folytatott, így a szocialista mozgalommal és a szociális harcokkal foglalkozott. Emellett kitért az olasz és a nemzetközi kapcsolatok kérdésére, a szociális elnyomás jelenségeire a 19. és 20. században, az emigrációra, valamint a fasizmus és az antifasizmus problémakörére, valamint a helyi önkormányzatok kérdéseire az Első Köztársaság idején. A sztálini jelenség olyan problémakör, amely szinte mindig szembeállította a maga historiográfiájában a szigorúan vett „akadémiai történetírást” a politizáló historizálással. M. Degl’Innocenti, aki többnyire olasz kérdésekkel foglalkozott, most egész más szférában jelentkezett könyvével, amely ugyancsak pontos történészi kutatásokat követel, amelyet többnyire általában

olyanok végeztek el, akik a kommunista párthoz tartoztak, vagy annak utódpártjaihoz.

Maga a szerző jelezte, hogy el akarta kerülni a pillanatnyi konjunktúra nyomán írók példáját, és szem előtt kívánta tartani, hogy a 20. század egyedi jelenségével áll szemben: a kommunizmus történetével. Sztálin vezetésének éveit egyfajta csúcspontként jelentették a kommunista rendszer fejlődésének, így „Sztálin mágikus ereje és a képessége, hogy hatalmát és az ország hatalmát kiterjessze”, természetesen az egész emberiség történelmét érintette, beleértve Nyugat-Európát is, és kiváltképpen Olaszországot. Amikor a szerző a kommunizmus történetével foglalkozik Olaszországban, Sztálin korában, akkor ezt nem teheti és nem teszi egy országra, vagyis Olaszországra leszűkítve. A szerző megközelítése sem a PCI, sem más áramlatok tekintetében nem új, amennyiben a kutatást e tekintetben már sokan megkezdték. A szerző nagyon hasznosan felhasználta azokat a kutatásait, amelyeket a II. Internacionálé koráról az akkori olasz szocialista mozgalom történetéről végzett el.

Meg kell jegyezni, hogy a Sztálin-mítosz számára Olaszországban nagyon kedvező talaj alakult ki még a 19. században, amelynek kezdetei visszanyúlnak a risorgimento éveire, még a baloldali szubkultúrán belül is. Orosz vonatkozásban ugyanilyen mítoszok keletkeztek ugyanebben az időben az eszerek és a nardnyíkok körében, majd az 1905-ös és 1917-es forradalom idején. Ez a mítosz tovább erősödött a Szovjetunió létrejöttét követően, amelyre úgy tekintettek, mint a munkások és parasztok első megvalósult hatalmára. Ilyen körülmények között született meg a PCI, amely a nyugati világban taglétszámát tekintve a legnagyobb kommunista párt volt. A hosszú ideig hegemón szerepet játszott a nyugat-európai szociáldemokrácia balszárnyán – jócskán átvett, részben a PCI-ből származó gondolatokat és illúziókat a Szovjetunióra és Sztálinra vonatkozóan.

Tény, hogy az a téma, amelyet most Degl'Innocenti feldolgozott és könyvben megjelentetett, az utóbbi években és évtizedekben a nemzetközi történetírásban is nagyon kedvelt slágertémának számít. A historiográfiában, ha a régebben kialakult pozitívista és objektivitásra törekvő munkákat tekintjük, a mítosz és mitizálás úgy jelenik meg, mint amelynek nincsenek valós alapjai.

Ilyen alapon ezek valamiféle előítéleteknek tűnnek. Így kezelte ezt nálunk a szovjet és az orosz történetírás is – mármint a mitizálást. A mítoszok és a mítoszkeltők persze nem köthetők szorosan össze, nem feltétlenül ördögtől valók, és a leegyszerűsítő magyarázatok nem adnak kulcsot ahhoz, hogy miért élnek ilyen hosszan és szívósan. A történetírás számára persze nagy feladat annak felderítése és elkülönítése, hogy a mítoszok keletkezésében milyen szerepet játszottak adott esetben a mítoszteremtők, akik olykor nagyon is önző érdekekből cselekedtek és írtak. Sztálin és a sztálinizmus olyan nagy téma, amelyet a historiográfia mind a mai napig nem aknázott ki. Innocenti megállapítja, hogy noha a kommunizmus, amely 1917-től számította kezdetét, ismeretes módon összeomlott, mégis ténylegesen a jelenlegi évek számára is van aktualitása. A történetírás szabályai megkövetelik, hogy az adott korszakról a történész úgy írjon, hogy kiegyensúlyo-

zott képbe helyezze el Oroszországot az adott nemzetközi helyzetben. Innocenti persze tartózkodik az ahistorikus megközelítésektől, amely értékelések Olaszországban is jócskán divatosak. Mégis megmutatkoznak olyan nagyon radikális megfogalmazások a könyvben, amelyek egyenlőségjelet tesznek a sztálini korszakban kialakult társadalmi viszonyok és a jelenlegi orosz viszonyok között. Ebből a logikából következett, hogy a szerző szerint a jelenlegi orosz viszonyokban minden rossz a régi múlt továbbélésének egyenes következménye. Ez az értékelés nagyon jellemző jelenleg általában az olasz médiára, amelynek oly nagy szerepe van a közvélemény befolyásolásában. Ebből következik, hogy általában nagyon pesszimistán és negatívan ítéli meg mind Innocenti, mind az olasz média a jelenlegi Oroszország viszonyait és az ország jövőjét.

A könyv nagy figyelmet fordít annak bemutatására, hogy Olaszországban miként reagáltak Sztálin halálára. Az a kép, amelyet a szerző felvázol, nagyon szomorú a mai orosz olvasók számára is. Így van ez annak ellenére, hogy az orosz emberek jól emlékeznek azokra a tragikus napokra, hogy a személyi kultusz mennyire rányomta a bélyegét még a temetés napjaira is. Olaszországban ismert, hogy több tízezrével fejezték ki gyászukat az emberek ezekben a napokban, és nem fér kétség ahhoz, hogy ezt teljes ösztönességgel tették. Olaszországban ekkor nemcsak a baloldali pártok vezetői adtak hangot együttérzésüknek és gyászuknak, hanem azok a tízezrek, vagyis az „egyszerű emberek”, akiknek megnyilatkozásait nem lehet egyszerűen úgy tekinteni, mintha felsőbb parancsra történtek volna, vagy a kollektív hisztéria jelenségei lettek volna. Ilyen megítélésekre rábukkanhatunk a jelenlegi orosz historiográfiában, de ezek semmiképp nem alkalmazhatók olasz körülmények között.

Ez a jelenség, vagyis az olasz széles baloldali meggyőződésű tömegek együttérzésének megnyilvánulása elgondolkodtató, hiszen Olaszország nem olyan régen élte túl a fasiszta diktatúra éveit. Annál is inkább, mert ekkor a kormány és az államhatalom urai a kereszténydemokraták voltak, szinte monopolhelyzetben, és a baloldali „másként gondolkodók” voltak kitéve különféle megtorlásoknak. Ráadásul ekkor Olaszországban a hivatalos gyász keretei között ennek a kormánynak a képviselői is hangot adtak, és az olasz parlamentben, illetőleg szenátusban a gyász jegyében ennek az érzésnek valamennyi párt hangot adott. Természetesen az akkor „gyászoló” képviselők és politikusok között sokan voltak azok, akik egyáltalán nem voltak baloldali meggyőződésűek, később úgyszólván „bűnbánó” nyilatkozatokat tettek, és az Olaszországban is erős antikommunizmus lelkes képviselőivé váltak. Így a „Sztálin mítosz” későbbi leleplezése, amely Olaszországban később általánossá vált, egybeolvadt az Olaszországban is terjedő antikommunizmussal. Ám miként Innocenti joggal megállapítja, a „Sztálin mítosz” szétfoszlása visszahatott az olasz baloldali erők helyzetére. Természetesen mindez fokozottan állt az Olasz Kommunista Párt (PCI) háború utáni helyzetére, történetére, amely a hosszú évtizedek alatt sokszor különféleképp került szembe ezzel a problémával. Innocenti nagyon gondosan mutatta be, hogy ez a „Sztálin mítosz” miként jelentkezett különböző időszakokban a szovjet és ké-

sőbb az orosz történetírásban, és ez miként hatott vissza az olasz történetírára. Nagymértékben támaszkodott napjaink – illetőleg az utóbbi évtizedek – nyugati történetírásának szovjet vonatkozású munkáira, ám munkájában a legeredetibb oldalakra ott bukkanhatunk, ahol az olasz történetírásról ír. Ennek az esetben sokszor alkalmaz kritikai megjegyzéseket a forráshasználattal, egyes állítások és beállítások megalapozatlanságával kapcsolatban.

Vjacseszlav Kolomijec

*

Rachel Newton–Kate Hudson (eds.): Solidarity – A report from the Coalition of Resistance. People's Charter delegation to Greece. 18–20 March 2012.

Russel Press, London, 2012. 49 p.

Szolidaritás – Beszámoló az Ellenállási Koalícióról. People's Charter küldöttség Görögországban.)

Andrew Burgin: Előszó

Az a harc, amely most elindul, évtizedekre hat majd ki a görög nép életére. A gazdaság nagyobb válságot él át, mint az 1930-as években. A mindennapi élet körülményei elviselhetetlenek – tömeges munkanélküliség, éhezés, öngyilkosságok és a hajléktalanok számának növekedése. Mindez az egész társadalmat súlyosan érinti és a szenvedő emberek úgy döntöttek, hogy harcolni fognak. Baloldali vezetőik révén egész Európához fordultak, hogy együttes erővel harcoljanak a közös ellenség, a neoliberális kapitalizmus ellen.

A múlt év októberében Mikisz Theodorakis és Manolisz Glezosz² felhívást intéztek Európa népeihez ugyanebben az értelemben. Felhívásukban arra szólítottak fel, hogy közös erővel kell fellépni a megszorítások hulláma ellen, amely egész Európát elborítja. Büszkén jelenthetem ki, hogy a brit LP és a szakszervezetek erre pozitívan reagáltak, és szolidaritásuknak adtak hangot a görög nép helyzetével. A veterán szocialista Tony Benn tette meg a kezdőlépést és ezt a kezdeményezést a szakszervezetek és az aktivisták ezrei is készek voltak segíteni. A Görög Szolidaritási Bizottság első akciója az volt, hogy brit küldöttséget hívott meg Athénba, hogy ott találkozhassanak azokkal, akik a megszorítások ellen harcolnak. A brit delegációba négy nagy szakszervezet küldte el megbízottait. Végül is egy húsz fős delegáció utazott el, amelyben voltak filmesek, fordítók és diák aktivisták. Három nap alatt a delegáció 18 gyűlésen vett részt. Tapasztalataikról szóló jelentéseket ez a kötet tartalmazza.

² Glezosz Görögország náci megszállása elleni küzdelem nemzeti hőse.

Azóta, hogy a delegáció visszatért, a szolidaritási mozgalom csak még inkább megerősödött. Tansy Hoskins és Paul Hanes megjelentették filmjüket a delegáció útjáról, és ezt követően a filmet különféle szakszervezeti gyűléseken mutatták be. Ez a kis kötet azokat a jegyzőkönyveket tartalmazza, amelyeket az ott tartott gyűléseken készítettek.

Rachel Newton: *The People's Charter*

A People's Charter (Népi Charta – utalás a régi chartista mozgalom kiáltványaira) azt a két fő áramlatot fogja össze Nagy-Britanniában, amely jelenleg is keményen küzd a megszorítások ellen. Most ez a mozgalom vállal közösséget a görög néppel és szólít fel, hogy a parlamentben s a helyi választott szervekben is küzdjenek a megszorítások ellen.

A kis kötet pontosan tartalmazza, hogy Görögországban milyen megszorításokra került sor.

A kötet ezt követően annak a görög szakszervezetnek állásfoglalását közli, amely a magánszektorban mintegy másfél millió dolgozót tömörít. Ugyancsak egy fejezet számol be a közalkalmazottakat tömörítő szakszervezet nyilatkozatáról.

A kötetben ezen kívül megtalálható a külön szervezetbe tömörült rendőri és tűzoltói szakszervezet nyilatkozata is. Emellett még más, külön szervezetben tömörültekéi is, mint például a nyugdíjas banktisztviselőkéi is, a postásokéi.

Manolisz Glezosz a lakásán fogadta a brit küldöttség tagjait és beszélgetett el velük arról, hogy miként küzdhetnek együtt a megszorítások ellen, és örömeinek adott hangot, hogy Tony Benn lendületet adott ennek a küzdelemnek Nagy-Britanniában. Glezosz nagyon határozott volt, leszögezte, hogy „nem a görög nép okozta a válságot és nem akarjuk ennek az árát megfizetni”.

Jemnitz János

*

Geoffrey Roberts: Stalin's General: The Life of Georgy Zhukov

Icon Books, 2012. 400 p.

Sztálin tábornoka: Georgij Zsukov élete

A könyvről a *Washington Post* olyan ismertetést jelentetett meg, hogy ez a legjobb, legteljesebb életrajz, amit Zsukovról írtak. A könyv egyúttal korrajz a sztálini korszakról, amelyben Zsukov felnőtt. A szerző már a szovjet, orosz archívumok eddig titkos, az újabb években már megnyitott dokumentumait felhasználva írta meg könyvét. Zsukov paraszt családból származott és 12 éves korában került Moszkvába. 1915-ben vonultatták be a cári hadseregbe. Noha a korára való te-

kintettel még egy évre felmentést kaphatott volna, de saját szavait idézve bevonult, hogy „teljesítem kötelességemet és megvédjem hazámat”. A lovasságnál szolgált és az ottani kemény fegyelem hozzájárult, hogy a polgárháború éveiben a Vörös Hadseregben sikereket érjen el. A szerző alaposan vizsgálja a sztálini „tisztogatások” következményeit a hadseregben. Roberts idézi Zsukov lányát, aki megírta, hogy apja ebben az időben mindig készen tartott egy táskát az esetleges letartóztatására. Az, hogy mennyire volt ehhez közel, arra a szerző nem talál dokumentumokat, erre csak Zsukov saját memoárjai vetnek fényt. A szerző nagy figyelmet szentelt Zsukov katonai karrierjének felívelésére 1930 és 1939 között. Ennek alapján helyezték át a Távol-Keletre, amikor bekövetkeztek a hátravillongások a szovjet és a japán csapatok között. Itt szolgált, s Halhin Gol-nál hatalmas vereséget mért a japánokra, alkalmazva a legmodernebb harcászatot: összehangolt támadás gyalogosokkal, páncélosokkal és légierővel. 1940-ben a finn–szovjet háború katonai vereségei nyomán nem hívták „nyugatra”. A könyv természetesen nagy helyet szentel annak, hogy Zsukov milyen szerepet játszott a II. világháború idején. A könyv utolsó fejezete tárgyalja Zsukov 1945 utáni életét és helyzetét. Volt amikor „fenn volt”, volt amikor kegyvesztett lett, 1956-ban volt hadügyminiszter, Hruscsov 1957-ben tette újra a kegyvesztettek listájára.

Forrás: Morning Star, 2012. augusztus 21.

BESZÁMOLÓK

A 2012. évi linzi konferenciáról

(2012. szeptember 13–15.)

A konferencia alaptémája az volt, hogy a nemzetközi munkásmozgalom mivel járult hozzá az emberiség politikai, szociális, jogi, kulturális és oktatási haladásához. A konferencián ismét mintha még kevesebben jelentek volna meg, ismét nem voltak résztvevők Nagy-Britanniából, Oroszországból, Olaszországból, az Ibériai félszigetről és több európai országból, ha voltak is, nem hoztak sem referátumokat, se nem szólaltak fel (így a skandinávok sem, leszámítva egy lengyel résztvevőt).

A konferencia nyitó előadását a német Stefan Berger tartotta (aki mellékesen a manchesteri és a cardiffi egyetem vendégprofesszora –, aki előadását kitűnő angolsággal tartotta meg). Berger nagy vonalakban kitűnően vázolta fel az eredményeket, kiemelve, hogy a legfontosabb sikereket végeredményben a II. világháború után a jóléti állam (wellfare state) kialakítása révén érte el a munkásmozgalom. Berger persze érzékeltette, hogy ez nemcsak alulról történt, hanem akkor, az adott történeti feltételek között ennek elfogadására felülről is (különböző okok folytán) hajlandóság mutatkozott. Berger áttekintésében azonban legalább ilyen erővel világított rá, hogy a munkásmozgalom, a munkás szervezetek az utóbbi évtizedekben számban, erőben megfogyatkoztak, befolyásuk csökkent, és szinte ugyanilyen arányban megkezdődött szinte mindenütt a jóléti állam eredményeinek lefaragása, intézkedéseinek részleges visszavonása. Mindebben jelentős szerepet játszott előbb a reagani, thatcheri konzervatív hullám, majd az ugyancsak pusztító neoliberalizmus, míg nem most a világ beleszaladt a gazdasági válságba, amely ezt a tendenciát még tovább felerősítette. A nyitó előadás így kitűnő indítást nyújtott és Berger áttekintésének érdemeit mindenki elismerte.

A konferencia első, pénteki nyitónapján az előadók a politikai és szociális síkon elért eredményekkel, illetőleg az újabb visszás jelentésekkel foglalkoztak. Az egyik első előadó Uwe Fuhrmann volt Németországból, aki azt vázolta fel, hogy az 1945 utáni német viszonyok között miként alakult ki az NSZK-ban a szociális piacgazdaság rendszere. Ennek során erőteljesen hangsúlyozta az 1947–1948-as sztrájkok jelentőségét, hogy a munkásmozgalom akkor is miként sürlődött az egykori régi szabadpiacok felfogással és gyakorlattal. Általában a történetírásban és a visszaemlékezésekben ezt úgy jelenítik meg, hogy az az egykori pénzügyminiszter, Ludwig Erhard nevéhez és tetteihez kapcsolódik, az „Erhardi csodához”, vagyis az NSZK gazdasági talpra állásához. Ezzel kapcsolatosan hangsúlyozta

Uwe Fuhrmann, hogy ez a leegyszerűsítés erősen megfelel az arról, hogy a német munkásmozgalom az adott 1948-as időszakban konkrétan miként befolyásolta a német politikai és gazdasági rendszert és ezt azután előadásában meggyőzően bizonyította.

Szinte ehhez az előadáshoz kapcsolódott Jörg Rösler áttekintése, aki érdekes képet vázolt fel arról, hogy mit is jelentett a proletár morál és munkamorál, és ez miként simult illetőleg ütközött azzal a rendszerrel, amely az NDK-ban (DDR) négy és fél évtizeden át kialakult. Rösler ezt sok példával és nagyon érdekesen világította meg és ütköztette. Rösler a proletár morál (Arbeitsmoral) kialakulását sokszínűen már az 1870-es évektől láttatta kialakulóban, majd rávilágított az 1920-as 1930-as évek új jelenségeire, ám a nagy kérdéskomplexumot végeredményben már valóban az NDK négy és fél évtizedes tapasztalatai alapján elemzte.

Patricia Toucas¹ Párizsból érkezett, a CNRS munkatársaként a francia gyakorlatban vizsgálta ugyanezt a kérdést. Kiemelten foglalkozott a szakszervezetek szerepével, pusztán csak nagyon röviden érintette a történeti előzményeket és elsősorban azt világította meg, hogy Franciaországban miként alakultak ki az új jogi és szociális keretei a kölcsönös segítség alapuló rendszernek. Furcsa módon az előadó bővebben tért ki III. Napóleon idevágó reformjaira, majd megemlékezett arról, hogy az 1914 előtti Franciaországban már megszülettek a szakszervezeteket elismerő, a gyermekeket védő és a különböző munkajogi védő törvények.

Ennek a napnak érdekes áttekintést nyújtó előadását az olasz Bruno Groppo a párizsi CNRS munkatársa, a linzi konferenciák gyakori és igen aktív szereplője tartotta. Groppo az egész hatalmas latin-amerikai régióról beszélt, külön kiemelve, hogy mindegyik országnak megvannak a maga sajátosságai, amelyek mind visszahatottak az adott ország, régió munkásmozgalmára is. Hosszabban szólt az 1930-as évek két fontos országáról, Brazíliáról és Mexikóról. Az elsőben Vargas diktatúrája hozott fontos reformokat, miközben Vargasnak erősen támaszkodni kellett a népi munkásmozgalmi támogatásra is, diktatúrájának sajátos színezete volt. A másik országban, Mexikóban Cárdenas elnöksége volt igen fontos szociális vonatkozásban is. Mind Vargas, mind Cárdenas jelentős államosításokat foganatosított éppen az olajbányászatban, mindkettőnek volt antiimperialista, kifejezetten USA-ellenes éle. Groppo megemlékezett e korszak perui sajátos baloldali mozgalmáról, az inka beütéséről, és Mariátegui² szerepéről. A későbbi vonatkozásban pedig persze hosszabban foglalkozott Argentínát érintően az 1945 utáni Peron és a peronizmus jelenségével. Előadásának végén, miután kifutott az időből, csak futólag szólt a mai baloldal jelenségeiről, így szólt az utóbbi hónapok

¹ Az előadó mind III. Napóleon, mind az 1848-as évek reformjait illetően alig érintette, hogy maga a munkásmozgalom ezekre miként hatott. Az 1930-as évek Népfrent eredményeiről egyáltalán nem esett szó.

² Mariátegui életútját lásd Évkönyv, 1975/76., Mariáteguiról kitűnő elemző életrajzi könyvet jelentetett meg a francia Robert Paris.

chilei diákmovizgalmáról is. (Groppo maga az utóbbi időben Latin-Amerikában vendégprofesszorokodott, kifejezetten az ottani munkásmozgalom és baloldal történetét tanulmányozva.)

A konferenciának egyik nagyon sajátos, nagyon elmélyült és jó előadását a nálunk azt hiszem eléggé elhanyagolt témáról, a „municipális szocializmus” nemzetközi jelenségéről, elméletéről és gyakorlatáról az amerikai (persze USA-beli) Shelton Stromquist tartotta. Stromquist persze érintette, hogy az USA esetében a gondolatok és a gyakorlat mely városokban és régiókban eresztett gyökereket és ott ahol sikereket ért el (New Yorkban, Milwaukee-ban és Chicagóban ehhez mennyiben járultak hozzá az európai munkásbevándorlók, az első esetben az orosz zsidók, a másodikban a németek, a harmadikban inkább a lengyelek. Stromquist persze kitért az irányzat brit gyökereire és arra is, hogy ezek mennyiben voltak értelmiségi, vagy munkásjellegűek. Stromquist hangsúlyozta, hogy a kérdés nemzetközi komparatív tanulmányozása és megírása messze még nem kielégítő, főként abban a tekintetben, hogy ez a mozgalom és irányzat ténylegesen milyen eredményeket hozott és milyen kölcsönhatásban állt a munkásokkal. Ő maga ezt a problémakört előadásában az 1890–1920-as évek keretében vázolta fel.

A konferencia második napját annak szentelték, hogy a munkásmozgalom miként érintette és milyen eredményeket ért el a kultúra és az oktatás területén. E tekintetben érthetően különös fontosságot kapott az az előadás, amely a „Vörös Bécs” múltjával és eredményeivel foglalkozott. Helmut Weihsmann elsősorban építészeti vonatkozásban emlékezett meg a híres munkásházak létesítéséről – amelyek közül a Marxhof története vált a legemlékezetesebbé –, de amelyek szinte egész Bécs területén szétszórva megtalálhatók, elsősorban a munkáskörletekben. Weihsmann beszélt arról, hogy milyen lakások épültek a házakon belül kezdetben, majd később ezt higiéniai alapon is miként szélesítették ki, mennyiben csatoltak a házakhoz közös kultúrszobákat stb. Előadásában elsősorban erre a témára koncentrált, de persze szólt a kultúrcentrumok létesítéséről, a nagy parkok építéséről és a régi nagy belső parkok – mint a Burg – zárt parkjainak megnyitásáról a nép számára. Weihsmann ugyancsak rávilágított, hogy a „Vörös Bécs” teljesítményei az ausztró-marxizmus szellemiségét és Otto Bauer és több más vezető erőfeszítéseinek eredményeként született meg, aminek 1934-ben fegyveres szétverés lett a vége.³

Érdekes előadást tartott Christian Chevandier. Chevandier gondosan felvázolta, hogy az egyes francia nagy szakszervezeti szövetségek, köztük természetesen a CGT, de a többi is, valamint az egyes iparági szakszervezetek is külön-külön kölcsönkönyvtárakat létesítettek. Ezekben egyaránt megtalálhatóak voltak a klasszikus munkák, az újabb populáris irodalom, a történeti feldolgozások, különféle típusú szakirodalom, és e könyvtárakban azt is gondosan figyelték,

³ A Vörös Bécsről lásd Évkönyv, 1974., 1984., és 2009. Egykor a *Szocializmus* hasábjain az 1930-as években egyaránt írt róla Böhm Vilmos, Buchinger Manó és Rónai Zoltán, valamint természetesen Mónus Illés is. Újabb könyvekben Kerekes Lajos.

hogy mely könyvek mennyire terjednek. Az előadó kitért arra is, hogy az újabb években a válság mennyire érintette a szakszervezeteket és annak következtében, hogy a tagság, illetőleg a szakszervezetek befizetett tagdíja, vagyona csökkent, a könyvtárak helyzete is rosszabbodott, egyes esetekben ezeket fel is számolták. Mindez természetesen egy ellentmondásos folyamat része – világított rá.

A második nap egyik érdekes előadását Andreas Diers tartotta. Diers Wolfgang Abendroth⁴ életútját vázolta fel, majd elsősorban arról beszélt, hogy Abendroth jogászként is, szocialistaként is mennyiben járult hozzá, hogy az NSZK megszűlésekor az új alkotmány kidolgozásakor miként kerüljenek be szociális szempontok. Abendroth – miként Diers hangsúlyozta – keményen küzdött a mozgalomban érvényesülő „jogi nihilizmus” ellen, amely csak a kifejezett politikai erőfeszítésektől várt eredményeket. Abendroth kidolgozta a maga jogi érveit és ajánlásait, amelyek e kritikus korszakban érvényesültek is. Diers kifejezetten erre a témára koncentrált, nem törekedett az egész életút teljes bemutatására.

A konferencián több előadás foglalkozott a filmek, és elsősorban a munkásszervezetek és mozgalmak által létesített filmek történetével. Egy előadás pedig Sosztakovics és a szovjet kultúrpolitika 1917 utáni megvalósulásáról, Lunacsarszkij⁵ szerepével, az 1920-as évek sokszínűségével, a Proletkulttal, majd a sztálini korszak nagy változásaival foglalkozott.

Jemnitz János

*

A Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetsége (ISDUE) 2012. novemberi kongresszusa a válság sújtotta oktatás helyzetéről és a kiútra tett javaslatokról

Az ISDUE 2012. november 15–18-án lezajlott kongresszusa Brüsszelben dolgozott, az Európai Parlament épületkomplexumában, a Spinelli épületben, a Parlament szocialista frakciója (újabb nevén Szocialisták és Demokraták – S&D) tárgyalótermében. A kongresszus fő témája az oktatás helyzetének fölmérése volt Európa országaiban, illetve a különböző eszmei-politikai irányzatok küzdelme az oktatás rendszerének és tartalmának az alakítása körül. A válság általános hatásai tekintetében a vita a két évvel korábbi budapesti kongresszus gondolat-körét folytatta. Az osztrák Hans Spiess, az ISDUE elnöke emellett bevezetőjében

⁴ Wolfgang Abendroth életútjáról és tevékenységéről lásd Évkönyv, 1988.

⁵ Lunacsarszkij életútját lásd Évkönyv, 1975/76.

figyelmeztetett arra: mindez Európa-szerte a szélsőjobb támadásai közepette folyik, amelyek az oktatás területét is közvetlenül érintik.

Az osztrák Hannes Swoboda, az S&D elnöke politikailag erősen kihegyezett felszólalásában arra utalt, hogy oktatáspolitikai céljainkért kemény ideológiai tartalmú támadások közepette kell küzdenünk, néha egyszerűen azért, hogy legalább a korábban elért célokat vagy azok egy részét megóvjuk. A kormányok egész sora a gazdasági válság hatásait az oktatásból kivont összegekkel próbálja enyhíteni. A német Evelyn Regner EP-képviselő „Az S&D-csoport távlati oktatás-stratégiai elképzelései” című, a helyszínen kiosztott állásfoglalást értelmezte. Hangsúlyozta, hogy bár a terveket magas szakmai színvonalon kell kidolgozni és, ahol módunkban áll, megvalósítani, a kérdés alapján szociális jellegű. Mint mondta, „Európában, az Unióban is elrettentően magas azoknak a fiataloknak a száma, akik nem zárták le vagy alig kezdték meg tanulmányaikat”, ami elzárja útjukat a társadalmi fölemelkedéshez. A másik probléma-csomópont azoké, akik az elemi vagy a középiskola befejezése után olykor évekig nem találnak munkát, s ezáltal „eltűnnek az oktatás látóköréből”. Pedig itt kell közbelépnie az oktatásnak, hogy ezt az időszakot továbbképzéssel, átképzéssel vagy általános fejlesztéssel (pl. nyelvtanulással) áthidalja. Újraéled a kontinensen korábban már szinte eltűnt teljes vagy részleges analfabetizmus, ami a munkások érintett részét a munkaerőpiac rosszul fizető perifériájára szorítja. Beszámolt az S&D-nek arról az EU-ban betervezett kezdeményezéséről, hogy az EU államai vállaljanak kötelezettséget arra: a tanulókat legkésőbb az iskola elvégzése után négy hónappal álláshoz juttatják. Ausztriában ez már működő gyakorlat, Finnországban és Luxemburgban pedig kormányjavaslatként parlamenti tárgyalásra vár.

Petra Kammerevert német EP-képviselő arra a jelenségre hívta föl a figyelmet, hogy az oktatást érintő „takarékosági” intézkedések során a vállalkozók és a velük egyetértő kormánykörök a tömegoktatásban, elsősorban a szakképzésben a képzés humántartalmát, állampolgár-nevelő funkcióját rombolják le, a közismereti tárgyak arányának olyan csökkentésével, amely a dolgozókat nem segíti hozzá ahhoz, hogy átlássák környezetük társadalmi kérdéseit, és kifejthessék, illetve érvényesítsék akarataikat. Elsikkad az is, hogy „az oktatás nem öncél, hanem emberi szükségleteket kell kielégítenie, nemcsak azét, aki tanul, hanem azét is, akinek az ügyeit fogja intézni vagy a vízcspaját javítja”.

Reinhard Dumser, az 1951-ben létrejött ISDUE tiszteletbeli elnöke, alapító tagja, az oktatás tartalmának hozzáértő alakítása kapcsán hangsúlyozta: meg kell akadályozni reakciós, fasiszta vagy náci nézetek beszívargását a tankönyvekbe. Itt erős szakmai ellenőrzésre van szükség; persze ha ennek a fórumait olyanok nevezik ki, akik maguk is ugyanezeket az eszméket sugallják (itt Magyarországra is utalt), akkor az egésznek nem sok értelme van. Utalt a bevándorlás keltette új egyenlőtlenségekre is. Ha ezeket nem kezelik határozottan és hozzáértően már a legelső felnövő nemzedékben, továbböröklődésük hamarosan roppant nehézségeket okozhat. Figyelmeztetett az üzleti szempontok betörésére az oktatásba. A magániskolák, ahol a képzés jobb anyagi háttérrel (bár korántsem mindig ennek

megfelelő színvonalon) folyik, havi 8-900 eurót is elkérnek tanulóiktól. Mit tegyen az alacsonyan képzett szülő, aki havi 200 eurót keres?

Az egyik legnagyobb figyelmet keltő előadás *Vass Vilmosnak*, az ISDUE alelnökének előadása volt. Azt vázolta föl, *hogyan ítélik meg a fő eszmeáramlatok a tanulás jelentőségét*, mit várnak tőle, hogyan alakítanák (netán alakítják máris) a feltételeit.

A *konzervatív* álláspont – mondta – *erős társadalmi szelekciót* előmozdító megoldásokat részesít előnyben. A cél, hogy a társadalmi helyzet formálására közelről ható magas szintű tudást mindinkább az uralkodó elit gyermekeinek a kiváltságává tegye. Alsóbb szinteken a tanításnak és eszközeinek az „egyenírányítására”, az oktatás erős központosítására törekszik. Kormányfüggő tankönyvkiadás, egyetlen, fölülről sugallt szellemű tankönyv használatát írja (vagy írja máris) elő. Az alkotó gondolkodás helyét jórészt a pusztá memorizálás foglalja el. Ha módja van rá, hogy ezt hosszabb ideig folytassa, ennek súlyos hatása lesz. A rendszerből kicsúszó, vagy alsó szféráiban bennragadó gyermektömeg „elveszett nemzedékké” válik. Ez nem oktatási szakkérdés. Ettől romlik a közbiztonság, terjed az etnikai-nemzetiségi megkülönböztetés, a fizikai és az annak határát súroló, azt tápláló szóbeli agresszió. A cél: a lehető legolcsóbb, tiltakozásra alig képes, engedelmes munkaerő képzése. Terjed az iskolák egyházi kézbe adása, megjelent a hitoktatás órarendbe iktatása, ötletként már kötelezővé tétele is. Ez az út messze visz az egyébként hangosan hirdetett tudásalapú társadalom megalapozásától, az önállóan, kritikusan gondolkodó tudatos állampolgár nevelési ideáljától. Ezt a tendenciát adminisztratív megoldásokkal, a tanárok célzatos szűrésével, a tanulói önkormányzat, a szülői és egyéb civil beleszólás, az iskolai önállóság visszaszorításával is erősítik.

A *piacorientált, neoliberális* válasz az oktatás minél nagyobb mértékű privatizálása felé mutat. Az alkalmazott tudást helyezi előtérbe: igyekszik közvetlen kapcsolatot teremteni a munkaerőpiac jelen követelményei és az oktatás között. Ez nem zárja ki a korszerűbb, képesség- és készségfejlesztő módszereket, de az említett fő cél szolgálatában. A tankönyvek pluralitása is belefér, szabadpiaci, üzleti alapon. A következmény tömegoktatás; a mennyiség és a minőség azonban szembekerül egymással. A felső rétegek számára erőteljes művelődési, sport- és tudományos impulzusokat is ad, ehhez megfelelő gazdasági háttérrel biztosít (jórészt magánforrásokból). Az állam korrekciós, terelő szerepét háttérbe szorítja. Individualizált megközelítés, amely visszafogja a közösségi eszmék érvényesülését, a szolidaritást. A kreativitást a profitcsinálás, a piac (a foglalkoztató vállalkozók) szempontjából ösztönzi. Korábban ez az Egyesült Államok oktatási rendszerét jellemezte, most Európában is terjed.

A harmadik megközelítés a szociáldemokraták *humanista, demokratikus* cél- és eszközrendszere. Ennek minden szinten az *egész* oktatás minőségének erősítését kell szolgálnia, mint a szociális igazságosság elemei feltételét. Ez is kreativitás-központú, de messze a közvetlen gazdasági tevékenység körén túl. Jelentősek a tanterven kívüli hatásai. Fontos eleme a diákelet, amely a társadalmi

közélet előképe és alkotórésze. Egész, többdimenziós embert képez. A gazdaság és szempontjai által közvetlenül vezérelt oktatás helyett tudásgazdagságot teremt. Az egyén motivációja mindhárom szemléletben jelen van, de az előző kettőben kívülről (a kormánypolitikából, illetve a versenygazdaságból) jön, míg itt belülről. Alapja a bizalom és a szolidaritás, sikerének mércéje, hogy mennyire képes az egyenlőtlenségek ellenében hatni, lebontani azokat, illetve megakadályozni újabbak létrejöttét.

A vita olyan élénk és kiterjedt volt, hogy még a Közgyűlés ülését is el kellett halasztani néhány órával. Született olyan javaslat is, hogy az ISDUE jövő évi Rio de Janeiro-i kongresszusán ezt az elemzést tegyék fő vitaalappá. A brazil tapasztalat azért különösen érdekes, mert – mint Lia Faria, a brazil tagozat vezetője elmondta – a riói egyetemen kiváló szocialista pedagógusok tartják kézben az ott is nehéz kérdésekkel küzdő oktatás fejlesztését, miközben az országban valóságos tanulási láz van, főleg a nagyobb és közepes központokban. Igyekeznek ebbe az idősebb középnemzedékeket is bevonni.

Harsányi Iván

*

BOŽO REPE

A szlovének és Tito, egykor és most

2010. május 7-9-én Szerbia Jelenkortörténeti Intézete (INIS), a Jugoszláv Levéltár (AJ) és (az akkor még létező) regensburgi Südost-Institut nagyszabású nemzetközi konferenciát rendezett Belgrádban “Tito – felfogások és értelmezések” címmel a néhai jugoszláv párt- és államfő, Josip Broz Tito (1892-1980) életéről, politikai tevékenységéről és a délszláv államok arculatát máig befolyásoló hatásáról. A tanácskozáson 15 ország több mint 70 szakembere vett részt (főleg történészek, de szociológusok, antropológusok, művészettörténészek is), s az elhangzott referátumok zömét (összesen 55, zömmel délszláv szerzők tollából származó tanulmányt) 2011-ben egy csaknem 900 oldalas kötetben jelentették meg.⁶

A kötet áttekinti Tito jugoszlávizmus- és föderalizmus-felfogását, elvtársaihoz és politikai ellenfeleihez való viszonyát, külpolitikáját, személyi kultuszának ki-, le-, és a jugonosztalgia keretében végbement részleges újjáépülését. A kötetben érzékelhetünk, mint a konferencia-kiadványok (különösen a nagyon sok szerzős összeállítások) esetében gyakran, bizonyos tematikus esetlegességet, színvonalbeli egyenetlenséget és persze ideológiai tarkaságot. Fontos és izgalmas elem-

⁶ Tito – viđenja i tumačenja. Zbornik radova /ur. Olga Manojlović Pintar), Beograd 2011, INIS-AJ, str. 862. (a konferencia eredeti programja: <http://www.inisbgd.co.rs/celo/titos.pdf> - 2013.05.10.)

zések váltakoznak érdekes, de kevésbé jelentős témák taglalásával, miközben nem foglalkozik önálló tanulmány néhány olyan kérdéssel, amely a titoizmustól elválaszthatatlan (pl. az öngazgatással). Ennek ellenére a kötetnek sikerült többé-kevésbé átfogó képet adnia Titóról és mai megítéléséről, s kibontakozik belőle az egykori vezér tevékenységének (a hosszú politikai életutakra egyébként is gyakran jellemző) többarcúsága és ellentmondásossága: a ma is méltányolható cselekedeteknek, az ideológiai korlátoknak és a politikai bűnöknek a keveredése. S kibontakozik a kötetből egy másféle sokszínűség is: az a megítélésbeli tarkaság, amely (egyaránt tükrözve Tito ellentmondásosságát és a délszláv államok aktuális kultúrharcait) manapság jellemzi a délszláv térségben uralkodó politikai és történettudományi Tito-interpretációkat, valamint a közvélemény, az átlagemberek Tito-képét. Ennek megfelelően egyes szerzők inkább a pozitív aspektusokat emelik ki (antifaszizmus, szembeszállás Sztálinnal, Jugoszlávia föderalizálása), míg mások (főleg a partizánok 1944-45-ös bosszúhadjárata miatt) Titót egyszerűen egy totalitárius diktatúra önkényuraként láttatják.

Božo Repe neves szlovén történész előadása nemcsak Tito és a szlovének viszonyát járja körül érdekesen és tanulságosan, hanem jól reprezentálja a kötet egészének ezt a „többszörös sokféleségét” is. Ezért az alábbiakban az ő tanulmányának fordítását közöljük, elhagyva néhány kevésbé fontos részletet.

Božo Repe: A szlovének és Tito, egykor és most⁷

A szlovének Josip Broz Titóról a második világháború folyamán szereztek először tudomást, pontosabban az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelzabádító Antifaszista Tanácsa) 1942. novemberi első ülészakának idején.⁸ Korábban ritkák voltak a róla szóló információk és csak a szlovén kommunista vezetők szűk eliteje ismerte, akikkel Tito már a 30-as évek közepétől közeli kapcsolatban állt, s akik segítették őt a kis taglétszámú, frakcióharcoktól szétzilált Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) megújításában, majd pedig abban, hogy 1941 júniusában megszervezze a felkelést. /.../ Miután 1939 januárjában (a Petko Miletić-tyel⁹ folytatott konkurrencia-harc után) átvette a JKP főtitkári tisztségét, Tito hozzálátott az új KB összeállításához. Ez végül 1939 márciusában a szlovéniai Bohinjében történt

⁷ Božo Repe: Slovenci i Tito u prošlosti i danas (a kötet 262-273. oldalán, <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/zgodovin/wwwrepe/Tito-vi%C4%91enja%20i%20tuma%C4%8Denja.pdf> – 2013.05.10.) (Fordította Juhász József).

⁸ Tito anyai ágon szlovén volt, Josip Broz névvel 1892. május 7-én született a horvátországi Kumrovecben a horvát Franjo Broz és a szlovén Marija Javoršek hetedik gyermekeként. A „Tito” eredetileg mozgalmi fedőnév, amelyet az 1930-as évek közepétől használt.

⁹ Petko Miletić (1897-1939?) montenegrói kommunista, az 1930-as évek második felében a JKP „baloldali” (a népfrempolitikát ellenző) frakciójának vezéralakja. A sztálini terror áldozata lett, valószínűleg 1939-ben (JJ – a lábjegyzetek a későbbiekben is a fordító kiegészítéseit tartalmazzák).

meg, s a Tito által felállított ideiglenes vezetőségben máris három szlovén kapott helyet, Edvard Kardelj, Franc Leskošek és Miha Marinko.¹⁰ /.../

A Tito-kultusz kiépítése már 1943-ban megkezdődött. Így aztán amikor 1945 májusában Szlovéniába érkezett, ahol a ljubljana egyetem erkélyén elmondta az egyik első történelmi jelentőségű beszédét („Jugoszlávia nem aprópénz, amellyel a nagyhatalmak üzletelhetnek”), már Szlovénia és Jugoszlávia kétségbevonhatatlan vezérének számított. Tito anyai ágon szlovén volt, s miután a szlovén múlt nincs tele történelmi jelentőségű személyiségekkel, az egyik jellemző nemzeti sajátossággá a „nemzet atyja” iránti igény vált. De mondott ebben a beszédben Tito mást is, olyat, amit a mai szlovén történetírás és publicisztika egy része a háború utáni tömegvérengzések bejelentésének és megideologizálásának tekint: „Ami pedig az árulók ügyét illeti, akik mindegyik népben előfordultak, az már a múlt dolga. Az igazság keze, népünk bosszúálló keze a túlnyomó többségüket már elérte és csak egy kis részüknek sikerült a külföldi protektoraikhoz menekülniük. Ez a kisebbség soha többé nem fogja már látni a gyönyörű hegyeinket, buja mezőinket. És ha megpróbálnák /hazatérve – JJ/, csak rövid ideig tehetnék.”

A háború után életének jelentős részét Tito Szlovéniában töltötte. Bledet és Brdo-t választotta rezidenciájául, ahol diplomáciai tevékenységének jelentős része zajlott, s ahol számos fontos nemzetközi egyezmény született. /.../ A titói diplomácia első, háború utáni periódusának Szlovéniában kötött szerződéseik közül a legfontosabbak minden bizonnyal az 1947. augusztus 1-i Tito-Dimitrov egyezmény (a bolgár vezető július 30-án érkezett Bledbe, másnap a két kormány közösen ülésezett, majd augusztus 1-én aláírták a barátsági egyezményt), valamint az 1954. augusztus 9-i Balkán-paktum (a jugoszláv-görög-török együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés). /.../

Az 1950-es években Tito nyári diplomáciai tevékenysége a harmadik világ felé fordult és részben áthelyeződött Horvátországba, minthogy a nyarakat ettől kezdve inkább a Brioni-szigeteken töltötte. De ezt kombinálta Szlovéniával, így Bled és Brdo továbbra is kötelező része maradt Tito és a hozzá látogatók diplomáciai programjainak. /.../ Így az 50-es évek közepétől Szlovéniában sorra váltották egymást a királyok, császárok, állami vezetők a világ minden részéből, s ez méginkább így volt az elnemkötelezett államok mozgalmának első, 1961-es belgrádi konferenciája után. Az utolsó effajta, igencsak fényűző szlovéniai diplomáciai fogadásra valószínűleg 1973. május 30-án került sor a bledi Golf Hotelben, Reza Pahlavi iráni sah és felesége látogatása alkalmából.

A 70-es évek közepén, amikor az idősödő Titónak már mind több egészségügyi problémája volt, úgy döntöttek hogy a ljubljana Klinikai Centrumban fogják átfogóan kivizsgálni és gyógyítani, s megkezdtek a bledi kastély (évekig tartó) felújítását is, hogy az szolgáljon majd lakhelyül a lábadozásának idején. A hozzáférhető információk alapján azt valószínűsíthetjük, hogy az utolsó is-

¹⁰ Edvard Kardelj (1910-1979) a titói Jugoszlávia legbefolyásosabb szlovén politikusa, a rezsim (több különböző funkciót betöltő) vezető ideológusa; Franc Leskošek (1897-1983) és Miha Marinko (1900-1983) szintén számos szövetségi és köztársasági funkciót töltött be az 1960-as évek végéig.

mertebb külföldi politikus, akit Tito Szlovéniában fogadott (1977 decemberében) Santiago Carillo volt, a Spanyol KP főtitkára. /.../

Tito Szlovéniában nagyon népszerű volt. Ezek az érzelmek valódiak voltak, habár nagymértékben táplálta azokat számtalan tudósításával a sajtó, majd a 60-as évektől a filmhíradók szerepét átvevő televízió. Az 1977-es év volt az utolsó, amikor Tito még gyakran megjelent a szlovén nyilvánosság előtt: ünnepeken, rendezvényeken és kiállításokon vett részt, meglátogatott több munkakollektívát, Bledben vállalati küldöttségeket fogadott, s felszólalt a Szlovén KSZ alapításának 40. évfordulóján tartott díszünnepségen. /.../

Tito és a szlovén vezetés viszonya ambivalens volt. A Kominformmal való összecsapás idején nem volt probléma a Titónak nyújtott szlovén támogatással. A vezető kommunisták között egy sem akadt, aki Sztálin mellé állt volna, s összességében is alig haladta meg a 700-at a letartóztatott "kominformisták" száma (de még ez a szám sem a Sztálin iránti ideológiai odaadásból fakadt, hanem inkább abból, hogy többen egyszerűen csak a hatalommal vagy a nehéz életfeltételekkel voltak elégedetlenek, ill. a "kvótarendszerből": ugyanis a szlovén hatóságok sem akartak lemaradni az ellenségkeresésben). Az állambiztonság által figyelt "Kominform-szimpatizánsok" száma még kb. ugyanennyi volt. Az 1950-es évek elejének "korai liberalizmusa" sem okozott törést, mert Kardelj a Đilas-üggyben Tito mellé állt, biztosítva ezzel a saját politikai túlélését, jóllehet hasonló eszméket vallott mint Đilas¹¹. 1958 áprilisában Ljubljánában tartották a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) VII. kongresszusát, elfogadva az addigi idők legliberálisabb kommunista pártprogramját, amely miatt Jugoszlávia ismét összetűzésbe került a Szovjetunióval és a kelet-európai szocialista államokkal (jóllehet a program nem érzékelte a nyugati világ bizonyos alapvető változásait, a középosztály erősödését, a jóléti állam és a posztindusztrális társadalom keltekezését). A szlovén vezetőség abban az időszakban eléggé nyilvánvaló módon szociáldemokrata ideákat követett. Hamarosan bekövetkezett Tito legnagyobb összetűzése a szlovén vezetőséggel az állítólagos szeparatizmus (valójában a centralizmus szlovén ellenzése) miatt. Ez a konfliktus éveken át tartott, pontosabban az 1958-as trbovlje-i sztrájktól az 1963-as alkotmány és az 1965-ös gazdasági reform (amelyet az egyik legbefolyásosabb szlovén politikus, Boris Kraigher¹² javaslatára fogadtak el) körüli vitákon át egészen 1966-ig, a Ranković-tyal¹³ való leszámolásig. Ezen periódus első szakaszában Edvard Kardelj politikai sorsa egy vékony cérnaszálon függött, és csak a szlovén egység mentette meg (Tito

¹¹ Milovan Đilas (1911-1995) montenegrói kommunista, másfél évtizeden át Tito egyik legközvetlenebb munkatársa. 1954. januárjában „anarcholiberalis elhajlás” miatt minden funkciójától megfosztva nyugdíjazták. Ezután az egyik legismertebb kelet-európai politikai disszidens lett, aki több híres könyvben (Az új osztály, Beszélgetések Sztálinnal) bírálta a szocialista rendszereket (ezért 1956-66 között két ízben be is börtönözték).

¹² Boris Kraigher (1914-1967) gazdaságpolitikus, 1953-62 között szlovén kormányfő.

¹³ Aleksandar Ranković (1909-1983), szerb politikus, két évtizeden át állambiztonsági főnök, majd 1963-66-ban Jugoszlávia alelnöke. 1966 júliusában hatalmi visszaélések és a reformok ellenzése miatt minden funkciójától megfosztva nyugdíjazták.

nem Kardeljjel, hanem a szlovén vezetőség egészével áll konfliktusban – mondta akkor Stane Kavčič¹⁴). 1961 decemberében a soros gazdasági tervről szóló vita során a szlovén képviselők tiltakozásul elhagyták a szövetségi parlament ülését (ilyesmire még nem volt példa a háború utáni Jugoszláviában), majd következett a nemzeti kultúráról, a jugoszlávizmus természetéről és a köztársaságok szerepéről szóló vita (Dušan Pirjevec és Dobrica Ćosić átpolitizált polémiaja¹⁵), valamint a Szlovén KSZ vezetőségének 1962. márciusi ülése (ami után az önállósodó szlovén vezetőket már a következő hónapban raportra rendelte Tito).

Ezek a konfliktusok abból fakadtak, hogy Tito ingadozott a föderatív-önigazgatói és a centralisztikus modellek között (az első Kardelj, a másodikat Ranković képviselte). De miután Tito magáévá tette a föderáció kardelji modelljét (egyfelől a köztársaságok államiságának megerősítése, másfelől a párt, a hadserg és Tito személye – pártelnöki, államfői és főparancsnoki pozíciója – mint a jugoszláv egység garanciái), megjavult a viszony közte és a szlovén vezetés között. Sőt Kardeljt, minthogy szüksége volt rá (bár nem szerette túlságosan) még meg is védte a fiatalabb szlovén politikus-generációtól (Kavčičéktól), akik állítólag mellőzték őt. A nevezetes "útvitában" (a szlovén és a szövetségi kormánynak az útépitésre felvett hitelek elosztása körül kitört 1969-es nyílt konfliktusában) már együtt léptek fel Kavčič ellen. /.../

Ebben az időszakban /az 1970-es évek végén – JJ/ a szlovén vezetők aggodtak amiatt, hogy a Tito halála utáni időkre tervezett kollektív vezetés a maga egyéves mandátumaival káoszhoz vezethet és ezáltal újra előhívhatja a centralizáció igényét. Különösen a szövetségi kormány mandátumának egy vagy két évre való korlátozását elleneztek. Ezekről a kérdésekről – "felpuhított" formában, mint a kollektív vezetés "egyes kérdéseiről" – France Popit, a Szlovén KSZ elnöke és Sergej Kraigher, a jugoszláv államelnökség szlovén tagja 1979 márciusában Ig-alóban beszélgettek Titóval, aki elvben egyetértett az egyéves mandátum szelektív alkalmazásával. Tito állítólagos egyetértését azonban más jugoszláv vezetők elvitatták, s ebből később politikai polémia keletkezett. Alig néhány héttel korábban, 1979 februárjában Tito részt vett Kardelj ljubljanoi temetésén. Ez volt az egyik utolsó kiemelkedő szlovéniai médiaesemény, amelyen részt vett, mielőtt alig egy év múlva bevonult a ljubljanoi Klinikai Centrumba, amelyet aztán már sohasem hagyott el. A Kardeljtől való elválás nem volt túl szívélyes (legalábbis nem annyira, amennyire elvárható lett volna egy olyan személyt illetően, aki csaknem ötven évig volt az egyik legközelebbi munkatársa), bár igaz, hogy akkor már Tito is az élete végefelé járt és gyakran betegeskedett. Tito pragmatizmusa, hatalomszeretete és harcossága, valamint Kardelj ambíciója, hogy ő legyen a szocialista Jugoszlávia első számú ideológusa, jól kiegészítették egymást. De egyes

¹⁴ Stane Kavčič (1919-1987) reformkommunista politikus, 1967-72 között köztársasági kormányfő. Az 1970-es évek elejének rendparti kurzusa során (sok más jugoszláv vezetőhöz hasonlóan) őt is leváltották.

¹⁵ Dušan Pirjevec szlovén irodalomtörténész a nemzeti kultúra önállósága és a köztársaságok autonómiája alapján vitatta Dobrica Ćosić szerb írónak az egységes jugoszláv kultúráról és a centralizált kultúrpolitika szükségességéről vallott nézeteit.

állítások szerint Tito a halála előtt már úgy látta, hogy túlságosan sokat engedett Kardeljnek és a föderáció kardelji modellje (a köztársaságok kiterjedt államisége és a szövetségi központnak mint olyan „zöld asztalnak” a koncepciója, ahol csak az általános jugoszláv érdekek egyeztetése zajlik) lesújtó állapotokhoz vezetett.

A Tito halála előtti hetekben és napokban a jugoszláv vezetőségben egyre nőtt a feszültség (annak ellenére hogy az nem volt váratlan, sőt már a temetés forgatókönyvét is előre kidolgozták), mert mindenki szeretett volna mind jobb pozíciót biztosítani magának. A szlovéneket emellett az is aggasztotta, hogy valaki „új Titóként” (fenntartva a JKSZ KB állandó elnökének a posztját) magához ragadhatja a hatalmat. „Az legyen az álláspontunk a JKSZ KB elnökének nagyhatalmú pozíciójával kapcsolatban, hogy Tito életének elmúltával szűnjön meg ez a funkció is. Mi nem akarunk egy új Titót teremteni” (Mitja Ribičič¹⁶). /.../

Tito egészen a haláláig igen népszerű volt Szlovéniában, s ezt a népszerűséget valódinak tekinthetjük. Amikor meghalt, sírt egész Szlovénia. „Tito volt, Tito van, Tito lesz” – olvashattuk a központi lap egész oldalt betöltő jelszavát, de hasonlóan reagált az egész média. Aztán az 1980-as években hirtelen erősödni kezdett a titoista rendszer kritikája, s egyidejűleg megkezdődött Tito személyi kultuszának a szétmállása is. A Szlovén KISZ már 1983-tól szisztematikusan kritizálta a legkultikusabb rendezvényt, az Ifjúság Napját, 1987-ben pedig igazi botrány keletkezett abból, hogy a rendezvény plakátja kiírt pályázaton egy náci poszter (R. Klein A Harmadik Birodalom – a hősiesség allegóriája c. plakátja) utánzatát nyilvánították nyertesnek.¹⁷

A többpártrendszer bevezetése (1990) és az ország függetlenné válása (1991) óta Szlovéniában három folyamat figyelhető meg párhuzamosan Titóval kapcsolatosan:

– A jobboldali politikai erők törekvése a Tito-szimbólumok eltávolítására (képek, emlékművek eltüntetése, utcák átnevezése). Ez nagyrészt, bár nem teljesen, realizálódott: az egykor Titóról elnevezett ljubljanoi főutcából Szlovén utca lett, a középületekből eltűntek a képei és szobrai, de néhány városban maradtak még Titóról elnevezett utcák. Velenjében (az egykori Titovo Velenjében) megőrizték az emlékművét, a Nova Gorica-i Sabotin-hegyen, az olasz határ felett kőből kirakott „Mi Titónk” felirat körül pedig szinte évről évre ismétlődik a harc: miután az antititoisták szétrombolják, a hívei helyreállítják.

– A Tito-kultusz megőrzésére, sőt megújítására való törekvések különböző generációk (köztük fiatalok) részéről, ami az Ifjúság Napjának felelevenítésében, különböző klubok és társaságok tevékenységében, vetélkedőkben, a képével és

¹⁶ Mitja Ribičič (sz. 1919), vezető pártfunkcionárius, 1969-71-ben szövetségi kormányfő. 1945-57 között a szlovén belügy egyik vezetője, ezért sokan őt tartják a háború utáni szlovéniai vérengzések egyik fő felelősenek.

¹⁷ Az Ifjúság Napját minden évben Tito hivatalos születésnapján (május 25.) tartották, amikor a néhai államfőt országos ifjúsági stafétával köszöntötték. A rendezvény 1987-es plakátpályázatára a Novi Kolektivizem nevű, ellenzéki beállítottságú szlovén underground művészcsoporthoz a Klein-másolatot adta be (csupán a náci szimbólumokat cserélték le a jugoszláv szocialista képekre), s ezt a zsűri nem vette észre (<http://www.gla.ac.uk/~dc4w/laibach/poster87.html> - 2013.05.27).

jelszavaival dekorált pólókban, Tito-relikviákkal díszített bárókban manifesztálódnak.

– A harmadik jellemző tényezőnek azt a többségében pozitív megítélést tekinthetjük, amit a releváns közvéleménykutatások két évtizede konstans módon mutatnak. Az egyik legreprezentatívabb felmérés során, amelyet a ljubljanoi Társadalomtudományi Kar végzett 1995-ben (ez volt az első, csak történelmi témának szentelt ankét), a megkérdezettek 18 %-a mint nagyon pozitív személyről nyilatkozott Titóról, 65,6 % pozitívan, és csak 8,4 % negatívan. A következő években megismételt mérések során a százalékok nem változtak lényegesen. Más kutatások hasonló eredményeket mutatnak. A Ninamedia-ügynökségnek a Mladina c. lap számára készített felméréseiben arra a kérdésre, hogy „Ön szerint Tito pozitív vagy negatív személyiség volt?”, 1995-ben a válaszolók 67,2 %-a pozitív, 10 %-a negatív választ adott, míg a „nem tudom” aránya 22,8 % volt. 1998-ban a pozitív - negatív - nem tudom válaszok aránya 63,9 - 10,8 - 25,4 % volt, 2001-ben 79,3 - 7,2 - 13,5 %, 2007-ben pedig 81,4 - 10,6 - 8 %. Érdekes ehhez hozzátennünk, hogy ezeken az ankétokon a megkérdezettek több mint 50 %-a rendre a jobboldali pártok szimpatizánsának vallotta magát.

2004 és 2008 között jobboldali kormány volt hatalmon, amely a média, a történelemoktatás, az ünnepi rendezvények, új kutatási irányok finanszírozása (a kommunista totalitarizmust bemutató kelet-európai intézmények mintájára létrehozták a Nemzeti Megbékélés Központját) és különösen a kézívezérelt köztvé segítségével megkísérelte a történelem revideálását, támaszkodva többek között az Európai Parlament jobboldalának a támogatására és a totalitárius rezsimekről szóló különféle határozatokra. Ez a trend azóta is létezik a médiában és a politikában, tekintet nélkül az időközben végbement kormányváltásra, mert – például – változatlan maradt a közszolgálati televízió vezető garnitúrája.

Az egyik fő ideológiai téma ma Szlovéniában a háború utáni likvidációk kérdése. Jóllehet a második világháború szlovén áldozatainak a száma, beleérve a háború utáni likvidációkét, lényegében tisztázott, s ismertek az áldozatok különböző kategóriái közötti arányok is, az ismétlődő sírfeltárások, amelyeket nagy médiafigyelem kísért, magasan tartják az ideológiai harc hőfokát. A második világháború jugoszláviai harcai Szlovénia területén fejeződtek be, ezért ezen a területen mentek végbe a legnagyobb leszámolások a titoista hadsereg és a kvízling-csapatok között, amelyek során többé-kevésbé mindenki a saját nemzetiségű elenségeit gyilkolta (amit csak nemrégiben ismertek el, míg korábban hosszú ideig egyoldalú szemrehányásokkal illették miatta az akkori szlovén kormányzatot, abból a célból, hogy kihangsúlyozhassák az új, háború utáni szlovén rendszer bünszertetését). A fő felelősséget a háború utáni mészárlásokért Tito számlájára írják, akit bűnözőként mutatnak be, miközben az érdemeit (antifasiszta ellenállás, a szlovén államterület kiterjesztése, a Kominformmal való szembeszállás, a határok megnyitása, köztársasági államiség, elnemi kötelezettség) relativizálják. Ezt a képet elsősorban a jobboldali pártok terjesztik, különösen azok médiája és ifjúsági szervezetei (amelyek úttörő szerepet visznek ebben), valamint a nemzeti

tévé (amely tendenciózus vitákkal és “ki volt Tito, hős vagy bűnöző” jellegű ad hoc telefonos szavazásokkal próbálja befolyásolni a közvéleményt), a Nemzeti Megbékélés Központja, továbbá néhány olyan történész, akit még az előző hatalom helyezett egyes intézmények vezetői pozícióiba.

A Titóról Szlovéniában eddig kiadott néhány könyv szenzációhajhász jellegű, s komoly történeti kutatómunka szinte egyáltalán nem folyik vele kapcsolatban (az első jelentősebb történeti munkát most írja Jože Pirjevec¹⁸). Ezért ő az egyik legfontosabb csomópontja a szinte permanens kultúrharcnak, a múlttal kapcsolatos ideológiai és politikai vitáknak, miközben az átlagember véleménye nemigen változik róla – ahogy az egykori Jugoszlávia mindegyik utódállamában, úgy Szlovéniában is vannak hívei minden generációban.

Legutóbb egy új ljubljanei útvonal Titóról való elnevezése robbantott ki ideológiai és médiaháborút. A városi tanács az utcaelnevezésekkel foglalkozó bizottság elnökének, a nemrég elhunyt költő Petar Božićnak a javaslatára tavaly /2009 áprilisában – JJ/ úgy döntött, hogy a város új stadionjához vezető egyik, még épülő útvonalat Tito-sugárútnak fogják hívni. Ezután az “Ifjú Szlovénia” (egy parlamenten kívüli kis jobboldali párt, az “Új Szlovénia” ifjúsági szervezete) a döntés alkotmányossági felülvizsgálatot indítványozta.¹⁹ / Ez az epizód is arra utal (túl az ügy aktuálpolitikai vonatkozásain), hogy a Titóval kapcsolatos állásfoglalások részét képezik annak a permanens ideológiai háborúskodásnak, amely generációról generációra száll és megsokszorozódik a különféle on-line fórumokon, de amelyet főleg a jobboldali pártok és szatellit-szervezeteik generálnak azért, hogy erőt meríthessenek belőle.

*

Megemlékezés a Nemzetközi Brigádok brit önkénteseiről

(Rövidítve)

Ez évben különleges évfordulás oka is volt annak, hogy megemlékezzenek arról a mintegy 2 500 brit önkéntesről, akik 1936 és 1938 között a spanyolországi frontokon harcoltak a nemzetközi fasizmus ellen. Ezúttal a megemlékezést London Southbank kerületében tartották, annál a szobornál, amelyet a spanyolországi brit önkéntesek emlékére állítottak. A megemlékező rendezvényt 2012. július 7-én

¹⁸ A munka időközben megjelent: Tito i tovariši /Tito és az elvtársak/. Cankarjeva založba, Ljubljana 2011.

¹⁹ 2011 októberében az alkotmánybíróság helyt adott a beadványnak arra hivatkozva, hogy Tito neve nemcsak az antifasizmust szimbolizálja, hanem az emberi jogok olyan mértékű megsértését is, amelyet egy demokratikus jogállam nem hagyhat figyelmen kívül (<http://www.sloveniatimes.com/naming-street-after-tito-unconstitutional> -

²⁰ 13.05.27.).

tartották, a gyűlés szónoka Jim Jump volt, aki az üdvöző beszédet tartotta. A szónokot követően a brit önkéntesek szervezetének elnöke, Dolores Long emlékezett meg azokról, akik az elmúlt évben haltak meg az önkéntesek közül.

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 augusztus.

*

„Swing kapitány” és a Swing-lázadások

Az angol vidéki lázongások és gyűjtogatások története, amit Swing kapitány jelenségként is ismerhet az olvasó, jórészt Eric Hobsbawm magyarul is megjelent *Primitív lázadók* könyvéből – e történetnek most új kutatója akadt Carl Griffin személyében, aki kutatási eredményeiről 2012. május 17-én tartott előadást az SHS (Socialist History Society) londoni felolvasó rendezvényén. Griffin előadásában azokról az agrármunkásokról, illetőleg azokról a gazdasági szociális körülményekről beszélt, amelyek annak következtében állottak be, hogy megjelentek és elterjedtek a gépek, s ezek a munkások elveszítették keresetüket, sokszor a munkájukat és otthonukat is. Griffin érintette a mozgalom szervezetségi adatait és hogy ezek a lázadások és gyűjtogatások Dél-Anglia milyen nagy területére terjedtek ki. A kirobbanás Kent megyében 1830-ban következett be, a lázongások igen gyorsan terjedtek, és arról váltak nevezetessé, hogy a nagybirtokosoknak és birtokosoknak írott figyelmeztető és követelő leveleket „Swing” aláírással látták el, amivel Swing kapitány mitikus alakjára utaltak.

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 augusztus.

*

Emlékezés Emily Wilding Davison tragikus halálának 100. évfordulóján

2012. november 29-én tartották meg Londonban azt az emlékülést, amelyet a militáns szüfrazsett, Emily Wilding Davison emlékére rendeztek. Emily Wilding Davison aktív szüfrazsett volt, aki nagyon sok direkt akcióban vett részt a női választójog és más demokratikus reformok megvalósításáért folytatott küzdelemben. Három ízben tört be a parlamentbe, hogy ezzel is felhívja a közfigyelmet a nők választójogért indított küzdelmére. Letartóztatásai nyomán többször került börtönbe, kezdett éhségsztrájkokat. Az összeütközések ismeretesen rendkívül

kiéleződtek, amikor a rendőrség többször is brutálisan lépett fel a szüfrazsettek ellen. 1913. június 4-én tragikusan halt meg, amikor a híres Epson Derby lóversenyén vállalt hasonló direkt akciót és a lovak patái alá került.²⁰

(A tudósítást David Morgan, az SHS titkára írta.)

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 december.

*

Megemlékező gyűlés a karibi szigetek munkásmozgalmáról

2012. december 6-án Londonban, a Socialist History Society (SHS) és a Caribbean Labour Solidarity közös szervezésében, amelynek során megemlékeztek egyúttal Richard Hart könyvéről, aki feldolgozta a karibi munkásmozgalom történetét,²¹ amelyben ő személyesen részt vett és életének mintegy hetven évét szentelte a szerteágazó folyamatok feldolgozásának. A megemlékező ülésről David Morgan, az SHS titkára írt rövid tudósítást.

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012 december.

*

DAVID MORGAN:²²

Visszapillantás a 2012-es évre és előre a 2013-as évre

(Rövidítve)

Úgy tűnik, helyes ha 2012-es évre való hátrapillantásunkat azzal kezdjük, ha megemlékezünk arról a súlyos veszteségről, amely ért bennünket azzal, hogy elvesztettük az SHS tiszteletbeli elnökét, Eric Hobsbawmot 2012 októberében.²³ Internetoldalunkon folyamatosan tájékoztatni fogjuk tagjainkat arról, hogy milyen cikkek jelennek meg Hobsbawmról, illetőleg milyen megemlékezéseket tar-

²⁰ A szüfrazsett mozgalomnak óriási irodalma van, részben még magyar nyelven is. (Ehhez lásd egyebek között Sylvia Pankhurst életútját, Évkönyv, 1982.)

²¹ Richard Hart könyve annak idején az SHS Special Edition sorozatában jelent meg. A könyvet Jemnitz János ismertette.

²² David Morgan egyetemi tanár, a Socialist History Society és az SHS által kiadott Newsletter titkára.

²³ Eric Hobsbawm halála után megjelent nekrológokból e kötetben külön fejezet kínál terjedelmesebb válogatást.

tanak róla. Már most tudjuk, hogy a Birkbeck College, ahol ő sok évtizeden át tanított, nagyobb konferenciát készít elő, amelyet szintén a Birkbeck College-ban kívánnak megtartani. A Hobsbawm család szintén egy emlékülést kíván előkészíteni, amelyre 2013 áprilisában kerül majd sor szintén Birkbeckben. (Ismertetes, hogy Hobsbawm 2002-től volt a Birkbeck College tanszékvezető elnöke és professzora.)

Megjegyzendő, hogy Hobsbawm élete utolsó napjaiig dolgozott egy könyvön, amelynek címe „Fractured Times: Culture and Society in the Twentieth Century” (Időtöredékek: Kultúra és társadalom a huszadik században). A könyv 2013 márciusában jelenik majd meg.

Az SHS büszke lehet múlt évi teljesítményére, több kisebb konferencia megrendezésére, olyanokéra, melyeket a társadalomtörténet témaköréből szerveztek. Ezek között több olyan volt, amelyek a szociális, társadalmi elégedetlenség megnyilvánulásairól szóltak a történeti múltból, de amelyek hatása szinte máig érezhető. Az előadás és konferenciák sorozata februárban kezdődött, amikor Jerry White professzor, aki egyébként a londoni társadalomtörténeti kutatások egyik ismert vezető személyisége, aki arról tartott előadást, hogy milyen ellentétek feszültek a szegények és a gazdagok között a 18. századi Londonban. Az előadó nemrégiben erről könyvet is publikált „London in the 18th Century” (London a 18. században) címen. Ezt az előadást követte azután egy másik, amelyen Duncan Bowie tartott „A radikalizmustól a szocializmus felé – a munkásosztály és a politika Londonban 1860–1900”. Bowie egyaránt kitért még a chartizmus hatására és azokra az okokra, amelyek hatottak arra, hogy a munkások megszervezzék saját politikai pártjukat, és megalakuljon az LP.²⁴

Májusban egy fiatal történész, Carl Griffin a „Swing kapitány” lázongásokról²⁵ tartott érdekes előadást, amelyben a 19. század első harmadában lezajlott vidéki, falusi szociális lázongásokról emlékezett meg új kutatások alapján, amelyről új könyvet is megjelentetett.

Ugyanebben a sorozatban David Goodway a chartizmusról tartott előadást, majd Paul Burnham a hajléktalanok 1946-os lakásfoglalásairól. Mindkét előadó jól felépített és dokumentált előadást tartott. Ron Heisler a többiekétől némileg eltérő előadást tartott egy érdekes és érzékeny témáról, nevezetesen, hogy milyen kapcsolatok és hasonlóságok mutathatók ki a szabad kőműves és a kommunista mozgalom között.

Forrás: Socialist History Society, Newsletter, 2012. december.

*

²⁴ Az LP megalakulásáról lásd Évkönyv, 1975/76. és 1981.

²⁵ A „Swing kapitány” mozgalomról lásd Eric Hobsbawm több írását, magyarul „A primitív lázadók” című könyvét.

Szakszervezeti kutatások Németországban

A Hans-Böckler Alapítvány és a Friedrich Ebert Alapítvány szorgalmazza és támogatja az egyes szakszervezetek történetének a megírását. Az egyik súlyponti témaként az NDK-ban az 1945 utáni szakszervezeti mozgalom megírását jelölik meg ilyen témaként. Ezt persze támogatja a Német Szakszervezeti Szövetség, a DGB is, és ennek érdekében mindenkitől visszaemlékezéseket is várnak a nagyobb munkák előkészítéséhez.

Forrás: Mitteilungen des Förderkreises. Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung. 2011 szeptember

*

Käthe és Hermann Duncker archívum

A német áttekintés szerint Käthe és Hermann Duncker²⁶ hagyatéka a német Szövetségi Levéltár (Bundesarchiv) azon részlegébe került, amely a pártok és tömegszervezetek archivális anyagait gyűjtötte össze és rendezte. A Käthe és Hermann Duncker fond 320 aktát tartalmaz, 7,8 folyó méter terjedelemben, amelyek időben 1863-tól 1967-ig, 1986-tól 1988-ig tartalmaznak értékes forrásanyagokat. A német szerzők emlékeztetnek arra, hogy ennek a hatalmas anyagnak egy része mind a mai napig még feldolgozatlan és a két kulcsszereplő szerteágazó tevékenysége folytán, amelyek között külön megemlítendő, hogy Hermann Duncker emlékiratot is írt, amely ugyancsak ebben az archívumban található meg, így ez a hagyaték egészében nagyon fontos és tanulságos a német munkásmozgalom kutatói számára.

Forrás: Mitteilungen des Förderkreises. Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung. 2012 március

*

Az osztrák Munkásmozgalom-történeti Intézet és Könyvtár

Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien.

Az áttekintés visszapillant arra, hogy a Vereint még 1959-ben azzal a céllal hozták létre, hogy egyfelől háttérrel nyújtson az SPÖ gyakorlati politikájához, másfelől,

²⁶ Käthe Duncker életútját lásd Évkönyv, 1999.

hogy egybetartsa és rendszerezze a régi Osztrák Szociáldemokrata Párt archívumának anyagait, valamint rendszerezze a II. világháború során szétszóródott és ekkoriban visszakertülő archivális anyagokat. Az áttekintés szerzője szerint kezdetben nem álltak igazi történészek a Verein élén (e tekintetben magyar történészeknek vannak más tapasztalatai) és az igazi fellendülésre az 1980-as években került sor, amikor a Verein már megfelelő pénzügyi bázissal rendelkezett. A német áttekintés szerint a Vereinnek ekkor szélesedtek ki a nemzetközi kapcsolatai.²⁷ Szó esik arról, hogy a Verein birtokában vannak a hajdani párt kongresszusi jegyzőkönyvei, sőt a parlamenti frakció üléseinek, valamint a pártvezetőség üléseinek jegyzőkönyvei is, továbbá olyan értékes forrásanyagok, amelyek a Schutzbund történetéről (1925–1934), valamint az osztrák munkástanácsokról (Arbeiterräte) szólnak. A Verein igen értékes archivális anyagait gazdagítják a személyi „dossziék”, köztük olyan személyiségeké, mint Victor Adler, Friedrich Adler, Robert Danneberg, Rudolf Hilferding, Fritz Austerlitz, Gustav Eckstein²⁸ és másoké. A német áttekintés hangsúlyozza, hogy az anyagok nagy nemzetközi levelezést tartalmaznak, amelyek értéke egyszerűen felbecsülhetetlen és nélkülözhetetlen a korszak kutatói számára. A levelezőpartnerek között olyan neveket tüntetnek fel, mint G. B. Shaw, Romain Rolland, Ernest Hemingway az irodalom területéről, de köztük volt természetesen Friedrich Engels és Albert Einstein is, no meg természetesen August Bebel és Karl Kautsky is.

Forrás: Mitteilungen des Förderkreises. Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung. 2012 március.

*

A munkásmozgalommal foglalkozó történeti archívumok kutatóinak 42. nemzetközi konferenciája a Friedrich Ebert Stiftungban. (IALHI)

(2011. szeptember 7-től 10-ig)

A konferencián 65 kutató 14 országból vett részt. A konferenciát az EU támogatta. Az archívumokat képviselők a munkabizottságban elsősorban technikai kérdésekkel foglalkoztak, hogy a személyi hagyatékokat illetően az egyes szemé-

²⁷ Az ITH megalakulásától (1964–1965) a Verein nemzetközi kapcsolatai emlékeink szerint már nagyon is élők voltak. *(A szerk.)*

²⁸ Az osztrák szociáldemokrata mozgalom e nagyjairól az Évkönyv hasábjain valamennyiükről életrajzok jelentek meg.

lyekre vonatkozó archivális dokumentumokat miként őrizték és digitalizálják. A résztvevők hangsúlyozták, hogy további országok, intézmények és archívumok csatlakozását várják. Egy olyan központi archívum felállítását is tervbe vették, amelyben a kutatók a nem digitalizált forrásanyagokat is megtalálnák.

Forrás: Mitteilungen des Förderkreises. Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung. 2012 március.

*

Franciaország – új múzeum Párizsban

Az új múzeum a francia gyarmatosítás történetét, illetőleg következményeit mutatja be. A múzeum megalapítására az 1980-as években még Mitterrand tette meg az első lépéseket, de végül csak most, a Szocialista Párt (PS) 2012. évi választási győzelme után került rá sor. A múzeum a történeti múlt mellett kitekintést nyújt a mai indokínai, de főleg afrikai falvak és városok életére, gazdaságára és arra is, hogy a gyarmatokról Franciaországba menekültek miként éltek és élnek napjainkban is.

Forrás: Az RFI 2013. február 15-i adása nyomán.
Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János

*

Az alternatív baloldal háromnapos összejövedele a gödi Fészekben

(2013. augusztus 17–20.)

Egy forró nyári hétvégén, meglehetősen zsúfolt programmal, negyven-ötven elkötelezett érdeklődő jelenlétében, többségük igen aktív közreműködésével tartalmas tanácskozás zajlott a II. világháború előtti magyar baloldal legendás színhegyén, a dunaparti gödi Fészekben.

Aki a találkozó eseményeit csak a médiumokban követhette, valójában fura torzképet kapott róluk. Ez egyaránt érvényes azokra a hírközlő szervekre, amelyek kommentaristái csipőből elleneznek mindent, ami baloldali, kivált, ami *alternatív* baloldali, és – némi hangsúly-eltolódással – a baloldali és a liberális lapokra és elektronikus hírközlési szervekre is. Ennek egyik oka, hogy tudomásom

szerint minden sajtóvisszhang az első napra, annak is a szenzációt sejtető délutáni panellvitájára összpontosult, a hírközlő szervek megbízottai is akkor működtették kameráikat, dugták kiválasztott résztvevők orra alá a mikrofonjaikat. Ekkor politikusok vitáztak arról: *Hova tűnt a baloldal?* A panellvita szereplői élesen eltérő szemszögből láttatták a jelen helyzetet, miközben a fölvetett kérdésre nem igen adtak választ. A Tamás Gáspár Miklós által moderált vitában Istvánffy András (a Negyedik Köztársaság pártjának – 4k! – a vezetője, Schiffer András (LMP), Szanyi Tibor (MSZP), és Vajnai Attila (Magyar Munkáspárt 2006) „mérte össze az erejét”, miközben az előbbi kettő vitapartnereit „ábaloldaliaknak” minősítette, és az „úr” megnevezéssel irritálta. Bizonyos vonatkozásban defenzív helyzetbe került Szanyi Tibor is, ideje sem maradt a maga és pártja baloldali programjának a kifejtéséhez. Istvánffy és Schiffer véleménye szerint a társadalom többsége a rendszerváltás vesztese, és a két nagy párt oligarchiája egyaránt ellenük dolgozik. A vitavezető kiemelte, hogy az aktuális polémia mégis jelentős, amennyiben – a 2014-es választási győzelem általa irreálisnak tekintett távlata híján – a baloldal különböző képviselőinek alkalmat ad legalább az álláspontok nyílt összemérésére, ami előmozdíthatja a tisztázást. Az LMP és a 4k! képviselői bíralták az antifasizmusnak, mint a baloldali összefogás hívószavának az alkalmazását is; ezt elavultnak nyilvánították. TGM ezt úgy árnyalta, hogy a kapitalizmus gerjesztette roppant szociális megrázkódtatások talaján minden korban keletkeznek undorító mozgalmak, rendszerek, eszmék és intézmények, még ha nem célszerű is ezekre elmúlt idők meghatározásait ráerőszakolni.

Mindenesetre a hírközlési eszközökben szó sem esett a három nap lényegéről, amelyhez képest (a „kakasviadal” előtt és után elhangzó nemzetközi kitekintésű történeti és elméleti előadásokkal, konzultációkkal és vitákkal összevetve) a politikus-panell csupán részlet, ráadásul meglehetősen balul sikerült részlet volt. Annyi szót azért érdemes rá pazarolni, hogy a nézeteltérések nem elsősorban azt a rövid távú célt érintették, hogy a 2010 után keletkezett radikális nacionál-konzervatív kormányzati építményt le kell-e cserélni valami mással. Azt sem vitatta senki, hogy nem az 1989–2010 közötti állapotok és intézmények változtatlan visszahódítására kell erőfeszítést tenni. Az éles pengeváltások körül bontakoztak ki, hogy az LMP és a 4k! szóvivői az eddigi parlamenti baloldalt és szöröstől, bőrostól a liberálisokat alkalmatlannak minősítették arra, hogy ennek a másféle jövőnek a kialakításában számítani lehessen rájuk. Mivel liberálisok nem voltak jelen, a szocialisták részéről pedig (Hegyí Gyula, Szanyi Tibor, Török Zsolt révén) nyilvánvalóan a balszárny képviseltette magát, a tűz elsősorban rájuk irányult. S mivel ez több ízben személyes perpatvarba ment át, higgadt vitáról nem igen lehetett beszélni.

Ennél többet erről a panellről nem érdemes szólni. Annál inkább *Droppa Györgynek*, a Zöld Baloldal nevű politikai párt tiszteletbeli elnökének a Fészek történetéről szóló, komoly kutatásokra utaló bevezető előadásáról, amelyre még az összejövetel legelején, Kalmár Szilárdnak, a rendező *Munkások Újsága* főszerkesztőjének a megnyitója után került sor. Droppa az 1945 utáni években gye-

rekként volt tanúja a horthysta elnyomástól és a nyilas terrortól megszabadult Fészek újrakezdeményezésének. Előadása, amelyhez az interneten is hozzá lehet férni²⁹, a II. világháború előtti Fészek arculatáról és életéről is szólt, s vázolt föl nagy ívű képet. Ebből kirajzolódott, milyen széles skálájú tevékenységet folytattak lakói és látogatói, elsősorban a Munkás Testvér Egyesület szakosztályaira támaszkodva. A 20-as és a 30-as években az MTE széles nemzetközi együttműködést folytatott az osztrák, a csehszlovák és sok más ország munkás sportegyesületeivel. 1926-ban, brüsszeli ülésén az MTE-t a munkásegységeket tömörítő Sport Internacionálé is fölvette tagjai sorába. Nemzetközi munkásdalos ünnepélyeket és sportversenyeket is tartottak. A turista és sportmunka köré szerveződött a modern szocialista kultúra nemzetközi kitekintésű terjesztése, mindvégig a hatóságok, főleg a csendőrség szigorú ellenőrzése és beavatkozásai mellett. Szavalókórusok és énekkarok működtek, ismert művészek és tudósok is bekapcsolódtak a munkába. A kommunista párt tagja, Tamás Aladár vezette 100 % folyóirat betiltásáig időről időre hírt adott a Fészek eseményeiről, és megismertette a „fészeklakókat” a modern avantgard művészet hivatalosan lenézett, sokszor üldözött alkotásaival, Gerhard Hauptmann, Bertolt Brecht, Vlagyimir Majakovszkij írásaival. Mindez önértékén túl egyfajta köpeny volt a mozgalmi tevékenység számára, amely az erőszakszervek zaklatása, betiltások és beépülési kísérletek közepette folyt. Anyagiilag a Fészek fejlesztését a szociáldemokrata vezetésű Általános Fogyasztási Szövetkezet is támogatta; támaszt jelentett a Szaktanács is. Se szeri, se száma a kitűnő értelmiségieknek, színészeknek, költőknek, orvosoknak, tornatanároknak, akik emelték a Fészek látogatóinak a szellemi látókörét, tartalmassá tették életét. Droppa írása és előadása lexikális adatok sokaságával is hozzájárult a Fészek sokhelyszíni tevékenységének a bemutatásához. Harsányi Iván 30-as évekbeli, gyermekkori emlékeinek, a Fészek akkori légkörének, a gyerekek játékos versenyének a földidézésével tette szemléletesebbé a hallgatóság számára a több mint 75 évvel ezelőtti Fészek-beli életet. Hangsúlyozta, hogy a telep és a körülötte szerveződő sokrétű munka a munkásmozgalmi utánpótlásnak, a gyermekek szerves baloldali szocializációjának természetes közegét alkotta. Ilyenfajta spontán ösztönzők ma nem léteznek, ezért is akadozik az újabb nemzedékek bekapcsolása. Azt is elmondta, hogy mint ma, a Fészekben összegyűlt akkori baloldal is „ökumenikus” képződmény volt, baloldali és mérsékelt szociáldemokraták, szakszervezetiek, kommunisták, ultrabaloldaliak és nehezen definiálható más baloldaliak alkották, az áramlatok sokaságával, egymással olykor éles vitában, de az elnyomó rendszerrel szemben szolidárisan.

A politikus-panell felelhető epizódja után a jelenlevők három napon át a nemzetközi, az európai fejlődés, benne a magyar társadalom és baloldala alapvető dilemmáit járták körül. Megpróbálták kialakítani a baloldal mai érvényes fogalmát,

²⁹ Droppa György: A Gödi Fészek. <http://www.magyardiplo.hu/archivum/68-közeletiprogramjanlo/>

²⁰¹ 3.08.17

miközben feladatait és lehetőségeit a kor új technikai, ökológiai, demográfiai, gazdasági-pénzügyi, szociológiai és lélektani adottságaiból igyekeztek levezetni. A munka és a tőke ma is létező munkahelyi és munkaügyi konfliktusai mellett velük egyenlő jelentőséggel elemezték és vitatták a nyersanyagproblémákat, a demográfiai tendenciákat, a természeti környezet pusztulását, az etnikai–nyelvi–vallási ütközéseket; a migráció, az új pénzügyi technikák, a kommunikáció, a nőkérdés (néha az alapkonfliktus elé tolakodó) új mozzanatait.

Kiss Viktor az összejövétel alapkérdéséhez kapcsolódva fejtegette ki a kornak azokat a tényezőit, amelyek gátolják, hogy a baloldal hagyományos formákban regenerálódni tudjon. A baloldal „eltűnéséről” szóló tézisének többen nem osztották, de egymásra épülő gondolatait figyelemmel hallgatták. Bakó András előadásában *egy-keleti országok* sokat vitatott, ellentmondásos kísérleteivel foglalkozott, amelyekből sok európai baloldali a szocializmus megújítását várta és várja. Kupi László *Latin-Amerika 21. századi feléledését* vizsgálta, két évszázados történelmi háttérrel. Nagy figyelmet keltett Konok Péter *a nemzetközi kapitalizmus mai válságáról adott elemzésével*, és azzal a megállapításával, hogy egyelőre nem tudunk vele szemben reális jövőképet fölrajzolni. A válság igen mély, a társadalmi lét minden szféráját érinti, sosemvolt formákban. A világon ma hétmilliárd ember él, de a technikai fejlődés egyre több ember munkáját teszi feleslegessé, miközben a bér munka rendszere fennáll, és ma is ez a megélhetés alapvető forrása. Ő és mások is megemlékeztek azt a mozgalmat, amely a *feltétel nélküli alapjuttatás (FNA)* bevezetését szorgalmazza, boncolgatták megvalósításának célravezető módját.

A hazai küzdelmekhez kapcsolódott Hegyi Gyula „Kultúra és osztályharc” című fölvezetése, valamint Csókás Mátéé, aki „A Klebelsberg-legenda nyomába” eredt, tárgyilagos, de a mai hivatalosság által sugárzott képhez képest sokkal kritikusabb arcú rajzolta föl a kultúrpolitikus gróf életpályájáról. Szász Gábor visszapillantott a munkás részvénytprogramért vívott 1989 utáni küzdelem előzményeire, akkori esélyeire és megghiúsulásának okaira. („A rendszerváltás baloldali alternatívája”). A fiatal szentesi Barát Endre pompás évszázados történeti vázlatlaltal alapozta meg a mai magyar vidék, a falusi szegénység gyötrő időszerű problémáit.

Ki kell térnünk néhány fontos panellvitára is, nehogy az a benyomás keletkezzen, mintha maga a módszer használhatatlan volna fontos kérdések körüljárására, tisztázására. Jól sikerült a nőkérdés és a feminizmus mai kérdéseinek a több szempontú megvilágítása, a ma létező alternatív baloldali sajtó (*hvg.hu*, a *MaNCs*, a *Munkások Ujsága*, a *Fent és Lent blog* gondolatai; az új típusú társadalmi mozgalmaknak, a hajléktalanság, a mélyszegénység ellen küzdő aktivistáknak a kerekasztala. A növekvő hangsúlyosan vetődött föl a nők háztartásban végzett munkájának elengedhetetlen elismerése, társadalmilag hasznos, valamilyen formában méltóképp díjazandó tevékenységként.

A találkozó sikere érdekében a szervezők a meghívóban hangsúlyozták, hogy az előadásokon való részvétel nem kötelező, még csak nem is elvárt. Ehhez képest

óriási volt az aktivitás, a vitákat többször nem is lehetett lezárni, minden program csúszott vagy sötét estébe nyúlt. Olykor a szenvedélyek is felforrósodtak, pl. a venezuelai elnök, Chávez megítélése körül.

Szervesen kapcsolódtak a témához a késő esti programok és filmvetítések, a Fészek kultúraterjesztő hagyományát folytatva. Első este Ken Loach dokumentumfilmjét vetítették a brit Munkáspárt 1945-ös választási győzelméről. A kíméletlen társadalomkritikájáról ismert rendező visszanyúlt a 30-as évekre, hogy megrázó filmkockákat mutasson be a brit anyaországban is jelen lévő mélyszegénységről, amelynek az ismerete magyarázza a háborúban győztes miniszterelnök, Winston Churchill nagyarányú vereségét. Ezzel állította szembe az ingyenes egészségi ellátás máig fennálló, még Thatcher asszony által sem kikezdehető munkáspárti rendszerét, illetve az ingyenes elemi- és középiskolai oktatás mára bizony átllyuggatott, de akkor nagy jelentőségű vívmányát. A második estén a film a spanyol Franco-diktatúra utolsó végrehajtott halálos ítéleteinek egyikét, az anarchista Salvador Puig Antich tragikus utolsó napjait mutatta be. A második napon került sor Erdős Virág költőné felolvasó estjére is.

A hangulatot fokozták a történelmi gyökerű közösségi tevékenységek (bográcsos főzés, az egykori „kollkájához” hasonló falatozás, esti zenélés, éneklés; egy tál étel 350 forintba került, de lehetett repetázni és kevesebbet fizetni is). A szervezők, a sikeres napok lendületével a hátuk mögött, további találkozók terveit fontolgatják.

Harsányi Iván

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Report about the 2012 Linz conference (13-15 September, 2012)

The main topic of the conference was the contribution of the international labour movements to the political, social, legal, cultural and educational progress of mankind. There were even less participants on the conference than used to be, nobody arrived from Great Britain, Russia, Italy, Spain, Portugal and some other European countries, no Scandinavians either – or if there were anybody from these countries, only passively, without referendum.

The conference opening was presented by the German Stefan Berger (visiting professor of the universities of Manchester and Cardiff). He drew an excellent draft of the achievements, and emphasized that the most important results were achieved by the labour movements after the Second World War – that was the configuration of the welfare state. He also mentioned that naturally it was not an initiative solely from below, but between the given historical circumstances there was an aptness for it from above also. Nevertheless, in his paper Berger pointed that during the last decades labour organizations have decreased both in numbers and in strength, their impact has weakened, and parallelly partial withdrawal and shaving of the achievements of the welfare state is internationally present. The Reaganian and Thatcherian neo-conservative waves had an important role in it, as well as the destructive neoliberals, and now the world is in an economic crisis that is even more strengthening this tendency. The opening served as an excellent take-off, everybody considered its merits.

On the first day of the conference the topics were centered on political and social achievements, and the more recent awkward phenomena. Uwe Fuhrmann from Germany drafted how the social market economy has developed in the FRG after 1945. He emphasized the importance of the strikes in 1947-1948, and how the labour movement has crashed with the old-school free-market approaches and practices. In historiography and memoirs all these appear as the “Erhard miracle”, the economic revival of the FRG that is linked to finance minister Ludwig Erhard. Fuhrmann called it a simplification that forgets the effects of the German labour movement in 1948 on the German political and economic system, and presented some convincing evidences to it.

Jörg Rösler’s paper was a bit connected to Fuhrmann’s, since he painted an interesting picture about the once meanings of proletarian moral and labour moral, and how these were connected and crashed with the system of the GDR. Rösler gave a lot of exciting examples. He showed the emergence of the proletarian

moral (*Arbeitsmoral*) already from 1870s, then illustrated the new phenomena of the 1920s and 1930s, but finally he analyzed the whole complex on the basis of the experiences of the GDR.

Patricia Toucas from CNRS, Paris analyzed the same questions in France. She concentrated on the role of the trade unions, just briefly mentioned the historical preludes, and showed how the new legal and social framework of the system based on mutual help has been formulated in France. It was a bit strange that Toucas talked a lot about the reforms of Napoleon III, and mentioned that in France some laws about the trade unions, the worker's rights or to save children were in effect already before 1914.¹

An interesting review of the first day's topics was presented by Bruno Groppo (CNRS, Paris), a familiar and active participant of the Linz conferences. He talked about the huge region of Latin America, emphasized the peculiarities of each countries that determines the labour movement of the actual country or region. He talked more detailed about the two important countries of the 1930s, Brazil and Mexico. In the former the dictatorship of Vargas made important reforms, when Vargas had to strongly rely on the popular, labour movement, which gave a special taste to his dictatorship. In the latter, the presidency of Cárdenas was rather important in its social content. Both Vargas and Cárdenas implemented large-scale nationalization in oil industry, both has an anti-imperialist manner that was especially suspicious towards the USA. Groppo talked about the peculiar Peruvian labour movement of that age with its Inca strains, and the role of Mariátegui², and – analyzing the later traits – he presented a picture of the post-1945 Peronist Argentina and Peron himself. Since he run out of time, he just briefly mentioned the actual phenomena of the left, for example the student movement in Chile. (Groppo recently worked as a visiting professor in Latin America, where he studied the history of the labour movement and the left.)

One of the most peculiar and most interesting papers of the conference was the presentation of Shelton Stromquist (USA) about “municipal socialism”, a not really well known phenomenon in Hungary. He talked about the regions and cities where these ideas and practices were present (New York, Milwaukee, Chicago), and how the immigrant workers – Russian Jews in the first case, Germans in the second and mostly Polish in the third – had effect on them. Stromquist also showed the British roots of this tendency, and talked about the effects of intellectuals and workers in their emergence. He emphasized that there are no sufficient international and comparative researches in this field, especially to understand the results of these tendencies and their interrelations with the workers. His analysis was based on the 1890-1920 period.

The second day of the conference was dedicated to the cultural and educational

¹ Tourcas hardly mentioned the effects of the labour movement on the reforms of 1848 or Napoleon III, and did not talk about the achievements of the Popular Front of the 1930s.

² About Mariátegui see our Yearbook 1975/1976; it is worth to mention that Robert Paris wrote an excellent analyzing biography about him.

achievements and effects of the labour movement. The topic itself gave emphasis on the presentation of the history and achievements of the “Red Vienna”. Helmut Weihsmann primarily gave an architectural overview of the famous worker house; the best known is the history of the Marxhof, but there are several such buildings in Vienna, especially in the working class districts. Weihsmann talked about what kind of flats were built initially and how they were improved because of new needs of hygiene, what kinds of common rooms, cultural places were connected to the houses etc. These were his main subjects, but he also talked about the cultural centers, the building of huge parks, or the opening of the old, inner city parks – like the Burg – for the people. Weihsmann emphasized the connection between the spirit of the Austro-Marxism of Otto Bauer and his comrades and the achievements of the “Red Vienna”, which was destroyed by arms in 1934.³

The paper of Christian Chevandier was also interesting. He gave a detailed presentation of the public libraries founded by the French trade union federations, among them, but not exclusively the CGT, and also by the branch trade unions. In the shelves there were classical works and popular literature as well, historical works and scientific, industrial literature, and the librarians listened to the popularity of each item. Chevandier said that more recently, when membership and the assets of the unions had decreased because of the crisis, the situation of these libraries has weakened, some of them were closed.

Really interesting was the presentation of Andreas Diers, who talked about the life of Wolfgang Abendroth. He focused on how Abendroth, as jurist and socialist, has a role in formation of the Constitution of the FDR, and how he worked to introduce some social aspects into that basic law. Abendroth, said Diers, struggled against the “juridical nihilism” of the labour movement, which hoped results only from political acting. Abendroth elaborated his own juridical arguments and recommendations, and these had their effects in that critically important period. Diers concentrated this topic, and did not want to present the whole life career of Abendroth.⁴

During the conference there were presentations about movies, especially movies made by labour organizations or movements. Another paper presented the role of Shostakovich in the realization of the Soviet cultural policy after 1917, the role of Lunacharsky⁵ in the variegation of the 1920s, the Proletkult and the big changes brought by Stalinism.

✱

³ About the Red Vienna see our Yearbook 1974, 1984 and 2009.

⁴ About the life of Abendroth see our Yearbook 1988.

⁵ About the life of Lunacharsky see our Yearbook 1975/1976.

ALDO AGOSTI

Da Spartaco alla Vienna Rossa

Un percorso di studi sulla sinistra europea II.

Se l'autodifesa di Adler aveva colpito Collotti per il suo carattere di testimonianza internazionalista e antimilitarista e lo aveva indotto ad approfondire nella sua introduzione l'ambiente politico e intellettuale in cui Adler si era formato, ben più forte fu per sua stessa ammissione l'impressione che fece su di lui il libro di Otto Bauer, *Zwischen Zwei Weltkriegen*, pubblicato nel 1936 ma a lungo dimenticato dalla storiografia. In Italia, tra l'altro, esso non era conosciuto se non per gli accenni critici che gli aveva dedicato Rodolfo Morandi negli anni del Centro interno socialista, quando aveva liquidato il «socialismo integrale» di Otto Bauer come un tentativo mal riuscito di mediazione fra riformismo e comunismo, tale da portare «alla contemplazione platonica e al profetamento, non ad una posizione politica»⁶. Successivamente su Otto Bauer – se si fa eccezione per un paio di articoli di Lelio Basso – era calato il silenzio, almeno fino a quando negli anni '70 non si ebbe una riscoperta dell'austromarxismo, culminata nel volume antologico che Giacomo Marramao pubblicò, con un ottimo saggio introduttivo, nella collana *Il filo rosso del socialismo* diretta proprio da Lelio Basso. Collotti era rimasto fortemente colpito da *Zwischen zwei Weltkriegen* e fin dal 1960 si era adoperato per far tradurre il libro in Italia. Vi riuscì finalmente nel 1979, e l'ampia introduzione che premise all'edizione einaudiana gli fornì l'occasione per uno dei suoi scritti più ricchi e stimolanti, un vero e proprio studio a tutto tondo su Otto Bauer.

Necessità di concepire il processo di democratizzazione avviato dopo il crollo degli imperi centrali come parte di un più complessivo periodo di transizione dal capitalismo al socialismo; aderenza e sensibilità ai problemi di trasformazione dello Stato e del rapporto tra Stato e società; analisi approfondita e innovativa delle conseguenze della crisi economica; specificità del rapporto tra dittatura fascista e forze capitalistiche; percezione dell'irreversibilità della rivoluzione bolscevica e ostinata fiducia nella possibilità di una sua riforma interna: tutti i temi più rilevanti della riflessione di Bauer, considerata come il punto più maturo dell'elaborazione dell'austromarxismo, vengono ripresi e sviluppati da Collotti con grande respiro, facendo giustizia della critica terzinternazionalista che aveva voluto vedere in esso solo il rivestimento ideologico di un sostanziale opportunismo. Ma l'evidente fascinazione che il socialista viennese esercita su Collotti non lo trattiene da giudizi critici molto puntuali sul suo pensiero. Così per quanto riguarda la sottovalutazione del peso ormai decisivo assunto nell'equilibrio mondiale e nel sistema capitalistico dagli Stati Uniti d'America;

⁶ R. Morandi, *Ricostruzione socialista. Il socialismo integrale di Otto Bauer*, ora in Id., *La democrazia del socialismo*, Torino, Einaudi, 1961, p. 181.

così per l'incomprensione del modo in cui la borghesia – dopo il 1918 – aveva consolidato il suo potere e riconquistato la macchina dello Stato: troppo tardi, secondo Collotti, Bauer si era reso conto che la ricostituzione di un apparato dello Stato sostanzialmente antidemocratico aveva già posto le premesse perché la borghesia austriaca – venuto il momento dello scontro – si gettasse nella braccia del fascismo⁷.

L'austromarxismo, con la sua eredità tanto ricca e stimolante sul piano teorico e con le figure d'eccezione che ne avevano costellato la storia, rappresenta certamente uno degli assi centrali dell'interesse di ricerca di Collotti negli anni '70 e '80⁸. Nel 1985 egli pubblica un altro saggio che ha lasciato una traccia duratura nella storiografia e al tempo stesso ha dato un impulso alle ricerche sul «socialismo municipale» sia in chiave italiana che in chiave comparata: è il saggio sulla «Vienna Rossa» degli anni '20-'30, un'esperienza non solo politica e amministrativa, ma sociale e culturale che Enzo ricostruiva in tutte le sue sfaccettature. Ne usciva nel complesso, pur nella consapevolezza delle «ipoteche e circoscritti margini di manovra» con cui quella vicenda si era scontrata (l'esclusione della socialdemocrazia dal potere statale, la pressione e l'ingerenza di una forza esterna come l'Italia fascista), una rivalutazione molto chiara di un'esperienza che Collotti, facendo sua la tesi Anton Pelinka, era incline a considerare un «contropotere» e un «contromodello»: contropotere nei confronti della politica del *Bund*, dominata da forze prima antisocialiste e poi antidemocratiche *tout court*; contromodello nei confronti della politica di altri partiti socialdemocratici e socialisti: in primo luogo della Spd tedesca, ma in ultima analisi anche della stessa socialdemocrazia austriaca a livello nazionale.

Esplícita era dunque la polemica contro la rappresentazione della Vienna rossa come esperienza senza vie d'uscita, o addirittura «utopia regressiva» – come aveva suggerito in un suo lavoro di pochi anni prima l'urbanista Manfredo Tafuri –, e netta la presa di distanza da quella «sorta di neo-ortodossia marxista» che vi vedeva «un esperimento e un complesso di realizzazioni sociali e non anche socialiste». Collotti riteneva che l'esperimento «avesse una risonanza immediata e conservasse un'importanza storica che non hanno eguali nella storia delle amministrazioni locali di cui furono protagonisti nell'Europa tra le due guerre, ma neppure dopo la seconda guerra mondiale, i partiti socialisti o socialdemocratici»⁹.

In particolare, egli giudicava un fatto politico di incalcolabile rilevanza «il tipo di intervento sviluppato in tutte le possibili direzioni della vita sociale, che condizionò

⁷ *Introduzione a Tra due guerre mondiali*, cit., pp. XXXI-XXXII.

⁸ Questo interesse s'inscriveva del resto in una più generale attenzione per la storia del marxismo in Occidente negli anni tra le due guerre, di cui testimonia il saggio *Il marxismo in Occidente*, pubblicato in AA.VV., *Marx e i marxismi*, Mostra per il centenario della morte di Karl Marx a cura della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Milano, Feltrinelli, 1983.

⁹ *Socialdemocrazia e amministrazione municipale. Il caso della "Vienna rossa"*, in *L'Internazionale operaia e socialista tra le due guerre*, a cura di E. Collotti («Annali» della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, XXIII, 1983-1984), p. 438.

totalmente, attraverso l'egemonia così conquistata, la vita della comunità urbana in tutti i suoi strati sociali»¹⁰. Ed esaminava questo intervento in tutti suoi aspetti: da quello forse più noto della politica edilizia ed abitativa, a quello della riforma scolastica e dello sviluppo della cultura operaia, a quello dell'organizzazione del tempo libero, giungendo alla conclusione che nell'esperimento viennese si riflettevano alcuni caratteri tipici dell'austromarxismo: «la sua vocazione fortemente pedagogica e la sua fiducia nel potere emancipatorio della conoscenza e di un ininterrotto processo di maturazione delle masse. Ma anche la [...] convinzione che la lotta politica è movimento, che l'equilibrio delle forze non è un fatto statico, ma un fatto dinamico destinato a modificarsi per il peso delle forze reali, che la conquista del potere implica un processo lungo di approssimazione attraverso la scheda elettorale e l'occupazione di quote parziali di potere, una volta respinta la via del colpo di forza»¹¹.

Questo saggio vede la luce in un *Annale Feltrinelli* di oltre 1200 pagine, da Enzo curato e dedicato all'Internazionale Operaia Socialista fra le due guerre¹². Ne parla con ampiezza la bella relazione di Andrea Panaccione; rispetto alla impostazione generale del volume, basterà ricordare che Collotti stesso ha ricordato come quell'impresa fosse «frutto di cinque anni di lavoro e di ricerche, di una fitta rete di contatti, di decine di collaborazioni» e come alla fine ne risultasse «una prospettiva comparata su cui varrebbe riflettere, sia per quanto riguarda le due Internazionali, sia per quanto riguarda i diversi partiti socialisti»¹³.

Abbiamo già ricordato i due saggi di Collotti – entrambi importanti – che figuravano nell'*Annale*. Va aggiunto che esso recava assai forte la sua impronta, nel senso che l'impianto del volume era fortemente “pensato”, riflettendo un'impostazione di cui Collotti traccia chiaramente le linee nella sua non lunga ma molto densa presentazione iniziale. Partendo dall'esigenza di superare il vistoso squilibrio che aveva fino a quel momento contraddistinto gli studi sulla storia del movimento operaio tra le due guerre – in cui la Terza Internazionale e il movimento comunista avevano fatto la parte del leone – il progetto di Collotti aveva inteso non tanto ricostruire la vicenda istituzionale e organizzativa della IOS, quando affrontare alcuni nodi problematici centrali della storia della socialdemocrazia. Fra questi spiccavano in particolare quello della trasformazione di buona parte dei partiti socialisti da espressione di movimenti operai e popolari di opposizione in soggetti associati a responsabilità di governo; la tendenza che ne era conseguita ad attenuare il peso della politica di base e a conferire una maggiore delega di potere o di rappresentanza nei confronti degli organismi dirigenti, dei gruppi parlamentari e di organismi internazionali come la Società delle Nazioni e le sue emanazioni; l'idea, già maturata prima della grande crisi,

¹⁰ Ivi, p. 439.

¹¹ Ivi, pp. 473-474.

¹² *L'Internazionale operaia e socialista*, cit. alla nota 26. L'*Annale*, ricorda Collotti, fu definito dal direttore editoriale Valerio Occhetto «non un libro ma un'arma impropria» (*Impegno civile e passione critica*, p. 75).

¹³ Ivi, p. 43.

che fosse possibile «risolvere i problemi dell'economia e della conflittualità sociale mediante interventi di ingegneria sociale»; e – carattere forse più innovativo dell'intero progetto – la convinzione che l'universo socialdemocratico non si esaurisse nelle sue espressioni politiche e organizzative, ma si riflettesse in una somma di «esperienze culturali maturate nell'ambito della temperie politica gravitante intorno alla Ios, o sulla base di istanze concrete di rielaborazione teorica o di azione pratica che avevano comunque come punto di riferimento il terreno dell'incontro tra socialismo e democrazia al di fuori dell'area di influenza comunista»¹⁴.

Al di là delle inevitabili disparità di livello e delle altrettanto inevitabili lacune che si potevano registrare nel prodotto finale, il volume ancor oggi costituisce – anche perché molti saggi furono opportunamente pubblicati nella loro lingua originale – un punto di riferimento insostituibile per la storiografia internazionale e una base forse non ancora adeguatamente sfruttata per avviare una sempre più necessaria storia comparata dei movimenti socialisti e socialdemocratici nella fase più travagliata ma anche più ricca della loro storia.

In questa ampia, diversificata e validissima produzione scientifica sui movimenti politici della sinistra Collotti ha avuto sì direbbe come regola generale quella di tenersi fuori dall'Italia. Forse lui stesso ci potrà spiegare le ragioni di questa scelta, se esistono. Ma un'eccezione rilevante c'è stata: il lavoro su Pietro Secchia. Enzo lo conobbe e collaborò con lui all'Insmli nel 1966, quando Secchia ne divenne vicepresidente, e alla sua morte pubblicò sulla rivista dell'istituto un saggio di una certa ampiezza, con un profilo molto acuto di Secchia come storico del Partito comunista e della Resistenza¹⁵. Forse fu per questo che si pensò a lui (sembra che l'iniziativa sia partita da Leo Valiani) come curatore di un *Annale Feltrinelli* dedicato all'archivio del dirigente comunista dopo il 1945. Si trattava di un materiale molto eterogeneo: appunti, diari, relazioni di viaggio, lettere, copie di documenti e di discorsi politici, annotazioni di lettura. Collotti ne fece una scelta, li commentò con grande rigore filologico e vi premise un vero e proprio profilo di Secchia come dirigente politico e come storico, che restituiva a una vicenda biografica tutto il suo spessore, senza forzature, con una serie di rilievi molto stimolanti, tali da schiudere nuovi orizzonti critici e metodologici alla storiografia sul PCI. Era un saggio di grande ampiezza e respiro (125 fitte pagine nel formato di un *Annale Feltrinelli* sono un vero e proprio libro), ricco di spunti interessanti e innovativi anche per il periodo – già abbastanza esplorato dalla storiografia – precedente la Liberazione: basti ricordare l'accenno a «quanto la storia del partito comunista fosse condizionata, non solo per i limiti che ciò poteva comportare ma anche per la ricchezza che in esso confluiva, dal fatto di essere la somma di esperienze molto diverse, la risultante di un processo di

¹⁴ Ivi, *Presentazione*, p. XVI.

¹⁵ *Pietro Secchia, «Il Movimento di liberazione in Italia»*, 1973, n. 112, pp. 3-30.

omogeneizzazione di generazioni ed esperienze che non poteva tuttavia annullare alcune fondamentali distinzioni»¹⁶

Le pagine più nuove erano però quelle che riguardavano gli anni successivi. In un panorama della storiografia per questo periodo ancora lacunoso, in cui si erano avventurati fino a quel momento soprattutto protagonisti politici come Giorgio Amendola, Collotti segnava alcuni punti fermi, che ancora oggi sono imprescindibili per chiunque voglia ripensare l'esperienza del Pci. Affrontava per esempio di petto un problema che la storiografia di orientamento comunista aveva fino a quel momento eluso: «La sconfitta elettorale del 18 aprile 1948 – scriveva – è il segno che la politica delle sinistre batte il passo, che non incide sul terreno sociale, che l'allargamento della base sociale del consenso non è avvenuta, che nei confronti dei ceti medi contadini e urbani la forza della Democrazia cristiana e della Chiesa cattolica ha una capacità di espansione e di egemonia che non è stata intaccata in maniera determinante dalla consistenza e dalla grande capacità di organizzazione delle masse del Pci»¹⁷.

Non erano argomentazioni frequenti, queste, tra gli storici dell'Italia repubblicana, che tendevano molto ad insistere sul potere condizionante esercitato dal pesante intervento americano, sulla massiccia propaganda vaticana, sulla inflessibile determinazione dei poteri economici nell'arginare la politica delle sinistre. Ma Collotti andava anche oltre: non solo sottolineava l'assenza di «capacità espansiva» della politica del Pci e «la strategia più di tenuta che di rilancio» che aveva presieduto alle sue scelte negli anni più duri della guerra fredda; ma metteva in luce come queste «necessità difensive» avessero portato ad «eludere un chiarimento delle prospettive che non avrebbe potuto non innescare un dibattito interno forse anche più aspro di quello che intuiamo essere esistito», a «stemperare il conflitto latente fra chi conservava ancora l'eredità della resistenza come parte di un patrimonio rivoluzionario e guardava a una transizione verso la rivoluzione socialista, e chi mirava a realizzare consapevolmente il disegno di una collocazione democratica e riformistica del Pci»¹⁸.

Si era allora riaperta la discussione – in qualche modo anticipata nel 1957 dal celebre apologo di Calvino *La grande bonaccia delle Antille* e dalla risposta di Maurizio Ferrara – se nel Pci fosse esistita, durante la resistenza e nei primi anni almeno dopo la Liberazione, una linea politica diversa e alternativa a quella di Togliatti, che in generale veniva ricondotta allo stesso Secchia e, con maggiore cautela, a Longo. La questione era stata affrontata in maniera finalmente aperta da Giorgio Amendola nel 1978: «Vi era, più in quello che Secchia non diceva che nelle sue affermazioni positive, un'accentuazione di elementi classisti e rivendicativi, emersi poi nel movimento a partire dagli anni sessanta: la tematica delle punte più alte dello scontro di classe, l'avanzata italiana verso il socialismo

¹⁶ Introduzione a *Archivio Pietro Secchia 1945-1973*, «Annali» della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, XIX, 1978, p. 96.

¹⁷ Ivi, pp. 81-82.

¹⁸ Ivi, pp. 82-83.

non attraverso una trasformazione democratica ed un'iniziativa unitaria con le altre forze politiche e sociali, ma attraverso soprattutto un processo che aveva nella fabbrica e nella classe operaia i suoi centri motori, senza preoccuparsi eccessivamente di alleanze che potevano appesantire l'azione della classe operaia e del rapporto necessario tra lotte di fabbrica e lotte per il rinnovamento della società italiana, delle riforme di struttura, eccetera»¹⁹.

Collotti non si discostava troppo da questa ricostruzione: facendo giustizia direi quasi *ante litteram* della tesi di un Secchia «insurrezionista» che per la verità nella discussione di allora godeva di scarso credito, ma che sarebbe poi stata banalizzata negli anni successivi²⁰, fino a definire un *topos* della storiografia «revisionista» sul Pci, sottolineava che «ciò che ha costantemente contrapposto Secchia e Togliatti non è la disponibilità a lasciare aperta la via della lotta armata per la conquista del potere, disponibilità che fino ad una certa epoca fu comune ai due dirigenti del Pci, ma la diversa valutazione della mobilitazione delle masse, nel campo politico e sindacale, e in definitiva il diverso rapporto tra azione parlamentare, o strettamente istituzionale, e l'azione extraparlamentare»²¹.

Un denso paragrafo del saggio di Collotti si intitolava *Secchia e Togliatti: dialettica interna o ipotesi alternative?*. Non si può dire che Enzo sciogliesse del tutto questo interrogativo, anche se mi sembra che finisse per propendere più per il primo che per il secondo corno del dilemma. Nei diversi momenti in cui la posizione di Secchia sembra differenziarsi di più da quella di Togliatti, egli vedeva «troppo poco, probabilmente, per definire [...] una vera e propria alternativa alla politica di Togliatti, ma elementi sufficienti per proporre all'interno della politica di unità nazionale e più propriamente della piattaforma della 'democrazia progressiva' una rettifica di linea di cui non è evidentemente possibile definire i possibili esiti»²².

Ma quando parlava di «due visioni notevolmente diverse della situazione politica italiana», Collotti articolava questo giudizio in modo molto convincente. Da un lato insisteva sul diverso peso attribuito da ciascuna di esse alle masse cattoliche: «chi - come Secchia - puntava all'isolamento della Democrazia cristiana non poteva che mirare a sottrarre alla Dc le masse dei lavoratori cattolici, e quindi non poteva non puntare a un inasprimento dell'attacco al gruppo dirigente della democrazia cristiana e ai suoi punti di forza nell'esercizio del potere. Chi - come Togliatti - era preoccupato piuttosto dell'isolamento del partito comunista, tendeva a smussare le asprezze del contrasto, a perseguire [...] tenacemente a lunga scadenza la via di una intesa non transitoria ma duratura con la stessa Democrazia cristiana»²³. Dall'altro, Collotti individuava una ragione di contrasto

¹⁹ G. Amendola, *Il rinnovamento del partito*, intervista di Renato Nicolai, Roma, Editori Riuniti, 1978, p. 48.

²⁰ M. Mafai, *L'uomo che sognava la lotta armata. Storia di Pietro Secchia*, Milano, Rizzoli, 1984.

²¹ Introduzione a *Archivio Pietro Secchia*, cit., p. 106.

²² Ivi, p. 100.

²³ Ivi, p. 84.

nella diversa concezione del nesso nazionale-internazionale: «Mentre Secchia sembra avere una visione statica dell'orizzonte internazionale e una visione estremamente dinamica della situazione italiana, Togliatti mostra un'estrema prudenza per quanto riguarda la situazione italiana e attribuisce un'importanza determinante all'equilibrio delle forze sul piano internazionale», visto come «un limite obiettivo anche per spostare in avanti l'equilibrio delle forze all'interno del paese»: tanto che, afferma Collotti in modo sfumato ma sufficientemente chiaro, «non si sfugge all'impressione che da questa premessa egli cadesse in una sorta di paralizzante fatalismo»²⁴.

Che la storia del Pci non costituisse affatto un interesse marginale per Enzo, anche se solo nell'introduzione all'Annale sull'archivio Secchia egli la fece oggetto esplicito di studio e di ricerca, è dimostrato bene da un ultimo suo contributo su cui merita di soffermarsi: l'intervista rilasciata nel 1985 a Marcello Flores su «Problemi del socialismo» e pubblicata con il titolo *Il Pci fra tradizione e rinnovamento*²⁵. Le considerazioni che vi erano svolte – per quanto rapide – non si possono non rileggere oggi con ammirazione. Andando molto al di là delle domande un po' «politiche» che Flores gli poneva, quasi sollecitandolo a prendere le distanze da un certo tipo di tradizione comunista, Collotti metteva alcuni punti in chiaro con esemplare lucidità: da una parte, ammoniva a ridimensionare il discorso delle «occasioni mancate», ricordando «quanto nella situazione italiana abbiano pesato e pesino ipoteche internazionali che restringono paurosamente la libertà d'azione del Pci e di altre forze della democrazia italiana»²⁶; dall'altro, invitava a verificare a livello del potere locale (e qui è chiaro anche se implicito il richiamo alla sua riflessione sulla «Vienna rossa») «se e in che cosa [...] il Pci ha prodotto un progetto e trasformazioni di vita all'interno della collettività, nelle modalità di una politica sociale [...]»; e se in caso positivo non si sia arrivati anche al limite di queste possibilità, in una situazione che non è determinata solo da difficoltà esterne e di carattere più generale (strette creditizie), ma anche da esaurimento di capacità riformatrice e propositiva da parte del Pci»²⁷.

Non meno significativa era la sua risposta alla domanda se fosse più importante che il Pci facesse «i conti con la sua tradizione terzinternazionalista [...], o non piuttosto con il togliattismo, che forse rappresenta la storia più vera, oltre che più vicina, del Pci come è oggi»²⁸. Rispondeva Collotti che i conti andavano fatti con entrambi, trattandosi di cose «non dissociabili». «Fare i conti con la tradizione terzinternazionalista – precisava – non vuol dire buttare a mare una matrice storica: vuol dire cercare di capire quale collocazione le si dà nella storia, nella tradizione e quindi nella cultura politica del partito, senza indulgere ad alcun complesso di inferiorità [...] Nessuna storia si conclude mai con il voltare

²⁴ Ivi, pp. 102-103.

²⁵ *Il Pci fra tradizione e rinnovamento*, intervista a cura di Marcello Flores, «Problemi del socialismo», 1985, n. 6, pp. 19-26.

²⁶ Ivi, p. 22.

²⁷ Ivi, p. 23.

²⁸ Ivi, p. 25.

interamente pagina, col cancellare o ripudiare il punto dal quale si sono prese le mosse»²⁹.

Quanto al togliattismo, sottolineava come si fosse trattato di «un fenomeno complesso e complicato», che non si poteva affrontare tendendo «a personalizzare al di là del legittimo la caratterizzazione del corso del Pci». Alla politica di Togliatti – ribadiva riprendendo di fatto la tesi già avanzata cinque anni prima – «linee alternative non ne sono emerse, né, se abbozzate, sono state portate seriamente avanti: sappiamo benissimo che le alternative interne si risolvevano nell'accentuazione di certi momenti rispetto ad altri, non nella contestazione della linea generale»³⁰.

Fare i conti con il togliattismo significava dunque per Enzo ristabilire unità di teoria e pratica, ristabilire un corretto rapporto tra tattica e strategia. «Di fronte alla tentazione del pragmatismo che sempre più preme anche sul Pci, la risposta [...] potrebbe significare anche ridare respiro ideale e morale a una grande forza che rischia di assolvere una funzione puramente conservativa»³¹. Se il Pci avesse continuato a ragionare solo in termini di schieramenti politici e non di progetti precisi per la trasformazione della società italiana, misurandosi su questi progetti con gli altri, c'era il rischio che fosse arrivato «al limite estremo della sua stessa capacità di contenitore di una opposizione vagamente democratica e di sinistra», e che si fosse «all'inizio di un logoramento e di uno sgretolamento alla fine senza più argini».

Quattro anni prima della caduta del muro di Berlino e della svolta della Bolognina tutti i nodi che si aggrovigliavano al pettine del Pci dopo la morte di Berlinguer erano qui lucidamente individuati. Ma forse nemmeno Collotti immaginava che le sue considerazioni potessero essere tanto drammaticamente profetiche.

*

²⁹ Ibid.

³⁰ Ivi, p. 26.

³¹ Ibid.

MARC VUILLEUMIER

À propos d'un colloque et d'un livre : le Congrès socialiste international de Bâle 1912-2012.

Le 24 novembre 2012 dans la nef de la cathédrale de Bâle, cent ans jour pour jour après le congrès extraordinaire tenu par la deuxième Internationale dans la cité rhénane, se terminait un important colloque universitaire, réuni pour cet anniversaire. Sous les voûtes où avait retenti la chaude éloquence de Jaurès, Eva Herzog, membre du gouvernement bâlois et Christian Levrat, président du Parti socialiste suisse, conclurent les trois jours du colloque. Pas moins de 58 communications, généralement réparties en quatre *panels* simultanés, y avaient été présentées, en allemand (sauf trois en anglais), par des rapporteurs venus presque tous d'Allemagne et de Suisse alémanique (sauf deux, d'Autriche, et cinq, des pays suivants : Grande-Bretagne, Irlande, USA, Pologne, Afrique du Sud).

Il est difficile de se faire une idée du colloque sans y avoir assisté, et même, dans ce cas, la répartition en *panels* permettait au participant éventuel de n'entendre que le quart des communications, plus, en assemblée plénière, les discours d'ouverture et de clôture ainsi que deux exposés plus généraux (Plenarvortrag). Le gigantisme de plus en plus marqué de ces manifestations universitaires fait ainsi disparaître ce qui avait constitué jusqu'ici le principal intérêt des colloques : la possibilité pour les participants de discuter un sujet bien déterminé, de confronter leurs points de vue et d'échanger le résultat de leurs recherches. On trouve, sur le site www.basel1912-2012.ch, un aperçu d'une dizaine de lignes pour chaque intervention, mais ces trop brefs textes n'autorisent guère à porter de jugement. Constatons que nombre d'intervenants ne semblent pas avoir beaucoup publié dans le domaine de l'histoire du socialisme et du mouvement ouvrier et que beaucoup de communications ont des rapports très ténus voire même inexistants avec le congrès de 1912 et la deuxième Internationale. Ce jugement doit tenir compte des conditions qui déterminent aujourd'hui ces grandes exhibitions universitaires. Elles coûtent beaucoup d'argent ; pour obtenir les financements nécessaires, il faut y faire figurer des noms susceptibles d'attirer les crédits ; de plus, certains des organisateurs y font inviter leurs relations personnelles, dans la mesure où elles sont capables de trouver un sujet plus ou moins en rapport avec le thème du colloque ; ils en espèrent ainsi un « retour d'ascenseur », car, outre l'attrait de ce qu'on appelle le « tourisme universitaire », qui n'est pas nouveau, la participation à de nombreuses réunions internationales s'avère de plus en plus indispensable pour celui qui veut s'élever, ou simplement se maintenir, dans un monde académique livré à une compétition de plus en plus féroce. Une lutte

acharnée qui se fonde sur la quantité plus que sur la qualité et où les juges et décideurs ne disposent pas toujours des compétences scientifiques souhaitables.³²

Je ne dispose d'aucune information sur la manière dont ont été conçues et organisées les trois journées de Bâle et ne sais dans quelle mesure ces conditions actuelles de la recherche ont joué. Toujours est-il que, sans attendre la publication des actes, certaines caractéristiques se dégagent. D'abord, apparemment, un abandon (ou une ignorance) de la riche problématique élaborée naguère par Georges Haupt (1928-1978) et dans son sillage par quelques autres historiens. Ensuite, paradoxalement, la renonciation à traiter de ce qui concerne les rapports du Parti socialiste suisse avec l'Internationale, en dehors de la stricte préparation matérielle du congrès. Ces deux traits essentiels caractérisent aussi le livre édité à l'occasion de cette réunion et qui est destiné à un public plus étendu que celui des historiens.³³ Pour mieux comprendre l'effondrement de la deuxième Internationale et ses conséquences pour le socialisme suisse, il n'est peut-être pas inutile, à partir d'un examen critique de l'ouvrage commémoratif paru en 2012, et par ricochet de celui du colloque lui-même, de dégager quelques pistes et suggestions de recherches qui devraient être reprises.

Relevons tout d'abord la richesse iconographique de ce livre. Ses éditeurs et auteurs ont recherché, parfois fort loin, les portraits qui illustrent les notices biographiques consacrées aux délégués les plus en vue. Les autres illustrations sont originales et bien choisies ; relevons à leur propos la richesse des fonds du Schweizerisches Wirtschaftsarchiv à Bâle, qui a permis la reproduction de nombre de pièces (cartes d'entrée, rubans, circulaires diverses...). Plusieurs délégués du congrès avaient été, auparavant, des militants socialistes en Suisse. Mais les auteurs des notices ne donnent guère d'informations à ce sujet. Angelica Balabanova, militante en Suisse durant plusieurs années (secrétariat ouvrier de Saint-Gall, puis Lugano où elle fut rédactrice du journal *Su Compagne !* qui s'adressait aux ouvrières italiennes) aurait mérité plus que les cinq ou six mots mentionnant son séjour en ce pays. Eduard Bernstein : on mentionne bien son travail de rédacteur au *Sozialdemokrat* à Zurich, de 1879 à son expulsion du pays, en 1888, mais rien au sujet de son séjour au Tessin, comme secrétaire de Höchberg, ni de ses autres activités (il fut l'auteur d'un rapport présenté à l'un des premiers congrès de l'Union Syndicale Suisse, par exemple). On mentionne que Christian Rakovski a étudié en Suisse, sans dire un mot de ses activités socialistes à Genève. Il y fut pourtant le principal organisateur du deuxième congrès international des étudiants socialistes, en 1893.

Le titre même du livre est tendancieux : *Gegen den Krieg* était effectivement

³² Une critique des conditions actuelles de la recherche académique, commence d'ailleurs à se manifester, comme le montrent ces « états généraux de la recherche », tenus à l'université de Lausanne, fin octobre, auxquels le quotidien genevois *Le Courrier* a consacré une page (29 octobre 2012).

³³ Bernard Degen, Heiko Haumann, Ueli Mäder, Sandrine Mayoraz, Laura Polexe, Frithjof Benjamin Schenk (Hg.), *Gegen den Krieg. Der Basler Friedenskongress 1912 und seine Aktualität*, Basel, Christoph Merian Verlag, 2012, 287 p. (Beiträge zur Baslergeschichte).

un des mots d'ordre du congrès, mais celui-ci ne s'est jamais nommé Friedenskongress. On trouve : Internationaler Sozialistenkongress, Congrès socialiste international, qualifié aussi de : ausserordentlich, extraordinaire, mais le terme : Friedenskongress, Congrès de la Paix était réservé aux réunions organisées par le Bureau international de la Paix.³⁴ Cette confusion est significative d'une tendance de l'ouvrage : placer les velléités pacifiques bourgeoises sur le même plan que l'action de l'Internationale socialiste. Or il s'agit de deux mondes différents. L'Internationale a cherché, et on y reviendra, à mobiliser les masses ouvrières contre la guerre ; mais les congrès de la paix n'ont jamais fait de même. Mieux, quand, répondant aux appels du Bureau socialiste international, le Parti socialiste italien en Suisse organisait des meetings et des démonstrations contre la guerre d'agression menée par l'Italie contre la Turquie pour la conquête de la Libye, en 1911-1912, quand, démonstrativement, il faisait une collecte en faveur des victimes du tremblement de terre qui avait frappé l'est de la Turquie, l'ennemi officiel, la majorité des « pacifistes italiens » qui avaient pourtant participé et participeront encore aux congrès de la paix approuvait la guerre. Leur principal représentant, Moneta, envoya des télégrammes de félicitations à son gouvernement ; à ses yeux, l'agression contre la Turquie se justifiait par la colonisation de nouvelles terres et l'extension de la civilisation.³⁵ Si l'on avait voulu traiter, dans ce volume, du Bureau international de la paix et de ses assises, pourquoi ne pas comparer le Congrès universel de la Paix, tenu à Genève en septembre 1912, et le congrès socialiste de Bâle ? Mieux, pourquoi ne pas avoir parlé de la conférence interparlementaire franco-allemande de Berne, en 1913, où l'on retrouve Jaurès, Haase et d'autres délégués au Congrès de Bâle ? Proposée par le député socialiste allemand Ludwig Frank puis organisée par Robert Grimm en collaboration avec Albert Gobat, conseiller national radical et secrétaire du Bureau international de la Paix ? Elle aurait bien mérité de remplacer cette compilation aseptisée et incomplète sur un prétendu mouvement international de la paix de 1815 à 1912. S'il y a bien eu des appels, des congrès, des sociétés éphémères avant 1867, ce n'est qu'à cette date, avec la fondation de la Ligue internationale de la Paix et de la Liberté, que l'on peut parler d'un mouvement. Or c'est cette période marquée principalement par les congrès de Genève, Berne et Lausanne, avec la participation de Garibaldi, de Bakounine et de Victor Hugo, que l'auteur, Heiko Heimann, passe sous silence.

La globalité et tous les vocables qui en dérivent étant à la mode, on ne pouvait échapper à un chapitre sur le congrès « expression de la nouvelle époque globale. » Passons sur les généralités, qui nous promettent des expositions universelles à la Croix-Rouge et d'Henry Dunant aux conférences diplomatiques internationales de La Haye, pour relever une assertion de l'auteur : malgré ses ambitions « globales », la deuxième Internationale demeurerait une organisation essentiellement

³⁴ Par exemple : *XIXe Congrès universel de la Paix tenu à Genève du 22 au 28 septembre 1912*, Genève 1912, 220 p.

³⁵ Verdiana Grossi, *Le pacifisme européen. 1889-1914*, Bruxelles, Bruylant, 1994, p.281-282.

européenne. Certes, mais ce jugement devrait être nuancé, pour tenir compte des travaux sur le sujet.³⁶ D'abord à cause du colonialisme, un point non traité à la réunion de Bâle, mais qui avait été l'objet de vifs débats lors des congrès précédents ; mais surtout pour prendre en compte la prise de conscience par l'Internationale, à partir de 1908, du réveil de l'Asie (révolutions persane, jeune-turque, chinoise, apparition de groupes socialistes et de syndicats dans nombre de pays, asiatiques ou autres).

En divisant, comme ils l'ont fait, l'ouvrage en une quinzaine de chapitres divers plus 67 notices biographiques et des extraits de documents, les auteurs empêchent le lecteur profane de se faire une idée claire du congrès et de sa place dans l'histoire de l'Internationale. Pour le centenaire du Parti socialiste de Bâle, Bernard Degen avait publié, une plaquette sur le congrès de 1912, munie d'une préface d'un membre du gouvernement fédéral en 1990, le socialiste René Felber.³⁷ Un petit livre bref, bien rédigé et lisible pour un large public, mais avec des références bibliographiques précises et une bonne illustration. On pouvait certes lui reprocher de ne pas analyser les discussions et les prises de position du Parti socialiste suisse, mais cette lacune n'était pas trop sensible, vu la brièveté de l'ouvrage, qui se proposait surtout de montrer la dimension internationale d'un événement bâlois quelque peu oublié. Des pages en ont d'ailleurs été reprises dans le livre de 2012. Mais dans ce dernier, la lacune relevée plus haut est beaucoup plus choquante. Rien sur l'attitude du PSS à l'égard de l'Internationale, analysée déjà dans le livre du centenaire de ce parti, en 1988.³⁸ Rien sur le congrès de Neuchâtel (8-10 novembre), qui, exactement deux semaines avant celui de Bâle, avait discuté durant six heures des menaces de guerre, de la question d'une grève générale et de la situation particulière de la Suisse. Le chapitre sur les partis ouvriers des différents pays représentés à Bâle consacre une demi-page à la Suisse, dont huit lignes au PSS ! On ne donne même pas la liste, ou tout au moins un aperçu des 49 délégués suisses au Congrès (la plaquette de 1990, par la photographie d'un document manuscrit, permettait d'en déchiffrer les noms). On reproduit sur deux pages un article du *Temps* consacré au congrès contre la guerre tenu par la CGT, à Paris, mais sans un mot sur la position des syndicalistes révolutionnaires de la Suisse romande.

Rien non plus au sujet de la déclaration du délégué hollandais Troelstra, le lundi après-midi 25, sur la position adoptée par les représentants des petits pays neutres (dont la Suisse !), que la résolution générale laissait de côté. Il y montrait qu'un conflit généralisé entraînerait ces petites nations dans la guerre. L'espèce

³⁶ Avant tout : Georges Haupt et Madeleine Rebérioux (dir.), *La deuxième Internationale et l'Orient*, Paris, Éditions Cujas, 1967, 493 p.

³⁷ Bernard Degen, *Krieg dem Kriege ! Der Basler Friedenskongress der sozialistischen Internationale von 1912*, Basel, Genossenschaft Z-Verlag, 1990, 142 p.

³⁸ *Solidarité, débats, mouvement. Cent ans de Parti socialiste suisse, 1888-1998*. Publié par le Parti socialiste suisse. Textes réunis et présentés par Karl Lang, Peter Hablützel, Markus Mattmüller et Heidi Witzig. Lausanne, Éditions d'en bas, 1988, 350 p. Version allemande au Limmat Verlag, Zürich 1988.

de concurrence et d'émulation dans la course aux armements de ces États neutres ne pouvait les protéger efficacement. « Par conséquent la question de la neutralité permet aux classes dirigeantes et au gouvernement des petits États de nous accabler sous le poids de charges militaires toujours plus élevées. [...] Celui qui a cru que la distinction entre l'armée permanente et la milice exerce une influence ici sera certainement totalement désillusionné en considérant ce qui s'est passé en Suisse dans les dernières années. » Et ici le compte rendu officiel relève les cris de la salle : « *Très vrai*. » La seule garantie de l'autonomie et de l'indépendance des petits États ne consiste pas dans leurs armements mais dans la conscience croissante, dans l'ensemble des peuples, du rôle civilisateur de chaque nation. « La plus sûre garantie du maintien de l'autonomie nationale des petites nations, c'est la croissance de l'Internationale ouvrière. » Et de proclamer qu'en cas de guerre mondiale, « le prolétariat des petits pays sera corps et âmes à la disposition de l'Internationale dans tout ce qu'elle décidera pour éloigner la guerre. » Belle déclaration, saluée d'une « *tempête d'applaudissements* », mais qui demeurerait fort abstraite. « En quittant ce Congrès, nous irons déclarer dans notre pays que le travail qui a été fait ici n'a pas seulement été fait en faveur du prolétariat et de la paix des peuples, mais que ce fut aussi un travail qui concerne d'une façon toute particulière l'intérêt vital des petites nations. Nous travaillerons davantage à la belle oeuvre de civilisation que nous avons fait nôtre et nous lutterons pas à pas contre le militarisme comme nous l'avons fait jusqu'à présent. (*Bravo !*) Nous sommes de petites nations, mais la grande puissance du socialisme international est avec nous. Car le socialisme n'est point seulement la paix des peuples, point seulement l'affranchissement des peuples, mais aussi la conservation des peuples. » Un beau morceau d'éloquence qui n'envisageait nullement les conditions réelles dans lesquelles se déroulerait la guerre mondiale. Pour nous borner à cet exemple, il relevait bien que la Belgique serait entraînée dans le conflit, mais sans indiquer précisément la position que prendraient les socialistes. Le discours retint naturellement l'attention des Suisses ; la *Berner Tagwacht*, par exemple, s'en procura aussitôt le texte qu'elle publiera intégralement.

Le Congrès de Bâle a aussi été l'occasion de rencontres particulières entre socialistes. À juste titre l'ouvrage consacre quelques pages à celle des femmes et au meeting qu'elles tinrent au Bernoullianum, dans une salle archi-comble. En revanche, rien sur la conférence extraordinaire de la Fédération Internationale des Jeunesses Socialistes, tenue le 25 novembre, aussi à Bâle. Convoquée tardivement, elle n'en réunit pas moins quelques jeunes militants qui joueront par la suite un rôle important dans leurs partis respectifs : le Belge Henri de Man, qui présida la conférence ; l'Autrichien Robert Danneberg, secrétaire de l'Internationale des jeunes socialistes ; les Italiens Arturo Vella et Angelo Tasca, délégués d'une organisation particulièrement active ; les représentants de la Jeunesse socialiste de Suisse : Willi Münzenberg, Eduard (Edy) Meyer et Max Bock, militants dont le rôle sera déterminant dans la formation de l'organisation

suisse et dans sa radicalisation.³⁹ La Fédération internationale était divisée entre une aile plus radicale (Italie, France) qui aurait voulu accentuer le caractère antimilitariste de l'organisation et une autre, formée surtout par les Autrichiens et les Allemands, plus modérée. Les Suisses, quant à eux, hésitaient encore à s'engager nettement dans la voie antimilitariste, leurs associations locales n'ayant pas encore élaboré une politique commune. Les réunions de Bâle se voulant une affirmation de l'unité socialiste, rien n'a transpiré de ces divisions, que ce soit dans le manifeste adopté ou dans les séances publiques.

Cette volonté de manifester l'unité du socialisme en dissimulant ses divergences se traduisit aussi par le refus de laisser parler l'un des délégués bulgares, représentant de l'aile gauche de son parti (les Étroits), Christo Kabatschieff. Avec l'aide des délégations russe et serbe, il parvint néanmoins à faire imprimer, en une version française et allemande, son appel au congrès et à le distribuer. Par la suite, le secrétariat de l'Internationale se refusa à l'inclure dans le compte rendu officiel du congrès.⁴⁰ L'incident, fort significatif, n'est pas mentionné dans l'ouvrage de 2012.

Autre rencontre importante passée sous silence dans le livre, celle du 24 au soir où les délégués suisses et italiens, avec la participation de représentants du Parti socialiste italien en Suisse, débattent, plusieurs heures durant, des problèmes et des divergences qui les ont opposés. Le lendemain, Greulich, qui préside la session du congrès, déclarera que les délégués « ont discuté la polémique de presse provoquée par diverses notes chauvines, parues dans les journaux, concernant les relations italo-suisses, ainsi que l'inquiétude que cette polémique produisait, notamment en Suisse, à cause d'un mouvement irrédentiste dont le but serait l'annexion du canton du Tessin par l'Italie. Après un examen approfondi de la situation, les délégués des deux pays arrivèrent à la conviction que la tension doit être attribuée à des causes qui ont été produites artificiellement par certaines sphères de personnages intéressés. L'intention attribuée au soi-disant mouvement irrédentiste et tendant à incorporer le canton du Tessin au territoire italien n'est pas une idée ancrée dans le peuple italien. Cette idée s'est manifestement fait jour dans le but de justifier la prétendue nécessité d'armements militaires et elle a été utilisée ici et là pour enthousiasmer, en faveur de crédits pour des fortifications, des sphères qui, sans ce stimulant causé artificiellement, se seraient difficilement emballées à ce sujet. Des délégués des deux pays sont unanimes pour condamner ces agissements et ils ne manqueront pas d'employer l'influence de leur parti pour que les éclaircissements nécessaires soient fournis aux peuples italien et suisse. »⁴¹

Là aussi, la volonté d'affirmer l'unité du socialisme en dissimulant ses

³⁹ Patricia Dogliani, *La « Scuola delle reclute ». L'Innerrnationale giovanile socialista dalla fine dell'Ottocento alla prima guerra mondiale*, Torino, Giulio Einaudi editore, p.235-239.

⁴⁰ Akademie der Wissenschaften der UdSSR Institut für Geschichte, *Die Geschichte der Zweiten Internationale*, Bd. II, Moskau, Verlag Progress, 1983, p.353.

⁴¹ *Compte rendu analytique du congrès international extraordinaire tenu à Bâle les 24 et 25 novembre 1912*, Genève, Minkoff Reprint, 1979, p.52.

divergences a conduit Greulich, en un exposé quelque peu alambiqué, à passer sous silence une grande partie des problèmes abordés au cours de cette soirée du 25 novembre. Malheureusement il n'en existe pas de procès-verbal, à notre connaissance tout au moins. Néanmoins la lecture de la presse socialiste permet de voir quels ont été les problèmes abordés.⁴² Cette réunion (elle dura plusieurs heures) était motivée par la volonté de mener une action commune contre les menées de la presse nationaliste des deux pays, et plus particulièrement celle de la Suisse, qui cherchait à exciter l'opinion publique, avec le risque d'aboutir à des conflits entre les deux pays ; cela pour augmenter les dépenses militaires et favoriser les spéculations financières. Second point : mener une action pour les Italiens expulsés des cantons suisses. Nous connaissons le nom d'un certain nombre d'intervenants : Johannes Sigg, un Allemand rédacteur au *Volksrecht* de Zurich, Robert Grimm, August Huggler de l'USS, Henri Viret, secrétaire de la Muraria dite suisse, l'un des deux syndicats des maçons et manoeuvres, Achille Graber, un frère d'Ernest-Paul Graber, moins connu, secrétaire de la Fédération des ouvriers de l'industrie horlogère, à La Chaux-de-Fonds ; du côté italien, presque tous les délégués au congrès prirent la parole, dont Arturo Vella, qui après avoir joué un rôle de premier plan dans le développement de la Jeunesse socialiste, venait de l'abandonner pour devenir le secrétaire-adjoint du Parti, qu'il allait réorganiser ; Gregorio Agnini, député de Modène. Du côté des socialistes italiens en Suisse : De Falco, rédacteur de *L'Avvenire del Lavoratore* et secrétaire du PSI en Suisse où il s'était réfugié en 1910 pour échapper à une condamnation de presse et où il avait succédé à Serrati ; Montanari, Giuseppe Bianchi, rédacteur de *L'Operaio*, hebdomadaire édité par l'USS, avec le soutien financier des syndicats allemands, à destination des travailleurs migrants de langue italienne ; Girardi, Servetti. Que se sont-ils dit, on ne le sait exactement mais on peut mentionner quelques-uns des points sensibles qui ont probablement été traités.

Il y a d'abord le reproche que le Parti socialiste italien en Suisse adresse périodiquement à ses camarades suisses : empêtrés dans leur « ministérialisme », ils ne manifestent pas suffisamment d'énergie dans la défense des militants que les polices cantonales expulsent sous les prétextes les plus divers. Et un cas tout récent retenait l'attention. Aux États-Unis, à Lawrence (Massachusetts), deux Italiens, Ettore et Giovannitti, militants de l'International Workers of the World, le syndicat de tendance révolutionnaire, opposé à l'ancienne AFL, avaient été arrêtés, au cours d'une grève du textile et accusés injustement du meurtre d'une femme (ils en seront innocentés peu après le congrès de Bâle, lequel avait d'ailleurs envoyé un télégramme de protestation, comme l'annonça Greulich). Auparavant, le Bureau socialiste international avait lancé une campagne en leur faveur et la commission exécutive du PSI en Suisse avait décidé de la soutenir ; ses sections, seules ou avec le soutien des socialistes suisses, avaient donc tenu

⁴² L'hebdomadaire du Parti socialiste italien en Suisse, *L'Avvenire del Lavoratore*, du 7 décembre ainsi que la *Berner Tagwacht* du 27 novembre 1912 sont, à notre connaissance, les seuls journaux à donner quelques informations sur la rencontre.

des meetings dans tout le pays. À Berne, le 25 septembre 1912, à l'issue d'une réunion publique organisée par les organisations socialistes et syndicales de langue italienne, un cortège de quelque six cents personnes avait défilé à travers la ville, s'arrêtant devant la chancellerie de la légation italienne et devant le consulat des USA qui furent abondamment conspués (cris hostiles, huées, sifflets, mais aucune déprédation matérielle). À la suite de cette manifestation (le Procureur général de la Confédération, Kronauer, reprochera à la police municipale bernoise de pas l'avoir interdite), le Conseil fédéral avait expulsé trois Italiens : Brovelli, secrétaire de la Muraria dite italienne, Petruzzi et Guazzoni, tous deux militants de la même organisation syndicale.

Les réactions de l'organe des socialistes italiens en Suisse, *L'Avvenire del Lavoratore*, sont intéressantes à suivre. Le 19 octobre, il dénonce l'attitude des autorités suisses ; elle n'est pas seulement due au désir de plaire aux puissances étrangères, mais aussi au fait que les ouvriers immigrés se sont désormais organisés, qu'ils ne se laissent plus exploiter sans se défendre ; aussi, ce sont des syndicalistes qu'on expulse. Il reproche au PSS de ne rien faire contre cette répression, à part quelques articles de presse et des protestations locales. Mais le parti en tant que tel n'agit pas, ses élus, ses conseillers nationaux se taisent. « Le PSS et l'USS ont le devoir de se mettre en mouvement, d'étudier, de préparer les bases, les lignes générales pour une discussion et une première préparation avec les partis socialistes des nations qui fournissent un important tribut d'émigrants à la Suisse. [...] S'ils n'agissent pas ainsi, les socialistes et les organisations suisses n'auront plus aucun droit de traiter de kroumirs les migrants. » Le dimanche 3 novembre, à Berne, lors de la grande manifestation contre la guerre organisée par les organisations ouvrières du canton, le premier orateur, Karl Moor, dénonça vigoureusement les expulsions et fit approuver par la foule une motion de protestation. *L'Avvenire del Lavoratore* changea aussitôt d'attitude : « Nous qui doutions du mouvement ouvrier suisse, tant local que national, à la suite des expulsions répétées et notamment des plus récentes [...], nous éprouvons le devoir de rendre aujourd'hui justice à sa valeur morale, à sa capacité d'entraîner les foules ouvrières dans la rue. »

Autre point à l'ordre du jour de la rencontre, comme on l'a déjà mentionné : l'irrédentisme et les excitations chauvines de la presse. Une question beaucoup plus complexe que ne le laissent entendre Greulich et les deux journaux qui consacrent quelques lignes à cette réunion. Elle impliquait les socialistes italiens en Suisse et leur journal ; un certain nombre de syndicalistes révolutionnaires italiens réfugiés dans ce pays ; *L'Adula*, une revue et un mouvement affirmant l'identité d'un Tessin de culture italienne, dédaigné par la Suisse allemande ; et bien sûr le Parti socialiste tessinois. À tel point d'ailleurs qu'en 1913 ce dernier, déchiré par ses tensions internes, éclatera : d'un côté, un parti « officiel », reconnu par le PSS, de l'autre un parti plus orienté vers l'*italianità*, dirigé par Canevascini, lié aux socialistes révolutionnaires italiens qui évoluaient vers le nationalisme. Malgré les publications des historiens tessinois, l'écheveau est encore loin d'avoir

été démêlé.⁴³ Mais ce que nous a appris l'ouverture des archives, c'est que ces excitations nationalistes auraient pu prendre un tour encore plus dangereux que ne le pensaient les congressistes de 1912. On sait aujourd'hui que l'État-major de l'armée suisse avait élaboré secrètement des plans conjoints avec l'armée autro-hongroise pour une offensive commune contre l'Italie du Nord.

Il est encore un point, non mentionné par les journaux, qui a certainement été abordé : celui de la syndicalisation des migrants italiens. Celle-ci, on le sait, malgré d'indéniables progrès, demeurait très faible. De plus, le syndicat des maçons et manoeuvres, professions qui comportaient une écrasante majorité d'Italiens, était divisé en deux, comme : la Muraria dite « suisse » et la Muraria dite « italienne », comme on l'a déjà mentionné, plus quelques petits syndicats locaux ne se rattachant à aucune des deux fédérations. Des pourparlers étaient en cours, qui aboutiront à une réunification, après le Congrès de Bâle, mais celle-ci ne suffira pas à augmenter significativement le taux de syndicalisation des migrants.

Les lacunes et omissions de ce livre nous permettent d'ébaucher quelques pistes de recherches. Il y a, comme je l'ai brièvement mentionnée plus haut, la mobilisation populaire contre les menaces de guerre organisée par l'Internationale en 1911-1912. À juste titre, Georges Haupt insistait sur son importance. « En novembre 1912, les cloches de Bâle sonnèrent comme un avertissement au milieu d'une crise profonde qui mettait "l'Europe au bord de l'abîme." Ce ne fut pas l'imposante réunion des délégués socialistes de l'Europe, leur unanimité, leurs discours enflammés qui donnèrent l'alarme. L'avertissement résidait dans l'ampleur du mouvement des masses ouvrières contre la guerre qui avait débuté un an auparavant et dont la pression croissante avait fait échouer toute tentative belliqueuse généralisée. En juillet 1914, il ne restait pas même les braises de cette offensive pacifiste. Dès 1913, dès que la tension internationale eut baissé, l'Internationale, sans fracas, avait révisé fondamentalement sa position à la lumière de l'interprétation optimiste des tendances de l'impérialisme. »⁴⁴ C'est cette mobilisation en Suisse, si négligée dans le livre de Bâle paru en 2012 et, semble-t-il, au cours du colloque, qu'il faudrait étudier de près, non seulement à Berne, Zurich et Bâle, mais dans toutes les localités où se déroulèrent des manifestations. Quelles étaient leurs caractéristiques, dans quelle mesure avaient-elles une tournure internationale affirmée (due souvent à la participation d'orateurs étrangers : italiens, allemands, russes...) ; quels effectifs mobilisaient-elles, quelle était l'argumentation des orateurs ? À ce sujet on relèvera la manière dont le PSS et Robert Grimm en particulier avaient tenté, d'établir un rapport entre les menaces de guerre, la course aux armements et la hausse du coût de

⁴³ Toujours utile demeure l'ouvrage déjà ancien (1963) de Guido Pedrolì, *Il socialismo nella Svizzera italiana (1880-1922)*, nouvelles éditions en 1976 et 2004. On trouvera des références aux travaux plus récents dans Nelly Valsangiacomo Comolli, *Storia di un leader. Vita di Guglielmo Canevascini 1886-1965*, Fondazione Pellegrini-Canevascini, Fondazione Miranda e Guglielmo Canevascini, [Bellinzona] 2001, 480 p.

⁴⁴ Georges Haupt, *L'historien et le mouvement social*, Paris, Maspéro, 1980, p. 208.

la vie, particulièrement sensible en ces années-là et source des préoccupations quotidiennes des masses. Comment le Congrès de Bâle fut-il perçu par les militants ? Jusqu'à quand la mobilisation a-t-elle duré ? Apparemment jusqu'au printemps 1913. Autant de questions à élucider.

Du fait de l'immigration, venue de divers pays, le mouvement ouvrier en Suisse constituait déjà à lui seul une petite Internationale, avec tous les problèmes que cela impliquait. De plus, la géographie faisait de certaines villes un point de contact entre organisations socialistes de pays différents. C'était le cas de Bâle, centre d'une *regio* industrielle transnationale, dont l'un des meilleurs chapitres du livre commémoratif de 2012 nous donne un aperçu, sous la plume de Pascal Maeder. D'autres régions frontalières, certes bien différentes mériteraient aussi une étude : Genève, centre de la Fédération socialiste de l'Ain et des Deux Savoie ; le Jura horloger et ses syndicats « internationaux ». Ce sont là des caractéristiques sur lesquelles nous avons essayé d'attirer l'attention, il y a fort longtemps déjà.⁴⁵

On a relevé plus haut l'action des socialistes italiens en Suisse contre la guerre de Libye ; ont-ils été seuls ou dans quelle mesure les Suisses y ont-ils participé ? À ce sujet, il faudrait aussi suivre de près la vague de nationalisme qui s'empare d'une partie de l'immigration italienne et touche l'aile syndicaliste révolutionnaire et libertaire. Elle se manifeste sous des formes diverses : discours lors de réunions associatives non socialistes ; productions des fanfares ; représentations cinématographiques ; petits faits plus ou moins cocasses, tel cet exploitant d'un débit de boissons à Lausanne qui célèbre l'annexion de la Libye en débaptisant son Café Lago Maggiore en Café-Brasserie Tripoli ! Il faudrait aussi se demander dans quelle mesure le glissement d'une partie des émigrés vers le nationalisme n'est pas en quelque sorte une réaction identitaire devant le mépris de l'opinion publique suisse à leur égard.

Et cela nous amène au point le plus important. Dans quelle mesure les socialistes suisses partageaient-ils, parfois inconsciemment peut-être, les valeurs nationalistes et patriotiques de leur propre pays ? Leurs actes et leur comportement étaient-ils toujours en accord avec leurs déclarations internationalistes ? Les procès-verbaux des directions et des congrès doivent naturellement être étudiés, tout comme leurs répercussions et interprétations dans la presse, mais ce n'est pas suffisant. Cet internationalisme proclamé constituait certainement un élément essentiel de cette culture socialiste qui se constituait alors et qui, malgré des éclipses, survivra longtemps encore ; il faudrait se garder de n'y voir qu'un « combustible verbal », même si ce fut le cas chez certains dirigeants, et de le sous-estimer. C'est au niveau de l'action politique et sociale locale, de la vie quotidienne dans ses comportements et ses gestes, qu'il faudrait tenter de le saisir. Ce serait

⁴⁵ Marc Vuilleumier, « Traditions et identités nationales, intégration et internationalisme dans le mouvement ouvrier socialiste en Suisse avant 1914 », *Le Mouvement social*, n° 147, avril-juin 1989, p. 51-68. Reproduit in : Marc Vuilleumier, *Histoire et combats. Mouvement ouvrier et socialisme en Suisse 1864-1960*, Lausanne, Éditions d'en bas & Collège du travail, 2012, p. 437-460.

ainsi passer d'une histoire-bataille, d'une histoire-congrès, nécessaires en un premier temps, à une véritable histoire sociale du mouvement ouvrier et socialiste.

* Ces pages sont l'adaptation, pour le lecteur hongrois, d'un texte paru dans l'annuaire *Cahiers d'histoire du mouvement ouvrier*, n° 29, 2013, Lausanne, Association pour l'étude du mouvement ouvrier (AEHMO), Éditions d'en bas.

*

ВЯЧЕСЛАВ КОЛОМИЕЦ

„Мы идем издалека и пойдем далеко...” (к 90-летию основания Итальянской Коммунистической Партии)

«Чего добились ваша партия?», - вопрос этот, с вызовом и даже с некоторой издевкой, журналисты не раз и в разных вариантах задавали Пальмиро Тольятти, одному из основателей и признанных лидеров Итальянской коммунистической партии. И ответ Тольятти, всегда исполненный сдержанного достоинства и всегда неизменный, звучал так: «Она добились того, что итальянский крестьянин теперь больше не ломает шапки перед своим господином».

То есть, судя по этой иносказательной формулировке, вроде бы и совсем немного. Но вместе с тем и совсем немало, если исходить из того, сколь высока была степень социальной обездоленности в стране на Апеннинах. И сколь чудовищны были те формы социального гнета, порабощения и эксплуатации, которые скрывались за парадно-буколическим фасадом Италии – Прекрасной страны, места великого туристического паломничества.

Вопрос, некогда обращенный к Тольятти, заслуживает того, чтобы задаться им и в эти дни, когда 90 лет назад, в январе 1921 г. на съезде в провинциальном итальянском городе Ливорно была основана Коммунистическая партия Италии (впоследствии – Итальянская коммунистическая партия, известная также под своей аббревиатурой «ИКП»). Уместно снова задаться этим вопросом, чтобы на сей раз дать ответ, используя все преимущества той протяженной временной дистанции, которая отделяет нас от исторической даты, сегодня во многом преданной забвению.

Дата не просто забытая, но еще и не очень удобная для напоминания. По иронии или по издевке истории двадцать лет назад, в том же январе, ИКП прекратила свое существование, не дотянув буквально нескольких

недель до своего семидесятилетия. Обстоятельства этого конца слишком хорошо известны: ему предшествовали советская перестройка, падение Берлинской стены, «бархатные революции» в странах Восточной Европы, за ним, спустя менее года, последовал, распад Советского Союза. Одним словом, исторический путь ИКП завершился драматически и безрадостно. Что в ситуации юбилея влечет за собой еще один вопрос: а право ли было то коммунистическое меньшинство, которое в январе 1921 г., идя на раскол, с социалистами, принимало трудное решение о создании партии?

В доводах «против» никогда не было недостатка, тем более что еще памятно то время, когда они нагнетались под веским, благим и совершенно неубиенным предлогом устранения «белых пятен» истории. В этих аргументах, разумеется, присутствовала своя доля неоспоримости. Действительно, Ливорнский раскол был инициирован и форсирован в тот момент, когда более всего было необходимо единство всех левых сил перед лицом наступавшей фашистской реакции. Он осуществился при деятельном участии и прямом давлении Коминтерна, вожди которого были одержимы утопической идеей мировой революции, – Италии отводилась роль одного из первых опытных полигонов для ее обкатки. Между тем прогнозы скорой пролетарской революции на Апеннинах, должной произойти, по итальянской поговорке, между завтра и послезавтра, себя не оправдали: в стране на два десятилетия установился фашистский режим.

Убедительный довод «за», перевешивающий все сомнения на данный счет, мы находим у того же Тольятти в его заметках по истории Италии, относящихся к началу 60-х гг. Лидер коммунистов пишет в них о кризисе итальянской государственности, в который она была ввергнута по окончании первой мировой войны. То был, по мысли Тольятти, кризис не только правящих классов, политической системы «партий власти», их методов государственного управления, но, что особенно важно, еще и кризис оппозиции, привычных для нее способов участия в политической борьбе. Из этого последнего обстоятельства Тольятти выводил историческую необходимость создания компартии.

Социалисты, исторический предшественник последней, с их богатым опытом парламентской борьбы в относительно мирных условиях, были партией прошлого, бессильной в противостоянии фашизму. Для осуществления антифашистского политического проекта требовался принципиально иной тип организации, который к тому же мог бы рассчитывать на мощную поддержку извне: ее олицетворял собой именно Коминтерн, воссоздавший буквально из руин идею международной пролетарской солидарности.

Разрыв с социалистической традицией не был, между тем, тотальным: из лучших традиций своего предшественника коммунисты унаследовали бесценный опыт управления социальным конфликтом. Конфликтом, который в Италии всегда отличался импульсивностью и

непредсказуемостью, взрывным, иррациональным характером, нередко создававшим угрозу полномасштабной гражданской войны, разрушения всего и вся. Умение гасить острые конфликты, которыми была всегда так чревата итальянская политическая жизнь, канализируя их в рациональное русло, – это политическое искусство, обретенное собственным опытом, как и унаследованное от предшественников, всегда отличало компартию.

То было редкое умение идти на компромисс в ситуациях бескомпромиссно острого социального конфликта, уступая, например, до поры до времени своим политическим оппонентам в вопросе о сохранении монархической формы правления в период национально-освободительного антифашистского движения Сопротивления. Или, спустя десятилетия, в 70-е гг., продвигать идею «исторического компромисса», в замысле которой было заложено преодоление диалектики «коммунизм – антикоммунизм», установившейся в отношениях с Христианской демократией – извечным политическим противником коммунистов.

Однако главным во всей послевоенной истории Итальянской компартии было ее совершенно уникальное пребывание одновременно в двух состояниях – партии оппозиции и партии власти. По своим формальным признакам, ИКП, естественно, была партией оппозиционной, которой в силу ее происхождения и принадлежности к мировому коммунистическому движению путь в заветную и сокровенную «комнату с кнопками», то есть к вершинам реальной власти был начисто заказан. Для Италии, страны западного мира, с ее международными обязательствами идея коммунистического присутствия во власти отдавала заведомым утопизмом. ИКП, таким образом, была обречена на вечное и извечное оппозиционное состояние, которое, к чести ее, она приняла всерьез и надолго, взявшись за обустройство отведенного ей оппозиционного политического пространства, методично наращивая свой электоральный потенциал, создавая мощную инфраструктуру своего влияния в различных сферах жизни общества как на общенациональном, так и на региональном уровнях. Поэтому дежурная и излюбленная фраза, бывшая в ходу у советской международной журналистики и утверждавшая, что в Италии без участия компартии не решается ни одна серьезная проблема страны, вовсе не была пустым звуком или простой условностью медийного языка.

Чеканная формулировка Тольятти – «мы идем издалека и пойдем далеко», – воспроизведенная на памятной медали, выпущенной к полувековому юбилею компартии в 1971 г. сегодня смотрится во второй ее части некоторым преувеличением. Действительно, предсказывая своей партии далекий путь, Тольятти, может быть, оказался несколько неточен в своем прогнозе, хотя его можно толковать по-разному. Семьдесят лет, по одним историческим меркам, возможно, и выглядят скромно, но по другим – с учетом насыщенности исторического пути компартии яркими и драматическими событиями – весьма внушительно.

Вспомним также, что завершение XX века в Италии, как и его начало, вовсе не было концом одной лишь партии, а всей партийно-политической системы. Всегдашние политические оппоненты компартии – демохристиане и социалисты, как и их союзники, – завершили свой исторический путь куда как бесславно, будучи буквально сметены чередой коррупционных скандалов. Италия оказалась перед необходимостью реформирования своей государственности, для чего требовалась новая конфигурация партийно-политической системы.

В результате преемники коммунистической левой достигли некогда недостижимого: вошло в практику чередование правых и левых у кормила власти (двухпартийность обрела подобие своих классических форм), прямые наследники компартии получили желанный доступ в комнату с кнопками. Однако на фоне даже этих успехов становилось все более заметным, что потенциал конкурентоспособности сегодняшних, условно говоря, левых совершенно не сопоставим с тем, которым некогда обладала компартия в отношениях со своими политическими оппонентами.

Гегемония правых не устранила почвы для социального недовольства и типичного для Италии конфликта: протестные движения, втянувшие в себя представителей самых разных слоев общества осенью-зимой прошлого года, обнаружили отсутствие тех механизмов управления социальным конфликтом, функции которых в свое время успешно выполняла компартия. Так что сегодня, спустя два десятилетия с того времени, когда она прекратила свое существование, о ее историческом пути, о ее исторических возможностях, с успехом реализованных или несостоявшихся, вспоминается как о «золотой поре» в новейшей истории Италии и с чувством некоторой ностальгии.

Külföldi szerzőink

Agosti, Aldo	a Torinói Egyetem professzora
Cabra, Dolores	a Nemzetközi Brigádok Barátai Szövetségének (AABI) elnöke (Madrid)
Callesen, Gerd	a munkásmozgalomtörténet dán kutatója, Bécs
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)	
Gianni, Emilio (Genova)	
González Calleja, Eduardo	a Madridi Complutense Egyetem (UCM) professzora
Hudson, Kate	a londoni South Bank Egyetem professzora
Jazsborovszkaja, Inessza	az Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN) moszkvai Összehasonlító Történeti Intézetének főmunkatársa
Jevzerov, Robert	a RAN Összehasonlító Történeti Intézetének főmunkatársa
Kessler, Mario	német történész, Zentrum für Zeithistorische Forschung (Potsdam)
Kolomijec, Vjacseszlav	RAN főmunkatárs
Krivoguz, Igor Mihajlovics	moszkvai történész, a történettudományok doktora
Narikiho, Ito	a Tokiói Egyetem professzora
Parsons, Steve	angol történész, egyetemi tanár (Dánia)
Schwarzmantel, John	a Leedsi Egyetem professzora
Varela, Raquel (Lisszabon)	
Weil, Claudie (Párizs)	

Contents

FAREWELL TO ERIC HOBSBAWM (1917-2012) I.	
<i>Martin Kettle - Dorothy Wedderburn</i> : In memoriam Eric Hobsbawm.	7
<i>Berend T. Iván</i> : About the death of Eric Hobsbawm	13
David Morgan: Eric Hobsbawm, who stands high above his opponents	15
<i>Socialist History Society</i> : Obesiance to Eric Hobsbawm, comrade and historian	16
<i>Donald Sassoon</i> : Eric Hobsbawm	17
<i>Vijay Prashad</i> : Obesiance to Eric Hobsbawm.....	24
<i>Axel Fair-Schulz</i> : In memoriam Eric Hobsbawm	27
<i>A Morning Star megemlékezése</i> : Eric Hobsbawm	28
<i>Prof. Sir Roderick Floud</i> : Erik Hobsbawm, who has been considered the best historian of the 20 th century	30
<i>Ian Birchall</i> : Eric Hobsbawm (1917–2012)	33
<i>Stefan Collini</i> : Conversations about the revolution	35
<i>London Socialist Historians</i> : Eric Hobsbawm	37
<i>Steve Parsons</i> : Some words about Eric Hobsbawm	38
PÉTER HAVAS (1931–2013)	
<i>Jemnitz János</i>	39
Farewell to Péter Havas	39
LÁSZLÓ ILLÉS	
László Illés (1928–2012) (<i>Péter Agárdi</i>)	41
<i>Jemnitz János</i> : Some element to the portrait of László Illés	48
THE ECONOMIC CRISIS AND THE WORKERS	
<i>Keith Flett</i> : From the poor laws to the deprival of benefits	52
<i>Seumas Milne</i> : Inside or outside the Euro-zone, we should forget and bury this model that proved to be defective	53
The buying power is stagnating, the inequality is growing	56
EXTRAORDINARY LIVES	
Cachin, Marcel (1869–1958) (<i>János Jemnitz</i>)	57
Dormoy, Marx (1888–1941) (<i>János Jemnitz</i>)	62
Some additional notes to the life of Ilya Ehrenburg II.	65
Kollontai, Alexandra (1872–1952) V. (<i>János Jemnitz</i>)	66
Martov, Yuliy Osipovich (1873–1923) III. (<i>János Jemnitz</i>)	69
Steklov, Yuri Mihailovich (1873–1941) I.	74

STUDIES

<i>Annamária Artner</i> : The situation of labour in the long-continued crisis	76
<i>Bálint Mezei</i> : The re-evaluated uprising I.	86
<i>Kate Hudson</i> : A political fault with heavy consequences	91
<i>Robert Jevzerov</i> : A century of Hilferdings' <i>Finanzkapital</i> – the sociology and the present time.	92
<i>László J. Nagy</i> : Democratic mass movements in the Arab countries.....	96
<i>Seumas Milne</i> : The real lesson of 1989 is that never anything has arranged for ever	109
<i>Narihiko Ito</i> : Lenin vs. Rosa Luxemburg I.....	112
<i>Steve Parsons</i> : Parliamentary elections in Sweden (19. 09. 2010)	115
<i>Raquel Varela</i> : The Portuguese labour movement and the communist party in the days of the Carnation Revolution (1974)	119
<i>Tariq Ali</i> : George Galloway could break the political impotency that emerged in Great Britain	126
<i>Chris Birch</i> : The suicide and after-life of the party	128
<i>Jeremy Corbyn</i> : The European left has missed the opportunity to struggle hard	131
<i>John Molyneux</i> : The new European radical left	135
<i>Bhaskar Sunkara</i> : Why the works and thoughts of Karl Marx are more vivid in the 21 st century than ever before?	138

FOR THE 150TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE FIRST INTERNATIONAL

<i>Vyatcheslav Kolomiychuk</i> : The First International in Russia	143
--	-----

FOR THE 125TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE SECOND INTERNATIONAL

<i>Igor Krivoguz</i> : The memory of the Second International (1889–1914)	145
<i>Claudie Weill</i> : The parties and the trade unions in the Second International ...	150
<i>Robert Jevzerov</i> : The Second International and renaissances in the labour movement	156
<i>János Jemnitz</i> : About the Second International in the 125 th anniversary of its foundation	158
<i>Gerd Callesen</i> : Review of the recently published correspondence of Karl Kautsky and Eduard Bernstein	167
<i>Emilio Gianni</i> : Andrea Costa and the whole of Italian Socialism in the „terminal” of 1889	172

1939

<i>János Jemnitz</i> : A year of crisis and its reflections	178
<i>Gábor Székely</i> : To the pre- and post-history of the 1939 British-French-Soviet negotiations	183

FRANCE AND ITS LABOUR MOVEMENT

Some information about the important persons in this section	189
The silent victory	190
An evaluation of the victory of the left	191
<i>Richard Price</i> : France, what is next?	192
The first round of the French parliamentary elections	193
The announcement of finance minister Moscovici.....	194
French parliamentary elections – the final result	194
Newborns in parliament, but experienced in politics (<i>Hélène Bekmezian</i>)	195
The Force Ouvrière about the closing of the Peugeot-factory in Aulnay	196
The chairman of the Anticapitalist Party about the politics of the Hollande-government	196
Who will be the next chairman of the CGT?	197
Does Hollande abide by his promises? (<i>Sylvain Courage</i>).....	197
<i>Tom Gill</i> : Has the time come to a rebel against Hollande?	198
Jean-Luc Mélenchon about the politics of the government of the PS	199
The three-day-long annual conference of the French Socialist Party (PS)	200
About the La Rochelle congress of the PS	200
Martine Aubry resigns from the presidency of the PS	201
<i>Estelle Cooch</i> : The end of the honeymoon of François Hollande	202
France – a the PS-government and social problems	203
France – the communist party (PCF)	204
France - poverty	204
France – negotiations between the employers and the trade unions	204
<i>Tom Gill</i> : French restrictive politics and the new <i>Miserables</i>	205
The national secretary of the PCF about some actual problems.....	206
France – new storms	206
In the name of “flexibility” Hollande attacks the workers’ rights	207
No fall in the number of unemployed in France	207
Jean-Luc Mélenchon about the situation in France	208
The spokesman of the Workers’ Struggle about 1 st of May.....	208
The success of Left Front in the strike of 5 th of May	209
<i>French TV5 was listened and annotated by Vilma Sziki, BBC and other radio stations were listened and annotated by János Jemnitz</i>	209

GREAT BRITAIN AND THE WORKERS

<i>Seumas Milne</i> : There is a problem with welfare state.....	210
<i>Seumas Milne</i> : Women are more on the left than men: it is a historical turn	212
Miliband, the theoretician of the New Left	214
John Schwarzmantel about the 2012 conference of the LP	215
<i>Mike Squires</i> : What shall we do with the Labour Party?	216

<i>Eddie Adams</i> : What could be done with the Labour Party?	219
<i>Matt Carr</i> : Uprisings	221
<i>John Schwarzmantel</i> : Notes on the present situation of the LP	222
John Schwarzmantel about the recent political situation – before the congress of the LP	223
<i>John Schwarzmantel</i> : A few lines about the recent political and economical situation in Britain	223
<i>John Schwarzmantel</i> : Notes on the British political situation in spring of 2013	224
To the conference of the LP in September, 2012 (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	224

BACKGROUND

<i>Owen Hatherley</i> : Rethinking the concept, the “coat” of modernity	225
<i>Willie Thompson</i> : Some thoughts on Prague in 2012	227
The new social “geography” of China	228
<i>Sudeshna Chakravarti</i> : Some notes about the political situation in India	230
<i>Cordula Eubel - Matthis Meisner</i> : The German Left Party has “dropped out” from the Landtag of Düsseldorf. Could Oskar Lafontaine save the party?	230
<i>András Simor</i> : Notes of an international observer. Presidential elections in Venezuela	232
<i>Tariq Ali</i> : Hugo Chávez and me	237
<i>Annamária Artner</i> : Background to the Greek economical situation and the social movements	241
Algeria is on the right path	244
<i>Steve Parsons</i> : In retrospect about his own “maturation”, the effect of E. P. Thompson, and the history of the History Workshop Journal	245
<i>Len Goldman</i> : The whole story reviewed	245

DOCUMENTS

Ernst Toller’s speech on the first congress of Soviet writers (17. 08. – 01. 09.1934) (<i>Translated and edited by László Illés</i>)	247
From the unpublished correspondence of James Keir Hardie	250
<i>Wolfgang Abendroth</i> : Obsolete Marxism? (1958)	253
<i>Eric Hobsbawm</i> : An assembly of ghosts (Eric Hobsbawm’s account about the Gorbachev-conference in Turin)	254
<i>Tony Benn</i> : Mistakes are the part of life	256
Helmut Schmidt’s speech	261
Germany in Europe	262
<i>Károly Herczeg</i> : Interview with Adam Michnik, chief editor of the Gazeta Wyborcza	263

FROM THE HISTORY OF LABOUR AND SOCIALIST PRESS

Writings of Ferenc Fejtő in the Hungarian press of the 1930s (<i>Péter Agárdi</i>) ...	266
New Statesman and Nation (<i>János Jemnitz</i>)	277

EVENTS, ANNIVERSARIES

The Social Democratic Party of Germany was founded 150 years ago (<i>Translated and quoted by Gábor Székely</i>)	278
On the anniversary of the death of Giacomo Matteotti (<i>József Pankovits</i>)	281
On the anniversary of the Warsaw ghetto uprising (<i>Gábor Székely</i>)	283
The Moscow “White House” – the shelling of the parliament and Gratschov (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	285
Beria after sixty years (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	285
A bloody minder’s strike in South Africa (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	286
On the day after the volley-fire against South African miners (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	286
South African miners – strike and reprisal (<i>Listened and annotated by János Jemnitz</i>)	287

LIVES, BIOGRAPHIES

Craig, William (1881–1968) (<i>Conrad Sutcliffe</i>)	288
Laurat, Lucien (1898–1973) (<i>János Jemnitz</i>)	288
Hernández, Miguel (1910–1942) (<i>András Simor</i>)	293
Reumann, Jakob (1853–1925) (<i>Lajos Kerekes</i>)	299
Rosenfeld, Oreste (1891–1964)	300
Topalović, Živko (1886–1972)	302

HISTORIANS OF THE LABOUR MOVEMENT

Aróstegui, Julio (1939– 2013)	305
<i>Eduardo González Calleja</i> : In memoriam Julio Aróstegui	305
Concepts, categories and terminology to the political violence during the dictatorship of Franco (<i>Iván Harsányi</i>)	310
Bucharin, Nikolaj (1945–2012) (<i>Inessa Jazsborovszkaja</i>)	316
Hessel, Stéphane (1918–2013) (<i>Charles Farreny</i>)	317
Judt, Tony (1948–2010) (<i>Eric Hobsbawm</i>)	319
Rosenberg, Arthur (1889–1943) I. (<i>Mario Kessler</i>)	324
Wedderburn, Dorothy (1925–2012)	328
Young, James D. (1931–2012) (<i>Jemnitz János</i>)	330

DECEASED PERSONALITIES

Aubrac, Raymond (1914–2012) (<i>László J. Nagy</i>)	333
Ben Bella, Ahmed (1916-2012) (<i>László J. Nagy</i>)	335
Coates, Kenneth Sydney (Ken) (1930–2010) (<i>Gábor Székely</i>)	338
Obituaries:	339

BOOK REVIEWS

<i>Emilio Gianni: Dal radicalismo borghese al socialismo operaista. Dai congressi della Confederazione Operaia Lombarda a quelli del partito Operaio Italiano (1881–1890) (József Pankovits)</i>	341
<i>Gregor Gall: Tommy Sheridan, From Hero to Zero? A Political Biography (Willie Thompson)</i>	344
M. Degl'Innocenti: Il mito di Stalin. Comunisti e socialisti nell'Italia del dopoguerra (<i>Viatcheslav Kolomiets</i>).	345
Rachel Newton–Kate Hudson (eds.): Solidarity – A report from the Coalition of Resistance. People's Charter delegation to Greece. 18–20 March 2012. (<i>János Jemnitz</i>)	348
Geoffrey Roberts: Stalin's General: The Life of Georgy Zhukov	349

REPORTS

About the 2012 Linz Conference (<i>János Jemnitz</i>)	351
Conference of the International Social Democratic Union for Education in November, 2012 about the effects of crisis in the education and the possible ways out (<i>Iván Harsányi</i>)	354
<i>Božo Repe: The Slovenians and Tito, once and present</i>	357
Commemoration of the British volunteers of the International Brigades	364
Captain Swing and the Swing riots	365
Commemoration on the 100 th anniversary of the tragic death of Emily Wilding Davison	365
Commemorative meeting about the labour movement of the Caribbean	366
<i>David Morgan: Looking back to 2012 and looking forward to 2013</i>	366
Trade union researches in Germany	368
Käthe and Hermann Duncker archive	368
The Institute and Library of the Austrian labour movement	368
42. international conference of IALHI in the Friedrich Ebert Stiftung	369
France – a new museum in Paris	370
The three-day-long meeting of the alternative left in the “Nest” in Göd (<i>Iván Harsányi</i>)	370

INTERNATIONAL SUPPLEMENT	375
---------------------------------------	-----

Tartalomjegyzék**BÚCSÚ ERIK HOBSBAWMTÓL (1917-2012) I.**

<i>Martin Kettle és Dorothy Wedderburn: Megemlékezés Eric Hobsbawmról.</i>	7
<i>Berend T. Iván: Eric Hobsbawm halálára</i>	13
<i>David Morgan: Eric Hobsbawm, aki toronymagasan fölötté áll kritikusainak</i>	15
<i>Socialist History Society: Főhajtás Eric Hobsbawm, az elvtárs és a történész előtt</i>	16
<i>Donald Sassoon: Eric Hobsbawm.</i>	17
<i>Vijay Prashad: Megemlékezés és főhajtás Eric Hobsbawm emléke előtt</i>	24
<i>Axel Fair-Schulz: Megemlékezés Eric Hobsbawmról</i>	27
<i>A Morning Star megemlékezése: Eric Hobsbawm</i>	28
<i>Prof. Sir Roderick Floud: Erik Hobsbawm, akiről azt tartották, hogy a 20. század legkitűnőbb történésze</i>	30
<i>Ian Birchall: Eric Hobsbawm (1917–2012)</i>	33
<i>Stefan Collini: Beszélgetések a forradalomról</i>	35
<i>Londoni szocialista történészek: Eric Hobsbawm</i>	37
<i>Steve Parsons: Néhány sor Eric Hobsbawmról</i>	38

HAVAS PÉTER (1931–2013)

<i>Jemnitz János</i>	39
Búcsú Havas Pétertől	39

ILLÉS LÁSZLÓ

Illés László (1928–2012) (<i>Agárdi Péter</i>)	41
<i>Jemnitz János: Adalékok Illés László portréjához</i>	48

GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS A MUNKÁSSÁG

<i>Keith Flett: A szegénytörvényektől a segélyek megvonásáig</i>	52
<i>Seumas Milne: Az Euro-zónán belül vagy kívül, végre el kell felejtünk, el kell ásnunk ezt a hibásnak bizonyult modellt</i>	53
Stagnál a vásárlóerő és mélyül az egyenlőtlenség	56

RENDKÍVÜLI ÉLETUTAK

Cachin, Marcel (1869–1958) (<i>Jemnitz János</i>)	57
Dormoy, Marx (1888–1941) (<i>Jemnitz János</i>)	62
Adalékok Ilja Ehrenburg életéhez II.	65
Kollontáj, Alexandra (1872–1952) V. rész (<i>Jemnitz János</i>)	66
Martov, Julij Oszipovics (1873–1923) III. (<i>Jemnitz János</i>)	69
Sztyeklov, Jurij Mihajlovics (1873–1941) I.	74

TANULMÁNYOK

<i>Artner Annamária</i> : A munka helyzete az elhúzódó válságban.....	76
<i>Mezei Bálint</i> : Az átértékelt felkelés I.....	86
<i>Kate Hudson</i> : Egy politikai hiba, aminek súlyos következményei voltak II.	91
<i>Robert Jevzerov</i> : Rudolf Hilferding „Fináncsőke”-jének száz éve – a szociológia és a jelenkor III.	92
<i>J. Nagy László</i> : Demokratikus tömegmozgalmak az arab országokban	96
<i>Seumas Milne</i> : 1989 igazi tanulsága, hogy soha semmi sincs véglegesen rendezve	109
<i>Narihiko Ito</i> : Lenin szemben Rosa Luxemburggal I.	112
<i>Steve Parsons</i> : A svédországi parlamenti választás (2010. szeptember 19.).....	115
<i>Raquel Varela</i> : A portugál munkásmozgalom és a kommunista párt a „szekfűs forradalom” napjaiban (1974)	119
<i>Tariq Ali</i> : George Galloway megtörheti azt a politikai tehetetlenséget, ami Nagy-Britanniában kialakult.....	126
<i>Chris Birch</i> : A párt öngyilkossága és utóélete.....	128
<i>Jeremy Corbyn</i> : Az európai baloldal elmulasztotta, hogy keményen harcoljon.....	131
<i>John Molyneux</i> : Az új európai radikális baloldal.....	135
<i>Bhaskar Sunkara</i> : Miért élnek Marx Károly munkái és gondolatai a 21. században jobban, mint valaha	138

AZ I. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSÁNAK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

<i>Vjacseszláv Kolomijec</i> : Az I. Internacionálé Olaszországban	143
--	-----

II. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁRA

<i>Igor Krivoguz</i> : A II. Internacionálé emléke (1889–1914).....	145
<i>Claudie Weill</i> : A pártok és a szakszervezetek a II. Internacionáléban	150
<i>Robert Jevzerov</i> : A II. Internacionálé és a megújulások a munkásmozgalomban	156
<i>Jemnitz János</i> : A II. Internacionáléről, a II. Internacionálé megalakulásának 125. évfordulójára	158
<i>Gerd Callesen</i> : Ismertetés Karl Kautsky és Eduard Bernstein most közreadott levelezéséről.....	167
<i>Emilio Gianni</i> : Andrea Costa és az olasz szocializmus teljes egésze az 1889-es „végállomáson”	172

1939

<i>Jemnitz János</i> : Egy válságos év és ennek tükröződése.....	178
--	-----

<i>Székelly Gábor</i> : A brit-francia-szovjet tárgyalások elő- és utótörténetéhez – 1939	183
---	-----

FRANCIAORSZÁG ÉS MUNKÁSMOZGALMA

Információ a rovatban szereplő jelentősebb baloldali politikusokról	189
A csendes győzelem	190
A baloldal győzelmének értékelése	191
<i>Richard Price</i> : Franciaország, mi következik ezután?	192
A francia parlamenti választás első fordulója	193
Moscovici gazdasági és pénzügyminiszter bejelentése	194
A francia parlamenti választás – a végeredmény.....	194
Gólyák a parlamentben, de tapasztaltak a politikában (<i>Hélène Bekmezian</i>)	195
A Force Ouvrière véleménye a Peugeot (PSA) aulnay-i gyára bezárásáról	196
Az Antikapitalista Párt elnöke a Hollande-kormány politikájáról	196
Ki lesz a CGT új főtárháza?	197
Hollande tartja ígéreteit? (<i>Sylvain Courage</i>)	197
<i>Tom Gill</i> : Elérkezett-e az idő egy Hollande elleni lázadásra?.....	198
Jean-Luc Mélenchon a PS-kormány politikájáról	199
A Francia Szocialista Párt (PS) háromnapos évi konferenciája.....	200
A PS La Rochelle-i kongresszusáról	200
Martine Aubry lemond a PS főtárházi tiszteréről.....	201
<i>Estelle Cooch</i> : François Hollande mézesheteinek vége	202
Franciaország – a PS-kormány és a szociális problémák.....	203
Franciaország – a kommunista párt (PCF).....	204
Franciaország – a szegénység	204
Franciaország – tárgyalások a munkaadók és a szakszervezetek között.....	204
<i>Tom Gill</i> : Francia megszorítási politika és az új Nyomorultak.....	205
A PC országos titkára időszerű kérdésekről.....	206
Franciaország – újabb viharok	206
Hollande támadja a munkások jogait a „rugalmasság” címén.....	207
Nem csökken a munkanélküliek száma Franciaországban.....	207
Jean-Luc Mélenchon a francia helyzetről.....	208
A Munkásharc szövívője Május 1-ről	208
A Baloldali Front sikere a május 5-i sztrájkban	209
<i>A francia televízió 5. csatornájának adásait hallgatta és lejegyezte Havel Józsefné Sziki Vilma, a BBC és más rádióadásokat hallgatta és jegyezte Jemnitz János</i>	209

NAGY-BRITANNIA ÉS A MUNKÁSSÁG

<i>Seumas Milne</i> : Probléma van a jóléti társadalom körül.....	210
<i>Seumas Milne</i> : A nők jelenleg inkább balra állnak, mint a férfiak. Ez egy történelmi fordulat, elmozdulás.....	212
Miliband, az új baloldal teoretikusa	214

John Schwarzmantel az LP 2012. évi konferenciájáról	215
<i>Mike Squires</i> : Mit tegyünk a Labour Partyval?	216
<i>Eddie Adams</i> : Mit tehetünk az LP-vel?	219
<i>Matt Carr</i> : Zavargások	221
<i>John Schwarzmantel</i> : Szélgjegyzetek az LP pillanatnyi helyzetéről	222
John Schwarzmantel a jelenlegi brit politikai helyzetről – az LP konferenciája elé	223
<i>John Schwarzmantel</i> : Néhány sor a jelenlegi brit politikai és gazdasági helyzetről	223
<i>John Schwarzmantel</i> : Szélgjegyzetek a 2013 kora tavaszi brit politikai helyzetről	224
A brit LP 2012 szeptemberi konferenciájához (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	224

HÁTTÉR

<i>Owen Hatherley</i> : Újragondolva a „modernitás” fogalmát, „kabátját”	225
<i>Willie Thompson</i> : Gondolatok Prágáról 2012-ben	227
Kína új szociális „földrajza”	228
<i>Sudeshna Chakravarti</i> : Szélgjegyzetek az indiai politikai helyzetről	230
<i>Cordula Eubel és Matthias Meisner</i> : A német Linke párt a düsseldorfi tartományi parlamentből is „kirepült”. Vajon Oskar Lafontaine még megmentheti a pártot?	230
<i>Simor András</i> : Egy nemzetközi résztvevő feljegyzései. Elnökválasztás Venezuelában	232
<i>Tariq Ali</i> : Hugo Chávez és én	237
<i>Artner Annamária</i> : Háttér a görög gazdasági helyzethez és a szociális mozgalmakhoz	241
Algéria jó úton jár	244
<i>Steve Parsons</i> : Visszapillantás saját „érlelődésére” és E. P. Thompson hatására, valamint a History Workshop Journal történetére	245
<i>Len Goldman</i> : Újra átnézve az egész történetet	245

DOKUMENTUMOK

Ernst Toller felszólalása a szovjet írók I. kongresszusán (1934. augusztus 17–szeptember 1.) (<i>Fordította és szerk. Illés László</i>)	247
James Keir Hardie kiadatlan levelezéséből	250
<i>Wolfgang Abendroth</i> : Túlhaladott-e a marxizmus? (1958)	253
<i>Eric Hobsbawm</i> : A szellemek találkozója (Eric Hobsbawm beszámolója a torinói Gorbacsov-konferenciáról)	254
<i>Tony Benn</i> : A hibák elkövetése az élet része	256
Helmut Schmidt beszéde	261
Németország Európában	262

<i>Herczeg Károly</i> : Interjú Adam Michnik, a lengyel Gazeta Wyborcza főszerkesztőjével	263
--	-----

A MUNKÁS- ÉS SZOCIALISTA SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Fejtő Ferenc írásai a 30-as évek magyar sajtójában (<i>Agárdi Péter</i>)	266
New Statesman and Nation (<i>Jemnitz János</i>)	277

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

150 éves Németország Szociáldemokrata Pártja (<i>Közli és fordította Székely Gábor</i>)	278
Giacomo Matteotti halálának évfordulójára (<i>Pankovits József</i>)	281
A varsói gettó-felkelés évfordulóján (<i>Székely Gábor</i>)	283
A moszkvai „Fehér Ház”- a parlament ágyúzása és Gracsov (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	285
Berija hatvan év után (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	285
Véres bányászsztrájk Dél-Afrikában (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	286
A dél-afrikai véres bányász sortűz másnapján (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	286
A dél-afrikai bányászok – sztrájk és megtorlás (<i>Hallgatta és lejegyezte Jemnitz János</i>)	287

ÉLETUTAK

Craig, William (1881–1968) (<i>Conrad Sutcliffe</i>)	288
Laurat, Lucien (1898–1973) (<i>Jemnitz János</i>)	288
Hernández, Miguel (1910–1942) (<i>Simor András</i>)	293
Reumann, Jakob (1853–1925) (<i>Kerekes Lajos</i>)	299
Rosenfeld, Oreste (1891–1964)	300
Topalović, Živko (1886–1972)	302

A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETIRÓI

Aróstegui, Julio (1939–2013)	305
<i>Eduardo González Calleja</i> : In memoriam Julio Aróstegui	305
Koncepciók, kategóriák, szakkifejezések és elnevezések a politikai erőszak formáira vonatkozólag a Franco-diktatúra idején (<i>Harsányi Iván</i>)	310
Buharin, Nyikolaj (1945–2012) (<i>Inessza Jazsborovszkaja</i>)	316
Hessel, Stéphane (1918–2013) (<i>Charles Farreny</i>)	317
Judt, Tony (1948–2010) (<i>Eric Hobsbawm</i>)	319
Rosenberg, Arthur (1889–1943) I. (<i>Mario Kessler</i>)	324
Wedderburn, Dorothy (1925–2012)	328
Young, James D. (1931–2012) (<i>Jemnitz János</i>)	330

ELHUNYTA

Aubrac, Raymond (1914–2012) (<i>J. Nagy László</i>)	333
Ben Bella, Ahmed (1916-2012) (<i>J. Nagy László</i>)	335
Coates, Kenneth Sydney (Ken) (1930–2010) (<i>Székely Gábor</i>)	338
Megemlékezések:	339

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>Emilio Gianni: Dal radicalismo borghese al socialismo operaista.</i> Dai congressi della Confederazione Operaia Lombarda a quelli del partito Operaio Italiano (1881–1890) (<i>Pankovits József</i>)	341
<i>Gregor Gall: Tommy Sheridan, From Hero to Zero? A Political Biography (Willie Thompson)</i>	344
M. Degl’Innocenti: Il mito di Stalin. Comunisti e socialisti nell’Italia del dopoguerra (<i>Vjacseszlav Kolomijec</i>).	345
Rachel Newton–Kate Hudson (eds.): Solidarity – A report from the Coalition of Resistance. People’s Charter delegation to Greece. 18–20 March 2012. (<i>Jemnitz János</i>)	348
Geoffrey Roberts: Stalin’s General: The Life of Georgy Zhukov	349

BESZÁMOLÓK

A 2012. évi linzi konferenciáról (<i>Jemnitz János</i>)	351
A Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetsége (ISDUE) 2012. novemberi kongresszusa a válság sújtotta oktatás helyzetéről és a kiútta tett javaslatokról (<i>Harsányi Iván</i>)	354
<i>Božo Repe: A szlovének és Tito, egykor és most</i>	357
Megemlékezés a Nemzetközi Brigádok brit önkénteseiről	364
„Swing kapitány” és a Swing-lázadások	365
Emlékezés Emily Wilding Davison tragikus halálának 100. évfordulóján	365
Megemlékező gyűlés a karibi szigetek munkásmozgalmáról	366
<i>David Morgan: Visszapillantás a 2012-es évre és előre a 2013-as évre</i>	366
Szakszervezeti kutatások Németországban	368
Käthe és Hermann Duncker archívum	368
Az osztrák Munkásmozgalom-történeti Intézet és Könyvtár	368
A munkásmozgalommal foglalkozó történeti archívumok kutatóinak 42. nemzetközi konferenciája a Friedrich Ebert Stiftungban. (IALHI)	369
Franciaország – új múzeum Párizsban	370
Az alternatív baloldal háromnapos összejövetele a gödi Fészekben (<i>Harsányi Iván</i>)	370

INTERNATIONAL SUPPLEMENT	375
---------------------------------------	-----